פנקס סלונים

ספר ד

מדורים מוקדשים לאישים, זכרונות,
ידע-עם, אנתולוגיה ספרותית,
פנקסים ותעודות, דפי-הנצחה.

פנקס סלאנים
פערטער באנד :
אפטיילונגען פאר פערזענליכקייטן,
זכרונות, פאלקלאר., ליטעראַרישע
אנטאלאגיע,
פנקסים און דאקומענטן,
אנדענק בלעטער

PINKAS SLONIM
VOLUME FOUR :
Sections devoted to personalities
Reminiscences, Folklore,
Literary anthology
Community protocols and documents
IN MEMORIAM

העורך וחברי המערכת של הכרך הרביעי

דער רעדאקטאר און די רעדאקציע מיטגלידער פון פערטן באנד

מימין לשמאל יושבים: פון רעכטס צו לינקס זיצען:

יוסף דרור, אינג' קלמן ליכטנשטיין, ד"ר שמואל חננוביץ

מימין לשמאל עומדים: פון רעכטס צו לינקס שטייען:

חיים אורלן, יהושע אלוף

The Editor and Members of the Editorial Staff of Volume Four:
From Right to Left, First Row:
Josef Dror, Kalman Lichtenstein, Dr. Shmuel Chononowitch
Second Row: Haim Orlan, Jehoshoua Alouf

עורך פנקס סלונים:

קלמן ליכטנשטיין

עורך הכרך:

קלמן ליכטנשטיין

חברי המערכת:

חיים אורלן, יהושע אלוף, יוסף דרור, ד"ר שמואל חננוביץ

המוציא לאור

מערכת "פנקס סלונים"

תל-אביב, תשל"ט - 1979

דפוס: ליפא פרידמן, בני-ברק

הדפסת דפי-הנצחה: דפוס אופסט סגל, רח' מנורת המאור 8, ת"א

איכה חולל זכר קדושינו כיהודים בשלשת גיאיות הצלמוות של יהודי סלונים!

גיא ההריגה הראשון ביער שפקובו, ביום 14 ביולי 1941. עד היום עוד לא הוקמה מצבה על קבר הקדושים. הצילום הוא משנת 1976. באבן חרותות המלים: "פה תוקם מצבה לתושבי סלונים". אין זכר למוצאם היהודי של תושבים אלה.

דער ארט פון דער ערשטער אקציע אין שפאקאוער וואלד, דעם 14–טן יולי 1941. ביז היינט איז נאך דארטן ניטא קיין מצבה. די אויפנאמע איז פון 1976. דער שטיין טראגט די אויפשריפט: "דא וועט אויפגעשטעלט ווערן א מצבה פאר די איינוווינער פון סלאנים" ניטא קיין זכר פון דער ידישער אפשטאמונג פון די איינוווינער.

גיא ההריגה השני בצ'פלובה, ביום 14 בנובמבר 1941. גם במצבה שהוקמה במקום זה אין זכר למוצאם היהודי של הקרבנות. נושא הציון ברוסית הוא: "אזרחי סלונים שנורו ע"י הפשיסטים הגרמנים". גם ציון השנים 1941 – 1944 הוא מוטעה.

דער ארט פון די מאסן–גריבער פון דער צווייטער אקציע אין טשעפעלעווע, דעם 14–טן נאוועמבער 1941. אויך אויף דער מצבה איז ניטא קיין זכר פון דער יידישער אפשטאמונג פון די קרבנות. די אויפשריפט אין רוסיש דערמאנט נאר "סלאנימער בירגער וועלכע זיינען דערשאסן געווארן דורך די דייטשע פאשיסטן. אויך די אויפצייכנונג פון די יארן 1941–1944 איז א פארגרייזטע.

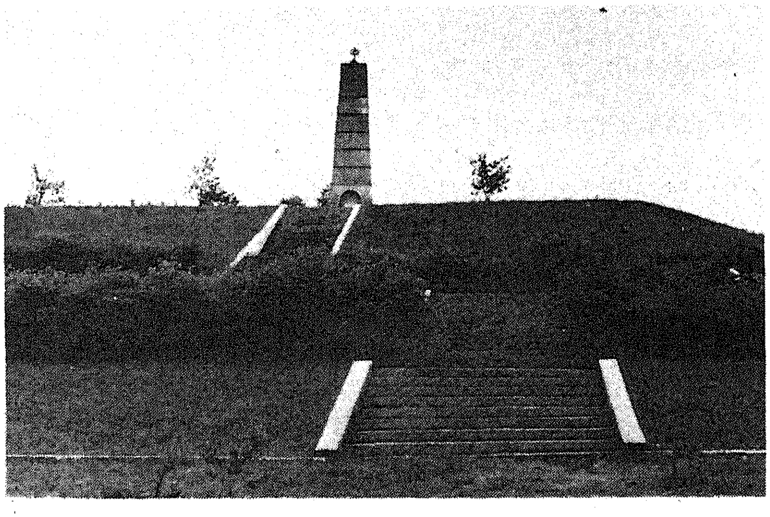

גיא ההריגה השלישי בפטרלביץ בימים 29 ביוני – 15 ביולי 1942. גם במצבה זאת לא נזכר מוצאם היהודי של הקרבנות.

די מצבה אויף די–מאסן–קברים פון דער דריטער אקציע אין פעטראלעוויטש. אויך אויף דער מצבה ווערט ניט דערמאנט אז די קרבנות זיינען די יידן פון סלונים.

איכה נמחה זכר סלונים היהודית!

השלטון הסובייטי איננו נמנע מכל מעשה מכוון כדי לטשטש ולמחות את העובדה שסלונים היתה פעם עיר יהודית, וכך חוללו העקבות היהודיים האחרונים שבעיר.

אנו מביאים כאן שני צילומים שנעשו בשנת 1976 המאשרים את זאת.

די סאוועטישע מאכט האלט זיך ניט אפ פון קיין שום שריט מיט כוונה צו פארטושן און אפמעקן דעם פאקט, אז סלאנים איז אמאל געווען א יידישע שטאט. און אזוי זיינען געשענדעט געווארן די לעצטע יידישע אנדענק-פלעצער פון שטאט.

מיר ברייננען דא 2 פאטא-אויפנאמעס פון 1976 וועלכע באשטעטיקן דאס.

— — — — — — — — —

השלטון לא חס על הבנין ההיסטורי והמקודש של בית הכנסת הגדול והפך אותו לאטליז ולחנויות. סמוך לכניסה מתנוסס שלט ברוסית "בשר". חנות נוספת עם שלט (שציונו בלתי קריא בתמונה) נמצאת באכסדרה שהוקמה לסמוך לכניסה. גם בבנין בית המדרש דחומה נפתחו חנויות עם שלטים. וכך - השולהויף, מרכז החיים היהודיים במשך מאות בשנים, הפך לשוק בסלונים הגויית.

די מאכט האט ניט געשאנעוועט די היסטא-רישע און געהייליקטע געביידע פון דער גרויסער שול און האט איר פארוואנדלט אין א יאטקע און קראמען. נעבן אריינגאנג הייננט א רוסישע שילד: "פלייש". א צווייטע קראם מיט א שילד (אונלעזבאר אין בילד) געפינט זיך אין דער טעראסע נעבן דעם אריינגאנג.

אויך אין בנין פון מויערנעם בית-המדרש האבן זיך געעפנט קראמען מיט שילדן. און אט אזוי איז דער שולהויף, דער צענטער פון יידישן לעבן במשך פון יארהונדערטער, פאר-וואנדלט געווארן אין א מארק אין גוישן סלאנים.

ל קברות אבותינו ואבות אבותינו לא חסו. ים מראה שכונה חדשה שהוקמה על שטח קברות היהודי ברחוב רוזנויער, אחרי קברות נחרשו והמצבות הוסרו.

די קברים פון אונזערע עלטערן און טערן זיינען ניט געשאנעוועט געווארן. ד ווייזט א נייעם קווארטאל וואס איז געווארן אויפן שטח פון יידישן ויף רוזשנאיער גאס, נאכדעם ווי זיינען פאראקערט און די מצבות אווארן.

תוכן-הענינים
אינהאלט

שער הספר VIII
פארווארט X
הנשיא שז"ר ז"ל: על סדרת הכרכים של "פנקס-סלונים" XII
(עם תמונה) XIII
מרדכי ספיר ז"ל .....
ברוך יקימובסקי ז"ל XIV
מדור א': שיינברג - לבדי - אפטיילונג א': שיינבערג-לבדי 1
קלמן ליכטנשטיין: מבוא, מסלונים לפילבובה,
משיינברג - ללבדי. 3
קלמן ליכטנשטיין: אריינפיר, פון סלאנים צו פילעגאווע,
פון שיינבערג צו לבדי. 6
חיים אורלן: בשולי התרגומים של פרקים מובחרים
מ"שוועלן". 8
שלמה לבדי: שמונה פרקים מובחרים מ"שוועלן",
בתרגום עברי 10
בית דייכה. 10
בין פרחי הגן, בין סבכי אילן. 12
באהלי שם. 14
בין פרחי בית הקברות הישן 15
בימי חופש וירק וזוהר 17
בימי הרעש 19
אל בית אבא. 21
4 קאפיטלען אין יידישן אריגינאל פון 23
"שוועלן". 24
אויפן אלטן בית-עולם 24
היגטער דער קדר'שער געסל 25
דער סדר ביים זיידן 26
די פאגראם-שטימונג אין שטאט 28
זהרורי חלום (פרק מתורגם לעברית ע"י
המחבר עצמו) 30
דער חלום פון שטיין און גרוי (דער זעלבער
קאפיטל אין ידיש) 32
יוסף דרור: שני "זמנים" בחדר עם שלמה שיינברג 36
אורי קיסרי: זכרונות על שלמה לבדי הסופר, הרופא, האדם 40
מוריס אלכסנדר: ידידי שלמה לבדי 42
יצחק אלחנן ראנטש: 60 יאר פריינטשאפט מיט
שלמה לבדי 44
חנה לאה לבדי: זכרתי 46
וויקטור לבדי: אבי. 48
שלמה לבדי: קטע ממכתבו האחרון 50
ד"ר י. מוקדוני: "שוועלן" - א סימבאלישע שאפונג 51
ד"ר דוד גרויבארט: יצירתו של שלמה לבדי 53
ד"ר שמואל זאקון: פרידה משלמה לבדי. 54
אבא גארדין: די טרילאגיע "שוועלן" האט באריכערט
די ידישע ליטעראטור 55
מקס ברעסלר: ההישג הספרותי של "שוועלן" 58
יצחק אלחנן ראנטש: אזא ווערק ווערט געשאפן
איינמאל אין א'יובל 59
הרב ס.י. דזשייקובס: משמעות השם "שוועלן". 62
נתן קראוויץ: "שוועלן" - א גרויס ווערק 63
חנה לאה לבדי: זכרתי (באנגלית) 65
וויקטור לבדי: אבי (באנגלית) 66
מוריס אלכסנדר: ידידי שלמה לבדי (אנגלית) 69
שלמה לבדי: קטעים ממכתבים שונים שלו 72

מדור ב': זכרונות. אפטיילונג ב': זכרונות 73
1) זכרונות מהתחלת המאה
האספקלריה של סלונים בהתחלת המאה מאת יוסף דרור 74
די פאנאראמע פון סלאנים אין אנהייב יארהונדערט,
פון יוסף דרור 74
קלמן ליכטנשטיין: מבוא, בעל "האספקלריה של סלונים
בהתחלת המאה". 75
אריינפיר, דער מחבר פון "סלאנימער
פאנאראמע אנהייב יארהונדערט 76
יוסף דרור: מוטלי מוכר ספרים 78
מיהו המשוגע? - שאל וולולי "בעל הטבעות" 80
עוללות מחיי ר' משה'לי פוקסמן 81
ר' שלום גלמן (ר' שלום הצהוב) 82
ר' נפתלי, שמשם של אדמו"רי סלונים הראשונים 83
ר' שלמה סאמסאנאוויטש (שלמה סוטשקעס") 84
לייזערקע דער רופא 86
דער ליאכטבענטשן און דער בעל תוכחה 87
ר' אשר סלאנימסקי, סטאלער, חזן,
פיוטים-פארשער און מוהל 88
דער אמת'ער "טראדע מארק" 89
ר' נח דער ליכטשער 89
די הערבעליכע 91
פעלדשערס און דאקטוירים אין די יארן
1925-1900 92
חצי-תמוז, ראש השנה לדירות 93
ראש-חודש 94
התאורה ברחובות 94
"לא'מיר אריינגיין צו באדאנען" 95
"קונערעל". 97
"גראנצן". 98
די ידישע בעל-הבית'ישע קיך אין די
לעצטע דורות 99
נשים צדקניות 102
בית המדרש דחומה בק"ק סלאנימא" 103
אמצעי התחבורה בראשית המאה העשרים. 105
ראשיתה של תנועת "גורדוניה" 107
פעולות הקק"ל עד 1925 107
דער ראד קראמען 108
די האנדלס - גאסן ארום ראד-קראמען 110
דער פארקער אויף דער שטשארע 111
צבי חאמסקי ז"ל 113
ר' יוסף שערעשעווסקי: פון בעל "חלקת מחוקק" ביז'ן
בעל נועם ירושלמי". 114
ד"ר י. מוקדוני: איך האב געהערט אין סלאנים דעם
קעלמער מגיד 116
אריה לייב הורוויץ: "מ'דארף שטארבן" - דרשה של
המגיד מקלם 118
משה מישקין: דער שופר פון ר' אלי שמייטשיכעס. 118
ח. שושקס: בהתחלת המאה 120
אסתר ברושי-וולך: הרחוב "ברייטע גאס" בהתחלת המאה 121
קלמן ליכטענשטיין: פון צונאמען "די ציג" ביזן טיטול
"חתן פרס ישראל" 123
מכינוי "העז" לתואר חתן פרס ישראל
לתרבות הגוף. 125

ד"ר נח קפלינסקי: מורי ומחנכי. החינוך היסודי בשנות המלחמה הראשונה ... 127
רבקה שאפירא: פון א חדר מתוקן ביז א מאדערנע אנפאנגס-שולע ... 133
יהושע אלוף: רסיסים מתוך כתב-יד של זכרונות. ... 136
יוסף ערושעוויטש: מיינע זכרונות פון ס.ס. אין די יארן 1904–1906 (המשך) ... 138
יהושע רוזשאנסקי: די פ"צ באוועגונג אין די יארן 1903–1916 ... 141
מענדל פערלשטיין: זעכציק יאר אין סלאנים, זעקסטער טייל. ... 151
זעכציק יאר אין סלאנים, זיבעטער טייל ... 156
זעכציק יאר אין סלאנים, אכטער טייל ... 160
חיים אורלין: וואסילביץ ... 165
ק.ל.: די פ"צ באוועגונג אין די יארן 1915–1920 ... 166
אברהם סטאלאוויצקי: דער מארד פון שמש פון דער בריקער שול ... 167

2) זכרונות מהשנים 1921 – 1939

קלמן ליכטענשטיין: די גזירה אויף ר' משה'לען דעם חסיד 169
ד"ר נח קפלינסקי: ד"ר יצחק אפרת. ... 172
יצחק ליכטענשטיין: די סלאנימער "דרשה" פון "באראנאוויטשער טאקער" ... 174
ראזע לוסקי: מיין זיידע איז געשטארבן טאנצנדיק... ... 176
קלמן ליכטענשטיין: צוויי גאסן – געשטאלטן פון לעצטן דור: ... 177
משה'קע קיילער. ... 178
צאליע פאצאווסקי – משיח זשידאווסקי ... 179
דוד כנעני: יום של קיבוץ – ההכשרה בסלונים ... 180
אליעזר שפירא: טיול ביער החורפי עם צופי "השומר הצעיר". ... 181
קלמן ליכטענשטיין: ר' יאנקל דער שמיד ... 182
ישראל ראבינאוויטש: א באזוך אין סלאנים אין 1935 ... 184
מערע ליכטענשטיין-שערעשעווסקי: אונדזער לעצטע רייזע אין סלאנים. ... 189

מדור ג': לייבל לוסקי ז"ל ... 191
אפטיילונג ג': לייבל לוסקי ז"ל ... 191
ד"ר נח קאפלינסקי: לייבל. ... 193
יוסף פוקסמן: לייבל לוסקי – היורש של מסורת סלונימאית בת דורות ... 195
לייבל לוסקי – דער יורש פון שיינע סלאנימער דורות ... 197
רוזה לוסקי: ליום הזכרון הראשון של אחי לייבל לוסקי ע"ה 198
צום ערשטן יארצייט פון מיין ברודער לייבל ע"ה ... 199
אליעזר ווילענטשיק: מיין חלום (צום אנדענק פון לייבל לוסקי ע"ה) ... 201
יוסף פוקסמאן: ביי דער אנטהילונג פון זיין מצבה. ... 202
לייבל לוסקי (באנגלית). ... 203
רוזה לוסקי: ליום הזכרון הראשון (באנגלית). ... 205

מדור ד': ידע עם – אפטיילונג ד': פאלקלאר ... 207
קלמן ליכטענשטיין: די לאקאל פאלקלאריסטישע באדייטונג פון א פאלקס שפיל און א פאלקס-געזאנג 209
פארשריבן דורך שלמה לבדי: שיר-התורה, א פאלקס-געזאנג 210
פארשריבן דורך שלמה לבדי: גלית-שפיל, א פאלקס-שפיל 212

המשך סיפורי עם על ר' מרדכי'לי 221
יהושע רוזשאנסקי: מעשיות וואס איך געדענק וועגן ר' מרדכי'לען. ... 221
מרדכי ספיר רובינאווסקי: א משוגע'נער און א דיבוק ביי ר' מרדכי'לען ... 222
אברהם סטאלאוויצקי: צו שפעט... (א פאסירונג מיט ר' מרדכי'לען) ... 223
חיים שלו: מזכרונותי על ר' מרדכי'לי מסלונים. ... 224
חייקל לונסקי: א סלאנימער לעגענדע וועגן הרב ר' שמשון בר' מרדכי. ... 226
משה פרומער: דער "בעל חסד לאברהם" אלס רופא-חולים 226
יונה מלודק: מסע הצלב של העז ... 228

מדור ה': - ישראל מרמינסקי-מרום ז"ל ... 229
אפטיילונג ה': ישראל מערעמינסקי-מרום ז"ל ... 229
ישראל מערעמינסקי: א לעבן פארן פאלק. קאפיטלען פון מיין קינדהייט און יוגנט אין סלאנים ... 231
ערשטער טייל ... 231
צווייטער טייל. ... 240
ישראל ריטאוו: דער רומפולער וועג פון ישראל מערעמינסקי ... 247
אנשל רייס, רפטור, גלב ואהרן כהן: זכרונות אישיים עליו 250
גולדה מאיר: ישראל מערעמינסקי ... 252
ישראל סטולרסקי: הסוציאליסט בנוסח סלונים ... 254
ישראל מרמינסקי: בשוק הישן בסלונים. ... 256
אויפן אלטן מארק אין סלאנים. ... 257
מענדל פערלשטיין: ווי אזוי ר' ליאטע מערעמינסקי האט אויפגעשטורמט סלאנים ... 258
ספר המוקדש לישראל מרמינסקי-מרום. ... 260

מדור ו': נפש לסוניה וצבי מרמינסקי ז"ל: ... 261
אפטיילונג ו': צום אנדענק פון סאניע און צבי מערעמינסקי ז"ל ... 261
קלמן ליכטענשטיין: די "יידישע מאמע" פון הונדערטער סלאנימער יתומים. ... 263
אהרן שוחט: סוניה היתה לנו לאם. ... 270
נתן שוחט: הרוח הטובה של בית-היתומים ... 272
יונה גולן: "אמא סוניה" ... 273
דר. דוד ריפן: מפעלה של סוניה מרמינסקי בתל-אביב. ... 274
יצחק הון: הגמול של סוניה – מלוא כל נחת מחניכיה. ... 274
סוניה מרמינסקי: 20 שנה לקיום בית-הילדים העזובים בת"א ... 275
ק.ל.: דער פענסיאנירטער לעבנס-פעריאד פון סאניען 277
ק.ל.: תולדות המדען והמחנך צבי מרמינסקי ... 279
ירוחם משל: דמות מחנכת בלתי רגילה. ... 284
מלכה אלפר: צבי מרמינסקי – המורה העילאי ... 285
צלינה שתיל: זכרונות עליו מגיטו קרקוב. ... 286

מדור ז': סלונים בספרות הכללית והרגיונלית: ... 287
אפטיילונג ז': סלאנים אין דער אלגעמיינער און רעגיאנעלער ליטעראטור ... 289
קלמן ליכטענשטיין: א סלאנימער ליטעראַרישע אנטאלאגיע אין מיניאטור ... 289
מנחם באריישא: "דער גייער" אין סלאנים (פראגמענטן פון א פאעמע) ... 292
נח לוריע: לייזשע דער וואזשאק פון סמאלארניע ... 295
חיים לנסקי: היתה עיירה.... שיר ... 296
גיטל מישקובסקי: אמא, שיר" ... 297

שלמה אייזנברג: ״ביקוד סלעים״ על שירי גיטל מישקובסקי 297
קלמן ליכטענשטיין: צו מיין געבורט-שטאט
א געזעגענונגס-ליד . . . . 298.
לייב ניידוס: צו דיר. לידער געווידמעט זיין כלה
חיה גאזשאנסקי פון סלאנים . . . . 300.
חיים אורלן: זכרון למשורר וללוחם ישראל דרצ׳ינסקי
(בן-מנחם) . . . . 301.
יצחק ראכילעווסקי: אידילישע בילדער. . . . . 303.
1. ערב שבת. . . . . 303.
2. אין מארק . . . . 304.
קלמן ליכטענשטיין: אויפן שאסיי-בריק. סאנעט . . . . . 305.
חיים אורלן: על סידרת הכרכים של ״פנקס-סלונים״ . . . . 305.
ניסן אייזין: פארנאכט, ליד . . . . 307.
קלמן ליכטנשטיין: דוד דור וברכותיו . . . . 307.
נחום אלפערט: דאס טייכל איסע. ליד . . . . 310.
קלמן ליכטנשטיין: יצירתו של שמואל אוירבוך . . . . . . 311.
שמואל אווערבוך: די משומדת׳טע. פאלקסטימלעכע ליד. . . 312.
קלמן ליכטענשטיין: דער ״מאדעל״ פון אווערבוך׳ס
די משומדת׳טע. . . . . 313.
סנדר סטול: אגדת-סלונים. פואימה. עברית: יחזקאל רבן. 316.
יחזקאל רבן: משהו על הפואמה ״אגדת סלונים״ ומשוררה . . 320.
סענדער סטאל: ביינאכט אויף דאמבע, ליד . . . . 322.
אברהם סטאלאוויצקי: זכרונות וועגן מיין ברודער סענדער 322
זכרונות פון חסידישן שטיבל. . . . . . 324.
דריי אמת׳ע מעשה׳לאך
(פון היימישן פאלקלאר) . . . . 329.
ווי אזוי איטשע דער בעקער
האט געלאשן א שריפה. . . . . 329.
ווי אזוי ר׳ נח דער שדכן האט
פארקנס׳ט בערל דעם קאלבער. . . . . 330.
ווי אזוי אונדזער שכנ׳טעס
טאכטער האט זיך ניט פארלאזן אויף מזל . . . . . . 331.
שמואל אווערבוך: ניעווסק, הומאריסטישער קופלעט . . . 333.
ק. אבנר: ״דאברי וויעטשור״, סאטירע . . . . 334.
ק. ליכטענשטיין: א ״אויטא-דא-פע״ אין סלאנים. . . . . . 337.
יצחק ראכילעווסקי: ביעווסק אין ווינטער. . . . . 339.
קלמן ליכטענשטיין: סלאנימער קופלעטן. . . . . 341.
שמואל אווערבוך: די רעזקעס. הומאריסטישער קופלעט. . . 342.
יחזקאל רבן: טיול אחרון על פני סלונים.
תרגום מיידיש ע״י המחבר . . . . 343.
טיול אחרון על פני סלונים. תרגום לאנגלית . . 344.
חיים אורלן: מחזיונות השואה והגבורה. וויזיעס פון
אומקום און גבורה. . . . . 345.
1. אין מיין שטאט . . . . 345.
2. בעירי . . . . 346.
3. יידישע גבורה אין סלאנים . . . . 346.
קלמן ליכטענשטיין: משא חוזה – השואה-מ״חברה-שטיבל״. 347.

יצחק רפאל (ראפאלאווסקי): קיינמאל וועט קיינער
ניט היילן די ווונדן . . . . 350.

מדור ח׳: סלונים היהודית בספרות הפולנית . . . . 351.
**אפטיילונג ח׳: דאס יידישע סלאנים אין דער פוילישער
ליטעראטור** . . . . 351.

קלמן ליכטנשטיין: שני בלעמ׳ים פולניים בסלונים, מבוא. . . 353.
קלמן ליכטענשטיין: צוויי פוילישע בלעמ׳ס״ אין סלאנים
ארײַנפיר . . . . 354.
פלאציד יאנקובסקי: חזרתו של הרב. עברית: יהושע אלוף . 356.
יוליאן הורוין: שור-הבר. מזכרונות ימי-נעורים.
עברית: יהושע אלוף. . . . . 360.

מדור ט׳: פנקסי הקהלה ותעודות . . . . 367.
אפטיילונג ט׳: די קהלה – פנקסים און דאקומענטן . . . . . . 367.
קלמן ליכטענשטיין: די פנקסים פון ועד הקהל און פון
פארשיידענע חברות. . . . . 369.
חייקל לונסקי: הערות לפנקס של חברת ״שומרים לבוקר״
בסלונים . . . . 370.
ארבע-עשרה רשומות מתוך ״פנקס מחברא קדישא שומרים
לבוקר״. . . . . 371.
שער הפנקס האחרון של ״ועד עדת ישראל בסלאנים״. . . . 375.
קלמן ליכטענשטיין: דער לעצטער פנקס פון ״ועד עדת
ישראל בסלאנים״ . . . . 376.
פנקס הועד לתמיכת בנגועי המלחמה העולמית בשנות
ה׳תרע״ד-ע״ו . . . . 377.
ד״ר נח קפלינסקי: מסמך הנותן כבוד לקהלה (הדו״ח
של בית-החולים היהודי מסוף המאה התשע-עשרה) 400
צלום של הסכמים בכתב ידו של ר׳ מרדכי׳לע . . . . . . 403.
עקיבא בן-עזרא: הסכם של ר׳ מרדכי׳לע על חלקו
בעולם הבא. . . . . 404.

מדור י׳: נספח להנצחות משפחתית . . . . 405.
אפטיילונג י׳: ביילאגע פאר פאמיליען - פארייביקונגען . . . 406.
קלמן ליכטנשטיין: תולדות בית ר׳ יקותיאל צ׳פלבסקי ז״ל. . 408.
שמואל ספיר: זכרונות מבית הורי. . . . . 417.
ק.ל.: מכתב-מסמך – פתח-דבר למכתבו של ר׳ יקותיאל
צ׳פלבסקי) . . . . 421.
יקותיאל צ׳פלבסקי: מכתב לבנו בכורו זוסל. . . . . . . 422.
יוסף דרור: דער הילצערנער בית-המדרש, דער מקדש-מעט
פון ר׳ יקותיאל טשעפעלעווסקי . . . . 426.

דפי-הנצחה – אנדענק-בלעטער

דפי-הנצחה לחיילים שנפלו בישראל — עמודים א׳ - ד׳
דפי-הנצחה ליחידים ולמשפחות — עמודים ה׳ - ב״ב

בשער הספר

אנו מברכים על הגמר של הכרך הרביעי בסידרת הכרכים של "פנקס-סלונים".

בראשית דברינו עלינו לציין בצער, שבעיצומה של השלמת כרך זה הלכו לעולמם שני חברי ועדת המערכת של שלושת הכרכים הקודמים: **מרדכי ספיר (רובינובסקי) וברוך יקימובסקי** ז"ל, שחלקם במבצע היסטוריוגרפי זה הוא גדול וחשוב. אנו מקדישים להם דברי הערכה ומרימים על-נס את תרומתם למפעל ההנצחה שלנו.

יחד עם זה אנו מקדמים בברכה את פני שני החברים החדשים שהצטרפו לעריכת הכרך הרביעי והם: **חיים אורלן ויהושע אלוף**, יוצאי סלונים, שניהם סופרים עברים, שכל אחד מהם תופס מקום מכובד בתחומו המיוחד בספרות העברית. כידוע, **יהושע אלוף** הוא חתן פרס ישראל לתרבות הגוף, לשנת תשל"ד.

וכן אנו שמחים לברך את חבר המערכת **יוסף דרור** בהגיעו לגבורות. הערכה על יצירתו הספרותית-סלונימאית ימצא הקורא במבוא למדור הזכרונות בכרך זה.

בכרך הנוכחי המשכנו במימוש המטרה שקבענו לעצמנו בכרך השלישי, והיא: לגוון את דברי ימי הקהלה על-ידי זכרונות וחומר תיעודי, פולקלוריסטי וספרותי. ואם כי לא עלה בידינו, בגלל קוצר היריעה, לתת את יתר הזכרונות מהמאה התשע-עשרה המצויים בעין, (ושמנינום בשער הספר לכרך הקודם), - הרי לעומת זה הרחבנו ככל האפשר את יריעת הזכרונות לדור האחרון, כלומר לשנים 1920-1939.

במדור "ידע-עם", נוסף לסיפורי-עם סלונימאיים גרידא, הבאנו הפעם יצירות כלל-עממיות בגירסה מקומית, כפי שבוטאו ונוסחו בסלונים.

כחידוש בכרך זה יש לראות את האנתולוגיה בזעיר-אנפין של פרקי ספרות יהודית-כללית ורגיונלית בפרוזה ובשיר, שנושאם הוא: סלונים היהודית. כתוספת יוצאת דופן, שספק אם דוגמתה קיימת בספרות הקהלות, משמש המדור: "יהודי סלונים בספרות הפולנית" המבוסס על שני אירועים אוטנטיים בחיי הקהלה במאה ה-19, כפי שתוארו ע"י שני סופרים פולנים בני זמנם.

המדור התיעודי: פרסום פרקים מפנקס חברת "שומרים לבוקר" וכן הפנקס האחרון של ועד הקהלה מהשנים תרע"ה-תרע"ו הניתן כאן בשלמות ופרסום תעודות היסטוריות נוספות, משמש הוכחה משלימה למימוש המשימה העיקרית של מפעל הנצחה זה, והיא: הצלת חומר היסטורי מתחום הנשיה ושיקום תיעודי וספרותי-היסטורי של הקהלה על כל אגפיה ודורותיה.

כל המדורים האלה מלווים במבואות המנמקים את הופעתם ומפרשים ומפרטים את מהותם ותוכנם.

ולבסוף יחדנו בכרך זה מקום לתולדות אישים אחדים, ילידי סלונים ולהערכתם, - שהצטיינו בתחומים שונים של פעילות ציבורית או אחרת והנותנים כבוד לקהלה ולזכרה. כך ייחדנו מדורים לשלמה שיינברג-לבדי שהעלה את סלונים ביצירה ספרותית רבת מדות; לישראל מרמינסקי, אחד העסקנים הציוניים החשובים ביותר שבדורות האחרונים; לליבל לוסקי, מראשי שארית הפליטה של יוצאי סלונים בארצות-הברית; לסוניה מרמינסקי, "אם-הבית" של יתומי הקהלה שבדור האחרון ולאחיה המדען הצעיר צבי שנספה בשואה. פרשות-חייהם של אישים אלה משתלבות גם הן, כל אחת לפי דרכה בתולדות הקהילה.

מדור "דפי ההנצחה", שבא כתוספת מחוץ לחומר המערכת ושמסורתו נקבעה בכרכים השני והשלישי, נמשך גם בכרך זה, ולצידו חידשנו נספח מעניין, הריהו תולדות משפחה על שרשיה ודורותיה, תוך הרחבת יריעתה המסתעפת.

- - -

עם גמר הכרך, שכפי המשוער יחתום את סידרת כרכי ההנצחה של קהלת סלונים, - אנו, העורך וחברי המערכת מראשית הדרך ועד היום, משרידי הדור האחרון של הקהלה שעוד ראינוה בגדולתה, מביעים בענווה את רחשי הודייתנו להשגחה העליונה, שזיכתה אותנו להקים יד ושם לקהלה בה גדלנו וחונכנו ולהציב לה מצבת-עד בין שאר המצבות של קהלות הקודש שנכחדו בשואה. בעיני רוחנו אנו חוזים את ההיסטוריונים של עם ישראל לעתיד לבוא שידעו להעריך את מפעלנו ולתת כבוד ויקר לזכר הקהלה שהנצחנו.

ויורשה נא לי, כנושא החזון של "פנקס-סלונים" עוד מהימים שהקהלה עמדה על תלה וכעורך ארבעת הכרכים הרואה בהם הגשמה כמעט שלמה של החזון כפי שחזיתיו עוד בהתחלה, - להביע את מלוא הוקרתי, הערכתי והכרת תודתי לרעיתי סוניה (לבית קוברסקי) שעמדה לימיני זה למעלה משלושים שנה במפעל זה, הנאצל והמייגע כאחד, והתיחסה בכבוד לשאיפתי הנעלה וליגיעתי המכבידה. היא, בת ירושלים דליטא שראתה במו עיניה את חורבן גיטו ווילנה ועברה את כל המוראות של מחנה השמדה, הבינה לרוחי ונשאה בסבלנות אין-קץ את הטרדות וההפרעות, שהיו כרוכות במאמץ מתמיד זה.

תודתי מקרב לב נתונה לחברי המערכת של כל כרך וכרך, שאין לתאר את מימוש המפעל בלי השתתפותו של כל אחד מהם; לכל אלה החיים עוד אתנו ושהשתתפו בזכרונותיהם, ביצירותיהם, ברשימותיהם וכן לכל יוצאי סלונים בארץ ובתפוצות שנתנו את ידם למפעל הן בחומר והן ברוח.

עם הופעת שני הכרכים הראשונים לפני שבע-עשרה שנה, כשתפסתי במלוא הכרתי שהמלאכה עוד לא תמה, היססתי ארוכות באשר ליכולתי ולכוחותי להתמיד ולהמשיך כדי להשלים אותה. אך חזקו עלי דברי התנא ר' טרפון, אשר קבע בסיפא של מאמרו בפרקי אבות לאמר: "ולא אתה בן-חורין ליבטל ממנה". עדים שני הכרכים הנוספים שנטלתי עלי עול צורי עליון זה.

כעת, נוכח החומר ההיסטורי הנוגע לדורות הראשונים של הקהלה שעוד לא פורסם כולו, אחרה אחזיק גם אחרי הרישא של אותו מאמר של ר' טרפון: "לא עליך המלאכה לגמור".

ברגשות אלה אנו מגישים את הכרך הרביעי של "פנקס-סלונים" ליוצאי סלונים בפרט ולגנזי ספרות הקהלות בכלל.

ה ע ו ר ך

פאַרוואָרט

מיר זײַנען מקיים די מצוה פון דער "ברכה על המוגמר" פון פערטן באַנד פון דער ביכער־רייהע "פנקס־סלאָנים".

אין אנהיים פון פאַרוואָרט פאַרצייכענען מיר מיט צער דעם פאַרלוסט פון צוויי מיטגלידער פון דער רעדאַקציע־קאָמיסיע פון די פאַריקע דריי בענדער, מרדכי ספיר (רובינאָווסקי) און ברוך יאַקימאָווסקי ז"ל, וועלכע זײַנען געשטאָרבן בעת דער לעצטער סטאַדיע פון פאַרענדיקן דעם איצטיקן באַנד. זייער אָנטייל אין אונדזער היסטאָריאָ־גראַפישן אויפטו איז אַ גרויסער און אַ קענטיקער. מיר ווידמענען זיי אַפּשאַצונגען און באַטאָנען זייער צושטייער צו אונדזער פאַרייביקונגס־ווערק.

גלייכצייטיק באַגריסן מיר די צוויי נײַע חברים, וועלכע זײַנען קאָאָפּטירט געוואָרן צו דער רעדאַקציע פון פערטן באַנד. דאָס זײַנען אונדזערע לאַנדסלײַט חיים אַרלאַן און יהושע אלוף, ביידע - העברעאישע שרײַבער, וואָס יעדער איינער פון זיי פאַרנעמט אַ בכבודיקן אָרט אין זײַן ספּעציעלן געביט אין דער העברעאישער ליטעראַטור. ווי באַקאַנט, האָט יהושע אלוף באַקומען דעם פּרס־ישראל פאַר פיזישע קולטור אין יאָר תשל"ד. ביי דער געלעגנהייט באַגריסן מיר אויך אונדזער רעדאַקציע - חבר יוסף דרור צו זײַן 80-יאָריקן יובל. אין פאַרוואָרט צו דער זכרונות־אָפּטיילונג אין באַנד ווערט דער לייענער געפינען אַן אָפּשאַצונג פון זײַן סלאָנימער ליטעראַרישער שאַפונג.

אין איצטיקן באַנד האָבן מיר ממשיך געווען צו פאַרווירקלעכן די אויפגאַבע וואָס מיר האָבן זיך געשטעלט אין דריטן באַנד, און בעמלעך "צו דערגענצן די געשיכטע־דערציילונג פון דער קהלה מיט זכרונות" און דאָקומענטאַרן, פאָלקלאָריסטישן און ליטעראַרישן מאַטעריאַל. הגם ס'איז אונדז ניט געלונגען, צוליב מאַנגל אין פּלאַץ, צו פאַרעפנטלעכן די איבעריקע פאַרהאַנדענע זכרונות פון 19-טן יאָרהונדערט (וועלכע מיר האָבן טיילווײַז אויסגערעכנט אין פאַרוואָרט צום פאַריקן באַנד), - האָבן מיר דאָקעגן פאַרברייטערט דעם זכרונות־האָריזאָנט, איינשליסנדיק דעם לעצטן דור, ד.ה. די יאָרן 1920–1939.

אין דער אָפּטיילונג "פאָלקלאָר" האָבן מיר אַלס צוגאָב צו די סלאָנימער פאָלקס־מעשיות, געבראַכט דאָסמאָל אויך אַלגעמיינע פאָלקס־שאַפונגען אין דער לאָקאַלער ווערסיע, אַזוי ווי זיי זײַנען רעפּראָדוצירט און אויסגעדריקט געוואָרן אין סלאָנים.

אַ חידוש אין איצטיקן באַנד איז די "אַנטאָלאָגיע אין מיניאַטור" פון שאַפונגען אין פּראָזע און דיכטונג פון דער אַלגעמיינער־יידישער און רעגיאָנעלער ליטעראַטור, וועמנס טעמע איז "דאָס יידישע סלאָנים". אַ גאַנץ באַזונדערע בײַלאַגע, וואָס איז געוואָרן אַ זעלטענהייט אין דער קהלות־ליטעראַטור, איז די אָפּטיילונג: "סלאָנימער יידן אין דער פּוילישער ליטעראַטור", וועלכע איז באַגרינדעט אויף צוויי אויטענטישע געשעענישן אין יידישן סלאָנים אין 19־טן יאָרהונדערט, אַזוי ווי זיי זײַנען געשילדערט דורך 2 פּוילישע שרײַבער פון זייער צײַט.

די דאָקומענטאַרע אָפּטיילונג: קאַפּיטלען פון דער חברת "שומרים לבוקר", ווי אויך דער לעצטער פנקס פון ועד־הקהל פון די יאָרן תרע"ה-תרע"ו וועלכער ווערט דאָ געגעבן אין פולן, און איינציקע צוגעבליכע היסטאָרישע דאָקומענטן, - דינט צו דער פאַרקערפּערונג פון הויפּט־ציל פון אונדזער פאַרייביקונגס־ווערק, וואָס באַשטייט אין אָפּהיטן דעם היסטאָרישן מאַטעריאַל פון פאַרגעסונג און פאַרניכטונג און אָפּשפּיגלען די קהלה אין אַלע אירע געביטן און דורות אויף אַ דאָקומענטאַרן און היסטאָריש־ליטעראַרישן אופן.

די אַלע אָפּטיילונגען ווערן פאַרגעבראַכט דורך אַרײַנפירן, וועלכע מאָטיווירן זייער ערשײַנען און קאָמענטירן זייער ווערט און אינהאַלט.

אין איצטיקן באַנד האָבן מיר אָפּגעגעבן אַן אָרט פאַר די ביאָגראַפיעס און אָפּ־שאַצונגען פון איינציקע סלאָנימער פּערזענלעכקייטן, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט אין פאַרשיידענע אָפּצווייגן פון עפנטלעכער און אַנדערער טעטיקייט, וואָס ס'איז אַ כבוד פאַר דער קהלה און איר אָנדענק. אַזוי־אַרום קומען אָפּטיילונגען געווידמעט שלמה שיינבערג־לבדי, וועלכער האָט אַרײַנגעראַמט זײַן געבורטס־שטאָט אין אַ ליטעראַרישער שאַפונג פון גרויסן פאַרמעסט; ישראל מערעמינסקי, איינעם פון די וויכטיקסטע ציוניסטי־

שע עסקנים פון די לעצטע דורות; לייבל לוסקי, פון די הויפט־טוער פון סלאנימער שארית־הפליטה אין די פאריניקטע שטאטן; סעניע מערעמינסקי, דער "מוטער" פון די סלאנימער יתומים פון לעצטן דור, און איר ברודער צבי, דעם יונגן אומגעקומענעם וויסנ־שאפטלער. די לעבנס־געשיכטע פון די פערזענליכקייטן פלעכט זיך אויך אריין, יעדערע אויף איר שטייגער, אין דער קהלה־געשיכטע.

די אפטיילונג "אנדענק־בלעטער" וואס איז א ביילאגע צום וועזנטלעכן רעדאקציע־מאטעריאל און איז שוין געווארן א טראדיציע פון 2־טן און 3־טן באנד, ווערט פארגעזעצט אויך אין פערטן. צו איר האבן מיר צוגעגעבן אנ׳אינטערעסאנטן חידוש, א פאמיליען געשיכטע מיט אירע ווארצלען און פארצווייגונגען אין גאנג פון דורות.

ביים פארענדיקן דעם פערטן באנד וועלכער וועט שליסן, ווי ס׳איז פארויסגעזען די ביכער־רייהע געווידמעט דער קהלה, - דריקן מיר אויס: דער רעדאקטאר און די רעדאקציע מיטגלידער פון אנהייב וועג־און ביז היינט, וועלכע געהערן צו די רעשט־לאך פון לעצטן דור פון דער קהלה און האבן זי נאך געזען אין איר ערהאבנקייט - אונדזערע דאנק־געפילן מיט עניוות דער השגחה עליונה, וועלכע האט אונדז באשאנקען מיט דער זכות צו געבן אנ׳אנדענק דער קהלה אין וועלכער מיר זיינען געוואקסן און ערצויגן געווארן און צו שטעלן איר אנ׳אייביקע מצבה צווישן אלע אנדערע מצבות פון די פארניכטעטע קהלות. מיר זענען פארויס, אז די צוקונפטיקע היסטאריקער פון עם־ישראל וועלן פארשטיין די באדייטונג פון אונדזער אויפטו און וועלן אפשאצן ווי געהעריק די פארייביקטע דורך אונדז קהלה.

און זאל מיר ערלויבט זיין, אלס טרעגער פון דער וויזיע פון "פנקס־סלאנים" נאך פון די צייטן פון דער קהלה־עקזיסטענץ און אלס רעדאקטאר פון די 4 בענדער וועלכע זיינען א כמעט פאלקאמע פארקערפערונג פון דער וויזיע, - צו אויסדריקן מיין פולע אנערקענונג, שעצונג און טיפן דאנק פאר מיין פרוי, סאניע (פון הויז קאווארסקי), וועלכע האט אין משך פון איבער 30 יאר ביי געשטאנען מיט מיר אין דעם ערהאבענעם אבער פארמאטערנדן אויפטו און האט זיך באצויגן מיט כבוד צו מיין וויכטיקער אבער באשווערנדער אויפגאבע. זי, די טאכטער פון ירושלים־דליטא וואס איז ביי געווען ביים חורבן פון ווילנער געטא און האט איבערגעלעבט אלע גרוילן פון א נאצישן פארניכטונגס־לאגער, האט פארשטאנען מיין שטרעבונג און מיט ענדלאזער געדולדיקייט האט זי מיטגעמאכט די אלע שטערונגען און שוועריקייטן וואס זיינען געווען פארבונדן מיט דער דויערנדער אנשטריינגונג.

מיין הארציקן דאנק דריק איך אויך אויס די רעדאקציע־מיטגלידער פון יעדן באנד. מען קען זיך גארניט פארשטעלן די רעאליזירונג פון דעם גרויסן ווערק אן דער באטייליקונג פון יעדן איינעם פון זיי. מיין דאנק פאר די אלע וועלכע האבן געגעבן זייער צושטייער מיט זכרונות, שאפונגען, באמערקונגען און פאר אלע סלאנימער לאנדסלייט אין ישראל און אין אויסלאנד וועלכע האבן געהאלפן דעם אויפטו סיי אין מאטעריעלער און סיי אין גייסטיקער הינזיכט.

נאכן ערשיינען פון די ערשטע 2 בענדער מיט 17 יאר צוריק, ווען כ׳האב געהאט דעם באוווסטזיין, אז דאס ווערק איז נאך ניט געענדיקט, האב איך לאנג געצווייפלט בנוגע מיינע כוחות און מעגליכקייטן צו ממשיך זיין און פארענדיקן די ארבעט. אבער כ׳האב געפאלגט דעם פארשריפט פון תנא ר׳ טרפון, וועלכער האט אין שלוס־ווארט פון זיין פסוק אין פרקי־אבות געזאגט: "ולא אתה בן־חורין ליבטל ממנה", וואס דאס מיינט: "דו ביזט ניט פריי צו אפטרייסלען זיך פון דער ארבעט". - די צוויי צוגאב־בענדער זיינען עדות, אז איך האב מקיים באהבה געווען דעם צוואנג פון אט דעם פארשריפט.

איצט, אין אנוועזנהייט פון דעם נאך ניט־איינגאנצן פארעפנטלעכטן היסטארישן מאטעריאל וואס איז נוגע הויפטזעכלעך די ערשטע דורות פון דער קהלה, גיב איך זיך אונטער אויך דעם אנהייב פון זעלבן פסוק פון ר׳ טרפון: "לא עליך המלאכה לגמור", - וואס דאס מיינט: "דו ביזט ניט מחויב אומבאדינגט צו פארענדיקן די ארבעט".

באוועגט דורך אט די געפילן, דערלאנגען מיר דעם פערטן באנד פון "פנקס־סלאנים" די סלאנימער לאנדסלייט בפרט און דעם אוצר פון דער קהלות־ליטעראטור בכלל.

דער רעדאקטאר.

ביום 11 באפריל 1973 הגישה המערכת לנשיא המדינה המנוח זלמן שז"ר ז"ל את שלשת הכרכים של "פנקס-סלונים". החבר ברוך יקימובסקי נמנע להשתתף בגלל מחלתו.

כידוע, היה הנשיא המנוח סופר מובהק, חוקר בתולדות יהודי מזרח-אירופה. מוצאו - מהעיירה מיר. הוא היה מעוגן במיוחד בתולדות היהודים ברוסיה הלבנה. למותר להוסיף באיזו התרגשות ועניין הוא קבל את התשורה הזאת, זו לא היתה פגישה רשמית בלבד, אלא מעין שיחה לבבית בין יוצאי אותו איזור שהתמשכה כשעה שלימה.

הנשיא שז"ר הכיר מקרוב את סלונים ואחדים מעסקניה הציוניים. הוא עלעל ארוכות בשלשת הכרכים והבטיח לקרוא אותם בעיון. הוא העריך בדברים חמים את תוכן הענינים, את אוסף הקורספונדנציות מהעתונות העברית, את המדור "ידע-עם", את הזכרונות וכו'.

על-אף שמזכירתו העירה את תשומת-לבו לכך, שאורחים נכבדים מחכים להתקבל על-ידו, הוא האריך את שיחתנו למעלה מן המקובל.

בתום השיחה הוא פסק: "ראיתי כבר מאות ספרי-זכרון של קהלות, אך מפעל-הנצחה כזה בשלשה-כרכים, ערוכים יפה, מתוכננים ביסודיות ובתוכן כל-כך רב - עוד לא ראיתי".

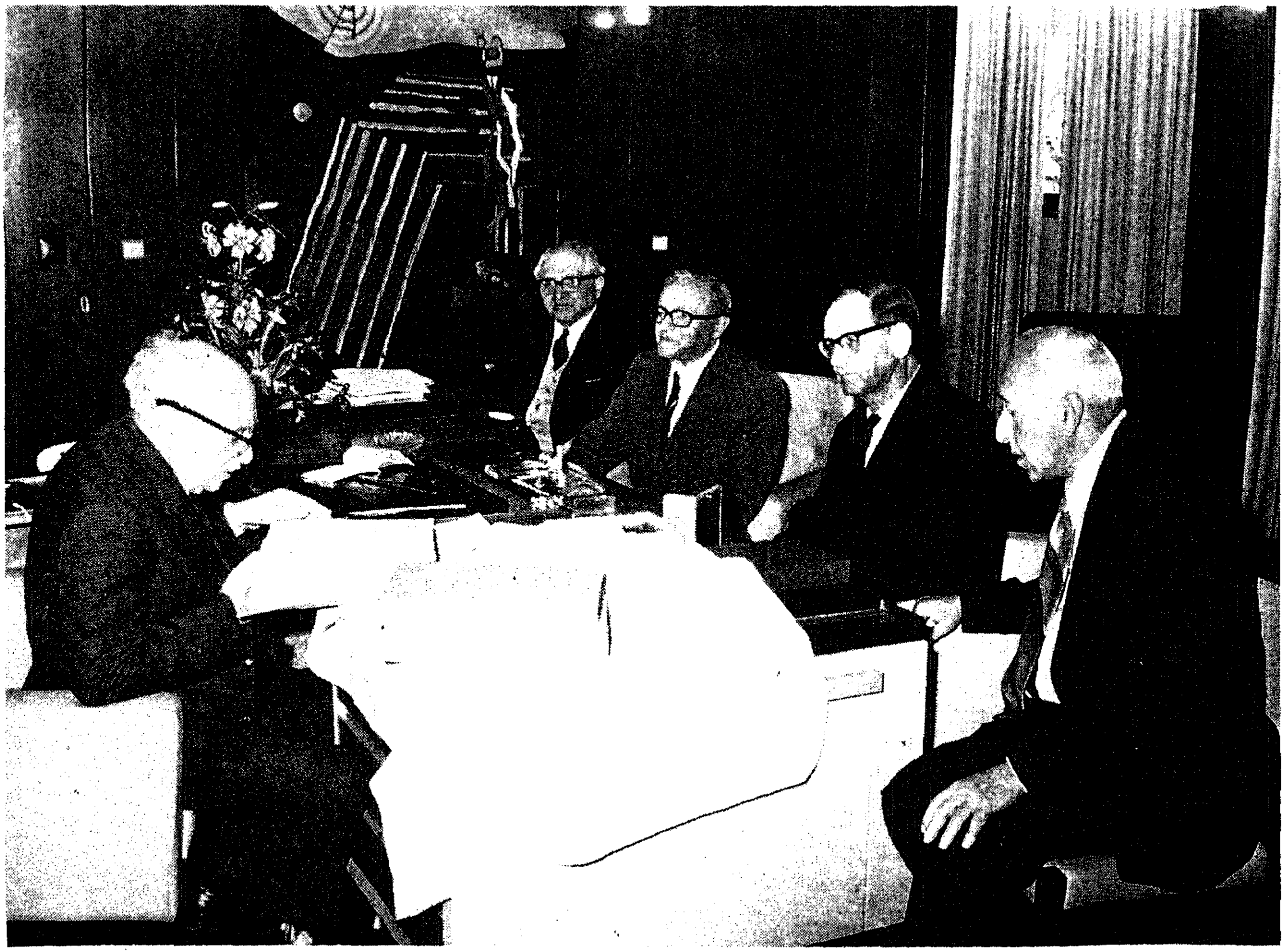

נשיא המדינה שז"ר מקבל את חברי המערכת לכרך השלישי.
מימין לשמאל: מרדכי ספיר, יוסף דרור, קלמן ליכטנשטיין ודר. שמואל חנוביץ.

מרדכי ספיר (רובינבסקי) ז"ל
איש המצפון והאחריות

בעגה הישראלית-צברית קנה לו שביתה שם חדש של איש בעל מצפון חברתי: "איכפת'ניק", הנגזר מתואר-הפועל "איכפת". והכוונה היא לאדם, שכל דבר קל או קשה בחיים הציבוריים איכפת לו, שאיננו קופא על שמריו. שאיננו מסתגר ב"היכל-השן" שלו ושמצפונו, כאיש החברה בת-זמנו, מכתיב לו התערבות אישית פעילה ו"מעורבות" ממשית בכל ענין ותחום הדורש ערנות והשתתפות.

"איכפתניק" כזה, איש המצפון והאחריות, שאיננו משתמט מכל חובה ציבורית והאומר "שבמקום שאין אנשים השתדל להיות איש", - היה מרדכי ספיר ז"ל, שנפטר אחרי מחלה ממושכת ביום 18 באוקטובר 1977, בגיל 77.

תכונת-אופי יסודית "איכפתית" זו הוא הוכיח כבר בצעדו הראשון בארץ, בבית החלוצים ביפו, ועבור דרך כל שלבי עבודותיו השונות בפתח-תקוה, בכביש טבריה - צמח, בתחנת-הכוח בארם-נהרים ובמשרדי חברת החשמל; בהתגייסותו לצבא הבריטי במלחמתו נגד הנאצים והוא כבר "בעל בעמיו" - וגמור בפעולתו הבלעדית כמזכיר ארגון יוצאי סלונים בארץ ובוועדת המערכת של "פנקס-סלונים".

הוא עלה ארצה עם העליה השלישית ב-1921, אך בעצם רשאים אנו לצרפו לעליה השניה, כיוון שבשנת 1913 הוא כבר למד בגימנסיה "הרצליה" ונאלץ לחזור לסלונים ב-1914 עם פרוץ מלחמת-העולם. "איכפתיותו" הראשונה היתה סמוך לעליתו, בהתקפת הפורעים הערבים על בית החלוצים ביפו באביב תרפ"א, כשהוא נלחם נגדם ואף נפצע בהתקפת-המגע. היה "איכפת" לו להשתתף בסלילת כבישים באיזור צמח ובהקמה החלוצית של מפעל-הכוח בארם-נהרים. אנו מוצאים אותו "מעורב" באופן פעיל בבחירות הראשונות להסתדרות העובדים, כשהוא נמנה עם מייסדי סייעת הבלתי-מפלגתיים.

לשיא מעורבותו ו"איכפתיותו" הוא הגיע בעיצומה של מלחמת העולם השניה, כשבני הישוב הצעירים נקראו לדגל על-ידי מנהיגיו להשתלב במלחמת הקודש נגד הנאצים, במסגרת יחידות עבריות בצבא הבריטי. והוא שאיננו צעיר כלל וכלל, כשריחיים על צוארו ובגיל 42, נענה לקריאת מצפונו והכרת האחריות שלו ומתנדב ליחידת-הישוב של חיל ההנדסה הבריטי הבונה במלים צבאיים בצפון אפריקה ובאירופה.

ולבסוף איכפת לו מאד, כאשר עם תום המלחמה מורם המסך מעל עיר-הולדתו החרבה והוא נרתם לעזרת-הצלה לפליטים במסגרת ארגון יוצאי העיר. הוא מקבל עליו את מזכירות הארגון המחייבת תיפקוד יום-יומי; מתכנן ומוציא לפועל את מס-החבר המוטל על חברי הארגון; נושא את עול הכינוסים השנתיים. וכשהוא נוסע לרוסיה הסובייטית לפגוש את אחותו הגרה שם, הוא מתקשר עם הפרטיזן הסלונימאי יעקב שפטינסקי, שהצליח לאסוף עצמות ואפר מבורות הקדושים בצ'פלבו ופטרלביץ, אך איננו יכול עוד לצאת מרוסיה, וכך מזומנת לו, למרדכי, המצוה להעלות את אפר הקדושים ארצה ולהביאו לקבר-ישראל, אשר עליו מוקמת המצבה לקדושי סלונים, שגם בהקמתה יש לו חלק נכבד.

ובאשר ל"פנקס-סלונים" הרי עמד לרשות ועדת-המערכת עוד בשלב-ההכנות להוצאת הכרכים הראשונים. בשיתוף עם ברוך יקימובסקי ויתר העושים ומעשים הוא שיחרר את המערכת מהדאגות החמריות והכספיות; קבל על עצמו את ריכוז "דפי ההנצחה"; לא מאס בשום עבודה; העתיק כתבי-יד אחרי עריכתם; התכתב עם הארגונים הסלונימאיים בחוץ לארץ וידו הברוכה היתה בכל שלבי הביצוע. בגלל מחלתו נמנע ממנו להטות שכם לכרך הרביעי.

הקורא זוכר בטח את זכרונותיו מבית-אביו שפירסם בכרך השלישי בשם: "4 דורות של סטארוסטים בסלונים". ידוע תפקיד הסטארוסטה היהודי בתחום המושב ברוסיה. הסטארוסטה היה מעורב בחיי הקהלה בכלל ובדאגותיו וצרותיו של כל אחד ואחד בפרט. במובן זה אפשר לקבוע, שמרדכי ירש מאבות-אבותיו את "הסטארוסטבה" הסלונימאית. הוא היה מעין הסטארוסטה של יוצאי סלונים בארץ.

שמו יהיה קיים בין מנציחי זכר קהלת סלונים לעד.

ק.ל.

ברוך יקימובסקי ז"ל
איש הביצוע והמעש

בעגה הישראלית-צברית קנה לו שביתה שם חדש של נושא תפקיד: "ביצועיסט", נגזר מהפועל "לבצע", להגשים, והכוונה היא לאדם המחונן בתכונות-כושר מיוחדות למלא בשלמות ובתוקף משימה המוטלת עליו הלכה למעשה, להוציא מן הכוח אל הפועל יעד כלשהו, ונוסף לזה לשקול בפכחון כל אפשרות מעשית בנסיבות הניתנות.

ביצועיסט כזה, איש התושיה והמעשה, האומר מעט ועושה הרבה והמגשים באחריות את המטרה שהועיד לעצמו או שנועדה לו בכורח המציאות היה ברוך יקימובסקי ז"ל, שנפטר אחרי מחלה ממושכת ביום 21 במרץ 1978, בגיל 77.

תכונת-אופי זאת הוא הוכיח בשלבים שונים של חייו, החל מצעדיו החלוציים הראשונים בארץ, ועבור בפרק-הזמן כמתיישב בכפר-אוריה ובתקופת חייו כאיש-עסקים בתל-אביב וגמור בפעולתו הציבורית במסגרת ארגון יוצאי סלונים ובמערכת "פנקס סלונים". הוא עלה ארצה כחלוץ בשנת 1921. אך הוא היה "חלוץ" תרתי משמע: הוא סלל דרך גם לכיבוש עבודה חלוצית, שהיתה בהתחלת שנות העשרים "מחוץ לתחום" בשביל הפועלים היהודים: חפירת ואיסוף זיפזיף שעל שפת הים לצרכי-בנייה והובלתו על גמלים לאתרי הבניה - עבודה שבה עסקו אז רק בדואים. וכך גם למד להכיר מקרוב את "ספינת-המדבר". זו חיית-הבית של השכנים הערבים, שביניהם ובשכנותם באו העולים לתקוע יתד בארץ.

מבחן מכריע לתושיתו ולהתמצאותו בנסיבות הכי קשות ובלתי-צפויות הזדמן לו במאורעות אב תרפ"ט, במצור של כפר-אוריה על-ידי הערבים השכנים המוסתים שעמדו להשמיד את הכפר על יושביו שנקלעו למצב ללא הגנה ממשית. הוא הצעיר בן 28, שהספיק במשך 5-4 שנות שבתו בכפר להתערות בסביבה החדשה, ללמוד את שפתם, אורחם ורבעם של השכנים הערבים ולהתמנות כמוכתר כפר-אוריה, - הוא הוא, שנוכח הסכנה המוחשית שגבלה ביאוש, עשה מעשה נחשוני בהתחפשו לערבי על כל אביזרי תלבשתו, נמלט מהכפר במצור והחיש עזרה דחופה שהגיעה בזמן והצילה את יושבי כפר-אוריה מכליון כמעט וודאי.

אותה מעשיות, התמצאות, ראיית האפשרי וביצוע מדויק היו נר לרגליו אחר-כך גם בעסקיו הפרטיים ואף הצליח, - בד בבד עם יושרו והגינותו במסחר, - לעשות חיל.

כאשר נתפנה לעבודה ציבורית בארגון יוצאי סלונים בארץ והטה שכם לפעולת-הסיוע לפליטי העיר שהוגלו לסיביר, הוא היה בין המוציאים לפועל העיקריים את הנטל הזה, של משלוח חבילות-מזון ובגדים, שנשלחו בדייקנות ובתכיפות למופת. כתובת משרדו הפרטי הפכה לכתובת הארגון ומאות המכתבים שנתקבלו עם תום המלחמה מפליטי סלונים מקזקסטן, אוזבקיסטן ואח"כ מפולין ומקפריסין שלשם הוגלו המעפילים, - הופנו אליו, לכתובתו "רחוב העליה 4 בתל-אביב" שהפכה לסמל הקשר של כל פליטי סלונים ויוצאי סלונים בתפוצות.

וכאשר נגש הארגון לתכנון מפעל ההנצחה של "פנקס-סלונים", היה הוא בין ראשי המבצעים והמג-שימים. הוא, בצוותא עם חבר עוזרים מצומצם, הניח לחברי המערכת שעסקה בעריכה, - מטרדות המימון והמגע המעשי הן באשר לקשר עם יוצאי העיר בארץ ומחוצה לה והן באשר לטיפול היום-יומי בכל שלבי העשייה עד "למוצר" הסופי, בבית הדפוס, בצינקוגרפיה, בכריכיה ובהפצת הספר.

וכאשר חברי המערכת גמרו אומר, אחרי הופעתם של שני הכרכים הראשונים, להמשיך על דעת עצמם בהוצאת כרכים נוספים, היה הוא שדרבן אותם, המריץ, לא הרפה ועשה ביתר-עוז והחלטיות בריכוז האמצעים הכספיים ובהגשמה הסופית. הוא היה לברכה למפעל "פנקס-סלונים", המביא והמוציא, הדואג לכל פרט ופרט וכך זכינו לכרך השלישי הנוסף.

לצערנו הרב ולצערו הוא נמנעה ממנו האפשרות, עקב מחלתו, לטפל בכרך הרביעי. אך גם בשכבו על ערש דוי, זכר סלונים לא הרפה ממנו וחומר-הקריאה החביב עליו ביותר בשנות מחלתו היה "הפנקס", שחזר ועיין בו על אף קשי-הקריאה, שנפגעה עקב מחלתו.

שמו ינון בין מנציחי זכר קהלת סלונים השדודה!

ק.ל.

מדור שלמה שיינברג-לבדי, שהנציח

את יהודי סלונים ביצירתו הספרותית

SECTION SHLOMO SCHOENBERG—LEVADI, WHO BY HIS LITERARY WORK COMMEMORATED THE JEWISH COMMUNITY OF SLONIM

אפטיילונג שלמה שיינבערג-לבדי,

וועלכער האט פאראייביקט די סלאנימער

יידן אין זיין ליטעראַרישער שאַפונג

מבוא

פרקים מובחרים מיצירתו „ספים" („שוועלן")

זכרונות עליו

הערכות על יצירתו, הטרילוגיה „ספים"

אריינפיר

אויסגעוויילטע קאפיטלען פון זיין שאפונג „שוועלן"

זכרונות וועגן אים

אפשאצונגען וועגן זיין ווערק, די טרילאגיע „שוועלן"

קלמן ליכטנשטיין

מסלונים – לפילנובה, משיינברג – ללבדי

מבוא

אתחיל את המבוא במעשה שהיה: אחי הבכור משה, עליו השלום, אחרי שובו בשנת 1947 מסיביר ואוזבקיסטן, שמה גורש עם הרבה תושבי סלונים על-ידי השלטונות הסו־בייטיים ב-1940, התגורר בפריז. אחרי כל מה שעבר עליו הוא הרבה לקרוא, ובעיקר בספרות היידית (יידיש), והיה מספר לי במכתביו על הספרים שהוא קורא. ספרים לא חסרו לו, כי ספריית ההשאלה היהודית בפריז היתה משופעת לא רק באוצר הספרות הידית, אלא גם רכשה כל מה שהופיע בשוק הספרים היהודי אחרי המלחמה בתפוצות ששרדו לפליטה, ובעיקר בארצות הברית ובארגנטינה.

באחד ממכתביו שבתחילת שנות החמישים הוא כתב לי על רשמיו מיצירה ספרותית, מיד אחרי שסיים לקרוא אותה. היצירה הזאת הופיעה בטשיקגו, בשלושה כרכים בהוצאת „יחידים" בשנת 1948. זוהי טרילוגיה ששמה ביידיש הוא „שוועלן" (שמשמעותו היא: „ספים" או מפתנים). מחברו הוא סופר ששמו „שלמה לבדי". הוא כותב לי, בין היתר (מכתבו שמור אצלי):

— „תאר לך, שבכרך הראשון של „שוועלן" הכרתי את סלונים על כל ייחודיה, אם כי שם העיר שהוא מתאר הוא „פילענאווע" (בכתיב העברי: „פילינובה"). הכרתי את רחו־בותינו וסמטאותינו, את חוף הנהר, את בית הכנסת הגדול, את בית הקברות דיורדזיקי ואפילו את רחוב הקדרים (טטרים). יתר על כן: הכרתי ממש את החצר הגדולה של האחים ר' הירש ור' יוסף שרשבסקי ז"ל על כל שכניה, ושבה התגוררנו במשך שבע שנים 1912—1918. הנך זוכר בוודאי את השוער הנוצרי של החצר? — גם הוא מופיע שם, ואף העץ הגדול באמצע החצר, שפגז פגע בו בעת הקרבות בשנת 1915, עם כיבוש העיר על ידי הגרמנים — גם הוא נמצא שם. בקיצור, זהו תיאור של סלונים שלפני מלחמת העולם הראשונה, על יהודיה, מאורעותיה, אם כי בדברים מסויימים אין התאמה מדויקת למציאות. (כך, למשל, הוא כותב על פוגרום בפילינובה ב-1905, והרי בסלונים זה לא אירע). ברור, שהמחבר הוא סלונימאי, ולפי תיאור החצר של האחים שרשבסקי אפשר להסיק אחת משתי אלה: או שהתגורר בחצר, או שהיה מבקר בה והכיר אותה על כל פרטיה. העליתי בזכרוני את כל שכנינו לשעבר עם כל קרו־ביהם ובאתי למסקנה, שהמחבר הוא לא אחר אלא... שלמה שיינברג, בן הסוחר ליינות, ה' שיינברג, שאשתו היתה אחו־תם של האחים שרשבסקי, והריני נזכר, ששלמה היה מבקר תכופות את דודיו ודודותיו ב„חצרנו", ובמשך תקופה מסוי־מת אפילו התידדתי אתו, אם כי הוא היה צעיר ממני במשך כמה שנים. זכורני כמו כן, שזמן־מה לפני המלחמה ב־1913 הוא עלה לארץ-ישראל. ובכן, נסה נא להוודע אצל קרוביו בישראל, אם ניחושי הוא נכון: האם שלמה לבדי הוא — שלמה שיינברג?" —

אחרי שקבלתי את המכתב פניתי לדודניותיו של שלמה שיינברג, בנותיו של ר' יוסף שרשבסקי ז"ל, הריהן האחיות ליובה ז"ל, ותבל"א רבקה קויש, והן אמנם אשרו, כי אחי משה ע"ה אכן לא טעה: שלמה לבדי הוא אמנם שלמה שיינברג ומתגורר בטשיקגו, והן גם יודעות שהוא הוא המ־חבר של הטרילוגיה „שוועלן".

בקראי אחר כך את „שוועלן" יכולתי גם אני לזהות, פשוטו כמשמעו, את סלונים בכרך הראשון. הסוואת סלונים בשם מושאל לא הצליחה לקורא יוצא סלונים להעלים מאי משמע פילינובה. אגב, נקל היה לחשוף את הקשר המילולי בין שני השמות, איך סלונים הפכה לפילינובה: „סלון" — משמעו ברוסית „פיל", והרי לכם פילינובה... זה מזכיר את הבדיחה באחד מסיפוריו של שלום-עליכם, איך „קאפל" הפך ל„פילארעט": קאפל זה גאפל, וגאפל ברוסית — ווילקע, ווילקע הרי כמעט פילקע, ומכאן — פילקע, פילארעט!...

במאי 1963 ביקר שלמה שיינברג בלוויית אשתו ביש־ראל, בפעם הראשונה מאז קום המדינה. הכרתיו אז מקרוב ושוחחנו ארוכות. הראיתי לו את מכתב אחי משה ז"ל (שאז עוד היה בחיים). למקרא המכתב שלמה העלה חיוך. הדבר שעשע אותו. הוא, אגב, נזכר תוך חמימות באחי ואף תיכנן לעבור דרך פריז, בדרכו חזרה לטשיקגו, כדי לפגוש אותו, את החבר משנות הנעורים (אך הוא לא הגשים את תכניתו).

באותה הזדמנות נכנסנו לדיאלוג ארוך על יצירתו ואופיה. (רשמתי אז בראשי־פרקים את תוכן השיחות שהתקיימו בימים 4, ו־22 מאי 1963).

— „בעצם, — טענתי, — הרי מהווה „שוועלן" אוטוביוגרפיה, בכל שלוש תחנותיה בשלוש יבשות: סלונים — ירושלים — טשיקגו. ולמרות שהצורה האמנותית, אשר בה „לש האומן את עיסתו" מותנית בטעמיו ונימוקיו האישיים ובסיבות אפשריות אחרות, — אינני מבין למה לא קראת את „הילד" בשמו: אוטוביוגרפיה, ואת כל מה שלחץ על לבך ומלא את ישותך הבעת בצורה של רומן בלטריסטי, שגבורו הראשי אביגדור איננו, פחות או יותר, אלא אתה בעצמך?"

כעת, קרוב לחמש עשרה שנה שעברו מאז השיחות הללו, אתקשה אולי לחזור במפורט על תשובתו לשאלה זו. ברם, לפי רשימותי שערכתי מיד אחרי השיחות וככל שבזכרוני נחרתו עיקרי דבריו, יכולני למסור את טעמיו ונימוקיו בערך כדלקמן:

— „שוועלן" היא אכן אוטוביוגרפיה, אלא שהיא מסוייגת במגבלות. היצירה היא אוטוביוגרפיה בה במידה, שכל יצירה בלטריסטית אוצרת משהו מ„האני" של היוצר. אכן, פילינובה היא סלונים, אבל לא היה בכוונתי להוציא מבית היוצר עוד שם סמלי לעיר או עיירה מתחום המושב, שעשוי היה להצטרף למשפחה המכובדת של כתריאלובקה, יהופץ, גלופסק, טונײדובקה וכולי, ואפילו השם המציאותי שקלוב, — ולזה אוסיף, שהנני די נבון ועניו, כדי לא להצטרף למשפחה המכובדת עוד יותר של האמנים הגדולים, אשר שמותיהם קשורים עם אותם שמות הישובים הסמליים. אלא שוויתרתי על הסוג הספרותי של אוטוביוגרפיה והעדפתי יריעת רומן וטעמי ונימוקי אתי:

„ראשית, שום יוצר איננו מחויב לחשוף לציבור את כל „האני" שלו. אגב, תהיה מהות היוצר רבת־תוכן ומעניינת כאשר תהיה, — הרי „ספר־רגיסטר" שלו בצורה אוטוביוגרפית יהיה משעמם במידה מסויימת. מובטחני ששום אוטוביוגרפיה איננה כנה ואובייקטיבית בשלמותה. הרי בעצם ההגדרה של אוטוביוגרפיה יש סתירה לאובייקטיביות. תיאור חיים עצמיים איננו יכול להיות נעדר הארה סובייקטיבית, ולכן הוא גם משולל כנות במידה מסויימת. אי־לזאת למה לי להתכחש לעצמי ובהכשר של הגושפנקא של „אוטוביוגרפיה" לרשום מה שיש ברצוני לרשום ולהעלים את מה שאינני מעיז לחשוף? —

„שנית, הסוג האוטוביוגרפי מעלה את הבעיה של סתירות בין אמיתות המוצדקות מבחינה אמנותית. אותה יצירה ספרותית, שיסודותיה הם עובדות־חיים אוטנטיות, עלולה להוביל למצבים כה משונים ולאפיוני־דמויות כה בלתי־מציאותיים כמו שהחיים בעצמם הם לעתים משופעים בסיטואציות בלתי־מציאותיות ובלתי אפשריות בקנה־מידה אמנותי. לעומת זה, הסוג הספרותי של רומן, על אף שהוא בנוי במקרים כה רבים על יסודות החיים האישיים של המחבר, — מאפשר תמרון, תיקון המוזרויות והרחבת האופקים. הרומן הוא לעתים אוטוביוגרפיה, שגיבושה הוא אמנותי ומסונן דרך הפריזמה של סבירות מחויבת המציאות. אך רק במשמעות זו אפשר לסייג את „שוועלן" כאוטוביוגרפיה. ובזה מסתברת הערתי לכרך הראשון, „שכל הדמויות שבטרילוגיה הן „בדויות". אביגדור דייכס איננו פורטרט עצמי. שיניתיו לפי אמת־המידה היחידה: האמת האמנותית.

„ונימוק שלישי: אם כי אין זו יומרתי לייחס לפילינובה ערך סמלי מובהק, היא משמשת בכל זאת כסמל־מה להרבה ערים ואנשים של בני דורי. היו הרבה „סלונימים" כאלה והרבה „שלמה שיינברגים" כאלה, הרבה סבים כר' שלום־יעקב דייכס והרבה סבתות כמו גיטעלע. והם „האביגדורים" עברו כמוני את הדרך הפתלתלת של חלק גדול של הנוער היהודי מתחילת המאה ועד שנות השלושים, של אותו הדור, אשר אני מציין אותו כ„דור האבוד". אכן, זו היתה סלונים־פילינובה שהעניקה לי את ההשראה. ברם, „שוועלן" מהווה גם חתך של פן אחד של החיים היהודיים בשלושת המרכזים העיקריים במשך שלושת העשורים הראשונים של המאה הזאת: מזרח־אירופה, ארץ־ישראל וארצות הברית.

„ובהזדמנות זאת אוסיף כמה מלים לבירור שם המשפחה שבחרתי בו: לבדי. אני מדגיש: זה לא שם מושאל ספרותי, לא פסידונים, אלא ממש שם משפחתי החדש. שואלים אותי תכופות: למה דווקא „לבדי"? בעוד שפילינובה איננה שם בעל ערך סמלי מלא, הרי שם הכינוי „לבדי" משקף אותי בנאמנות. במקום אחד בלבד, בסלונים לא הייתי „לבדי". אז השתייכתי לעולם מסויים, לעולמי. אך מאז שעזבתי את סלונים נהייתי ל„לבדי", מעין כפיס גדוע של החברה היהודית בכל דרך נדודי, והריני מאמין שזה אופייני לכל בני דורי. התרשמות זאת הבעתי באמצי לי את שמי החדש האומר כל־כך הרבה: „לבדי". —

כך, בערך, תיאר מחבר „שוועלן" את המטמורפוזה של סלונים שהפכה לפילינובה.

שלמה שיינברג־לבדי ביקר שנית בישראל במרץ 1972. שני ביקוריו היו בקשר לשאיפתו להוציא מהדורה עברית של יצירת חייו. כמו סופרים־יוצרים רבים ביידית הוא חש, שיצירתו תבוא על תיקונה בשפתנו הנצחית, אך הוא נתקל בהרבה קשיים. חרף שליטתו המלאה בעברית עוד מתקופת שבתו בארץ בשנים 1913—1920, הוא הרגיש שאין ביכלתו לתת תרגום שווה־ערך למקור היידי. הוא אף בחן את עצמו בכיוון זה, בתרגמו כמה פרקים, אך לא בא על סיפוקו. „סגנוני העברי העלה חלודה", — הוא אמר לי בין היתר. (תוך כוונה להדגים לקורא את סגנונו העברי ולהוכיח, שאי־סיפוקו לא היה מוצדק, אנו נותנים במדור זה פרק אחד הן במקורו והן בתרגומו העברי של המחבר עצמו). המכשולים להוצאת מהדורה עברית היו רבים (וביניהם גם המימון). נשיא המדינה המנוח שז"ר ז"ל שהעריך כהלכה את היצירה לא חסך את תמיכתו במשימה. יתכן, שהדבר היה קרוב למימוש, אך... שלמה לבדי לא זכה להגשים את שאיפתו, כי זמן קצר אחרי ביקורו השני בישראל הוא נפטר בטשיקגו.

האלמנה ובניו של המנוח, מונעים על־ידי משאלה נאצלת לכרוך ולעגן את זכר הבעל והאב ב„פנקס־סלונים", במפעל שנושא את השם של „פילינובה" שלו, הביעו את רצונם, שבכרך הרביעי יבוא מדור מוקדש ליצירתו. המערכת הסכי־

מה לכך, לא רק בגלל תודעת החובה לכבד את המחבר המנוח שהכניס את סלונים להיכל־התפארת של הספרות הידית, אלא גם כדי לתת בהזדמנות זו כמה פרקים על פילינובה מתוך „הספים״ בתרגומם המצוין של חיים אורלן. כמו כן אנו נותנים כמה פרקים במקורם, בסגנון העשיר והעממי-סלונימאי כאחד של המחבר.

בעצם, המקום המתאים ביותר לפרקים „הפילינובאיים״ צריך היה להיות במדור-הספרותי שבכרך. אלא, עקב ערכה הבולט של היצירה „שוועלן״, בהשוואה ליצירות ספרותיות אחרות שנושאן הוא „סלונים״, אנו מקדישים למחבר של פילינובה מדור מיוחד. אנו משלימים אותו בצרור זכרונות עליו ובהערכת יצירתו על ידי מבקרים ספרותיים שונים.

עם חברים וידידים בעת ביקורו האחרון בישראל במרץ 1972
עומדים מימין לשמאל: קלמן ליכטנשטיין, יעקב זליבנסקי
יושבים מימין לשמאל: מרדכי ספיה, שלמה לבדי, עזריאל ברושי

מיט חברים און פריינט בעת זיין לעצטן באזוך אין ישראל אין מערץ 1972.
שטייען פון רעכטס צו לינקס: קלמן ליכטענשטיין, יעקב זליבנסקי
זיצן פון רעכטס צו לינקס: מרדכי ספיר, שלמה לבדי עזריאל ברושי.

קלמן ליכטענשטיין

פון סלאנים – צו פילענאווע; פון שיינבערג – צו לבדי

אריינפיר

איך וועל אנהייבן דעם אריינפיר מיט א מעשה שהיה: מיין עלטסטער ברודער משה עליו השלום האט, נאך זיין צוריקקומען אין 1947 פון סיביר און אוזבעקיסטאן, וווהין ער איז מיט פיל אנדערע סלאנימער פארשיקט געווארן דורך דער סאוועטישער מאכט אין 1940, — געלעבט אין פאריז. ער האט דארט, נאך אלע זיינע איבערלעבענישן, פיל געלייענט, איבערהויפט אין יידיש, און ער פלעגט מיר אפט דערציילן אין זיינע בריוו וואס ער לייענט. וואס צום לייענען האט אים ניט געפעלט, ווייל א ידישע לייה־ביבליאטעק אין פאריז האט פארמאגט ניט נאר א רייכן אוצר פון דער יידישער פאר־מלחמה־ליטעראטור, נאר האט זיך אויך באזארגט מיט אלע נייסן, וואס זיינען ערשיינען אויפן ידישן ביכער־מארק נאך דער מלחמה אין אלע נאך־עקזיס־טירנדע תפוצות, און איבערהויפט אין די פארייניקטע שטאטן און ארגענטינע.

אין איינעם פון זיינע בריוו פון די אנהייב פופציקער יארן האט ער מיר געשריבן וועגן זיינע איינדרוקן פון א בוך אין יידיש, וואס ער האט נאר וואס געענדיקט צו לייענען. דאס בוך, אדער דאס ווערק, איז ערשיינען און טשיקאגא, אין 3 בענדער, אין פארלאג „יחידים", אין 1948. דאס איז א טרילאגיע וואס הייסט „שוועלן". זיין מחבר איז א שרייבער מיט אנ׳אומבאקאנטן נאמען „שלמה לבדי". און מיין ברודער שרייבט מיר, צווישן אנדערן (זיין בריוו האט זיך ביי מיר איינגעהיט): — „שטעל זיך פאר, אז איך האב אין ערשטן באנד פון „שוועלן" ממש דערקענט אונדזער סלאנים, מיט אלע פיטשעווקעס, כאטש די שטאט וואס ער באשרייבט הייסט „פילענאווע". איך האב דערקענט אונדזערע גאסן און געסלאך, דעם ברעג טייך, די שול, דעם יורדזיקער בית־עלמין און אפילו די קדר׳שע געסל. נאכמער: איך האב בוכשטעבלעך דערקענט דעם גרויסן הויף פון די ברידער ר׳ הירש און ר׳ יוסף שערעשעווסקי, וווּ מיר האבן געוווינט במשך פון 7 יאר אין די יארן 1912—1918, מיט אלע שכנים. דו געדיינקסט דעם גוי, דעם סטרוזש פון הויף? — אויך ער איז דארטן דא. און אפילו דער גרויסער בוים אינמיטן הויף, וואס א שראפנעל האט איט געטראפן בעת די שלאכטן אין 1915, בעת׳ן פארנעמען די שטאט דורך די דייטשן. בקי־צור, דאס איז א באשרייבונג פון סלאנים פון פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה מיט אירע יידן, מיט אירע געשע־ענישן, — הגם ניט אין אלע זאכן שטימט דאס פינקטלעך מיט דער ווירקלעכקייט. (אזוי, צום ביישפיל, שרייבט ער וועגן א שטיקל פאגראם אין פילענאווע אין 1905, און אין סלאנים איז אזוינס ניט געווען). עס איז קלאר, אז דער מחבר איז א סלאנימער, און נאכמער, — לויט דער באשריי־בונג פון שערעשעווסקי׳ס הויף, האט ער איינס פון די ביידע: אדער געוווינט אין הויף אדער געמוזט קומען אפט אהין. איך האב נאכגעטראכט וועגן אלע אונדזערע געוועזענע שכנים און זייערע קרובים און אויסגעפונען, אז דער מחבר איז ניט קיין אנדערער ווי... שלמה שיינבערג, דער זון פון וויין־געשעפט־אינהאבער ה׳ שיינבערג, וועמנס פרוי איז געווען די שוועסטער פון די ברידער שערעשעווסקי, און כ׳דערמאן מיך, ווי שלמה פלעגט זייער אפט באזוכן זיינע פעטערס און מומעס אין „אונדזער" הויף, און מיר זיינען זאגאר געווען א געוויסע צייט נאנטע חברים, הגם ער איז געווען מיט א פאר יאר יינגער פון מיר. איך געדיינק אז א קורצע צייט פאר דער מלחמה פון 1914 איז ער אוועקגעפארן אין ארץ־ישראל. אלזא, פרוב זיך דערוויסן ביי זיינע קרובים אין ישראל, צו מיין אויסרעכנונג איז ריכטיק? צו איז ניט שלמה לבדי — שלמה שיינבערג?" —

איך האב, נאכ׳ן באקומען דעם בריוו, זיך געווענדעט צו פרוי רבקה שערעשעווסקי—קויש און איר שוועסטער (שוין איצט פארשטארבענער.) — ליובע ע״ה, די טעכטער פון ר׳ יוסף שערעשעווסקי ז״ל, קוזינעס פון שלמה שיינבערג און זיי האבן פעסטגעשטעלט, אז מיין ברודער ע״ה האט ניט געהאט קיין טעות: שלמה לבדי איז ווירקלעך שלמה שיינבערג און לעבט אין טשיקאגא און זיי ווייסן אויך וועגן זיין שאפונג „שוועלן"...

ווען איך האב נאכהער געלייענט די טרילאגיע, האב איך אויך ממש געקענט „אנטאפן" סלאנים אין ערשטן באנד. די פארמאסקירונג פון סלאנים אונטער אנ׳אנדער נאמען האט בשום אופן ניט געקענט פארבאהאלטן פאר א סלאנימער וואס דאס מיינט: פילענאווע. אגב, איז זייער לייכט געווען צו דערקענען דעם ווערטליכן צוזאמענהאנג צווישן ביידע נעמען, און ווי אזוי ס׳איז פון סלאנים געווארן פילענאווע: סלאָן מיינט אין רוסיש: „העלפאנט", און העלפאַנט איז דאך אין עברית: פיל, — און אט האט איר פילענאווע. דאס דער־מאנט דעם וויץ ביי שלום־עליכם׳ען, ווי „קאפּל" איז מגולגל געווארן אין „פילארעט": קאפּל איז גאָפּל, און גאָפּל איז דאך אין רוסיש „ווילקע"; ווילקע איז כמעט פילקע, און פילקע איז — פילארעט!...

אין מאי 1963 האט שלמה שיינבערג אין באגלייטונג פון זיין פרוי באזוכט ישראל צום ערשטן מאל נאך דער אנטשטייאונג פון דער מדינה. איך האב דאן זיך מיט אים נעענטער באקאנט און געפירט מיט אים לאנגע געשפרעכן. איך האב אים באוויזן דעם בריוו פון מיין ברודער משה ע״ה

(וועלכער האט נאך דאן געלעבט). שלמה האט געלאכט. ס׳האט אים זייער געשמייכלט. ער האט זיך אויך מיט ווארעמקייט דערמאנט וועגן מיין ברודער און האט זאגאר געפלאנט זיך אפשטעלן אין פאריז, אויף זיין צוריקוועגס אין טשיקאגא, כדי זיך צו טרעפן מיט א חבר פון די יוגנט־יארן. (ער האט אבער זיין פלאן ניט געקענט אויספירן).

מיר האבן זיך נאכהער ארייגעלאזן אין א לאנגן דיאלאג וועגן זיין שאפונג און איר כאראקטער. (נאך די לאנגע געשפרעכן, — דעם 4־טן און 22-טן מאי 1963, — האב איך פארצייכנט גאנץ גענוי זייער אינהאלט).

— „אייגנטלעך, — האב איך גע׳טענה׳ט, — איז דאך „שוועלן״ אנ׳אויטא-ביאגראפיע, אין אלע אירע 3 הויפט־עטאַפּן אין 3 קאנטינענטן: סלאבים — ירושלים — טשיקאגא. און כאטש די קונסט-פארם, אין וועלכער א קינסטלער א שעפער, „קנעט אויס זיין טייג״, איז אפהייגיק נאר פון זיינע פערזענלעכע ארגומענטן, געשמאקן און אנדערע מעגלעכע סיבות, — איז דאך מיר ניט פארשטענדלעך, פאר־וואס האט איר ניט אנגערופן דאס קינד מיטן נאמען: „אויטאביאגראפיע״ און איר האט אויסגעדריקט דאס וואס ס׳איז אייך געווען אויפן הארצן אין פארם פון א בעלעטריסטישן ראמאן, וועמנס העלד אביגדור דייכעס איז דאך אייגנטלעך, מער-ווייניקער איר אליין ?״ —

איצט שוין קרוב 15 יאר נאך יענע געשפרעכן, איז אפשר שווערלעך איבערצוגעבן אויסדריקלעך זיין פארענט־פערן אט די הארבע פראגע, — נאר לויט די פארצייכענונגען וואס כ׳האב דאן געמאכט, און אויך אויף וויפל מיין זכרון האט איינגעהיט די הויפט־טעזן פון זיין ערקלערונג, קען איך איבערגעבן זיינע ארגומענטן, אומגעפער בזה הלשון:

— „שוועלן״ איז אנ׳אויטאביאגראפיע נאר אין א באגרענצטער מאס. ס׳איז אויף אזוי-פיל אויטאביאגראפיש, אויף וויפל יעדע שעפעריש-בעלעטריסטישע ווערק פאר־מאגט אין זיך עטוואס „אייגנס״ פון שעפער. געוויס איז פילעגאווע — סלאבים, אבער איך האב ניט געהאט קיין שום כוונה צו שאפן נאך א סימבאלישן נאמען פון א שטאט צו א שטעטל פון תחום־המושב, וועלכער זאל צושטיין צו דער בכבוד׳יקער משפחה פון כתריאלעווקע, יעהופעץ, גלופסק, טיניעיאדעווקע, און אפילו פון דעם מיט זיין אמת׳ן נאמען גערופענעם שקלאוו, — און דאביי בין איך גענוג פארשטענדליך און עניוות׳דיק אז איך זאל מיך ניט איינשליסן אין דער נאך מער בכבודיקער משפחה פון די גרויסע מייסטער, מיט וועמען יענע סימבאלישע נעמען זיינען פאר־בונדן.

„איך האב אבער מותר געווען אויף דער פארם פון אנ׳אויטא-ביאגראפיע לטובת א דערציילערישן ראמאן צוליב אייניקע סיבות.

„ערשטנס, איז קיין שום שעפער ניט מחויב צו עפענען בוכשטעבלעך זיין גאנצן „איך״ פאר דער עפנטלעכקייט. אגב וואלט אזא מין „רעגיסטער־בוך״ געווען צו לאנגווייליק, מעג דער שעפער זיין ווי אינהאלטסרייך. איך בין זיכער אז קיין שום שאפונג פון אויטא-ביאגראפישן זשאנר איז ניט הונדערטפראצענטיק אויפריכטיק און אביעקטיוו. שוין די דעפיניציע אליין פון אויטאביאגראפיע שטייט אין סתירה צו אביעקטיוויטעט; אנ׳אייגענע לעבנס־באשרייבונג מוז אין א געוויסער מאס זיין סוביעקטיוו, און דעריבער ניט אינגאנצן אויפריכטיק. צוליב וואס־זשע זאל איך, אדאנק דעם לעגאלן שטעמפל פון אויטאביאגראפיע פארצייכענען וואס איך וויל און פארשוויגן וואס איך וויל ניט ? —

צווייטנס, אנ׳אויטאביאגראפיע שטעלט א פראבלעם פון זיך ווידערשפרעכנדע קינסטלעריש-בארעכטיקטע אמת׳ן. אט די ליטערארישע פארם וועלכע איז געבויט אויף אויטענטישע לעבנס-פאקטן, קען דערפירן צו אזעלכע אומגעלומ־פערטע סיטואציעס און צו אזעלכע אויסטערלישע ניט אויסגעהאלטענע כאראקטער־טיפן, אויף וויפל דאס לעבן אליין איז אפטמאל קאמפליצירט מיט אזעלכע אונגלויבלעכע קינסט־לעריש-אומעגלעכע פאזיציעס. דאקעגן דער זשאנר פון א ראמאן, וואס איז געבויט אפילו אויף די יסודות פון מחבר׳ס פערזענלעכן לעבן גיט די מעגלעכקייט פון מאנעווורירן, פון קארעגירן די אומגעלומפערטקייטן און אויך פון פארברייטערן די האריזאנטן. דער ראמאן איז אפטמאל א קינסטלערישע קאנדענסאציע און דורך א פריזמע-פילטרירטע אויטאביא־גראפיע. נאר אט אין דעם זין קען מען באטראכטן „שוועלן״ אלס אויטאביאגראפיע און מיט דעם ערקלערט זיך מיין באמערקונג צום ערשטן באנד, אז אלע פערזאנען אין דער טרילאגיע זיינען „אויסגעטראכטע״. אביגדור דייכעס איז ניט מיין אייגנפארטרעט. איך האב אים פיל געענדערט לויט דער איינציקער מאס: דעם קינסטלערישן אמת.

„און א דריטער ארגומענט: כאטש פילעגאווע האט ניט די אמביציע צו ווערן א סימבאלישער נאמען, דינט זי דאך אלס א געוויסער סימבאל פאר פיל אזעלכע שטעט און מענטשן פון מיין צייט. עס זיינען געווען פיל אזעלכע סלאבים׳ס און פיל אזעלכע שלמה שיינבערגס, פיל אזעלכע זיידעס ווי ר׳ שלום-יעקב דייכעס און פיל אזעלכע באבעס ווי גיטעלע, און זיי, די שלמה׳ס, די אביגדור׳ס זיינען, אזוי ווי איך, דורכגעגאנגען דעם זיגזאג־וועג פון גרויסן טייל פון דער יידישער יוגנט פון אנהייב יארהונדערט ביז די דרייסיקער יארן, פון דעם דור וואס איך באצייכן אים אלס פארלארענער, דעם „דור־האבוד״. אמת, פילעגאווע-סלאבים האט מיר אינספירירט, אבער „שוועלן״ איז אויך א קווער־שניט פון יידישן לעבן אין זיינע 3 הויפט-צענטרען פון די ערשטע 3 צענדליקער יארן פון אונדזער יארהונדערט: מזרח-אייראפע, ארץ־ישראל און אמעריקע.

„ביי דער געלעגנהייט — אויך א פאר ווערטער וועגן מיין אויסגעקליבענעם פאמיליע־נאמען: לבדי. איך שטרייך אונטער: ניט קיין פסעוודאנים, נאר ממש א נייעם פאמיליע-נאמען. מען פרעגט מיר אפט: פארוואס דווקא „לבדי״? — אויב פילעגאווע איז ניט קיין פולבארעכטיקטער סימבאלישער נאמען, — איז אבער „לבדי״ מיין פולשטענדיקע אפשפיגלונג. נאר אין איין ארט, אין סלאבים בין איך ניט געווען „לבדי״. איך האב דאן געהערט צו א וועלט, צו מיין וועלט. זינט מיין פארלאזן סלאבים בין איך געווארן „לבדי״, א שפליטער פון דער יידישער געזעלשאפט אין מיין גאנצן וואנדער־וועג, און כ׳גלויב, אז דאס איז כאראקטעריסטיש פאר מיין גאנצן דור. איך האב אט דעם געפיל

אויסגעדריקט, אדאפטירנדיק אפיציעל מיין נייעם, אזוי — פיל זאגנדן פאמיליע-נאמען: „לבדי״.

אט אזוי, אומגעפער, האט דער מחבר פון „שוועלן״ געשילדערט די מעטאמארפאזע פון סלאנים אין פילענאווע.

שלמה שיינבערג-לבדי האט באזוכט ישראל א צווייטן מאל אין מערץ 1972. זיינע ביידע באזוכן זייגען געווען פארבונדן מיט זיין טרוים ארויסצוגעבן א העברעאישע איבערזעצונג פון זיין לעבנס־ווערק. ווי פיל שרייבער-שעפער אין יידיש האט ער ארויסגעפילט, אז „שוועלן״ וועט האבן זיין אמת׳ן תיקון אין אונדזער אייביקער שפראך. ער האט זיך אבער אנגעשטויסן אין פיל שוועריקייטן. הגם זייענדיק נאך א גלענצנדער סטיליסט אין עברית פון זיין ארץ־ישראל-פעריאד אין די יארן 1913—1920, האט ער געפילט אז זיין פעדער איז ניט ביכולת צו געבן א העברעאישן עקוויוואלענט פון דעם מקור אין יידיש. ער האט געמאכט אנ׳עקספערימענט אין דער היגזיכט און איז געבליבן אונצופרידן. „מיין עברית איז פארזשאווערט״, — האט ער זיך אויסגעדריקט. (כדי צו געבן דעם לייענער א באגריף פון זיין העברעאישן סטיל און באווייזן, אז זיין אונצופרידנקייט איז ניט געווען בארעכטיקט, גיבן מיר איין קאפיטל אין יידישן אריגינאל און אין דער איבערזעצונג וואס דער מחבר אליין האט געמאכט). די שוועריקייטן אויפן וועג צו א העברעאישער אויסגאבע זיינען געווען פיל און צווישן זיי אויך פון פינאנציעלן כאראקטער. דער פארשטארבענער נשיא־המדינה שז״ר ז״ל, וועלכער האט אפגעשאצט הויך די שאפונג, האט ניט געזשאלעוועט זיין שוץ און שטיצע צו דער אויפגאבע. מעגלעך, אז עס וואלט מיט דער צייט געקומען צו דעם, און דאך... שלמה לבדי האט ניט זוכה געווען צו פארווירקלעכן זיין טרוים. קורץ נאך זיין לעצטן באזוך אין ישראל איז ער געשטארבן אין טשיקאגא.

די אלמנה און קינדער פון פארשטארבענעם, באוועגט דורכ׳ן נאבעלן ווילן צו זען דעם אנדענק פון זייער מאן און פאטער פארבונדן און פאראנקערט אין פנקס-סלאנים, אין ווערק וואס טראגט דעם נאמען פון זיין „פילענאווע״, האבן אויסגעדריקט דעם ווונטש, אז אין פערטן באנד זאל קומען א געהעריקע אפטיילונג געווידמעט זיין ווערק. די רעדאקציע טוט דאס גערן ניט נאר צוליב דעם פליכט-באוווסטזיין פון שעצן דעם מחבר וועלכער האט אריינגעפירט סלאנים אין דער יידישער ליטעראטור, נאר אויך צוליב דער געלעגנהייט צו געבן אייניקע „פילענאווער״ קאפיטלען פון „שוועלן״ אין דער פערפעקטער איבערזעצונג פון חיים ארלאן. דאביי גיבן מיר אויך אייניקע אזעלכע קאפיטלען אין אריגינאל, אין דעם רייכן ליטעראריש און גלייכצייטיק אויך פאלקסטימליכן סלאנימער יידיש פון מחבר.

אייגנטלעך, וואלט דער פאסיקסטער ארט פאר די „פילענאווער״ קאפיטלען געדארפט זיין אין דער אפטיילונג: „סלאנים אין ליטעראטור״. נאר צוליב דער באזונדערער באדייטונג פון „שוועלן״ צווישן די ליטעראַרישע שאפונגען אויף דער טעמע „סלאנים״, ווידמענען מיר דעם שעפער פון פילענאווע א באזונדערע אפטיילונג. מיר דערגענצן איר מיט א בינטל זכרונות וועגן מחבר און אפשאצונג פון זיין שאפונג דורך פארשידענע ליטעראטור־קריטיקער.

חיים אורלן

בשולי התרגומים של פרקים מובחרים מ„סיפים״

כרכי הטרילוגיה ״שוועלן״ (סיפים) מאת בן עירנו המנוח שלמה ל ב ד י באו לידי לראשונה סמוך להופעתם, בשנת 1948, אצל חבר נעורי מסלונים הרב שלמה קופמאן ז״ל, ששימש ברבנות ובהוראה בשיקאגו (נפטר ללא עתו בשנת תשכ״ב בחוף מיאמי, פלורידה) והיה מידידיו ובאי ביתו של שלמה לבדי. מאז נזדמנו לי שלשת הכרכים ״שוועלן״ לא פעם, ומדי פעם הייתי מזין עיני בהידורם הרב ובהדפסתם האמנותית, שאותיותיה תוכננו בידי המחבר־האמן עצמו. אולם דווקא הידורם הבלתי רגיל של הספרים שמשך את העין, לא משך את הלב לקרוא בהם קריאה של ממש. נדמה היה שההידור האמנותי החיצוני תוכנן כאילו על חשבון רמת אמנותם הפנימית של הספרים. בעיקר דחתה את הנאת הקריאה בספרים

האלה שמנעתיה מעצמי במשך כל השנים, העובדה שהמחבר בחר לספר את זכרונותיו בגוף שלישי. נראה היה הדבר כפגם קשה בעצם יסוד בניינה הגדול של מסכת זכרונות זו, שבה הוא מספר דווקא בגוף נסתר את מאורעות שלש התקופות — ה"סיפים" — בחייו: תקופת השחרות והבחרות בסלונים; עלייתו וחייו בארץ־ישראל התורקית שלפני המלחמה ולבטיו בשרות הצבא התורכי, ו"סוף" חייו האחרון — כסטודנט לרפואה בארצות הברית ואחר־כך נסיונות חיים כרופא־מנתח מפורסם בשיקאגו. וכל זה מסופר בהעלם שמו ושמות גבוריו. הגבור הראשי, היינו: הוא עצמו, מכונה אצלו בשם אביגדור'ל, וד"ר ויקטור דיקנס, בשנות פירסומו בספר. אף את מקצועו הרפואי בחיים, רופא שיניים, שינה בסיפורו לרופא מנתח כללי. גם את שם עיר מולדתו האהובה עליו, סלונים, שבסוף הוא נוסע אליה למצוא בה מנוחה לנפשו העייפה, הוא מכנה אותה בשם בדוי: "פילינובה". ויש להודות, שלא מעט תמוה נראה הדבר שהמחבר, ששלט יפה מאד בלשון העברית, כתב את חיבורו בלשון היידית.

ואמנם כל אלה נראים בראייה ראשונה כטעמים לפגמים, שמעוררים תמיהות כלפי המחבר — וכי מה ראה להסתיר תחת מעטה של שמות בדויים את האנשים והמקומות, שכל איש סלונים מכיר אותם ויודע לקרוא אותם בשמם הנכון? ואילו הקוראים האחרים היו מתעניינים אף הם, יותר בזכרונותיו האישיים כמאורעות חייו האמיתיים והנאמנים של המחבר. מאשר בקורותיו של איזה אביגדור'ל שהיה לד"ר דיקנס, אשר המחבר מוסר מודעה מיוחדת עליו בפתיחת ספרו, שהוא וכל שמות הגבורים שבספר שמות בדויים הם!

אכן, כך נראו לי הדברים בראייה ראשונה. אך כל התמיהות והספקות בייחס לחיבור הגדול הזה נגוזו ונעלמו, כשהתגברתי על הדעה המוקדמת ועמדתי על טיבו מתוך קריאה ממשית בו. האפתעה היתה רבה: נתגלתה לפני יצירה אמנותית גדולה, שלא יכולתי כלל לשער את חשיבותה. אין זה ספר זכרונות סתם, אלא שמאורעות חייו שימשו לו לשלמה לבדי, המספר האמן, ליצור את הטרילוגיה הזאת, שהוא אוצר ספרותי גנוז שעד כה לא הושם אליו לב מצד קהל הקוראים בספרות היידית שבלשונה נוצר ובספרות העברית לא נודע עדיין כלל. הגורם העיקרי היה בודאי הידורו הבלתי רגיל של הספר ותפוצתו המעטה, שכן לא הגיע אלא ליחידים (אגב: מעין סמל לגורלם של הספרים, שאף יצאו בהוצאת "יחידים"). הופעתם של הספרים אמנם עוררו הדים חיוביים של הביקורת הספרותית של הימים ההם, שהצליחה לעמוד על טיב היצירה הספרותית, אך שלשת הספרים האלה ההדורים מלגב כשם שהם הדורים מלבר, עודם מחכים לקורא היהודי שיגלה אותם.

✶

תרומה חשובה להערכתה הספרותית של היצירה "שוועלן" ולהארתה תרמו הרעייה, הבן ומר אלכסנדר, ידידו הקרוב של שלמה לבדי, בפרקי הזכרון שלהם המובאים כאן. בתאורה המלבב של הגב' שיינברג־לבדי, שבו היא מתארת בקווים עדינים את זכרו ודמותו של "הגבר הצעיר והנאה" הסטודנט לרפואת שיניים, שבא לדור בביתם והיה כעבור זמן שותפה לחיים, לשמחות ולתוגות, ניתן לנו מפתח עיקרי ליצירה הגדולה הזאת. אנו למדים מכאן, שפרטי חייו ומאורעותיו הסטודנטיים של הגבור הראשי המתוארים בספר אינם זהים כלל וכלל עם תקופת חייו זו שהגב' שיינברג־לבדי מספרת עליו מהמציאות.

מוסיף לכך הבן: "הוא כתב על עולמו, על חייו. אולם הוא הביע לעתים קרובות את מורת־רוחו לרעיון, שיצירתו זו היא אוטוביוגרפיה, יצירה אוטוביוגרפית שמספרת על המחבר. הספר הזה מתאר עולם, עם". זה הוא אמנם קנה־המדה למוד בו את הטרילוגיה הזאת. אין זאת, כפי שאמרנו, ספר קורותיו של המחבר, ואין לצרפו לספרות הזכרונות — זו היא יצירה ספרותית חשובה ורבת־ענין שמשתקפות בה שלש תקופות בחיי דורו של המחבר. תאורי המאורעות והקורות, תאורים אמנותיים חיים ונאמנים, אינם אמנם בכל מחיי המחבר, אבל תאורי־אמת הם שארעו בחיי העם — ב פ י ל י נ ו ב ה, שהוא שם סמלי כללי לערי רוסיה פולין וליטא, שבני עמנו היו נחתים שם; וכן תאורי אמת הם מחיי צעיר בארץ־ישראל התורכית, שאין אנו יודעים במה ומה מהמסופר לקוח אמנם מחיי המחבר; וכן תאורי חיים נאמנים ומרטטים הם תיאורי חייו של בן־ישראל בארצות־הברית של אמריקה, שמתוך זכרונותיהם של מר אלכסנדר והגברת שיינברג ראינו כבר, שאין הם דווקא מחיי המחבר עצמו. אולם כל המכיר את חיי עמנו ביבשת זו מקרוב, יעריך את נאמנות תאוריהם שבספר. פרקי חיים אופייניים הם בחיי ישראל באמריקה.

מרעיד לב הוא הפרק המובא כאן בשם "בימי הרעש", שבו מספר שלמה לבדי על ימי פוגרומים שעברו בעיר ועל סבו במרכז סיפורו. — כפי שידוע ליוצאי סלונים, אין זה תיאור מציאותי ממאורע בסלונים. אמנם זה לא ארע בסלונים, אבל זה ארע ב פ י ל י נ ו ב ה — תאור אמת הוא ממאורעות בחיי עמנו בערי רוסיה ופולין וליטא.

אמרנו, ש"פילינובה" שם סמלי כללי הוא לערי ישראל בגולת אירופה המזרחית, אך מאידך עלינו גם לדעת, ש"פילי־נובה" היא ס ל ו נ י ם (מלשון פיל, שתרגומו ברוסית: "סלון"). והמחבר שהסתיר תחת מעטה כינויים שונים את שמותיהם של חברי ילדותו וגיבוריו האחרים מבני סלונים, השאיר את המקומות בעיר שהוא מספר עליהם גלויים וניכרים לנו, כפי שאנו זוכרים אותם, ואנו מתלווים בדמיוננו אל המחבר אל כל המקומות והרחובות שהוא מעביר אותנו על פניהם והוא מחייה אותם לפנינו.

הזכרנו כמעין תמיהה על שלמה לבדי, ששלט יפה מאד בלשון העברית, וכתב את חיבורו בלשון היידית. מר אלכסנדר, ידידו של המחבר ומו"ל של הטרילוגיה "שוועלן", מספר בפרק זכרונותיו המובא כאן, שלבדי כתב את ספרו ביידית, משום שעשה בזה את רצון אביו שיעצו כך. יש לומר, שבשיקוליו באיזו לשון יכתוב את ספרו, כמסופר שם, באנגלית, ביידיש או בעברית — הכריע לצד היידיש בוודאי גם משום כך, שכבן

סלונים ראה להנציח בספרו גם את היידיש הסלונימאית. ואמנם כל קורא בספר הזה במקורו — ואם בן־סלונים הוא, מכל שכן — יזכור את שלמה לבדי לטובה גם על החלטתו זו. אמן גדול היה האיש אף בלשונו היידית הסלונימאית שידע לספר בה והיא נשמעה לו בכל גווניה ואפיונה. היידיש שלו היא עסיסית וסלונימאית־שרשית. מעשה רב עשה איפוא שלמה לבדי לזכרה של סלונים היהודית אף בהנציחו בספרו את לשונה היידית, שכל הרוצה להיזכר בה או להכירה — יעיין בספר הזה.

ובסוף, הצטדקות המתרגם, שעשה כמיטב יכלתו לתרגם מתוך הספר לעברית איזה פרקים המובאים כאן, אך לא יכול לצערו, להריקם ללשוננו עם כל חינה של לשונם המקורית. אין זו משום הצדקה אמנם על כך, שיצירה חשובה ורבת עניין זו עודה חתומה בפני הקורא העברי.

שמונה פרקים מובחרים מ„סיפים" (שוועלן)

מאת שלמה לבדי

תרגם חיים אורלן

בית דייכה'

לפני הרבה הרבה שנים חי בעירנו רב צדיק גדול, ר' מאיר'ל, בעל "עיניים מאירות". ר' מאיר'ל נודע בלמדנותו, בחסידותו ובחכמתו. נהרו אליו מקצות הארץ הן בענייני שאלות ותשובות והן לשם עצה טובה וברכה, ודלתות ביתו היו פתוחות כשערי לבו לכל דורשיו, וברכה שהיה מוציא ר' מאיר'ל מפיו היתה מתקיימת בו במבורך והיה נעזר ונושע.

י"ח שנים כסדרן צם ר' מאיר'ל הפסקות בין שבת לשבת וישב משמרות לילה־לילה, עד שהיה בקי בנגלה ובנסתר. כדי שלא תחטפהו השינה על לימודו, היו רגליו טבולות בדלי מים קרים. לפני הסתלקותו סיפר, כי במשך י"ח השנים זכה פעמיים לגילוי אליהו שגילה לו רזי־תורה.

מרוב ענוותנותו סרב ר' מאיר'ל לשמש ברבנות. אך כיון שגזרו עליו מן השמים, התרצה וקיבל. אולם היות ועירנו היתה אז עיירה מצערה ודלה, לא היתה ביכולת לשלם לו שכר רבנות, היתה דייכה אשתו מכלכלת הבית, כי על כן תנאי התנה ר' מאיר'ל עם דייכה רעייתו, כי היא תשא בעול הבית ומחצית חלקו לעולם הבא יהיה לה. מרווחיה אסור היה לה ליהנות אלא כדי הוצאות צרכיהם, והשאר קודש לצדקה ולגמילות חסדים. דייכה קיבלה וקיימה את התנאי באהבה. היא פתחה חנות בשמים, והקדוש ברוך הוא הישרה ברכתו. היא מצאה חן בעיני הפריצים והשררות, ופרנסתה היתה בשפע ונתנה לצדקה ולגמילות חסדים ביד רחבה.

ומעשה שהיה: בין לקוחותיה היה הפריץ של העיירה, פאן דובשינסקי. לפריץ הזה היו שייכים רוב יערות פולסייה והיו לו נכסים לרוב. והנה כיון שהגיע לאזני הפריץ שימעו של ר' מאיר'ל ביקש להכירו. לא עברו ימים מרובים, והיה ליוצא ונכנס בביתו של ר' מאיר'ל. סיפרו שהם היו דנים שניהם במשך שעות ארוכות בענינים העומדים ברומו של עולם. על אותו פאן דובשינסקי אמר פעם ר' מאיר'ל, ששכן בו ניצוץ של נשמה גדולה. שבעים שנה רחפה נשמה זו בין שמים וארץ, עד שהסיטרא אחרא לכד אותה ברשתו השחורה.

ויהי היום, והפריץ בא אל ר' מאיר'ל ופניו נפולות. שאלו ר' מאיר'ל:

— אדוני הפריץ, מדוע עיניך קודרות? ומדוע פניך נפולות?

השיב לו הפריץ:

— רבי הקדוש, גדול ורב צערי. אלהים ברכני בכל, נתן לי כל תענוגות בן־תמותה עלי־אדמות. אך מה יתנו לי ומה יוסיפו לי רוב עשרי, יערותי ושדותי, נכסים וארמונות, אוצרות וחצרות — ואלהים מנע ממני פרי־בטן. שריד אחרון

1. „אזוי האט מען דערציילט", כרך א', עמ' 15.

אני לבית־אבי, וכשאני אאסף אל אבותי יתחלקו זרים ברכושי, וזכר בני־דובשינסקי האדירים ייכחד מתחת שמי אלהים.

השיב ר׳ מאיר׳ל לו אמריו:

— אדוני הפריץ, רואה אני ללבך וצר לי בצרתך, אך להוי ידוע לך, כי כאשר אבי־זקנך פאן קאזימייז׳ הראשון העלה בשעת רוגזה על המדורה שני ענפים צעירים מבית־אבי, נגזר בשמים שגזעו של דובשינסקי ייכרת. דם הקדושים צועק מן האדמה. אולם אלהינו, שהוא אל קנא ונוקם, הוא גם אל רחום וחנון. לכן אם תקבל על עצמך לתקן את עיוותי הוריך, אתפלל בזכות אבותי ואשתדל בכל כוחותי שירחמו עליך מן השמים ויקרעו את גזר־דינך, יען לבי מלא רחמים עליך.

לשמע הדברים האלה התרגש הפריץ עד מאד ונפל לרגליו של ר׳ מאיר׳ל וקרא:

— רבי הקדוש, איש אלהים אתה! אעשה ככל שתצווה עלי. פקוד עלי כעל עבדך ואת דבריך אמלא, לא אחסיר דבר, כי יודע אני שרצונך הוא רצון אלהיכם הגדול.

הוסיף ר׳ מאיר׳ל ואמר לו:

— אדוני הפריץ, כאשר חמלניצקי, ימח שמו, וחילותיו כבשו את המקום הזה, החריבו את בית־הכנסת ושרפו את הישיבה, וכידוע לך העיירה נתדלדלה מאד ואין בכוחה לבנותה שוב. הרינו יושבים איפוא כאן ללא מקום תורה וללא מקום תפילה הגון. המסים המוטלים עלינו הם עול כבד מנשוא, ובעלי הבתים אין ביכלתם לשלם שכר לימוד עבור בניהם. גדל דור פרא לא־לומד, ודבר־אלהים נשכח מהלבבות. על כן בקשתי שטוחה לפניך, שתקח על עצמך לבנות את בנין בית־הכנסת ותלמוד־התורה, ובזכות זה תזכה בקרוב לבן זכר.

הפריץ קיבל עליו מיד והבטיח לקיים את דבריו בפני שנים עדים. למחרת גזר ר׳ מאיר׳ל תענית־ציבור על כל העיירה בהיקף של תחום־שבת. כולם צמו, גם הפריץ עינה את נפשו ויחד עם מנין יהודים עם ר׳ מאיר׳ל בראשם הלך אל בית־הקברות להשתטח על קברות הצדיקים ולבקש מחילתם. לעת מנחה, אחרי קריאת „ויחל" הזמין ר׳ מאיר׳ל ישיבת בית־דין, ופנה אל הקהל:

— עדה קדושה! בית־דין צדק דורש מכם כוח והרשאה לבטל על־פי דין־תורה גזר־דין שנגזר בעולמות העליונים על אחד שאינו בן־ברית — הנותנים אתם רשות לכך?

והקהל ענה כאיש אחד:

— כן, רבי, הרשות נתונה.

התעטף ר׳ מאיר׳ל בטלית ובקיטל, ציווה להדליק נרות שחורים לפני ארון הקודש, נטל ספר תורה בידיו, ופתח בזה הלשון:

— ברשותה ובכוחה של עדת יהודים קדושה, על דעת בית־דין של מטה ועל סמך דברי יחזקאל הנביא שנאמרו מפי הגבורה, שבן לא ישא עוון אבותיו, הרי אני, מאיר בן שיפרה, מבטל את גזר בית־הדין של מעלה, שדן את גזעו של הפריץ קאזימייז׳, בנה של הלינה, לכרת וערירות! תקעו בשופר!

את פסק־הדין העלו על קלף והניחוהו בארון הקודש: ור׳ מאיר׳ל פרש את ידיו מעל ראשו של הפריץ וברכו ואמר:

בביקורו בסלונים בשנת 1929, עם הוריו, אחיו, גיסתו ועם ילדי אחיו הבכור
שלמה (במשקפים) עומד משמאל
בעת זיין באזוך אין סלאנים אין 1929 מיט זיינע עלטערן, ברידער, שוועגערין און די קינדער פון זיין עלטערן ברודער.
שלמה (אין ברילן) שטייט פון לינקס

— רבונו של עולם! אב החסד והרחמים! ראה נא בצערו של קאזימייז׳ בן הדוכסית מאריה, שנענש על עוון אבותיו. הסר ממנו חרון אפך ותעלה נא עתירתו לפניך כעולה וכקרבן וברך את חלציו בבן שיהיה לו יורש ונושא שמו עלי־אדמות, למען יגדל שמך בין הגויים וירום קרן עמך ישראל בחירך בעיני האומות, שיהפוך לבם לטובה עלינו ונעבדך בלבב שלם.

והקהל ענה אמן.

הפריץ קיים הבטחתו. למחרת שלח שליחים אל העיר פראג ואל ירושלים דליטא לחזות שם בתבניות בתי־הכנסת. ממרחקים הביא את טובי הבנאים, והתחיל מיד במלאכת הבנין. הפריצה הרתה ללדת, וכעבור שנה, עם השלמת בנין בית־הכנסת על כל הדרו, ילדה לו לפריץ בן זכר. השמחה בעיירה היתה רבה. חנוכת בית־הכנסת הוחגה בתופים וחצוצרות. ובחצרו של הפריץ נשפך יין כמים.

ויהי כטוב לב הפריץ ביין, שיחרר את יהודי העיירה ממסים לשבע שנים תמימות. תיכף אחר־כך פקד לכרות אלונים מאחד מיערותיו ולהכין את העצים לבנין הישיבה. שלח אז ר׳ מאיר׳ל שליח אל הפריץ להודיעו שיטע עץ מאלוני היער בחצרו, סגולה לשמירה על בריאותו של הרך הנולד, ור׳ מאיר׳ל עצמו נעץ את המעדר הראשון לנטיעת העץ וברך את אדמתו.

לימים חלה בנו היחיד של הפריץ, והרופאים ציוו להעבירו אל אקלים חם. נתן הפריץ במתנה את ארמונו על כל אבזריו לר׳ מאיר׳ל, ואת דייכה מינה למשגיחה על כל נכסיו.

הצלבים מעל הגגות הוסרו, מהציורים הטמאים על הקירות והתיקרות לא נשאר שום זכר, ובאולמי הארמון התחיל מהדהד קול תורתו של ר׳ מאיר׳ל.

הנה כך השתרשו והסתעפו בחצרו של הפריץ משפחות זרעה של דייכה לתהילה ולתפארת.

בין פרחי הגן, בין סבכי אילן...[2]

א.

בעונת חג השבועות, כאשר עצי הלילך הפריחו, היו הקונדסים מתכנסים להם בראשי האילנות — ראשית, כדי לקטוף מלוא חפניים פרחי לילך רעננים שממלאים בריחם את הבית, ושנית: הלא מתענגים על עצם הטיפוס. ואמנם מה טוב לשבת מלמעלה בראש האילן ולהשקיף למטה על פני החצר, עד קצה העיר, עד למעבר בית־החרושת ללבנים — למרחקים, עד מעבר לבית־הקברות הנוצרי!... יושבים הקונדסים מלמעלה מלאים שמחה ומנענעים את הענפים.

שומע ר׳ שלום יעקב רשרוש ענפים בגן, ורואה שעליו לגשת לראות מה נעשה שם. מי יודע מה עלול לעלות על דעתם של הקונדסים? טובה מרובה לא תצמח בוודאי מהם לאילנות, והוא מתכעס מאד: יתפוש את מי שהוא על האילן, יעשה לו מי יודע מה... אף־על־פי־כן, הפחדת ילדים כרוכה בסכנה, והוא מתקרב אל הגן בחשאי.

השגיחו הקונדסים מרחוק שסבא מתקרב, וגלשו מהאילנות אחד אחד. יודעים הם, שאין לברוח מפני סבא — על כך עלולים לבוא על ענשם ואף להפסיד את חלקם בכיבוד של שבת. הריהם מתייצבים מרחוק ומסתכלים באביגדור׳ל, שמכנסיו נאחזו בענף, והוא נופל לבין זרועותיו של סבא. שמחים הקונדסים: "כך נאה וכך יאה לו ל"מזיק" זה! לא היה צריך להצטרח כל כך מראש האילן. בכל פעם שמצרפים אותו, הסוף לא טוב"...

סבא אוחז בידו של אביגדור׳ל, נגש אתו אל הספסל תחת "אילנו של סבא" ומושיבו על ברכיו. כזה הוא מזלו של ה"מזיק"! הוא גורם לכל הצרות, ויוצא צדיק תמים. בו לא יגע סבא לרעה. סבא פותח מתון־מתון:

— מה לנער על האילן?

להכחיש לסבא, אי־אפשר. לפניו צריכים להודות על האמת.

— לקטוף פרחים.

— לשם מה קוטף נער פרחים?

— אוהב אותם.

— יפה, יפה מאד! אף אני איני שונא אותם... ומה, למשל תעשה בפרחים?

— אמא תשים אותם בכד מים.

— ואחרי כן?

— אחרי כן... אחרי כן... — אביגדור׳ל מהרהר —

— אחרי כן, אחרי כן... אינני יודע מה אחרי כן...

— אחרי כן הם יבלו. הא? אך כאשר הפרחים נשארים על העץ, בא יהודי ומברך עליהם "שברא בעולמו" והעץ מקבל "תיקון" ומוסיף כוח. אבל כאשר נער מטפס על העץ, עלול הוא, חלילה, לשבור ענף. אז בא העץ לפני רבונו של עולם ומתאונן לפניו על כך. חורה אפו של כביכול והעצים עומדים מתת פריים. וסבא מוסיף בניגון:

— נער יהודי חייב לדעת, כי ענפי העץ ילדיו הם. שובר אדם ענף חי, הריהו דומה כאילו, חלילה, שפך דם... יצורי אנוש בוכים בקול, אך אילן אין לו קול, בוכה הוא בתוך תוכו. רק השמים שומעים בכיו...

הטפת מוסרו המתון של סבא מכאיבה לאביגדור׳ל יותר ממריטת אוזן. הוא רואה בחוש את אמא־אילן עולה למרומים בכל כבדה, מגיעה לרקיע השביעי, נופלת לפני כסא הכבוד, פורשת זרועות ענפיה ושופכת דמעותיה:

— רבונו של עולם! ברכת אותי בענפים להניב פירות. נתת לי ברוב חסדך טל וגשם, כדי שענפי יגדלו והיהודים יברכו על פירותי ויהללו את שמך. עתה הביטה מן השמים וראה, מה עוללו לי ילדי ישראל!...

חורה אפו של אלהים, ולהבות־אש מתמשכים אליו, אל אביגדור׳ל, לבלעו חיים... חלשה דעתו ודמעות עומדות בעיניו, והוא נודר, כי מהיום והלאה לא יטפס עוד על עצים ויהיה זהיר לא לשבור ענף ירוק...

רואה ר׳ שלום יעקב, כי מוסרו נכנס ללבו של אביגדור׳ל והוא נעשה יותר רך. מחייך הוא אל הקונדסים, קורא להם לגשת אליו ומעשן מתוך ישוב הדעת את מקטרתו. הקונדסים יודעים, שעכשו ישמעו מעשיה. ומתיישבים לידו של סבא.

2. „אין שאטן פון בוימער“, כרך א׳, עמ׳ 33.

והוא מגלגל לפניהם מעשייה אחרי מעשייה. הם אהבוהו בגלל מעשיותיו בכל לבם וציפו להן. יושבים הם ואזניהם נטויות ועיניהם נשואות אל מוצאי פיו וחולמים. חבל להם רק זה, שהמעשיות מסתיימות תמיד במוסר השכל שמחייבם להיות טובים וישרים, וחבל שצריכים לשוב אל ה„חדר״...

ב.

בימי תמוז הלוהטים היה ר׳ שלום יעקב קובע את ישיבתו בהרחבה תחת עצי התפוחים הצפופים ויושב ולומד בנעימות. האויר היה שם צונן ושקט מסביב — תענוג! טעם אחר לגמרי בלימוד בצל העצים. ברכת אלהים שורה בכל מקום שהמבט נופל. ר׳ שלום יעקב מתנועע, והעצים מתנועעים אתו, הוא מעיין בגמרא, ומבעד לענפים הסבוכים מסתננות אלומות של קרני אור על דפי הספר, על זקן־הכסף שלו, וקול התורה של ר׳ שלום יעקב מהדהד בדממת הגן. שומע מיכאלקו, החצרן, כי ה״אדון״ ״מתפלל״, ומזדרז להביא גיגית מלאה מים צוננים ומעמידה תחת העץ על האדמה התחוחה. לפעמים בא הרב ר׳ טבלה ולומדים בחברותא, מתפלפלים ומתווכחים. שומעת גיטלה מבעד החלון את קול האורח, ומביאה טס פירות. מברך הרב על הפירות והיא עונה בצניעות ״אמן״ ומוסיפה: „תודה לאל, קיימתי דרך אגב עוד מצוה״... היא מצווה להוציא אל הגן את המיחם. יודעת היא, שהרב טבלה אסור לו לשתות מים בלתי רתוחים, ושלום יעקב שלה לא יסרב לעולם לכוס תה. שותים תה רותח שצורב את האצבעות ומפליגים בשיחת חולין. מעלים את זכר השנים הקדומות בוולוזין, חוזרים על אמרותיהם של גאונים.

ר׳ שלום יעקב שומע מרחוק, שאביגדור׳ל ובנו של החצרן מתעסקים בערימת האבנים וקורא לו. בא אביגדור׳ל עייף ומיוזע ומתייצב לפני סבא.

— מה העבודה הזאת, סחיבת אבנים, ביום חם כזה?

— רוצה אני להקים מזבח, סבא.

— מביט בו סבא מחייך ומשתומם:

— מזבח?

— כן, סבא, רוצה אני להקריב קרבן לאלהים.

מתפלא סבא עוד יותר:

— קרבן? מה זה עלה פתאום בדעתך?

— יאניק הביא לי דג קטן מהנהר, רוצה אני להקריבו קרבן לאלהים, שאמצא חן בעיני אלהים ואדע ללמוד תורה כמוך וכמו אבא...

מחייכים הזקנים זה לזה וסבא מושיב את אביגדור׳ל על ברכיו ומלטף לחיו:

— תלמוד תורה זה הוא בוודאי ענין גדול. כשתרצה, אם ירצה השם, תוכל. אם תשקוד, תגדל ותהיה לגדול בישראל. אבל קרבנות, אביגדור׳ל, איננו יכולים להקריב.

— מדוע, סבא?

— משום שקרבנות היו מקריבים רק בבית־המקדש על המזבח, וכשחרב בית־המקדש, עלה אש התמיד שיקד תמיד על המזבח השמימה, והכהנים נטמאו.

— מדוע יכול הבל להקריב קרבן לאלהים? הלא אז לא היה בית־המקדש?

הרב צובט בלחיו:

— שאלה גדולה שאלת.

אביגדור׳ל מתעודד, ועיניו נוצצות:

— יודע אני מדוע, סבא!

— אדרבא, הבה נשמע!

— משום שהיה עוד אז לפני מתן תורה!

— תירוץ טוב! אומר סבא. ר׳ טבלה מסכים, ואביגדור׳ל חושב רגע.

— סבא, מדוע חרב בית־המקדש?

— מדוע — מפני חטאינו, ילדי. חטאנו לאלהים. ילדים יהודים לא רצו ללמוד תורה, לא שמעו בקול אבא ואמא, חרה אפו של אלהים ושלח עלינו עמים אכזרים והם שרפו את בית־המקדש והגלו אותנו מארצנו. אבל כאשר משיח יבוא ייבנה שוב בית־המקדש ויביאנו שוב לארץ ישראל...

סבא מדבר והרב מנענע ראשו לאות הסכמה, ואביגדור׳ל מקשיב:

— אבל מתי יבוא משיח, סבא?

— מתי — יתכן שיבוא כל יום, כל שעה, אפילו עכשו, מיד. הלא מתפללים אנו כל יום: ״אחכה לו בכל יום שיבוא״...

— סבא, ארץ־ישראל היכן היא?

— רחוק, רחוק, ילדי, רחוק מאד מכאן! מרחק רב. צריכים לעבור ים, את הים הגדול! ר׳ טבלה מוסיף וממלא אחרי סבא:

— וכשמשיח יבוא ויוליך את היהודים לארץ־ישראל, מבין אתה, ירצו גם הגויים ללכת לארץ־ישראל, ואמנם ילכו גם הם. אך כיון שיגיעו אל הים, יעברו הגוים על גשר של ברזל והיהודים יעברו על גשר של נייר. מה יעשה אלהים — יעשה נס, וגשר הברזל יתמוטט תחתיו וכל הגויים יטבעו בים הגדול...

שני הזקנים מחייכים זה לזה. אביגדור׳ל מביט אל סבא:

— האומנם, סבא?

— קונדס שכמותך! הרב אומר, אינך צריך לשאול. ודאי, אמת!

— אבל סבא, כל הגויים?

— כן, ילדי, כולם, לא יישאר אחד מהם.

— ויאניק?

— איזה יאניק?

— יאניק שלנו!

— אתה מתכוון לבן החצרן? כשאומרים לך כולם, משמע כולם.

— ואם יקיים איזו מצוה?

— היינו?

— אם יאניק יאהב אותי?

סבא מחליף רמזים עם הרב:

— אתה מתכוון ל״ואהבת לרעך כמוך״? נו, מסתמא ירחם עליו השם... למה דואג אתה כל כך ליאניק?

אביגדור׳ל מביט אל סבא בעינים דומעות:

— רחמנות עליו, סבא... והוא יורד לאט מחיקו של סבא, רץ אל יאניק ומחבקו:

— יאניק, האם אוהב אתה אותי? אמור נא שאתה אוהב אותי, מאוד! אמור, יאניק חביבי! נשק את הציצית שלי, השבע שאתה אוהב אותי! תקיים מצוה. תציל את חייך ולא תטבע בים.

יאניק מביט בו בעיניו הירוקות, מצטלב ובורח כחץ מקשת.
אביגדור'ל נשאר על עמדו ודמעות חונקות בגרונו...

באהלי שם[3]

כיון שאביגדור'ל נכנס לחדרו של ר' משה לייב — לימוד חומש עד התחלת גמרא — נתגלה לפניו עולם חדש לגמרי פה הרגיש את עצמו כדג במים: בין נערים גדולים, רובם גדולים ממנו בקומה ובשנים, שלמדו כבר בכמה חדרים וידעו כל מיני תעלולים. אמנם הלימוד אצל ר' משה לייב היה לימוד, אך כיון שהרבי היה מסיר עיניו מהם, היו "מסתדרים" על הצד היותר טוב...

(קיצור ראשיתו של הפרק).

לכתחילה לא קרבו אותו: קטן־קומה, גוץ, בן־עשירים, והרבי מפנק אותו, עלול להיות גם "מגלה מן החדר"... אך לאט לאט הכירו בעיניו הבוערות, שאינו מפונק ביותר ולא מן הצדיקים, כפי ששיערו קודם. הם ראו גם את ה"צידה" שהיה מביא אתו לחדר, שהיה תמיד מצוייד במזומנים, קונה לביבות ותופינים ומתחלק בעיין יפה עם האחרים — התקרבו אליו. לא עבר זמן רב, והתלמידים נוכחו שהוא אמנם "חד מחברייא", וצרפו אותו לחברתם.

ואביגדור'ל הוכיח לחבר'ה את חבירותו. אמנם בן־גבירים הוא ומוטל עליו לפעמים לנהוג כראוי, אך כל זה בקרבת סבא או אבא, או בבית־הכנסת — כאן בחדר הוא אחד מהם. בין חברים הוא יודע לשמור סוד, מוכן ללכת באש ובמים. ובשעת הצורך, חס וחלילה, הוא גם יודע "לסגן" שקר אפילו בפני הרבי עצמו. אחרי ככלות הכל, הלא אין הרבי אביו או סבו... נוכחו החבר'ה שמצאו בו את מבוקשם, שאפשר לסמוך עליו ואינו קמצן — משחוהו ל"מלך". ואביגדור'ל ראה כבר, שחבריו לא יבושו בו. הוא ערך "מלחמות" נגד חדרים אחרים, ונחל נצחון אחרי נצחון. פחדו נפל על כל ה"שולהויף" ו"הכניע ועשה למס" את כל החדרים הקטנים. כבודו ותהילתו של חדרו של ר' משה לייב נודעו עד למעבר הנהר.

ה"שני למלך" היה יושקה "פר" ו"שר החצר" שלו היה אברהמ'לה "חלום". עם שני חבריו אלה היה כגוף אחד ונשמה אחת, אף שכל אחד מהם היה היפוכו של חברו. יושקה היה בנו של קצב, מגושם במראהו עם פנים מנומשות ועם שיניים גדולות צחקניות. בריא היה כשור ותמיד רעב ככלב. אהב להתכתש. נשא תמיד קרן של שור בכיסו. "נגחן".

— אתה תודיע לי, אביגדור'ל, אם מי שהוא יגע בך, ואני אסדר אותו! אכה אותו שוק על ירך! אוציא את מעיו!... ואמנם היה אומר ועושה: עמד לצידו של אביגדור'ל בכל עת והגן עליו כעל אחיו. לשחות ידע יושקה כדג. נהירות היו לו כל הסמטאות ודרכי העקיפין שהובילו אל הנהר, והיה מלמד את אביגדור'ל ואת אברהמ'לה לשחות על הגב, להתהפך במים, לשחות תחת פני־המים וכל מיני תעלולים. ראש היה לו דווקא אטום, אך ידע לספר מעשיות על שדים ורוחות בלי סוף. ומספר היה בקול גס וממושך ובעיניים לטושות, על שדים קטנים שקנו שביתה ברפת שלהם וקולעים צמות בשערותיו של הסוס הצהוב, מעייפים אותו עד מוות; על שד קטן שהדוד שלו תפש באטליזו, קשר אותו בציצית והסיר מראשו את המצנפת הקטנה. התחנן לפניו השדון ובכה, שישיב לו את מצנפתו, הוא נתן לו בעד זה חול שהפך לזהב; על עגל גדול, שקצבים יהודים מצאו בלילה בשובם מהיריד, והוא היה מוטל כפות באמצע הדרך. ניסו הקצבים להרים את העגל, ולא יכלו. קראו לכל תושבי הכפר, ובכל כוחם העלוהו על העגלה. פתאום הוציא העגל שריקה, פרץ בצחוק גדול, ונעלם לתוך הלילה; על מתים שמתאספים בבית־המדרש הקר וקוראים אנשים חיים לעלות לתורה. וכאשר יהודי עובר ושומע שקוראים בשמו — אסור לו לברוח, עליו להכנס ולעלות לתורה. על שדה שיושבת על שפת הנהר ותובעת שמונה נפשות כל שנה; על דיבוק שנכנס בעז, והעז התחילה לומר דברי תורה ולשיר כחזן. חקרו ומצאו, שזאת היא נשמתו התועה של חזן־שוחט מאיזו עיירה קרובה; על גלגול שהתמקם בתוך באר, וארב לכלה אחת שעברה שם לבדה בשבוע של חופתה...

אברהמ'לה בנו של יונה הסופר היה נער רזה בעל אצבעות ארוכות ופנים חיוורות ומצח רחב שעורקים דקים בולטים מתפתלים בו. מדבר היה בנחת, בקול דק, נעים. היה תמיד מהורהר, חולם. על כל פיסת נייר שבאה לידו היה מצייר ציורים שונים ומשונים: פרחים, ענפים מפותלים באמנות ומיני חיות ועופות ונחשים אחוזים זה בזה מצד אחד ומשתחררים זה מזה מצד שני. קשה היה למצוא את תחילתם ואת סופם של ציוריו. כיון שנשאר לעצמו ולנפשו היה תמיד מתחיל לצייר או ללוש מלחם רך אנשים או צפרים, או שהיה לוקח ענף של ערבה ועושה ממנו חליל לחלל, והיה מוציא ממנו קולות וניגונים בלתי מובנים, אולי אף לעצמו, שהיו שובים את לבות השומעים ומעוררים געגועים עד כלות הנפש.

ומעשיות היו לו לאברהמ'לה ללא מספר וללא שיעור. לא כאותן שיושקה היה מספר, אחרות. היו צריכים לבקש אותו הרבה שיספר. וכשהיה ניאות, היה מהרהר קצת ומתחיל לאט, ואז היה סיפור אחד מושך סיפור אחר ללא סוף. מספר היה על גן העדן התחתון, שצדיקים זוכים בו עוד בחייהם; מקובלי צפת; על ר' יוסף דילה־רונה, שכמעט הביא את המשיח; על אלכסנדר מוקדון שרכב על נשר; על נהר סמבטיון שזורק אבנים כל השבוע, ובשבת יוקדת מעליו להבת אש, כדי שאי־אפשר יהיה לאנשים משלנו לעבור לעברו השני; על היהודים האדומים שחיים לעולם, וחייהם מאושרים; על מלכת שבא ושלמה המלך; על בת המלכה הקסומה; על יפהפיות, שחציין בנות אדם וחציין דגים, והן שוחות במי האוקיינוס ושובות בקולותיהן הערבים בני אדם אל האי המכושף; על ילדים שמתים באיבם והופכים למלאכים קטנים... ובדברו היו עיניו משתלהבות, לחייו היו

3. „אין די געצעלטן פון שם", כרך א', עמ' 53.

* ככר בית־הכנסת בסלונים (המת').

פורחות ומביט היה למרחקים, כאילו לעולם אחר. "נשמה חולמת!"...

כל זמן שהרבי לימדם שיעור חדש היה אביגדור'ל יושב בשקט ומקשיב היטב לכל הגה. הסברו הנאה של ר' משה לייב שהיה מתבל ומקשט את ספורי החומש בפירושים ואגדות יפות, היה מסיט מלבו את אביגדור'ל ומשכיח אותו את הפיות הימיות, את גן העדן התחתון ואת האוצרות הטמונים שניתן לגלותם בנקל שבסיפוריו של אברהמ'לה. הוא היה שבוי כולו בקסם סיפורי החומש והסבריו של הרבי עד שגבולות הזמן והמקומות טושטשו לפני עיני רוחו. גיבורי החומש הופיעו לפניו כבני אדם חיים. הוא ראה את המעשים והאירועים לא כאלה שקרו וארעו בזמן מן הזמנים ובארץ מן הארצות, ששמה היה כנען, אלא מעשים שמתרחשים בזמנו ובעירו. כל זה קרה כאן, באחד הרחובות, בחדר או בחצרו של סבא — במקורות האלה שהוא מכיר אותם ועובר בהם ברגליו ממש:

גן העדן — זה הוא, כמובן, גנו של סבא, היפה ביותר בכל העיר; עץ החיים — "אילנו של סבא", אילן עתיק; עץ הדעת — "כי תאוה הוא לעינים", הרי זה שיח העכבוניות* שאוכלים ממנו ומקבלים כאב בטן; נח — הריהו נוטה הכלי־זמר, שהפליג כבר פעמיים בים וחזר הנה. שותה לשכרה וטוען שהיי"ש של "פוניה" הוא המשובח שבכל העולם; תיבת נח — זאת היא ספינתו הגדולה של שמעון הקדר, שמפליגה רק במים היורדים; תרח — הגוי הזקן שיושב ליד הכנסיה ומוכר צלמים; אברהם אבינו — סבא ר' שלום יעקב, צדיק, "ואלהים ברך אותו בכל"; אליעזר — משרתו הנאמן, ר' שעיה הנאמן, "ר' שעיה אין כמוהו"; שרה אמנו, שצחקה באהל — הרי היא סבתא גיטלה, שנהנית הנאה מרובה בכל יום ששי בשבת בבקר למראה החלות המוצלחות שלה; יצחק — ר' אליה סגי־נהור שיושב כל היום בבית־המדרש ולומד תורה בעל־פה; עפרון החתי — הפריץ הפולני בעל העינים הערומות, שאבא קנה ממנו חלקת יער ורומה על ידו; מערת המכפלה — האוהל הגדול על קברו של ה"רבי" הזקן, שיהודים מפילים לתוכו פתקאות; הגר — יאכימה הזקנה, האומנת הגויה שטיפלה בכל הילדים אצל סבתא; ישמעאל — יאניק, ממזרו של החצרן, שגדל בין יהודים ונשבע ביהודית ומדבר יהודית — ועודנו פרא אדם; יעקב אבינו — פסח "העקום", יהודי ירא־שמים ולמדן ומטופל בילדים; רחל אמנו, שמתה בלדתה — אשתו של הרוקח שמבלה עם קצינים על מרפסת ביתה; מצרים — סימטת הקידרים; גושן — השול־הויף (חצר בית־הכנסת); משה רבינו — הרבי ר' טבלה; אהרן הכהן — הרבי של החסידים; מרים הנביאה — שרה באשה הגבאית, שרוקדת בכל החתונות, שרה ומוחאה כפיים; ים סוף — האגם שליד הטחנות; בעל פעור — "הבחור העירום" (פסל קדוש) שניצב בכנסיה ליד המים; יתרו — הכומר של המנזר בכפר הקרוב המיודד עם סבא, יודע לשון הקודש, מחבב את ה"ביבליה" וה"פרופטים" (הנביאים) ומאכלים יהודים ויין של פסח; עמלק — הריהם הדייגים הגויים, שגרים ליד הנהר ומשסים את כלביהם הרעים על הילדים היהודים; העגלה הערופה — העגלה שנולדה לפני שבוע בחצר, והשוחט ר' ז'אמה בא ושחט אותו; דוד המלך — לייזר שמחה החזן הזקן, שמנגן על הכינור "מזמור שיר חנוכת", "הנרות הללו" ו"הללויות"; אבנר בן־נר — יושקה "פר"; יונתן — אברהמ'לה "חלום"; אוריה החתי — זלמן חייט הנשים, שאשתו ברחה עם המוכסן; נתן הנביא — המגיד הסלונימאי, בעל הזקן השחור, השופך חמתו בדרשותיו על העשירים; אליהו הנביא — המשולח מארץ־ישראל, שהתאכסן אצל סבא ומנחם תמיד בביאת המשיח; אחשורוש — קצין הרובע שבא בשמחת תורה שיכור כלוט אל סבא ומבקש לחבוש דווקא את מגבעתו של הדוד איצ'ה; המן הרשע — הכומר מסאבור עם הצלב הגדול שעל חזהו, צורר יהודים; מרדכי — הרבי ר' משה לייב, יהודי מסכן ולו בת יחידה, שנדדה למרחקים; אסתר המלכה — הדודה ליבה, שהיא יפה, חכמה וצנועה; ושתי — אשתו של קצין הרחוב, שסנטרה השמן מלא יבלות, וכו' וכו'...

והרבי מסביר את הפסוקים הקדושים בנעימות ובציוריות רבה, ואביגדור'ל מקשיב ובולע את הביאורים הנפלאים ונפשו לא תדע שבעה. אולם כיון שהרבי גומר את השיעור החדש ומתחילה ה"חורה", מתחיל אביגדור'ל להשתעמם, ה"חדר" נעשה צר לו. היה יושקה דוחקו ברגלו תחת השולחן, להודיע שכבר הגיע הזמן לצאת ל"נקבים גדולים". היו מיד קמים כל השלשה מעמידים פניהם של "נצרכים" לפני הרבי, ובין־רגע היו כבר מעבר לגדר בית־העלמין הישן.

בין פרחי בית הקברות הישן [4]

בית־העלמין הישן ועשביו הגבוהים — שם אפשר היה להתחבא, ואף הרוח עצמו לא היה מוצא. כל כך הרבה מצבות שקועות וכל כך הרבה "אהלים" נפולים ועצים עתיקים ומחנה רב כזה של עזים רעו שם — זה היה מקום ממלכתם, עולמם של השלשה*). שם יכלו להשתובב באין מפריע, להתפרע ככל העולה על רוחם, וצפור לא צייץ! שם יכלו להרשות לעצמם לרכוב על עז, או למשוך אותה לתוך "אהל" ולהריק את עטינה, להתגלגל עם הראש למטה לצד הבור העמוק, לטפס על עץ האגס ולקטוף אגסגסי פרא, להשתרע בצל עץ הסרק על העשב הרך ולהסתכל בשמים הכחולים, או להתבונן בנמלים המשרכים דרכם בין העשבים, בקני צפרים בין ענפים עבותים ולנשום אויר צח במלוא הריאות.

— הזז רגלך, יושקה! אתה לוחץ לי בצד.

— מנין לך שרגלי היא?

— הן לא רגלי היא, ואברהמ'לה שוכב שם — של מי היא איפוא הרגל אם לא שלך?

— לך לך! זו היא בוודאי מצבה שקועה. זוז אביגדור'ל, אתה שוכב על קבר, המת עלול לכעוס ואף להרע...

זז לו אביגדור'ל, ומתפתחת ביניהם שיחה על מתים, קברים ו"אהלים", והמספר הוא יושקה ולפעמים אברהמ'לה.

---

4. "קברות בלומען", כרך א', עמ' 62.

* אגרעס.

* שלשת החברים הריהם: יושקה (בן קצב); אברהמ'לה (בן סופר סת"ם) ואביגדור'ל, שהוא המספר עצמו, כמסופר לעיל (המתרגם).

— הרואים אתם, ילדים, המצבה ההיא עם הגגון? שם קבור חזן ועשרה משוררים, קברו אותם חיים.

— אוי! אמנם? מדוע?

— מבין אתה, המעשה היה כך: היה כאן חזן גדול מאד, ששמעו הגיע למרחקים. ובעל צורה והדרת־פנים היה אותו חזן ובאו ליהנות גם מזיו פניו. ויהי היום והדוכסית ערכה משתה ורצתה להתפאר לפני השרים ואישי המעלה שהזמינה אל המשתה, שלחה להביא את החזן להנעים את המסובים ששמעה עליו פלאי־פלאים. נתרצה החזן ובא אליה אל הארמון עם כל המשוררים, והפליא כל כך בזמרתו עד שהפליא את כל המסובים. קול שירתו היה כה אדיר, שהכוסות מלאי המשקאות רעדו על השולחנות. שיבחו השרים והנסיכים את הדוכסית על רוב עשרה והיללו את החזן. אז התאהבה הדוכסית בחזן והתחילה להסיתו לשמד, אך הוא לא רצה לשמוע לה. הגישה לו יין עתיק, אך הוא סרב לשתות, כי הבין שהיא מתכוונת להשכירו. הביאה לפניו מאכלים טעימים, אך הוא לא טעם מהם, כי הבין שהאוכל מורעל, פתחה הדוכסית אשנב ועף אל החזן זבוב רע שעקץ אותו, והחזן חלה מיד במחלת הנקודה השחורה והמשוררים נדבקו ממנו. נתעוררה סכנה, שכל אנשי המקום ייספו במגיפה — גזרה הדוכסית לקבור את החזן ואת המשוררים חיים. חפרו קבר גדול, והחזן והמשוררים הלכו אל בית־הקברות, בכו ושרו:

היום, היום, היום
מה נורא הוא ואיום...

הלא יודעים אתם את השיר הזה... שלו הוא, של החזן. הוא חיבר אותו בדרך אל בית־הקברות. וכשהגיעו לכאן, אל בית־הקברות שרפו את בגדיהם, לבשו תכריכים ונכנסו בעצמם לתוך הקבר. אז אמרו "קדיש" ו"אל מלא רחמים" על עצמם, וקברו אותם חיים בקבר אחד... ובלילה, אם מטים אוזן אל המצבה, אפשר לשמוע את קול שירתם, אלא שאי־אפשר להזיז את האוזן משם...

— והנה שם, תחת העץ ההוא ב"אהל" הגדול, שם קבור הרב הישיש, זכרונו לברכה, בכל שנה, ב"יאהר־צייט" נדלקת שם אש קטנה מעצמה ודולקת מעת־לעת שלם. רואים אתם, ילדים, כל ה"אהלים" האלה כמעט הרוסים הם, אבל שלו עודנו עומד איתן. צדיק גדול היה. מהעץ שלו אסור לקטוף אגסגסים. פעם העז ילד לטפס על עצו של הצדיק לקטוף, יצאה בת־קול ואמרה: "אבוי להם שלא עבדו ולא עמלו, לא חרשו ולא זרעו, ומעיזים לשלוח יד אל פריהם של שוכני עפר"... יבשה ידו של הנער כמקל והורידוהו מהעץ שתוק אברים...

— וקבור כאן באיזה מקום שאין איש יודע אותו בדיוק, תנא גדול, בעל־מופת נורא היה בחייו, ומדי לילה יוצא התנא מקברו ונודד על פני בית־העלמין...

— באמת?

— בוודאי! בחייו השיב לתחיה נפטר אחד, התרעמו עליו במרומים, לכן אינו מוצא מנוחה בקברו. לפנים היו רואים אותו כאן בכל לילה. אחרי־כן היה נראה רק בסוף החודש. רואים אותו גם בזמננו לפעמים, כשנמצא חולה מסוכן בעיר, או יולדת מקשה לילד, על־פי רוב הוא נראה ליד הבאר אצל בית־הטהרה.

— מדוע דווקא ליד הבאר?

— משום שמדי לילה, לפני קריאת התרנגול הראשון באים המתים אל הבאר לנטילת ידים. בגלל זה אמנם עולה מהבאר ריח מוות ואסור לשתות ממימיה... פעם יבשה הבאר, נשמעו מתוכה קולות וצעקות. המתים התרעמו ובאו ודפקו בשמשות, ומגיפה פרצה בכל הסביבה. התנא נראה בחלומו של הפרנס־חודש והביאו אל הבאר, שם הבינו משמעותו של הדבר. מאז, כשפורצת מגיפה מופיע התנא אצל הבאר, ויודעים שהבאר יבשה וממלאים אותה מים, מתקנים את הגדר, והמגיפה נפסקת מיד...

— ושם, אצל הבור, תחת אבן הריחיים מקום מנוחתם של ה"קדושים".

— איזה קדושים!

— אותם מימי חמלניצקי, ימח שמו.

— מדוע לא חרות על אבן הריחיים, כמו על שאר המצבות?

— טיפשון שכמותך! לשם מה לחרות? כולם יודעים ממילא מי היו ה"קדושים" ואיזה הוא מקום מנוחתם... כך היה המעשה: כאשר הצבאות שלו, ימח שמם, התנפלו על העיר, הסתגרו בני־הישיבה עם ראש הישיבה בבית־המדרש הישן, התעטפו בטליתות ו"קיטלים" ועסקו בתורה ובאמירת תהלים כל אותו לילה. באו הקוזקים חנו סביב בית־הכנסת והתחילו להתפרץ פנימה, יצאו נגדם בחורי הישיבה ועמדו על נפשם בחלפים וסכינים ועשו בחיילים הרג רב ולא נתנו להם לעבור על סף המקום הקדוש. בסוף התגברו החיילים והתפרצו לתוך בית־הכנסת, עינו את בחורי הישיבה ואת ראש הישיבה וטבחום כצאן, ואחר־כך שרפו את גופותיהם עם ספרי התורה. אך בספר תורה אחד לא שלטה האש ולא נפגם. כאשר באו אחרי־כן אל בית־הכנסת, נשמעה יללה בוקעת מתוך ארון הקודש: "ראה, ה', מה היה לנו! זרים באו בנחלתך, טמאו את היכלך... אוי, אוי, את אחיותי שרפו באש, את אחי טבחו כצאן! יתומה בודדה נותרתי!"... פתחו את ארון הקודש וראו את התורה רטובה מדמעות וכותנתה קרועת "קריעה"... צדיק גדול כתב את ספר התורה הזה בארץ־ישראל בקדושה ובטהרה, וקוראים בו עד היום רק פעמיים בשנה, בשבועות וביום־כיפור...

— שקט, ילדים, מי שהוא בוכה...

— אלה הן הנשים שם, אצל הקבר מלמעלה... היודעים אתם מה הוא הקבר הקטן הזה?

— מה הוא זה?

— זה הוא קבר קטן ועליו מצבה שחורה עם אותיות בולטות. אסור לקרוא את הכתוב שם עד שקוראים קודם את כל "אהבה רבה". בקבר הקטן הזה לא טמון מת, אלא אפר.

— אפר? איזה אפר הוא זה שטמנו בקבר קטן?

— הראית מימיך! הרי באמת אינך יודע מאומה. קברו שם את אפרם של שני אחים שנתנו את עצמם להישרף על קידוש השם. מבין כבר? מצאו פעם בערב פסח בקצה העיר, לא! זה היה בחצר בית־הכנסת, ילד נוצרי הרוג. בא הכומר, שהיה יהודי מומר, והעליל עלילת דם, כי היהודים רצחו את הילד הנוצרי כדי ללוש בדמו מצות לפסח...

— אבל הלא זה שקר!

— בוודאי זה שקר, הלא על כן עלילה היא. אך כאשר הכומר הסית האמינו לדבריו. מושל המחוז חקר ודרש ולא מצא את הרוצחים, בינתיים המציא הכומר עדי שקר שנשבעו, כי הם ראו במו עיניהם שני יהודים עטופי טליתות שגלגלו את גופת הילד על חודי מסמרים. נתמלא המושל חימה וגזר גזירת גירוש על כל היהודים שבסביבה ורכושם לבז. הוא אף ציווה לאסור בשלשלאות ברזל את הרב ואת הפרנס־חודש ואת כל נכבדי העיר ולענותם בכל מיני עינויים קשים, עד שהנאשמים יודו. היתה יללה ובכייה בבתי היהודים. נמצאו שני אחים, אצילי־נפש ויראי־שמים, שלבם עורר אותם לקחת על עצמם בשבועה את כל העלילה, כדי להציל את העדה. שיחררו אז את כל המעונים, ואת שני האחים השליכו אל בית־הכלא ודנו אותם לשריפה. בבית־הכלא עינו אותם ברעב ובעינויים, ובכל בוקר היה בא אליהם הכומר ודיבר על לבם בלשון חלקות לסור מאלהי ישראל, שיכופר "עוונם" וינצלו מדין שריפה. אבל לב האחים היה שלם עם אלהים ולא היטו אוזן לדברי הכומר ולא נתנו שינה לעיניהם ומנוחה לגופם, והגו בתורה ובתשובה ובתפילה יומם ולילה, והתחננו לאלהים שימחול להם על שבועת השווא שנשבעו בשמו. ביום א׳ של ראש השנה בבוקר טבלו כדת, לבשו בגדים לבנים התעטפו בטליתות ואמרו "וידוי", ובשעה שבקע מבית־הכנסת קול השופר הובילום אסורים בשלשלאות אל אמצע השוק. שם הקימו בשבילם מוקד, בא אליהם הכומר שוב וניסה עוד פעם להסיתם לשמד, אז הרימו שניהם את עיניהם לשמים וברכו ברכת "מקדש שמו ברבים", אחרי־כן קראו שניהם כאחד: "רבונו של עולם, יהי קרבננו לרצון לפניך כעולה תמימה למען כלל ישראל!" ובקריאת "שמע" קפצו לתוך המדורה ונשמותיהם עלו בלהב השמימה. יצאה בת־קול מן השמים ואמרה: "אשריכם שזכיתם לכך!"... כל מי שזוכה, יכול לראות אותם בראש השנה בשעת "תשליך", בלבושים שלבשו בלכתם לעקידה...

ואביגדור׳ל מקשיב ומקשיב, עיניו נפקחות לרווחה, והוא רואה לפניו את בחורי הישיבה הגיבורים הנאבקים עם החיילים, הוא שומע את בכיו של ספר התורה המיותם, רואה את שני המעונים המובלים למות והמנוחה העילאית השפוכה על פניהם בקפצם אל תוך הלהבות ומתייחדים עם השכינה. נשמתו הילדותית מתמלאה רחמים עמוקים: מדוע נגזר שיהיה כך? מדוע לא עשה רבונו של עולם נס שיינצלו? ומדוע — — — הוא ישאל את סבא, שיתרץ לו את כל התמיהות והספקות. לבו הילדותי גאה בגיבורים, הוא גאה על כך שמנוחתם במקום הזה, בעירו, וש"החדר" קרוב אל בית הקברות, וגובר בו הביטחון שכאשר יגדל, ישתדל להגיע למדרגתם של כל אלה, אם אלהים רק יבחר בו לכך...

בימי חופש וירק וזוהר...[5]

ביום ששי בשבת, או בראש חודש אחר־הצהריים, ימי החופש מהחדר, שלא היו עורכים בהם גם "מלחמות" עם חדרים אחרים, היתה ה"שלישיה", תיכף אחרי "העברת הסידרה", עוברת במרוצה את "סימטת הקידרים" וקופצים מעל גדרות ושבילים שהיו נהירים רק ליושקה, ויוצאים אל מחוץ לעיר, לאורך ה"דאמבה"[1], מגיעים אל ה"לוך"[2], ומשם שרכו דרכם אל היער.

שקט, ירק וזוהר, מצד אחד מצל היער העתיק מפיץ ריח עסיס של עצי אורן, ומצד השני משתרעים גני הקידרים — תלמים ארוכים עקומים וירקות ירוקים־כהים, כרוב אדום ואבטיחים צהובים כרסתניים. מאחוריהם, מעבר בדרך, נמשכים הרחק־הרחק שדות ושדות־אחו נקודים וטלואים בכל מיני צבעים, תלתן רך, חציר מתנועע בשובבות וצמחי תפוחי אדמה עבותים ומסובכים קלועים ואחוזים זה בזה ועשויים משבצות, מעין הפרוכת המשובצת בבית־המדרש הישן. ובאמצע עובר הנהר כפרט בסף תכול שקוף כבדולח וזורם לו בצניעות ובענווה וכנוגע ואינו נוגע את שפת החוף. הרחק מאחוריהם נחה העיר מוקפת עצים וגני פרי, ומעבר הירק נראות כיפות הנחושת של סאבור[3], המגדל הצנום של ה"קושצ׳ול" ועליית הגג של בית־הכנסת "הקר", להבדיל.

חבריא הרגישו את עצמם חפשים וקפצו משמחה, עיניו של אברהמ׳לה מתנוצצות, העורקים הדקיקים הירוקים על מצחו תופחים ומכחילים. אין הוא יודע במה לתקוע מבטו קודם. כיון שהוא יוצא אל מחוץ לעיר, הריהו הופך לנער אחר לבלי הכירו עוד! אברהמ׳לה השקט הזה, המהורהר תמיד, מתהפך כאן, משליך את עצמו, מתהלך על כפיו, שורק כשקץ ומחקה את הצפרים. הוא מתבונן סביבו ואינו יכול להשביע את סקרנותו, כאילו נפחו נשמה חדשה בקרבו. ועוד טרם הגיעם אל השיחים, אברהמ׳לה מתפשט כבר — ושוט המימה! חבריא אחריו, שחים במעלה המים ובמורד המים ועל הגב. המים הקרים מדגדגים מתחת בית־השחי ושמיים בהירים מחייכים במרומים אל השובבים העירומים.

— הה, ילדים, תענוג! צורח אברהמ׳לה, טובל ומפליג שוב בשחייה.

הם מנערים את המים מעליהם על החוף, ועד שמתייבשים הם מתחרים בינתיים בזריקת חלוקי אבנים מעל המים, או שיוצאים אל השיחים ללקט אגוזים ותות־שדה ובודקים ומחפשים. יש שמזדמן להם קן־אפרוחים, ופורצת שמחה עד לב־השמים. אביגדור׳ל עסוק וטרוד בחפושים. מה הוא מחפש? מה הוא מבקש למצוא? אינו יודע בעצמו. מאחר שנמצאים בין השיחים צריכים לחפש. מזדמן לו ליד הביצה אצל הנהר מין פרח משונה בצורת גביעון ומין יצור חי זעיר זוחל עליו. אברהמ׳לה מבין בפרחים, יודע שמותיהם של כל היצורים הקטנים הזוחלים עליהם, והוא קורא לו:

— אברהמ׳לה! אברהמ׳לה! מהר, תראה מה שהוא!

אברהמ׳לה אינו עונה, יושקה מופיע על ידו:

— זה, זה, הרי זה סנדלו של משה רבינו, נמצא אצל המים. ויצורון זה, הרי זה חמורונו של משיח.

— מנין לך?

---

5. „ביים זוניגן ברעג", כרך א׳, עמ׳ 76.

1. שפת הנהר "שצ׳ארה", החוצה את העיר סלונים.

2. שדה־אחו נרחב בקצה רחוב הפנסים ("פאניסבה").

3. הכנסיה הפראבוסלאבית, בפינת רחוב פאניסבה ורחוב הגשר. (המתרגם).

— אברהמ׳לה אמר לי.
— והיכן הוא?
— הרי הוא שוכב שם, החולם.
רץ אליו אביגדור׳ל, ופניו זוהרים משמחה:
— הו, אברהמ׳לה! זה עכשיו ראיתי את חמורונו של משיח ואת סנדלו של משה רבינו! אוי, כמה נחמד!
— ש־ש־ש־ש! אל תדבר — מפסיקו אברהמ׳לה כחולם — מוטב שתקשיב ותאזין איך היער אומר שירה.
— הקשיב אביגדור׳ל והאזין: אמנם היער רועש, נדמה שהוא אומר מה שהוא, באין אומר ודברים...
— האומנם, כך אתה חושב באמת?
— מה?
— זה, שהיער אומר שירה...
— ודאי, טיפשון! הלא כך כתוב בספרי הקבלה. הכל, אביגדור׳ל, אומר שירה. כל דבר שנמצא בעולם נותן שבח והודיה לבורא העולם — היער, העשב, הנהר, הצפרים — כל אחד בלשונו. בבקר, בעלות השחר, מברכות הצפרים את ברכת היום החדש, ובערב, עם שקיעת החמה, הן קוראות "שמע" בשביל העולם כולו...
יושבים הם בשקט ומקשיבים. מעמקי היער נשמע קול הקוקיה. על הנהר שטה סירת דייגים ונעלמה בקנה־הסוף הגבוהים. גבוה מעל לראשיהם חולפת ביעף להקת צפרים — "חתונה" — ונעלמת בצוויצה. אברהמ׳לה פותח ואומר:
—נחשו, ילדים, מה שהייתי רוצה להיות!
סוקר אביגדור׳ל את גופו של זה ומנחש:
— מין שמשון הגיבור!
— לא, לא זה.
מהרהר אביגדור׳ל ומנסה שוב:
— מין בעל־שם!
— פעמיים לא.
— אני יודע מה, נענה יושקה, בעל מיליונים! כשהנך בעל מיליונים, הרי אתה יכול לעשות ככל העולה על רוחך...
— אינכם יודעים שניכם!
אברהמ׳לה מסתכל אותה שעה בראשי האילנות המתנועעים ומסתודדים בלחש:
— מה שהייתי רוצה להיות באמת — הרי זה צפור!
— מה פתאום צפור?
— כן, צפור. טוב לה לצפור, תמיד בחופש. רוצה — הרי היא כאן, לא רוצה — הרי היא מתרוממת ועפה לה הרחק, הרחק...
— מוטב שתבחר לך במה שהוא אחר, אברהמ׳לה, נכנס יושקה לתוך דבריו. צפור אינה מאריכה ימים.
— שוטה שכמותך! וכי מי אמר לך שעלי להיות דווקא צפור פשוטה? אני יכול להיות, למשל, צפור שיר, אפשר נשר, ונשר הרי הוא חי לעולמים. פעם במאה שנים הוא מתרומם מעל לשמש, חורך את נוצותיו ויורד שוב והוא צעיר...
מקשיב אביגדור׳ל ורגש רחמים עמוק צובט את לבו הרך: איך זה יצא אברהמ׳לה הקטן לדרך כה רחוקה לבדו? איך יגיע בכל מאה שנה עד למעל לשמש כדי לחרוך את נוצותיו? מה יעשה הוא בלעדו? הלא מוטב שיישאר כאן עם אביו ואמו. לא! צריכים למנוע בעדו מלהיות לצפור, צריך לדבר על לבו:

— אבל, אברהמ׳לה, הלא צפור שרוייה תמיד בסכנות. מי שהוא עלול לפרוש לה רשת, ופריצים רעים עלולים לירות בה...
— טיפשון שכמותך! הלא כל זה לגבי הצפרים החוטאות, אותן שאינן אומרות שירה ואינן מעירות את היער לעבודת הבורא, אותן מעניש אלהים והן נישבות או נורות... ומנין שעלי להימצא דווקא במקום ישוב, במקום מוכן לפורעניות? הייתי בונה לי קן במעבה היער בראש אילן, רחוק מעין אדם. גרעינים נמצאים בשדה לרוב. הייתי מתכנס לי אל בין השיבלים, נהנה מטוב הבורא ושר לי שירי שבח. ופה נהדר בקיץ. ועד שמגיע החורף, בעונת חג הסוכות, הייתי מתרומם לי ועף הרחק, הרחק מעבר לימים, מדבריות, אל ארצות החום..
— ואיך תדע את הדרך?
— מה שייך א י ך? כל יצור אילם יודע מה ילד יום, ולפני הצפור פתוחות כל הדרכים. הייתי עף לי אל מעבר להרי חושך, מעבר לים הגדול ויורד, כמובן, בארץ־ישראל.
— אבל לארץ־ישראל אפשר להגיע גם ככה, למה לך להיות צפור?
— לא, אביגדור׳ל, מהזמן שחרב בית־המקדש סרה מאתנו ארץ־ישראל. היא סגורה בשבעה שערים, נעולה היא בשבעה מנעולים ובשבע חותמות היא חתומה. יודעים את המקום, אך להגיע לשם אי־אפשר. ככל מה שמתקרבים אליה, היא מתרחקת. אבל לגבי צפור, הרי זה לא שייך: לפניה פתוחים כל השערים...
— הלא אצל סבא שלי התאכסן משולח מארץ־ישראל — איך הוא יודע את הדרך?
— משולח, אביגדור׳ל, אינו דומה. שליח־מצוה הוא, שלוחו של הקדוש ברוך הוא. שאם לא כן, מניין היו יהודים לוקחים אתרוגים ולולבים לכבוד החג ועפר ארץ־ישראל לשים בקברים? וטוב שם בארץ־ישראל ואביב עולמים שורה שם. ביערות צומחים שם לולבים ואתרוגים, ובזמן שההדסים עומדים בפריחתם, ריחם הוא כה מתוק שאחד משלנו היה מתעלף ממתיקות. מתחת כל סלע זב חלב ודבש, ופירות ט״ו בשבט נמצאים שם כל כך הרבה, שהם מאכל לעזים בלבד, ויראי שמים שם כולם ומחוסרי דאגות, יושבים יומם ולילה ועוסקים בתורה ובתפילה...
ואברהמ׳לה מספר ומספר — על חמי טבריה, שאפשר לשלוק בהם בין רגע ביצה קשה; על הכותל המערבי ועל הבת־קול שיוצאת מהר חורב; על מערת המכפלה והמושל התורקי שחרבו המשובצת אבני־חן נפלה לתוכה, וכששלח לשם את שריו, איש מהם לא שב משם חי. אז בא אל חכמי חברון שישתדלו למענו — התפללו והופיע אברהם אבינו, והשיב למושל את חרבו... על המעיינות שמימיהם מחכימים את שותיהם; על הר נבו וקבר משה רבינו, שלפעמים הוא מופיע מעל ראש ההר, ולפעמים לרגלי ההר; על העיר צפת והאר״י הקדוש ועל משיח שיושב בשערי רומא אסור בשלשלאות ומגלה פצעיו לכל עובר... השמות והמקומות ידועים וחביבים לאביגדור׳ל ומתעוררים בקרבו געגועים, תשוקה לעוף לשם עם אברהמ׳לה...
— בואו, ילדים, הביתה! השעה כבר מאוחרת.
מתרוממים כולם כאחד, מתהפכים עוד פעם והרגליים למעלה, ונחפזים הביתה.

בימי הרעש[6]

העיר היתה נבוכה, שמועות התהלכו בעיר, עצבות עטפה את העיר. על פני הרחובות הופיעו זרים, בריות מחדש באו, בריונים מרוסיה הרחוקה, קאלמיקים קרועים־בלויים, מובילי דוברות חגורים חגורות אדומות וחבושי כובעים משונים. היו משוטטים בחבורות, התהלכו ביחידות בשוק, הסתובבו סביב החנויות, מצויים בכל מקום ומביטים על הכל במבטים קרים נטולי מבע ושותקים שתיקה משונה. משתרכים כל הימים בטלים ומבוטלים בידים תקועות בכיסים, מחפשים. נוברים מתקבצים ליד חנות המכולת, ליד ה״מונופול״, ודרך דיבורם דיבורים קטועים, רמזים...

יהודים התבוננו בהם במצחים מורמים ובעיניים בוהות:

— אורחים משונים! הראיתם כבר קאצאפים שכמותם?

— כל כך הקדימו בוא אל היריד?

— איזה יריד? האם אלה אנשי יריד הם בעיניך? כלום עומדים אנו כבר בחג השילוש?

— הא? אנשי עבודה מסתמא!

— איזה אנשי עבודה?

— היודע אני, אולי בעבודות המבצר? ברכבת? המלכות. אומרים, הביאה אותם, מסתמא יש בדעתה לבנות.

— מה לבנות? מי לבנות? אינכם רואים — מובילי דוברות! דלפונים!

— ר׳ יהודי, אל תרכב על הענגים! הלואי ואתבדה — ״כלי־קודש״!..

— הא, מתכוון אתה, חלילה —

מדברים ואינם מגיעים לסוף פסוק. אינם רוצים להאמין. הלב פוחד. אינם מעיזים להעלות על השפתיים. רעד עובר בעצמות! מתעכבים קצת יותר בבית־המדרש — יהודים מדברים, יהודים מספרים — מטים אוזן, רחמנא ליצלן! סברות מאויימות כאלה! מחשבות כאלה! אולם יהודים מרגישים. יהודים יודעים... חולפת מלה — אימה אפילה. קורצים עין, מתחזקים ומקשיבים, מקשיבים. מביטים אל התקרה הגבוהה, אל הרצפה, המבטים נשארים תלויים על ארון הקודש, חודרים אל מאחורי הפרוכת.

— לא, לא מבאי היריד...

— לא אנשי עבודה, הריני אומר לכם!

—איי, אורחים אלה אינם מוצאים חן בעיני כלל...

— הראיתם את עיניהם? חלפים!

— רציחה עשוית יוקדת בהן!

—והקצינים, כביכול, ששלחו הנה?

— פרחחים סטודנטים כאלה בקומיסיה...

— איזו קומיסיה?! מה אתה מקשקש? כלום אין כבר ל״פוני״* את מי לשלוח לקומיסיה, אלא את הללו, הא־?

— אלא מאי?

— מה אתה שואל, מה? אינך מבין? שלחו אותם!

— שלחו בוודאי! משלחת מלאכי רעים על ראשם!...

— אף־על־פי־כן?

— לשם משרת רבנות — וודאי לא. שחיטה — אפשר...

— אנשי המאה השחורה, משמע —

— אנשי עלילת־דם! מסיתים!

— איי, בריונים אמתיים, ישמרנו ויצילנו הבורא!

— והכמרים שנתגלגלו לכאן!

— מכל הסביבה!

— באו ממרחקים, מכל הרוחות...

— לשם התהלוכה... הרי שומעים אתה: איזה כומר מהגדולים־הגדולים! יחד עם כל בני־הפמליא שלו באים הנה לשם כך.

— מאי משמע ״לשם כך״?

— כלום לא שמעת? לשם חנוכת הכנסיון שם אצל המנזר! מצאו שם איזה קברון קדוש„ נזכרו...

— זה הוא המעשה!

— מעשה החד־גדיא הישן!

— יהיה כבר יריד כדבעי...

— גדולה כזו — על ראש ניקולאי!

— וגויים — מכל קצות תבל! ואינם קונים בפרוטה.

— באים העירה בידים ריקות, מתייצבים בשוק — וכלום!

— ואפילו הגוים המקומיים!

— התחילו לדבר בחוצפה כזו, מתוך רציחה קרה כזו — נורא!

— איי, נכון אמרת!

— לא, לא אותם הגויים...

— איזה פלא? אחרי שמסיתים אותם ומסיתים בלי הרף!

— אמנם, בכנסיה גופה!

— ומיהו לדעתכם אשם באסון בעל־המלון שבכפר? הכומר! דרש בדרשותיו והעלה גרה לפניהם את הפזמון הישן על עלילת הדם: יהודים, פסחא, דם במצות... והגויים השיכורים — רק זה חסר להם! נו, מצאו אמנם תיכף ומיד את בעל המלון וכל בני־ביתו, מסכנים, שחוטים כבני־בקר...

— אי, איי, איי, שומו שמים!

— מעשים כאלה!

— הגענו לזמנים יפים, חמלניצקי!

— הלואי שיעבור בשלום.

— הלואי שכל זה יעבור בפחדים בלבד.

— שה״מונופול״ *, לפחות, יהיה סגור אותו יום...

— עם המונופול, בלי המונופול! הריהם מוכנים להרוג ולהשמיד! הביאום הנה!

— צריכים אמנם להתכונן...

— ודאי שצריכים!

מתכוננים אמנם — ואימה אפילה בעיניים, ושבר ברוח, ושותקים. נפרדים כנידונים.

אל ר׳ יעקב שלום בא אורח בלתי צפוי לגמרי, ההגמון. שתה יי״ש של פסח, לגם מ״ד (מי־דבש) וגילה לו סוד:

— הרבה נכבדים בין הבאים עם הכמרים... הבישוף עצמו... כל ענין הקדושון... כל כפר שולח את כלי־הקודשה שלו ודגלים — פקודה מלמעלה! האכרים משולהבים. אינני צריך לומר לך... אפשר לצפות לכל דבר... ידידך הטוב אני,

---

6. „דער זיידע ביים עמוד״, כרך א׳, עמ׳ 152.

* כינוי לממשל הרוסי (המת׳).

* חנות למכירת יי״ש בפי ההמון בימי הצאר (המת׳).

ידיד ותיק. שמע בקולי, שלום חוניץ׳, הסתלק מכאן לכמה ימים. יהיה נראה, כאילו נסעת עם בני־ביתך להתארח בעיר אחרת. ולא, לפחות התחבא כאן... אפשר למצוא מקום בטוח, בין נוצרים ישרים... תוכל להצטייד במזון שלך, כשר, רק עד אשר חמת ההמון תשכך... כאן צפויות סכנות...

ר׳ שלום יעקב נתן בו עינים חודרות, רוגזות:

— מה? להתחבא?! לברוח?! להשאיר עיר ומלואה יהודית ולברוח?! לא! שלום חוניץ׳ אינו בורח! שלום יעקב דייכס הריהו יהודי ככל היהודים! מה שיהיה עם כל ישראל יהיה עם ר׳ ישראל! עדיין מלכות קיימת, קיים שלטון, עוד קיים יושר. אלך אל קצין העיר, אגיע אל שר המחוז. אין העולם הפקר! לא אתן!... יש לנו אל גדול, הוד רוממותך, אל אדיר! הוא יעזור!

בין הפועלים, בין הנוער של ה״בונד״, התנהלה פעולה קדחתנית נסתרה. התרוצצו בצעדים זהירים, התבוננו בעינים ערניות, ערכו אסיפות נסתרות, התייעצויות: הפקעת רכוש! הגנה עצמית!... סופר מפה לאוזן: בחצי הלילה התפרצו כמה חברים אל ליוטה קופלוביץ, בעל בית־המסחר הסיטוני לברזל, הוציאו את ה״יורקים״ (אקדוחים) ופקדו לתת להם את מפתחות המחסן. סחבו משם כל דבר שיכול להועיל: מוט ברזל, דקר, חתיכת ברזל חד, והיתרו בו פתח־שין־שא!*

פסח המכונאי החזיקו בו הבחורים יום ולילה בעליית הגג של בית־הכנסת הקר* והוא התקין שם את מעט הנשק, הפצצות. בניו של הנפח עזרו על ידו בהלטשת הכלים. נשבע בחיי אשתו וילדיו שישמור את פיו. אל מוליה ״חזיר״ מהמשרד נכנסו מוסווים, לא האריכו בדבורים: הגישו חנית אל לבו — ״ז׳יד דאוואי הרושי״! (יהודי, תן כסף!) והוציאו ממנו ״קאטרינקה״ (מאה רובל) — מי? מה? — הוא סיפר אחר־כך, כי שני קאצאפים צעירים מאותם שבאו התנפלו עליו בסתר...

באו אל ר׳ שלום יעקב. שלשה נכנסו: גרישה, הסטודנט; ניסל, השען ומוטל, הספר, שניצב ליד הדלת. גרישה היה עצבני, ניסל היה חיוור. ר׳ שלום יעקב הקביל את פניהם:

— ערב טוב! כל טוב! מה הטוב שבפיכם?

— באנו לקבל כסף, מר דייכס.

— בשעה כה מאוחרת בלילה? מסתמא נדבה נחוצה.

— לא נדבה. באנו בשביל ההגנה העצמית.

— ככה... בשביל ההגנה העצמית... נו, ובכן לשם מה הכלי־זין?

גרישה ראה את האקדוח בידו של מוטל ורטן אליו:

— סלק את זה! לא כאן...

מוטל הסתיר כמבוייש את הכלי בבית־שחיו. ר׳ שלום יעקב הסתכל בהם מתוך ישוב־הדעת:

— ובכן, למה תעמדו על־יד הדלת? אדרבא, שבו־נא ונשוחח... הגנה עצמית, אתם אומרים? ענין נעלה מאד, נאה מאד. בחורים יהודים יוצאים למסירת־נפש — ודאי דבר גדול הוא. ומה בדעתכם לעשות בהגנה העצמית שלכם?

— עלינו להתכונן על כל צרה שלא תבוא. כאשר ״הם״ יווכחו שמתגוננים מפניהם, יאבד אומץ־לבם, החוצפה. הלא אי־אפשר להפקיר את חיי העיר!

— מה שייך? ודאי שאי־אפשר! אסור! נו, והמלכות, כמובן, אינה יודעת על כך, מה?... אל תפחדו, לא אלשין עליכם. הלא מכירים אתם אותי, כמדומה, ואף אני מכיר כל אחד מכם מאז בעודכם ילדי החדר, מכיר אני את הוריכם. נו, מסתמא מבינים אתם שעליכם לעשות את זה... וממני, זאת אומרת, דורשים אתם —

— תמיכה... כסף... נחוצים לנו אמצעים, מר דייכס! אליך הלא נוכל לדבר כאל אחד משלנו: עלינו לצייד בנשק את החבר׳ה. נסינו להמציא את זה על־ידי הפקעת רכוש, לאלץ את העשירים, הלא יודע אתה... והזמן קצר... אל תשיב פנינו ריקם, מר דייכס!

— חלילה, צדקה היא ככל הצדקות. מה שייך? כלום צריכים אתם לאלץ יהודי לקיים מצוה? קיימא־לן? (כמה?)

— כמה שביכלתך. שיהיה — חמשים...

— נו, ודאי שלא אעמד אתכם על המקח. ביחוד שהבחורון הזה, שיהיה בריא, נושא כלי־זין... לא היה צורך להכנס כך, ידידי הצעיר, לתוך בית יהודי... מילא, אפשר שאין להאשימכם, נפחדים אתם, שליחות כזו!... ובכן, אם זקוקים אתם לכמה רובלים ברגע זה, יש לי בבית קצת כסף־צדקה — כמה שיש. ולא — אם הבטחתי נאמנה עליכם, תטריחו נא ותבואו מחר, אם ירצה השם, השכם בבקר, כאשר ר׳ שעיה הנאמן שלי, ישוב מהתפילה. לא אקפח אתכם חלילה. הריני מבטיחכם בהן צדקי... תואילו־נא למנות, כסף־צדקה הוא, לא שלי. ובינתיים אניח את דעתכם, ידידי הצעירים: לא יארע, אם ירצה השם, בעיר שום רע.

— מר דייכס, יהודי פיקח אתה, אך הפעם, חוששני, לא ניחשת. ״הם״ מתכוננים, לא נוכל לסמוך על הנס!

— ומי אומר כאן: נסים? מבין אני: גויים, המון, בלבולים... תארו לכם, אף אני עצמי לא שתקתי. הנה הייתי היום עם הרב אצל שר המשטרה. שוחחתי אתו על כל הענין, הסברתי לו. הוא הבטיח לי, שהוא לוקח את כל האחריות על עצמו. ״על גופי המת, אמר, יהיו צריכים קודם לעבור טרם שיגעו ביהודי!״ הנה במלים אלה! אלא ביקש שיהודים לא יסתובבו ולא ייראו אותו יום ברחוב. הרב הכריז, הלא ידוע לכם בוודאי, בבתי הכנסת, כי בשבת זו ישבו היהודים בבתיהם, שלא ילכו אפילו לבית־הכנסת, אם הוא במרחק־מה... עינה של הרשות פקוחה, והא ראיה: הנה הקדימו ושלחו לכאן מעיר המחוז עוד משטרה.

— זה הוא תכסיס נושן שלהם! שלחו אנשים שלהם לשמור סדר... הבטיחו! ככה ״הבטיחו״ גם באודיסה, כך עשו בביאליסטוק, והפוגרום בכל זאת השתולל ללא הפרעה אין לנו אמון בהבטחתה של הרשות. לא נוכל בזמן כזה להעמיד על הקלף חיי אנשים.

— אינני מתכוון, חלילה, להטות את לבכם, הלא יודעים אתם: כ ב ד ה ו ו ח ש ד ה ו... אף אני רוצה שיהיה לי חלק במצוה זו. וכי דבר מועט הוא, פיקוח־נפש! כשיידעו יהודים, כי צעירים כמוכם מוכנים להגן עליהם, תהיה להם שבת שמחה. ודאי שאתם מקיימים מצוה גדולה! אך אלהים יעזור, אם ירצה השם, ולא יארע רע. הכל יעבור בעזרת אלהים בשלום. הרשות הבטיחה, אחוז באמצעים, ורבונו של עולם

* ללא דיבורים! (המתרגם).

* בית־הכנסת הגדול בסלונים (המתרגם).

ודאי לא יעמוד מרחוק... יש לי בטחון. איי, בטחון, ידידי הצעירים, דבר גדול הוא. בטחון!

אותה שבת בבקר לא נראה יהודי ברחוב, ישבו סגורים ומסוגרים — התריסים סגורים ואימה חשכה בלבבות. בטרקלינו של ר׳ שלום יעקב התפללו במנין. מלבד בני־הבית הסתכנו השכנים הקרובים ובאו דרך מבואות נסתרים ומעל לגדרות.

— משתרכים בחבורות אל תחנת הרכבת.

— משם תצא התהלוכה ברגל אל המנזר...

— איי, איך נזכה כבר לראותם מעבר העיר השני, רבונו של עולם!

לפני העמוד עבר ר׳ שלום יעקב עצמו. תפילת שבת רגילה, אך בתחילת המוסף, כאשר נשמע מרחוק צלצול הפעמונים של הכנסיה לבשה אותו רוח של יום כיפור פתאום, ראה את עצמו שליח ציבור, מליץ יושר על עדה יהודית ביום הדין. פעמוני הכנסיה הדהדו קטרוג רוגז. שעת גזר־הדין. ומאחריו נצבה עדה יהודית, עדה בהולה ופחודה, ומחכה שהוא ילמד זכות עליהם... קולו מתחמם, מתפשט. כל מלה — כאב, לב.

— קהילות הקודש!...

יהודים מביטים זה על זה תמהים. מה? פתחו ב״אב הרחמים״? נוסח הימים הנוראים?

רק נוסח, כביכול, אך זה יותר מנוסח, יותר מאמירה...

— אוי, קהילות הקודש!...

עדה שלמה שרויה בסכנה! אמהות וילדים שכובים בעליות הגגים, מתחבאים במרתפים! מעבר הנהר, ליד הטחנות יצאו צעירים למסירת נפש, הלכו לקידוש השם!

— איי, אבא שבשמים, שמסרו את נפשם על קדושת השם! הנאהבים והנעימים!...

והוא מבקש רחמים עליהם, מתפלל עליהם. פורש ידיו, נושא עיניו אל המרומים והקול מתערב באנחה עמוקה:

— יזכרם אלהינו לטובה!...

אולם אין זה קול, אין זו תפילה. תקיעת שופר היא שמסעירה את שמי השמים, שקורעת את השטן, שמהסה את הקטרוג! זו היא תפילתה של אומה סחופה לפני יוצרה, זה הוא בכיו של בן נידח לפני אביו שבשמים. זו היא זעקת שבר מתוך לב דואב שדורש דין, שתובע משפט, שמעורר זכות אבות, שצועק אל הקדושים לצאת מקברותיהם להתייצב לפני כסא הכבוד.

— אוי, אבא רחימא! דם עבדיך... דם עבדיך השפוך!... אוי, כל כך הרבה דם יהודי שפוך! כל כך הרבה דמעות דם! שלשלת כה ארוכה של קדושים! עשרה הרוגי מלכות, גזרות ת״ח, קישינב, אודיסה, ביאליסטוק...

ור׳ שלום יעקב מבקש, ר׳ שלום יעקב תובע, ר׳ שלום יעקב מגן על יהודיו. יש לו בטחון, יש לו אמונה, יש לו זכות אבות, וקולו מתעלה, מתרעד... פחד ממלא כל לב, אימה בכל אבר, ומרחוק מגיע צליל הפעמונים מאויים יותר, מבהיל יותר. פתאום נפרצה הדלת — פנים חיוורות, עינים סוערות, נשימות כבדות, בשורה שחורה:

— זה התחיל!

— שודדים, שוחטים יהודים!

— בנו של השען נהרג!

— הציתו את בית־הכנסת ליד הטחנות!...

ר׳ שלום יעקב עומד על עמדו מתפלץ, נבוך. עיניו מתרחבות, פניו משתלהבות:

— מה? לא יתכן! הבטיחו לי! הבטיחו לי... לא אתן שהמצב יגיע לידי כך! לא אשקוט! ארוץ אל שר המשטרה, אשלח דיפישה לפטרבורג, אסעיר את העולם! הבטיחו לי! לא ירמו אותי! דם יהודי!...

— אב הרחמים! לאן?!

— אלהים אתך, ר׳ שלום יעקב!...

אולם עד שהספיקו להתבונן כה וכה, מיהר ר׳ שלום יעקב ולבש את מעילו על הטלית —

— אל תיראו, יהודים! יהודים —!

ופרץ אל הרחוב.

החזיר אותו יאניק, בנו של החצרן, מוכה ופצוע, שותת דם — כל עוד נפשו בו. השפתים כחולות, הפנים ללא תנועת חיים, רק העינים, עיני הנשר של ר׳ שלום יעקב, בערו עדיין, קדו.

השעה היתה כבר מאוחרת. היום נטה לערוב. כל בני־המשפחה סבבו את המיטה. מזמן לזמן הרגישו במבטיו החודרות:

— מה, ההצילו רבים?... פעלו, הא?

ר׳ שלום יעקב שכב ללא תנועה. קווי השקיעה נחו על פניו והציפום בשלווה חיוורת־אדמומית. כמי שהגיע ממרחקי חלום, פקח את עיניו, ראה את סובביו, קרא אליהם בלחש:

— הרגלים נעשו לי קרות, ילדים... רוצה אני לברככם טרם אלך... חנא...

אחד אחד קרבו אליו, התכופפו אל המיטה. הוא הכיר כל אחד מהם, קרא לכל אחד בשמו. קולו הלך ונחלש, הידים — כבדות יותר:

— אל נא תבכו, ילדים.. אמרו: ...ה׳ רועי לא אחסר... ה׳ אלהים אמת ותורתו אמת...

דממה קפואה.

עם קו־אור אחרון של שקיעת השבת יצאה נשמתו.

אל בית אבא [7]

הפרק הקודם שבספר (כרך ג׳) מספר, כי אביגדור דייכס (כעת, אחרי נסיונות חיים קשים שנתנסה בהם — ד״ר ויקטור דיקנס, רופא־מנתח חשוב בשיקאגו) החליט לנסוע לבקר את אביו ואת אחיו שלא ראה אותם זה שמונה עשרה שנים. הוא החליט לבוא אליהם במפתיע, הוא כותב אל אביו מכתב ומודיעו, שחברו וידידו הטוב, מאירסון שמו, נוסע לפולניה ויסור אליהם למסור להם דרישת שלום ממנו. בפרקים האלה יתברר, כי אותו ״מאירסון״ אינו אלא הוא עצמו.

(המתרגם)

7. „וואס ס׳איז אמאל היים געוועזן״, כרך ג׳, עמ׳ 261.

ערב סגריר ירד לפתע. גשם טורד טפטף והדמיע את שמשות קרון הרכבת. לפני צוהר הקרון חלפו גושי סתו כהים, שדות ריקים מטילי עצב, יערות בשלכת, נחלי אכזב וביקתות כפריות אפורות, צפופות זו לזו כעדר מבוהל. בדרך שרכה לה עגלת אכרים. בעגלה ישב אכר זקן, פרוותו מעל ראשו. העיף מבט יגע אל הרכבת הדוהרת: "טוס, טוס! אני אגיע למחוז חפצי גם כך, לאטי..."

בקרון שררה אפלולית סתווית. האור הנוגה שנשקף מבעד הצוהר הדמוע האיר את פני ד"ר דיקנס והבליטה ביותר את חיוורון פניו היגעים ואת הכתמים הכהים סביב עיניו. ככל שהתקרבה אדמת מולדתו נעלמו גבולות הזמן בערפל הסתווי. מין רגש נשכח התעורר בו ונשא אותו מעבר לשנות חיים וחוויות שהשתרעו בינו ובין סף בית־אביו. הוא ראה את עצמו שוב בקדמת נעוריו, הרגיש רעד נפשי לקראת התקרבותה של תוחלת ממושכת.

ההקדשה בראש הכרך א' של הטרילוגיה „שוועלן", לזכר הוריו ואחיו, ששורטטה בכתב של סופר סת"ם ע"י המחבר בעצמו

די ווידמונג אין אנהייב פון ערשטן באנד פון דער טרילאגיע „שוועלן", צום אנדענק פון זיינע עלטערן און ברידער. געצייכנט אין א סופרישן שריפט דורכן מחבר אליין

הוא נוסע הביתה... נוסע הביתה מהישיבה. כתב־שבח מאת ראש הישיבה בכיסו ותורתו בתוך מעיו. יום־טוב, שלחן ערוך בבית־אבא, סבא בוחן אותו בתורה. אבא יתחיל אתו את ה"בית־יוסף"...

אחר־כך —

הוא נוסע הביתה... נוסע מוורשה הביתה לחג. אידיאות חדשות, מחשבות חדשות. מצפים לו חברים, הדס"ל *, ויכוחים חלומות — חלומות־זיו משותפים...

והנה —

הוא נוסע הביתה... נוסע מ — — ל — —

* ידידת נעורים (המת').

ותם כל החזיון.

הרכבת התנענעה בחזקה ונטתה למסילה צדדית, שקשוק הגלגלים הואט. קווי אור חדרו מבחוץ ומצטלבים על רצפת הקרון. בין הנוסעים התחילה תנועה עצבית, הצטופפות. הרכבת עמדה. ד"ר דיקנס ירד מהרכבת. ירד גשם שוטף. רוח חשפה את שולי המעילים, הצליפה בפנים. פעמון צלצל פעם ועוד פעם. אנשים נעו, אנשים נפרדו זה מזה, אנשים נחפזו ונעלמו. נעלמה הרכבת. כיכר התחנה נשאר ריק. נוגה פנסים קר רדום התמשך על פני כל השטח. מרחוק הגיעה נשימתו הכבדה של הקטר. ד"ר דיקנס עמד יחידי לבדו, הסתכל בסביבה הריקה והזרה. לרגע התחרט על החלטתו לבוא במפתיע. "אין ברירה; צריך לשחק את הקומדיה עד הסוף..."

הוא יצא והזמין כרכרה.

— לאן, מבשר טוב?

— אל דייכס.

כלומר?

— אל מאיר דייכס.

— עכשו מובן.

הכרכרה התנודדה על הכביש הרעוע. טיפות גשם התגלגלו על לחייו של ד"ר דיקנס שישב בעינים עצומות והקשיב לפעמי פרסותיו של הסוס ולדממה מסביב. פקח לרגע את עיניו. ערב. חלונות קטנים בודדים האירו, השקיפו מצלע ההר. משני עברי הרחוב — בתים קטנים נמוכים מהורהרים תחת גגות רחבים רחבי־כנף. מרחוק אותתו צלבי כנסיה. העגלון השתדל לפתוח בשיחה:

— מקומי?

— לא.

— להתארח?

— דווקא לא. עובר אורח. דרישת שלום.

— ממרחקים?

— מאמריקה.

— ממרחקי אמריקה! אי, אנשים מאושרים באמריקה! דרישת־שלום אתה אומר — אמנם מצוה גדולה היא... והמקום בוודאי לא זר לך?

— לא... מה אמרת? אמנם זר... עיר גדולה.

— היתה.

— מה?

— היתה, אני אומר.

— מתי?

— מה שייך מתי?! לפנים, לפני החורבן, כמובן. היה כרך! עיר — יופי!

— וכעת?

— אה, לא מה שהיה!

— הרבה יהודים?

— למאי נפקא מינה — הרבה, מעט? לא מה שהיה. אין פרנסה. היו כאן לפנים יהודים נאים.

— והגויים?

— אף הם לא מה שהיו. רוצחים הם, חמסנים! כבר עברו עלינו ה"גדולים", ה"ייקים" — כל יום רצה אחרת. תאר לך, שלא לקקו דבש אף מאחד מהם. והמושלים כעת אינם נותנים בכלל לחיות. מכרסמים את עור העצמות. מה אוסיף לך?

תחת שלטונו של "פוניה" כבר היה גן־עדן! אמנם היו גויים אחרים לפנים... טפר־ר—ר—ר! הנה הגענו.

ד"ר דיקנס ירד מהכרכרה ופנה אל הכניסה החזיתית.

— תצטרך לטרוח וללכת מסביב — קרא העגלון אליו. הדלת החזיתית סגורה ומסוגרת. הרבה דלתות יפות סגורות כאן, ברוך השם, ומסוגרות...

הוא נכנס מצד החצר. חשכה. הזנחה רבה ניכרה מסביב. באפלת הפרוזדור מצא את ידית הדלת. נכנס וחמימות של בית אבא ליפפה אותו.

— מי שם? — שאל מי שהוא מן החדר הסמוך.

— האם מר דייכס בבית? — השיב ד"ר דיקנס. צעדים, ולפניו הופיע פתאום אחיו הצעיר יששכר. נדהם.

· אני דייכו... הביט בו יששכר מתפלא והושיט לו לאט את ידו — עם מי יש לי הכבוד?

— שמי מאירסון, מאירסון מאמריקה יש לי דרישת־שלום למענכם מאת ד"ר ויקטור דיקנס.

— או־ה, מר מאירסון! שלום עליכם... אמנם אורח! לא מזמן קבלנו מכתב מאחי על אודותך. לא כתב על זמן בואך. היינו יוצאים לקבל את פניך בתחנת הרכבת.

— הנה, כפי שאתה רואה, מצאתי.

— טרחת בעצמך בגשם שוטף כזה... ובכן, הואילה נא, הכנס. ראשית כל הבה נפשיט ממך את המעיל הרטוב... למה תעמוד ליד הדלת? בבקשה, בואה...

הוא הלך אחרי יששכר ברגלים כושלות... חדר האוכל. על השלחן דלקה עששית שפרשה צל רחב על הקירות. על הספה שכב ילד.

— קום, לויק'ל! התפשט, בני... התחיל יששכר לעורר את הילד — לך אל המיטה, לויק'ל, קום!

— אל תפריע לו, אני מבקשך — עצר אותו ד"ר דיקנס — לא בגללי. הוא ישן שינה מתוקה.

— נו, אם זה לרצון לך... אבל מדוע אתה עומד? התכבד ושב, פאני — הער־מיסטר מאירסון, אני מתכוון. אבא יהיה כאן עוד מעט. עוד לא שב מתפילת מעריב. יהודי מהנוסח הישן... שב נא, מדוע אינך יושב?... נו, וכוס תה הלא בוודאי תשתה. כל כך קר בחוץ.

— תודה רבה. זה עכשו שתיתי תה ברכבת.

— ככה. עייף בוודאי. הנה תיכף אשלח לקרוא לאבא. אתה תוסיף לו חיות. סלח לי... איסר! איסר! (צעיר האחים) איסר! תואיל נא, איסר — הוא נכנס מהר אל החדר השני.

ד"ר דיקנס עמד על עמדו כאורח לא קרוא. מבטו רחף בחלל החדר, רצה כאילו לקלוט בבת אחת את תמונת בית־אבא שמלפנים, את קן ילדותו. הבית הונמך, הקירות עוקמו, סדקים מתפתלים מעליהם. התקרה קודרת, משקיפה למטה בעצב. חסרה בכל פינה החמימות של כלי הנחושת, בת־השחוק הטובה של המנורה מעל הארון. ארון הספרים עומד מוזנח ללא סדר. הרהיטים מיושנים. בכל זאת — בית־אבא, רוח העבר הנשכח והנכסף עודנו מרחף על הכל... שם, באפלולית החדר שוכב לו לויק'ל. חיוור וחולם. בת־שחוק דקה תלויה על שפתותיו. ככה, בדיוק ככה השאיר את איסר'ל הקטן. ילד היה עוד אז. הכל כמו שהיה, הכל כמלפנים, והכל שונה... בכל היתה יד הזמן. הכל השתנה, התיישן... ואולי הוא עצמו שהביא את הזקנה לכאן? אולי נשא אותה כל הזמן בקרבו, והיא נתגלתה לו רק עכשו פנים אל פנים, אולי רק הוא נשתנה?...

במקום שם פרחו חיים יהודים*

קרעי עננים נישאו על פני השמים. פה ושם עמדו עצים בודדים ומבעד לענפיהם המרוטים ניבטה אימה. אביגדור פסע לאורך הרחוב הלוך ושוב. בצדי הרחוב התגלגלו ברוח עלים צהובים־חומים. הרחוב כאילו הצטמק במשך הזמן נעשה צר יותר, הבתים הונמכו, נכפפו. לפני פתחי החנויות ישבו יהודים קודרים וצפו במבטים קרים לקונים. עצבות מדכאה היתה תלויה באויר.

"היה כרך, עיר — יופי"... עלו על דעתו של אביגדור דברי הרכב.

בצעדים אטיים כבדים השתרך אל סימטת בית ה"חדר" שלו מלפנים, שנמצא בקרבת בית־העלמין הישן. בין המצבות השקועות רעו סוסים. ערימות לבנים מפוררות שרדו כזכר ל"אהלי" הצדיקים. ליד הגדר ההרוסה ישבו בחבורה נערי "חדר". לפי מראה פניהם החיוורות המהורהרות ועיניהם הלוהטות ניכר היה שהם שקועים בסיפור מעשה. אביגדור התגנב מאחוריהם והקשיב לשיחם. סיפר ילד אחד:

...וכשהצבא הסתלק מכאן התנפלו על העיר כנופיות רוצחים. הם שחטו צעירים וזקנים, עינו נשים וילדים ורכוש יהודי היה לבז. דם יהודי נשפך כמים. נמצא בעיר בחור גיבור, בנו של קצב שאסף את חבריו עוזרי בעלי־מלאכה, סייסים וכל הצעירים בעלי־הכוח וצייד אותם בכלי הגנה, והם יצאו נגד הרוצחים. הוא כינס לבית־הכנסת הגדול נשים וטף וזקנים, וכשהרוצחים התקרבו אל חצר בית־הכנסת התנפל עליהם בן הקצב עם חבריו ולחמו בהם כל הלילה. רבים היו הנופלים מבין הלוחמים היהודים, אך כפל־כפליים היו המושמדים מבין הרוצחים, כי על כן היהודים לבשו גבורה קדושה ולא ידעו פחד, ולא נתנו לרוצחים לגשת אל בית־הכנסת. אחר־כך הגיעה לאזניו של בן הקצב השמועה, כי מעבר הנהר עינו הרוצחים את כלתו. בערה חמתו כאש והתלקחה קנאת אלהים בקרבו והתפרץ כארי לתוך מחנה הרוצחים בקריאה: "שבעה ראשים בעד חיי יהודי אחד! שבעה ראשים בעד כבודה המחולל של בת־ישראל!" וגזר על ימין ועל שמאל, עד שהגיעו לעזרתם של הרוצחים רוכבים על סוסים והכריעוהו ועינו אותו בכל מיני עינויים, ולמחרת מצאוהו תלוי על עץ הצדיק, ורעם פגע בעץ הזה ובקע אותו לשנים...

יושקה!... התעורר אביגדור לשמע הסיפור — בילדותו היה מספר לנו על קדושים, והנה היה הוא עצמו לקדוש וילדים מספרים עכשו עליו. יושקה... עלו בזכרונו מסיפוריו של

---

8. „ווו דאס לעבן האט געבליט", כרך ג', עמ' 279.

יושקה, והמחשבה שגמלה בלבו אז. כנעלב בפני עצמו קם והלך משם. — —

לעת ערב הגיע אל הנהר. — מבטיו נתלו על השיחים שבמעלה החוף. עטופה בערפל של בין־השמשות שכנה שם פוליאנקה, ושוב ראה את עצמו כתלמיד החדר, אחד מה"שלישיה". שעות אחרי הצהרים של ימי הששי בשבת בימות הקיץ, מרחבי ירק, שמים עמוקים בהירים מעל, הרגש של חופש, רחבות נפשית, דמיונות ילדות עשירת גוונים. אברהמ'לה... שם היה שוכב לו ורוקם את תשוקותיו המופלגות. השתוקק להיות צפור, רצה לעוף — התרומם, ובמעופו נשברה לו כנף ולא הגיע למרומים — — —

עייף ומדוכא חזר הביתה. אבא חיכה לו בפתח:

— היכן היית במשך כל היום? לא ידעתי כבר, על שונאי ישראל, מה לחשוב, וכל כך חיוור, נרגש.

אביגדור הביט אל אביו בשתיקה וענה בקול חנוק:

— התזכור, אבא, היית מספר לנו על נשמות תועות שיורדות לעולם הזה לגלגול שני, לחיות עוד פעם את חייהם ולתקן את שפגמו בגלגול ראשון? אז לא תפשתי את זה, עכשו אני מאמין שאמנם כך הוא...

אצבעותיו המהורהרות של אביו נשארו תקועות בקצה זקנו —

— מבין אני, מבין...

האב והבן השפילו מבטם בשתיקה.

4 קאפיטלען אין יידישן אריגינאל פון "שוועלן"

פון שלמה לבדי

אויפן אלטן בית-עולם

דער אלטער בית־עלמין מיטן הויכן גראז, ווו מ'האט זיך געקאנט פארשטעקן אז דער רוח אליין זאל ניט געפינען; מיט אזוי פיל פארזונקענע מצבות, מיט אזוי פיל איינגעפאר־לענע מייערלעך און באיארנטע בוימער, און מיט אזא מחנה ציגן וואס האבן זיך דארט געפאשעט — דאס איז געווען זייער מלוכה, זייער וועלט. דארט האט מען זיך געקאנט אנשטיפן ביזן האלדז, אפטאן וואס נאר דאס הארץ גלוסט, און ס'האט קיין פויגל ניט געוווסט, דארט האט מען זיך געקאנט פארגינען פארן רייטנדיק אויף א ציג, אדער גאר פארגארן א ציג אין א מייערל און אויסליידיקן איר די אייטערס; אראפקייקלען זיך „באקאם" איבערן אפזייט פון דער גרויסער גרוב; ארויפקלעטערן אויף א בוים און אנרייסן דזשידזשקע בארעלאך; און אמאל, זיך גאר פארקלייבן אין שאטן פון „פוסטן בוים" אויסלייגן זיך אויפן ווייכן גראז — ווער מיטן בויך אראפ, ווער אויסגעצויגן אויפן פלייצע, מיט די אויגן צום טיפן בלויען הימל — און פארקוקן זיך אויף די מוראזשקעס צווישן גראז, אויף א פויגל־נעסט צווישן די געדיכטע בוימער־צווייגן, און אפאטעמען טיף, פריי.

— נעם אוועק דיין פוס יאשקע! עס קוועטשט מיר אין זייט.

— פון וואנען האסטו געדרונגען אז ס'איז מיין פוס?

— אז מיין פוס איז עס ניט, און אברהמעלע ליגט, העט, דארטן — טא וועמענס פוס איז עס, אויב ניט דיינע?!

— גיי שוין, גיי! ס'איז אוודאי אן איינגעזונקענע מצבה. רוק זיך אפ, אביגדור'ל; דו ליגסט אויף א קבר. דער מת וועט פאראיבל האבן, קאן עס נאך ביין טאן...

רוקט זיך אביגדורקע אפ, און צווישן די דריי גייט אוועק א סדרה מתים — קברים — מייערלאך. און דערציילן דער־ציילט אמאל יאשקע, אמאל אברהמעלה — וועדליק נאך דער מעשה נאך.

— איר זעט, קינדער, אט יענע מצבה מיטן דעכעלע, הא? דארטן ליגט א חזן מיט צען משוררים. מ'האט זיי מקבר געווען לעבעדיקערהייד.

— אוי, טאקע? פארוואס?

— פארשטייסט, ס'איז געווען אזא מעשה: ס'איז דא אמאל געווען גאר א גרויסער חזן, וואס האט מיט אים געקלונגען א וועלט. און א שיינער איז ער געווען, דער חזן, אז מ'איז אים געקומען אנקוקן אויף חידושים, ויהי היום, האט די דוכסית געפראוועט א געהויבענעם מאלצייט און געוואלט זיך אויספיינען פאר די שרים גרויסע־לייט, וואס זי האט פארבעטן צו דעם דאזיקן מאלצייט. האט זי געשיקט נאכן חזן אז ער זאל זינגען ביים טיש; ווייל זי האט געהערט אז ער איז געווען א וואונדער־שבוונדיירים. איז דער חזן מרוצה געווארן, און איז געקומען צו איר אין פאלאץ מיט

אלע משוררים. האט ער ביי דער סעודה אזוי געזונגען, אז אלע ביים טיש זיינען נשתומם געווארן; און זיין קול־נגינה איז געווען אזוי שטארק, אז די כוסות מיט די געטראנקען האבן זיך געהויבן פון טיש. האבן די שררות מיט די פירשטן געליבט דער דוכסית און איר ריכטונג, און האבן גערימט דעם חזן און זיין זינגען אין די אויגן פון דער דוכסית. האט זיך די דוכסית איינגעליבט אין דעם חזן און האט אים געוואלט צורידן צום שמד. האט דער חזן אריינגעטאן די אויערלעפעלעך אין די אויערן און האט ניט געוואלט הערן. האט זי אים צוגעטראגן אלטן וויין, האט דער חזן עס ניט געוואלט טרינקען; ווייל ער האט געוווסט אז זי וויל אים איינשיכורן. האט זי פאר אים געבראכט געשמאקע מאכלים, האט ער פון זיי ניט געוואלט פארזוכן; ווייל ער האט געוווסט אז ס'איז אין דעם געווען אריינגעטאן א סם. האט די דוכסית אן עפן געטאן א ליופטשיקל, איז פון דארט ארויסגעפלויגן א בייזע פליג און האט א ביס געטאן דעם חזן. האט ער גלייך אויפן ארט געקראגן די „שווארצע־פינטל", און די משוררים האבן זיך אנגענומען פון אים. איז דאך געווען א סכנה אז דער גאנצער מקום זאל, חלילה, אומקומען פון דער דאזיקער מגפה, האט די דוכסית באפוילן אז מ'זאל דעם חזן מיט די משוררים באגראבן לעבעדיקער־הייד. האט מען אויסגעגראבן א גרויסן קבר, און דער חזן מיט זיינע משוררים זיינען געגאנגען צום בית־עולם, געוויינט און געזונגען:

היום, היום, היום!
זיך ניט געזעגנט מיט דער היים...

איר ווייסט דעם דאזיקן זמרל... ס'איז זיינס — דעם חזנס. ער האט עס געמאכט אויפן וועג צום בית־עולם. און אז זיי זיינען געקומען אהער, אויפן בית־עולם, האבן זיי פארברענט זייערע קליידער, האבן זיך אנגעטאן אין תכריכים און אליין ארײן אין קבר. דערנאך האבן זיי אפגעזאגט קדיש נאך זיך און „אל מלא רחמים", און אזוי האט מען זיי מקבר געווען לעבעדיקערהייד, אין איין קבר... און ביינאכט, אז מען זאל צוליגן דעם אויער צו דער מצבה, קאן מען זיי הערן זינגען אונטער דער ערד; נאר דעם אויער קאן מען שוין פון דער מצבה ניט אוועקנעמען...

— און אָט דארט־א, אונטער יענעם־אָ בוים, אין דעם גרויסן אוהל — דארט ליגט דער אלטער רב, זכרונו לברכה. אלע יאר, אין דעם טאג פון זיין יארצייט, צינדט זיך דארט אליין אן א פייערל און ברענט א גאנצן מעת־לעת. איר זעט, קינדער: אלע מייערלעך זיינען שוין כמעט צעפאלן, זיינער אבער איז נאך אלץ גאנץ... א גרויסער צדיק געווען, און פון זיין בוים טאר מען קיין בארלעך ניט רייסן. ס'האט אנומלט א אינגל געוואגט ארויפצוקריכן אויפן צדיק'ס בוים אנצורייסן בארלעך, איז ארויס א בת־קול און האט אויסגערופן: „ווי איז צו די וואס האבן ניט געארבעט און זיך ניט געמיט, ניט געאקערט און ניט געזייט, און וואגן צו הויבן א האנט אויף די פרוכט פון די וואס רוען אין דער ערד — ווייל זיי שעמען זיך אויפצוהויבן די אויגן צום הימל!" איז דעם אינגלס האנט געווארן שטייף ווי א שטעקן, און מ'האט אים אראפגענומען פון בוים א געליימטן אויף אלע אברים... אזא צדיק איז דאס! אזא בוים!...

— און ערגעץ ווו דא אויפן בית־עלמין — קיינער ווייסט ניט אקוראט דעם ארט — ליגט א גרויסער תנא. א גוואלדיקער בעל־מופת געווען ביים לעבן. און יעדע נאכט פארלאזט אט דער תנא זיין קבר און וואנדערט־אום איבערן בית־עולם.

— אויף צו נ'אמת'ן?

— אוודאי! ער האט ביים לעבן אמאל איינעם מחיה־מתים געווען, האט מען זיך אין הימל אויף אים מתרעם געווען, און ער קאן דערפאר קיין רו אין זיין קבר ניט געפינען. אמאל פלעגט מען אים דא זען יעדע נאכט; נאכדעם פלעגט ער זיך באוויזן נאר סוף־חודש; איצטער זעט מען אים נאך אויך אמאל, אבער נאר ווען ס'איז דא א חולה־מסוכן אין שטאט, אדער א יולדת וואס גייט שווער צו קינד, און ס'רוב באווייזט ער זיך ביים ברונעם, נעבן דער אלטער טהרה־שטיבל. — פארוואס עפעס דווקא ביים ברונעם?

— דערפאר ווייל אלע נאכט, איידער דער ערשטער האן טוט א קרעיי, קומען די מתים צו דעם דאזיקן ברונעם זיך וואשן די הענט. דערפאר טאקע טראגט זיך פון דעם ברונעם דער ריח פון טויט און מ'טאר זיין וואסער ניט טרינקען... אנומלטן האט דער ברונעם אויסגעטריקנט, האבן זיך פון דארט געלאזט הערן קולות און געשרייען. די מתים האבן זיך געבייזערט און זיינען געקומען קלאפן אין די שויבן, און א מגפה האט אויסגעבראכן אין דער גאנצער סביבה. איז דער תנא געקומען דעם פרנס־חודש צו חלום און האט אים ארויסגעפירט צום ברונעם. האט מען זיך אנגעעשטויסן וואס דאס באדייט. פון דאמאלט־אן, אז א מגפה ברעכט אויס, באווייזט זיך דער תנא ביים ברונעם, ווייסט מען שוין אז דאס וואסער האט דארט אויסגעטריקנט. פילט מען אן דעם ברונעם מיט פרישן וואסער, מען פאריכט דעם גדר, און די מגפה שטילט זיך תיכף איין...

הינטער דער קדר'שער געסל

פרייטיק אדער ראש־חודש נאכן האלבן טאג — ווען מ'איז געווען פריי פון חדר און קיין „מלחמות" מיט אנדערע חדרים האט מען ניט געדארפט האלטן. — פלעגט די „טראיקע", באלד נאכן מעביר־סדרה זיין, אויף שנעל דורכ־שפאנען די קדר'שע געסל, און איבערן שטעגן און פליטן, וועלכע זיינען נאר געווען אנטפלעקט פאר יאשקען, זיך אוועקגעלאזט הינטערן שטאט. מיט דער דאמבע איז מען דערגאנגען ביזן לוך, און פון דארט האט מען זיך פאמעלעכקע דערשלעפט אזש אהין, ווו דער טייך שלענגלט זיך אריין אין קאזיאנעם וואלד.

דארט איז שטיל און גרין און זוניק. פון איין זייט שאטנט דער אלטער וואלד מיט זיינע הויכע באיארנטע בוימער, און גיסט פון זיך מיטן זאפטיקן ריח פון סאסנע און פרישן פעך. אנטקעגנאיבער שפרייטן זיך רחבותדיק די טאטערשע גערטנער: לאנגע, אויסגעקרימטע בייטן פון טונקל־גרינע קרייטעכצן, סאמעט־רויטן קרויט, און פון געלע, בייכיקע קירבעסן. הינטער זיי, איבערן שליאך, ציען זיך ווייט, ווייט אוועק לאנקעס און פעלדער־געלאטעט און באפארבט מיט כלערליי פארבן; זאנגען פון גינגאלד, פון קופער־רויטער

קינישיניע, פון זייד־ווייכן, שטיפעריש־ווינגנדיקן היי, און פון קאלטונעוואטע קוסטן פון סוף זומערדיקן קארטאפל־איינגעפאסט, און דורכגעפלאכטן און אויסגעלעקאכט איינע אין די אנדערע ווי דער שפיגל־פרוכת אין אלטן בית־המדרש. און אין מיטן שנײדט זיך דורך דער טייך ווי א זיל־בער־בלויע טאשמע, קלאר און דורכזיכטיק ווי קרישטאל, און פליסט פרום און באשיידן, קוים וואס ער באריַרט דעם זוים פון ברעג. ווייט הינטער זיי ליגט די שטאט איינגעשלאסן אין א צוים פון בוימער און סעדער: און פון איבער דער גרינקייט קוקן־ארויס די מעשענע קופאלן פון סאבאר, דער אויסגעדארטער טורעם פון פוילישן קאסטשאל און דער שפיץ־בוידעם פון דער קאלטער שול. (די גרויסע שול).

חברה דערפילן זיך האפעדיק, לחלוטין פריי. און שפרינגען־אונטער פאר פרייד. ביי אברהם׳עלען צעבלישטשען זיך די אויגעלעך. די גרינע אדערלעך אויף זיין שטערן ווערן בולט׳ער און בלויער. ער ווייסט גארניט אויף וואס פריער צו קוקן. ווען ער קומט נאר ארויס אינטערן שטאט, ווערט ער גאר אן אנדער אינגל; גארניט צו דערקענען אים! אט דער שטילינקער, תמיד פארטראכטער אברהם׳עלע קוליעט זיך דא, און ווארפט זיך, און גייט אויף די הענט, און פייפט ווי א שייגעץ און מאכט־נאך ווי פויגל זינגען. און ער קוקט ווידער אויף אלץ ארום, און קאן זיך גארניט אנזעטיקן, ווי ס׳וואלט ווער א נייע נשמה אין אים אריינגעזעצט... און נאך איידער מ׳דערגייט צו די קוסטעס, איז שוין אברהם׳עלע אן אויסגעטאנענער און — פליאסק! — אין וואסער אריין! חברה טוען אים נאך, מ׳שווימט ארויף — וואסער, און אראפ — וואסער לאזט מען זיך אויפן פליייצע. דאס קילע וואסער קיצלט אונטער די פאכוועס, און א לויטערער הימל שמייכלט אראפ פון אויבן צו די נאקעטע ווייסע־חברהניקעס.

— איי קינדער ס׳א מחיה! — צעקווויטשעט זיך אבר־הם׳עלע, טובל׳ט זיך אונטער און איז באלד ווידער אין קאן.

טרייסלט מען זיך אפ אויפן ברעג, און ביז וואנען מ׳ווערט טרוקן, שטייערט מען זיך אין ווארפן שטיינדלעך איבערן וואסער, אדער מ׳לאזט זיך צווישן קוסטעס קלייבן ניסלעך און מאלינעס. מ׳נישטערט, מ׳זוכט. אמאל שלאגט מען זיך אן אויף א פויגל־נעסט מיט קליינע פייגעלעך, ווערט א שמחה ביזן הימל.

און אביגדורקע איז פארטאן אין זוכן מיט לייב און־לעבן, וואס ער זוכט, וואס ער וויל געפינען, ווייסט ער אליין ניט; נאר אז מ׳איז אין די קוסטעס, דארף מען זוכן. שטויסט ער זיך אזוי אן, נעבן די זומפן ביי דער אזערע אויף א מאדנער קווייט; א ווייסינקע אזא, א פוכיקע, אינגוועניק ווי א צוריבע־נע געלכל פון אן איי, מיט ברייטע, שפיציקע בלעטעלעך ווי א רביעית־בעכערל, און א מאדנע חיה׳לע קריכט אויף דעם אום. אברהם׳עלע ווייסט אודאי וואס דאס איז פאר א קווייט. ער פארשטייט זיך אויף בלימעלעך, קאן אנרופן אלע חיה׳לעך ביים נאמען. רופט ער אים:

— אברהם׳עלע! אברהם׳עלע! גיכער, ווערסט עפעס זען!

אברהם׳עלע ענטפערט ניט, נאר יאשקע וואקסט אויס ביי זיין זייט —

— אט־א־דאס־א? — דאס איז משה רבנו׳ס פאנטעפעלעך.

ס׳וואקסט נאר ביים וואסער. און די חיה׳לע איז משיח׳ס פערדעלע. ס׳איז אי א חיה׳לע אי א פערדעלע, אי ס׳פליט...

— פון וואנען ווייסטו?

— אברהם׳עלע ט׳מיר געזאגט.

— און אווו איז ער?

— ווער?

— אברהם׳עלע. כ׳האב אים גערופן, האט ער ניט געענטפערט, אפשר האט ער פארבלאנדזשעט?

— אַט ליגט ער דארט, „דער חלום!"

— אווו זעסטו אים?

— אנא־א... ביים עק וואלד...

לויפט אביגדורקע צו צו אים, שטראלט פאר פרייד:

— אי אברהם׳עלע! כ׳האב אקארשט געזען משיח׳ס פערדעלע מיט משה רבנו׳ס פאנטעפעלעך! אַ, ווי שיין!

— ש—ש—ש—ש! רייד ניט. — שלאגט אים אברהם׳עלע איבער פארחלומט. — הער זיך ליבערשט צו ווי דער וואלד זאגט שירה.

הערט זיך אביגדורקע צו: יא, דער וואלד רוישט: דאכט זיך אז ער רעדט עפעס, נאר קיין ווערטער איז ניט צו פארנעמען...

— מיינסט עס אויף צו נ׳אמת׳ן?

— וואס?

— אט דאס — אז דער וואלד זאגט שירה...

— אוודאי, נארעלע. ס׳שטייט אזוי געשריבן אין די קבלה־ספרים... אלץ, אביגדור׳ל, זאגט שירה; אלץ אין דער וועלט גיט א שבח — הודיה, צום בורא — דער וואלד, די גראז, דער טייך, די פייגעלעך — איטלעכער אויף זיין לשון. אינדער פרי, ווען די זון גייט אויף, זאגן די פייגעלעך ברכה מיטן נייעם טאג; און פארנאכט, ווען די זון גייט אונטער, לייענען זיי קריאת־שמע פאר דער גאנצער וועלט...

זיצט מען שטיל און מ׳הארכט. אין דער טיף פון וואלד הערט זיך דאס רופן פון א קוקאווקע. איבערן טייך שיפט זיך דורך א פישער־שיפל און פארשווינדט אינ׳ם הויכן אויער, הויך איבער זייערע קעפ טראגט זיך דורך א טשאטע פייגעלעך — א „חתונקע" — און פארפליט צוויטשענדיק.

דער סדר ביים זיידן

פאר אביגדור׳קען איז די גרויסע סאליע ביים זיידן אין הויז געווען די התגשמות פון יום־טובדיקייט, דער היכל־השמחה פון דער משפחה. אהינצו פלעגן זיך צונויפקומען פון דער וואכעדיקייט־אויסגעטאנענע, יום־טובדיקע — דערהויבענע, נשמה יתירהדיקע יידן.

פסח פלעגט איבער דער גאנצער לענג פון דער סאליע אויסגעשטעלט ווערן גרויסע פליגל־טישן, ארומגעריגלט מיט ווייך געבעטע היסב־בעטן. די סדרים פלעגט די גאנצע משפחה פראווען ביים זיידן.

די סאליע שטראמט מיט ליכט, שטראמט מיט פרייד. ס׳לויכטן העל די קאנדעלאברעס. פון די ווייס־געדעקטע טישן פינקלען אראפ די פסחדיקע געפעס. די שווערע מעשענע בעקנס און אן א צאל כוסות פון קאלירטן גלאז,

פון געקלאפטן גאלד און זילבער. טאצן און טעצעלעך; פלעשער בייכיקע, פלעשער אויסגעדארטע, מיט זילבער באלייגט; גראפינען און וואזעס, קריג און קריגעלעך, אנגעפילט מיט וויין מכל המינים: שטארקן פאר מאנסביל, און פאר ווייבער — זיסן, צוגעצוקערטן. אין מיטן טיש שטייט א גרויסער גילדערנער בעכער, באקריצט מיט כלערליי בלומען און מיט צוויי הויך־אויסגעבויגענע הענטלעך — אליהו הנביא׳ס כוס.

אביגדור׳קע, אין זיינע נייע יום־טובדיקע מלבושימלעך, שטייט נעבן הדס׳לען און קוקט מיט יראת־הכבוד אויפן כוס.

— זעסט הדס׳ל? דאס איז אליהו הנביא׳ס כוס.

— טאקע דעם אמת׳ן לינאוויס?!

— יא טאָקע דער, פון וועמען דער זיידע דערציילט אונדז תמיד. ער איז א מלאך, הדס׳ל, וואס פארשטעלט זיך פאר א מענטשן און וואנדערט אום פון איין עק וועלט ביז צום אנדערן, אנגעטאן ווי אן ארימאן, און העלפט־אויס יידן אין אן עת־צרה, אמאל פארשטעלט ער זיך פאר א קנעכט און לאזט זיך פארקויפן צו טאן כל־עבודת־פרך; אמאל — פאר א שררה און קומט אריין אין מלכות׳ס פאלאצן און איז מבטל בייזע גזירות אויף יידן. און אמאל באוויזט ער זיך גאר אין מארק, אנגעטאן ווי א קאמענדיאנטשיק, און ווייזט שווארץ־ווונדער, און יידעלעך לייזן געלט פון שיכורע גויים. קיינער קאן אים ניט דערקאנען, סיידן גאר א גרויסער צדיק. און איידער דער שופר־של־משיח וועט בלאזן, וועט ער זיך באווייזן און וועט אנזאגן די גרויסע בשורה, אז יידעלעך זאלן זיך גרייטן צו גיין קיין ארץ־ישראל. פסח צום סדר, צו „שפוך חמתך" קומט ער אריין אין יעדער יידיש הויז און לאזט דארט זיין ברכה איבער... היינט, הדס׳ל, — ציטערט ווארעם אויף זיין קול׳כל — היינט וועט ער דא זיין! ער׳ט פון דעם בעכער דאס וויין טרינקען, און וועט געבן זיין ברכה, און דער בעכער וועט אופסניי פול ווערן מיט וויין. קיינער זעט אים ניט, קיינער הערט אים ניט, אבער ער איז דא. פסח איז אן עת־רצון און מ׳קאן ביי אים אלץ פועלן... שוין א גאנץ יאר אז איך גאר אויף אים, הדס׳ל...

— אויף וועמען?

— אויף וועמען, זאל איך גארן? אויף אליהו הנביא׳ן פארשטייט זיך! און ער פארטרויט איר בסוד:

— כ׳וועל עפעס בעטן ביי אים...

— וואס וועסטו בעטן ביי אים אביגדור׳קע?

— כ׳ווייס שוין וואס.

— זאג מיר, אביגדור׳קע, אויף מיינע נאמנות, כ׳וועל קיינעם ניט אויסזאגן!

— קיינעם ניט?

— קיינעם, קיינעם ניט!

— אייביק ניט?

— אייביק און אייביק ניט!

— כ׳וועל אים בעטן... כ׳וועל אים בעטן אז ער זאל מיר אויסזאגן ווען משיח וועט קומען...

און ארום טומלט זיך, רעש׳ט־יום־טובדיק, נחת־רוח׳דיק, ר׳ שלום־יעקב׳ס זין און איידעמ׳ס — די פרינצן פון דער דייכעס משפחה — אין קיטלען איבער די בגדי־יום־טוב, שטייען אין קופקעלעך איבערן גרויסן צימער: ווער עס פירט א הייסן וויכוח איבער דיני־חמץ, ווער עס שמועסט זיך דורך מיט די אורחים און יידישע סאלדאטן, וואס ר׳ שלום־יעקב האט פארבעטן צום סדר.

פון קיך קומט אריין די באבע, א מלכותדיקע, א שיינענדיקע, אין איר ווייסער זיידענער קלייד. די בריליאנטענע אויערינגלעך קוועלן ארויס פון אונטער איר שטערנטיכל, און איר ווייסער, דארער האלדז איז מיט פערל באשנורט. נאך איר באווייזן זיך די שניר מיט די טעכטער, אויסגעצירטע יום־טוב׳דיקע און אלע אזוי צניעות׳דיק־שיין, אפילו די מומע חיה־שרה... רעשיקער זייד און וויכער סאמעט באפארבן די סאליע מיט אויג־פארכאפנדיקע קאלירן. יעדע איינע פון זיי פארנעמט איר פלאץביים טיש. און אלע צינדן זיי קנייטן, בענטשן ליכט. פייערלעך טויכן־אויף. פינגער בעטנדיקע פליגלען זיך ווי טויבן איבער זיי. צארטע הענט פון יידישע פרינצעסנס הויבן זיך אין תפילה צום הימל אין א נאכט א יום־טוב׳דיקער, א פרייד באשטראלטער. אין דעם העל־באלויכטענעם צימער ווערט האפערדיקער, ליכטיקער, קדושת־יום־טוב׳דיקער. און — שא, שטיל. קיינער רירט זיך ניט פון ארט. קיינער באוועגט ניט קיין אבר; נאר ליפן — ליפן חנעוודיקע, בענטשנדיקע — באוועגן זיך קוים, פליסטערן, און זיינען מתפלל אויף ליכט, אויף אור־התורה אין זייערע הייזער, פאר קינדער און קינדסקינדער, און די טעג די קומענדיקע, אין מארגנס וואכעדיקע... און די פלעמעלעך צעברענען זיך, צעפלאקערן זיך, לויטערער, פריילעכער. צוויי שורות בענטש־ליכט איבער דער לענג פון טיש. נאר ווו ניט ווו וויינט אראפ א ליכטל א ניט־דערצונדענע...

— גוט יום־טוב! גוט יום־טוב! מיר זאלן אלע דערלעבן איבער־א־יאר מיט פריילעכע הערצער, מיט ישועות ונחמות ביי יידן!

און עס עפנט זיך די טיר און אויפן שוועל באוויזט זיך דער זיידע ר׳ שלום־יעקב. זיין שלאנקער געבוי דורך אין ווייסן איינגעהילט. דער שניי־ווייסער קיטל, דער גארטל מיט די זילבערנע פרענדז, די ימים־נוראים׳דיקע ווייסע יארמולקע אויפן קאפ, זיינע ווייסע געקרויזטע פאות, די ווייכע, ברייט־צעקעמטע, זילבער־ווייסע בארד, זיינע תלמיד־חכמיש — בלאסע הענט, און די עונג יום־טוב׳דיקע רואיגקייט וואס איז אויסגעגאסן אויף זיין פנים — האבן ווי א בלענדווייסער צויבער פול געמאכט דעם חלל פון דער סאליע. מיט זיינע מילדע אויגן נעמט ר׳ שלום־יעקב דורך אלעמען ארום און א הארציקער נחת־רוח׳דיקער שמייכל באוויזט זיך אויף זיינע ליפן.

— א גוט יום־טוב דיר, גיטעלע! א גוט יום־טוב אייך קינדער מיינע! א גוט יום־טוב אייך אלעמען יידן!

און מיט געמאסטענע טריט דערנענטערט ער זיך מיושבדיק צום אויבנאן און נעמט זיך מסדר זיין די קערה.

אביגדור׳קע קען פון אים די אויגן ניט אפרייסן: שיין איז דער זיידע, אזוי לויטער — ווייס און הערליך, און מיט א פארכאפטן אטעם רוימט ער איין הדס׳לען:

אט אזוי, הדס׳ל, האט אויסגעזען דער כהן־גדול אין זיינע בגדי כהונה...

הדס׳ל טוט א קוק אויף אביגדור׳קען און א קוק אויפן

זיידן, און לויפט צו אויבענאן און פארוואָרפט אירע אָרעמלעך אַרום דעם זיידנס האַלדז:

— אַ גוט יום־טוב דיר זיידע!

ר׳ שלום־יעקב גיט איר אַ גלעט איבער די הערעלעך. זיינע אויגן פאַרנעפּלען זיך אַ ווײַלינקע, אָבער — ס׳איז יום־טוב!...

דער עולם שטעלט זיך אויס אַרום טיש. ליכטיק און ווייס איז אַרום. פון אויבנאָן דערטראָגט זיך ר׳ שלום־יעקב׳ס שלוש־רגלים׳דיקער קידוש־ניגון:

— מועדים לשמחה!... חגים וזמנים לש—שון!...

און פריידיק און דערהויבן פאַלט יעדער וואָרט פון זיין מויל. ס׳פינקלט און ס׳זינגט דער בעכער ווייַן אין זיינע הענט. ס׳צעשפּילן זיך די פלעמעלעך אין די בענטש־לייכטער, און אַ יום־טוב׳דיקע שכינה שפּרייט אויס איר פליגל פון קדושה איבער דער סאַליע...

... און ס׳שטייען די זאַנפטע בת־מלכה׳ס און גיסן וואַסער אויף די הענט פון זייערע פירשטן. דער איינגסטער פון איטלעכס הויזגעזינט פרעגט די „פיר קשיות" — יעדער אויף זיין שטייגער, מיט זיין רבינ׳ס ניגון, מיט זיין רבינ׳ס „אויסרייד". קינדישע קול׳כלעך צעציקלען זיך אין דעם שמחת יום־טוב׳דיקן רוים, און די בערדיקע פרינצן פאַרטיפן זיך אין דעם גוט־באַקאַנטן אויסטייטש, כאַפּן אויף מיט ליבשאַפט די זינגענדיקע קלאַנגען פון די יונגע מײַלכעלעך און שמייכלען אונטער הרחבת־הדעת׳דיק. הדס׳ל „פרעגט" אויך, זי פרעגט אַנדערש: זי פרעגט ביים זיידן... און באַלד שווימט אויף דער אַלטער תירוץ: עבדים היינו... אַ דורות אַלטער ניגון וואַכט — אויף און צעוויגט זיך בענקענדיק — שטאָלץ. מ׳זאָגט מיט התלהבות, מיט פרום־טרויעריקער פרייד. אַ וואַלד האָט זיך צערוישט; די יונגינקע בוימעלעך שאָקלען זיך מיט, פלעכטן זיך אַיין אינעם שלל פון קולות. און העכער און דרייסטער איבער אַלעמען לאָזט זיך הערן דעם זיידנס קול. ער טראָגט זיך פאָראויס ווי דער עמוד־האש פאַר דער מחנה פון די יוצאי־מצרים. ער שטעלט זיך אָפּ און טייטשט־אויס געוויסע שטעלן אין דער הגדה; רעדט אַרום און באַפּליטערט זיי מיט מעשה׳לעך און משלים; דערציילט פון דעם וויכוח, וואָס איז פאָרגעקומען צווישן אַ משומד און אַ גרויסן רב איבער די ראשי־תיבות פון דצ״ך עד״ש באח״ב, און ווי די גאַנצע עדה פון פּראָג איז שיעור ניט אומגעקומען איבער דעם דאָזיקן בילבול... די חומש־אינגלעך נוצן־אויס יעדע געלעגנהייט, ווען דער זיידע איז פאַרטאָן אין שמועס, און פאַרגנבע־נען זיך הינטער זיין היסב־בעט צו פּאַצאַפּען דעם אפיקומן... אביגדור׳קע קוקט אויפן זיידן, קוקט אויפן טאַטן: שיינע יידן! גרויסע יידן! און אָט אַזוינע יידן האָט עס פּרעה געוואָלט מאַכן פאַר אייביקע קנעכט; פאַרפּייניקן זיי מיט שווערע אַרבעט... און שענער און הייליקער ווערן זיי מיט יעדער ווײַלע אין זיינע אויגן. זיינע בליקן פאַלן אויף אליהו הנביא׳ס כוס, אויף די צאַצקעלעך אין דער הגדה. דאַכט זיך די זעלבע הגדה אין וועלכער ער האָט געלערנט אין חדר פון פּורים־אָן, די זעלביקע צאַצקעלעך, די זעלביקע ווערטער, די זעלביקע אותיות; נאָר דאָ, ביים סדר, האָבן די דאָזיקע געמעלעכצן מיטאַמאָל באַקומען גאָר אַן אַנדער פּנים, אַן אַנדער פאַרב; די ווערטער אַן אַנדער באַטייט; יעדער אות איז עפּעס געוואָרן גרעסער, ליכטיקער, טאַנצנדיק... דאָס געזאַנג אַרום וויגט זיך און וויגט. די אויגן, קלעפּן זיך, קוים וואָס מ׳קאָן זיי האַלטן אָפן.

די פאַגראָם־שטימונג אין שטאָט

אין שטאָט האָט זיך געטומלט, אין שטאָט האָט מען גערעדט, איבערן שטאָט האָט זיך אויסגעלייגט אַ מרה־שחורה. איבער די גאַסן האָבן זיך באַוויזן פרעמדע, אָפּגעפּאַ־רענע פּאַרשוינען: פּאַניעס פון טיף־ראַסיי, אָפּגעריסענע קאַלמיקן, פּליטניקעס מיט רויטע גאַרטלען און משונה׳דיקע קאַפּעלירשן. זיי פלעגן אומבלאָנקען — טשאַטעסוויז, איינציק־וויז — איבערן מאַרק, האָבן זיך אַרומגעדרייט אַרום די קראָמען, געווען פול אומעטום, און געקוקט אויף אַלץ מיט קאַלטע ליידיקע אויגן און — געשוויגן. אַ מאָדנער שווייגן! אַרומגעדרייט זיך גאַנצע טעג שליבג און שלאַנג, די הענט אין די פּאַזוכעס, געזוכט, געשנישטערט, און דערנאָך זיך צונויפּ־געקומען אַרום דער כאַרטשעווניע, ביים מאָנאָפּאָל, גערעדט אָפּגעריסענע דיבורים, פאַרשטעלט... יידן האָבן זיי אָנגעקוקט מיט פאַרריסענע שטערנס, מיט פאַרטאַיעטער מורא אין די אויגן:

— מאָדנע אורחים! שוין געזען קאַצאַפּעס אין מיין לעבן; אַזוינע? —

— אַזוי פרי צום יאַריד?

— וואָס יאַריד?! דאָס זיינען יאַרידניקעס ביי אייך? ווו איז „טראַיצע" און ווו זיינען זיי?!

— הא?... ראַבאַטשע מסתמא!

— וואָס פאַר אַ ראַבאַטשע?!

— כ׳ווייס, אפשר ביים קרעפּאַסט? — ביי דער באַן? קאַזניאַ, זאָגט מען, האָט זיי אַראָפּגעבראַכט, מן הסתם האָט זי בדעה צו סטראָיען.

— וואָס סטראָיען? ווען סטראָיען? איר זעט ניט? — פּליטניקעס! לאַבעדראַנצעס!...

— רב ייד, רעדט זיך ניט איין קיין פייגעלעך אין בוזעם! הלוואי זאָל איך ליגן זאָגן — „כלי קודש"...

— הא?!... איר מיינט חלילה —

מ׳רעדט און מ׳דעררעדט ניט. ס׳ווילט זיך ניט גלויבן, און ס׳האַרץ שרעקט. מ׳וואַגט עס ניט פאַר די ליפּן אַרויפצו־ברענגען. אַ סקרוך גייט דורך איבערן לייב! שטייט מען אין בית־המדרש אַביסל לענגער: עפּעס ריידן יידן, עפּעס דער־ציילט מען — הערט מען זיך צו. רחמנא יצילנו! אַזוינע מורא׳דיקע השערות! אַזוינע מחשבות! נאָר יידן פילן, יידן ווייסן... ס׳טראָגט זיך דורך אַ וואָרט, פינצטער ווי די אימה אַליין; מ׳טוט אַ פינטל מיט אַ אויג, מ׳מאַכט זיך האַרץ, און מ׳האָרכט, מ׳האָרכט. און מ׳פאַרקוקט זיך אויף דער הויכער סטעליע, אויפן דיל, ביז די בליקן בלייבן הענגען אויפן אָרון־קודש, פאַרגייען הינטערן פּרוכת.

— ניין, ניט קיין יאַרידניקעס...

— ניט קיין ראַבאַטשע זאָג איך אייך?

— איי, די דאָזיקע אורחים געפעלן מיר אסור...

— געזען אויגעלעך? — חלפים!

— עשיו'ס רציחה ברענט אין זיי !...

— און כלומרשט די טשינאווליקלעך וואס מ'האט אהער אראפגעשיקט ?

— אזעלכע שניעקעס־סטודענטלעך און א קאמיסיע...

— וואס פאר א קאמיסיע ?! וואס דולט איר א ספאדעק ?! פאניע האט שוין טאקע ניט וועמען צו שיקן אין א קאמיסיע, נאר אט אי־דאס־א, הא ?!

— וואס דען ?

— וואס פרעגט איר וואס ? איר פארשטייט ניט ? מ'האט זיי געשיקט !

— אלץ הייסט געשיקט ! אלץ א שיקעניש אויף זייערע קעפ !...

— אבער דאך ?

— רבנות דא אנצונעמען — אוודאי ניט ; שחיטה — אפשר...

— טשארנאסאטניקעס, א פנים —

— עלילת־דם'ניקעס ! העצע־טרייבער !

— איי די אמת'ע כוליגאנעס. זאל דער אויבערשטער שומר ומציל זיין !

— און די גלחים וואס האבן זיך אביסל אהער אראפגע־לאזט ?

— פון גאנצן געגנט !

— אויף דער פראצעסיע... איר הערט דאך : עפעס גאר א גרויסער גלח — טאקע גאר — גאר ! — מיט א גאנצע סוויטע קומען אהער אויף דעם.

— „אויף וואס, אויף דעם" ?

—סט'ניט געהערט ?! באנייען ס'נייע קלויסטערל דארט ביים מאנאסטיר ! געפונען דארט עפעס א הייליק קבר'ל... זיך דערמאנט !...

— די אמת'ע מעשה !

— די אלטע חד־גדיא !

— ס'וועט שוין זיין דער ריכטיקער יאריד...

— אזא גדולה אויף ניקאלאיס קאפ !...

— און גוים פון גאר דער וועלט ! גיבן ניט א גראשן פדיון.

— קומען אין שטאט אריין מיט ליידיקן, שטעלן זיך אפ אויפן מארק און — גארניט !

— און די היגע גוים אפילו ?

— גענומען ריידן מיט אזא עזות, מיט אזא קאלטע רציחה — א גרויל !

— איי, איר מעגט עס זאגן נאכאמאל !

— ניין, ניט די זעלבע גוים גאר...

— א חידוש ?! אז יענע האלטן זיי אין איין אנהעצען, אין איין בונטעווען.

— טאקע אין דעם קלויסטער גופא !

— און ווער מיינט איר איז שולדיק אין דעם גאנצן אומגליק מיטן קרעטשמער, וואס מ'האט געבראכט אהער פון דארף ? — דער כומר ! האט געדרשנט פאר זיי, האט איבער־געקייט דעם אלטן פזמון, די אלטע כאנדראניע : יידן — פאסכע — בלוט... — גוים צוגעטרונקען איז מען — מער דארפן זיי ניט ! נו, האט מען טאקע באלד נאכדעם געפונען דעם קרעטשמער, מיט דער גאנצער הויזגעזינט נעביך, אויסגעשאכטענע ווי די שאף...

— אי—אי—אי — שומר שמים !

— אזעלכע זאכן גאר !...

— דערלעבט שיינע צייטן — כמעלניצקי !

— הלואי זאל עס כאטש דא אפגיין גלאט. הלואי זאל מען נאר אפקומען מיט שרעק.

— דער מאנאפאל זאל כאטש יענעם טאג זיין פארמאכט...

— יא מאנאפאל, ניט מאנאפאל — אז יענע זיינען להרוג ולהשמיד ! מ'עט זיי אראפגעבראכט !...

— מעג מען זיך טאקע ריכטן...

— א שאלה צי מען מעג !...

מ'ריכט זיך טאקע — מיט א פינצטערע אימה אין די אויגן, מיט א ווייטאג אויף דער נשמה, און מ'שווייגט, מ'צעגייט זיך ווי פארמשפטע.

צום זיידן איז גאר אומגעריכט געקומען צו גאסט דער ארכירייי פון מאנאסטיר. ער האט געטרונקען „פייסאכאווקע", האט פארזוכט פון מעד, האט אים פארטרויט בסוד :

— ... א סך סאיוזניקעס צווישן די אנגעפארענע גלחים און די פאלאמניקעס... דער מעטראפאליט אליין... די גאנצע מעשה מיטן „קדושל"... יעדער דארף שיקט זיינע הייליגקייטן, פאנען — מ'הייסט פון אויבן !... די פויערים זיינען אויפגע־טראגן, איך דארף דיר ניט זאגן... מ'קאן אלץ דערווארטן... איך בין דיר א גוטער פריינד — און אלטער גוטער פריינד. פאלג מיר, שאליעם כאניטש. פאר אפ פון דאנען אויף א פאר טעג ! זאל עס הייסן אז דו ביסט געפארן מיט דייניקע צו גאסט אין אן אנדער שטאט. אניט, איז כאטש דא אויסבאהאל־טן זיך... מ'קאן געפינען א זיכערן ארט צווישן גוטע קריסטן... קאנסט מיטנעמען דיין אייגענעם עסן — כשר... נאר ביז דער המון וועט זיך איינשטילן... ס'שמעקט דא מיט סכנות...

דער זיידע האט אים אנגעקוקט הארט פארביסן :

— וואס ?! אויבאהאלטן זיך ?! אנטרונען ווערן ?! — איבערלאזן א שטאט מיט יידן אויף הפקר און אנטלויפן ?! ניין ! שאליעם כאניטש באהאלט זיך ניט ! שלום כאניטש אנטלויפט ניט ! שלום־יעקב דייכעס איז א ייד ווי אלע יידן ! וואס עס וועט זיין מיט כל ישראל, וועט זיין מיט רב־ישראל !... ס'איז נאך דא פראוויטעלסטווא, ס'איז דא נאטש־שאלסטווא, ס'איז נאך פאראן יושר. איך וועל גיין צום איספראווניק, וועל אנשלאגן מיט א דעפוטאציע צום גובער־נאטאר אליין. א וועלט איז ניט הפקר ! איך וועל ניט דער־לאזן !... מיר האבן א גרויסן גאט, וואשע בלאגאסוויאשטשענ־סטווא — א שטארקן גאט ! ער וועט העלפן !...

צווישן די ארבעטער־געזעלן, צווישן די יונגווארג פון „בונד" איז אנגעגאנגען א פיבערהאפטיקע פארהוילענע טעטיגקייט. מ'איז אומגעלאפן מיט געהיטע טריט, מ'האט זיך אומגעקוקט מיט וואכזאמע בליקן, מ'האט אפגעהאלטן געהיימע פארזאמלונגען, בארעטונגען : עקספראפריאציע !... סאמא־אבאראניע !...

הדס'ל מיט אביגדורן האבן זיך בסוד איבערדערציילט :

— אין מיטן דער נאכט האבן זיך עטליכע חברים

אראפגעלאזט צו ליאטע קאפעליאוויטשן פון הורטאוון אייזן־סקלאד, האבן ארויסגענומען די „שפייערס״[1]) און געהייסן זיך געבן די שליסלען פון שפייכלער. האבן פון דארט ארויסגעשלעפט וואס — נאר מ'קאן נוצן — א פרענט, א לאם, א שארפע שטיק אייזן: מתרה געווען אים: פתח שין — שא! א ניט איז א קויל אין הארצן!...

— פסח דעם מאשיניסט האבן די יונגען אפגעהאלטן א טאג מיט א נאכט פארשפארט אויפן בוידעם פון דער קאלטער שול. ער האט צופאריכט ס'ביסל געווער, די „ווארפערס״[2]). דעם שמיד'ס זין האבן אים ארויסגעהאלפן מיטן איבערשלייפן. ער האט געשווארן ביי — ווייב און — קינד אז ער וועט האלטן ס'מויל...

[1]) רעוואלווערן; [2]) באמבעס.

שלמה לבדי

זהרורי חלום

(פרק מ„שוועלן״ מתורגם על־ידי המחבר בעצמו)

אפל לאפי על ארצך
ואחונן אבניך מאד
מי יתנני משוטט במקומות אשר
נגלה אלהים לחוזיך וציריך
(ר' יהודה הלוי)

מה התרחש עמו בין־ליל? האם נתקו רגליו מעל פני האדמה ונשאוהו אל עולם הדמיון?

ירושלים —

מקסם הצליל בהגוי מלה זו, נוגהן המגועגע של האותיות הצנועות, המכונפות; השם, אשר בחרדת־קודש ליבה את דמיונו הרך וחולל חולמנות ערה בשחרות נפשו; עיר הקדומים, אשר נשקפת אליו כה נוגה ביופיה מתוך לב כל תפילותיו התמימות, מסדרי הפסח המבהיקים בבית סבא, מאגדות החורבן העגומות — ליריות של ר' משה לייב — היא־היא אשר נגלתה עתה לפניו מעל תועפות סלעותה, בכל הדר יפעותה, עטורה כתר חומות מהורהרים —

ירושלים —

טבולה בשפעת זהרי שמש, לטופה בזוך צפרירי גבעות, התנשאה הקריה הישישה בהמון כיפותיה וקמרוניה, צריחי־מסגדים ומגדלי־פעמונים המרקיעים לגעת בשמי התכלת מעל, כל־כולה מחוסנה במעוז חומותיה חרוצות נסיון דורות, שעריה פתוחים לרוחה לכל ארבע רוחות העולם —

ירושלים —

עיר תקות הנצח, קרית כסופי עולמים; הקדושה בקדושות, המתעה בחן תעתועיה. העיר, שעל לבה שפתי שליחי־אל הרעיפו אהבה ושלום; שהחזה שלה הבחיל איבת־אחים יוקדת לעולם מוכה סנורים; המקום שם חסד והרון פונקו בחיק־אם אחד. עיר חוצות ומשעולים אשר הוליכו שולל את צהלת פעמיהם של בנות ציון ובחוריה; אשר צרבו צעדי חוזה ונביא והבריחום המדברה לכתת רגליהם בין חולות הציה הלוהטים למצוא מסתור בנקרות צורים ובמחשך מערות — מרחוק לזרוק מבט נואש על שחץ תפארתה, על גאון כבודה המחולל, על זיו השכינה המתעטה בערפל, ושפכו חמתם על קדקדי ההרים החררים, ובקללה הנעילו שעריה מפני צעדי הגאולה של מלך־המשיח —

ירושלים —

נעלמה רגינת העלומים, התסיסה האביבית המדהימה של בתולת תל־אביב לעומת חן־האם המלבב של ירושלים סבתא. הועם הבהק המסנור של רקע החולות על שפת הים השואן בפני השאננות האפרורית המגפפת של עיר השלום. נמוגה הרעננות הדשנה של כרמי השרון מול האבנות המוצקה לפניו. עיניו שקקו בחלל חלום־נהרה, חזו שאף בצמאון את אויר ההרים, ובצעדים מהורהרים, בוששים — כנוגעים־ולא־נוגעים

באדמה מתחתיו וכאילו ישותו איבדה כל כובד — השתוטט בחוצות העיר העתיקה.

מטה, מטה שרך דרכו על פני חלקלקות מדרגי הרחוב המסולפים. ירוד והשתפע הוליכוהו משעולי האבן, — אבנים אשר תוך דורי־דורות שוחקו תחת מצעדי מחנות אין־ספור; אשר נשאו על גבן את מדרך כף־רגל גאוה של כובש ונוגש, ונשקו רגלים כבולות באזיקים; צעדי רודים עטורי זרי דפנה, ושל מרודים — בכלילי קוצים; פעמי באי־מועד ושל גולי־שעבוד; אבנים אשר ידעו חישוק שפתים כמוהות רגשי קודש, וסבלו עליהן את צרב קצף הרוק זנוק שנים הדוקות זעם... בערפול המסונן בין קירות עכורים התפתלו הסימטאות הצרות תוך ערבוב כיפות מקומרות, אבולים עטופי־סוד וסטווים תהויים. כל אבן — אגדה, כל איגלא — פרק בדברי־הימים, כל גומחה — עדות אלמת לשגיונות שנשתקעו, ומכל פנה עלוטה מציצים מרחקי דורות... הדמיון מתכנף, מרחיק עוף, בוקע תעלומות הנשיה. תמולים שנשכחו מקיצים מתרדמת עברם הרחוק, שחרי ה„עתה" עולים להצטמד אליהם ו—

קול פעמוני כנסיות הצטלצל מעל לראשו והטריף הרהוריו, קול פעמונים בירושלים! — הצריר המשוע של ניקוש עשת וברזל על פני דמי שירת האבן! צלצול פעמוני כנסיות — הקול הגולש ממרומי גאיון וקורא לתקיפות, לשנאת־אחים מקודשת ולנקמת דמים בשם האיש שהשמיע פה דבריו בענוה ובתום־לבב והעתיר לחסד וצדקה ואהבת הבריות...

לא, לא בבדידות ה"וויאה דולורוסה", בדרך היסורים העולה גולגלתאה, פגש בנזיר־החוזה מנצרת, כי אם פה, בלב רחובות תמימי צל, בינות כתלים אפופי עגמות אתרין קדישין, באשר כל חרך וחור פעור גהר בעבוש שמימי, בריח פטומי קטורת מעובש וברחש תפילות נוטפות דמעי נרות שעוה; במקום, שתחת חופת־אבן התגודד זרם־אדם ססגוני — מעורבל, מדובלל: יהודים סבוכי־זקן ופאות מסולסלות מתחת למגבעות פלוסין רחבות שולים, במעילים ארוכים צהובי־פסים וברטט ידים ואצבעות מתנגחות בשקלא־וטריא; כמרים בגלימות נגררות מרווחות שרוולים, אשר צמות שערותם מתרוצצות סביב פניהם רכוכות־שלוה; נזירות תרוגות־פנים ונוגות־עפעף, בתלבשות מסורבלות, מחרוזות אלמוגים תלויות על ידיהן שלובות־בצניעות; פרחי־כהונה נזיריים מכל דת וכת; שיכים וחדז'ים מצונפים רפופי טבילה, ובידואים פרועים בחלוקים נפוחי־רוח, עינים מתיזות רשפי אימה, ורגלים שחומות־מדבר העורגות לכרוע; במקום אשר כנופיות צליינים פעורי־פה ומפלבלי עיני שמן־זית זך הידסו בין חצרות ומבואות אפלולים; במקום אשר קדושה נמכרת בשקלי כסף ותשובה וקנאה נמדדות באיפה אחת... — פ ה הוא אשר ראהו, את הנביא־הגואל המעונה; אדם בודד מתהלך בצעדים מדוכאים, כפוף תחת משא הצלב על שכמו, עיניו מושפלות לארץ, שפתיו רוטנות מתוך חוורת־מות:

"שבעים ושבע פעמים מדי רגע שמי נזכר פה; שבעים ושבע פעמים מדי שעה תורתי מחוללת פה; שבעים ושבע מדי יום הנני נצלב פה לעיני העולם...".

הלוך ושקוע התעקלו הסמטאות — עלוה שעל וירוד שבעה — מטה, העמק, פנימה. צעדיו הואטו, תוך כדי הרהורים. הלוך והעשות צר יותר ויותר, התעוות השביל המוביל אל חומת־היגונים. עוד שעל והצעד נרתק למקומו. נשתקק כל רגש, נדום כל הגיג. מתוך עמקי המיצר התרומם לפניו הכותל הקשיש, ומבעד לגבות עבותות־אזוב השקיף בגאון כבוש, ביגון מוקפא. נדבך על נדבך — צוננות, כבדות ומחרישות — הצטופפו האבנים הישישות. כל חגו — קן־תפילות נדחות, הנישאות ובאות הנה מכל קצווי תבל; כל נקיק — מקום־מקלט לדמעות עם מנודה, אשר שתף בזה את לב תקוותיו, את חלום נפשו... בחביון צל הפינה התיחד מישהו בפני הכותל, ידיו פרושות, עיניו נישאות השמימה, שפתיו לחשו מתוך בת־אנחה:

"ממעמקים קראתיך, אדוני; אדוני שמעה בקולי..."

דמות אשה עלומת־ימים עמדה כפופה, פניה כבושים בכותל, אצבעותיה גפפו ברגשות את אבני החומה, כתפיה הצנומות פרכסו:

"תחת אהבתי ישטנוני, ואני תפילה..."

ומה רב הדכאון, היאוש, הניגר אל חיק האבנים הדוממות! חומת היגונים — כותל הדמעות.

ובזכרונו עלה הד מעשיותיו התמימות־עצובות של רבו ר' משה־ליב: "...וכאשר טיטוס הרשע, ימח שמו, לכד את הר־הבית, העלה באש שלשה מכתלי בית־המקדש, אך על הכותל האחרון, שעמד בצד מערב, לא יכלו להבות החורבן להשתלט — התנפל העריץ על הכותל הנשאר בכידונים ובמקבים ובכל כלי־משחית, והברזל בידיו התפורר לפתיתים. אז צווה הרשע להעלות מול הכותל את אילי־הברזל, וזרועות חיליו יבשו והיו לאבן. כי בלילה ההוא ירדו מלאכי השמים על הכותל לבכות את זעם ה', ודמעותיהם התמססו באבני החומה ויהיו לצור מוצק אחד, אשר יעמוד לעולמי־עולמים ועד לימות המשיח, כדי לבכות על גלות השכינה... זוהי חומת הדמעות — הכותל המערבי — שער השמים...".

עיניו נצמדו לכותל; נד אבנים — עצום, מחריש, אפור.

אבנות אפורה — זהו קלסתר־פניה של ירושלים, ארשת צביונה, הליטמוטיב, של העיר עתיקת־יומין. אפור — הוא הגוון של דמדומי אורות, הקולוריט שלאחר שקיעה, שלפני זריחה. אבן הוא הסמל של קשיות־עורף, של סבלנות הציפיה, של חורבן ותחיה, אות בטחון איתן, אבן אפורה — עדות לתפארת שערב יומה, לתפארת העומדת לזרוח שנית...

צלצול מתמשך של פעמוני כנסיה התרקע באוויר. מעל צריח המסגד הסתלסל קולו של המואזין הקורא לתפילת ערבית. ומעל גגות רחוב היהודים בקע ועלה קול השופר המבשר בואה של השבת — שבת בירושלים.

השמים צופו בגווני־שקיעה רכים. תכול צאלים שקופים חפף את חומת הכותל. בין חרכי החומה נדלקו והבליחו פתילי שמן, נרות־עמוד. שלל צבעים רועשים של איצטלאות אטלס הבריקו מול אפרורית האבן הענווה של הכותל —

שבת בירושלים.

ובאותה שעה של דמדומי־האורות, פה, בעיר השבת, עיר האפרורית ואבן, התרקם בלבו חזון מחרתו, פתרון חלומו.

שלמה לבדי

דער חלום פון שטיין און גרוי

(דערזעלבער קאַפּיטל אין אָריגינאַל אין יידיש)

אפול לאפי על ארצך
ואחונן אבניך מאד
מי יתנני במקומות אשר
נגלה אלהים לחוזיך וציריך
(ר׳ יהודה הלוי)

וואָס איז מיט אים געשען דורך דער נאַכט? האָבן זיך זיינע פיס אָפּגעריסן פון דער ערד און אים פאַרטראָגן אין דער וועלט פון זעהונגען?

— ירושלים

דער כישוף׳דיקער רייץ פון דאַזיקן קלאַנג, די פּערבענקטע שטראַליקייט פון די צעפליגלטע, פרומע אותיות; דער נאָמען וואָס האָט מיט אַזאַ ליכטיקן ציטער געצונדן זיין קינדישן דמיון, וואָס האָט געוועקט אַזאַ וואַכע פאַרחלום׳טקייט אין זיין יינגל׳שן געמיט; די אַלטע שטאָט, וואָס האָט אַרויסגעקוקט צו אים אַזוי טרויעריק־שיין פון זיינע פרומע תפילות פון די ליכטיקע סדרים ביים זיידן אין הויז, פון ר׳ משה־לייבס ליריש־טרויעריקע חורבן־מעשה׳לאַך, — זי האָט זיך אַצינד אַרויסגעוויקלט פאַר אים פון איר פעלזיקן הויך, אין איר גאַנצער הערלעכקייט, באַצירט מיט אַ קרוין פון פאַרקלערטע מויער־ווענט. —

— ירושלים

געבאָדן אין ווייסער זוניקייט, באַקושט פון געלייטערטע בערג־ווינטלאַך, האָט זיך געטורעמט די אוראַלטע שטאָט מיט אירע מיַנאַרעטן און קופּאָלן, טורעמס און קלויסטער־שפּיצן, און האָט זיך געצויגן צום לויטערן בלויען הימל איבער זיך; האָט זיך געבענטשט און געפעסטיקט הינטער די טיף־געקאַרבטע מויער־ווענט, מיט די טויערן ברייט־צעעפנט פאַר אַלע פיר ווינקלען פון דער וועלט. —

— ירושלים

די שטאָט פון אייביקער האָפענונג, פון אייביקן בענקען. פון אַלע הייליקייטן — די הייליקסטע; פון אַלע רייצן — די זינדיקסטע; איבער וועמענס ווייסער ברוסט האָבן ליפּן געטלעכע געטריפט שלום און ליבשאַפט; וועמענס בוזעם ס׳האָט אויסגעבריט אַזאַ רויטן ברודער־האַס פאַר אַ בלינדער וועלט; וווּ חסד און צאָרן האָבן זיך אויסגעוויגט אין איין מוטער־שויס... צעצווייגטע גאַסן און וועגן, וועלכע האָבן פאַרפירט די זינגענדיקע טריט פון די זין און טעכטער ציון׳ס; וואָס האָבן געבערענט די פיס פון נביאים און זיי געטריבן צו באַדן זייערע טריט אין די זאַמדן פון מדבר, צו פאַרבאַרגן זיך אין דער פינסטערנעש פון היילן, — כדי פון דער ווייט צו לאָזן פאַלן זייער פאַרצווייפלטן בליק אויף איר פאַרפירע־רישער פּראַכט, אויף איר פאַרפייניקטן שטאָלץ, אויף דער שטראַליקער קדושה וואָס ווערט פאַרוואַלקנט, — און האָבן אויסגעהאָגלט זייער צאָרן אויף די וויסטע שייטלען פון די בערג און מיט קללה פאַרריגלט אירע טויערן פאַר די געהיי־ליקטע טריט פון מלך המשיח, —

— ירושלים

פאַרשוווּנדן איז די מיידלשע ברויזיקייט, די פרילינג׳דיקע באַרוישונג פון דער יונגער תל־אביב אַנטקעגן דעם באַזאַכטן מוטער־חן פון דער אַלטער ירושלים. אויסגעלאָשן האָט זיך דער בלענד־ווייסער צויבער פון דעם זאַמד־שוימיקן ים־ברעג אונטער דער שווייגנדיק — גלעטנדיקער גרויקייט פון דער באַ׳יאַרנטער שטאָט. צערונען איז די שמאַראַגד־גרינע צע־וואַקסנקייט פון די שרון־גערטנער אַנטקעגן דער פאַרגליווער־טער שטייניקייט אַרום. זיינע אויגן האָבן זיך געבאָדן אין דער ווייך־זוניקער פאַר׳חלום׳טקייט; זיין ברוסט האָט דורשטיק איינגעזויגן די דורכזיכטיקע באַרג־לופט, און מיט טריט לאַנגזאַמע, פאַרטראַכטע, ווי זיי וואָלטן קוים באַרירט דעם באָדן אונטער זיך, ווי זיין גאַנצער מהות וואָלט פאַרלאָרן יעדע וואָגיקייט, — האָט ער זיך אומגעשלייכט איבער די גאַסן פון דער אַלטער שטאָט.

אַראָפּ, אַראָפּ האָבן זיך זיינע טריט געצויגן איבער די גליטשיקע, אויסגעקרימטע גאַסן־טרעפּ. נידעריקער, טיפער האָבן אים געפירט די שטייניקע שטעגן, — שטיינער, וועלכע זיינען פאַר דורות הונדערטער געשליפן געוואָרן אונטער די טריט פון אומגעציילטע מחנות; וועלכע האָבן דורכגעטראָגן אויף זיך דעם פרעכן טראָט פון זיגער, האָבן באַקושט פיס אין קייטן געשמידטע; טריט פון הערשער מיט לאָרבער־קראַנצן אויף די קעפּ, און פון געפייניקטע — מיט קרוינען פון דערנער; טריט פון עולי־רגל און פון די אין קנעכטשאַפט געטריבענע; שטיינער וועלכע האָבן אויף זיך אויפגענומען דעם הייסן שוים פון הייליק־פאַרבענקטע ליפּן; און אויף

וועלכע עס האט געזאדן דער גאליקער שפוג פון האס־פארקריצטע ציין... דורך א דורכגעזיפטער שאטנקייט פון גרויע ווענט שלענגלען זיך די ענגע געסלאך אונטער א געפלאנטער פון געוועלבטע סטעליעס, סודות'דיקע פארטיקעס און פארגאפטע ארקעס. יעדער שטיין — א לעגענדע; יעדער טויער — א שטיק געשיכטע; יעדע נישע — א שטומער עדות פון פארשווונדענע קאפריזן, און פון יעדן פארהוילענעם ווינקל קוקן ארויס דורות'דיקע ווייטקייטן. דער דמיון פליגלט זיך אוועק, שניידט זיך איין אין דער פארגעסנקייט; ווייטע נעכטנס שטייען־אויף פון זייער פארנעפלטן אמאל; היינטן קייטלען זיך מיט זיי צוזאמען, און —

שלמה שיינברג־לבדי כקצין בצבא התורכי
במלחמת־העולם הראשונה

שלמה שיינברג־לבדי, אלס אפיצער אין דער טערקישער ארמיי,
אין דער ערשטער וועלט־מלחמה

: דאס קלינגען פון קלויסטער־גלאקן האט זיך מיטאמאל צוטראגן איבער זיין קאפ און האט איבערגעריסן זיינע טראכטונגען. קלויסטער־גלאקן אין ירושלים! — דער פארשייטער אפקלאנג פון שטאל און אייזן איבערן שטומען געזאנג פון שטיין! גלאקן־קלאנג — דער קול וואס רופט־אראפ פון גאוה'דיקע הויכן און וועקט צו תקיפות, צום פארגעטערטן ברודער־האס און נקמה פון בלוט אין דעם נאמען פון איינעם, וועמענס ווארט ס'איז דא געפאלן אזוי שטיל און פרום און האט געטריפט מיט לייטזעליקייט און פארגעבונג...

ניין! ניט דארט אויפן איינזאמען וויא דאלאראזא, אויפן יסורים־וועג וואס פירט קיין גולגתא, האט ער אים אנגעטראפן, דעם בלאסן נביא פון נצרת, נאר דא, אויף די פרום־שאטנדיקע גאסן, צווישן די פארוויינטע מקום־קדוש'דיקע ווענט, ווו יעדע אויסגעגלאצטע לאך אטעמט־אפ מיט געטלעכן שימל, מיטן טוכלען ריח פין הייליקע בשמים און טריפט מיט חלב־טרערנדיקע תפילות; ווו אונטער א חופה פון שטיין ווירבלט אן אויפהער א שוימיקע מענטשן־כוואליע, כאאטיש, צעפלאכטן; יידן מיט געכאליעטע בערד און פיאות אונטער צע'מוח'טע פליושענע קאפעליושן, אין געלגעשטרייפטע כאלאטן, מיט שקלא־וטריא'דיקן צאפל פון פאר'דבק'טע הענט און פינגער; מאנאכן אין ברייט־ארבלדיקע טאגעס, מיט צעפאטלטע אומרואיקע לאקן ארום די שלוה־דיק־פוכקע פנימער; נאנעס אין צעפלאסענע קליידער, מיט פארטרויערטע ברעמען, פארמעטענע געזיכטער און מיט ציטערדיקע קארעלן־קראנצן איבער גאטספארכטיקפארלייגטע הענט; אסקעטישע פרחי־כהונה פון יעדער אומה און גלויבן; אויסגעווייקטע, באטורבאנ'טע שייכן און צעכראשטשעטע בעדואינער אין דורכגעווינטיקטע העמדער, מיט שווארצאימה־דיקן בליק אין די אויגן און מדבר־דורכגעברענטע פיס וואס ציהען זיך צום קניען; ווו פארבליפטע מענגעס מיט שמן־זית'דיקע אויגן פלאנטערן זיך מיט געהייליקטע טריט אין דעם געפלעכט פון סומנע קלייטן און הייפלאך, ווו קדושה ווערט פארקויפט פאר זילבער־שטיקער און תשובה און אייפער ווערן געוואגן אויף איין וואגשאל, — דא האט ער אים בעגעגנט, דעם געפייניקטן וועלט־דערלייזער, אנ'איינזאמען, אומבלאנדזשענדיק מיט פארלארענע טריט, מיטן שווערן קרייץ אויף זיינע געבויגענע אקסלען, די אויגן ארונטערגעלאזט צו דער ערד, די ליפן פארביסן ביז בלוט־לאזער בלאסקייט —

„זיבן־און־זיבעציק מאל יעדער רגע ווערט מיין נאמען דא דערמאנט; זיבן און זיבעציק מאל יעדער שעה ווערט מיין ווארט דא געלעסטערט; זיבן מאל זיבן־און־זיבעציק ווער איך דא יעדן טאג געקרייציקט פאר די אויגן פון דער זון...”

און נידעריקער שלענגלען זיך די געסלאך פון דער אלטער שטאט. איין טרעפ ארויף און זיבן טרעפ אראפ, — נידעריקער. אינעווייניקער, טיפער, לאנגזאמער, פארקלערטער ווערן די טריט. געצוימטער, ענגער שפאלטן זיך די שטעגן וואס פירן צום שוועל פון דער טרויער־וואנט. נאך א שפרייז, און דער טראט פארהאלט זיך, בלייבט צוגעשמידט צום שטעל. אנטשוויגן ווערן אלע געפילן, אויסגעזאגט אלע טראכטונגען. פון דער ענגער טיפענעש ארויס דערהויבט זיך די אלטע וואנט און קוקט־אראפ פון אונטער מאך־באוואקסענע ברעמען, מיט פארקלעמטן שטאלץ, מיט פארגליווערטן אומעט. צייל אויף צייל, קאלט און שווער און שטום, טוליען זיך די גרייז־גרויע שטיינער. יעדער קנייטש — א

דורות־אלטער נעסט פון ווייט־דערשוווּמענע תפילות; יעדער שפּאַלט — אַ מקום־מקלט פאַר די פאַרוואַגלטע טרערן פון אַ היימלאָזער אומה, וועלכע האָט דאָ איר בענקשאַפט, איר פאַרשמאַכט געמיט אויסגעגאָסן... אַט הילט זיך דאָ ווער אין ווינקל, דעם פּנים איינגעגראָבן אין קאַלטן שטיין, די פינגער קלאַמערן זיך ליידנשאַפטלעך צו דער וואַנט, די ליפּן צוקן:

„פון די טיפענישן האָב איך גערופן צו דיר, גאָט,
„אָ, ענטפער מיר!...״

אַ פרויענגעשטאַלט אין דרייען געבויגן, דער שטערן צו־געזויגן צו דער וואַנט, אַ נערוועזער צאַפּל פון יונגע אַקס־לען —

„פאַר מיין ליבשאַפט האָבן זיי מיר מיט האַס באַצאָלט, און איך קום מיט אַ תפילה אויף מיינע ליפּן...״ —

און אַזאַ פאַרלאָרנקייט, אַזאַ יאוש, גיסט זיך אין שויס פון די גלאַטע שטיינער!

די טרויער־וואַנט — דער מויער פון טרערן!

און אין געדעכענעש צעוואָרעמען זיך ר׳ משה־לייב׳ס ווײַמוטיקע, קורצאָטעמדיקע דערציילונגען: „...און ווען טיטוס הרשע האָט חרוב געמאַכט דעם בית־המקדש, זיינען אַלע דריי ווענט אומגעקומען אין פייער, נאָר אויף דער מערב־וואַנט האָט דער פייער קיין שליטה ניט געהאַט. האָט דער רשע זיך געוואָרפן אויף דער וואַנט מיט שפּיזן און מיט העק און מיט ברעכאייזנס; האָט זיך דאָס אייזן אין זיין האַנט צעקרישלט. האָט ער געלאָזט אויפשטעלן אַרום מויער די שטורעמבעק; זיינען ביי זיינע חיילות די אברים געלעמט געוואָרן, ווייל אין יענער נאַכט האָבן אויף דערדאָזיקער וואַנט אַראָפּגענידערט די מלאכים פון הימל צו וויינען אויף גאָטס צאָרן, האָבן זיך זייערע טרערן צוזאַמענגעשמאָלצן מיט די שטיינער פון מויער, און זיינען פאַרגליווערט געוואָרן אין איין טרערן־פעלז, וועלכער וועט שטיין אויף אייביק צו וויינען אויף גלות־השכינה... דאָס איז די טרערן־וואַנט — דער כותל מערבי...״

די אויגן הענגען אויף דער וואַנט: קאַלטער שטיין — ריזיק און שווייגנדיק און גרוי.

גרויע שטייניקייט — דאָס איז דער פּנים פון דער אַל־

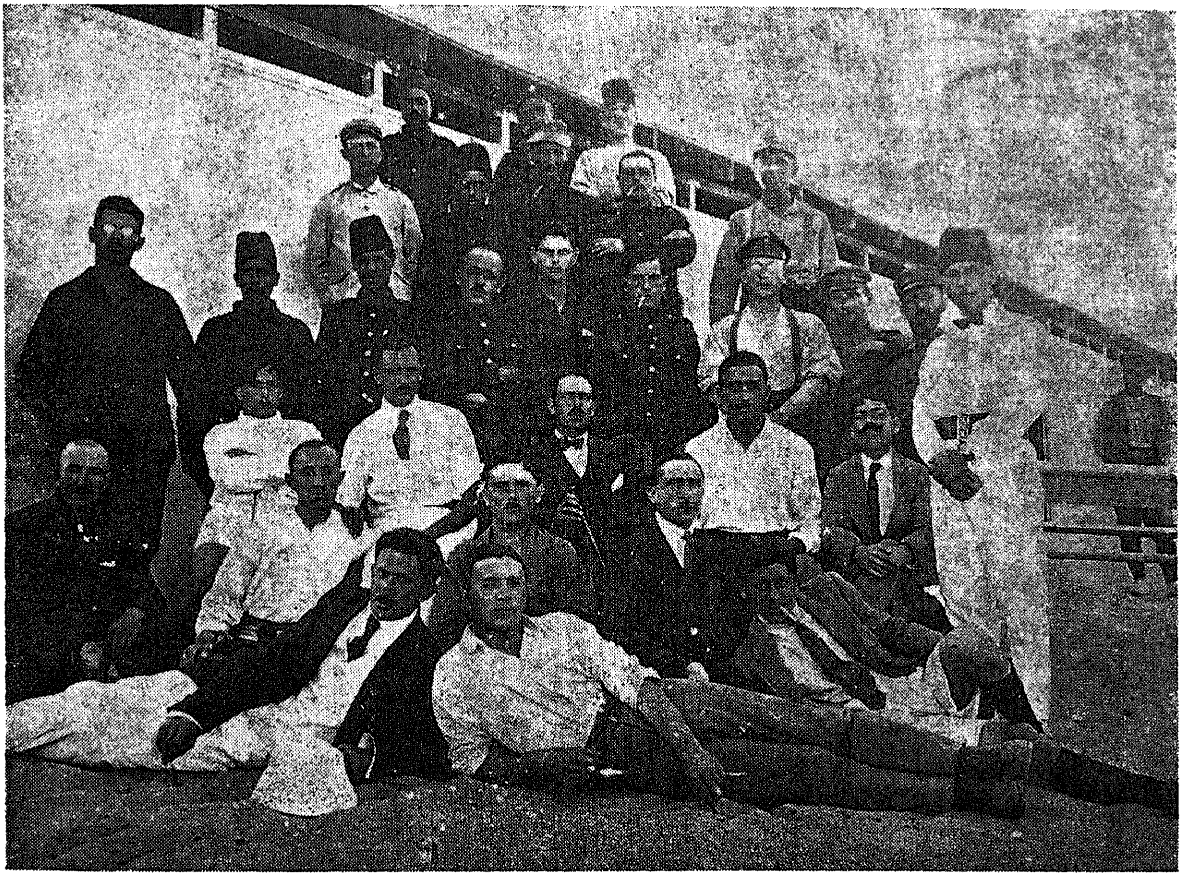

בחג־הפסח בשבי הבריטי, בחברת חיילים יהודים, במחנה השבויים התורכים. שלמה שיינברג יושב בשורה 4, מלמעלה, האחרון בשורה משמאל, בחולצה לבנה

פסח אין ענגלישער געפאַנגענשאַפט, צוזאַמען מיט יידישע סאָלדאַטן, אין לאַגער פון טערקישע קריגס־געפאַנגענע. שלמה שיינבערג זיצט אין דער פערטער שורה פון אויבן, דער לעצטער אין דער שורה פון לינקס, אין אַ ווייסע בלוזע

טער שטאט, דער הויפט־מאטיוו פון ירושלים. גרוי — די פארב פון צווישנליכט, דער קאלאריט פון נאך־אונטערגאנג, פון פאר־אויפגאנג. שטיין — דער סימבאל פון הארטנעקי־קייט, פון געדולדיקן ווארטן, פון חורבן און פון ווידער־אויפבוי, דער צייכן פון אומגעבראכענעם בטחון. גרויער שטיין — עדות פון א הערלעכקייט וואס איז פארגאנגען, פון א הערלעכקייט וואס האלט ביים אויפגיין...

א צעצויגענער גלאקן־קלאנג האט זיך צוטראגן אין דער ווייט. פון א דערבייאיקן מינארעט־טורעם האט דער ציקלדי־קער קול פון א מואזין גערופן צו „אשיע" (אוונט־תפילה). און איבער די דעכער פון דער יידישער גאס איז אויפגעגאנ־גען דער געשאל פון א שופר וואס האט אנגעזאגט דעם אנקום פון שבת — שבת איבער ירושלים.

דער הימל האט זיך איבערגעגאסן אין ווייכע שקיעה־פארבן. אין בלויע שאטנס האט זיך געוויקלט די מערב־וואנט. אין דער טיף פון די שטיינער־שפאלטן האבן זיך געצונדן בוימל־קנייטן, עמוד־ליכט. א שרייענדיקע פארביקייט פון אטלאסענע זשופיצעס אנטקעגן דער באזאכטער שטיין־גרויקייט פון דער וואנט —

שבת אין ירושלים.

און אין דער שעה פון צווישנליכט, דא, אין דער שטאט פון שבת, אין דער שטאט פון גרויקייט און שטיין, האט זיך אין זיין הארץ געשפינט די זעהונג פון זיין מארגן, דער אויפגאנג פון זיין טרוים.

שלמה שיינברג–לבדי בבחרותו

שלמה שיינברג–לבדי, אין זיין יוגנט

זכרונות על שלמה לבדי

זכרונות וועגן שלמה לבדי

יוסף דרור

שני זמנים ״בחדר״ עם שלמה שיינברג

אביו ר׳ וולף שיינברג, שהיה יוצא דופן בנוף האנושי הסלונימאי, הגיע לסלונים מורשה, מבית אדוק. ר׳ וולף היה בעל קומה בינונית, רחב כתפים ועטור זקן שחור מפולג לשנים, אשר הלובן בו הולך ומתרבה משנה לשנה עד שהפך אפור; לבושו הדר וניכר היה בו, שאיננו מאנשי המקום. חליפתו האפורה המגוהצת למשעי, מכנסיו הנתונים מתחת לברכיו בתוך פוזמקאות המתאימים בצבעם לחליפה שלבש ומחוברים בקשרים, נעליו המצוחצחות והנוצה הצבעונית הנתונה בצד השמאלי של סרט מגבעתו, — כל אלה הפכוהו, בעינינו, הילדים ל״אשכנזי״, לאיש שבא מן העולם הרחוק וקבע את שבתו בתוכנו, כאותו הגרמני, להבדיל, בעל המאפיה המהודרת, שריח עוגותיו הטעימות חדר לנחירינו בעברנו על פני ביתו. אמנם מאפית ר׳ עובדיה היתה בשכנות למאפית אותו גרמני ולעתים קשה היה להבחין מאין מגיע הריח הנעים, אך אנו, הילדים, יחסנוהו על פי הרוב לגוי. אופה גוי זה התנכר בלבושו ובמגבעתו ההדורים, בכותנתו המבהיקה מלובן ובעניבתו הצבעונית, לא כאופים היהודים שלבושם היה דל ולא הצטיין בנקיונו. גם בר׳ וולף שיינברג מצאנו משהו מן העולם החיצוני, אף כי בהליכותיו ובאורח־חייו לא נבדל מכל יהודי העיר. את ביתו הוא הקים לפי מסורת המשפחה הסלונימאית האדוקה של אבות אשתו, אם כי בנימה יותר סבלנית וחפשית. הוא היה מדייק לתפילה בבית מדרשו ה״חברה שטיבל״ שרוב מתפלליו נמנו על למדני העיר, אך בעסקי צבור לא התערב. לבניו, שלמה, איתמר ושלום הוא נתן חינוך יהודי טוב, כמנהג בעלי־בתים אמידים בעיר, אצל טובי המלמדים שבעיר, אחר־כך בכתות העליונות בישיבה והמשך באחת הישיבות הגדולות שבליטא. גם למודי חול, כמקובל, לא מנע מהם, אך אלה התקימו ע״י מורים פרטיים בבית.

...גם במעלליו יתנכר נער... למעשה הם סימן לדורות, לכל ימי החיים. עוד בימי הנערות המוקדמים, בתקופת המעבר מלמודי התנ״ך לגמרא, אפשר היה להכיר בשלמה שיינברג כי שני הפכים שכנו בקרבו: קונדסיות, חריפות וזריזות מזה, וההרהורים, התעמקות, שקול ושפוט מזה. שתי התכונות אלה התבלטו אצל שלמה באופן מוחשי במשך שני ה״זמנים״ שלמדנו יחד אצל המלמד ממאסט (״דער מאסטער מלמד״), שהיה ״שם דבר״, ידוע ומקובל כאחד המלמדים הטובים ביותר בעיר. עיקר הלמודים היו תנ״ך וגמרא ותוספות של ״כתיבה תמה״ פעם בשבוע, ביום ששי, אצל אמן הכתיבה היפה ושיפור כתב־היד, ר׳ יעקב ״מלאך״, גבה הקומה ובעל הזקן הכסוף היורד על פי מדותיו. המורה ל״כתיבה תמה״ נתחבב ביותר על שלמה וכן שלמה על ר׳ יעקב. הוא עשה חיל בלמודיו אלה והיה כותב באותיות עגולות ומקושטות כבקי ורגיל ור׳ יעקב מלאך גמר את ההלל עליו. כתב־יד יפה וברור היה לו לשלמה עד יומו האחרון.

יום ששי היה כמו־כן מוקדש ללמודי הטעמים בקריאת התורה. אגב, המלמד ממאסט היה בעל־קריאה מצוין וקרא בתורה בשבתות ב״בית המדרש דעץ״. (הילצערנער בית־המדרש).

הרבי הורה לנו את התנ״ך לפי פירוש ״הבאור״ בעברית, וכאשר נדרש לאיזה הסבר קשה היה נעזר בתרגום לגרמנית, שהבינונו עוד פחות, התרגום הגרמני של ״הבאור״ היה תמיד פתוח לפניו, בפרק בו עמדנו, מוכן לעיון. ״דער מאסטער״ היה ידוע כקפדן ביותר שנהג בחניכיו ביד חזקה ולעתים קרובות אף ״בזרוע נטויה״. על כל ״עבירה״ קלה כחמורה היה בא העונש בצורות שונות, החל מסטירות־לחי ועד להצלפה בחגורת מכנסיו בגב התלמיד. מספר ההצלפות היה לפי חומרת ה״חטא״, כמו: אי־הקשבה, אי שמירת השורה בה עמדנו וכו׳. סטירות הלחי וההלקאות היו מלוות דברי גדוף. ההורים שהתלוננו על ה״חינוך הפדגוגי״ הזה, היו חוזרים כלעומת שבאו, כי ה״מאסטער״ לא היה מוכן לשנות משיטתו, אף אם עלול היה להפסיד תלמיד או שנים. מאשה, אשת הרבי, מסורבלת בשר היתה ולמודת שתיקה; היא לא התערבה בעניני בעלה ולא הגיבה אף בשעת הצורך. בבוקר, עם חזור בעלה מבית המדרש אחרי תפילת השחרית, היתה נכנסת לחדר־

הלמודים, ומעמידה על השולחן שבראשו ישב בעלה, טס ועליו ארוחת הבוקר שלו, שהיתה מורכבת משתי ביצים שלוקות, שתי לחמניות מרוחות בחמאה וכוס קקאו, דבר יום ביומו; היא היתה מדוכאת מתגרת ידו שהיה נוהג בה גם כלפיה. היה להם בן יחיד, משה אהרן, ששימש חזן באחת העיירות הסמוכות. הוא היה גבה קומה, בעל זקן מטופח ולבוש מעיל "סורדוט" שחור ארוך. לעתים קרובות היה בא לבקר את הוריו וימים אלה היו מעין "ימי פגרא" לתלמידים, בהיות הרבי עסוק עם בנו בבית ולפעמים היה יוצא אתו העירה לזמן מה.

יחד אתנו באותו חדר ובאותו זמן למד גם אחיו של שלמה, איתמר. בניגוד לשלמה היה איתמר קשה תפיסה וביחוד בתלמוד ומחשבותיו היו נתונות לענינים אחרים; הרבי היה מרגיש בכך וחשד בו, כי אינו עוקב אחרי הלמודים ואינו יודע אף את השורה בה עמדנו באותו רגע. זכורני, שפעם צעד הרבי לאט־לאט והתקרב לאיתמר מאחוריו ופנה אליו בקולו הצרוד: "איתמר, הגד נא במה אנו דנים? הראה בגמרא באיזו שורה אנו עומדים?" — איתמר הרים את ידו הימנית והניע את אצבעותיו על פני העמוד כאלו מחפש את השורה, וכדי למנוע את המכה הצפויה לו מהרבי, הוא התכופף קמעא לצדדין ושיטח את ידו השמאלית על גבו וצוארו כאמצעי התגוננות. אולם בו ברגע כבר צלצלה בחלל החדר סטירה שנחתה על הלחי והאוזן הימניות. איתמר פרץ בבכי תמרורים וקטעי מלים, התרומם ממקומו וברח הביתה... הרבי היה נרגש ונבוך, הן מן הצפוי לו מן ההורים והן מן הדוגמה הרעה של איתמר והשפעתה על כל הנערים. למחרת, כשהרבי עוד לגם את הקקאו, נראה היה מר שיינברג מהחלון כשהוא מוליך את איתמר בידו לחדר. הרבי ר' מאיר, קם בחפזה ממקומו ויצא להקביל את פני האורח, שהכניסו ישר לחדר האורחים שבבית. אחרי חליפת דברים ביניהם, הזמין המלמד את שלמה, אחיו של איתמר, להתיצב בפני אביו. הוא העלה בפניו שאלות משאלות שונות מן התנ"ך והגמרא ושלמה הסביר את הכל וגם קרא את המשנה בעל־פה, זו שאיתמר לא ידע אף את מקומה. עובדה זו לא שכנעה את מר שיינברג בשיטת המכות הנהוגה, אך הסכים להשאיר את איתמר בכיתה בתנאי שר' מאיר לא ירים עליו יד. שני האחים חזרו לכיתה, שם חכו להם החברים בקוצר רוח לשמוע על תוצאות השיחה. מאורע זה המשיך להיות במשך כמה ימים שיחת הנערים.

שלמה הצליח בלמודיו. תפיסתו הקלה בתלמוד, מוחו החריף וזכרונו הטוב עשוהו לתלמיד הראשון בכיתה והוא נתחבב ביותר על הרבי, ששמהו לדוגמה בפני כל התלמידים. שם הלואי שלו בפי הרבי היה "המוח הפתוח".

כאמור, שלמה היה עם זאת קונדס גדול, ומעמדו המיוחד בעיני הרבי הוסיף לו אומץ לתעלולים שונים שהיה עושה, מבלי להיתפס בקלקלתו. למשל, כשהרבי היה מטפל באחד הנערים, כי "יראה לו את השורה" בה לומדים כעת וכדומה, היה שלמה מתחמק ממקום שבתו וסוחב את חגורת הרבי שהיתה מונחת בראש השולחן ומשאירה בפרוזדור על יד הדלת. הרבי חוזר למקומו, מחפש את חגורתו ומתרוצץ בכל רחבי הבית כשהוא מחזיק בידו האחת במכנסיו לבל יגלשו... עד שמאשה מביאה אותה ומגישה לרבי, לאחר שמצאה אותה על יד הדלת עם כניסתה הביתה.

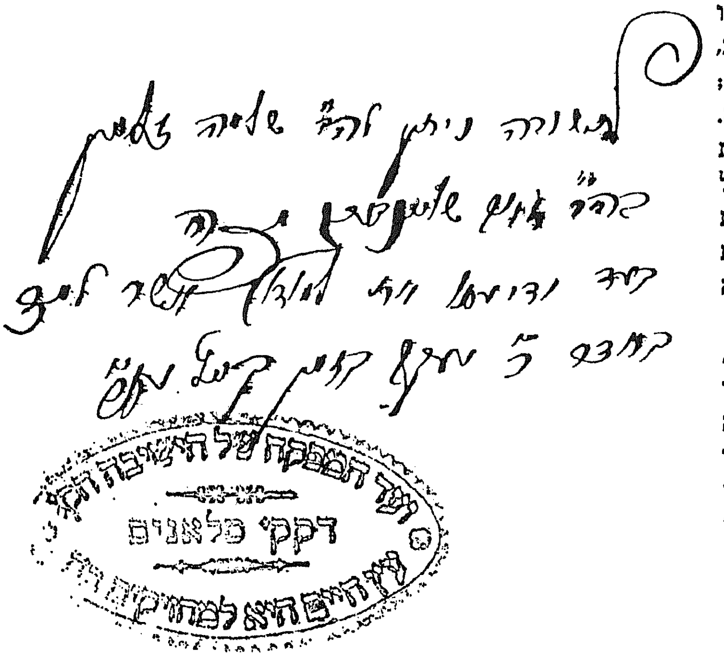

הקדשה לספר „מסלת־ישרים", ששלמה שיינברג קבל כתשורה מהנהלת ישיבת־סלונים בשנת תר"ע (1910) עבור הצטיינותו בלימודיו.

ראויה לציון החותמת: „ועד המפקח של הישיבה הק' דק"ק סלאנים"

די ווידמונג צום ספר „מסלת ישרים", וואס שלמה שיינבערג האט באקומען אלס מתנה פון דער סלאנימער ישיבה אין יאר תר"ע (1910) פאר זיין אויסצייכענען זיך אין לערנען.

באמערקנסווערט איז דער שטעמפל: „ועד המפקח של הישיבה הק' דק"ק סלאנים".

יש והרבי רכון על גבי אחד הנערים בהסבר דברים, ושלמה מוציא בזריזות מתוך כיסו האחורי של הרבי את המטפחת האדומה שהשתרבבה בקצתה החוצה ושומטה לרצפה. לעתים היה מסובב את מחוגי השעון הגדול, בעל שתי המשקלות הכבדות, התקוע בקיר האולם שבשכנות לחדר, למען קרב את שעת ההפסקה; לשם זה השתמש בכלונס ומטאטא שעמד בפינה. תעלולים כאלה היה שלמה מבצע לשמחת לבם של חבריו בכיתה ואף פעם לא נתפס ע"י הרבי.

בהפסקות היו הנערים עוסקים בחצר במשחקים שונים. המשחק בכפתורים תפש מקום נכבד ביותר והיה מתנהל לפי חוקים מיוחדים... כל סוג של כפתורים ומחירו הקבוע. הכפתורים הצבאיים היו היקרים ביותר, אך גם בהם היו בעלי ערכים שונים. המשובחים שבהם היו בעלי־הנשר עם שני הראשים, שהיווה את הסמל הרוסי. פחותים מהם היו הכפתורים ה"אמריקאיים" בעלי צבע וצליל של פלדה. אחריהם באו כפתורי פח, עצם, צמיג, וצדף, כל מין וערכו. גם עסקי חליפין של סוג אחד במשנהו היו מתנהלים בין הנערים. והנה, שלמה שהיה תמיד עליז, צוהל וחייכני, כמעט ולא נטל כל חלק במשחקי הכפתורים; לבו לא הלך אחרי "מסחר", הוא נמשך אחרי "משהו" שיש בו משום הרפתקה, משום מעשה רב, וכאשר לא העלה את ה"משהו", היה פונה לקרן זוית כשפניו מרצינות ושוקע בהרהורים...

בואה של גולדה מוכרת ה"לאטקעס" — (הלביבות החמות), כשהיא מכוונת את ביקורה בכל יום לשעת ההפסקה הגדולה, היה מעין חוויה מיוחדת לנערי החדר. ה"חברה" מפסיקים לשחק, פני הכל לגולדה, — כולם מקיפים אותה תוך כדי המולה גדולה; מושיטים לה את הקופקות ודוחקים אחד את השני כדי להיות בין הראשונים למקבלי הלביבות. גולדה מהסה אותם ומצווה לחכות בסבלנות לתור. הסיר הנפוח בו נתונות ה"לאטקעס", רחב־השוליים מחציו ולמעלה, כשהוא עטוף במטלית עשויה משארית שמיכת־צמר בלה לשם שמירת החום, נשען על החזה של גולדה, כשידה השמאלית תומכת בו מלמטה. גולדה פותחת לאט את מכסה הסיר ומתוכו בוקע ועולה אד המפיץ ריח מגרה ונעים. היא נועצת את עיניה בסיר פנימה למען זהות את מקום כל מין לביבה שבתוכו, כי זאת לדעת כי סדר שורר בתוך הסיר... מרבית הלביבות הן מתפוחי אדמה ותופסות את חלק הארי שבסיר, בעוד שהלביבות מקמח כוסמת וממינים אחרים שרויות בצדדיו. שלמה היה מתיר לעצמו גם התלוצצות על חשבון גולדה והחברה ממלאים פיהם צחוק לשמע הלצותיו, עד שנשמע קולו הצרוד של ה"מאסטער" "להכנס" לחדר. גולדה היתה מפיגה בהפסקה הגדולה את הרוגז של הנערים שנלאו מתגרת ידו של מחנכם והיו חוזרים בנפש לא חפצה לד' אמות של החדר... בהפסקות של אחר הצהרים הם היו מוצאים פורקן בבקור קצר בחנותה הקטנה של אסתר דינ'קה בבית וילנצ'יק הסמוך; אצלה היו קונים מיני מתיקה ותרגימא — להנעים עצמם לאחר ישיבה ממושכת על הספסל הקשה ורכינה על התנ"ך או הגמרא.

פרק בפני עצמו היה ענין הגלישה בחורף במגררות משכונת־ההר (המכונה בעיר "אויפן בארג") הסמוכה, עד קצה המורד ששם נמצא החדר. שכונת־עניים זו היתה משופעת בנערים, שהיו מתקינים מגררות־עץ כאלה, ואלה היו "משכירים" לנערי־החדר את המגררות בעד איזו טובת־הנאה... גדול העוסקים בכך היה שלמה, אם כי זה לא היה נאה לבן בעל־בית הגון שכמותו. ולכן היה גולש רק בערבים, כדי שהעוברים ושבים לא יכירוהו. כשר' מאיר (הוא המלמד) היה יוצא לבית המדרש לתפילת מנחה ומעריב, היה שלמה מקבל מנער השכונה, תמורת פרוסת שוקולדה, מגררת שלג והיה גולש בה מראש ההר ועד לחצר החדר.

לעתים היה ר' מאיר יוצא גם בשעות לפני הצהרים לברית או להלויה והיה שוהה שעה ארוכה מחוץ לחדר. לזמן־העדרו הוא, היה מצווה לשנן פרק בתנ"ך או בגמרא. אך רק הספיק הרבי להתרחק מן הבית, היה כל החדר מתרוקן, ופני כל החברה מועדים ההרה, כדי לזכות בחפזון בגלישה אחת או שתים ולחזור חיש־מהר לחדר, ולהראות חרוצים ותמימים בעיני הרבי, כשהוא יחזור.

ב"מלחמות" בין ילדי "חדרים" שונים, שמש שלמה "מצביא" לחדר של ה"מאסטער". הוא היה מתכנן את מערכת־הקרב, את "תכסיסי הלוחמה" וידע לשמור על זהירות לבלי לחבל ב"אויבים", שמא יתלוננו הורי נפגעים בפני ה"רבי" ואף בפני ההורים...

החדר גבל בבית הקברות העתיק של שכונת יורדזיקה. גדר־העץ הנמוכה שהקיפה את בית־הקברות בחלקו מכל עבריו, נגעה בחצרות הבתים ברחובות וסמטאות מסביב, וכך נגעה גם בחצר של ה"חדר" שלנו. בין רווחי הקרשים שבגדר נראה היה חלק של שדה בית־הקברות.

שלמה הלך שבי אחרי המרחב העצום שמעבר לגדר. הוא תכנן משהו בחשאי בקשר לכך. ואחר־כך גלה את סודו לאחדים. באחד הימים מימי חנוכה, בהם התקיימו למודים רק עד הצהרים, לא פנינו קבוצת נערים ואני בתוכם, הביתה, אלא התרכזנו בחשאי באחד מבתי־המדרש הקרובים, וכאשר חצר־החדר התרוקנה כליל, חזרנו לשם והתחלנו לטפל בפתיחת מעבר לבית־הקברות. שלמה הביא לשם כך צבת שבעזרתה הוציא כמה מסמרים שהיו תקועים בקרשי הגדר וכך התהווה מעבר צר לבית־הקברות. איש לא הכיר במעבר שנוצר. למחרת באותה שעה התחמקנו אחד־אחד, שלמה וחבריו, דרך המעבר לבית־הקברות וסגרנוהו אחרינו, וכך ראינו את עצמנו עומדים במרחב גדול מכוסה שלג, אשר בנפול קרני השמש על המרבד הבריק מלובן. שלמה צעד בראש ואנחנו אחריו. ואז נגלתה לנו התכנית החשאית שיזם... בעזרת חבל כרוך על גבי מקל, הוא סלל בתוך שכבת השלג העמוקה משולש בעל צלעות די־ארוכות כאורך החבל, שבלט יפה על פני הרקע הלבן. למחרת חזרנו יחד אתו לבית־הקברות — כשהוא מפקד עלינו ועל הפעולות — הוא סלל משולש שני מהופך על פני המשולש הקיים. וכך התהווה מגן־דוד גדול על פני לבנת השלג. לשם הבלטתו הבאנו פיח ואפר ושפכנום לתוך צלעות המגן־דוד. ובאחד הימים תמהו כל העוברים ושבים למראה מגן־דוד ענק על פני בית־הקברות העתיק...

עם הפשרת השלגים, בשלהי חודש אדר, נכנסת רוח חדשה לתוך כתלי ה"חדר". רוח של ערב פסח, של חופש צפוי ופריקת עול. הרבי מקדיש חלק מן הלמודים לפרשת יציאת מצרים ולדיני הפסח. ר' יעקב מלאך, המורה לכתיבה תמה, מתחיל בעניני הפסח משלו — כתיבת מכתבי־ברכה להורים בצורה מהודרת. לתכלית זו הוא מביא אתו גליונות־נייר רבי־גוונים ודיו אדומה ומשובחת. הוא מתווה אותיות עגולות ומקושטות. אכן, לא כל הנערים עמדו בבחינה של הכתיבה היפה, אך שלמה עלה על כולם בכתב־ידו הנאה, המהוקצע והאותיות המסולסלות. הוא סיגל חיש־מהר את תורתו של ר' יעקב מלאך והיה הראשון שהכין את ה"אנט־פרלה", מונח הלקוח מלשונו של המורה. ואכן, שלמה זכה להכרה מצד ר' יעקב, בצורת צביטה בלחיו, לאות שביעת רצונו מכתיבתו הנהדרת.

בימי חול המועד ביקר ר' מאיר אצל הורי כל נער לשם חידוש הלמודים ל"זמן הבא". מר שינברג הסכים להמשך הלמודים של שני בניו. כל הנערים, באותו ההרכב של ה"זמן" שעבר, חזרו להמשך למודיהם אצל ה"מאסטער". ממשיכים בלמוד התנ"ך עם פרוש "הביאור" וכמו כן במסכת "בבא־מציעא". גם ר' יעקב מלאך ממשיך לבוא בכל יום ששי — הכל כרגיל, אבל מזג־האוויר האביבי משפיע ומגרה. גם הציפיה לבואה של גולדה איננה באותה הלהיטות כמו בחורף. היא משתדלת לגוון את מרכולתה בתוספת סוכר, קנמון, פלפל, לפי הטעם של כל נער. עיקר הגירוי והפיתוי בא מצד בית־הקברות הישן, שהתכסה בינתים בדשא ירוק ועמוק, אשר הרוח הקלה מכה בו גלים. בהפסקה מתיצבים חבורת־הנערים על־יד הגדר ושלמה מגלה את סוד המעבר הסמוי, מחצר הרבי, דרך הגדר לתוך בית־

הקברות. אמנם, מאז שגילה את הסוד, הפך המעבר לנחלת הרבים ובכל שעת כושר, הן בהפסקות והן בהתחמקות מה״חדר״ שלא בהיתר, פני הנערים לשדה הקברות הירוק. לתמהונם הרב הם לא היו הראשונים במקום; כבר קידמום נערים אחרים, שנכנסו דרך חלקי גדר פרוצה מצד שני והכניסו שמה עזים למרעה.

חלונות ביתהמדרש ז״ק, של הקצבים, אף הם שימשו מעבר לילדי ״חדרים״ אחרים ובני הקצבים המתגוררים בסביבת רחוב יורדזיקה. הנערים משתובבים, אצים־רצים ועוסקים בכל מיני תעלולים.

אך, מאז התחלת ה״זמן״ הקיצי, פני שלמה הם לא כתמול שלשום; איזו עגמה לחצה על לבו. האם זה בגין ימי ״הספירה״, ימי האבל הנמשכים מהפסח ועד חג־השבועות, או עקב האגדה על עשרים וארבעה אלף תלמידי רבי עקיבא שמתו בתקופה זו, שסופרה לנו וחודשה בל״ג בעומר? — זה יתכן מאד, כי בכל הפסקה הוא אוסף סביבו כמה מחבריו הקרובים לו ביותר, והוא משתרע אתם על הדשא ופותח אתם בשיחה על ר׳ עקיבא ותלמידיו; הוא מרבה בדברים על הימים ההם ומתאר את המראות שרואה בעיני רוחו, כיד הדמיון הטובה עליו... גם הנערים, בני־שיחו וסודו, אינם טומנים ידיהם בצלחת. ואף הם מוסיפים נופך לסיפורים הנפלאים על המרד של רבי עקיבא ותלמידיו נגד הרומאים וקוראים דרור כל אחד להזיותיו ודמיונו... עד שלפתע נשמע מרחוק קולו של ה״מאסטער״, המצווה לחזור לכיתה. הרבי, בעצם, שבע רצון מכך שתלמידיו אינם מתרוצצים ב״שולהויף״ ונמצאים בשטח סגור. וכך, יום־יום, בעת ההפסקה הגדולה, מתייחדים כמה נערים בחבורה, כששלמה הוא במרכזה ומתרכזים באיזו פינה בבית־הקברות. נגד עיניהם מצבות רבות אשר רק ראשיהן בולטות ללא כל סימן אות ובכמה מהן עוד אפשר להבחין שתי אותיות פ. נ. ולפעמים רחוקות אפילו אפשר עוד לקרוא את שם המת. פעם התקרבנו ל״אוהל״ שהיה כמעט שלם ובאמצע אחד הקירות — לוח שיש לבן. שלמרות הטחב והעובש שכיסוהו ניתן היה לקרוא את הכתוב, דברי השבח לאחד מפרנסי הקהל שהלך לעולמו.

איזו סקרנות מיוחדת הניעה את שלמה בסיורנו בבית הקברות והוא הכיר את כל מבואותיו וייחודיו. פעם הוא הצביע על שני העצים העבותים המגדלים אגסים קטנים (שקראו להם ביידיש: ״זשיטשקע בארנעס״). העצים האלה — הדריך אותנו שלמה — נטועים בשדה הקברות כסמל לכתוב: ״כי האדם עץ השדה״ והאגסים אסורים בהנאה. — ״למה־למה״, שואלים הנערים — ״הרי הכל קוטפים את האגסים ואוכלים אותם״? — ״הם עוברים עבירה חמורה״ — מתרעם שלמה וטעמו ונימוקו עמו. והוא מסביר: ״שרשי העצים האלה יונקים מן האדמה הטובה מדשן גופות המתים. והאוכל אגסי העצים האלה כאילו אכל מבשר אדם...

בית־הקברות וכל הכרוך בו העסיק את שלמה ואת חבריו הקרובים לו (ואני בתוכם) במשך כל הקיץ. הסיפורים שבהם הזין אותנו והלהיב את דמיוננו היו לאין ספור. מאין הוא שאב אותם? — רובם היו מאותם ספורי העם והאגדות על ימות־המשיח ותחיית־המתים. בעצם, כלנו שמענו אותם, מי בבית מפי ההורים. ומי — משיחות של קשישים בבית המדרש. אך שלמה ידע לפאר ולקשט אותם ולהרחיב את הדבור עליהם, לכל פרטיהם. כבר אז נכר היה בו המצייר והמספר שלעתיד לבוא.

וכך הוא תיאר, בין היתר, איך בבוא המשיח, יקומו כל שוכני־עפר לבושים בלבוש יהודי, בטלית וב״קיטל...״ הוא הרחיב את יריעת הסיפור על ״גשר הברזל שיתמוטט מתחת רגלי שונאי ישראל ועל גשר הנייר שהיהודים יעברוהו בשלום...״ הנה הוא רואה את התהלוכה הגדולה הצועדת בשירה וזמרה בדרכם לארץ ישראל. ותוך כדי סיפור הוא מתלהב בעצמו ממראה חזיונו ואתו יחד — הנערים הצמאים לדבריו... רוח הגאולה מפעמת את חבורת־הנערים. עיני כלם מבהיקות לשמע היום הגדול הממשמש ובא... הפיות פעורים למוצא שפתיו ובעצלתים אנו מתרוממים מחזיונות ״תחיית המתים״ ושבים למציאות של ה״חדר״ ולספסלים הארוכים משני צדי השלחן הארוך.

בינתים הלמודים נמשכים כסדרם. מאז התחלת ה״זמן״ אנו לומדים כבר את ספר התנ״ך השלישי. גם בתלמוד ישנה התקדמות. ההצלפות של הרבי פוחתות במדה ניכרת. אך ביקורי החבורה המצומצמת של שלמה בבית־הקברות התמידו במשך כל הזמן. ובה במידה נתרבו סיפוריו על האגדות הקשורות בבית־עלמין ישן זה. וכך למדנו אז מפיו על החזן ועשרת המשוררים, נגועי מחלת ״הנקודה השחורה״, שנקברו כאן חיים מפני חשש הידבקות במחלה. יום־יום וסיפוריו ואגדותיו. הוא גם ידע לתאר את גן־העדן והגיהנום. כפי ששמענו אז כולנו מפי מגידים נודדים שנקלעו לעיר.

יש להוסיף שבשיחות אלה עשה שלמה להסיר מאתנו את הפחד מפני המוות והמתים. בלילות היו נערים מפחדים לעבור ביחידות על פני בית הכנסת הגדול, כי סופר ביניהם, שבעליית־הגג איוו להן מקום משכן נשמות תועות המצפות ל״תיקון״. כמו כן, פחדו ללכת על־יד ״החברה־שטיבל״, בית המדרש של ״חברה קדישא״, מפני ששם נמצאו כלי הטהרה של המתים, או להמשיך הלאה על פני השער של בית־הקברות הרקוב מזוקן, מקום חנייתה של עגלת המתים השחורה המיועדת למתים מדלת־העם.

ברם, שלמה בסיפוריו התכופים על מתים, הקשיח את לב חבריו, וזכורני עד כמה הסיפורים האלה שימשו לנו תריס בפני הפחד ממתים והפיגו את החששות והפחדים האלה.

יכולני לסכם, שבמשך שנת הלימודים אצל ה״מאסטער״, בשני ה״זמנים״, חורף וקיץ, כבר התגבשו בשלמה שינברג הנער, כל נטיותיו, תכונותיו וכשרונותיו, שהשתקפו כעבור שנים במי שעתיד היה להיות בעל ה״שוועלן״, שלמה לבדי.

אורי קיסרי

זכרונות על שלמה לבדי, הסופר, הרופא, האדם

בנובמבר 1963 נגרמה לי הפתעה רבה: בשעת הפסקה של קונצרט פילהרמוני, ב״פואייה״ של היכל התרבות בתל־אביב, הרגשתי שעין חדה, יפה ונבונה, תחת רעמת שיער לבן, בוחנת אותי ומחייכת. האדם ניגש אלי:

— שמי שלמה לבדי, דוקטור לבדי. אבל אתה אולי תזכור אותי בשמי הקודם: שלמה שיינברג. זה היה לפני 43 שנים. —

חשתי במבוכה, כשם שנבוכים בני אדם, כשמישהו בא ללחוץ את ידם ולטעון להיכרות נושנה. משצלצל הפעמון, לא נשאר לי אלא להיפרד מהידיד הנושן והזר ולבקשו להתקשר עמי טלפונית.

רק למחרת בבוקר יצאה מבעד לערפל הדמות הנושנה. שלמה לבדי פינה מקומו לשלמה שיינברג. ואני ראיתי אותו ואת יעקב פרידמן ואת גיטה וייצמן ועוד אחרים בחיפה של הימים ההם.

★

בעצם, כבר לפני שנים מספר חזר הידיד משנות התחלת העשרים של המאה אל מעגל ההגיגים שלי, אך אז לא ידעתי במי מדובר. יום אחד, ליתר דיוק בוקר אחד, כשירדתי לסעוד פת שחרית באולם האוכל של מלון ״עדן״ בירושלים, ברכתי לשלום את המנוח יוסף שפרינצק, יושב ראש הכנסת הראשון, אשר נאמן לשולחן העגול שלו שבזווית השמאלית של האולם, שתה את ספל הקפה הבוקרי. מר שפרינצק רמז לי והזמינני להצטרף אליו. שבועיים לפני כן, לאחר שפירסמתי כמה אפוריזמים על המלה הקצרה שהיא מושג ארוך, ״דווקא״, בירך אותי יושב ראש הכנסת ושלח לי שני כרכים של כתב־עת היוצא לאור בלשון האידית, בשם ״דווקא״. מכאן, שהיה קיים קשר אידישאי לשוני, אם אני יכול לומר, בין שנינו. אולי משום כך אמר לי מר שפרינצק: ״חבל שאינך קורא יידיש, לוא כן, הייתי ממליץ באזניך על ספר, שבעצם הוא שלושה ספרים, שלושה כרכים עבים. המדובר הוא בטרולוגיה, שבעברית הייתי מתרגם את שמה ל״סיפים״ — מלשון סף — או ״מפתנים״. הספר יצא לאור בשיקאגו, וכפי שאמרתי לך, ביידיש. אני שומע כי הוא עומד להיות מתורגם לאנגלית. כן, זהו רומאן, רומאן בשלשה חלקים. לי שלח את הטרילוגיה יהודי יקר משיקאגו, שאני מקיים עמו קשר, ועלי לאמר לך, כי יש בספר ענין רב והוא ממש מושך ומותח. אפיזודות רבות מן המסופר בו — כולל מאורעות ישראליים — מקנות מחשבה מעמיקה. יש שם גם דברים שלא היו ידועים לי כלל. הפרקים הדנים בחייו של הנוער הישראלי דאז, ששרת בצבא הטורקי בימי מלחמת העולם הראשונה, הם מיוחדים במינם בתחום זה ואני סבור כי ספרותנו העברית ודברי ימי הישוב שלנו ייצאו נשכרים בשכר רב אם תתורגם הטרילוגיה לעברית״.

וכמובן, שלא עברו עשרים וארבע שעות ושוב לא הרהרתי לא בשיינברג, לא בלבדי ולא ביצירתו הספרותית.

★

אחרי הפגישה בהיכל התרבות ישבנו זה מול זה, בחומה של השמש המזרח־תיכונית ושוחחנו. לאט־לאט מתקלפים הקמטים ועמם עקבות הזמן מעל פניו של הידיד שאבד לי והוחזר לי, ורעמת השיער הלבן נראית לי עכשיו, כמחלפות כהות וגאות. אני מבקש את דוקטור לבדי שיגלגל במקצת זכרונות; זכרונות שלי, שלנו, בעקיפין אולי שלי. והוא מושך על שפתיו את חיוכו המיוחד ונענה ברצון. יש לו, ליליד סלונים זה, שעלה לישראל, כשהיתה עדיין ארץ־ישראל, — שעלה מאצל איזור הגבול שבין ליטא לפולין, מאותם יערות פולסיה, — יש לו סיפור חיים החורג מן הגידוש והמקובל. הוא היה בן 16 כשהגיע ללמוד בירושלים בסמינר למורים, שדוד ילין, הדגול במורים, היה מנהלו. נכנס ולמד עד שפרצה המלחמה העולמית הראשונה, והשלטון העותומני דרש מכל נושאי הדרכונים הרוסיים לבחור בין שתי הדרכים: או לעזוב את גבולות הקיסרות, או להתעתמן. אצל הנער שלמה לא היו היסוסים. לחזור לרוסיה לא אבה. והוא פנה אל בית הממשלה הטורקית. אותה תקופה היו בתי הספר התיכוניים שלנו (הסמינר, הגימנסיות... רבים לא היו) מייצאים את טובי נערינו, נושאי ההשכלה, אל בתי הספר לקצונה שעל גדות הבוספורוס. כך יצא גם שיינברג. וכשחזר עם יתר הגימנ־זיסטים שלנו במדי קצין, נשלח לחזית עזה. היה זה בסוף שנת 1917, שעה שההתקפה הגדולה, שהחל בה אלנבי ליד באר־שבע, הפכה לגיהנום של הרוגים, פצועים ושבויים. לא רחוק מחפירת ההגנה בה היה תקוע הסגן שלמה שיינברג, ישב גם אריה, הוא לובקה, הלפרין, בנו של מיכאל איש־האגדה ואחיו של ירמיהו הלפרין.

שיינברג נפל בשבי האנגלי והוא ישב בשבי האנגלי עד אויגוסט 1919, במחנה שבקירבת סידי בישר, ליד אלכסנדריה במצרים. הוא חזר לארץ בהשתחררו מן השבי, הלך לירושלים, ועד הפסח המפורסם והמגואל בדם של 1920 הורה ולימד את הלשון העברית בבית־הספר של האליאנס. העתים נשתנו... כיום אליאנס היא כמעט בית־ספר עברי, ואולם שיינברג היה המורה הראשון שהורה עברית בבית־ספר זה של חברת ״כל ישראל חברים״.

כשפרצו המהומות וזאב ז'בוטינסקי ארגן והקים את ההגנה על ירושלים, היה שלמה שיינברג בין הבחורים שהלכו עם ז'בו. אין ספק, שגם הוא היה נאסר עם ראש ההגנה ועם חברי המפקדה שלו, אלא שבשעת מאסרם של אלה נשלח שיינברג למורדות העיר, לעמדה אחרת, וכשחיפשו אותו האנגלים, הצליח לחמוק מהם ולברוח לחיפה.

כאן נתרחשה היכרותנו. הוא עבד כפקיד "באנגלו־פלשתיין סינדיקאט קומפאני", חברה לייבוא וליצוא שמנהלה היה מר דאיוויס, יהודי מאנגליה. זה היה ביום. את שעות הערב והלילה היה מנצל שיינברג למאמצים בתחום הבמה. היינו אז חבורה קטנה של חובבי הבמה העברית, ושיינברג היה אחד מאתנו. היה שם יעקב מושלי, שמשרתו הרמה, מהנדס ראשי של הרכבות, לא מנעה אותו מלשחק עם הנערים; היו גיטה דוניה־וייצמן, מרקו קרישבסקי, יעקב פרידמן, וייסבורד ואני. עבדנו אז על "המלך ליר היהודי" של גורדין והתחלנו להתכונן להצגת "משפחת צבי" של דוד פינסקי. שיינברג תרגם את המחזה לעברית. דומני שזו היתה עבודתו הספרותית הראשונה.

פרק אחרון זה היה ידוע לי לא פחות מאשר היה ידוע לשיינברג. אבל עכשיו יגלה לי חדשות ונצורות. מסתבר, שבמחנה השבי במצרים, הכיר אישית את מפקד המחנה, קצין בריטי גבוה שהיה איש הגות ורגש. על אף המרחק הגדול שבין עמדת המפקד לעמדת השבוי, נתגלגלו הדברים כך, שהיו מרבים לשוחח ולהתווכח. המפקד לא אהב יהודים, אך הוקיר מאד צעיר זה שהיה השבוי שלו. וכשסיפר לו שיינברג בערב שחרורו, כי יש בדעתו לצאת לאנגליה, אולי לארצות הברית, כדי ללמוד תורה וחכמה, נתן המפקד בידו מכתב המלצה לידיו של לא פחות מאשר — לקולונל סטורס בירושלים. וזה נעתר להעניק לשיינברג דרכון עם כל הזכויות, — חוץ מאחת — לחזור ארצה. "אתה נלחמת בנו, ולכן לחזור אלינו לא תוכל" — שיינברג נאלץ להסכים לתנאי זה.

בצאת שיינברג מהארץ, ביקש לראות את הוריו בסלונים. אבל הדרך היתה חסומה. זה היה בעיצומה של מלחמת פולין ורוסיה בקיץ ובסתיו של 1920, כשטרוצקי בראש הצבא האדום ערך התקפת־מצח על וארשה. באין ברירה שם את פניו ללונדון, בקוותו שכאן ייעזר לחדור לפולין ולראות את הוריו. הוא חשף את כתובתו של הקצין הבכיר שהכיר בשבי במצרים והתייצב לפניו. דומה הדבר, שכאשר מתיידדים מאחורי תילים דוקרניים של מחנות שבי, לפעמים הידידות טובה ומאריכה ימים... כשנתברר לקצין הבכיר, שאין פרוטה בכיסו של הבחור, תחב עשרים לירות שטרלינג לכיסו והשיג לו משרה זמנית בתחום התיירות.

שיינברג ישב בלונדון ארבעה חדשים עד שקם והפליג לארצות הברית. קרובים לא היו לו. אלא שבשבתו בארץ־ישראל נהג לכתוב ולשלוח, פעם בפעם, סיפורים אל מערכות העתונים. כך שלח סיפור גם לראובן בריינין, שערך באותה תקופה את "התורן". בריינין, שידע על בואו של סופרו הצעיר, בא לקבל את פניו ב"אליס איילנד" ואמר לו: "יש לי בשבילך 17 דולר בעד הסיפור".

כאן התחיל האפוס האופייני לאמריקה: שיינברג עבד בבית־חרושת. עבר לשיקגו, לימד (על־פי־רוב עברית), והחל ללמוד רפואה. כשסיים את לימודיו, השתלם בניתוחי פה, מקצוע שדבר אין לו עם ניתוחים פלאסטיים. לאט לאט פשט מעליו את הגלימה הארצישראלית.

ב־1924 נשא אשה אמריקאית מבנות ישראל ויש לו שני בנים. מאז, למעלה מארבעים שנה עסק ברפואה ושנים רבות היה ראש־מחלקה בבית החולים היהודי המפורסם "הר־סיני". מדוע שינה שמו בארץ־נכריה לשם עברי דווקא, ומדוע בחר לו בשם המוזר והמקורי "לבדי"?

— "מדוע לבדך?" — אני שואל. — "כלום אתה בודד?" —

הרופא מעלה חיוך ומשתהה כלשהו בטרם ישיב לי: — "לא, אינני בודד. בדידות זו איננה עובדא, אלא מסקנה פילוסופית. יש לי אשה, ילדים, ידידים, חברה. אלא הייתי בכל עת ונשארתי עד היום "סלף מאיד מאן". כל מה שעשיתי לעצמי, — בכוחות עצמי עשיתי. לא הייתי ל ב ד י בתוצאות. הייתי ל ב ד י בעשייה". —

★

בהקשר עם השם "לבדי", אני נזכר בשם זה ממין נקבה: אני נזכר ב"לבדה".

יש לקוות, כי לא כל נאמניה של הספרות העברית שכחו את סופרי האתמול שלה. כך אולי זכור להם עוד א. א. קבק, הרומניסטן של התקופה שבין שתי מלחמות העולם. שקריאת ספריו עוד היתה שגורה ומקובלת עם תום מלחמת 1939—1945. אני מעלה בזה את זכרו של א. א. קבק וזכר הרומנים שלו "במשעול הצר", "דניאל שפרונוב" ואחרים. "רומנים מיושנים" — יאמרו לך המהפכנים והמודרניסטים, אלה שבודאי לא קראו כלל את קבק. כי עם כל היות התקופה שחלפה טבועה בדרך כתיבתו, הנה היה האיש מספר יחיד במינו, מספר מבריק בעל סגולות מתח מזה וכושר הגות טובה מזה.

צירופי מלים, צירופי שמות, אלה ואלה מטלטלים אותך ומעוררים בך, בסמוך להווה, טעמו של עבר חם שאיננו מצטנן, עבר רחוק, שרק אש קטנה עדיין מחממת אותו. גם היודעים יפה את קבק הסופר, יודעים אותו במסויג. אך הנה שמו של ידידי הד"ר שלמה לבדי בא וטפח על פני ויצר את הצירוף הזה של עבר רחוק ועבר קרוב והקים את הקשר בין הרומן "לבדה" לבין הסופר לבדי... בדידות אחת מצטרפת לבדידות אחרת, שניה.

על כל פנים יש להניח, כי בראשית שנות ה־20 מזה וה־30 מזה, בתקופה בה קבע העלם שלמה שיינברג, כי מעכשיו יהיה שמו "לבדי" — היה עדיין "לבדה", הרומן של קבק, עובר מיד ליד. ויתכן, שהסמינריסט הירושלמי לשעבר הושפע על־ידי צלצול הבדידות של גיבורת הרומן של קבק, כשבא לפשוט צורה וללבוש צורה, לצורך מילוי תפקיד החיים שלו עצמו, ברומן של עצמו.

★

יש אנשים שהגורל מביים להם חיים בעלי צבעים עזים. בעלי אירועים חורגים מן השיגרה. דוקטור לבדי הבחין על השולחן בספר תורה קטן. — "יש לי תנ"ך קטן. על דפו הראשון כתבה יד, באנגלית: ,,לידיד שמעולם לא הסכמתי

עם דעותיו, אבל תמיד הערכתי את חוות־דעתו". יודע אתה מי נתן לי אותו? מפקד מחנה השבויים בסידי בשיר" —

עכשיו נדמה לי, כי הרופא אינו רואה אותי והוא מעלה בחופן יד רחב את זכרונותיו. הוא מדבר לעצמו. זכורה לו גם פגישה עם אותו אנגלי רם־מעלה מהפקידות הירושלמית. שנפגש עמו בשיקאגו. האנגלי בא לביקור, והרופא הלך לבקר אצלו. האנגלי זכר אותו. הוא אמר לו: "חבל שאינני יכול להחזירך לפלשתינה. היית רוצה לשוב?" — דוקטור לבדי שב, אבל לאחר שעזבו האנגלים. בשיקאגו נפגש לבדי גם עם ז'בוטינסקי, שהיה אז אדם רצוץ, וקשה היה לזהות בקמטי פניו את חריצי האופי של מגן ירושלים ואסיר עכו.

עכשיו הודה לבדי שבמשך כל השנים התגעגע לארץ, אבל אין הוא משלים עם דברים רבים הנעשים כאן. הוא השפיל את קולו כדי לומר: "אינני משלים עם ההתפייסות עם הגרמנים. כל משפחתי, הורים, אחים, בני־אחים, שש־עשרה נפשות, כולם נרצחו. לגבי נמחתה גרמניה מעל המפה. במלחמת העולם השניה שימשתי מייג'ור במפקדת מק־ארתור. ביקשו להעבירני לגרמניה. סירבתי". — אך יחד עם זה הארץ קוסמת לו. הוא מזהה בה קשר עם פרקי חייו בה. הוא מגלה סימני ההיכר עם העבר, שלו ושלה. יש עוד ביחוד בקיבוצים — אמנם לא בכולם — אנשים ועקבות אנשים... דגניה נשארה דגניה.

— "והרוח?" — אני שואל.

— "אני יכול להוסיף, — הוא עונה, — שבעיני התייר שהנני עתה, קצת מוזר להיווכח, כי בניגוד למה שהיה פעם, אין מזמרים כיום בארץ. הארץ נאלמה. אמנם מרבים לנגן, אבל ברחובות אין מזמרים, כפי שהיינו מזמרים. ניכר חיפזון מוזר, דחף. לפנים היתה מתינות רגועה. אתם מקיימים אמריקה בזעיר אנפין". —

ב־1963 הוא עוד תיכנן להוסיף לטרילוגיה שלו את החלק הרביעי. לשם כך בא לארץ. חומר היה לו, אלא שהוא היה עדיין מעורפל.

מדוע כתב? — ב־1929 החל כותב ברצינות. הוא נסע לפולין, ביקר בסלונים, עיר־הולדתו ושוחח ארוכות עם אביו, שהיה סוחר ולמדן גדול. אמר לו אבא: "מדוע אינך יושב ופורס שחור על גבי לבן את כל מה שעליו אתה מדבר עמי, בני?" — ואז החליט לכתוב, אף כי נאבק עם עצמו, שכן לא רצה לגלות הכל ולומר הכל. אביו חזר ואמר לו: "לא כדי לראותני באת, בני. אתה באת אלי כדי למצוא את עצמך".

הוא חזר לאמריקה והחל כותב. היו לו היסוסים ארוכים אם יכתוב אנגלית או יידיש. העדיף יידיש, שפת הוריו.

בעצם, קורותיו של דוקטור לבדי, רופא, סופר, אדם, הרי כתובים בשלשת הכרכים המשמשים מפתנים אל המחשבה והתחושה. הוא מצא את עצמו. האם מצא גם אותנו?

✶

ב־1972 ראיתיו שוב, כשעלה פעם שניה, — ואחרונה, — לראות את ישראל. הוא חש, כנראה, כי קרבו ימיו והוא ניסה להעתיק את הטרילוגיה שלו ללשון המקורית, לעברית. הוא ניסה להעלות בעברית את "המפתנים" שלו, במרכאות ובלי מרכאות. הוא שהה תקופה קצרה יחסית. הוא טלטל את עצמו ואת יצירתו. רבים היו היועצים... אך לא נסתייע הדבר. גם שיחה מעודדת שקיים עם נשיא־המדינה זלמן שזר ושרצה מאד לעזור לו, לא היה לאל ידה לקדם את תרגום היצירה והופעתה בגירסא עברית. כאן נחשפה תמונה מעציבה. לא קם גואל לרוחו של סופר בודד בנכר... הוא חזר לגלותו עם שלושת הכרכים שלו. עכשיו היו גם הם לבדם, כמו מחברם.

✶

בבואו להספיד אותו במותו, ב"פארווערטס", העתון היומי של ניו־יורק, חזר הרב דר. דוד גרויברט על החרוזים המפורסמים של היינריך היינה, שהכין לצורך מותו שלו על הפעמונים שלא יצלצלו בכנסיה ועל "קדיש" שלא ייאמר בבית־הכנסת.

שלמה לבדי לא התפלל בציבור... הוא התפלל ביחידות, לבדו, בהתאם לשמו שהעיד עליו.

(מתוך "הארץ", מיום 17 באוגיסט 1973)

מוריס אלכסנדר

ידידי שלמה לבדי

שלמה לבדי (שיינברג) עבר את דרך־חייו בתקופה של מעברים ושינויים עמוקים בחיי עם־ישראל. בלבדי־שיינברג היה משום סמל היהודי הנודד בן המאה העשרים. ראשיתו — חדר וישיבה בסלונים. ומעגל חייו רבי האירועים הושלם ביום 21 במרץ שנת 1973 בגיל שבעים וחמש, כיהודי אמריקאי. הוא חי בשיקאגו במשך חמשים ושלש שנים, והיתה לי הזכות להכירו מקרוב כידיד יקר במשך עשרים ושבע שנות חייו האחרונות.

לבדי בא מארץ־ישראל לשיקאגו בשנת 1921, מתוך החלטה נחושה לסלול את דרכו בחיים ב"ארץ הזהב" ("די גאלדענע מדינה") ולהיות כאמריקאי לכל דבר. על אף היותו אז בן כ"ג בלבד, כבר שבע נסיון־חיים רב הן בשנות נעוריו ובחרותו בסלונים והן כחלוץ ציוני בארץ־ישראל וכקצין תורכי במלחמת העולם הראשונה. כשהגיע לארצות הברית הוא החליט לפנות עורף לעבר שלו, אך מעולם לא עלה הדבר בידו. עם כל התערותו בחיים האמריקאיים ושליטתו המלאה באנגלית, הוא נשאר משורש בעברו. אף האנגלית שבפיו ניזונה עד יומו האחרון, הן בהיגוייה והן במבנה הבסיסי־רוחני שלה, מהשפעת העברית, אידית, רוסית ותורכית של שרשיו המקוריים.

חבר־נעורים שלו, יצחק ראונטש, שהכיר את שלמה שיינברג עוד לפני צאתו של זה לארץ־ישראל ושהשתקע בינתיים בארצות הברית, השפיע עליו בשנת 1921 להתחיל את חייו מחדש בשיקאגו, זה הכרך הסואן של המערב התיכון, שבו כבר השתקעו רבבות יהודים בהתחלת המאה העשרים, ועוד רבבות הוסיפו לבוא בשנות העשרים והשלושים הבאות, רובם מארצות מזרח אירופה. ידידו זה, ראונטש, מורה ומשורר אידי, עזר לו למצוא משרת הוראה ללימודים יהודיים בכמה בתי־כנסת במערבה של העיר, מקום משכנם של רוב יהודי שיקאגו בימים ההם.

שאיפתו הראשונה של לבדי היתה ללמוד רפואה ולהשתלם כמנתח. הוא נרשם כתלמיד במכון לואיס, שהוא מעין בית־אולפנא פרטי קטן, לשם רכישת ההשכלה המוקדמת הנדרשת ללימודים בבית ספר רפואי. אך בראותו שלימודי הרפואה יתארכו זמן רב מדי בשבילו, הוא עבר לרפואת שניים. אחרי שנתיים במכון לואיס, הוא התחיל, איפוא, בלימודי רפואת־שניים באוניברסיטה לויאולה וסיימם ביוני 1925. במרצו האופייני לו הוא פתח מיד מרפאת שניים ברחוב רוזוולט, שהוא מרכז העסקים העיקרי של הישוב היהודי.

למרות עיסוקו התדיר בהוראה לשם פרנסה ובלימודיו באוניברסיטה, מצא תמיד שלמה הצעיר, השאפתן ורב־המרץ, זמן כדי להשתתף בחיים היהודיים החברתיים והתרבותיים. הוא השתייך לקבוצות דרמטיות ושמו יצא כשחקן נדרש לבמות תיאטרון ביידיש. הוא גם נודע בחוגי הסופרים, משוררים, עתונאים האידיים של שיקאגו. בשנים ההן קם בשיקאגו מרכז חשוב של התרבות היהודית (בשפת אידית, היא יידיש בכתיב המקובל כעת), בצדם של מרכזי ניו־יורק, וילנה וורשה. לבדי השתתף במשך שנים ב"פארווערטס" (סניף שיקאגו) וב"יידישער קוריער", שני היומונים המשגשגים האידיים בשיקאגו של השנים ההן.

בשנת 1924 שנה לפני סיומו את לימודי הרפואה, הוא נשא לאשה את הצעירה חנה־לאה שטיין, מורה לפסנתר, בת למשפחה יהודית ותיקה מווירגיניה. חנה־לאה היתה בגידולה ובתרבותה שונה מאותן בנות ישראל של דור המהגרים הראשון באמריקה, ובעיני שלמה היא סמלה את התדמית היהודית־אמריקאית, שהוא שאף לשוות לעצמו.

במשך השנים, עם התרחבות עבודתו הרפואית, הוא הקים מרפאת שניים נוספת בשכונה מפוארת יותר במורד העיר. הוא המשיך בפעילותו המקצועית בסקטור היהודי של העיר גם אחרי חסלו את מרפאתו שברחוב רוזוולט עם הצטרפותו לצוות הרפואי של בית־החולים "הר סיני", בית החולים היהודי הגדול שבמערב העיר.

בשנת 1928 נבחר לסגן המנהל של מחלקת ניתוחי הפה שבאותו בית־חולים. כעבור שנים מעטות נתמנה למשרת הרופא הראשי לניתוחי־פה, ובכך הגשים את שאיפתו להיות למנתח. הוא שימש במשרתו זו, כראש מחלקת ניתוחי הפה באותו בי"ח, באופן מזהיר למעלה משלשים שנה.

ב־1934 נולד בנו הבכור דוד (כעת רופא לפסיכיאטריה בדטרויט), וב־1937 נולד בנו השני ויקטור (אביגדור) (כעת מהנדס לאלקטרוניקה בקליבלנד).

מאז ששלמה עזב את סלונים ב־1913, הוא שאף לבקר את הוריו ובני משפחתו המרובים. שאיפתו זו הוא הגשים ב־1929. כשסיפר לאביו, שיש בדעתו לכתוב בצורת סיפור את מגלת חייו שעברו בשלש הספירות: בסלונים, בירושלים ובשיקאגו, בקשו אביו לכתוב את הספר באידית. בעצם התכוון שלמה לכתוב את יצירת חייו בעברית או באנגלית, אך הכריע לבסוף, — כדי למלא רצון אביו — לצד האידית. וכך התעשרה הספרות המודרנית האידית בטריגולגיה הקלסית "שוועלן".

נאמנותו של שלמה לארץ מגוריו החדשה ועניננו בצבא, שבא לו מתקופת שרותו בצבא התורכי, הניעוהו, אחרי שהשתלם ברפואת־השניים, להיספח על יחידת רפואת השניים של חיל־הרפואה של ארצות הברית. במלחמת העולם השניה הוא היה בדרגת סרן במילואים של חיל־הרפואה. עם התקבל הידיעות הנוראות ב־1942 על השמדת הוריו וכל בני משפחתו על־ידי הנאצים. הוא התגייס לשרות פעיל, על אף היותו כבר בגיל 45. אחרי שרתו במשך כמה חדשים במישיגן, טקסאס ואוקלאהומה, הוא עבר עם יחידת רפואת השניים לחזית־הקרבות הדרומית באוקינוס הפציפי ושימש כקצין רפואי במשך ארבע שנים במערכות הקרב השונות נגד היפנים באוסטרליה ובגווינאה החדשה. ד"ר לבדי הקים תחנות לניתוחי פה וריפוי שניים לאורך כל החזית הזאת וביצע אלפי ניתוחים שבססו והשלימו את המוניטין שלו כמנתח־פה למופת. בזמן שרותו בצבא התידד עם הגנרל דוגלאס מק־ארטור והיה רופאו הפרטי.

בשובו לארצות הברית ב־1946, היה כבר לקוי בבריאותו. הוא חלה במחלת לב שממנה סבל עד סוף ימיו. עם זאת, על־אף מצב בריאותו, הוא חידש את פעילותו הרפואית וחזר למשרתו בבית־החולים "הר סיני", שבו המשיך כמנתח־פה ראשי עד 1957. בריאותו הרעועה והתקפי הלב החוזרים אלצוהו ב־1965 לפרוש כליל מעבודתו, אם כי מזמן לזמן הוא עוד ביצע ניתוחים, עד נפלו למשכב שממנו לא קם. במשך כל השנים מאז חזרו מהצבא, הוא היה מאושפז כמה פעמים לזמנים ארוכים. כל התקף נוסף של דלקת כיס הלב (זו המחלה שבה לקה) היה מסוכן יותר, אך תשוקתו לחיים הועילה לו להתגבר מדי פעם על מחלתו הנואשת. לא אשכח לעולם את אומץ רוחו ואת ההומור הטוב שלו, עם היותו מתכווץ מיסוריו, בבקרי אותו מדי פעם בבית החולים. הוא לא סבל שום הבעת צער והשתתפות במכאוביו ודיבר תמיד בתקווה לשוב לעבודתו הספרותית והרפואית. אכן, באחד ההתקפים הראשונים הוא היה במצב נואש כזה, שהוא חשב כי הוא הולך למות. וברגעים האלה הוא דאג שמא... לא

יוכל להחזיר לי את הסכום שהלוויתי לו להוצאת "שוועלן", בלתי אם יקבל מצבא ארה"ב פיצוי על מחלתו שחלה בה בעת שרותו. אמנם, הצבא מעולם לא פצה אותו, אך את חובו, שלא חשבתיו לחוב, פרע במלואו. ויודגש כאן, אגב אורחא, שעל אף מעמדו המקצועי האיתן, הוא לא היה אף פעם במצב כספי משביע רצון, עד כדי כך שנזקק להלוואה כדי להוציא את ספרו; דבר זה מעיד על גישתו הזלזלנית לצד החמרי שבעבודתו. כאיש הרוח הוא לא דאג מעולם "לתכלית" החמרית, וראה בכול, אף בפעולתו המקצועית, את הצד האידיאלי, את הערך האנושי גרידא.

נתוודעתי לראשונה אל דר. לבדי כאשר שב מהחזית לשיקאגו בשנת 1946, ונתקשרנו בידידות. הכרתיו על־ידי ידיד משותף, שארלי זאקון, אוהב אידית ומספר נודע, ושלשתנו היינו לידידים בלתי־נפרדים, למרות רקענו השונה והבדלי הגילים. זאקון נפטר ב־1963.

בידיעותיו האנציקלופדיות המרובות בתחומי היהדות וארץ־ישראל הועיל לי שלמה הרבה בתפקידי הציבוריים במפעלי המלוות לישראל ובתורת יושב־ראש הועידה הבינ־לאומית של "בני־ברית" למען ישראל. בקרנו ביחד בישראל בשנת 1963. זה היה ביקורו הראשון של שלמה מאז שעזב את הארץ ב־1920. וכן, בשנת שבתי בישראל ב־1972, הוא ערך ביקור אצלי עם רעיתו. הם היו אורחי בתל־אביב והייתי עד להתרגשותו בראותו את השינויים הכבירים בארץ וביחוד בפגישתו עם בני עירו, יוצאי סלוניקי. בביקורו זה השתדלתי ללא־הצלחה, שיצירתו „שוועלן" תצא בתרגום עברי. כמה שנים לפני זה שכנעתיו לתרגם את היצירה לאנגלית. לדאבוננו, התרגום האנגלי לא הופיע עד עכשיו.

הטרילוגיה "שוועלן" יצאה במהדורה מפוארת בשנת 1948. נוסף לכשרונותיו הספרותיים, ניחן לבדי בכשרון צייר אמן, והוא עצמו פיאר את ספרו בקישוטי ציור אמנותיים. הוא הוא שצייר את הכותרות המסוגננות להפליא של ראשי הפרקים, בחר את תבנית האות המתאימה ביותר ופיקח על ביצוע כל פרט ופרט בדפוס. הוא השתדל לעשות את שלשת כרכי "שוועלן" להוצאה המהודרת ביותר בספרות האידית. אין זה מתפקידי כאן להעריך את היצירה הערכה ביקרתית־ספרותית. את זה עשו מבקרים ספרותיים מומחים והרימו על נס את ערכה האמנותי וההיסטורי־ספרותי, והקוראים ימצאו במדור זה מקצת מהערכות אלה. ברם, יכולני להעיד, שמבחינת ההידור החיצוני של הספר אכן הצליח לבדי להגיע למימוש יומרתו. כי אכן, סבורני, ששלשת כרכי "שוועלן" הם בין המהודרים והמסוגננים ביותר מספרי אידית שראיתי מימי. טעמו הטוב וכשרונו האמנותי עמדו לו להגשים את רצונו. מעט מאד ידוע ברבים על יכלתו הציורית של שלמה. מובטחני ששרטוטיו המסולסלים־עדינים, איוריו ולוחות־התוויות (ה"עקס־ליבריס") לספריות פרטיות שהוא צייר יהיו לפריטים מבוקשים על־ידי אספנים. כשרון זה מהווה פן נוסף לכשרונותיו המצויינים של איש זה, המתואמים להפליא למזגה ורוחה של תקופת ה"רנסאנס" שבאמנות. שלמה כבדני, — ואני גאה על זה, — בייחדו את כותרת הפרק ב"שוועלן" המוקדש לירושלים — לתווית ספריתי הפרטית.

הוא היה יהודי מושלם ונלהב. עם זאת, הערצתו היתרה את אמריקה הפליאתני, ולעתים אני, "הצבר האמריקני", באתי בטרוניה עליו עקב ראייה מסונוורת קיצונית זו. אגב־אורחא, שלמה היה בעל לשון חדה ולעתים מקילה ראש בזולת. אך משוכנעני שהעמדת פנים כזאת מצדו היתה בחינת "הצגה" חזותית גרידא, מעין אמצעי הגנה עצמית כדי לאזן את הצטנעותו הטבעית ורגשנותו.

כשנפרדתי ממנו בבית החולים כשבועים לפני פטירתו, לפני צאתי לביקור בישראל, הוא פנה אלי בפנים מעוותים מכאב, חבקני ואמר: "רוצה אני שתדע שהיה טוב להכירך, לא אראה אותך שוב". נחמתיו ועודדתיו, אך ידעתי שזה אמת. מאז הרהרתי בלבי מדי פעם בזכרי אותו: חבל שלא אמרתי לו, כמה ברוכים ומלאים היו חייו, — אם כי מובטחני שהוא, הספקן, לא היה מסכים לדברי.

שלמה לבדי, איש־החמודות, המורה, חכם הלשון, איש־הצבא, הסופר, האמן, השחקן, התלמיד־חכם, הרופא, היהודי האמריקני המושלם, הידיד, — לא ישוב עוד, כשם שלא ישובו עוד הזמנים והשנים שהוא חי בהם.

עברית: ק. ל.

יצחק אלחנן ראנטש

זעכציק יאר פריינטשאפט מיט שלמה לבדי

(פון מיינע זכרונות)

אין גאטליב׳ס פענסיאנאט אין פאלעניצע, נעבן ווארשע, זיינען אין 1912 איינגעשטאנען יידישע שרייבער. דארט האבן זיך געפונען שלום עליכם און מרדכי ספעקטאר. איך בין דאן אלט געווען 13 יאר.מיך האט געצויגן אהין. כדי צופרידנ־שטעלן מיר, — נאכן טויט פון מיין טאטע־מאמע אין איין יאר צייט, — איז מיין מומע מיטגעפארן מיט מיר. כ׳בין געקומען אהין, ווען שלום־עליכם האט שוין געהאלטן ביים פארלאזן דעם ארט. פארשיידענע גרופעס פון געסט האבן

גענומען בילדער מיט אים. איך, אלס יינגל, האב ניט געוואגט צוצושטיין צו א וועלכע ס'איז גרופע, כדי צו זיין אויף א בילד מיט שלום־עליכם'ען.

איך האב זיך ארומגעדרייט אליין צווישן עלטערע מענטשן. מיטאמאל האב איך דערזען א בחור אומגעפער מיט א יאר עלטער פון מיר, מיט א קאפ „שרייבערישע" האר, מיט א „שרייבערישן" קראוואט און מיט א מאנדאלינע אין די הענט. זיין נאמען איז געווען שלמה שיינבערג, געקומען פון סלאנים. זיינע עלטערן, פארמעגלעכע, האבן געהאט א ווייך־געשעפט. שלמה איז געווען א העברעייער, געשאטן מיט פסוקים, געקענט ביאליקן אויף אויסווייניק. דערהערנדיק, אז אויך איך האב שרייבערישע אמביציעס, האט ער זיך באַ־פריינדעט מיט מיר. ער איז געווען דאס וואס מען רופט אין פאלקס־יידיש „א פריילעכער לונג און לעבער".

ער האט מיר אנפערטרויט זיין טרוים צו פארן לערנען אין יעלינס לערער־סעמינאריום אין ירושלים. און ווערנדיק אזוי גוטע פריינט, האבן מיר אפגערעדט צווישן זיך צו פארן צוזאמען אין ארץ־ישראל. מיר האבן אפילו שוין באשטימט א דאטע. צום סוף, איז ער טאקע אפגעפארן אין ארץ־ישראל און איך — האב עמיגרירט אין אמעריקע...

פון דאן אן, ביז סוף מערץ 1973, ד. ה. ביז זיין טויט, במשך פון גאנצע 60 יאר, איז אנגעגאנגען א קארעספאנדענץ צווישן אונדז. ער איז געווארן מיין נאנטסטער פריינט אויף דער וועלט.

ווען די ערשטע וועלט־מלחמה האט אויסגעבראכן איז שלמה, דער סטודענט אין ירושלים, געווארן אנ'אנהייבער פון טערקיי. טייל סטודענטן האבן געגלויבט, אז ענגלאנד וועט געווינען און אפגעבן ארץ־ישראל צו די יידן. אנדערע האבן געהאלטן, אז טערקיי וועט געווינען. זי האט צוגעזאגט, אז דאס לאנד וועט געהערן צו די יידן.

מיין שלמה האט געהאלטן פאר טערקיי. ער האט זיך אנגעשלאסן אין איר ארמיי, געווארן אנ'אפיצער און זיך באטייליקט אין די שלאכטן. אויפן פראנט איז אים אויך אויסגעקומען צו באגעגענען זיך מיטן „שונא", — מיט די חברים פון סעמינאריום. ייד קעגן ייד...

שלמה איז פארוואונדעט געווארן. די ענגלענדער האבן אים גענומען אין געפאנגענשאפט. פון א שפיטאל איז מיר אנגעקומען א בריוו אין פראנצויזיש, וואס שלמה האט דיקטירט צו א קראנקן־שוועסטער. ער האט זיך געזעגנט מיט מיר, ער האט געמיינט, אז ער גייט שטארבן און האט מיר געבעטן איך זאל שטיין און פארבינדונג מיט זיינע עלטערן אין סלאנים.

א לאנגע צייט האב איך ניט געהערט פון אים. כ'האב געמיינט אז דאס איז געווען דער סוף. מיטאמאל איז אנגעקו־מען, מיט א אייניקע יאר שפעטער, א טעלעגראמע פון שלמה'ן פון לאנדאן: „שיק מיר ארויס געלט אויף א שיפס־קארטע, וועל איך אנקומען צו דיר קיין טשיקאגע".

איך בין דאן געווען א לערער אין דער דאגלאס־פארק ארבעטער רינג־שול אין טשיקאגע. נאכדעם ווי שלמה האט געווילט א געוויסע צייט אין ניו־יורק, איז ער געקומען צו מיר. איך האב אים אפגעווארט אויף דער באן־סטאנציע.

2

די מלחמה האט נאטירלעך געהאט א שווערע ווירקונג אויפן פריילאכן שלמה. נאר באלד האט ער זיך אריינגעווארפן אין יידישן קינסטלערישן לעבן פון טשיקאגע, געווארן דער „רבי" אין חסידים־האל; רעזשיסירט א העברעאישע פאר־שטעלונג, געפרוווט שפילן יידיש טעאטער.

כ'האב אים אריינגענומען אין די ארבעטער־רינג שולן, נאר עס האט אים געצויגן צו דער העברעאישער שפראך. ער האט דאך געליטן ווייטאקן פון די ווונדן, וואס ער האט באקומען אויפן שלאכט־פעלד. א שפליט פון א קויל איז אים געבליבן שטעקן אין נאקן.

שלמה האט געביטן זיין פאמיליע־נאמען. ער הייסט שוין שלמה לבדי. ער הייבט זיך אן דרוקן אין אמעריקאנער צייטשריפטן. (נאכדעם ווי ער האט שוין געדרוקט אייניקע זאכן בעת די מלחמה־יארן אין ארץ־ישראל). ער דעביוטירט מיט א ליד אין „פרייע ארבעטער־שטימע" און אין א ניו־יארקער העברעאישן זשורנאל. ער וויל ווערן א דאקטאר־מעדיצין. אויך איך האב דיזעלבע אמביציעס. מיר שפארן אפ פון לעצטן ביסן כדי צו שטודירן. איך באקום א „סקאלערשיפ" אין נארטוועסטערן אוניווערסיטעט אין עוואנסטאן, ביי טשי־קאגע. נאר די שול־באוועגונג איז מיר צו טייער און איך באשטים צו ווידמען איר מיין צוקונפט. שלמה זעצט פאר דעם שטודיום. ער קען אבער ניט אויסהאלטן דעם צו לאנגן דויער פון מעדיצין־שטודיום, ער קען זיך ניט דערווארטן צו ווערן א מעדיקער. צום סוף באשליסט ער צו ווערן א דענטיסט. דאס געלינגט אים מיט אויסצייכענונג.

ער האט פארמאגט גאלדענע הענט, און צייכענען, שניצן, מעבל־ארבעט. ער ווערט שנעל פאפולער ווי א דענטיסט. ער האט חתונה מיט א יידישער טאכטער פון דער סאוט (ד. ה. פון איינעם פון די דרום־לענדער פון די פאראייניקטע שטאטן. — רעד.), מיט וועלכער ער האט צוויי זין. ער עפנט אויף אנ'אפיס אין דער „מארשאל־פילד"־געביידע אין צענטער פון שטאט. זיינע פאציענטן זיינען פון די פארמעג־לעכסטע פאמיליעס. זיינע הענט באווייזן וואונדער. ער ווערט נאמינירט אלס געהילף־פראפעסאר פון מויל־כירורגיע.

3

עס האט אויסגעבראכן די צווייטע וועלט־מלחמה. שלמה איז תמיד געווען א רעטענעש פאר מיר. מיר האבן זיך געקענט אזוי אינטים, נאר ער, דער פאציפיסט, איז געווען אנגעשלאסן אין דעם אמעריקאנער רעזערוו מיליטער. ווען די צווייטע וועלט־מלחמה האט אויסגעבראכן, האט ער, א פאטער פון צוויי יינגלאך, זיך אנגעשלאסן אין דער ארמיי און איז אוועקגעשיקט געווארן אין אקטיווער דינסט, ערגעץ־ווו אויפן פאסיפישן פראנט. די קינדער און די פרוי האבן חדשים לאנג ניט געוווסט, ווו ער געפינט זיך, און דאס האט געווירקט אויף זיין און זייער ווווילזיין.

אין מיין ענגלישן בוך: „בריוו פון יידישע סאלדאטן" האב איך אפגעדרוקט שלמה'ס א בריוו צו מיר פון ערגעץ־ווו

אין אויסטראַליע. — „ווו די פייגלען האָבן וווּנדערבאַרע קאָלירן, נאָר קענען ניט זינגען״, און ער געזעגנט זיך מיט מיר אין יענעם בריוו: „ווען די „שפּיל איז איבער (געמיינט די מלחמה. — רעד.). — דאַן טראַכט וועגן מיר, ווי כ׳בין געווען״...

שלמה איז צוריקגעקומען פון דער מלחמה א צובראָכענער פיזיש, מיט א האַרץ־פעלער. ער האָט זיך געהאַט זיינע חשבונות מיט וואַשינגטאָן. דאַגלאַס מעקאַרטור איז געווען זיין פריינט. שלמה האָט דורכגעפירט מויל־כירורגיע אויף דער גענעראַלס פּרוי.

ער באַשליסט דאַן אויסצופירן זיין לאַנג־פאַרטראַכטן פּלאַן: אנשרייבן א טרילאָגיע, באַזירט אויף זיין יונגן, נאָר רייך־ערפאַרענעם לעבן: זיינע קינדער־יאָרן אין דער שטריינג־אָרטאָדאָקסישער אַטמאָספערע, זיין רבנישע משפחה, זיין לערנען זיך אין דער סלאָנימער און מאַלטשער ישיבות, זיין ירושלים׳ער ערפאַרונג, דאָס טרעפן זיך מיט חברים אויף די שלאַכט־פעלדער, ווי שונאים; זיינע ארץ־ישראל—איבערלעבונגען, זיין נייעם לעבן אין אַמעריקע א. א. וו.

ווי א פּערפעקטיסט, גיט ער אליין ארויס זיין ווערק. ער קלייבט אליין אויס דאָס פּאַפּיר, מאַכט אליין אַרנאַמענטירונגען צו די קאַפּיטלאַך, צייכנט אליין די שער־בלעטער און באַשטימט אליין דעם איינבונד.

איך האָב דאַן שוין געלעבט אין ניו־יאָרק. נאָר ס׳גייט ניט דורך קיין וואָך, אַז מיר זאָלן זיך ניט דורכשרייבן. ער טיילט זיך מיט מיר וועגן די אַלע פּרטים. און אָט ערשיינט זיין טרילאָגיע „שוועלן״, אַרום 900 זייטן, אויף א ספּעציעלן פּאַפּיר, מיט אַנ׳אָריגינעלן איינבונד.

אין זאַך האָט שלמה לבדי געהאַט פאַרגעסן: אַז א יידישער שרייבער דאַרף זיך אליין אָפּגעבן מיט פאַרשפּרייטן זיין ווערק. קיינער וועט דאָס פאַר אים ניט טאָן. זיין צונאָמען „לבדי״ — אליין — איז געווען צוגעפּאַסט צו אים. ער איז געווען אַנ׳אינדיווידואַליסט, אין ערגעץ ניט באַלאַנגט און אין די שרייבערישע קרייזן איז ער נאָך געווען אומבאַקאַנט. אויסער דעם האָט אים זיין פּראָפעסיע אינגאַנצן איינגעשלונגען.

זיינערצייט האָט די טרילאָגיע „שוועלן״ ניט אַרויסגערופן קיין סענסאַציע, כאָטש ס׳איז א מייסטער־ווערק. איך בין זיכער, אַז ווען זי ערשיינט אין ענגליש, וואָלט דאָס ווערק געוואָרן וועלט־באַרימט. וועגן איר האָבן זיך אָפּגערופן זייער גינסטיק אונדזערע חשוב׳סטע ליטעראַטור־קריטיקער, ווי ש. ניגער, ד״ר א. מוקדוני, אַבא גאָרדין, קלמן מאַרמאָר, ד״ר יעקב שאַצקי, בן־ציון גאָלדבערג, נתן קראַוויץ, מלך ראַוויטש, דער שרייבער פון די שורות און פיל אַנדערע, אין דער יידישער, יידיש־ענגלישער און העברעאישער פּרעסע. דאָס ווערק איז צושיקט געוואָרן אין פיל ביבליאָטעקן און אינסטי־טוציעס אין אַמעריקע און אין אויסלאַנד.

אינצווישן זיינען זיינע קינדער אויפגעוואַקסן, באַקומען דאָקטאָר־טיטולן. וויבאַלד מיר האָבן געוווינט אין פאַרשייד־דענע שטעט, האָט אונדזער פריינטשאַפט פאַרגעזעצט זיך אויסדריקן אין קאָרעספּאָנדענץ. די פּערלדיקע האַנטשריפט פון שלמה׳ן פלעגט מיר דערפרייען. זיין הומאָר און סאַטירע זיינען געווען פון א הויכן קאַליבער, הגם זיין אָפּט־דורכגע־שמוגלטער ציניזם צו די ווערטן פון היינטיקער וועלט האָט אים פון צייט צו צייט באַהערשט.

ווען אונדז, מיין פרוי און מיר, איז אויסגעקומען צו זיין אין טשיקאַגאָ, האָבן מיר געמוזט איינשטיין ביי די לבדי׳ס אין עוואַנסטאָן אין זייער אייגן הויז. ער האָט אונדז אָפּגע־וואַרט און ער האָט אונדז באַגלייט. דעם לעצטן מאָל האָט ער דאָס געטאָן זעקס פאַרטאָג לעצטן יוני (1972), זיך וואָרים צוקושט מיט אונדז. אין זיינע אויגן האָבן געגלאַנצט טרערן.

מיט א פּאָר וואָכן צוריק, ענדע מערץ 1973, האָט חנה, לבדי׳ס פרוי, אונדז טעלעפאָנירט: „שלמה לבדי איז ניטאָ מער. איר זייט מיינע איינציקע פריינט״. —

מער וועלן שוין ניט אָנקומען די פּערלדיקע בריוו פון שלמה לבדי. ער איז אַלט געווען 75 יאָר.

(פון „מאָרגן־פרייהייט״, אַפּריל 1973).

חנה-לאה לבדי

זכרתי *)

עברית: ח. אורלן

במבט ראשון נתגלה לפני זה שעתיד היה להיות בעל נעורי, כשנצבתי באולם האורחים שלנו ליד החלון והבטתי החוצה. ראיתיו צועד בשדרה, כשידיו תקועות בכיסי מעילו החום הדהוי, חבוש מגבעת-לבד טרזנית על ראשו הזקוף הגא. הוא יצא אז מביתנו אחרי שבא לידי הסכם עם אמי האלמנה בדבר שכירת חדר במעוננו. בעיני אמי מצא חן

*) פרק זכרונות מאת אלמנתו של הסופר המנוח, הגב׳ חנה־לאה לבדי לבית שטיין.

הסטודנט הצעיר לרפואת שיניים, ובעיני שלמה מצא חן החדר עם הכניסה המיוחדת עם כל הנוחיות, בשכר הדירה שהיה בהתאם להכנסתו הצנועה כמורה עברי.

פגשתיו לראשונה פנים אל פנים כעבור ימים אחדים. כשנכנס אל חדר האוכל שלנו להשתמש בטלפון, ואמא הציגה אותו לפני. הוקסמתי מעיניו הכחולות ומבת־שחוקו הכובש של הגבר הצעיר הנאה ומאיר הפנים, בעל הבטחון העצמי וגינוני החן, שהיה לבוש בקפדנות בבגדים נקיים.

הייתי מורה בעלת שם למוסיקה והכנסותי מהוראה פרטית ובבית־הספר איפשרו לנו לגור בדירה מרווחה במקום יפה בשכונה היהודית עם אמי ודודתי. הייתי עסוקה רוב שעות היום ומבלה את הערבים בקריאה בחדר הספרייה שלנו. עבר זמן לא רב, ושלמה התחיל להיכנס אלינו בערבים ונתקשרה בינינו ידידות.

שלמה היה איש שיחה מצויין, והוא גילה לפני, לפני הנערה מווירג׳יניה, נופים, אנשים ואופקים שהיו בלתי ידועים לי עד כה. כל אותו אביב של שנת 1924 והקיץ שלאחריו היו הימים בשבילי מלאי צפיה לערבים עם הצעיר המלבב, איש השיחה המענין והמאלף ובעל ההליכות הנימוסיות, שהופיע לפני כאילו מעולם אחר.

באויגוסט אותה שנה יצאתי לחופשה. לקראת ראש־השנה, — החג שאנו שמרנו לפי כל המסורת, — חזרתי הביתה. באותו יום ישבתי וניגנתי בפסנתר, כאשר שלמה נכנס בחשאי והקשיב לנגינתי. חשתי בכניסתו אף כי לא ראיתיו. כשהפניתי את ראשי, עמד לפני כמבויש כלשהו. אך התעודד מיד ואמר אלי: ״יש לי במקרה שני כרטיסים אל הקונצרט הסימפוני למחר. התלכי אתי?״ — קבלתי את ההזמנה ברצון, אם כי מופתעת במקצת, אחרי שראיתי בחדרו תמונת נערה יפה עם הקדשה לו. אותו ערב נשאר כזכרון בלתי נשכח בלבי. זה היה יום צאתנו הראשון ביחד. שחל במקרה, שלא בידיעתו, ביום ההולדת שלי.

אחרי יום זה באו ימים רבים אחרים של ביקורים בקונצרטים, תיאטרונים, ארוחות מחוץ לבית וחיזור תכוף. כעבור חדשיים התארסנו וחתונתנו נערכה בסוף שנת 1924.

מאז עברו עלינו במשך 48 שנים ומעלה הרבה ימי שמחה והרבה ימי תוגה משותפים, עד אותו יום מר בחודש מרץ 1973, כאשר אהוב לבי הלך לעולמו והשאיר לי ולבנינו ולכל ידידיו ומכריו את זכרונו הבלתי־נשכח.

גברת חנה־לאה לבדי, אשתו של שלמה, בימי־ארוסיה

די פרוי פון שלמה לבדי, חנה־לאה, **אלס כלה**

ויקטור לבדי

אבי

עברית: ק. ל.

כאשר בן בא לכתוב על אביו, הוא עומד בפני כמה אפשרויות אחיזה מבחינות שונות, התלויות בתקופות הגידול של הבן ויחסיו עם האב בתקופות אלה: מבחינת שנות הילדות על תמימותן, מבחינת תקופת הנעורים וההתבגרות על העיוותים וסתירות הכרוכים בה ומבחינת תקופת הבגרות השלמה, כאשר הבן הפך לאדם מבוגר, העומד ברשות עצמו וכאשר היחסים בין האב ובנו הם של שני מבוגרים, העשויים לעמוד בפני מגבלות ההתאמה הנפשית שביניהם, אך בה במדה הם נאחזים בקשרים האמיצים המאחדים אותם בתוקף נסיון החיים והקשר הטבעי. מתוך העדפת הבחינה האחרונה שמניתי, שהיא בעלת יתרון ניכר, אנסה להעלות רשמים אישיים אחדים שהתגבשו במרוצת השנים, ואשים את הדגש על שלמה לבדי האיש, בלתי אם אצטרך, בגלל איזון הדברים, גם לציין משהו על שלמה לבדי האב.

האיש שבחר להיות "לבדו" הפליג בודד לדרך שדרשה רוח של עצמאות ובטחון. לעתים קרובות היה עליו לקיים את עצמו בתחבולות־תבונה ומתוך שימוש מאולתר באמצעים וחמרים הנמצאים מתחת ידו. בשנים הקודמות היה זה כורח כלכלי; אחר כך זו היתה דרך החיים שבחר בה. תהיה אשר תהיה ההנמקה האידיאליסטית או רומנטית לאורח־חיים זה, — במשך הזמן הוא נתגלה כדחף של שאר־רוח ממציא ומחדש, שהגיע את יצירי רוחו וכפיו האמנותיים.

כששיווה צורה רומנטית לסיפוריו משנות חייו כסטודנט בארץ־ישראל שלפני מלחמת העולם הראשונה, אין ספק שתנאי החיים הדלים אילצוהו לאלתר מכל הבא ליד מתוך מינימום של חמרים (כגון הסיפור על שני התלמידים שהיו שותפים לזוג מכנסים אחד...), ומובנת גאותו הגלויה כשהיה מספר על המצאת פתרונות מתוחכמים לבעיותיו שבשנים ההן. כל נושא ההסתפקות במועט, מציאת שימוש לכל שארית של פסולת, הנכונות התמידית להעזר בכוחות עצמו, — הפכו להיות מניע כביר לכל ימי חייו. כשנצטרך לחמרים כלשהם, הוא בדק קודם כל אם אפשר "ליצור" אותם, ואכן כך עשה בהרבה מקרים. לעתים היה כאילו מצדיק את זה בכורח כלכלי, אך קרוב יותר להניח, שעל־ידי הנוהג הזה באה על סיפוקם שאיפתו העזה והגאה לאי־תלות ולהספקה עצמית ככל האפשר.

הוכחת אמצאה מתוחכמת לפתרון בעיה כלשהי הפכה אצלו לאתגר, למבחן התבונה, למשחק התגרות בטבע. ומה גדולה היתה הצהלה לקראת משחק שכזה! לא תמיד הוא זכה בכך, אך כיבד תמיד את מתחרהו והודה בכשלונותיו בלי נטירה ומרירות. בין אם זה היה חידוש מוצלח בתחביר השפה או שימוש מחדש בחתיכה מרופטת של עור נעלים, — לדידו היה בכך מעין חדוות־חיל נוכח האמצאה, או חשיפה נוספת של אחד מסודות הטבע. האם זו אותה הרוח שפעמה בלב תלמיד החדר או בן הישיבה, שלא הסתפק ב"תיקו", לא סמך על "תשבי שיתרץ קושיות ובעיות", אלא חיפש דרכים לתרצן בעצמו, בכוח המצאתו ודמיונו כי רב?

הוא השתעשע בניצול חמרים משומשים לצורך להטי הייצור שלו. שום דבר לא היה פסול לשימוש ושימוש מחדש. הוא הפך קרשים של ארגזי תפוזים לאצטבאות בשביל צעצועי הילדים ולכלי־קיבול לכל מיני מזכרות של בניו. לאחר שלושים שנה, אם נזדמנת למשרד מרפאתו או לחדר ספרייתו וציינת לשבח את מלאכת המחשבת של ארונות הספרים, הוא היה בו במקום מזהה את מוצאה ו"שלשלת־היוחסין" של כל נשורת־עץ, שממנה התקין את המחיצות, האצטבאות ופריטי הנגרות האחרים. אף חתיכת עץ אחת לא היתה חדשה! אותם הקרשים של ארגזי התפוזים, אחרי "שהתנסו" בהחזקת הצעצועים, הוקדשו למשימה ספרותית יותר... אלא שכעת הם הוראו בסרט־כיסוי מלאכותי גרעיני, המתוכנן על ידי האומן, הוא האמן, הוא הוא בעל הספריה.

הוא ציפה שדברים ייעשו על־ידי זולתו באותה רמה גבוהה שקבע לעצמו. ומעשה שהיה בכריכה גרועה של סידור תפילה יקר, שאיכזבה את אבא. מיד תלש את לוח הכריכה לפני עיני הכורך הנדהם והצהיר שהוא ייטיב לעשות זאת ממנו. ובאותו ערב הוא שקד על כריכתו הראשונה; למחרת בבוקר הוא השלים את הזהבת העור והתאמתו לסגנון הרנסנס. אחר מבצע זה שוב לא היה שום חומר פסול בעיניו לצורך כריכת ספר לעת־מצוא; סככות לחלונות משומשות, ארגזי־אריזה, חתיכת קרטון, פיסת־עור, — הכל היה טוב ויפה להכיל, תוך שעות ספורות, חומר מודפס שעקב התבלותו או טיבו היה צורך לכרכו מחדש.

עצמאותו בלטה גם במבצעיו האמנותיים. כשפתח את מרפאתו הראשונה, היו קירותיה ערומים, אך בגלל מצבו הכספי לא יכול לכסות אותם במשהו לפי טעמו. מיד עמד וצייר כמה "דמויות" מצאת היהודים ממצרים, לפי מיטב דמיונו הפורה. כעבור שנים, כשהיה כבר ברווחה חמרית ויכול לרכוש תמונות מתאימות למרפאתו החדשה, שוב לא נזדקק למוכן, לא מטעמי חסכון, אלא שהמצוי — ויהיה מחירו אשר יהיה — לא היה לפי טעמו. הוא קישט את חדר הקבלה בשרטוטים וסמלים, מעשה ידיו הוא.

עם כל עצמאותו והתחדשותו, הוא היה "שומר החומות" בכל הנוגע ליהדות. הוא נעדר סובלנות ביחס לכל מה ולכל מי שחילל את הקדוש ויקר בעיניו. אהבת החיים, הערכים והתרבות היהודיים מלאו את חייו. עם זאת הוא לא לקח חלק בטכסי הדת הממוסדת. הוא אהב את מורשת אבותיו. הוא אהב את עמו, אך נפשו סלדה מאותם יהודים, נעדרי יראת הכבוד בפני ערכי היהדות היסודיים. הוא לא יכול לנשוא חיצוניות שאין מאחריה ולא כלום. טכסים בלי כוונה. הוא לא יכול לתת יד לאלה שאכן משתתפים אתו בהוקרת ערכיו, אך הנתונים לקליפה הרדודה גרידא ולא לתוך העסיסי.

חוויית היהדות שלו היתה בחינת "תפילת־ייחוד", אם כי הוא שיתף יחידי־סגולה במקדשו הפרטי. מקום־כבוד בהווייתו היהודית היה שמור לנגינה הדתית המסורתית; הוא היה מטריח את עצמו למרחקים כדי להאזין לחזן "אמיתי". בשנותיו האחרונות, כשאמני החזנות של דורו שוב לא הופיעו ברבים, היה מאזין במשך שעות לתקליטיהם. התלהבותו לנגינה הדתית גברה על שמרנותו בתחום זה, עד כדי האזנה ל"חזנות", בתנאי שתדמה בסלסולי־זמרתה לחזנים "האמיתיים" ההם.

בשנות העמידה הוא נמנע מלבקר בקונצרטים, אך חיבב מוסיקה חילונית. הכינור היה כלי הנגינה המועדף שלו. זוכרני שידור של פריץ קרייזלר שהקסימהו בנגינות הצוענית. הוא היה מאזין ארוכות לשידורי ההופעות הכושיות. השירה שלוחת־הרסן, הקצבים הפרימיטיביים והתפילות החוצבות להבות־אש של הכושים האדוקים בדתם, — יתכן שהיו בעיניו התגלמות נאמנה של החסידות הרומנטית, כפי שהוטבעה בזכרונותיו מימי נעוריו.

מחוץ לחוגים הספרותיים האידיים, היה ידוע אבי גם כיוצר של למעלה מ־24 תוויות לספריות. כמעט כולן הוא הקדיש לידידים. אכן, מה מתאים יותר לאיש זה, חובב

„עקס־ליבריס" פרטי של שלמה־לבדי, מצויר על ידו, ראויים לציון הסמלים: ספר הגמרא הפתוח, הנר הדולק וקורי־העכביש על־יד החלון.

פריוואטער „עקס־ליבריס" פון שלמה־לבדי, געצייכנט דורך אים אליין. באמערקנסווערט זיינען די סימבאלען: די אפענע גמרא, דאס ברענענדע ליכט און די שפינוועבס ביים פענסטער

ספרים ואנשים, מאשר לשתף את ידידיו בחיבה זו באמצעות סמל אמנותי זה!

ברם בשום תחום אחר לא באה רוחו האמנותית לביטוי כמו ביצירתו למופת "שוועלן". גלוי וידוע לכל יודעיו, שהוא השקיע את כולו ביצירה זו. זה היה עולמו: סלונים, ארץ־ישראל שלפני מלחמת־העולם הראשונה וארצות־הברית שלאחריה. זה עולמו שלא חרג ממנו. הוא כתב על עולמו, על חייו. אולם הוא הביע לעתים קרובות את מורת־רוחו ביחס לדעה, שיצירתו זו היא אוטוביוגראפית. ביצירה אוטוביוגראפית — היה אומר — מספר המחבר על עצמו, אך הספר הזה מתאר עולם מסוים ועם מסוים. זו היתה יצירה מתוך אהבה. הפרטים הדקים ביותר שבהדפסה זכו לתשומת לבו. כל פרק קושט בציור מעשה ידיו, כל כותרת של פרק צוירה בעטו. הוא הוא שתיכנן את שער הספר והאיורים. אף צורת האותיות צוירה בידיו. כל זה איננו מעיד על מאמץ אוטוביוגראפי לשם השתבחות גרידא.

היצירה משמשת מצבת זכרון לעולם ולאנשים שאהב. הוא כתב אותה אידית למלא רצון אביו. בתכסיס סמוי ואופייני לו הוא חרט את שמות בני משפחתו במצבת זכרון זו: אחיו הצעיר שנפטר איתמר נמצא בספר בשם "תמרה", גבורת הכרך השני. הסבתא, ששמה היה דייכה, הפך לדייכס, שם המשפחה של אביגדור, גבור הספר בהיותו בסלונים — לדוכס בהיותו בארץ־ישראל ולדיקנס — בארצות הברית.

לפי הבנתו היו מעטים שיכלו להתמודד עם תרגום "שוועלן" לאנגלית ועברית, כדי מתן גירסא נכונה בהתאם לרוחו וטעמו. הואיל ושלט בשלמות באנגלית, הוא נטל על עצמו את משימת התרגום לשפה זו. אך הוא נשבר בין שאיפתו לנאמנות לרוח המקור האידי ובין הצווי לעצמו לתת גירסא חפשית ברוח השפה האנגלית. יתכן שדרישה זו מעצמו היתה למעלה מיכלתו; יתכן שהתמדתו לשמור על התבלין של הנוסח האידי הצריכה תרגום מילולי. התוצאה היתה: סגנון אנגלי נוקשה ובלתי־טבעי, למטה מהאיכות, שבכוחו היה בכל זאת לעמוד בה. במקרה זה הפכה התלהבותו לשלמות ולדיוק מלא להיות לו בהחלט לרועץ. התכונות שתרמו כל כך לאישיותו האמנותית מנעו, איפוא, ממנו, למרבה האירוניה, את השכלול המוצלח של תרגומו האנגלי. ואופייני הוא, שמעולם לא מצא מתרגם שיתמודד עם דרישותיו העילאיות.

בשנותיו האחרונות הוא השתדל למצוא מתרגם עברי ל"שוועלן". הפרק החביב עליו ביותר בספר היה "ירושלים" (בכרך השני). הוא תרגם בעצמו את הפרק, ובהיותו בישראל נתן אותו לכמה מתרגמים, כדי לעמוד על טיב תרגומיהם. אחרי השוואה של הגירסאות המתורגמות, הוא לא מצא אף אחת שתספק את טעמו. מאידך, גם תרגומו הוא לא השביע את רצונו. (התרגום שנעשה בידיו הוא — מופיע במדור "לבדי" בכרך זה של "פנקס־סלונים").

הרשימות דלעיל באו להעלות את דמותו האמנותית והספרותית של האיש, כפי שהוא נראה בעיני הבן. הערכים והתכונות שכה העשירו את חייו — הם הם מורשתו של אבי בשבילי.

קטע ממכתבו האחרון של שלמה לבדי

בשכבו על ערש־דוי, שממנו כבר לא קם, שיגר שלמה לבדי ביום 3 באוקטובר 1972, את מכתבו האחרון לעורך „פנקס סלונים". אנו מביאים כאן קטע ממנו, על התרשמותו מהכרך השלישי של „הפנקס":

„קבלתי את „הפנקס" וקראתיו בתשומת־לב רבה מן הדף הראשון ועד האחרון. לא אגזים באמרי שקראתיו בנשימה אחת וחזרתי וקראתיו. הכרך השלישי מלא וגדוש „מכל טוב". אני מוקיר מאד את טיב תכנו וסדרו. אך למותר לי להצהיר שאני אוהב את סלונים וכל השייך לה. וכפרפרזה לדברי מנדלי: „אני חוט שרוג ומשורג באותו הארג הכביר הנקרא בשם סלונים". ואם יהיה האדם בעל שבע עינים, לא יהיה בכוחו לגלות מגרעות כלשהן בתוך שפע החומר המרתק אשר בכרך. ואחרי שקראתי ושניתי את „הפנקס" אוכל רק לאמר, שאין זה רק אוסף זכרונות, מסמכים, דמויות ומאמרים על תולדות עיר ואם בישראל, — זוהי חוויה ספרותית־היסטורית לקורא ותיק בכלל, ועל אחת כמה וכמה למי שנולד, גדל וחי בסלונים. אשריך, רחימאי, וכן חבריך, שזכיתם להוציא יצירה זו, ותתחזקנה ידיך במפעל הכרכים הבאים.

באשר להבטחתי בדבר כתיבת זכרונות בשביל הכרך הבא, הרי בגלל טרדתי הרבה בעניני בריאותי אני מוכרח לדחות את כתיבתם. הכל תלוי במצב בריאותי, שאיננו ראוי לתהלה כל־עיקר..."

הערכות על יצירתו, הטרילוגיה „סיפים”

אפשאצונגען וועגן זיין ווערק, די טרילאגיע „שוועלן”

ד״ר. א. מוקדוני

„שוועלן” – א סימבאלישע שאפונג פארן מזרח־אייראפעאישן יידנטום

„שוועלן” איז א גאר שטארק פארבעלעטעריסטעוועטע אויטאביאגראפיע. דא האט איר דעם וועג, דעם פארדרייטן וועג וואס איז פול מיט דראמעס און טראגעדיעס, וועלכן דער גרעסטער טייל פון דער יידישער יוגנט האט דורכגעמאכט אין סוף פון ניינצנטן און אין דער ערשטער העלפט פון צוואנציקסטן יארהונדערט.

ווען איר וועט בלויז דורכגיין דעם צעטל פון די פארשיידענע נעמען, וואס דער העלד פון דער טרילאגיע האט געהאט אין פארשיידענע צייטן און אין פארשיידענע לענדער, וועט איר האבן פאר זיך דעם משונה־דיקן וועג, וואס ער איז דורכגעגאנגען.

אין דער היים האט ער געהייסן אביגדור דייכעס; אין דער ישיבה — דער פילעגאווער; אין ארץ־ישראל — דוכס; אין דער טערקישער ארמיי — אבוקאדור (אביגדור) עפענדי; און אמעריקע — וויקטאר דיקענס...

לא׳מיר פריהער דערציילן, בקיצור, דעם סיפור־המעשה. דער מחבר שילדערט די קינדהייט און יוגנט־יארן פון זיין העלד אביגדור אין זיין געבורט־שטעטל פילעגאווע. זיין זיידע, ר׳ שלום־יעקב דייכעס, ווערט געמאלן מיט די ליכטיקסטע פארבן. אנ׳עכטער יידישער פאטריארך שטייט דא פאר אייך, א יידישער אריסטאקראט; א ליכטיקער מענטש און א ליכטיקער ייד ווערט דא געצייכנט. קיין שאטן לאזט דער מחבר ניט פאלן אויף דעם זיידן, אפילו דאס נייטיקע ביסעלע שאטן, וואס וואלט געמאכט בולט׳ער די ליכטיקייט פון זיידן. עס איז א פארטרעט פון לויטער ליכטיקייט.

און, פארשטייט זיך, אז אביגדור האט א ליכטיקע יוגנט אין הויז פון זיין זיידן. און אויסער דעם זיידן האט ער אויך געהאט א חבר׳טע, אנ׳אייניקל פון זיידן, זי איז געווען א יתומה׳לע און האט געהייסן — הדס׳ל. אין א גן־עדן האט ער געלעבט אין זיין קינדהייט.

דער העלד וואקסט אונטער און ער פארט קיין ארץ־ישראל. דארט ארבעט ער אין א קאלאניע און אין דער פרייער צייט פירט ער מיט אנדערע יונגעלייט שארפע וויכוחים. דער קאלאניסט ביי וועלכן ער ארבעט האט א טאכטער תמרה. פארליבט זיך די טאכטער אין דעם יונגן ערד־ארבעטער אביגדור דייכעס, אדער דוכס, און אביגדור פארליבט זיך אין איר. תמרה פארבייט אים די דערוואקסענע הדס׳ל, זיין שוועסטער־קינד, וואס ער האט איבערגעלאזן אין פילעגאווע; זי איז אזוי שיין, ניכטער און קלוג ווי הדס׳ל.

הכלל, דער יונגער אביגדור געפינט זיין הדס׳ל אין ארץ־ישראל. די אריגינעלע הדס׳ל איז אין דערהיים, ווייזט־אויס, געווארן א רעוואלוציאנערין. איר האט דא בריוו פון הדס׳ל צו איר שוועסטער־קינד אביגדור און איר האט פאר זיך קלאר איר ווייטערדיקע אנטוויקלונג.

לאנג ביי דער ערד־ארבעט בלייבט ניט אונדזער העלד. ער קומט אן אין א לערער־סעמינאר אין ירושלים. דא האט איר א ריי גוטע פארטרעטן פון די לערער און תלמידים, צווישן די תלמידים זיינען דא שארפע, וויציקע און שטארק פאלקסטימלעכע יונגעלייט און איר האט אויך ערנסטע און שטרייגנע לערער. די תלמידים זיינען בעסער געצייכנט ווי די לערער. דאס איז נאטירלעך: דער מחבר איז געווען מיט די תלמידים אין אנ׳אינטימערן קאנטאקט ווי מיט די לערער.

און דא קומט די ערשטע וועלט־מלחמה. ארץ־ישראל איז אונטער דער ממשלה פון טערקיי, און די יידישע יונגעלייט פון רוסלאנד ווערן געשטעלט פאר צוויי ברירות: ארויסגעשיקט ווערן פון לאנד, אדער אנקומען אין דער טערקישער ארמיי. אביגדור נעמט אן די צווייטע ברירה. ווי א געבילדעטער יונגערמאן ווערט ער אנ׳אפיצער אין דער טערקישער

ארמיי, און אונדזער העלד באקומט דעם נאמען אבוקאדיר עפענדי.

דער טייל אין דער שאפונג, וואס באהאנדלט די מלחמה און די טערקישע ארמיי, איז איינער פון די בעסטע אין דער טרילאגיע. דאס איז פארן יידישן לייענער גאנץ ניי. דער מחבר שילדערט די טערקישע ארמיי און די הארטע, בייזע און בלוטיקע מלחמה. די מלחמה שווינקט אראפ זיין איינגעבוירענע סענטימענטאליטעט. די מלחמה מיט איר גרויליקער ווירקליכקייט קנעט איבער אונדזער העלד. ער ווערט ניכטערער, טיכטיקער. ער איז לחלוטין שוין ניט דער אביגדור וואס אין פילעגאווע, אין דער קאלאניע און אין דעם לערער־סעמינאר.

שער הספר „שוועלן", כרך א', מצויר ע"י המחבר
דער שער־בלאט פון „שוועלן", באנד I, געמאלן
דורכ'ן מחבר

די מלחמה ענדיקט זיך. ער קומט צוריק און געפינט תמרה'ן א חתונה געהאטע און שוין מיט א קינד. דערווייל האט זיך דער גאנצער סטאטוט אין ארץ־ישראל געענדערט. פאר די ענגלענדער איז ער א געוועזענער אפיצער פון דער פיינטלעכער ארמיי. פארשיידענע גלגולים מישן אים אריין אין די פאליטישע געשעענישן פון יידיש־אראבישן קאנפליקט, אויף די זייטן פון דער יידישער „הגנה". הכלל, אונדזער העלד האט פארלוירן זיין גאנצן מאראלישן, עקאנאמישן און אויך לעגאלן מעמד אין לאנד. עס גיט זיך אים איין צו באקומען א פאספארט אבער מיטן תנאי, אז ער זאל קיינמאל ניט קומען צוריק אין ארץ־ישראל. און ער לאזט זיך אוועק וואנדערן איבער דער וועלט, ביז ער דערקלייבט זיך קיין אמעריקע.

אמעריקע לעבט איבער דעם שווערן עקאנאמישן קריזיס נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, און אונדזער העלד פאלט אריין אין דעם גרויסן מחנה פון ארבעטסלאזע, ביז ער דערקלייבט זיך קיין טשיקאגע.

אין טשיקאגע, נאך פיל שווערע גלגולים, גיט זיך אים איין ארייננצוגיין אין אוניווערסיטעט אויפ'ן מעדיצינישן פאקולטעט. זיין גוטער מלאך איז א פשוט'ער איטאליענישער רעסטאראטאר; ער גיט אים ארבעט אין רעסטאראן און העלפט אים פיל ארויס.

דא הויבט אן דער מזל צו שמייכלען צו אביגדור'ן; מאכט דורך אלס סטודענט פרישע גלגולים, גיט לעקציעס אין א שולע און ווערט ענדלעך דאקטאר־כירורג, און הייסט שוין — ד"ר וויקטאר דיקענס.

נאך לאנגע יארן פון צושיידונג, באזוכט ער זיין געבורט־שטעטל פילעגאווע, געפינט צוריק זיין טאטן, זיין פאמיליע.

דאס איז, — אין איניקע ווערטער, — דער סיפור־המעשה. נאר דער סיפור המעשה פילט אן די דריי פראכטפולע בענדער פון דער טרילאגיע, וואס איז געשריבן אין א גוטן יידיש און איז ביז גאר שיין און רייך ארויסגעגעבן.

אגב, די גוטע ארנאמענטיק און די סטיליזירטע סופרישע אותיות זיינען געצייכנט פון מחבר אליין, שלמה לבדי.

***

און איצט לא'מיר אנאליזירן אין קורצן די ליטעראריש, סימבאלישע באדייטונג פון דעם ווערק.

אין יעדן בעלעטריסטישן ווערק זיינען דא עלעמענטן פון אויטאביאגראפיע, ווייל יעדערער שרייבט וועגן דעם, וואס ער האט אליין געזען און איבערגעלעבט, און וואס א מענטש זעט און לעבט איבער איז א טייל פון זיין אויטא־ביאגראפיע, אבער עס איז דא א גאר קענטיקער חילוק צווישן אן אויטאביאגראפיע און א קינסטלערישן ווערק.

אין אן אויטאביאגראפיע איז די באציהונג פון דעם שרייבער צו זיינע העלדן א ריין פערזענלעכע און אן אפן אינטימע. זיינע פערזענלעכע סימפאטיעס און אנטיפאטיעס זיינען שטארק בולט. די באשרייבונג און די צייכענונג פון די כאראקטערן זיינען איינזייטיקע, און דער עיקר: עס פילט זיך ווייניקער די שעפערישע פאנטאזיע. די אפענע, נאקעטע ווירקליכקייט שטייט כסדר פאר אייערע אויגן. אין אן אויטאביאגראפיע פעלט די גאנצקייט פון דעם סיפור־המעשה. עס איז ניט איין סיפור־המעשה, נאר א גאנצע סעריע פון געשעענישן, וואס זיינען ניט מחויב צו זיין לאגיש געבונדן און געקייטלט. די געקייטלטקייט און געבונדנקייט באשטייען בלויז אין דעם, וואס איין מענטש מאכט זיי דורך. אין אן אויטאביאגראפיע איז די פאקטישקייט דער עיקר; די קינסטלערישע איבערצייגונג, איז דא א נעבן־זאך. פאקטן זיינען אויך איבערצייגנדיק,

אבער זיי איבערצייגן בלויז מיט זייער פאקטישקייט. מיר האבן, הייסט דאס, קיין ברירה ניט, מיר מוזן זיי אננעמען.

דאקעגן, אין א קינסטלערישן ווערק האבן מיר א ברירה, אויב עס איז ניט גענוג איבערצייגנדיק, איז עס קינסטלעריש נישט רייף, אדער ממש שוואך. מיר קענען דאן זאגן, אז דער קינסטלער האט אונדז ניט איבערצייגט, דאס־הייסט זיין ווערק איז ניט גענוג קינסטלעריש.

אין שלמה לבדי׳ס ווערק „שוועלן" זעען מיר קלאר די גלגולים פון א יידישן יונגן מענטשן אין סוף פון נײַנצנטן און די כמעט ערשטע העלפט פון צוואנציקסטן יארהונדערט און דער העלד פון „שוועלן" איז אין א געוויסער מאס סימבאליש פארן גאנצן מזרח־אייראפעאישן יידנטום. און מיר קענען באהויפטן, אז דאס ווערק האט אונדז פולשטענדיק איבערצייגט, אויב מען זאל אורטיילן לויטן קינסטלערישן קריטעריום.

דער יונגער אביגדור דייכעס האט דורכגעמאכט דעם גאנצן דערנער־וועג, וואס דאס מזרח־אייראפעאישע יידנטום האט דורכגעמאכט. ער האט זיך געראטעוועט קיין אמעריקע... און יעדער ייד אין אמעריקע איז א געראטעוועטער פון דעם אייראפעאישן גיהנום.

דא האט איר די שווערעליידן פון דעם היינטצייטיקן ייד פון די לעצטע פאר דורות און איר האט אויך אין דערזעלבער צייט די אתחלתא דגאולה, איר זעט אביגדור דייכעסן צווישן די בויער פון ארץ־ישראל.

— הכלל, עס איז א שטיק פערזענלעכע געשיכטע, וואס איז אויך די געשיכטע פון דעם יידישן כלל.

אביגדור דייכעס איז א דורכאויס יידישער מענטש, ער איז אויפגעהאדעוועט און דערצויגן געווארן אין דער שטריינג־טראדיציאנעלער יידישקייט. ער איז מיט דער צייט אוועק פון דער טראדיציאנעלער יידישקייט צו דער וועלטלעך־נאציאנאלער יידישקייט.

און ווען ער פארט אין יארן ארום באזוכן זיין אלטע היים, געפינט ער אז... ס׳איז שוין ניט זיין היים.

דער מחבר האט אנגעשריבן די געשיכטע פון זיין לעבן, וואס איז דאס לעבן פון הונדערטער טויזנטער יידן פון זיין דור.

און דער סך־הכל פון לאנגן שווערן און טומלדיקן וועג איז טאקע א גרויסע און וויכטיקע ליטערארישע שאפונג, אבער דערצו נאך א נאמען, א טרויעריק־אונהיימלעכער נאמען:

שלמה לבדי, שלמה אליין...

(„דער מארגן־זשורנאל", ניו־יארק, זונטיק, 17 אפריל 1949).

דר. דוד גרויברט (שיקגו)

יצירתו של שלמה לבדי

"הימנון אשכבה לא יושר,
ואף קדיש לא יושמע דומם.
לא שירה ולא תפילה
ביום הסתלקותי מן העולם".

כך כתב המשורר היהודי־גרמני היינריך היינה על יום הלויתו. שורות אלה עלו בזכרוני לשמע הידיעה על הסתלקותו של דר. שלמה לבדי, הסופר היהודי הנודע משיקגו, שציווה לבל תיערך לו הלויה דתית רשמית. וכך הסתלק מן העולם שלמה לבדי, הבודד, אחד מקבוצת המוהיקנים האחרונים של משפחת הסופרים היהודים בשיקגו. דר. לבדי חי בשיקגו למעלה מחמשים שנה. אמנם, אומנותו היתה רפואה סטומטו־לוגית וניתוחית של חלל־הפה, אך הוא היה בתקופה קודמת ידוע יותר כסופר, כמחבר רומנים וכמלומד במדעי היהדות. בעבר היה ציוני פעיל וחסיד של ז׳בוטינסקי, שאתו שיתף פעולה בהגנה על ירושלים.

דר. לבדי היה סופר פורה בתקופה שבה התגוררו בשיקגו אנשי־עט יהודיים מכל הסוגים: משוררים, מסאים, עורכים ועתונאים, אשר תרמו בזמנם רבות לספרות היהודית באמריקה. רבים מהם מוכרים לקהל הרחב. הסופרים התרכזו סביב

העתונים וכתבי־העת שהופיעו אז בשיקגו. אלה היו ראשית־כל היומונים: המהדורה המקומית של "פארווערטס" וה"יידישער קוריער". נוסף להם הופיעו כאן כתבי־עת ספרותיים, ירחונים ורבעונים, שבהם השתתפו משוררים, מספרים והוגי דעות. אפשר היה למצאם במערכות העתונים: בבנין היפה של "פארווערטס" בשדרת קעדזי על־יד הרחוב ה־13 אשר ברובע המערבי ("וועסט־סייד") שהיה מלא יהודים, ובבנין הישן של ה"יידישער קוריער" ברחוב האלסטיד על־יד ה־12 אשר ברובע המזרחי המיושן ("איסט־סייד"). שם אפשר היה לראות את המשורר זליג הלר, מחבר הסוניטות והפואימה "שבת"; את עורך ה"פארווערטס" השיקגואי יעקב סיגל, את עורך ה"קוריער" דר. ש. מ. מלמד; את מוריס אינדרויץ, מתות דייטש, מאיר זולוטרעוו, דר. ישראל מארקוס, משה גיציס ורבים אחרים. בין הסופרים המקומיים הראשונים היו פרץ וורניק, ליאון זולוטקוף, הידוע בכינויו הספרותי "זקף גדול", דר. א. מרגולין ואחרים. שיקגו שימשה, איפוא, בזמנים שונים מרכז די ניכר של סופרים יהודים. כעת הרי זה כבר עולם ששקע, ואם עוד ישנם כמה שרידים, הריהם כאילו אינם קיימים. הסופר היהודי בשיקגו הוא אדם בודד על רקע החברה הכללית והנהו נעדר סביבה רוחנית, שרק בה היה יכול לפעול. דר. שלמה לבדי סימל אותם, את שרידי הסופרים, הן באישיותו והן בשמו "לבדי". שמו המושאל, שבו בחר בכינויו הספרותי, איפיין בנאמנות אותו ואת דורו, ואין תימה, איפוא, שהוא גם אימץ אותו כשמו החוקי. שני בניו נקראים, איפוא, גם הם "לבדי".

לבדי הקדיש זמן רב לפעילותו הספרותית ובעיקר ליצירת חייו, לטרילוגיה, שהיא בעצם בעלת אופי אוטוביוגרפי. גיבור יצירתו אביגדור, יליד קהילת פילנובה (השם המושאל לעיר־הולדתו של לבדי סלונים), — הריהו שלמה לבדי בעצמו.

לדאבון כולנו לא נתפרסמה די־צרכה היצירה האדירה הזאת. אך אם יש ברצוננו להכיר את החיים היהודיים בעולם הישן והחדש באותה תקופה, אפשר ללמוד עליהם הרבה תוך עיון ב"שוועלן". היצירה משופעת טיפוסים מכל השכבות: יהודים פשוטים ויהודים בעלי־שררה, ציונים ומהפכנים. הם עוברים לפנינו כנפשות הפועלות על במת החיים. הספר מועיל במיוחד לחוקר של תקופת "הסער והדחף" בהיסטוריה היהודית של הדורות האחרונים.

על אף שדר. לבדי היה פורש מן הציבור, הוא השפיע ברוחו על חוגים מסוימים של החברה היהודית בשיקגו. אנו מכירים בני נוער — והם לא מעטים, — שהוא האציל עליהם בידיעותיו ולמדנותו ביהדות, והם כיבדוהו כחסידים את רבם. אך אלה היו עם זאת חבורה סגורה ומצומצמת. המוני העם לא הכירוהו, עקב פרישתו והתיחדותו ב"ד' אמות" שלו...

וכך נסתלק מאתנו שלמה לבדי הבודד, נסתלק כ"לבדי"... אך זה היה רצונו. כך הוא חי וכך הוא הלך מאתנו.

("פארווערטס", ניו־יורק, 6 באפריל 1973)

עברית: ק. ל.

דר. שמואל זאקון

פרידה משלמה לבדי

בספרותנו הקדומה משול האדם לכלי־זמר, שכאשר נוגעת בו יד אלהים הריהו משמיע קול לחן ענוג. אך בבוא הזמן וכלי־הזמר מתנפץ והיה לאפר, ממשיך הזמר שרוח אל־עליון שורה עליו להדהד בחללו של עולם. דימוי זה הולם את דר. שלמה לבדי שנפטר ב־מרץ 1973. עם הסתלקותם של אנשים בעלי כושר רוחני עילאי, אנו שואפים להעלות על נס את מפעליהם ויצירי רוחם, בעוד שהיבטים השוליים של אישיותם מאבדים מערכם וחשיבותם. באשר לדר. לבדי, הרי לא רק יצירתו ופעולתו הרוחנית הכבירה, אלא גם המידע האנציקלופדי שלו בספרות העברית והאידית וקרבתו האינטימית לאמנות־הציור והאיור ולמוסיקה טבועים בזכרוננו.

דר. שלמה לבדי נולד בסלונים, ב־21 בפברואר 1898 להוריו ר' זאב ואהובה שיינברג. מעצם ילדותו הוא הצטיין בכשרונותיו האינטלקטואליים הבלתי־רגילים ובסקרנותו לדעת ולהבין. היתה בו משיכה מלידה לטבע ולגילויי היופי שבו. הוא גדל באוירה רוויית מסורת דתית, ובעודנו בגיל רך הוא

הוקסם על־ידי העמקות, ההוד והשירה שבמקרא ובמפרשיו. הוא חונך על ברכי המסורת היהודית ושתה לרוויה ממעינות הספרות התלמודית. בהיותו בן 15, הוא הצטרף, בהשפעת התורה הציונית, לחלוצים,ועלה לארץ הקדושה. בשנות מלחמת העולם הראשונה הוא שימש בצבא התורכי בדרגת סגן, נפצע ונשבה על־ידי האנגלים. אחרי שחרורו הוא השתתף בהגנה על ירושלים ולבסוף, אחרי גלגולים שונים, הגיע לארצות הברית.

לבדי היה איש בעל כשרונות נעלים ורבי־גוונים. כתיבתו היתה מפליאה. אישיותו הבלתי־שגרתית הרשימה את כל הבאים אתו במגע, וכמוה כן תגובותיהם על התרשמותם ממנו חרגו מגדר הרגיל. הוא היה פקעת מתוחכמת של ניגודים מלבבים.

הוא העדיף לא להרבות דברים על עצמו ועל אירועי־חייו. לעומת זה הוא הגן בהתלהבות על השקפותיו ועשה למען הבהרתן והאדרתן. רבת פנים וגוונים היתה אישיותו המצוינת. הוא היה אגנוסטיקן, נפש "לבדה" בעולם של חמריות גסה. בשנותיו הראשונות בשיקגו עוד התקיים שם חוג מצומצם של אנשי־רוח יהודים, שקיימו לשון משותפת אתו, אבל לימים החוג הזה נטשטש ונעלם.

כבן המזרח והמערב כאחד מיזג לבדי שני מוקדים אלה באישיותו ובהשקפותיו. על־אף שהשכליות שלטה בו, התגוננה רוחו האנליטית בקורטוב של מיסטיות; ועם הכירו במציאות הפרוזאית, הוא התבשם ממור השירה. הוא נשבה בקסמי המוסיקה, אבל לא רק זו הקלסית, אלא גם הנגינה הדתית, המסורתית. היה יושב במשך שעות ומאזין לתקליטי החזנים המפורסמים. נפשו המסובכת ניזונה, בעצם, מהתלהבות חסידית.

באי־השתייכותו לאף שיטה או זרם, הוא לא הצטרף לשום מפלגה פוליטית ואף לא לאיזה חוג רעיוני כלשהו. הוא נשאר יהודי לאומי שהוקיר מעל לכל את מורשת הדורות התרבותית של עמנו.

יצירת חייו "הסיפים", עם היותה אוטוביוגרפית, היא בעלת ערך היסטורי עצום, כיון שהיא מתארת עולם ומלואו שהיטלר וסטלין החריבו. "סיפים" הוא סיפור של קדושים, סיפור של חלוצים וסוללי־דרך, סיפור של דור אבוד בעולם של דמדומי שקיעה.

במותו הוא שאף להצטרף למיליוני הקדושים החפים מפשע שנשרפו על־ידי פראים ואפרם פוזר על־פני שדות אירופה כולה. הוא ביקש כאילו לסמל באפרו הוא את עמו האהוב המעונה.

יתכן, ששורות אלה של המשורר האנגלי שלי תטיבנה להביע את רוחו של לבדי:

"הרוח הצרופה תנהור
חוזרה למקור הלוהט ממנו היא באה.
הוא היה ניצוץ של מרומים, שזהר
תוך שינוי העתים והתמורות,
תדיר באותו הברק ללא־עמעום,
ורחף מעל לצללי לילנו".

ידוע לי, שלבדי ביקש לא לערוך טכס דתי בהלויתו, אך כעת, שלשה חדשים אחרי הסתלקותו, נא יורשה לי, שלמה בן זאב, רעי היקר, להיפרד ממך בתפילה המסורתית והמקודשת במשך דורות: יתגדל ויתקדש שמיה רבא.

(נאום־הקדשה באספת־זכרון, במלאת שלשה חדשים לפטירתו של לבדי)

עברית: ק. ל.

אבא גארדין (ניו־יארק)

די טרילאגיע „שוועלן" האט בארייכערט די יידישע ליטעראטור

דער מחבר פון „שוועלן" האט געווידמעט דאס ווערק זיין משפחה, וואס איז אומגעקומען דורך די נאצי־רוצחים. ווייבאלד אזוי איז עס מחייב דעם פארפאסער צו געבן בילדער פון דער אלטער היים, זיין געבורט־שטאט פילעגאוועו, מיט דער כוונה זי צו רעסטאווריען, אויפצובויען עס צוריק כאטש אין ווארט. דער ערשטער טייל פון ערשטן באנד הייסט טאקע „דאס געזאנג פון דורות". ער פארנעמט 162 זייטן. אין זיי באצאלט דער מחבר זיין חוב בשלמות.

די שילדערונגען זיינען ווי געהעריק. אביגדור, דער העלד פון דער טרילאגיע, שטאמט פון שטרייינג־ארטאדאקסישע

עלטערן. דער גרינדער פון דער דייכעס—„דינאסטיע" איז געווען דער ערשטער רב אין פילעגאווע. אבער אט די איינגע־ווארצלטקייט אין יידישער טראדיציע, הן דורך אפשטאם און הן דורך דערציהונג, קען ניט ביישטיין קעגן די שטורמישע ווינטן, וואס האבן געבלאזן מיט אזא גבורה, ערב דער ערשטער רוסישער רעוואלוציע. אביגדור איז ניט קיין פארהארטעווע־טער, טרוקענער קאפ־מענטש, ער איז צופיל שטימונגס־מענטש, צו סענסיטיוו... די שטורמישע ווינטן פירן אים צום ארבעטער־ציוניזם אין זיין שטארקסטן אויסדרוק פון חלוציזם.

— „מיר ווילן פארוואנדלען א פאלק פון מלמדים, פון סוחרים און מעקלער — אין א פאלק פון בויער, אין אנ'אר־בעטס־פאלק. מיר מוזן אנהייבן מיט אונדזער געשיכטע... ווו דאס ניי לעבן וועט אויפגעשטעלט ווערן אויף די יסודות פון אונדזער געוויסן, פון אונדזער אייגנארטיקן חלום, — דעם חלום פון אונדזערע נביאים". —

אזוי טענה'ט אביגדור צו זיך אליין, מערסטנס אין דער אנוועזנהייט פון זיין קינדהייט־און יוגנט־חבר'טע און געליבטע הדס'ל, וועלכע איז מיט אים ניט איינשטימיק.

כאטש א פרוי, איז זי מער פארהארטעוועט. זי האט זיך געהאדעוועט אין זייער הויז ווי א יתומה, און אט־די לאגע אירע האט זי שטיפער צוגעבונדן, א פנים, צו דעם מחנה פון די אונטערפריווילעגירטע, און די אידענטיפיקאציע מיט אלע באליידיקטע און באדרענגטע איז ביי איר געווען שטארקער ווי ביי אביגדור'ן, און דאס דריקט זיך ביי איר אויס אין אירע קאסמאפאליטישע נייגונגען.

ווי געזאגט, האט דער מחבר געשילדערט פילעגאווע ווי ס'געהער צו זיין, כאטש די טעמע איז שוין אזוי פיל מאל אויסגענוצט געווארן פון אונדזערע קלאסיקער, אז ווי גרויס דער טאלאנט פון שרייבער זאל ניט זיין, קען ער ניט מחדש זיין, ווייל די טעמאטיק איז שוין צו־גוט באקאנט. מיר ווייסן שוין, אז אונדזערע טאטעס און מאמעס און אוודאי אונדזערע זיידעס און באבעס זיינען געווען גוט און פרום, „אי צו גאט און אי צו לייט", צדיקים און בעלי־צדקה. און ווי געשיקט דער פארפאסער זאל ניט מאניפולירן מיט זיין פאקטישן מאטעריאל, קען ער ניט אויסמיידן דעם נוסח פון פארהערלעכונג פון אונדזער נאנטער קליינשטעטלדיקער פארגאנגענהייט.

אבער, דער מחבר האט, ווי געזאגט, אפגעצאלט פילעגאווע דעם גרויסן חוב וואס ער האט איר געקומט. ער האט זיך דערפילט, ווי א לאסט וואלט אים אראפ פון די אקסלען. ער ווערט פריי, פריש און שפרודלדיק.

דער צווייטער טייל עפנט זיך מיט א קאפיטל „אינמיטן ים — א שיף"; און די שיף פון ווערק פארלאזט היגטער זיך די שטילע שטייאקע היימישע וואסערן און פארנעמט זיך מיט דרייסט אויפן ברייטן ים ארויף. אירע זעגלען־לונגען פילן זיך אן מיט פרישע ווינטן און זי נעמט גיין א גאנג, און דער רודער איז אין א געניטער האנט.

דער העלד אביגדור שיידט זיך מיט טאטע־מאמע און אויך מיט זיין קינדהייט־און יוגנט־געליבטער. ער פארט געפינען זיין פערזענלעכן גליק אין דעם אויפריכט פון זיין פאלק אין דעם אלט־נייעם לאנד פון די אבות, ארץ־ישראל.

און דא גיבן זיך א שאט אויף אים טרויעריק דערשיטערנ־דיקע געשעענישן, איין איבערלעבענעש איז שטארקער און ביטערער פון דער צווייטער. ער צאלט טייער פאר זיין ווילן

די פאסירונגען קומען פאר פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, בשעת דער מלחמה, ווי אויך גלייך נאך דער מלחמה. אבער ניט געקוקט אויף דעם, וואס מיר זיינען שוין אפגעפארן פון יענער צייט א היבשן מהלך, בלייבן די פראבלעמען, וואס באאומרואיקן אביגדור'ן טיף־פיינלעך, אויך היינט צו טאג אקטועל. זיי האבן זיך אביסל געענדערט אין דער פארמולירונג, אבער אין תוך זיינען זיי געבליבן די זעלבע ווייטאקדיקע פראגן.

אין ארץ־ישראל באגעגנט אביגדור א בת־יחידה פון א קאלאניסט מיטן נאמען תמרה. דער מחבר קארגט ניט קיין פארבן זי אפצומאלן אין איר גאנצן יוגנטלעכן רייץ און חן. דער העלד גייט דורך א פראצעס פון א גראדועלער טראנס־פארמאציע. ער נעמט זיך אקלימאטיזירן און זיך איינלעבן אין דער סביבה. ער ווערט אנ'ערד־ארבעטער. צום אנפאנג איז ער זייער באגייסטערט, איבער־באגייסטערט, כמעט פארשיכורט. ער שרייבט אהיים אין א בריוול: „די ערד אונטער מיינע פיס — אונדזער באדן; די זון איבער מיין קאפ — אונדזער זון; אונדזער טוי, אונדזער רעגן". ער איז אבער ניט געוווינט צו ערד־ארבעט און ער פארט אוועק קיין ירושלים און טרעט אריין אין א לערער־סעמינאר.

עס רוקט זיך אן דער ערשטער וועלט־קריג. די יוגנט אין ארץ־ישראל דארף פאסן אנ'אנטשיידנדיקן באשלוס: בלייבן אין לאנד און ווערן אטאמאנישע בירגער, אדער ווערן ארויסגעשיקט ווי בירגער פון א פיינטלעכער מלוכה. עס שפאלטן זיך די רייען. אביגדור איז אנטשלאסן. ער בלייבט: — „דער וועג איז אנ'אנגעצייכנטער, א באשטימטער, זיין דא און דא באלאנגען, פארבינדן דעם אייגענעם גורל מיטן גורל פון לאנד, מיטן גורל פון פאלקס־מארגן. דאס פערזענלעכע געפיל מוז איצט פארשוויגן ווערן. מ'דארף אמאל קענען זיין אנ'אכזר איבער זיך אליין!" — (ציטאטע פון צווייטן טייל. — רעד.).

אזוי ווי אביגדור האט הויכע בילדונג, — ווערט ער ביי דער מאביליזאציע אנ'אפיצער אין דער טערקישער ארמיי. אבער איידער ער קריגט דעם טיטול און פארנעמט דעם פאסטן, גייט ער אדורך שבעה מדורי גהינום פון טרענירונג דורך מאנעווערס און שווערע איבונגען אין א פיינטלעכער סביבה. נאכן בייקומען אלע מכשולים ווערט אים געגעבן די קאמאנדע פון א מיליטער־אפטיילונג. ער טוט זיין ארבעט מיט יידישן ברען און מסירת־נפש. ער איז לאיאל אין העכסטן גראד. ער טוט דאס כדי באליבט צו מאכן אין די מיליטערישע רייהען דעם נאמען „ייד" און ווייזן, ווי ווייט עס גייט די יידישע געטריישאפט און בראוווּר. א ייד דארף זיך אויסצייכענען אויף אלע געביטן, און בשעת א מלחמה — אויך אויפן שלאכטפעלד. דער מחבר גיט אונדז אטעם־פארכאפנדיקע שיל־דערונגען פון אפענסיוועס, פון איינהאלטן פאזיציעס אונטער דעם פארניכטנדן פייער פון שונא (2־טן טייל, ז' 164—167). ער מאלט אונדז אויך די גערעאנגלעגעשן, וואס קומען פאר אין הארצן פון העלד, וואס, זייענדיק אנ'איבערצייגטער פאצי־פיסט, מוז ער ווערן א בלוט־פארגיסער. דאס געוויסן

פייניקט אים. ווי קומט ער צו ווערן א שלעגער, א הורג נפש? ער איז ניט געקנאטן פון יענעם מיליטאריסטישן טייג וואס קומט נאך פון די צייטן, ווען קין הרג׳עט זיין ברודער הבל און קימערט זיך ווייניק וועגן דעם:

...„טויט, טויט... יעדער שאס ברייינגט פארניכטונג. יעדער שאס ברייינגט טויט, טויט... לוי׳ק איז געפאלן... און אפשר פון מיינע הענט... דורך מיין צופלאמטער זיג־גייציקייט, דורך מיין שיכרות פון בלוט... ברודער־בלוט... דער קאפ ברענט, די אויגן שטארן אין דער נאקעטער טונקלקייט אריין״.. (באנד 2, ז׳ 210—211).

לוי׳ק איז זיין ברודער, אבער דא ווערט ער געברויכט ווי א סימבאל. ניט מער. יעדער מענטש איז א ברודער, און יעדער זעלנער־רוצח דער׳הרג׳עט זיין ברודער, א ברודער פון דער אייגענער מענטשהייט.

די מלחמה איז אריבער. דייטשלאנד און טערקיי פאר־שפילן די מלחמה. די אליאירטע מארשירן צום נצחון מיט ענגלאנד בראש. א יידישער לעגיאן נעמט אנטייל אין נצחון אונטער דער אנפירערשאפט פון בריטישן גענעראל אלענבי. ס׳ווערט דערקלערט די באלפור־דעקלאראציע. אביגדור ווערט פארוואונדעט און גענומען אין געפאנגענשאפט פון די ענגלענ־דער.

דער מחבר גיט רירנדע בילדער פון די געפאנגענע טער־קיש־יידישע זעלנער און אפיצערן, וואס האבן געקעמפט אויף דער „ניטריכטיקער״ זייט. ס׳קומט דאך אויס, אז זיי האבן געקעמפט קעגן די אינטערעסן פון יידישן פאלק, פון ארץ־ישראל׳דיקן ישוב! אייניקע פון זיי קענען ניט אויסהאלטן דעם געפיל פון חרטה, פארדרוס און דעם אומברחמנות׳דיקן דרוק פון דער סביבה אין באצוג צו די, וואס האבן געהאט אזא פאטאלן טעות. אביגדור קען זיך אויך ניט פארגעבן זיין טעות. אבער זיין כוס פון טראגיזם איז נאך ניט פול. — קומענדיק צוריק, גייט ער זוכן זיין תמרה, זיין געליבטע, וואס האט אים געשווארן צו ווארטן אויף זיין צוריקקומען, און וואס אפשר טאקע צוליב איר האט ער אנגענומען אטאמאנישן בירגערטום און זיך אנגעשלאסן אן דער טערקישער ארמיי. ער געפינט זי מיט א קינד, זי האט געהייראטעט מיט זיינעם א חבר. קיינער איז ניט שולדיק; ער האט פארן אוועקגיין אויפן פראנט ארויסבאקומען א צוזאג פון זיין חבר דוד קאפלאן, אז ער וועט ניט פארלאזן תמרה׳ן אין פאל ווען ער, אביגדור, זאל פאלן אויפן שלאכטפעלד. און קלאנגען האבן זיך פארשפרייט, אז ער און א צאל פון זיינע פריינט זיינען דערהרג׳עט געווארן. (באנד 2, ז״ז 118—119).

אביגדור פילט זיך אנ׳איבעריקער, א פארלוירענער, אנ׳ארויסגעשטויסענער. ער פארלאזט דאס לאנד. ער לאזט זיך אוועק וואנדערן. ווערט פארוואגלט אין פאריז, פרובירט זיך פארשיכורן. ער געפינט ניט קיין רו. ער קומט אן קיין לאנדאן, און ענדלעך דערשלאגט ער זיך צו די ברעגעס פון קאלומבוסעס מדינה. אין דעם לאנד פון די גרויסע מעגלעכקייטן פלאגט ער זיך, ווערט אויסגעריסן אן א שטיקל ברויט צום עסן, אן א דאך איבערן קאפ. אבער סוף־כל־סוף ווערט דער שיקזאל ווייכער צו אים. ער קריגט ערגעץ א „דזשאב״ ביי א קאמפאניע. ער ארבעט שווער ביי דער נאכט, לערנט זיך פלייסיג בייטאג.

אביגדור ענדיקט דאקטאר־מעדיצין, ווערט אנ׳אסיסטענט ביי א בארימטן כירורג. ער ווייזט ארויס גרויסע פייאיקייטן אויף דעם געביט, און א ליכטיקע צוקונפט שמייכלט צו אים. ער הייראט א קראנקן־שוועסטער וואס ארבעט מיט אים צוזאמען. ער איז גליקלאך. עס ווערט ביי זיי געבוירן א יינגעלע. דאס יונגע ווייבל שטארבט, ניט קוקנדיק אויף אלע באמיאונגען פון זיינע קאלעגן פאכלייט. דער קלאפ איז צו שטארק, ער איז צובראכן. ער ווערט אפילו אנטוישט אין זיין בארוף, אין מעדיצין בכלל, וואס צייטנווייז צייגט זי זיך ארויס צו זיין אזוי אומבאהאלפן*).

ער פארט צוריק אהיים באזוכן זיין טאטן. ער וויל זיך באהעפטן גייסטיק מיט די פארגאנגענע דורות. ער לייגט תפילין, דאוונט מיטן אלטן טאטן וואס זיצט, פיגוראטיוו, אויף די רואינען פון דער אלטער איינגעזעסענער יידישער טראדי־ציע. ער פרובירט צופאלן צום אלטן קוואל און זוכן דארט דערפרישונג און שטארקונג...

ער זעט מיט די אייגענע אויגן די נגישות און רדיפות וואס די פאליאקן טוען אן די יידן.

אביגדור וויל גיין צוריק, אבער ער איבערצייגט זיך גלייך, אז דער וועג אויף צוריק איז אפגעשלאסן. ניטא וווהין צו גיין, און זיין טאטע זאגט אים קלאר און דייטלעך: מ׳קען זיך ניט אנהאלטן אין א שטייגער, וואס האט פארלוירן זיין אינערלעכן זין און ווערט. — „דו טוסט עס ניט פאר גאט. אויב ניט פאר זיינעט וועגן, וואלט איך געוויס ניט געוואלט, אז דו זאלסט עס טאן נאר צוליב מיר״ — (באנד 3, ז׳ 277). מ׳קען גיין פאראויס צו די נביאים. מ׳קען ניט גיין צוריק צום אפגעלעבטן שולחן־ערוך.

אביגדור פארט צוריק, קיין אמעריקע — ...„און פארנדיק האט אביגדור דערפילט, ווי עס פאלגט אים נאך א באנטער שאטן — דעם טאטנס שאטן — דער שאטן פון דורות״ (באנד 3, ז׳ 297).

דאס זיינען די לעצטע ווערטער פון ווערק. פון די פארגאנגענע דורות איז ניט געבליבן קיין ממשות, נאר בלויז א שאטן, וואס וועט באגלייטן אביגדורן און גיין נאך אים ביז זיין לעצטן אטעם.

אט די קורצע רעצענזיע פרעטענדירט ניט צו געבן א פולע, פארדינטע אפשאצונג פון וויכטיקן ווערק. עס איז בלויז אנ׳אנזאג, אז א שעפערישע ארבעט פון א באדייטנדיקן פארנעם האט באריכערט דעם טעמפל פון יידישן ווארט. פון שלמה לבדי׳ס טרילאגיע גייט אויף א געזאנג פון דורות, פון אלטן און נייעם.

ער שטעלט פראבלעמען. קיין לייזונג גיט ער ניט, ווייל קיין לייזונג איז דערווייל נאך ניטא. דאס יידישע לעבן געפינט זיך איצט, נאכן חורבן און נאכ׳ן אנטשטיין פון דער יידישער

---

*) ס׳איז איבעריק צו באטאנען, אז טראץ דעם אויטאביאגרא־פישן כאראקטער פון „שוועלן״, — זיינען די אלע איבערלעבענישן פון אביגדור אלס דאקטער און זיין הייראט מיט דער קראנקן־שוועסטער — בלויז פיקציע. דער מחבר האט אריינגעפלאכטן די אויסגעטראכטע עפיזאדן אין דער דערציילונג, צוליב מאטיוון פון קינסטלערישן שלמות און עפעקט. — רעד.

מדינה, אין א צושטאנד פון איבערגעשמאלצן ווערן און איבערגעגאסן ווערן אין א נייעם פורעם. און ניט בלויז דאס יידישע לעבן אליין. די גאנצע מענטשלעכע געזעלשאפט שטייט פאר א „שוועל".

שלמה לבדי איז אנ׳עכטער דיכטער און א טאלענטירטער דערציילער. און מיט זיינע „שוועלן", וועלכע זיינען אגב זייער שיין ארויסגעגעבן און פראכטפול געבונדן, האט ער זיך אויפגעשטעלט א הויז אין דעם הויף פון דער יידישער ליטעראטור.

(פון זשורנאל „יידישע קולטור", ניו־יארק, אויגוסט—סעפטעמבער 1951 און „פרייע ארבעטער־שטימע", ניו־יארק, 18 יאנואר 1952).

מקס ברעסלער

ההישג הספרותי של „שוועלן"

"שוועלן" מהווה הישג ספרותי במובן הטוב של המונח. כשהתחלתי לקרוא בו, לא יכולתי להניחו מידי, עד שקראתי את שורתו האחרונה. אמרתי "קראתי", אם כי הביטוי איננו מספיק. אתה "חי" את היצירה בכל נימי נפשך, הנך בתוכה. "שוועלן" — זה הסיפור שלך, שלו ושלי. זה הסיפור של דורותינו: ילדותנו, בחרותנו, שאיפותינו וחששותינו, רגעינו המאושרים וחלומותינו הנכספים, וזה מסופר בסגנון אידי היפה והנעים ביותר.

אתה דורך בעקבות המחבר ברחובותיה ובסמטאותיה של העיר הקטנה, שעשויה להיות עירך כעירי; הנך מוצא את עצמך עובר דרך בית־קברות עתיק, עטור אגדות קדומות, מאחורי בית־המדרש הישן, ועומד בשערי האתר המוזר הזה, בין אנשים כאילו, מוזרים...

מוזרים? — לאו דווקא. הריהם אותם הנערים ששיחקו אתך בילדותך בחצר בית אביך — וקנה, שלמדו אחר־כך אתך בחדר ובישיבה — וכשגדלתם והייתם לבחורים, השתתפת אתם באסיפות חשאיות ובמשמרות הגנה עצמית; אלה הם אותם הנערים — בחורים, שהיית אתם בשורות החלוצים שסללו דרך לחיים חדשים; בשורות גבורים שטווית יחד אתם, במרצם, הקרבתם ודמם, את הרקמה המחודשת של גורל העם.

בתעוזה ואומץ־לב מרים דר. שלמה לבדי את המסך מעל זירה אחת מני רבות של החיים היהודיים בשנות מלחמת העולם הראשונה, ובתוך כל זה: תיאור של ארץ־ישראל שבימי התורכים, עם קומץ היהודים הצעירים, שניטלטל בין הנאמנות ההיסטורית ובין המשחק הפוליטי, בין תקוה ויאוש; שנאחז בארץ־מולדתו ובמורשת עמו. הנך עוקב אחרי היחידות הראשונות של ההגנה, שהקימה את מתרסיה על הגגות בעיר העתיקה בהגנתה על חיי היהודים בפרעות הראשונות בירושלים (ב־1920)... הנך כואב את כאב המגינים, העומדים בפני ההתעללות, והנך תוהה מאין הם שאבו את כוחם, עקשנותם והקרבתם? מאיזה אוצרות תעצומה וגבורה הם דלו את אומץ־רוחם, כשעמדו בפני גורלם, בעוד שירה בוקעת מגרונם?

הנך קורא וקורא על סבלם של בני ישראל הלוחמים, על העקשנות של עם קשה־עורף המעפיל לגאולתו.

"שוועלן" היא יצירה כבירה ומרעננת. קריאת "שוועלן" היא חווייה עמוקה.

(מהשבועון "סענטינעל", 17 באפריל 1949)

עברית: ק. ל.

יצחק אלחנן ראנטש

אזא ווערק ווערט געשאפן איינמאל אין א יובל

מיט א ניין חדשים צוריק איז דערשינען אין טשיקאגא א ווערק פון א נייעם יידישן שרייבער, וואס איז אין די ערשטע פאר חדשים געבליבן ניט באמערקט פון אונדזערע קריטיקער. אויבנאויף קען מען זיך משער זיין, אז עס זיינען געווען דריי סיבות פארוואס דאס ווערק איז גלייך ניט באמערקט געווארן. ערשטנס, ווייל דער מחבר איז געווען אומבאקאנט. אמת, מיט עטלעכע און צוואנציק יאר צוריק האט ער אפגעדרוקט א פאר לידער און ער האט זיך אויך געדרוקט אין א פאר העברעאישע זשורנאלן אין אמעריקע און אין ארץ־ישראל, און פון דאן אן איז ער אנטשוויגן געווארן און ערשט איצט איז ער ארויסגעקומען מיט דעם ריזיקן ווערק. א פנים חדשות איז אזא זעלטנקייט ביי אונדז, אז מען גלויבט זיך ניט, אז הינטער דעם נאמען שטעקט טאקע אנ׳אמת׳ער, א נייער מחבר. צווייטנס, איז געקומען דאס בוך פון טשיקאגא, און אין באצוג צום יידיש־ליטעראַרישן צענטער אין ניו־יארק איז דאך טשיקאגא א „פראווינץ״, און א שטעמפל פון דער פראווינץ שטעמפלט במילא אפ א ליטעראַריש ווערק. און, דריטנס, האט דער דאזיקער מחבר געהאט די אומגעהערטע „חוצפה״ אנצושרייבן א טרילאגיע, דריי ביכער, פון קרוב 900 גרויסע זייטן! ווי וואגט דאס אנ׳אנפאנגער. ארויסצוגעבן אזא ריזיק ווערק?

ד״ר שלמה לבדי איז דער נאמען פון דעם נייעם מחבר און דאס ווערק זיינס הייסט „שוועלן״. די דריי בענד זיינען ארויסגעגעבן געווארן אויסערגעוויינטלעך געשמאקפול, אויפן פיינסטן פאפיר, מיט זעלטענעם שריפט און אויסגעצייכנטע ווינעטקעס, באצירט פון מחבר גופא. אויך דער איינבונד איז א קונסט־ארבעט. צוזאמענגענומען איז די טרילאגיע אויסערלעך א צירונג פארן בוך־ליבהאבער.

און וואס איז מכוח דעם עיקר, דעם אינהאלט פון ווערק?

נאכן גרינטלעכן איבערלייענען די שאפונג, קען מען באהויפטן, אז „שוועלן״ פון שלמה לבדי איז בלי־ספק איינע פון די וויכטיקסטע ווערק, וואס זיינען דערשיינען אין יידיש אין אמעריקע א צייט לאנג. דאס ווערק באלאנגט צו דער „בעסט־סעלער״ קאטעגאריע, סיי דער אינהאלט, סיי די צייטיקייט פון דער טעמע, סיי דער טאלאנט פון מחבר האבן פארדינט, אז אי די קריטיק, אי די לייענערשאפט זאלן מאכן א ברכה אויף דער ליטעראַרישער געשעענעש.

„שוועלן״ איז, ווייזט אויס, אנ׳אויטאביאגראפישער ראמאן. ער נעמט ארום א צייט־אפשניט פון עטלעכע צענדליק יאר. און גאר צייטיק איז דער ראמאן גראד א צינד, ווען דער ענין מדינת ישראל איז אזוי רייף געווארן. פאקטיש איז דער וויכטיקסטער טייל פון בוך געווידמעט צו האנדלונגען וואס קומען פאר אין ארץ־ישראל.

אין ערשטן טייל באקענען מיר זיך מיטן העלד פון דער טרילאגיע אביגדור, מיט זיין אפשטאם, מיט זיין זיידן, באבען, עלטערן, משפחה, מיט זיין שטעטל פילעבאוועו, מיט זיינע חדר־חברים, מיט דער סביבה בכלל. קינסטלעריש איז דאס דער געלונגענסטער טייל פון בוך. אויב מיר ווערן אין די שפעטערדיקע טיילן פארכאפט פון דער דערציילונג גופא, שווימט אבער אין ערשטן טייל מיט פאלקלאריסטישן מאטעריאל, מיט שטייגער־לעבן, מיט נאסטאלגיע.

„דעם טאטנס גמרא־ניגון — דער געזאנג פון דורות״. און די דורות, זיינע דורות, זיינען געווען געזונטע, גאנצע, פעסטע. און אז די באבע שטארבט פלוצלינג און עס ברעכט אויס א יללה, א מהומה, פארלירט זיך ניט דער זיידע. לא׳מיר ציטירן דא אייניקע שורות פון בוך, ווי אזוי דער זיידע רעאגירט אויף דעם:

„דער זיידע האט א ציטער געטאן. זיין בוימיקער קערפער האט זיך א וואקל געטאן, האט זיך אויף א רגע ווי צוזאמענגע־בראכן. ער האט זיך אבער באלד צוזאמענגענומען, האט זיך אויסגעגלייכט אין זיין פולער הויך און מיט א הארטן פויסט האט ער הילכיק א זעץ געטאן אין טיש:

שא! שבת!! מ׳טאר ניט וויינען!!!

א שטילקייט איז באפאלן ס׳גאנצע הויז, — אנ׳אנגעווייטיקטע שטילקייט, — די שטילקייט פון א בית־הקברות. פון דער שטילקייט האט ארויסגעקוקט דער שבת, א פאר׳אבל׳טער א פארשטערטער״. —

דער קאפיטל „אין די געצעלטן פון שם״, אין וועלכן דער מחבר דערציילט אונדז וועגן זיינע חדר־יארן, איז אנ׳אוצר פארן פאלקלאריסט. לבדי מאלט א יידישע חתונה אין שטעטל, ווי ווינציק שרייבער האבן דאס באוויזן צו טאן. מיר דערפילן דעם ריטם פון די „שערעלאך״ און קאראהאדן און ווינואטן. מיר זעען פאר זיך די כלי־זמר, ווי זיי פארגייען זיך אין א סקארבאוון צושפיל. מיר ווערן א צד אויף דער חתונה.

די אמאליקע אידיליע פון יידישן שטעטל ווערט שנעל אויסגעוועפט. מען ריכט זיך אויף א פאגראם. מען רעדט וועגן אויסבאהאלטן זיך, נאר ניט דער זיידע. „א וועלט איז ניט הפקר. מיר האבן א גרויסן גאט, ער וועט העלפן״. די יוגנט, די ארבעטער גרייטן זיך צום קאמף, שטעלן זיך אנטקעגן...

אביגדור געזעגנט זיך מיט זיין היים. ער פארט קיין

ארץ־ישראל. דער טאטע איז קעגן, די משפחה איז קעגן „און אן זיין טאטנס ברכה האט ער פארלאזט די היים".

ארץ־ישראל אונטערן טערק. אביגדור איז באגייסטערט פון נייעם ישוב. ער איז געקומען בויען. ער איז געקומען ווי א פארליבטער. ער איז געקומען מיט אלע זיינע ספקות און פראגעס. ער דערזעט פאר זיך נסים פון אופבוי. נאר דער ענין אראבער, די אראביש־יידישע באציהונגען באאומרו־איקן אים. ער באקאנט אונדז מיט דעם פיאנערן־דור פון ישוב, מיטן עלטערן און מיטן יונגן. ער צעגיסט זיך אין א מליצה, ווען ער קומט אן קיין ירושלים. לבדי איז רייך אין לשון און שפע'דיק אין אויסדרוק און אין בילדלעכקייט.

ס'איז ערב ערשטע וועלט־מלחמה. דער טערק גייט מיטן דייטש. ענגלאנד וועט אפנעמען פאלעסטינע פון טערק און יידן וועלן דערפון געניסן. געראנגל פון דער יוגנט אין ישוב: בלייבן ביים טערק אדער פארלאזן ארץ־ישראל און זיך אנשליסן מיט ענגלאנד? דעבאטעס וועגן דייטשער קולטור און ענגלישער פאררעטערישקייט. די סטודנטן דארפן באשליסן. אביגדור איז איינער פון זיי. אביגדור בלייבט אין

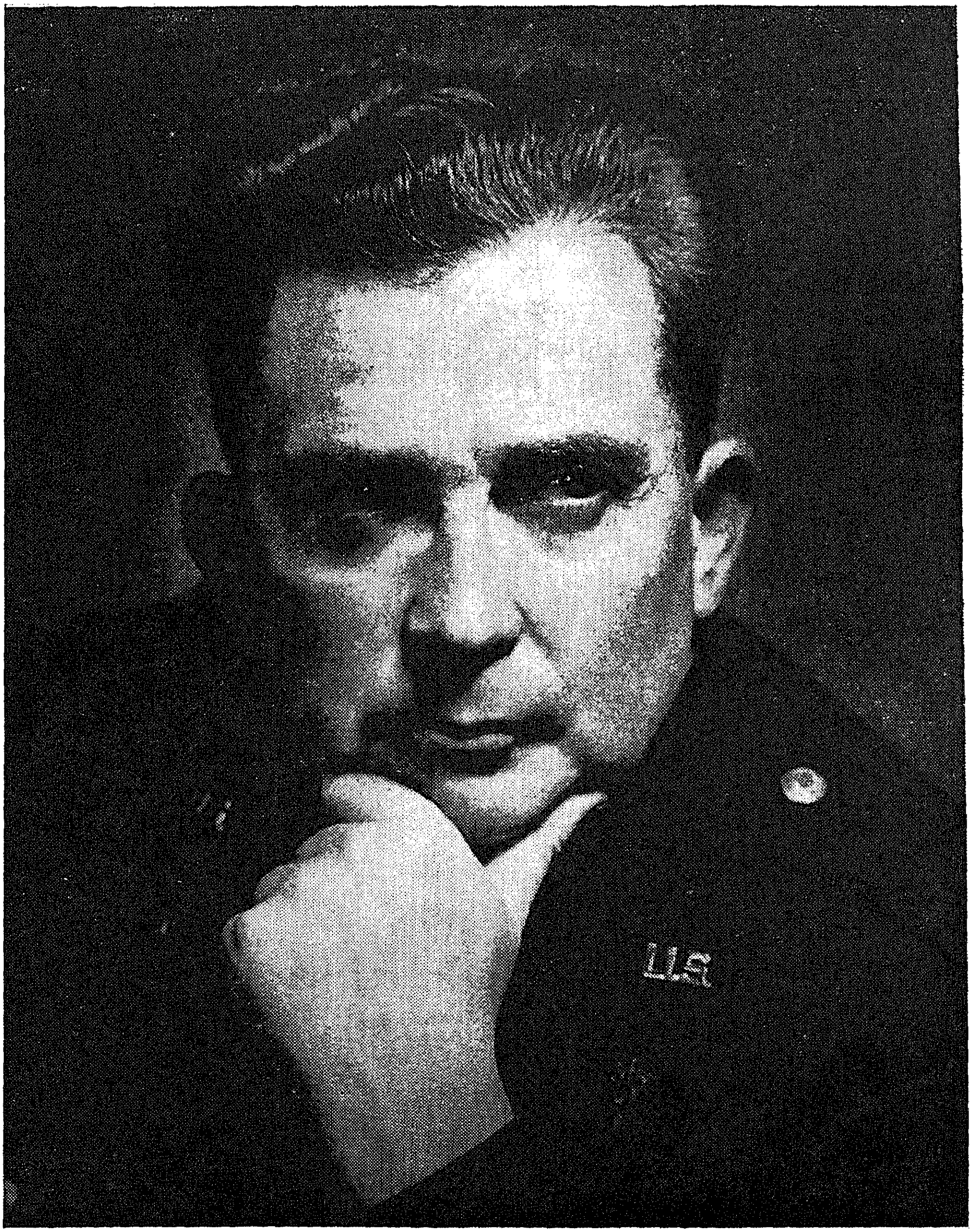

שלמה לבדי במדי רופא צבאי אמריקני במלחמת העולם השניה

שלמה לבדי אין אוניפארם פון אן'אמעריקאנער מיליטערישן דאקטער אין דער צווייטער וועלט־מלחמה

לאנד, שליסט זיך אן אין דער טערקישער ארמיי צו קעמפן פאר ארץ־ישראל. זיינע חברים שליסן זיך אן אין פיינטלעכן לאגער צו קעמפן פארן זעלבן ארץ־ישראל. וואס פאר א קערנדיקער מאטעריאל פאר א ראמאניסט! לבדי האט פאר זיך דא געהאט זייער א שווערע אויפגאבע. ער זשאלעוועט ניט קיין זייטן פאר דיסקוסיעס און רעדעס. דאס זיינען אבער רייד וואס פארכאפן, וואס זיינען אנגעלאדן מיט דינאמיט. מיר דערפילן דעם ציטער פון ערב־שטורעם. דער מחבר ברייננט אונדז מיט גוואלט אריין אין אויפברויז פון שטורעם.

אביגדור דער סאלדאט און אפיצער אין דער טערקישער ארמיי. קאפיטלען פון פרישער טעמאטיק אין אונדזער ליטעראטור, נייער לשון, נייע טערמינען, נייער סוזשעט. און איבער אלע זייטן אטעמט מיט טאלאנט, מיט עכטן טאלאנט. שילדערונגען און איבערלעבונגען, געבליץ פון האנדלונג און דונערן פון הארמאט. ווינציק יידישע ראמאניסטן האבן אונדז געגעבן אזא שפע פון פולסירנדיקן לעבן אין א בוך. אביגדור איז טאקע דער הויפט־העלד און מיר לאזן אים ניט ארויס פון אויג, נאר עס לעבן אויף אין ווערק צענדליקער און צענדליקער געשטאלטן, וואס מען קען ניט פארגעסן און וואס וועלן בלייבן אלס מאטעריאל פארן קריטיקער און ליטעראטור־פארשער, און וואס זיינען עדות, אז מיט לבדי'ס דערשיינען אין אונדזער ליטעראטור איז צוגעקומען גאר א וויכטיקער ליטעראַרישער כוח.

דאס חדר־יינגל אביגדור וואס ווערט פארוואנדלט אין דער טערקישער ארמיי אין אבוקאדיר עפענדי; דער פארח־לומ'טער בחור'ל, וואס לעבט זיך אויס מיט די מעשיות פון חומש און דער פארהארטעוועטער סאלדאט, וואס צאפלט זיך אין בלוט אויף דער ערד פון חומש, — דאס איז א דראמע אנגעזאפט מיט אקטועלן אינהאלט, דער גורל פון יונגן יידן אין קאמף פאר זיין עקזיסטענץ.

דער סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און ארץ־ישראל איז באפרייט געווארן פון טערק. פאר יעדן איינעם, וואס וויל בולט'ער פארשטיין די מדינת ישראל איז נייטיק צו לייענען לבדי'ס טרילאגיע, ווו אט דער קאפיטל פון דער יידישער געשיכטע ווערט ארויסגעבראכט אויף א העכסט־בילדערישן אופן. לבדי האט זיך אין ענגלאנד קיינמאל ניט געגארט. דער „צעטייל־און־הערש" באשלוס קומט אין ראמאן ארויס קרעפטיק און פולבלוטיק.

דער העלד פון ראמאן קומט קיין אמעריקע. אויס אביגדור. מיט דער צייט ווערט ער — ד"ר וויקטאר דיקענס. די פאנאראמע שפרייט זיך אויס. א נייע וועלט, נייע מענטשן, נייער סיוזשעט. דאס חדר־יינגל אביגדור אין געשטאלט פון כירורג. שוועלן, שטאפלען, הארץ־ריסן, יארן ווי מצבות.

דאס יינגל אביגדור, וואס האט דורכגעמאכט יעדן מענטשלעכן צער און פיין, בייגקט צוריק צום מקור. צו פילענאווע, צו טאטע־מאמע. ער קומט אהיים.

לבדי עפנט־אויף זיין גרויס ווערק מיט דער שיידונג צווישן אים און טאטן און ער פארענדיקט די טרילאגיע מיט דער שיידונג צווישן אים און טאטן. ס'איז אנ'אנדער אביגדור, נאר דערזעלבער טאטע.

אביגדור פארלאזט ווידער. וווהין? ער ווייס אליין ניט:

— „א געצאפל פון רעדער. פייערלאך רויטע, גרינע... ווי אנטלויפנדיק פון זיך אליין האט זיך דער צוג געיאגט אין דער בלינדער נאכט אריין... און ביי זיין זייט האט אביגדור דערפילט, ווי עס פאלגט אים נאך א באנטער שאטן: דעם טאטנס שאטן — דער שאטן פון דורות". —

שלמה לבדי איז, ווייזט־אויס, ניט שטארק פארליבט אין מענטשלעכן מין. פרייד און געזאנג זעט ער אין קינד, אין דער יוגנט. ווינציק טרייסט גיט ער דעם לייענער פאר דער ציוויליזאציע. איז דאס אביגדור'ס שולד, צו דעם מחבר'ס? —

מען וואלט זיך געקענט אפשטעלן אויף אייניקע סטיליס־טישע בלויזן אדער שפראכלעכע פעלערן אין ווערק, — נאר וואס פאר א באטרעף האבן זיי קעגן שלל פון אויסגע־צייכנטן ליטעראַרישן יש, וואס „שוועלן" שטעלט מיט זיך פאר.

דער נאמען שלמה לבדי און זיין ראמאן „שוועלן" איז די ליטעראַרישע טעמע פון טאג. אזא ווערק ווערט געשאפן איינמאל אין א יובל. ס'איז צו האפן, אז לבדי וועט פארנעמען דעם בכבודיקן אויבנאן אין אונדזער ליטעראטור, וואס זיין ווערק פארדינט.

(פון „יידיש אמעריקע", ניו־יארק,
אפריל—מאי 1949).

הרב ס. י. דזשייקובס

משמעות השם „שוועלן"

משמעות שם הטרילוגיה "שוועלן" נובעת, לפי הבנתי, מהסמל שהמחבר נותן לגורל העם הנודד, המחפש מפקידה לפקידה אופקים חדשים והעובר בכל שלב של נדודיו על סף נוסף של בית ארעי. הנדודים האלה משתקפים בחיי גיבור הרומן אביגדור, שתיאור עזיבתו את בית אביו והפלגתו למרחקים ולנסיון חיים חדש פותח את הספר.

בפרק הפרידה, שבא בצורת פרולוג לחלק הראשון של הספר, נגולה לעינינו היריעה הרחבה של חיי אביגדור בבית סבו רב־היוחסין, בעיר יהודית מתחום המושב הרוסי שלפני 1914. הסופר מתאר בשפה בהירה ותוססת את חיק המשפחה במזרח איירופה, השלמה ברוחה ובנויה על איתני המוסר היהודי. הסבא הוא בעל אופי מגובש הממזג את המסורת הפטריארכלית עם סגולת ההתמצאות של חיי יום־יום. התנהגותו המוסרית מובלטת, בין היתר, במקרה אחד, כאשר דודו של אביגדור מפטר סוכן זקן, פקיד הבית, בגלל שיטת הניהול המיושנת שלו. אביו, הוא סבו של אביגדור, מכריחו לחזור בו מהפיטורין ולהעסיק את הסוכן עד אחרית ימיו. אופיו ועקביותו מוכחים פעם נוספת, כאשר אשתו מתה פתאום אחרי הדלקת נרות של שבת, וכל בני הבית פורצים בבכי, אך הסבא משתיק אותם ומצווה לא לחלל את כבוד השבת ולערוך סעודת שבת כהלכתה. אורח־חיים זה מעורר הערצה לא רק בין יהודי העיר אלא גם בין הגויים, איכרי הסביבה ובעלי האחוזות, הרואים בו דמות פטריארכלית מופלאת.

המחבר מתאר בכשרון לירי רב את סיפור אהבתו התמימה של אביגדור עם בת דודו הדס'ל. המית נפשו הטהורה והאידילית נשזרת כחוט השני בשנותיו הצעירות של גבור הרומן. להמיה זו בא המשך, כאשר הוא מכיר בארץ־ישראל את תמר; הוא נמשך אליה בגין גישתה המעשית, המהווה מעין דמות ניגודית להדס'ל החלמנית ומהורהרת. אפשר להבחין בשתי דמויות קוטביות אלה מעין סמל לניגוד בין ילדותו של אביגדור באוירת הקסם של הנוף הילדותי ובין חיי המעשה והפעולה בשנותיו בארץ הקדושה.

נסיעת אביגדור לארץ־ישראל משמשת הזדמנות למחבר לספר על העולים השונים המפליגים יחד אתו. תכסיס זה מנוצל לעתים בספרות ומזכיר את "סיפורי קנטיבורי" מאת המשורר האנגלי טשאוסר, — ובספרות העברית המודרנית את "בלב ימים" של ש"י עגנון. בא"י אנו מוצאים את אביגדור עם פרוץ המלחמה ב־1914, כחייל תורכי ואחר כך, כשבוי בידי הצבא הבריטי.

בעצם עם צאתו מהשבי היתה מחויבת המציאות חזרתו האפשרית של אביגדור לבית הוריו, אחרי פרידה כל־כו ממושכת. אך מבחינה פסיכולוגית אין לאל־ידו לעבור שוב על "הסף" הראשון של חייו. מפתן עיר־מולדתו ובית הוריו. מעבר לסף הזה מסתופפים עוד בני־דורו של סבא, הוריו וכל היתר. אמנם, אביגדור נמשך אליהם מרחוק, אך נדחה מעצמו על־ידי הפער הרב ביניהם ובינו. מחסום בלתי־עביר ובלתי נראה הוקם במשך השנים על "הסף" הראשון ואביגדור מסיט את פניו ממנו ומכוון אותם ליעד אחר, — הפעם לאמריקה. אמנם, אחר־כך הוא יעבור עוד פעם אחת על הסף הזה, בביקורו בעיר מולדתו, ולא יוסיף עוד. אך גם בארץ־יעודו החדש הוא לא ימצא תשובה לחתירות הבלתי־פוסקות של נפשו. מסתבר, שמסף לסף אין תחנה סופית לנדודי הנפש הבלתי־שקטה...

הטרילוגיה מסתיימת בשיר־הלל לתחנה הראשונה, שהוא כל־כך מתגעגע עליה אך לעולם לא יוכל לשוב אליה.

ביצירה זו מסתמלת הטרגדיה של המשכיל היהודי בן־דורנו, שאיבד את אמונתו בהווה ובעתיד ואיננו יכול להמנע מקשירת כתרים לעבר. (במכתבו אלי מעיד המחבר על עצמו, שהנהו צאצא לשלשלת ארוכה של רבנים ומוסיף, — בהתאם לרוחו של אביגדור, גיבור ספורו, — שהוא, לבדי, "אמנם עודנו מחזיק בשלשלת, אך לא במשמעותה").

זוהי בבואה אמנותית ורגשית של האתגר המשתמע מהמשך הקיום היהודי.

הסגנון האידי של היצירה מצטיין בסגולתו התיאורית, הגובלת לעתים בשירה. התיאורים של הילדות בעיר־ מולדתו, של רחובות ירושלים, של מראות המלחמה מהווים פרקי־ ספרות בעלי רמה גבוהה.

אפשר להעביר קו־דמיון מסוים בין ספרות ההשכלה במזרח־איירופה מאמצע המאה התשע־עשרה ובין "שוועלן". כמו ששם עומדים אובדי דרך האמונה בפני ההבל והחלל שבלב, — כך גם פה ניצב אביגדור על עבר אותה התהום. אלא שלבדי איננו שם את הדגש על החריפות שבניגוד בין הדורות, אלא מעלה את הפאתוס שבעצם הבעייתיות הזאת. האם יש בהקההת חוד הניגודים שב"שוועלן" משום הוכחה, שהמחבר, תוך כדי הכירו את הבעיה איננו מסוגל להאבק בה בעוד שגבורי סופרי ההשכלה בקשו להאבק על גורלם ולהתגבר עליו, ובדומה לישראל ששרה עם המלאך — להתגלם בשם חדש ובאישיות חדשה שתוכל לעמוד בפני העתיד? האם בא לידי ביטוי ב"שוועלן" הלך־נפש, שככל היותו נושא יפה לספרות, הריהו בעצם עקר, כיון שהוא נעדר הבטחה לעתיד?

מירסקי, הגיבור הראשי של "שלש ערים" של שלום אש, מבקש דרך וכמה לתכלית, ככל שתהיה בלתי־מושגת. מה מבקשים האביגדורים, תועי הדרך של דורנו? לאיזה כוכבים הם צופים שיאירו את דרכם? על כנפי איזה חלומות הם נישאים?

(מהשבועון "סענטינעל", טשיקגו, 10 בפברואר 1949)
עברית: ק. ל.

נתן קראוויץ

„שוועלן״ — א גרויס ווערק אין דער יידישער ליטעראַטור

ד״ר שלמה לבדי, מחבר פון דער טרילאָגיע „שוועלן״ איז אונדזערער א טשיקאַגער, א תושב פון דער ווינטער־שטאָט. אָבער דאָס זאָל הייסן נאָר פאָרמעל. אין אמת׳ן געהערט ער, הן במחשבה והן ברגש, צו א פיל גרעסערער פעריפעריע ווי טשיקאַגע פאַרמאָגט, גרעסער אפילו ווי די יידישע אַמעריקע פאַרמאָגט. מ׳וואָלט געמעגט זאָגן, אַז ער איז א פּולבאַרעכטיקטער מיטגליד אין דער אַלוועלטלעכער קונסט־רעפּובליק. ווייל ער פאַרמאָגט אַלץ: דעם רואיקן טאָן פון מייסטער, דעם הומאָרפולן שמייכל, די אָביעקטיווּיטעט פון אורטיילן און דעם כוח אויפצושטעלן אַרכיטעקטאָניש א ליטעראַרישן געביי און, — איבער און חוץ דעם אַלעמען, — אַן׳אויג וואָס זעט טיף און ברייט, אַן׳אויער וואָס הערט און דערהערט און א האַרץ וואָס פילט. דאַרטן ווידער, וווּ זיין אויג דערזעט ניט, — דערהערט דאָס האַרץ וואָס וויבּרירט מיט א זודיקן יידישן געפיל. דערצו נאָך האָט ער, ווי אַן׳אמת׳ער מייסטער, א לעבעדיקן כוח־הדמיון, אַזאַ וואָס שאַפט דעם דיכטער אין אים.

דיכטער און באַוועליסט, טאָן־און ריטם־מייסטער פון איין זייט און דערציילער פון דער צווייטער — הויערן צוזאַמען, וווינען און לעבן בכפיפה אחת. ווערטער ווערן אין זיינע הענט — דימענטן; פּראָזן — שטיקער געזאַנג. פּאַראַן פּאַראַגראַפן אין זיינע דריי ביכער וואָס שעמערירן ווי גינגאָלד. זיין זשאַנער פון שרייבן בייגט זיך צום עפּיש — לעגענדאַרישן, אפילו ווען ער איז רעאַליסט. זיין פּראָזע זינגט און באַזינגט, זי איז דורכאויס מעלאָדיש און פּאָליפאָניש. ווי אין א סימפאָניע גיסן זיך צונויף די קולות פון אַלע זייטן און ווערן איינאיינציק, א מעור־אחד׳דיקער־געזאַנג וואָס ציט אייך צו זיך און לאָזט אייך שווימען איבער די כוואַליעס. ווי יעדער עכטער מייסטער ציט ער אייך פונדערווייטנס, ווי געצויגן פון א מאַגנעטישער קראַפט.

און — וואָס פאַר א וווּנדערלעכן כישוף־אינטערעס דער מחבר שאַפט! דורכן גאַנצן ווערק זיינעם לויפט דורך די שפּאַנונג, ווי אַן׳עלעקטרישער שטראָם, א שפּאַנונג וואָס רעגט אָן צו מישן בלאַט נאָך בלאַט ווייט און ווייטער, גיין מיטן מחבר דורך רעגן און שטורעם, פון לאַנד צו לאַנד; צו ער געפינט זיך אין דער קליינשטאָט, ווו דער זיידע שלום־יעקב דייכעס הייליקט זיין לעבן דורך זיין זויבערער הנהגה; אָדער ווען ער ווערט א טערקישער אָפיצער מיטן נאָמען אבו קאַדיר; אָדער ווען ער קומט אַריבער אויפן אַמעריקאַנער באָדן. ווו ער זאָל ניט זיין און וואָס ער זאָל ניט טאָן, — באַווייזט ער אויסצוכישופן יענעם באַגער אינם לייענער צו וויסן מער וועגן זיינע העלדן און זייערע קאַמפן און ראַנגלעניש.

אינם ערשטן טייל פון ווערק, אַריינפירנדיק דעם לייענער אין דער וועלט פון פריערדיקן דור, באַקענט ער אים מיטן שטעטלשן לעבן. אט אין דער מיליע דערשיינט דער שבת־שבתון׳דיקער שלום־יעקב ווי דער הויפּט־העלד. א סוחר און פּראַקטישער מענטש, טראָגט ער אָבער די ירושה פון דורות, די הויכע מאָראַל און חסדים־הנהגה פון עכטן יידישן תורה־אַריסטאָקראַט. איר זעט אים זיצנדיק אונטער דעם „זיידנס בוים״ און לערנען, ווי ער סאַרטירט אויס די זעקעלאַך מיט צדקה־געלט, ווי ער גייט אַרום זאַמלען נדבות פאַר די אָרעמע פון שטעטל, און ווי ער רעדט עס אַזוי בנעימות׳דיק מיטן קמצן וואָס וויל זיך אויסדרייען פון דער נדבה...

די סצענע ווען ער קנעלט־איין מיט א גמרא־ניגון א פאַרצע מוסר מיט זיין אייניקל פאַר רייסן פון בוים איז ניט נאָר פּאַטעטיש, נאָר אויך קינסטלעריש פולבלוטיק און רייצנדיק שיין. איר ווערט ממש פאַרבליפט. דאָס זויבערע יידישע לעבן, וואָס פליסט געהייליקט און גע׳איידלט; די גוטסקייט פון די מענטשן; די איידעלע באַציהונג און די הנהגת החיים, — דאָס אַלעס ווערט אויסגעמוליעוועט פון זיינע הענט אין א שאַפונג פון גרויסן שטייגער, ווען קונסט ווערט כולו רעאַליטעט און ווען די פעדער רירט אָן דעם מעשי־בראשית פון זאַכן און דערשיינונגען.

קינסטלעריש איז דער ערשטער חלק פון דער טרילאָגיע שטאַרקער ווי דער צווייטער, הגם אייניקע קענען מיינען אַז דאָס איז ניט אַזוי, שוין צוליב דעם אַליין, וואָס אין צווייטן טייל שילדערט דער מחבר די אומגעבונג אין ארץ־ישראל פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, און דערנאָך די ראָל וואָס אביגדור, דער הויפּט־העלד פון דער טרילאָגיע, שפּילט אין דער אַטאָמאַנישער אַרמיי. די שטאַרקע, שנעל־לויפנדיקע און שטורמישע סצענעס פון שלאַכטן פאַרטויבן מיט זייער גערויש און דערלאָזן ניט דעם לייענער זיך אַריינצולעבן אין דער וועלט פון העלד גופא. ווען איר באַפרייט זיך, אָבער, פון דעם גערויש און איר פאַרטראַכט זיך ישוב־הדעת׳דיק און רואיק איבער דעם שאַפונג־פּראָצעס וואָס איר האָט דורכגעמאַכט לייענענדיק, — זעט איר ערשט איין, אַז דווקא אין ערשטן טייל האָט ד״ר לבדי אַריינגעלייגט דעם סאַמע תמצית פון זיין נשמה. דאַרטן איז אביגדור ניט דער הויפּט־העלד; דאָך שיינט ער ווי א דופּטיקע און קאַלירטע בלום צווישן די ביימער. דאָ, ווידער, אין צווייטן טייל, וווּ ער איז דער הויפּט־העלד — איז ער ניט אַזוי קלאָר דעליניאירט און געצייכנט. די סביבה קומט אַרויס אַסך לעבעדיקער ווי אבו־קאַדיר. קענטיק, אַז דער מחבר גופא איז הינגעריסן געוואָרן פון דער פיל־קאָלירקייט פון דער מלחמה, פון דעם

הילכיקן דונער־קלאַפּ פון די קאַנאַנען און, — דער עיקר, — פונם פּאַטום וואָס אַנטפּלעקט זיך, ווען מענטש שטייט פּנים אל פּנים מיטן טויט. ער פּאַרלירט דעם וועג צום מענטשן, ווערנדיק פּאַרשלונגען פון די אַרומיקע קולות און פייערן.

עס שטעלט זיך, למשל, די שאלה: פּאַרוואָס האָט אביגדור זיך אַזוי איבערגעגעבן דעם קריג? און, נאָך מער, — ווי אַזוי וואַרפט ער זיך מיט אַזאַ מסירות־נפש צו פּאַרטיי־דיקן טערקיי, דעמאָלט, ווען ער איז ווייט ניט קיין „טערק״? — דער מחבר האָט דאָ וואָרשיינלעך געוואָלט אַנצייכענען די עכטע פּאַטריאָטישע געטריישאַפט פון יידן, זייער איבערגעגעבנקייט און פליכט־באַוווּסטזיניקייט אין אַנבליק פון טויט?

שלמה לבדי, כפרופסור לכירורגיית־שיניים באוניברסיטת שיקגו

שלמה לבדי, אַלס פּראָפעסאָר פון דענטאַלע כירורגיע אין טשיקאַגער אוניווערסיטעט

אָבער אויב דער הויפּט־העלד אין צווייטן טייל איז ניט אַזוי שטאַרק געצייכנט, דערפאַר אָבער, ווי געזאָגט, ווערט דער לייענער קאָמפּענסירט מיט עפּעס אַנדערש: בעמליך, מיט די לעבעדיקע, אַקטיווע און אַקטועלע שילדערונגען פון קריג; מיט דעם וואָס ער ווערט אַריינגעפירט אין סאַמע געדיכטן רויך פון שלאַכטפעלד און זעט קלאָר דעם אַרום. אין דעם זין האָט דער מחבר ווידער דערגרייכט די העכסטע מדרגה פון קונסט. דאָ וויקלט ער אויף פאַר אונדז די ברייטע יריעה פון לעבן, צונויף־ברייענגענדיק פאַר אונדז, אין אַ וואָסערע הונדערט זייטלאַך, די כוחות וואָס פירן אַרויס דעם מענטשן אין זיין סאַמער אַנימאַלער נאַקעטקייט, ווען ער ווערט אויסגעליידיקט פון זיין מענטשלעכן „איך״, וואָס איז אים מחייב צו מאָראַל און עטיק, די צוויי פאַקטאָרן וואָס האָבן אין דער בלוטיקער וועלט פון קריג קיין האַפט ניט...

אינגאַנצן גענומען איז ד״ר לבדי׳ס ווערק אַ קונסט־שאַפונג פון גרויסן פאַרנעם, געשריבן פון אַ קינסטלער בחסדי־עליון. אפילו די גאַנצקייט פון ווערק איז דאָ ניט דער עיקר: פאַראַן קאַפּיטלאַך וואָס זיינען אויסגערונדעטע ווערק בפני עצמם, פאַרדינען אַריינגענומען צו ווערן אין דער וועלט־ליטעראַטור, ניט אַלס חלק פון אַ זאַך, נאָר אַלס גאַנצע זאַכן. אין זיי דערגרייכט ד״ר לבדי שלימות אין גרויסע שווערקייטן, — מיט אַ וואָרט, עטלעכע פּאַראַגראַפן, וואָס זיינען ווי אויסגעהאַקט פון בראָנז. דער עיקר דאָ איז טאַקע זייער לייכטקייט, זייער באַפליגלטער שוווּנג, זייער באַוועגלעכקייט און זייער אינערלעכער אָטעם וואָס איז אַזוי געניו געמאָסטן און געוויגן, אַז איר באַוווּנדערט די יכולת פון מייסטער.

ווען איר פאַרענדיקט לייענען דאָס ווערק, פרעגט איר זיך: במה כוחו גדול? מיט וואָס צייכנט זיך אויס ד״ר לבדי, וואָס ער געווינט אייער האַרץ, באַלד ווי איר טרעט אַריין אין זיין וועלט? אָט די פראַגע האָב איך זיך געשטעלט און מיר דאַכט זיך, אַז די תשובה ליגט אין פאָלגענדיקן: ד״ר לבדי שרייבט דורך זיך גופא. אַ סך פון זיינע העלדן זיינען שטיקער פון אים אַליין, אויסגעשמידט אונטערן פייער פון זיין אייגענער נשמה. ער האָט אין זיך די ברייטקייט פון מענדעלען, די לייכטקייט פון שלום־עליכם׳ען און די טיפקייט פון פּרץ׳ן, — אַ קאָמפּלעקס פון קלאַסיש־יידישער שאַפונג, ברכה׳דיק סינטעטיזירט.

פון „דער יידישער וועג״ טשיקאַגע. אַפּריל 1949. באַנד 4, העפט 4).

AS I REMEMBER

(A PERSONAL REMINISCENCE BY MRS. ***SOLOMON S. LEVADI)***

The first glimpse I had of my future husband was a view of his back. I stood at our living-room window and watched him walk jauntily down the boulevard, his hands in the pockets of his belted shabby brown coat, a rakish gray fedora on his head, held high as it was throughout his life.

He had just left our home on Douglas Boulevard in Chicago, having completed arrangements with my widowed mother to rent our spare room in the large apartment where we lived, my mother and I and my widowed auns. My mother had found the credentials of the young dental student quite satisfactory, and Sol found the room with a separate entrance off the hall and with adjacent washing facilities private enough and within his modest means as a Hebrew school teacher.

Mrs. Hanna Levadi, the wife of Shlomo Levadi, in the 1940.

I met him for the first time a few days later when he came into the dining room to use the telephone and my mother introduced us. I was taken with the sparkling blue eyes and winning smile of this handsome, self-assured young man, whose debonaire air belied his well-worn but immaculately clean attire.

I was a popular piano teacher and my earnings from class instruction and private lessons at home were sufficient to maintain our large apartment in the fashionable section of the Jewish neighborhood. My days were well occupied with my profession. And I often relaxed in the evenings reading in our library until bedtime. It wasn't long before Sol began to drop in of an evening to have a chat, an we soon became well acquainted.

Sol was a brilliant conversationalist, and I found his knowledge and vivid portrayal of a world I did not know, fascinating. For me, an American girl from Virginia, he opened wide vistas of distant, unfamiliar people and places. All that Spring of 1924 and well into the summer I began more and more to look forward to these evening chats with this rather shy, knowledgeable, and well-mannered young man who had come into my life from the other side of the world.

In August, I left the city for my annual month of vacation. Shortly after I returned came Rosh Ha Shana — a holiday traditionally observed by both of us. That day I was playing the piano in the living room when Sol quitely came into the room and stood listening. Although I did not see him come in, I sensed his presence and in a moment stopped playing, vaguely resenting this intrusion. My questioning look obviously embarrassed him, but he quickly regained his poise and with an assumed air of nonchalance said, "I happen to have two tickets for the Symphony for tomorrow night. Will you go with me?

I accepted his invitation with pleasure, although with some surprise, having seen the photograph of a beautiful girl personly autographed to Sol, prominently displayed on his dresser. It has always been a beautiful memory for me — that evening at the concert our first date, and (unknown to Sol at the time) also the celebration of my birthday.

There followed many other dates — concerts, plays, little suppers, and a whirlwind courtship. Two months later, we were betrothed. We get married during the mid-year school vacation in late December.

For the next 48 years we lived together through many days of happiness and many of sorrow, until that day in March, 1973, when my beloved died, leaving me and our sons and all who knew him with cherished, unforgetable memories.

MY FATHER

BY

VICTOR S. LEVADI

When a son writes about his father, he has several perspectives from which to choose — the child-hero relationship of boyhood, the distortions of adolescence, or the separate but equal relationship of adults who have accepted the communication barriers as well as the bonds that the lifelong experience has built. In writing from this latter vantage point, I try to present a few personal insights accumulated over the years. I attempt to write of Solomon Levadi, the man, but, by necessity, include something of Solomon Levadi, my father.

The man who chose to be "alone" embarked on a solitary journey which demanded a self-sufficient and independent spirit. Often he would have to live by his wits and to improvise from the resources at hand. In early years this was an economic necessity; later it was a chosen way of life.

Whatever the idealistic or romantic motivation for his commitment, ultimately it disclosed an inventive and innovative genius in the man that transcended his artistic works.

While he romanticized the tales of student life in pre-war Palestine, there is no question that the impoverished life required a good deal of "making do" with a minimum of material goods (witness his tale of the two students who shared a single pair of pants). Nor is there any question about his obvious pride as he related the various clever solutions to the problems of the time. The whole theme of getting along with as little as possible, of finding a use for every scrap, of being able to do the job oneself, became a strong force for the rest of his life. If material goods were needed, his first choice was to make them, which he did in many cases. He would offer economic necessity as an excuse; more likely he was appeasing his fiercely independent, self-sufficient and proud spirit.

Finding a clever solution to a problem became a challenge, a test of wits, a game with nature. And what joy in playing the game! He didn't always win, but he respected his competitor and accepted his defeats without rancor or bitterness. Whether it was a clever turn of a phrase or a new use for an old piece of shoe leather, the thrill of discovery, of unlocking another of nature's secrets, was evident. Might this have been the same spirit that moved a heder boy in Slonim to revel in the discovery of a clever riddle in the Talmud?

He took great delight in working his creative magic on cast-off materials. Nothing was beyond use and reuse. He transformed scraps of lumber from orange crates into shelves to hold a childhood of toys and a lifetime of memories for his sons. Thirty years later, if you happened to notice the craftsmanship in his booklined office/library, he might give you the lineage and pedigree of each scrap of wood that made up the walls, the shelves, and the cabinets. Not a single piece of lumber was new! Those same pieces of orange crate, having passed the era for toys, were now involved in a more literary endeavor. By this time all the wood was disguised with a new artifical grain finish devised by the craftsman.

He expected from others the same high standards that he set for himself. When disappointed by a substandard rebinding of a treasured prayerbook, he ripped off the cover before the eyes of the offending artisan and vowed that he himself would do the job right. And he did it that very evening, his first binding. By morning he had completed the gilting and tooling of the leather in a manner befitting a renaissance master. Thereafter, few materials were safe when a book was to be bound; windowshades, packing boxes, a pice of heavy paper, a scrap of leather, could within hours enclose some printed matter that, due to age or circumstances of birth, was not properly covered.

The independence carried into his artistic endeavors. When he opened his forst office for the practice of dentistry, there were no pictures for the walls. In a few days there were "The Silhouettes' of Egyptian desert scenes. Twenty years later, when there was no economic need, he made the signs for his new office reception room because he couldn't buy exactly what he wanted and "it was such a simple thing to do".

For all of his innovation and independence, he was a purist and fundamentalist when it came to Judaism. He had an absolute intolerance for whatever and whoever defiled the sanctity of that which he held dear. His love of Judaic life, values and culture permeated his every day. Yet, he participated in nothing akin to institutionalized religion. He loved his heritage. The Jews were his people, but he could not accept those Jews who did not share his reverence for the fundamental Jewish values. He would not and could not share the object of his love with those who loved only her body and not her soul.

His contact with Judaism was a solitary pursuit, although there were the few to whom he granted access to his personal sanctuary. Liturgical music had its special place in his life; he would travel miles to hear a "real" hazan. In later years, when the artists of his era were no longer active, he would listen for hours to their recordings. His love of the liturgy overcame his traditionalism to the degree that he included the recordings of a "hazante" with the "real spirit" among his musical treasures.

In his mature years he never went to concerts, yet he loved secular music. The violin was among his favorite instruments. I remember how a radio broadcast of Fritz Kreisler playing gypsy music cast its magic spell for an afternoon. For years, part of his evening ritual was to listen to the broadcast of Negro services. The free-spirited singing, primitive rythms, and fervent almost fanatical dedication of these black worshipers were,

perhaps, the closest embodiment of his romanticized Chassidic memories.

My father may be best known outside of Yiddish literary circles for the more than 24 bookplates that he created over the years. Virtually all of these were for close friends. How fitting that this man would share his love of books and men through this artistic medium.

Nowhere is the extent of the man's genius illustrated better than in his master-work, Shveln. It is apparent that he put all of himself into the work. It was his world: Slonim, pre-war Palestine, postwar U. S. In many ways that was a world he never left. He wrote about his world, his life. Yet, he would often reject the notion that the work was autobiographical. To be autobiographical the book must be about the author; this work was about a world, a people. It was a labor of love. The finest details bore his imprimature. Each chapter illumination was his handiwork, each chapter heading was drawn by his pen. He designed the cover and all graphics. Even the type style was his design. This was no autobiographical effort at self-aggrandizement.

This was a memorial to the world and the people that he loved. The language was Yiddish, fulfilling a promise to his father. With a characteristic subtle cleverness he engraved the names of his family into that monumet. His deceased younger brother, Ithamar, appears as Tamara, the heroine of Book 2. His grandmothers name Dyche became: Dyches, the family-name of the hero of „Shveln" Avigdor, being in Slonim, Dukes — in Palestine and Dykens in the U.S.A.

There were few, if any, better qualified to translate the work into English or Hebrew. He undertook the English translation himself since he had a great facility with the English language. He must have been torn between a desire to remain true to the original Yiddish and the imperative to render a free English version. Perhaps he could not help himself; perhaps his passion to retain the flavor of the Yiddish dictated a literal translation. The result was a stiff unnatural English, far below the quality of which he was capable. Quite likely his passion for perfection and detail had, in this case, become his enemy rather than his ally. Ironically, the qualities that contributed to his artistic genius may have prevented his successful completion of the English translation. Characteristically, he never found a translator who could meet his high standars.

In the last few years he began a search for someone to do the Hebrew translation. His favorite chapter of the entire book was "Jerusalem". As a qualifying examination, each candidate was required to translate this section. Again, no one could meet his high standard. My father's own translation of that chapter appears elsewhere in this book.

The preceding thoughts present a son's perspective of a man who left much to the world in the way of his artistic and literary endeavors. His legacy to me was the exposure to those values and qualities which distinguished his life.

Shlomo Levadi with his family at the beginning of 1970.
from left to right: Shlomo, his son Victor with wife Barbara,

SHLOMO LEVADI

BY

MORRIS ALEXANDER

The days of Shlomo Levadi's years spanned a period of profound changes in the history of the Jews of the Diaspore. Levadi was truly an exemplification of the wandering Jew of the 20th century. He started his 75 years as a Heder-pupil and a yeshivah bocher in Slonim and ended his eventful life on March 21st, 1973, as a very American Jew. He lived in Chicago for 53 years and I had the privilege of knowing him intimately as a dear friend during the last 27 of those years.

Levadi came ta Chicago in 1921 from Palestine determined to make his way in the "Goldene Medineh" and to become an "Amerikaner". Although all of 23 years old, he had already lived a lifetime of experience as a boy in Slonim and as a Zionist chalutz and Turkish officer in Palestine. When he came to the United States he decided to say goodbye to all that, but he never quite succeeded. The perfect command of English that he achieved remained to the end accented both orally and spiritually with the Yiddish, Russian, Hebrew and Turkish of his original roots.

His boyhood chum, Isaac Rounch, whom he had known in Poland had persuaded Shlomo to come to the big, bustling midwest city of Chicago to start a new career where tens of thousands of Jews were already established and where in the ensuing 1920' and 1930' thousands more arrived, most of them from Eastern Europe. Rounch, a teacher and Yiddish poet, helped the young Levadi to find employment as a teacher of Yiddish and Hebrew in several of the many synagogues of the great West side, where most of the Jews of Chicago then lived.

Levadi's first ambition in America was to become a medical doctor, specifically a surgeon, and soon after his arrival he enrolled at the Lewis Institute, a small private college, to acquire the preliminary education required to enter medical school. But Shlomo soon decided that it would take too long to become a physician and he switched to dentistry instead. After two years at Lewis Institute he transferred to Loyola University Shool of Dentistry and graduated in June 1925. In typical Levadi fashion he immediately opened his own dental clinic on Roosevelt Road, the main business street of the Jewish community.

Despite the long hours of teaching, attending University classes and studying, the energetic and ambitious young Shlomo managed to find time to immerse himself in the social and cultural life of the Jewish community. He joined several Yiddish stage groups and soon became a sought after leading Yiddish actor. He was a familiar face among the Yiddish literati, the poets, writers and journaists of Chicago. In those days Chicago was an important center of Jewish culture, ranking with New York, Vilna, Warsaw. Levadi was a frequent contributor for many years to ""The Forward" and "The Jewish Courier", the two flourishing Yiddish daily newspapers of Chicago.

In 1924, a year before he completed his dental studies, Levadi met a beautiful young piano teacher. Hanna Leah Stein, the daughter of his landlady, spoke the soft Southern American English of Newport News and Norfolk Virginia where she was born and bred. Hanna was charmingly different from the first generation Jewish girls Levadi knew, and represented to him the American style of Jew he was so eager to become. Within a few months after their first meeting they were married.

Over the years as Dr. Levadi's practice prospered he opened another dental office in the more fashionable downtown "loop district" of Chicago, but continued his West side practice as well. Even after he gave up his office in the Jewish neighborhood he continued to maintain his connection with the Jewish community as a member of the staff of Mount Sinai, a large Jewish hospital on the West side. In 1928 Mount Sinai Hospital opened an aural surgery department and Levadi became its associate director. A few years later he was appointed chief aural surgeon, thus realizing his life long ambition to become a surgeon. Dr. Levadi

served brilliantly as the head of the Mount Sinai aural surgery department for over thirty years.

In 1934, the Levadis' first son, David, now a medical psychiatrist in Detrois, was born. Three years later Victor Levadi, their second son was born. Victor is now a Ph. D. electronics engineer in Cleveland Ohio.

Shlomo Schoenberg left his native Slonim in 1913 and for years he had a powerful desire to see his parents and his large family in Slonim once again. In 1929 he travelled to Poland and had the poignant pleasure of being reunited with his elderly father and mother, his brothers and their families. When he told his father that he was planning to write a novel based on his experiences in Poland, Palestine and America, his father urged him to write the book in Yiddish. Shlomo had contemplated writing his book in Hebrew or English, but, fortunately, his promise to his father has given modern Yiddish literature the classic trilogy, "SHVELLIN".

Shlomo's allegiance to his new country and his interest in the military gained from his experiences in the Turkish army, lead him to join the U. S. Medical Corps dental division soon after he became a dentist and at the autbreak of World War 2 he was a captain in the Medical Corps Reserves. Having learned of the extermination of his entire family by the Nazis in 1942, Levadi eagerly volunteered for active duty, despite his 44 years. After a few months of service in Michigan, Texas and Oklahoma, he was assigned to the dental division in the South Pacific and spent four years at the heart of the shooting war against the Japanese in Australia and New Guinea. Dr. Levadi established dental stations all over that theater of

Sslomo Levadi's intimate friend the lawyer Maris Alexander with Mrs. Golda Meir at a Zionist meeting in Chicago.

war and performed thousands of operations that perfected his already considerable skills as a master aural surgeon. He became intimately acquainted with the late General Douglas MacArthur, whom he served as personal dentist and also the General's family.

Major Levadi returned to the United States in 1946 and was hospitalized for many months with a misdiagnosed heart ailment from which he suffered for the rest of his life. In the fall of that year he resumed his dental practice and his position at Mount Sinai Hospital where he remained as chief aural surgeon until 1957. His failing health and frequent recurrences of his illness required him to give up active practice in 1965, although he continued to perform occasional dental work and aural surgery until his last fatal illness.

During all the years after Levadi's return from army service he spent a score of times hospitalized for long periods. Each attack of pericarditis (inflammation of the heart lining) was more and more severe, but each time he recovered, his indominatable will to live overcoming the incurabe, brutally painfull, disease. I shall never forget his courage and high good humor as he lay wracked with pain during the many hours I spent visiting him in the hospital. He would permit of no pity and no long faces, and he always talked of his imminent recovery so that he could continue with his profession and his writing. During one of the earlier attacks, however, he was in such agony that he truly thought he was dying. His only thought at that time was that he would not be able to repay me the small sum I had advanced to publish "Shvellin", unless the U. S. Army compensated him for his service-connected disease. Despite the most strenous efforts, the Army never did compensate him, but he repaid my loan in full!

I met Shlomo Levadi for the first time soon after his return to Chicago in 1946. I was introduced to him by a mutual friend, Charlie Zakon, a well known Yiddishist and raconteur, and the three of us, despite our entirely dissimilar backgrounds and differences in age, became inseparable friends until Charlie's death in 1963.

Shlomo's encyclopedic knowledge of Judaica, and Palestine—Israel was of inestimable value to me in my activities with Israel Bonds and as the head of the International B'nai B'rith Commission far Israel. We were together in Israel in 1963 when Shlomo visited there for the first time since leaving Palestine in 1920. While I was a resident of Israel in 1971—1972 Shlomo visited there again, this time with Hanna. They lived in my apartment in Tel Aviv during that visit, and I thrilled to witness Shlomo's excitement and pleasure as he revisited familiar scenes that had changed so much, and met with his old friends, especially his Slonimer landsleit. During that last visit I worked with him in an unsuccessful effort to have "Shvellin" translated and published in Hebrew. Years before, I persuaded him, to translate "Ssvellin" into English. Unfortunately, this version, too, has not been published.

Levadi's beautiful edition in Yiddish of "SHVELLIN" was published in 1948. Not only did he write this great work, but he designed the books and the magnificent chapter headings and supervised every last detail. His ambition was to make "SHVELLIN" physically the most beautiful work ever to be published in Yiddish. His meticulous sense of artistry and uncompromising good taste, I believe, resulted in that ambition being realized. Unfortunately, little is known of Shlomo's artistic talents. His exquisite ink drawings and book plates will become collectors' items, another evidence of the remarkable talents of this renaissance man. Dr. Levadi did me the honor of fashioning the heading of his chapter on Jerusalem in "SHVELLIN" into a personal book plate for me. I treasure it.

Levadi encouraged me in my Zionist activities, He was a passionate, perfectionist Jew. His vast admiration for America amused me, and I the "Sabra Amerikaner", often chided him about this aberration. Shlomo, on occasion, had a sharp, disdainful tongue. I knew, however, only too well, that such postures were part of a facade, a self protection device to cover his shyness and sensitivity.

When I said good-by to him in the hospital to travel to Israel two weeks before he died he embraced me and said, with a wry smile on his gaunt, pain wracked face, "I want you to know that it was nice knowing you. I'll never see you again". I protested and teased him, but I knew he was right. Often since then, I have wished that I had told him how successful and full his life and career had been, although I am certain he would not have believed me.

The likes of Shlomo Levadi — teacher, linguist, soldier, poet, artist, actor, Talmid hacham, surgeon, American, Jew, friend, — will rarely be known again, just as the times during which he lived will never reoccur.

קטעים ממכתבים שונים של שלמה שיינברג-לבדי

לק. ליכטנשטיין, מיום 23 בספטמבר 1964:

...„הלוואי והיה בידי לעשות רצונך בדבר כתיבת זכרונות על סלונים ואנשיה. הרבה סיבות לדבר ובעיקר: הנני כעת במצב של „הריון" קשה והנני עסוק באיסוף ובסידור חומר לנובילה חדשה „ואין מערבין שמחה בשמחה". מאד הייתי רוצה להעלות על הנייר את הזכרונות הללו מהעבר וכמו כן מרשמי פגישתי עם שרידי חברי בארץ. אבל לדאבוני העבודה הנ"ל שוללת את רוב זמני וכל מרצי. אם אוכל באיזה אופן שהוא להיות לעזר לך בעבודתך רבת־הערך בדבר הפנקס אשמח מאד לעשות ככל אשר תצווני ולזכות אחשבה זאת..."

למרדכי ספיר מיום 31 ביולי 1972.

..."כחכות יהודי כשר לבואו של המשיח, — כן חכיתי לבואו של „פנקס־סלונים" (הכוונה לכרך השלישי). ואשרי המחכה. זה אתמול בבוקר הגיע הספר לידי וששתי עליו כמוצא שלל רב. ומאז קבלי אותו עד שעת קריאת שמע של שחרית (הבוקר) לא הסרתי את עיני ממנו (מה שהזכיר לי את לילות „המשמר" בנעורי כתלמיד הישיבה). היתה זו חוויה נדירה, נעימה מגועגעת, ועם עלעול כל דף הופיעו לפני רחובות, סמטאות, בתים ונופים בסלונים שלנו. בקריאת כל פרק קמו לתחיה לפני אנשים ומאורעות מימים עברו, — ראיתים בכל יפים וכשלונם, — ממש שמעתי את קולם, חשתי את אוירה של סלונים, יערותיה, הריה ושדותיה. בקיצור: היה זה בשבילי תיור וביקור בסלונים שלנו כמו שהיא חרותה בזכרוני ואת עצמי כפי שעזבתיה בעלומי. ובעד העונג והגעגועים שהכרך הזה העניקני אני מודה לכל חברי המערכת של מפעל זה. אני מעריך את מסירות כל חברי המערכת בעבודת־קודש זו ומוקיר בכל לבי את הכשרון, העמל והאהבה שהשקעתם בהוצאת כל שלשת הכרכים של המפעל המונומנטלי הזה... בנוגע למצב בריאותי, — הריני כמעט כל הזמן (בסירוגין) חבוש מטה או כלוא־בית. ב„חזית הבריאות" לא שחקה לי השעה ביותר. לסוף, עמדה לי זכות הבאבע מינקע שלי והצלחתי לקבל דיחוי (אטסראַטשקע בלע"ז) מידי מלאך המוות...

ואשר לתרגום „שוועלן" לעברית. לדאבוני, אינני יכול לעשות זאת בעצמי. לדעתי, ריח זרות נודף בסגנון העברי שלי, ויש בו כעין תרגום מהיידיש ומהאנגלית. ואין כל פלא: אחרי יובל שנים ומעלה של אי־שימוש בשפה, אזני נתחרשה לרוח השפה ולקיצוביה. על סמך כל זה הוכרחתי להזניח את רעיון התרגום על ידי, כפי שיעצני כבוד הנשיא מר שזר ואחרים.

לעזריאל ואסתר ברושי, מיום 22 באפריל 1972:

...„במשך השבועות האחרונים נוכחתי שאין בכוחי, לא מבחינה פיזית ולא מבחינת הזמן, לתרגם את „שוועלן" בעצמי. ניסיתי לא אחת והשקעתי שעות אין מספר בנסיון זה. רציתי מאד לקיים את הבטחתי לנשיא שזר. ולאחר שקלא וטריא עם עצמי באתי לידי מסקנה מעציבה, שאם אפילו אקדיש 12 שעות ביום לעבודה זו ואשקיע בה את כל מרצי, לא אוכל לגמור את המוטל בפחות מארבע שנים של עבודה רצופה, ואני עודני רוצה לזכות לראות את התרגום בעודני בין החיים... זהו חשבון פשוט... אחרי ככלות הכל, אינני זר לגמרי לשפה העברית ובימי חיי הוצאתי מתחת ידי תרגומים לעברית שזכו בהכרה ובשבח. ולו רק יכולתי להסב את השעון עשר שנים אחורנית, לא הייתי מהסס אף רגע והייתי מתמסר כולי לעמל זה"...

מדור לזכרונות

אפטיילונג פאר זכרונות

אספקלריה של סלונים בהתחלת המאה
מאת יוסף דרור

מבוא:

חלק א׳: דמויות וטיפוסים

חלק ב׳: פרקי הווי

חלק ג׳: מראות העיר

סלאנימער פאנאראמע אין אנהייב יארהונדערט
פון יוסף דרור

אריינפיר

ערשטער טייל: געשטאלטן און טיפן

צווייטער טייל: לעבנס-ארטן

דריטער טייל: איבערן שטאט

המשך הזכרונות מאת מחברים שונים

פארזעצונג פון די זכרונות פון פארשיידענע מעמואריסטן

קלמן ליכטנשטיין

בעל ה„אספקלריה של סלונים בהתחלת המאה"

(בהגיעו לגבורות)

מ ב ו א

יוסף דרור, מחבר „האספקלריה של סלונים בהתחלת המאה"
יוסף דרור דער מחבר פון „סלאנימער פאנאראמע אין אנהייב יארהונדערט"

הם היו שני חברים מ„החדר" של ה„מאסטער מלמד": שלמה שיינברג (לבדי) ז"ל ויבדל לחיים ארוכים יוסף דרצ'ינסקי (דרור). (ר' פרק זכרונותיו של יוסף דרור בכרך זה על החדר של „המאסטער מלמד"). שניהם שמרו על לוח-לבם את בבואת עיר-הולדתם, את צלם דמות חיי סלונים בהתחלת המאה. ואם כי הראשון משני חברים אלה עזב את סלונים עוד בימי-נעוריו, ב־1913, והשני המשיך לגור בה עוד 12 שנה עד עלייתו ארצה ב-1925, — הרי שניהם התפרקו ממשא המראות והזכרונות של עולם-נעוריהם, בהחייאתם את האוירה, את הדמויות ששמרו עליהן מאז: הראשון — תוך הסוואת עולם ילדותו ונעוריו בשם מושאל, כשהעביר מטעמו האמנותי שלו את סלונים — לפילנובה, בהקדישו לה כמעט את כל הכרך הראשון של יצירתו הטרילוגית „שוועלן", בעוד שהחבר השני, יוסף דרור יבדל"א העדיף „לקרוא את הילד" בשמו. עולמו הוא ממש: **„האספקלריה של סלונים בהתחלת המאה"**.

וזאת יש לדעת ולזכור, ששנות התחלת המאה, כלומר 14 השנים שלפני מלחמת העולם הראשונה ושש השנים של תקופת המעבר עד 1920, — הריהן בעצם, מבחינת המבנה הקהלתי, ההווי, הנוף האנושי, כמעט המשך טבעי של המחצית השניה של המאה הקודמת.

כמו יצירת ה„שוועלן" כרך א', כן גם „האספקלריה של סלונים בהתחלת המאה" משקפת בנאמנות קטעי-חיים והווי של סלונים הרב-גונית והמסורתית של הדור ההוא.

אם יש להבחין בין שתי דרכי-התיאור המיוחדות להם, בעוד שהשוני שביניהם הוא לא רב, — הרי זו הדינמיות הבלטריסטית של הדמויות והסביבה, ובעיקר סביבת בני משפחתו, שהיא אופיינית ללבדי מחד גיסא, — והסטטיות התיאורית, העיצוב הפלסטי, הגיבוש המהוקצע האופייניים לדרור מאידך גיסא, שבאמצעותם הוא יוצר את כלי-הראייה שלו, את „האספקלריה", על כל שלושת חלקיה: „דמויות וטיפוסים", „פרקי-הווי" ו„מראות-העיר", ובעזרתם הוא מעצב את שלל הדמויות בעצם חיוניותן, משל היו מצבות חיות של האנשים השונים, שאותם ראה והכיר בנעוריו, בחוצות סלונים, בככרותיה ובבתי-המדרש שלה.

מבחינה זו יש גם לדון את מראות-ההווי, המנהגים, דפוסי החיים שבעל-„האספקלריה" מעלה קבל עינינו, והם עומדים לפנינו כמו תמונות המנציחות במכחול של אמן מצבים, אנשים ונוף.

בעוד שמערכת „פנקס-סלונים" מקדישה בכרך זה מדור מיוחד לפילנובה של לבדי, לצערנו אחרי פטירתו של היוצר, — הרינו שמחים להביא במדור מיוחד את יצירתו של יוסף דרור יבל"א, בהגיעו לגבורות.

יוסף דרצ'ינסקי-דרור היה והנהו אחד מהחולמים הראשונים על הנצחת סלונים; הוא חבר המערכת של „פנקס-סלונים" החל מצעדיו הראשונים של מפעל זה וגמור בכרך הנוכחי, שותף לעורך ולכל יתר חברי המערכת בכל המשא והעול שהטילו על עצמם בהגשמת המפעל ההיסטורי. והנה הוא לא רק היה והנהו שותף לעשייה היום-יומית של מפעל-„הפנקס", אלא גם אחד „משומרי החותמת" הסלונימאית, מהיוצרים המעטים שרידי הדור הישן, שהצליחו להעביר לדורות הבאים את תדמית הקהלה של הדורות האחרונים שלפני השואה.

למלאת לו שמונים שנה, מאחלת לו מערכת „הפנקס" שעוד ינוב בשיבה דשן ורענן יהיה, — עד מאה ועשרים!

קלמן ליכטענשטיין

דער מחבר פון „סלאנימער פאנאראמע אין אנהייב יארהונדערט"

(צו זיין 80-יאריקן יובל)

אריינפיר

זיי זיינען געווען 2 חברים פון מאסטער מלמד'ס חדר: שלמה שיינבערג (לבדי) ז"ל און אים צו לאנגע און געזונטע יאר יוסף דערעטשינסקי (דרור). (ז' דעם קאפיטל זכרונות פון יוסף דרור אין דאזיקן באנד פון „פנקס" וועגן מאסטער מלמד).ביידע האבן איינגעהיט אין זייער זכרון די אפשפיגלונג פון זייער געבורט-שטאט, די געשטאלטן פון יידישן לעבן אין סלאנים פון אנהייב-יארהונדערט. און כאטש דער ערשטער פון די צוויי חברים האט פארלאזן סלאנים נאך אין זיינע יוגנט-יארן אין 1913, און דער צווייטער איז פארבליבן דארט נאך 12 יאר, ביז זיין עלייה אין 1925, — האבן זיי זיך ביידע אויסגעלאדן פון דעם זעהונגען-און זכרונות-באלאסט פון זייער יוגנט, אויפלעבנדיק די אטמאספער און די געשטאלטן פון יענע צייטן: דער ערשטער פון זיי — דורך פארמאסקירן זיין וועלט פון קינדער-און יוגנט-יארן אונטער א פארשטעלטן נאמען, אריבערפירנדיק, צוליב זיין פערזענלעכן קונסט-מאטיוו, סלאנים — אין פילעגאווע, וועלכער ער האט געווידמעט כמעט דעם גאנצן ערשטן באנד פון זיין טרילאגיע-שאפונג „שוועלן", — בעת דער צווייטער חבר יוסף דרור האט אנגערופן דאס קינד מיט זיין אמתן נאמען. זיין וועלט איז ממש: **„די פאנאראמע אין סלאנים אין אנהייב יארהונדערט"**.

צו דעם דארף מען צוגעבן, אז „אנהייב יארהונדערט", ד. ה. די יארן פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה און די 6 איבערגאנג-יארן ביז 1920, זייבען אייגנטלעך, פון פארשיידענע שטאנדפונקטן, ווי דאס קהלה-געבוי, לעבנס-ארטן, די מענטשן-טיפאלאגיע, — כמעט ווי א נאטירלעכער המשך פון דער צווייטער העלפט פון פאריקן יארהונדערט.

אזוי גוט ווי דער ערשטער באנד פון „שוועלן", אזוי אויך די „פאנאראמע פון סלאנים פון אנהייב יארהונדערט" שפיגלען אפ געטריי שטיקער לעבן און זיטן פון פארשיידנארטיקן און טראדיציאנעלן סלאנים פון יענעם דור.

אח'ב עס לאזט זיך אונטערשיידן צווישן זייערע אייגנארטיקע שילדערונגס-ארטן, — און דער אונטערשייד צווישן זיי איז ניט קיין גרויסער, — איז דאס פון איין זייט די בעלעטריסטישע דינאמישקייט פון די געשטאלטן און סביבה, איבערהויפט די פאמיליען-סביבה, וועלכע איז כאראקטעריסטיש פאר לבדי'ן, — און פון דער צווייטער זייט די סטאטישע שילדערונג, די פלאסטישע אויספארמונג, די אויסגעטאקטע קריסטאלizירונג, מיט וועלכע דרור שאפט זיין זעהונגס-אפאראט, וועלכער גיט אונדז אלס רעזולטאט: „די פאנאראמע" מיט אירע 3 חלקים: „געשטאלטן און טיפן", „לעבנס-ארטן" און „שטאט-בילדער", און מיט וועמנס הילף ער פורימט אויס די בילדער און געשטאלטן מיט זייער גאנצער לעבעדיקייט, אזוי ווי זיי וואלטן געווען לעבעדיקע מצבות פון די פארשיידענע מענטשן, וועלכע ער האט געזען און געקענט אין זיין יוגנט אין די גאסן, פלעצער און בתי-מדרשים פון סלאנים.

פון אט דעם שטאנדפונקט קען מען אויך אורטיילן די אלע מנהגים, זיטן, לעבנס-שטייגערס, וואס דער "פאנאראמע"-מחבר פירט ארויף פאר אונדזערע אויגן און מיר זעען זיי ווי זיי וואלטן געווען בילדער-קאנוועס, וועלכע פארייביקן מיט א קינסטלער-פענדזל סיטואציעס, מענטשן און לאנדשאפטן.

בעת די רעדאקציע פון „פנקס-סלאנים" ווידמעט אין איצטיקן באנד א באזונדער אפטיילונג פאר „פילעגאווע" פון שלמה לבדי, צו אונדזער גרויסער באדויערונג שוין נאכ'ן טויט פון שעפער, — דריקן מיר אויס אונדזער פרייד צו אפגעבן א באזונדער ארט דער שאפונג פון יוסף דרור (יבדל לחיים ארוכים) צו זיין 80-יאריקן יובל.

יוסף דערעטשינסקי-דרור איז געווען און איז איינער פון די ערשטע וואס האבן אויסגע'חלומט דעם טרוים וועגן דער פארייביקונג פון סלאנים. ער איז רעדאקציע-מיטגליד פון „פנקס-סלאנים", אנהייבנדיק פון די ערשטע טריט פון אט דעם פארמעסט און ענדיקנדיק מיטן איצטיקן באנד. ער איז א שותף צום רעדאקטאר און די איבעריקע רעדאקציע-מיטגלידער, מיטן טראגן דעם שווערן לאסט וואס זיי האבן גענומען אויף זיך צו פארווירקלעכן די היסטארישע אויפגאבע. און אט זעען מיר אים ניט נאר אלס שותף צו די טאגטעגלעכע מעשים, וואס דער „פנקס"-אויפטו באנייטיקט, נאר אויך אלס איינעם פון די שומרים פון באזונדערן סלאנימער „שטעמפל", אלס איינעם פון די ווייניקע און לעצטע שעפער פון לעצטן סלאנימער דור, וועלכע האבן מצליח געווען צו איבערטראנסמיטירן פאר די צוקונפטיקע דורות דאס קהלה-געשטאלט פון די לעצטע דורות פארן אומקום.

צו זיינע 80 יאר ווינטשט אים די פנקס-רעדאקציע, אז ער זאל זיך עלטערן הן אין פולן פיזישן געזונט און הן אין איינהיטונג פון זיינע גייסטיק-שעפערישע כוחות, — ביז הונדערט און צוואנציק יאר!

חברנו החביב

מר יוסף דרצינסקי!

עבודה כבירה ומועילה, עבודה פוריה ובלתי פוסקת, עבודה מתוך התלהבות ומסירות נפש עבדת בתור מורשה הקרן הקימת לישראל במחננו זה ימים רבים לטובת תחית עמנו, גאולת ארצנו ובנינה, עבדת בלי חשך בכל המרץ שבך וחם הנשמה ותעורר יום יום גם אותנו לעבודה ולפעולה. מעריכים אנו, חבר יקר, כראוי את ערך עבודתך הלאומית הרבה, פעלך יעמד לעד, זכרך יחרת בחט תכלת לבנה על לוחות לבנו וכוכב שמך יאיר בין יתר כוכבי עמנו בספר הזהב לנצח נצחים.

עכשו בלכתך מעמק הבכא מארץ הגלות ובעלותך לארץ האבות ארץ משאת נפשך הננו מברכים אותך: ברוך תהיה בלכתך וברוך אתה בבואך, יברכך השוכן בציון אל המנוחה והנחלה ובנית את ביתך על הרי יהודה וירושלים. מאה עצים נוטעים אנו ביער הרצל על שמך, יהי רצון שכימי העץ יהיו ימיך.

חברי ועדת הקרן הקימת לישראל ועסקניה

שלוניקי י׳ שבט התרפ״ו

תעודה שהוגשה בסלונים ליוסף דרצ׳ינסקי (דרור) עם עלייתו לארץ בהתחלת שנת תרפ״ו.

א דאקומענט פון אנערקענונג וואס איז דערלאנגט געווארן אין סלאנים צו יוסף דערעטשינסקי (דרור), ערב זיין עליה אין ארץ־ישראל אין אנהייב פון יאר תרפ״ו

חלק א: דמויות וטיפוסים

ערשטער טייל: געשטאלטן און טיפן

מוטלי מוכר ספרים

מוטלי, שעיסוקו היה ידוע בשם ה״פאקנטרעגער״, היה נמוך־קומה, בעל זקן אפור־צהוב מדובלל המכסה לא רק את סנטרו אלא גם את לחייו, פיו — חסר שניים ומבטו — זועם. בפי העם נקרא ״מוטלי המבולבל״.

בכל עונות השנה, בשש בבוקר, מופיע כבר מוטלי ברחוב סקראבעוועֵ, כשהוא מגיח מתוך סימטה צרה, מקום מגוריו, ועל שתי זרועותיו תלויים שני סלים, רחבי שוליים קלועים, עמוסים לעיפה ב״סחורה״, סחורה שמהלכים לה בכל תקופות השנה היהודית, על שבתותיה, מועדיה וחגיה ולרבות ימי החולין. הסחורה בשני הסלים מונחת בסדר מופתי. בסל האחד: סדורי תפילה, קטנים וגדולים, בנוסח אשכנז — ל״מתנגדים״, שהם רוב מנין של יהודי סלונים, ומקצתם — בנוסח ספרד — לחסידים. באותה חבילה יש גם ספרי ״תהילים״ זוטא ומאותו הסוג — „ברכת המזון״, תפילת הבוקר — „מודה אני...״ ו„קריאת שמע״ — לפני השינה, שלשתן כרוכות ביחד; עלוני ״שיר המעלות״ ליולדות, סגולה נגד ״עין רעה״, לבן־זכר לחוד ולנקבה לחוד, כדרוש; פנקסים זעירים המכילים ״תפילת הדרך״ ומנהגים טובים בכריכה הדורה מושכת־עין. בסל השני: בשכבה התחתונה, המכוסה בבד שחור עבה המוסתרת לבל תראה לעין בבתי־המדרש, נמצא ״אוצר״ ספורים ב״זשארגאן״, של שמ״ר, דיק וסופרים אחרים עבור המשרתות בבתי אמידים, שהיו לקוחות קבועות אצלו — בזול — קופיקה אחת לחוברת. ועל סחורה ״טרפה״ זו, מלמעלה, להבדיל — שוכנת כבוד ה״סחורה״ הדתית הקדושה. פה ישנם בנמצא פתילי ציצית לכל ארכם, לסוגיהם ולטיבם המיוחדים, החל מ״כפולי שמונה״ עשויי צמר משובח ועד לדקים הזולים ביותר, שקיקי־תפילין, ״ארבע־כנפות״ מצויצות, כיסויי־חלה לשבת, כיפות־ראש ״יארמעלקעס״ בלע״ז, מוזות כמו שהן, וכן הנתונות בנרתיקי עץ או מתכת, בעלי מידות שונות. אכן, מבחר גדול לכל דכפין ולכל הצרכים למיניהם.

מוטלי מרחיב את צעדיו לחצר בית־הכנסת ותוך כדי הלוכו הוא משיח בינו לבין עצמו, משל מגלה מקצת מרעיונותיו החולפים במוחו. בקוריו הראשונים הם בבתי־התפילה של בעלי־המלאכה. דהיינו: בבתי־המדרש המיוחדים לחייטים, סנדלרים, לכובענים וכו׳. אלה מתפללים במנין הראשון, כי הריהם משכימים־קום לצאת לעבודה, ומזדמן לו שם לעתים קונה כלשהו. אחר־כך הוא ממשיך את דרכו לבתי־המדרש של בעלי־הבתים. אלה אינם נחפזים, אלה מתפללים בניחותא, אינם מבליעים את הגוי מלות־התפילה, משוחחים הם עם בורא העולם בנחת, ומשטחים בפניו את טענותיהם, בקשותיהם ותחינותיהם.

בעיצומה של השתפכות הנפש שלהם בעבודת־הקודש, מתפרץ מוטלי לבית המדרש כשהוא דוחף באחד מסליו את דלת הכניסה ומתקדם בשני סליו עד לכותל המזרחי. הוא חוצה את דרכו בין שתי שורות ה״סטענדערס״, מפליט איזו הברות מקוטעות בלתי מובנות ועובר לצד השני של ארון־הקודש מבלי שיתעכב על יד המתפללים. וכל כך למה? — שכן ממתין הוא כי יפנו אליו; הוא בבחינת ״ברוגז״ עם בעלי־בתים אלה, מימי הבחירות לרב־מטעם, שכן — הם בחרו למשרה זו באיש, שהוא, מוטלי, לא חפץ ביקרו...

משם הוא ממשיך לשולחן רחב־המידות המשמש לאנשי חברת ש״ס המתמידים יום־יום בדף הגמרא; על יד שולחן זה הוא נתקל תמיד באיזה קונה, על־פי־רוב מבחורי־הישיבה, הנזקק לציצית או לאיזה תשמיש קדושה אחר. וכך הוא עושה דרכו לבתי־המדרש המרובים שבשולהויף. שם ישנם תמיד יהודים המאריכים בתפילתם ואינם נחפזים לחזור הביתה. בעצם, מוטלי אינו רק מוכר ספרים; עיסוק זה הוא לצורך פרנסה גרידא. אך ישנם עוד ענינים המטרידים אותו, אלה הם עסקי הצבור הגוזלים את מנוחתו; לפי עניות דעתו, עניני הקהל מתנהלים שלא כשורה, כאלו כולם נדברו וגמרו אומר לפעול נגד דעתו. מהלך, איפוא, מוטלי, שבע רוגז תמיד, ממורמר וצועק בקולי־קולות.

כך הוא מתרוצץ ימים תמימים ברחובות העיר כששני הסלים על־גבי זרועותיו. לעתים הוא מתעכב ע״י חנותו של איזה בעל־בית ידוע ועסקן בצרכי־צבור, כשהוא שופך עליו את ״זעמו״, על ״חטאי״ העדה, כביכול... ויש קנתרנים, המעכבים את מוטלי בכוונה ומעוררים אותו לשיחה כגון זו:

— ״ר׳ מוטי — פונה אליו הלז ומעמיד פנים רציניים — האם ישנה איזו תקוה כי פעם ישונו פני הענינים בעירנו לטובה? עד מתי ימשלו בנו חסרי־בינה וימיטו שואה על דלת העם?״...

— נוכח שאלה מגרה כזו, המחייבת תנופה רבת־ממדים, מוריד מוטלי את שני הסלים על הארץ, שואף מלוא־ריאותיו אויר צח, מתחיל לקלל ולגדף את ״הפושעים״ בשצף־קצף, ומנגב, אגב־אורחא, בקצה שרוולו את שפמו, שכן מרוב קצפו התחיל יורק ופולט ריר מפיו ומאפו גם יחד. הוא צורח כאילו הנחיתו עליו מכות...

צדקה עשה הקב״ה לעמו ישראל, שפזרם לבין האומות והגויים. צדקה נוספת עשה להם, שהן בחדשי החולין האפורים, הלחים והקרים שבחורף והן בחדשים צרובי־השמש שבקיץ,

קבע להם ימים טובים להנעים להם קצת את החיים, הלא אלה הם החגים והמועדים המשתזרים בפרקי־זמן שונים ומתהדרים כפרחים צבעוניים על פני מרחבים שדופים ואפורים.

החגים — צרכים מיוחדים להם, חג־חג וצרכיו, בין אם הנם מועדים דתיים ממש ובין אם הנם רק ימי זכרון, ומוטלי דואג לספק לבני ישראל את צרכיהם. בערבי ימים כאלה הוא זונח את דאגות הצבור ומתמסר כולו לעסקיו.

הקיץ כמעט וחלף־עבר לו ומתקרבים ה״ימים הנוראים״. סליו של מוטלי פושטים צורה ולובשים פנים חדשות, סל אחד מוקדש כולו לכרטיסי ברכה לשנה החדשה מכל המינים. מן הזולים ביותר — גראש אחד, כלומר חצי־קופיקה לכרטיס ועד לאגרות־ברכה מקושטות בקוי זהב ובציורים מציורים שונים, שמחירן רב. ובסל השני — לוחות לכל השנה על כל סוגיהם ומידותיהם: לוחות־כיס, שכשמם כן הם, הניתנים לשימם בתוך הכיס, ביניהם — בעלי התפוצה הרבה מהוצאת האלמנה והאחים ראם בווילנה. אלה אינם מצטיינים בשום הידור, אבל מחירם הוא זול — קופיקה אחת, והריהם שווים לכל נפש. אמנם פגימותיהם בצדם, שכן יש עוד לגזור את דפיהם הכפולים ולתפרם יחד, כדי שבמרוצת השנה לא ישמטו מהם דפים המוקדשים לכמה ירחי השנה, אבל גם כמה וכמה מעלות להם: מצויים בהם הרבה פרטים חשובים, כגון: מזג האוויר הצפוי לכל אורך השנה מדי שבוע, זמני הדלקת הנרות בערב שבת וזמן צאתה, שעות זריחת השמש ושקיעתה — וכל זה בקופיקה אחת.

מוטלי מציע גם לוחות־קיר שונים, שמהם נתלש דף יום־יום ועל כל דף מצוטטים פתגמים ואימרות של רבנים וגדולי ישראל. כמו־כן בנמצא לוחות שבועיים, עם מסגרת־רקע, שעליה קלסתר־פנים של איזו אישיות או מראה־נוף מארץ ישראל. לוח לוח ומחירו לפי מעלותיו. אכן, יש להתעכב על־יד סלי מוטלי ולפחות להציץ בסחורתו המגוונת. מוטלי מכיר בטיבם של המציצים ויודע מראש מי מהם עתיד לקנות ומי רק מטריד לשם הטרדה... אצל מוטלי המחירים הם קבועים, ברצונך — קנה, ולא — הסתלק, ממש כאימרת העם בלשון המדוברת: ״ניט בא מאטיען״...

בצדם של הלוחות — סידרת המחזורים: הן לכל השנה והן לימים הנוראים בלבד, עם פירושים ובלעדיהם; עם תרגום לעברי־טייטש לנשים, בכריכה פשוטה או מקושטת. צריך אדם להיות בעל זכרון מפליג, כדי לזכור מניה־וביה את שלל המחירים השונים. מוטלי קובע לעצמו רווח צנוע, ואפשר לו להתחרות, איפוא, בבעלי־החנויות של תשמישי רומ״ל כאלה.

לקראת חג הסוכות מתחדשים סליו של מוטלי בסחורה אחרת. אמנם, הוא איננו עוסק בארבעת המינים, אך סליו מתמלאים תמונות משה ואהרון ושאר האושפיזין לשם קשוט הסוכה, דגלים בשביל תינוקות של בית רבן לשמחת־תורה במבחר גדול, כגון: אלה העשויים ניר דק או קרטון, מחוברים למקלות ושאינם מחוברים, וכן דגלים עם ציורי ארון־קודש פתוח ובו מראה ספרי־תורה וכדומה.

עם צאת יום שמחת־תורה, נסתיימו ימי החג. השמים כבר מאפירים וימות הסתיו וערב־חורף מתמשכים והולכים — משתלטת עונה שקטה בעסקיו של מוטלי. סליו מתערטלים מן הסחורה הצבעונית ולובשים צורה של ימי חול, של הסחורה הרגילה לכל ימות השנה. הם מכוסים בבד שחור, המשמש מגן לסחורה מגשם או שלג, מוטלי דורך בבוץ, כשהוא לבוש מעיל ארוך וחגור ברצועת־עור, אשר סרח־העודף ממנה נגרר עד לאדמה, וחבוש כובע שעיר שחור עשוי עור כבשים, ומוחו שוב מוטרד על ידי עניני הצבור המתנהלים שלא כשורה...

ברם, הנה מתקרבים והולכים ימי החנוכה עם ״הנרות הללו״ המיוחדים, עשויי שעוה וריחם — ריח דבש נעים; נרות דקים וארוכי צורה ארוזים בחבילות, כל אלה — בסל אחד, ואילו השני — מלא סביבונים: סביבוני עופרת ופח ואף עשויי עץ קשה.

אל תדאגו, ילדי ישראל, מוטלי דואג להנעים לכם את ימי חג־החנוכה... במשך חדשי־החורף הארוכים מרבה מוטלי, תוך דריכה ברחובות המושלגים, לרבן אחרי בעלי ה״קאראב־קע״, ״הפושטים את עורם של דלת־העם״ ומעלים את מחיר הבשר ״למען מלא את כיסיהם״. הקור בחוץ חזק, פיו של מוטלי מוציא הבל ההופך במהרה לכפור ו״נרות״ כפור תלויים על שערות זקנו...

מתקרב חג־הפורים ומוטלי ממלא את סליו בסחורה חדשה. ברחובות כבר מהדהדים רעשני־הילדים לפורים וקולות־נפץ של ״אקדוחיהם״. מצרכי־פורים של מוטלי הם מרובים: קונטרסי ״מגלת אסתר״ ובהם תמונות של גבורי המגילה: אחשורוש ואסתר, הציור המופלא של המן הרשע במבטו הגאותני, וכן התמונה המוקיעה את חרפתו, כשהוא מוביל ברסן את הסוס אשר עליו רכוב מרדכי היהודי, ותמונת עשרת בניו התלויים על עץ. ציורים אלה שובים כל־כך את לבו של כל ילד יהודי וממתיקים את רגש הנקמה ברשע... מגוונים הם גם ״כלי־המלחמה״ השונים שמוטלי הכין בעוד מועד: רעשנים מפח וקשקשנים מעץ לילדים, ״ורובים״ עם כדורי פצוץ בשביל נערים גדולים יותר. חברה זו, גבורי החיל הצעירים, מצטרפים למבוגרים בעת קריאת המגילה: בהגיע הקורא לשמו של הרשע ״המן״, אלה — רוקעים ברגליהם ודופקים בדפנות ה״סטענדערים״ ואלה — בכלי הירי למיניהם, מעין התקפה כללית לכל אורך החזית...

בין פורים — לפסח — משתנה עולם ומלואו... השמש מגבירה את חומה, והשלג וכן הקרח שכיסה את רחובות העיר נמסים והולכים. בבתי ישראל מתכוננים לחג־הפסח הבעל״ט. ה״פאדראדים״ לאפיית מצות — מחדשים פעולתם. בבתים מתחיל מבצע נקוי וסיוד ואף מוטלי מתחדש ומחדש... הסחורה העיקרית שלו הפעם היא: הגדות לפסח. הגדות בכריכות הדורות, אדומות. ירוקות ובצדן — פשוטות וצנועות וערומות, כביכול, בלי כל כריכה. הגדות שתמונות מתנוססות מעל דפיהן, כמו: ״ארבעה בנים״, המסובין בבני ברק, עשר המכות ושלל ציורים ל״חד גדיא״, ומוטלי מתחיל סיבוב חדש בבתי המדרש ובתי אולפנא שונים.

הגיע הקיץ של שנת תרע״ד, היא שנת 1914. עונה מתה, רחמנא ליצלן, בעסקיו של מוטלי. בבתי־המדרש מתנהלים ויכוחים בין הצבור, התהיה מלחמה או לא, התפרוץ מהר או לאחר זמן? והדעות מפולגות: חסידים, כביכול, של ניקולאי על אף רשעתו ליהודים, מזה וחסידי הגרמנים מזה, שכן רוצים יהודים לראות במפלתה של המלכות הרשעה. מסתבר, שמוטלי הוא חסיד נלהב של ניקולאי ומתגלה כנאמן למלך ירום הודו.

הוא מתרוצץ כשסליו חצי־ריקים, סר לבית־המדרש כשמועקה עמוקה בלבו נוכח מפלות הרוסים, מנסה להשיחה בקול רם מצער וכאב, כשהוא מטיח דברים כבושים לבעלי־הבתים.

עם כבוש העיר ע״י הגרמנים ב־1915 שקע לגמרי כוכבו של מוטלי. אזלה סחורה בשוק; הגברים נחטפים לעבודת־כפיה, רעב ומשבר, ומי יתפנה למצרכיו של מוטלי? אגב, גם הסחורה שלו אזלה, ברם, הוא לא וותר על הסלים והמשיך והסתובב ברחובות העיר בסלים ריקים...

מדי פעם הוא נעצר ע״י הגרמנים, קבל גם בעיטות מהם על הפרעות־סדר, כביכול, ושוחרר לאחר כמה ימים, אך הוא המשיך להסתובב בבתי־המדרש ואף לא נמנע מלפקוד במצדדי הגרמנים על חטאיהם: ״אתם רציתם בגרמנים, תהנו כעת מתגרת ידם...״

באחד מירחי־החורף הקשים, בתקופת הכבוש הגרמני, כשהשלטונות הכריזו על מבצע נקיון מאימת התפשטות מגפות, והם סחבו את כל האוכלוסיה לבית המרחץ וקצצו בשערות ראשם וזקנם לשם חיטוי, נקלע גם מוטלי לבית־המרחץ. אחר שספרו את שערות ראשו וזקנו ואחרי שיצא מבית־המרחץ, נשאר עומד ערום כביום־הוולדו בתור הארוך עד להחזרת בגדיו מן החיטוי. באותה־שעת־המתנה, כשהוא רועד מקור, הוא הצטנן וחלה בדלקת־ריאות.

בליל חורף קר הוציא מוטלי, נטול שערות ראשו וזקנו, את נשמתו והחזירה לבוראו. מנין אנשי חברה קדישא הביאוהו למחרת למנוחת עולמים.

נעלם האיש קטן המידות, נושא שני הסלים הרחבים והקלועים הריקים מבתי המדרש ומרחובות העיר.

לא חשו אנשים רבים, בימים הטרופים הללו, בהעדרה של הדמות המשונה, הזועמת ומלאת התרעומת מעל פני שטחה של סלונים, הדמות העממית כל־כך, דמותו של „מוטלי המבולבל״, של מוטלי הפאקענטרעגער האחרון של סלונים היהודית.

״מיהו המשוגע״? — שאל וולוולי ״בעל הטבעות״

בגין מעשה שהיה עם וולוולי מנקה הארובות, שהיה ידוע בעיר בשם ״בעל הטבעות״, נתגלגלה זכות לידו, ללמדנו שאף פשוטי־עם בסלונים והמקובלים, לכאורה, כטפשים, היו ברי־דעת ובעלי שכל ישר.

ולמה נקרא ״בעל הטבעות״? בגלל חיבה יתרה שהיתה לו לטבעות ולא ברזן היה במתכות. יתכן, שידע כי טבעת זהב עדיפה על זו של כסף וטבעת כסף עולה על זו שמנחושת, אך לגביו העיקר היה, שהטבעות תתנוצצנה ותקשטנה את אצבעותיו בשלל צבעים.

וולוולי היה נמוך קומה עם זקנקן דליל ביותר ובעל קול רכרוכי וצפצפני. הוא היה בעצם, אדם שקט ונוח. צעד לאט ומקל בידו. המקל לא שמש לו כדי להסתייע בו בהליכה, אלא כאמצעי הגנה עצמית. הוא לא פגע באיש, אך כאשר נערי־הרחוב היו מתקרבים אליו בלאט מאחוריו ומושכים בקצה מקטורנו ומסתלקים או שהיו מתגרים בו בקריאות ״וולוולי בעל הטבעות״ או באיזה שם אחר שפגיעה בו, אז היה הופך פניו אליהם, מנסה להסתער עליהם במקלו כשהוא ממלמל לעצמו כמה מלים בלתי ברורות.

וולוולי היה מנקה־ארובות־העשן בבתי ישראל שבסלונים. מי כיום ידע מהו התפקיד של מנקה־ארובות וחשיבותו? הבתים, בתי עץ ולבנים, היו בעלי גגות משופעים — משולשים. עשויים על פי רוב רעפי־חמר או עץ ברובם, נשענים על כלונסאות עץ וכסו את תקרת העץ של הבית. בראש הגג הזדקפו המעשנות — הארובות, שדרכן יצא העשן מן התנורים שבבתים. עשן זה טיבו ליצור ולרכז פיח לכל אורך המעשנות, המתלקח לפעמים וגורם לשרפות. לשם מניעת התלקחות הפיח, היו בעלי הבתים מצווים על ניקוי הארובות לעתים מזומנות.

פעולת הניקוי היתה קשה ומסוכנת ובוצעה על ידי צמד אנשים, כשאחד מהם מגיע בסולם גבוה לקצה גג־הבית וממשיך לטפס על פני סולם שני המתוח בקביעות עד לארובה שבראש הגג לכל אורך השפוע. משנאחז במעשנה היה מוריד לתוכה מטאטא קשור לחבל ארוך ועבה, שבקצהו נקשר אליו כדור־עופרת כבד. באותו זמן, היה חברו הנמצא ע״י התנור בבית, מושך את החבל פנימה והוזר העומד על הגג ומעלהו למעלה ושוב מורידו עד שהמטאטא מנקה את המעשנה מן הפיח שנערם והחבל נשמט סופית ע״י התנור בבית. הפיח נאסף ע״י המנקה בכנף אווז עבות, מגלגל את החבל עם המטאטא והכדור ושמהו על שכמו ויוצא לקדם את פני חברו העושה דרכו חזרה מראש הגג לארץ. הירידה היא יותר קשה ומחייבת זהירות רבה ביחוד בימי החורף והגשמים, כאשר שלג וכפור מכסים את שלבי הסולם. לבית הבא מתחלפים השנים בתפקידיהם. שני המנקים, שחורים ככושים, היו מסתובבים מבית לבית ומגג לגג מדי יום ביומו.

חלפו־עברו שנים וולוולי הזדקן ונחלש ושוב לא יכול היה לטפס על הגגות. הוא נזקק לחסדי הבריות ונאלץ לאסוף נדבות. הוא לא חזר על הבתים, אלא היה נכנס לכמה בתי נגידים, שם קבל כמה אגורות ולפעמים גם ארוחה חמה.

אחד הבתים המקובלים עליו, שבו נתקבל בעין יפה ונוסף לנדבה התכבד גם בארוחת־צהרים, היה ביתו של בעל־הבית, הסוחר הנכבד ר׳ יצחק אהרנוביץ ואשתו טובת־הלב ועושה חסד וצדקה לעניים.

ופה אני מגיע לעצם ספור־המעשה, שבו נתגלה וולוולי לאו דוקא כטיפש וחסר־דעה, אלא כבר־דעת ומשיב תשובה כהלכה. ומעשה שהיה כך היה:

באותן השנים עוד לא ידעה סלונים ברובה הלכות דרך ארץ לדפוק בדלת או לצלצל טרם כניסה לבית זר. אגב, במרבית הבתים גם לא היו פעמונים, ומכוח הנוהג המקובל והנפסד הזה, לא צלצלו לפעמים אף בבתים שבהם הותקנו פעמונים על גבי הדלת.

וולוולי נכנס, איפוא, כדרכו לבית ר׳ יצחק אהרנוביץ, באחד מחיזוריו על פתחי הגבירים. משנכנס לחדר הכניסה ולא מצא איש, המשיך ונכנס לחדר שני, שאף הוא היה ריק, וכך הגיע לחדר־האורחים המרווח, שבו התכנסו אז ששה — שבעה אנשים, סוחרים ידועים בעיר לפגישה עסקית. השולחן היה מכוסה מפה סרוגה, מעשה תחרה ובמרכזו — מנורת זכוכית לטושה ועליה אהיל זכוכית ירוקה יפה ועל יד כל אחד מהמסובים — כוסות תה מהביל, קופסת סוכר ומעשי

מאפה. האנשים היו שקועים בשיחתם ואלו בעל־הבית עמד ע״י שולחן צדדי ועיין בפנקסי־החשבונות לצורך ענינם העסקי. אף אחד לא הרגיש בוולולי שעמד על סף־החדר וחכה בסבלנות ובדומיה שמישהו יגש אליו וירים לו את תרומתו, כפי שהיה רגיל. לבסוף הרגיש בו אחד האורחים וגער בו, כי יסתלק משם, אך וולולי לא נע ולא זז ממקומו. התקצף עליו אותו אורח והרים את קולו שנית: ״משוגע, הסתלק מהר מכאן״. — וולולי, שידע את יחס בעלי־הבית אליו, נשאר עומד במקומו, כאלו לא אליו התכוון האיש.

בראות האורח הזועף את וולולי שממשיך לעמוד מתוך זלזול גמור בו, בערה בו חמתו והתרומם במהירות ממקומו, כדי לצאת לקראת וולולי המתחצף ומתמיד בשתיקתו. תוך כדי תנופתו המהירה של האיש, בהחפזו ממקום־שבתו, נאחז כפתור מעילו בסבך חוטי המפה הסרוגה שעל השולחן וסחב אתו את המנורה וכוסות התה הרותח שנשפכו על רגלי האורחים. כל כלי הזכוכית נשברו בקול נפץ אדיר. לקול הרעש והמהומה שקמה, התכנסו בבהלה כל בני הבית מן החדרים הסמוכים. והבהלה היתה רבה.

רק איש אחד בבית היה שקט ונשאר על עמדו, כמי שאינו מעורב בכל המהומה, זה היה וולולי. הוא הצביע באצבעו המכוסה טבעות על אותו האורח והפטיר בקולו הרכרוכי: ״נו, מיהו המשוגע, אני או אתה ?״

עוללות מחיי ר׳ משה׳לי (ר׳ משה פוקסמן) *)

בתפוצות־ישראל ברוסיה ובפולין רב היה מספר האנשים מורמים מעם, אנשי צדק ומוסר, מסתפקים במועט ופורסים מפתם לרעב, ביניהם נחבאים אל הכלים וענווי־עולם.

משה׳לי היה אחד מאלה. משה׳לי בסלונים היה שם־דבר. כשהזכירו את השם ״משה׳לי״ בלי לווי כלשהו, ידוע היה כי המדובר באותו טפוס המוכר לכל בישרו, באדיקותו ובאהבת־הבריות שבו.

משה׳לי היה בנו של ר׳ יודל השוחט (יהודה פוקסמן) ואמו רבקה, אחות לר׳ יעקב גולדפרב, (יאנקל דער ווינער). משפחת ר׳ יודל גרה בבית גיסו מר גולדפרב, הוא ואשתו רבקה, שני בניו משה ונח ושתי בנותיו. החלק המכריע של הבית היה תפוש ע״י נוצריה, בעלת זכות ממכר יי״ש ממשלתי (מונופול), שם היתה החנות המרווחת ומקום מגוריה הפרטיים. מר גולדפרב עצמו גר עם משפחתו באותה חצר בבית בנוי עצים. ר׳ יודל היה חסיד משטיבל דחסידי סלונים ומקורב לרבי. משה׳לי למד בישיבה בהתמדה רבה וכאשר התקרב לגיל שמונה עשרה היה מזכיר לאמו תכופות, כי בן שמונה עשרה לחופה וכי עליה לדאג להשיאו אשה. לאחר שתביעותיו השקטות מאמו היו ללא תוצאות, וכדי להוציאה מן השאננות, שבר כלים, כלי אוכל ואחרים. עובדה זו הביאה את אמו לידי פעולה, נסעה לאיזו עיירה בפולין ומצאה עבורו בת־זוג ובשעה טובה ומוצלחת נכנס לחופה. אמו ואחיה ר׳ יעקב פינו את עלית־הגג מדירתם והעמידוה למקום מגוריו של משה׳לי ואשתו דובה. בתחילה, לאחר החתונה, למען התפרנס, סידרה אמו לזוג הצעיר חנות מכולת קטנה, שלא האריכה ימים. בעצת חסידים בשטיבל, נשלח משה׳לי לאודסה, על מנת שיקנה שם סחורות שונות עבורם והוא יקבל קומיסיון. בהיות הימים ימי קיץ והולכים ומתקרבים ה״ימים הנוראים״, הטילו עליו לקנות שם קרון של אבטיחים ולשלחו לסלונים ולפני החגים הרי ירבו הקונים לברכת ״שהחיינו״ ואם יצליח העסק ימשיך בזה, אולם כשהגיע הקרון לסלונים ונפתח, נמצא כל הפרי רקוב.

בזה נסתיים גם עסק הקומיסיון שלו. בימי שבתו באודסה אהב להתרחץ בים כמו בשצ׳רה בסלונים. אולם הים השחור אינו נהר השצ׳רה, וגליו המו והתרוממו ונשאוהו הרחק מן החוף ועמד להטבע. אניה שהיתה בקרבת מקום הצילתו.

עם שובו לסלונים לא סר לביתו, כי אשה ששהתה זמן ממושך ללא בעלה טעונה לדעתו פרישה מסוימת. סידרו לו בחצר מעין חדר ארעי ושם חי תקופה מסוימת.

מאז, התיאשו הוריו ודודו ממשה׳לי, כי ירויח את לחמו באיזו התעסקות שהיא, קבעו לו איזה סכום מינימלי לקיומו ולקיום אשתו ונתנו לו לחיות את חייו העצמיים. מאז היו חייו נתונים לעבודת הבורא, ללימוד התלמוד שהיה בקי בו בעל־פה ולמתן עזרה לנזקקים. הוא הפך לאישיות עצמאית, עם אורח־חיים משלו. בגלל טוב לבו ודאגתו לזולת, הוא רכש את אהבת הצבור והערכתו, אף בפעולותיו שלעתים עוררו צחוק וגחוך.

סדר יומו של משה׳לי היה כמעט קבוע לכל השנה. היה קם עם הנץ החמה בין בקיץ ובין בחורף, נוטל ידיו ורץ מהר לנהר השצ׳רה. טובל אף בימות החורף בתוך הארובות הפתוחות בתוך הקרח לשאיבת מים, עולה, מתעטף מהר בבגדיו המעטים והדלים, נכנס לקחת את הטלית והתפילין ובא לבית־המדרש להתפלל שחרית. אחרי התפילה הוא סר לדירתו, אוכל את ארוחת הבוקר הדלה שדובה אשתו הכינה לו, פת־לחם עם ירקות ופירות ויוצא בדרכו לבית־המדרש. עם רדתו מן עלית־הגג ועברו על פני מפתן בית אביו השוחט, הוא מוצא נשים אחדות עומדות ובידיהן עופות שהביאו לשחיטה, לפעמים גם גבר ובין זרועותיו עזה צעירה, — כולם מחכים לצאת ר׳ יודל השוחט. משה׳לי מתעכב על יד העומדים, מסתכל בצער אל רגליהם הכפותות של היצורים האלה ופונה בדברי כיבושין אלה: ״מה לכם וליצורים הרכים האלה, יצוריו של הקב״ה, מה הרעו לכם, כי אתם באים להרוג אותם, האם חסר לכם מה לאכול״ ? ותוך כדי דבורו מופיע ר׳ יודל השוחט ובידו החליף, גוער בבנו נמרצות ומסלקו משם. משה׳לי נאנח עמוקות, אוסף כנפות מעילו, מכניס ידיו בשיכול לתוך השרוולים, יוצא את החצר, עובר לאמצע הרחוב וצועד כשהוא מדדה בכיוון לבית־המדרש של חסידי ליובאוויטש. בדרכו הוא מבחין בצעירה ההולכת על המדרכה לבושה שמלה חסרת־שרוולים או קצרות מדי. הוא משיגה, ובהפנותו את עיניו ממנה והלאה, הוא קורא אליה: ״אנא, אחות, עוד חצי אמה, עוד חצי אמה, כמה זה יעלה — פרוטות ?...״

בבית המדרש של חסידי ליובאוויטש אין אנשים. הוא נגש לארון הספרים, מוציא משם מסיכתא שהוא עומד בלמודה, פותחה ולאחר עיון קצר הוא מתחיל להקיף את הבמה, כשהוא

---

*) כמה מן הפרטים קבלתי מפי בן דודו של משה׳לי, מר דוד גולדפרב.

משנן את תלמודו בעל־פה. לאחר שעתיים של למוד הוא יוצא משם ונכנס לבית המדרש דחומה הסמוך. במקום זה היו פונים אליו הנזקקים לעזרה כלשהי. הוא מסתכל לצדדין אם מחכה לו מישהו, וכשאין כזה הוא ממשיך להתהלך לארכו ולרחבו של בית המדרש, כשהוא ממשיך בתלמודו מבית המדרש הקודם. בשעות לפני הצהרים מביאים את האוכל הכשר לאסירים היהודים היושבים בבית הסוהר. משה'לי, הדואג הראשי ל"מאכל כשר" יוצא עם השיירה אל בית הסוהר. הוא דופק על השער וקורא: רשע, פתח את השער. הלז, השומר על הכניסה אינו מזדרז לפתוח; משה'לי דופק שנית ושלישית, "רשע פתח". השומר הפולני, שומע בדבריו את המלה "פראשע" במקום "רשע" ופותח.

בימי הקיץ, אם הקדים לצאת מבית הסוהר, הוא פונה לנהר, מתרחץ יפה במימי השצ'רה, עובר בשחיה כמה פעמים לרחבה, מנסה להדריך את ילדי ישראל בשחיה, שזו מצוה בפני עצמה, מתלבש ופונה לדירתו, שם מחכה לו זוגתו דובה בארוחת הצהרים. בדרך כלל הוא ממעט באכילה, קצת מרק ופרוסת לחם ותפוח לקנוח. אחרי ברכת המזון הוא חוזר לבית המדרש דחומה, חוזר שוב לתלמודו, לדף שהפסיק, מתהלך ומשנן, יש והוא מתוכח עם עצמו בסוגיא מסוימת. מופיע אחד הנזקקים לו, בא שני, שלישי. הוא מנסה להשיחם את צרות לבם, מעודד, מיעץ, מבטיח, עם הצורך, גם טפול מצדו. יש ומוציא כמה פרוטות ונותנן למישהו. בין מנחה למעריב הוא פונה בעדינות לבעלי הבתים החשובים ומבקש את השתתפותם ל"מתן בסתר" לאנשים שירדו מנכסיהם שהוא מטפל בהם או "למאכל כשר" וכדומה. הביתה הוא חוזר בערך בחצות; דובה ישנה מזמן, הוא פותח בלאט את הדלת, נכנס, משתרע על הספסל הקשה שעומד בצד, נשען בראשו על גבי זרועו, בלי כר ובלי שמיכה להתכסות בה וקם בעוד חשכה וממשיך את יומו הבא.

חיים מרים לה לדובה. יש לה בעל ואין לה בעל. יושבת כל ימיה בבית בודדת. לקיומה הדל ביותר היא מקבלת מחמותה; מר לה מר. היא חולנית, פניה צהובים וחשה באזניה — נתחרשה. ילדים לא היו להם.

יום ו' בשבוע רבה מאד פעולתו של משה'לי. בשעה 9 בבוקר הוא מתחיל לסובב ברחובות העיר ולהכריז "שבת, שבת", מעין התראה מוקדמת, תזכורת לצבור כי הולך ומתקרב היום הקדוש. וכך הוא סובב — הולך באזורים המסחריים וברחובות הצדדיים. אחר הצהריים הוא מתרכז במיוחד בסביבת החנויות, לוחץ על החנונים כי יתחילו בסגירת החנויות, סוגר בעצמו ארעית את מחצית הדלתות ומחכה עד לנעילתן השלמה. עם גמר הפעולה בחנויות הוא מרכז את מאמציו ע"י המספרות. פנימה הוא חושש להכנס, כי הספר יסלקהו. עומד הוא בחוץ על־יד הכניסה ומתחנן בפני מי שעומד להכנס כי ימנע מזה. בחורף, כאשר החלונות קפואים ומעלים פרחי כפור, הוא מחמם בהבל פיו ובאצבעו מגרד פתח צר בכפור, מציץ פנימה ומה עיניו תראינה: — הגלב עומד ומגלח בתער את אחד היושבים לפניו. מתרתח משה'לי מרוב צער, דופק בדלת וצועק חמס: "גוואלד, גזלן, אל תנח לו לעשות לך כך, הוא רשע, ברח ממני".

בשבת בבוקר מתיצב משה'לי על־יד חנות יין־השרף של הנוצריה, בעלת המונופול, הסמוכה לדירתו, כשהוא לבוש במעיל של שבת. כאשר הולך ומתקרב יהודי כדי להיכנס לחנות, חוסם משה'לי את הדרך בפניו ואומר לו: יהודי, ודאי אתה רוצה במעט משקה לכבוד שבת". הוא מגיש לו בקבוקון קטן של יי"ש שהכין מלפני השבת ומוסיף: "תשלם לי אחרי השבת". מסביבו מתכנסים נערים המסייעים בידו בצעקות "שבת, שבת". כאשר נודע בהנהלת המכס כי כמעט נפסק הפדיון בשבת, פקדו להעמיד שוטר ע"י הכניסה לחנות בשבת. משה'לי לא הפסיק את פעולתו לחלוטין, אלא התיצב במרחק ידוע והמשיך לעצור כל יהודי שהלך והתקרב לחנות וחבורת הילדים צועקת "שבת—שבת".

במוצאי־שבת היתה דירתו נהפכת בלי כוונה לכך — לגיהנום. אחרי ההבדלה היה משה'לי פושט את מעיל השבת שלו ולובש את הקפוטה הישנה — של ימי החול. תוך כדי החלפת המלבושים, היה מתחיל לדבר אל זוגתו בלשון רכה ומפייסת: „דובה, היה אומר, אני מבקש את סליחתך, סלחי לי על דברי, אני יודע את ישרך, אך יוכל לקרות, סלחי לי..." — "מה יש, מה יש, שואלת דובה, "על מה לסלוח לך?" — "את יודעת, דובה, ממשיך משה'לי — את הלא יודעת..." — "מה יודעת, מה יודעת?..." — מנתקת לו דובה את דבריו. "הכסף שאני אוסף למען נזקקים ונצרכים. זה דם ולא כסף, כסף שהם דמים..." — "ובכן מה רצונך ממני, משה?" — משסעת אותו שוב דובה ומרימה קולה. — "ברצוני להזכיר לך, דובה, וסלחי לי... שמא הצטרכת לכמה פרוטות מהכיס שבקפוטה שלי, ושכחת להחזיר... סלחי לי... שמא שכחת להכניס בחזרה לכיסי..." —

"גזלן, בנדיט, מה אתה חושב כי גנבתי מכיסך? אוי ואבוי לי, מר לי מר", — ודובה פורצת בבכי תמרורים... — "דובינקה, — מתחיל משה לנחמה ולפיסה — דובינקה, סלחי לי. מעולם לא חשדתי בך, אך יוכל לקרות שלוית מכיסי בשעת הצורך הדחוף ושכחת להחזיר ורציתי רק להזכיר לך והריני מבקש ממך שוב כי תסלחי לי..." — והשיחה בינה לבינו נמשכת שעה ארוכה והיתה חוזרת כמעט בכל מוצאי שבת.

משה'לי היה ירא־שמים בגלוי ובסתר, אהב את הבריות ורצה לקרבן למקום, מסתפק במועט ועוזר לזולת. היה אחד מל"ו הצדיקים עליהם העולם קיים וגם עליו עלה הכורת יחד עם כל עדת היהודים אשר בסלונים.

ר' שלום גלמן ז"ל („ר' שלום הצהוב")

הוא נקרא "צהוב" בשל זקנו הצהוב הארוך שעטר את פניו והריסים הבהירים של עיניו הטרוטות ולחייו האדמדמות. נראה כי גם אבות־אבותיו לפני כמה דורות היו צהובים, שכן בזמן קביעת שמות המשפחה נקבע שמם "גלמן", היינו, צהוב. מצחו היה לבן־בהיר, שהתבלט ביותר מתוך הכיפה השחורה שחבש לראשו. הוא היה קצר־ראות. כשעיין בספר, קרבהו לתוך עיניו ממש. יכולת לחלוף על ידיו בלי שיכירך ואמנם שימש בבית־המדרש מטרה ללצים שהתגרו בו והקניטוהו, משכו בכנף־מעילו, מבלי שהבחין בהם, ונמלטו בחשאי. היו גם נערים שהעיזו יותר בהשתובבותם ובהתגרותם בו והיו מטיחים מגבת רטובה לראשו — בעוד שהוא מגשש, כשידיו

מושטות לפניו, ומחפש את החוצפנים והללו התחמקו והתפזרו לכל עבר והתחבאו והוא נשאר עומד ותוהה. כל זה היה מתרחש בבית המדרש, כשלא היו במקום אנשים מבוגרים שיעצרו את השובבים במשובתם.

ר׳ שלום היה מסורבל בגופו וצעדיו כבדים ואטיים, הן מפאת זהירות פן יכשל בלכתו והן בגלל כובד נשימתו עקב לבו החלוש. הוא היה, כפי הנראה, רווק זקן וגילו כ־45 שנה. הוא גר בבית קרובי משפחה לא הרחק מחצר הרבי של החסידים. קפוטתו היתה ספוגת־שומן והבריקה משיירי־אוכל, שכן הוא לא הקפיד באכילתו. לעתים קרובות היה מוזמן לבעלי בתים המכבדים תלמידי חכמים ויראי־שמים בשבתות ומועדים ולפעמים אף בימי חול, כי מהכנסתו הדלה שהיתה לו מהדרכת נערים שהגיעו למצוות ומאמירת "קדיש" אחרי נפטרים חשוכי־בנים ועוד "מלאכות" דומות לא יכול היה להתפרנס. את ימיו עד שעה מאוחרת בערב היה מבלה בבית־המדרש דחומה = (מויערנעם בית־המדרש) או בשטיבל דחסידי ליובאוויטש, שם היה מעיין באיזו מסיכתא או בספרי מוסר, תוך שהוא מקרב עיניו ומשקיען בספר.

עם זאת עסק בצרכי־צבור ובעיקר בקירוב הנוער לתורה ומצוות. הוא ארגן אגודת "תפארת בחורים" מבני העניים לשם למוד תורה ומנהגים טובים, טיפל בהם באהבה והם כבדוהו מאד. הוא לא היה "חסיד" ונמנה על ה"פרושים". אדיקותו לא העבירה אותו על דעתו ונהג בסלחנות ל"חפשים" הוא ראה בהם תועים שיש לכוונם לדרך הנכונה והשתדל להחזירם למוטב.

מאז שנוסד "מגן דוד אדום" התקרב לציונים וביקר תכופות במועדונם, הן לקבלת התמיכה שניתנה לו ע"י אגודה זו באוכל משובח ומזין, בלבוש וברפואות והן בגלל היחס החם שמצא שם. היה מבקר גם במחנות־הקן של "השומר הצעיר" מתוך רצון לשמור על הנוער לבל יתרחק יותר מדי ממסורת־אבות. לשם זה היה גם נכנס לפולמוס ולעתים היה מעורר צחוק בדרשותיו, אך הוא לא היה מתרגז והמשיך בקשריו עם הנוער, מתוך אמונה בשליחותו לשמור על הגחלת שלא תכבה...

ר׳ נפתלי,
שמשם של אדמו"רי סלונים הראשונים

לאמתו של דבר לא שימש ר׳ נפתלי את הרבי כדרך שמשי האדמו"רים בפולין. הוא לא שקד על פתחו של הרבי, לא קבל „פתקים" למענו ולא הגישם לו לפי נוהג השמשים ב„חצרות" האדמו"רים ובכלל לא טיפל בשרות אישי כלשהו. אף על פי כן הלך שמו לפניו כשמשו של הרבי, עוד מימיו של בעל ה„חסד לאברהם", הראשון לשושלת חסידי סלונים. עוד בימים ההם קבע נפתלי את מושבו ב„שטיבל", שם אכל ושתה, שם ישן, שם עבד את בוראו במסירות נפש, למד תורה ונהנה מזיוו של הרבי, זכותו תגן עלינו...

מי היה ר׳ נפתלי? האם יליד סלונים היה ואיך הגיע למעמדו ב„שטיבל"? אין כבר כיום מי שיודע זאת לאשורו. ברם, כל אלה שהכירוהו, ראו בו חלק בלתי נפרד מנוף ה„שטיבל", כאותו עמוד, כביכול, שלפניו התפלל הרבי, שאם אתה מזיזו ממקומו, הרי כאילו נגעת ביסודות הבנין כולו...

הילכו אגדות עליו כאילו בא מאחד מכרכי הים או מפאריז וכי ידע שפות לועזיות. בכל אופן „ידיעתו" בשפות הגיעה כדי יכולת כתיבת „אדרעסן" לחוץ־לארץ. לפי גירסה מוסמכת [1]) הוא בא מעיר לודז׳, שם היה בשכבר הימים איש עסקים גדולים ובהיותו צעיר ובעל דעות חפשיות נזדמן פעם לסלונים וביקר אצל הרבי ר׳ אברהם הראשון. הוא התבשם כל־כך ממנו עד שהוא ניתק את קשריו המשפחתיים, השאיר בידי בני משפחתו את עסקיו, שינה את אורח חייו והשתקע ב„שטיבל" בסלונים, בו נהג חיי פרישות והקדיש את זמנו לעבודת הבורא.

את מטלטליו שהביא עמו החזיק באחד הכוכים שמאחורי הבמה. בתוכו שרר סדר; היו בו, כביכול, אצטבאות מיוחדות לבגדיו, למזונותיו, לכלי הבישול והאכילה וכן לפרימוס ולפתיליה. את כריו, שמיכותיו וכלי המטה האחרים החזיק בסל נצרים גדול בפתח הסוכה הבנויה קבע שממערב לבימה. לילה-לילה בשעה מאוחרת היה מציע את משכבו על הבימה ושם ישן עד עלות השחר. הוא היה מאריך ב„קריאת שמע" שנשמעה מקצה הבית ועד קצהו. אותו הדבר בתפילת „מודה אני" עם הנץ החמה, ששמשה מעין שעון־מעורר לבחורי הישיבה שישנו אתו ב„שטיבל".

אכן, במידה מסויימת, תואר שמשותו לא היה בכדי: מתוך רצון לשמש בקודש, הוא טרח בעבודות הנקיון ב„שטיבל", טאטא מפעם בפעם את הרצפה, מילא בנפט והדליק את ה„בליץ לאמפן" עם הערב השמש, החזיר את הספסלים הפזורים למקומם הקבוע, דאג בחורף לחימום הבית, הכין את ה„שולחן" ל„שלוש סעודות" בשבתות ונהג בכל דבר כמנהג בעל־בית.

ככל שבעבודת הבורא היה קפדן ומחמיר עם עצמו, כן היה רך-נפש במגעיו עם הבריות; אף כשפגע בו מישהו, ופגיעות כאלה לא חסרו, — היה מן הנעלבין ואינן עולבין. עיניו הפיקו פקחות, מצחו היה גדול ולבן, ואילו זקנו הארוך דובלל לגוש אחד ונראה היה כחתיכת צמר-גפן טבולה בדבק, וכל־כך למה? — כדי שלא תאבד, חלילה, אף שערה ממתת־יה זאת. ואף על פי כן שימשו ספרי המוסר והתפילה שלו מקומות-משמר לשערות בודדות ששמטו באקראי מקצות זקנו. כשהיה נכנס למקוה לטבול עם קומו בבוקר השכם היה עוטף את זקנו ביד מאומנת. עם עלותו ממקוה המים שהיה סמוך ל„שטיבל", התחיל מיד בעבודת הבורא. תפילתו היתה גדושה גניחות וצריחות וכאשר היה אחוז התלהבות היה תופש בשתי ידיו בשולי קפוטתו, מושכם בכוח מלמעלה למטה פעם-פעמים ומשמיע קול צעקה ולפעמים אף קטעי פסוקים. כשהיה מזדמן מישהו שלא מאנ"ש היה נבהל. הרבי חיבב את נפתלי והיה קורא לו בלשון חיבה „מיין זשאבקעלע" — „הצפרדע שלי", רמז לקולותיו — קרקוריו, שהיה מקרקר

---

1) מפיו של ר׳ אברהם וינברג, בנו של ר׳ ישכר־לייב ז"ל, השוכן בתל־אביב. הוא גם החייה בזכרוני את דמותו של ר׳ נפתלי והוסיף נופך לקווי תיאורו, שגם אותם אני מעלה כאן.

ב„שטיבל", במשך כל שעות היום והערב ושהרבי היה בעל־כרחו קולט אותם בחדרו הסמוך ל„שטיבל".

דעת לנבון נקל, שה„שטיבל" הצר והצפוף בו אווה ר' נפתלי משכן לעצמו, בו בשל וסעד ובו לן יחד עם בחורי־ישיבה, לא התברך באוויר צח, וביחוד לשעת תפילת שחרית... אחד מזקני ה„שטיבל", מוותיקי חסידי סלונים היה ר' משה מינץ, שחתנו היה אברך מחסידי פולין, ר' אברהם גרינברג, שהשתקע בסלונים [2]. לר' משה מינץ משב רוח צח היה בחינת „רוח זרה", היאה למתנגדים ולא לחסידים, אך כשחתנו ר' אברהם, עם כניסתו לשחרית בעקבות חותנו, היה עוצר באפו מלנשום את האוויר המעופש וממהר לפתוח את החלונות — היה חותנו ר' משה הנ"ל נועץ בחתנו את זוג עיניו היוקדות מתחת לריסיו העבותים והארוכים והיה מגיף מיד את החלונות תוך דפיקה חזקה וצעקה: „לופט, שמופט — אפיקורסות"....

ר' אברהם היה מקבל עליו את הדין של חותנו אם כי מתוך רטינה. ר' נפתלי שידע להעריך את האוויר הצח, לא היה מכניס את ראשו לבין הרים שכאלה, שכן ר' משה מינץ וחתנו, שניהם כאחד, היו מנכבדי ה„שטיבל", ומשחק-חלונות זה היה חוזר מפעם בפעם.

בעל גוף היה ר' נפתלי ולא סגפן חלילה. הוא דאג לקיימו ולספק לו את צרכיו. עם גמר התפילה מתחיל ר' נפתלי בו במקום בפרשת ארוחת הבוקר. קודם כל הוא מוזג לעצמו כוסית יי"ש בחוזק 90 מעלות; מטעים, תוך לגימה, את הצריבה בפה וקונח בחתיכת עוגה. יוסל „מלאך", אחד מוותיקי ה„שטיבל", מתרעם עליו: „משוגע, שכור שכמותך...", אך ר' נפתלי מקבל את נזיפת יוסל בחיוך ועונה לו בנחת: „אתה הנך „מלאך" ואני בשר ודם" ומסביר: „בארעלע", הוא אומר, „איך דאוון דאס אויס", — רצה לומר שהוא סופג את היי"ש בתפילה. ... אחר-כך הוא ממהר בכלי ביד אל החלבן שבקרבת מקום ומביא את מנת החלב הקבועה, מרתיח על הפרימוס ומכין קפה. אכילתו היא על-פי הרוב: פרוסת לחם אחת עם דג-מלוח ושניה מרוחה בחמאה עם כוס קפה. לעתים היה נוהג להזמין ידיד ולכבדו בכוס קפה ריחני. בין הנהנים הקבועים מספסל קפה חם של ר' נפתלי היה שמרל בלן בית המרחץ של ה„שטיבל". ברכת המזון של נפתלי מהדהדת בכל רחבי החצר.

לרוב היה ר' נפתלי עובר לפני התיבה בימי חול ובתפילת מנחה בשבת. כמו-כן היה קורא בתורה במנחה של שבת ובימים שני וחמישי.

בדרך כלל לא יצא נפתלי מתחום החצר אלא לעתים רחוקות. החנות הקטנה של ישראל יוסל לצרכי מזונות שממול לשטיבל וכן עוד שתי חנויות שבשכנות הקרובה ספקו את כל צרכיו. לברית-מילה וכן לדבר מצווה אחר היה נלווה לרבי. בלכתו היה צועד באמצע הרחוב מחשש פן יתקל באשה. כמו כן היה נזקק לעתים מזומנות לבנק לפדות שיק שקבל מבנו באנגליה (כך סחים הבריות...) או מלודז'.

קרה מקרה ושני צעירים מן השטיבל, ליצנים מובהקים, חמדו לצון והטילו בחשכה על משכבו בובה גדולה בצורת אשה. באישון הלילה התעורר ר' נפתלי בצעקה גדולה וב„שטיבל" קמה מהומה עד שהרגיעו את רוחו. מאז הוא נהג זהירות מפני הקונדסים שהתנכלו לו. שלמה לוקש, גם הוא מנאמני ה„שטיבל", לקח את ר' נפתלי תחת חסותו.

ערב עלייתי לארץ בשנת תרפ"ה נכנסתי לרבי ר' יששכר-לייב ז"ל להפרד ממנו, בהיותי אחד ממכיריו ושכניו. לאחר שיחת פרידה ודברי ברכה הוא ליווני מחדרו דרך ה„שטיבל". בעברנו את מפתן חדרו אמר לי: „הסתכל נא אל היהודי הזה העומד שם" בהצביעו על נפתלי, ובפנותו אליו אמר: „נפתלי, אמור שלום ליהודי הזה העולה ארצה ישראל". ר' נפתלי סקרני בעיניו הטובות, השיט את ידו ואמר: „לאזט זיי גריסן" — „דרוש בשלומם" וודאי התכוון לחסידי סלונים השוכנים בטבריה ור' יששכר-לייב הפטיר: „יהודים כמו נפתלי שוב אינם שכיחים וכאלה לא תפגוש עוד"...

בשנת תרצ"ה-ו (?) נקרא ר' נפתלי לישיבה של מעלה.

ר' שלמה סאמסאנאוויטש — שלמה סוטשקעס

שלמה סוטשקעס — אזוי האט ער געהייסן אין שטאט. ווער האט געוווסט און ווער האט געדארפט וויסן זיין פאמיליע־נאמען. די פאמיליע, ווי ער איז געווען פארשריבן אין „מעשטשאנסקע אופראווע", האט אים געדינט נאר פאר דער רעגירונג און אופראווע אויף „נאלאגן" (שטייערן), פאר א פראטאקאל צוליב ניט־אפקאלכן דעם רינשטאק, אדער ניט ארויסהייגגען דעם „פלאג" (פאן) פארטאג אין א טאבעל־טאג, (אויב מען האט דאס ניט געקענט „ערליידיקן" מיט אנ'אנדער וועג) און פאר א משפט צוליב קויפן א געגנבעטן פערד — אבער ניט מער. צו אנ'עליה צו דער תורה, איז געווען גענוג ר' שלמה בר'... און שטאט האט אים געקענט נאר מיטן נאמען „שלמה סוטשקעס". דעם נאמען האט ער נאך געקראגן אין די גאר יונגע יארן צוליב עפעס א „חטא נעורים" און ער איז אים געבליבן אויף זיין גאנץ לאנגן לעבן — עד זקנה ושיבה. מען האט שוין, אפילו ניט געדענקט דעם עצם „חטא" — דער נאמען איז אבער געבליבן. אז מען האט אין סלאנים עמיצן געגעבן א צונאמען, איז ער געווען א צוגעפאסטער, געהאט א יסוד און ער האט שוין אנגעהאלטן א גאנצן לעבן און אמאל אויך אריבער צו קינדער און קינדס קינדער און האט געהאט א קיום ניט וויניקער ווי דער נאמען וואס מען האט אים געגעבן צום ברית, להבדיל אלף אלפי הבדלות...

ר' שלמה איז געווען א „בעל גוף": א הויכער, א דיקער מיט א גרויסן בויך, א לאנגע ווייסע באָרד און א שארפן אויסדרוקספולן פרצוף. גערעט האט ער מיט א שארפן „רייש" און זיין קול איז געגאנגען מקצה ה„מארק פלאץ" ועד קצהו. אט שטייט ער נעבן זיין הויז, אין ווינקל מארק פלאץ, און דערזעט פון דערווייטנס ביים צווייטן עק א ידיד פון זיין מסחר־בראנזשע. שרייט ער ארויס איבערן גאנצן פלאץ: „ארקע, וויפיל האבן די גענדז געגעבן שמאלץ"? — ארקע,

2) ר' אברהם גרינברג הוא אביו של הרב ר' חיים-חייקל גרינברג ז"ל, הרב אב"ד דקענע, שנפטר בתל-אביב. את רשימותיו של ר' חיים חייקל גרינברג ז"ל הבאנו בכרך ג' של „פנקס סלונים".

וועלכער שטייט נעבן „פאמיאטניק", א מרחק פון א 150 מעטער אויב ניט מער, הערט גוט שלמה'ס שאלה, ענטפערט און גיט אים אלע פרטים.

ביידע זיינען געווען פערד סוחרים — „קאניוכעס", ביידע טראגן לאנגע קאפטענס, ביי ביידן שטעקן אין די ברייטע חאלאוועס פון די שטיוול, שטעקלאך פון בייטשעס, דאס זיינען דאך זייערע „פאך געצייג", ביידע טראגן יידישע היטלען און זיינען בעבערדעט: שלמה, ווי געזאגט, — מיט א לאנגער ווייסער בארד און ארקע — מיט א זילבער־ווייסער קליינער ציגענער בערדל; דער ערשטער — א דיקער, דער צווייטער — א דארער, הצד השווה שבהם — ביידע גרויסע „עם הארצים".

ר' שלמה האט זיך געפילט אויפן מארק פלאץ מעשה „בעל בית". ער איז געווען א גביר א איד, פארמאגט אין צענטער שטאט צוויי־דריי בנינים מיט שכנים וועלכע האבן געצאלט דירה געלט, פארליהען געלט אויף פראצענט און אויף די עלטערע יארן אויך געהאט א ביסל כבוד: — א גבאי אין „שומרים לבוקר" בית מדרש, ווו ער האט געדאַוונט במשך פון יארן, ער פלעגט קומען דאווענען פון די ערשטע — סיי זומער סיי ווינטער. ער פלעגט זיך אויך לאזן קאסטן פארן בית מדרש און קריגן „פעטע" עליות. זיין קאפטן, סיי דער שבת'דיקער, און סיי דער וואכעדיקער, איז געווען פעט, אזש בעגלאנצט; זיינע מלבושים האבן איינגעזאפט פון אלע פעטע מאכלים וואס ער האט ליב געהאט עסן מיט גרויס חשק. מען איז דאך מער ניט ווי א מענטש; אז מען עסט געהאקטע פיש, „פעטשאָ", טשאלנט, זופ, קישקע מיט שמאלץ, מוזן דאך ארונטער פאלן ברעקלאך און טראפנס אויפן בארד און פון דארטן אויפן קאפטן און אז די ווייב באמערקט אים ער זאל זיין פארזיכטיק, ענטפערט ער מיט א ביסל רוגזה: „נעם און גיס מיר אריין אין האלדז מיט א לייקע", „קען מען זיך אזוי איינהיטן אז קיין טראפן זאל ניט גיין פארלארן?" אזוי ארום האט דער פאדערשטער טייל פון זיינע מלבושים גע־גלאנצט ווי סאמעט. ר' שלמה'ן האט דאס ניט געקימערט. „אז עס גלאנצט איז פיין — א סימן פון עשירות, אויף צופוקענעש אלע שונאים", — זאגט ר' שלמה מיט גאווה. ר' שלמה האט אויך ליב געהאט צו נעמען א טרונק בראנפן. געשעפטלעך — זיינען פאראן גאר אפטע געלעגנהייטן, אט טאקע אין שיינק ביי אים אין מויער. „נישקשה, דער פריץ קען באצאלן". געטרונקען אַבער יידישלאך, געמאכט „שהכל", אבער ניט, חלילה, שכור צו ווערן. אויך אין בית מדרש נעמט מען פון מאל צו מאל א גלעזעלע. גאנץ אפט „רופט" זיך אויף א בחור פאר דער חתונה, נעמט מען אין מויל אריין נאכן דאווענען, איין גלעזעלע בראנפן, אמאל א צווייטע — אויב ס'איז דא די „אמת'ע" משקה. דער גבאי דארף דאך מאכן „לחיים" מיטן חתן, מיט די מחותנים; דאס זעלבע איז ביי א „בר מצווה". און א „יארצייט" איז אויך אמאל א סיבה צו נעמען א גלעזל משקה און פארבייסן מיט קיכל. דער גבאי איז געוויס ניט דער לעצטער...

ר' שלמה האט ליב געהאט שבת מיט אלע געלעגנהייטן צו האבן הנאה פון גאט'ס וועלטל. מען האט געדארפט זען ר' שלמה'ן אלע דאנערשטיק אין דערפרי, ווי ער גייט פון מארק און אין ביידע הענט צוויי גרויסע העכט און אמאל אויך א שלאַייען, וואס ער גרייט אן פארן אנקומענדן „עונג שבת". שבת נאכן דאווענען גייט ר' שלמה אהיים גאנץ געמיטליך, דעם מאנטל אויף די אקסלען, דעם בויך פאראויס, ערשטענס מאכן „ברכה", און דערנאך זיך נעמען צום טשאלנט, וואס די ווייב האט אפגעבראכט פון בעקער און געשטאנען איינגעדעקט מיט קישנס צו האלטן די היץ ביז עס וועט קומען די צייט צום עסן.

זיין פאך — פערד־האנדל, האט ער געהאט בירושה; זיין טאטע איז געווען א „קאניוך" און אויך דער זיידע. אט פארט ארויף אויפן „פלאץ" א פריץ און פירט צוגעבונדן צו דער בריטשקע עטלאכע פערד צו פארקויפן. פון הינטן זיצט א שייגעץ און גיט אכטונג אויף די פערד. עס קומען צו עטלעכע קליינע פערד־הענדלער, הייבן אן ריידן מיט אים, אבער דער „שליאכטשיץ" (פריץ) האט מיט „אזעלכע" ניט צו טאן. א ערנסטער פריץ גייט גלייך צום „גרויסן" — צו „שליאמען". ר' שלמה איז מקבל פנים דעם „וויעלמאזשני פאן" מיט א „ברוך הבא", כאפט א קוק אויף די „סחורה" און שאצט איר אפּ מיטן קוק, אבער „למען הסדר" דארף מען אויך א פרווו טאן. דער פריץ הייסט דעם שייגעץ אראפצונעמען די טארבעס פון די פערד און ר' שלמה הייבט זיי אן צו באקוקן איינעם נאכן אנדערן. ער גיט אנעם א פערד ביים צוים, דער פערד גיט אהויב די קאפּ און א הויכן „הירזשע", ווי ער וואלט זיך געבריקעוועט פארוואס מען שטערט אים ביים עסן, אבער ניט ביי שלמה'ן וועט ער מאכן קונצן. ר' שלמה גיט אים א שטארקן דריק פאר דער מארדע, עפנט אים אויף דעם מויל, קוקט אריין אין די ציינער, גיט אים א גלעט מיטן האנט איבערן צונג, נעמט ארויס דעם בייטש פון חאלאווע און גיט אים א שמיץ איבער די הינטערשטע פיס. דער פערד טאנצט אויף און ר' שלמה ווייס שוין וואס דער פערד איז ווערט. אזוי חזר'ט ער איבער מיט אלע איבעריקע פערד. נאך א קורצן משא ומתן קומט ער מיטן פריץ לעמק השווה; דער שייגעץ פירט אריין די פערד בכבוד אין ר' שלמה'ס סטאדאלע און ר' שלמה מיטן שליאכטשיץ גייען אריין אין שכנות'דיקן שיינק, די שיינקערקע זעצט זיי אוועק אויף א בכבוד־יקן ארט, שטעלט אוועק א פלעשל שטארקע וואדקע מיט פיינע גלעזלאך און צובייסאכטס און אויך א הערינג מיט עסיק, מען נעמט איין גלעזל און א צווייטע, מען בייסט צו. ר' שלמה פרעגט זיך נאך ווי געראטן איז געווען דאס יאר די ווייץ, די קארן, קארטאפל און די אנדערע פראדוקטן און דאן — נאך א דריטע גלעזל, ווען די משקה האלט שוין ביים דעק פון פלאש, ווערט די טראנזאקציע געענדיקט. במשך פון טאג ווערן געמאכט אנדערע געשעפטן פון קויפן און פארקויפן פערד ווי אויך בייטן איין פערד אויף צווייטן. ר' שלמה מאכט פון אלץ פרנסה.

ר' שלמה האט אויסגעגעבן די דריי מוידן וואס ער האט געהאט און האט געטאן מיט זיי גאנץ גוטע שידוכים, דאקעגן די צוויי זין: יוסף־חיים און לייזער־האַצקעל האבן „געאר־בעט" צוזאמען מיטן טאטען, צו זיי וועט סיי־ווי־סיי אריבער גיין, לאחר מאה שנים, די ירושה מיטן עסק.

יארן זיינען פארביי, ר' שלמה'ס ווייב איז נפטר געווארן. ער איז ניט לאנג געזעסן אליין און חתונה געהאט. די זין זיינען ניט געווען צופרידן מיט דער שטיף־מאמע. ר' שלמה האט אפגעלאזן צוביסלאך דעם עסק לטובת די זין און ער האט

זיך פארנומען בעיקר מיט די געלט־סרסורים און מיט בייטן פון איין סוחר צו א צווייטן די שטר־חוב צעטעלאך פון די פארליהענע געלט אויף פראצענט. פיל ארבעט האט ער געהאט ארום דעם: זיך דערוויסן דעם צושטאנד פון דעם לווה, זיך דינגען וועגן די הויך פון פראצענט, אפנעמען די פראצענטן יעדן חודש. — „ביי א גאנדז קלייבט מען ניט קיין האבער" — זאגט ר' שלמה צו די סרסורים. אמאל טרעפט אויך אז א סוחר באנקראטירט און דאן הויבט זיך אן דער אמת'ר עסק: ר' שלמה איז דער ראש המדברים, שרייט, קלאפט אין טיש און הויבט אויף אויך אמאל א האנט. ער גייט ארויס פון מאל צו מאל אויפן פלאץ, כאפט א קוק וואס גייט אן ביי די זיין, ער זאגט ארויס א מיינונג אויף א געוויסע קניה, גיט א עצה און א. וו.

א נייער גייסט קומט אין אים אריין ווען עס קומט פאר די „יערליכע אויסשטעלונג" פון די בעסטע פערד פון דער גאנצער אומגעגנט, ווען עס קומען אן די גרעסטע מבינים אנקוקן און אויך קויפן און אמאל אויך בייטן. די פריצים האבן דא א שווערן ארבעטס טאג. ארום אזעלכע „סחורה", וואס „עין לא ראתה"... ר' שלמה גייט ארום, קוקט אן, באטראכט און ס'קוויקט אים דאס הארץ, ווען ער הערט דעם פריילינכן „הירזשען" פון א יונגן פערד, גיט אים אגלעט איבער זיין גלאנציקע פעל, אטעמט טיף אפ און גייט ווייטער אנקוקן די שענסטע און בעסטע „סחורה", וואס נאר זעלטן קען מען עס זען, כאטש דאס איז שוין ניט מער פאר אים.

אין א שיינעם פרימארגן איז ר' שלמה ניט געקומען צום דאווענען, אזאך וואס האט זעלטן געטראפן. ר' שלמה האט געקראגן היץ. די זין האבן געבראכט „לייזערקען" דעם רופא. ער האט בודק געווען דעם חולה, אריינגעקוקט אין רפואות־ביכעלע וועלכן ער האט שטענדיק געטראגן אין בוזים קעשענע, פארשריבן אים „מאגן בלעטלאך" — צו „לאקסירן" (מאכן לייז דעם מאגן) און אויך „כינע" אויף אראפזעצן די היץ. אויף מארגן אז דעם חולה איז ניט געווארן בעסער, האט מען געבראכט דעם דאקטאר שיראצקי, וועלכער האט פעסט־געשטעלט אז דער חולה האט א שווערע לונגען ענטצינדונג. אריבער נאך א טאג, די היץ איז געשטיגן, ער האט פארלארן דעם באוואוסטזיין און מען האט געזען אז עס דערנענטערט זיך דער סוף.

יוסף חיים, דער עלטערער זון, איז אריינגעלאפן מיט א גוואלד צו א נאנטן שכן, ר' זלמן א...: „ר' זלמן, העלפט, וואס טוט מען? דער אלטער „זשיפעט" נאך און די „נבלה" (דאס הייסט די שטיף מוטער) פאקט די צירונג".

נאך שווערע ליידן האט ר' שלמה אויסגעהויכט זיין נשמה, די מתפללים פון „שומרים לבוקר" זיינען געזעסן א גאנצע נאכט ביים נפטר און געזאגט תהילים, אבער די לוויה האט זיך פארהאלטען אויף א צווייטן טאג, ביז מען איז געקומען צו א הסכם מיט „חברה קדישא", וועלכע האט פארלאנגט א גרויסע סומע געלט פון די בנים.

די „שומרים לבוקר" מתפללים האבן אים געטראגן אין דער „מיטה", ווי אלע חשוב'ע נפטרים אין סלאנים.

אזוי האט געלעבט און געשטארבן שלמה סוטשקעס.

לייזערקע דער רופא

די ידיעות אין פעלדשעריי האט לייזערקע דער רופא געלערנט ביי זיין פאטער הירשעלע דעם רופא*) ער האט ביי אים אויך גע'ירשנט דעם פאך.

לייזערקע איז געווען הויכגעוויקסיק, מיט א ווייסער קורץ־געשארענער בערדל. סיי זומער, סיי ווינטער האט ער געטראגן א בארעשקאווע היטל וואס האט אויסגעזען ווי א שיפעלע; א ווייסע טיכל אויפן האלדז און קאלאשן אויף די שיך. געגאנגען איז ער שטענדיק מיט א סוקעוואטן, דיקן, געלן שטעקן און געטראגן א טאש מיט כלערליי מכשירים וואס געהערן צו זיין ארבעט. ער האט געוווינט אין דער געגנט פון בריקער גאס און געווען באקאנט אין גאנץ שטאט. מאכט זיך א חולה, פילט זיך עמיצער ניט־גוט, רופט מען לייזערקען. זיין געצאלט איז געווען אנגענומען: 10 קאפיקעס פאר א באזוך.

יעדן פרימארגן, גאנץ פרי הויבט ער אן זיין ארבעט. האבנדיק צוגעגרייט א רשימה פון זיינע באשטעלטע באזוכן. ער קומט אריין אין דער ערשטער שטוב לויט דער רשימה, גייט פון צימער צו צימער ביז ער שטויסט זיך אן אן עמיצן, על פי רוב די באלעבאסטע וועלכע ווארט שוין אויף אים מיט אומגעדולד און פירט אים צו צום בעט, ווו ס'ליגט דער חולה, איר חדר־יינגל.

„וואס איז אים?" פרעגט דער רופא שטייענדיק. „ווייטאקן אין בייכל", ענטפערט די מאמע. לייזערקע גיט א טיפן דריק אין איינציקע פלעצער פון יינגלס בייכל און גיט א זאג מיט זיין שטארק הייזעריקן קול: „דו האסט אים אנגעשטאפט מיט ארבעס".

„ר' לייזער — זאגט די פרוי, — ווי איר זעט מיר א יידישע טאכטער, שוין צוויי וואכן לפחות איז קיין ארבעס אין מיין שטוב ניט אריין".

„נו — נו", זאגט דער רופא. — „איך פארשרייב דא, גיב אים גלייך ריצינע צו לאקסירן און אויב ער וועט קריגן היץ, זאלסטו מיר גלייך רופן". —

אין אנ'אנדער שטוב געפינט ער א קינד, וועמען ס'טוט ווי אין האלדז. ער הייסט מען זאל אים געבן א לעפל. די מאמע נעמט דאס קינד אויפן האנט און זעט עס זאל עפנען דעם מויל. לייזערקע דריקט אראפ מיטן שטיל פון לעפל דעם צונג און פסק'נט אפ: „די גריזשאלן זיינען ביי אים אנגע־שוואלן און ס'איז שטארק רויט אין האלדז. גיי, נעם ארויס א דיקן רוט פון בעזים און ברייננ מיר א מעסער" — דאס קינד צוווינט זיך פאר מורא. די מוטער בארוהיקט אים. לייזערקע נעמט ארונטער מיטן מעסער די רויטע קארע פון רוט, ציט ארויס פון טאש א פלעשעלע מיט יאד און א שטיקל וואטע, דרייט די וואטע ארום שפיץ פון רוט און טונקט איין אין פלעשעלע מיט יאדע. די מוטער האלט פעסט דאס קינד, וואס צוגיסט זיך אין גרויסע יעלות, בעת לייזערקע שמירט אים אויס אין האלדז. ער פארשרייבט צו „נעמען" אין אפטייק,

---

*) וועגן הירשעלע דעם רופא האט געשריבן מ. פערלשטיין. ז' „פנקס־סלאנים", דריטן באנד, ז' 86. רעד.

פראשקעס און אנדערע רפואות. אויף שאלות פון דער מוטער ענטפערט ער שטענדיק מיט רוגזה.

ס׳טרעפט אבער אויך, אז אנ׳ערוואקסענער קלאגט זיך אויף ווייטאקן אין האלדז, און לייזערקע איז אים בודק, בעת דער חולה האלט דעם מויל אָפן און דעם צונג אויסגעשטרעקט און דער רופא געפינט אז ס׳אז גארניט מיט גארניט, קען זיך לייזערקע ניט איינהאלטן און גיט א זאג א גראבן ווארט.

לייזערקע „דוצט" אלעמען, אן אונטערשייד פון עלטער, מענער, פרויען. מיט דער גאנצער שטאט איז ער אויף „דו" און האט ליב נוצן א גראבן ווארט. אין אלגעמיין איז ער אבער קארג אויף רייד און האלט זיך שטרייגג בעת זיינע באזוכן.

ווען עס מאכט זיך אנ׳ערנסטער חולה, נעמט לייזערקע ארויס פון בוזים־קעשענע זיין רפואות־ביכעלע, טוט אן די ברילן, בלעטערט דא־דארטן און טיפט זיך אריין אין אים... נאך א לאנגן ישוב־הדעת מיט זיך אליין, פארשרייבט ער „קאלמע" אויף אראפזעצן די היץ, באנקעס שטעלן און טרינקען טיי מיט מאלינעס...

לייזערקע" — אזוי הייסט ער אין שטאט. אבער חס־וחלילה, אז מען זאל אים אזוי אנרופן אין פנים אריין. ער האלט דעם נאמען פאר א פחיתות־הכבוד. רופט מען אים טאקע נישט אנדערש ווי „ר׳ לייזער".

קינדער, וועלכע ווילן זיך רייצן מיט אים, פארטשעפען אים אין גאס, אנרופנדיק אים: „לייזערקע"... ער בלייבט ניט „שולדיק" און גיט זיך איאג נאך זיי מיטן שטעקן...

אט אזוי האט לייזערקע במשך פון צענדליקער יארן געהיילט סלאנימער חולים...

ער איז געשטארבן אין הויכן עלטער, בעת דער ערשטער וועלט מלחמה. ער האט געהאט א זון מיטן נאמען „יענקל" — „יענקל דער רופא". ער האט זיך פארנומען מיט דער זעלבער „פראפעסיע" וואס זיין טאטע, אבער זיין געביט פון טעטיקייט איז געווען בלויז די אומגעגנט פון בריקער און פאנעסווער גאסן.

דער ליאכטבענשטן און דער „בעל תוכחה"

ער איז געווען א דארער קליין מענשעלע מיט א ניט־דערוואקסענער שיטערער שווארץ־גרויער בערדל אויף זיין לאנג אויסגעצויגענעם פנים, וואס איז געווען הויט און ביינער. גאר ווייניק האבן געוווסט זיין נאמען, נאר ער איז געווען באקאנט אין שטאט מיטן נאמען „דער ליאכטבענטשן". אנדערע האבן אים גערופן לויט זיין ארבעט — „דער פוילישער שניידערל". זיינע ידיעות אין שניידעריי זיינען טאקע געווען גאנץ שוואכע, אבער דאך האט ער זיך פון דעם מפרנס געווען. ער איז געווען א „לאטוטניק", קיין ניי־מאשין האט ער ניט געהאט און אויך ניט געקענט נייען און ביי אויסשליסלאכער „האנט ארבעט" פלעגט ער פאר עטלאכע גראשן פאריכטן אנ׳אלטע פאר הויזן, צוריסענע קאפטענס און אנדערע בגדים פאר דער ארעמער באפעלקערונג פון בארג. קיינמאל האט ער זיך ניט געדונגען — גענומען וויפיל מען האט אים געגעבן.

פאר א שטיקל ברויט פאר זיך מיט דער ווייב און אמאל אויך א הערינג איז געווען גענוג.

געוווינט האט ער ערגעץ־ווו אויפן בארג אין א קליינעם, אלטן, האלב איינגעפאלענעם שטיבל; די ווענט פון שטיבל זיינען געווען איינגעבויגן אין איין ריכטונג, די „פאדרובעס" צופוילט; זומער האבן זיי פארשפרייט א געלן פולווער ארום און ווינטער — זיך באדעקט מיט א גרינעם „מאך", און גרויסע שטיקער זיינען געווען פארשמירט מיט רויטן ליים, כדי דער רעגן און ווינט זאלן ניט אריינדרינגען אינעווייניק.

ווי אזוי און פונוואנען ער איז געקומען קיין סלאנים איז אומבאוווסט, נאר מען האט דערציילט אז בעת דער יאפאנישער מלחמה, ווען צענדליקער טויזענטער רוסישע סאלדאטן, זיינען פון די פוילישע געגנטן געשיקט געווארן צום וויטן מזרח, כדי צו „פארווארפן די יאפאנער מיט די היטלען", ווי ס׳האט זיך דאן אויסגעדריקט דער רוסישער גענעראל קוראפאטקין, זיינען צווישן זיי געווען פיל יידן. מאכן אזא לאנגע שטרעקע מיט דער באן אין „טאווארנע וואגאנעס" פון פוילן איבער גאנץ רוסלאנד, דורך סיביר ביז סאחאלין אדער וולאדיוואסטאק אין דער שווערער ווינטער צייט האט גענומען וואכן לאנג. צוליב מיליטערישע און אנדערע טעמים זיינען די מאביליזירטע סאלדאטן ניט געשיקט געווארן דירעקט, נאר זיי פלעגן זיך אפשטעלן אין אָפרו־פונקטן און איינער פון אזעלכע פונקטן איז געווען אין סלאנים. ווען ס׳פלעקט אנקומען אנ׳„עשאלאן" מיט סאלדאטן, פלעגן זיי ווערן איינגעקווארטירט אין יידישע הייזער. (די סאלדאטן זיינען געווען ווארם געקליידעט, געטראגן בייע, לאנגע שינעלן און אויף די קעפ שווארצע „פאפאכעס", היטלען אויסגעארבעטע פון פוטער און נייע גוטע שטיוועל). די יידישע סאלדאטען, אהיבש ביסל פון זיי מיט געלע בערד, פלעגן זיין צופרידן איינשטיין אין יידישע הייזער, קענען אמאל דאווענען מיט א מנין, עסן כשר, און פיל פון זיי וואלטן געוויס מיט גרויס פארגעניגן זיך אפגעזאגט פון דער ווייטערדיקער „עקסקורסיע". איינער פון זיי, האט מען דערציילט אין סלאנים, איז געווען דער „דארער שניידערל", וועלכער, טראגענדיק די „פאפאכע", ווו עס איז איינגעזונקען געווען די גאנצע קאפּ און קוים זיך ארויסגעזען די אויגן, האט ניט אויסגעקוקט ווי א סאלדאט, נאר ווי א שד. ווען די שטאט איז אויסגעליידיקט געווארן פון די טויזנטער סאלדאטן און איינגעשלונגען געווארן אין די לאנגע „עשאלאנען" אויפן וועג צום וויטן מזרח, איז דער קליין דאר שניידערל אזויווי „פארגעסן" געווארן און איז געבליבן שטעקן אין שטאט... און אזוי האט, אין פארלויף פון דער צייט, זיך איינגעוואקסן זיין געשטאלט מיט דער אלטער שמוציקער קאפאטע און פוילישן היטעלע צווישן די סלאנימער יידן. ער פלעגט שטילערהייט, אזויווי אנ׳איבערגעשראקענער, דערמאנען די ווייבער „ליאכטצינדן", לויפנדיק שנעל פון גאס צו גאס איבערן שטאט. ער פירט ניט קיין קאמף מיט די וועלכע פארשפעטיקן, ער מאכט ניט קיינעם קיינע פארווורפן, ווי אויך ניט קיין אגיטאציע פאר זיין לאזונג, ער דערמאנט בלויז: „ליאכטבענטשן" אדער „ליאכטצינדן" ווען עס איז געווארן שפעטלאך. אחוץ פרייטיק פלעגט מען אים זייער זעלטן באגעגנען אין גאס, מען פלעגט אים באמערקן אין א גאר פרייערדיקער שעה, מיטן זון אויפגאנג, ווי ער לויפט אין

„מקוה" און פון דארט צוריק, בעת פון זיינע פאות קאפען שווערע טראפנס „ריינע מקוה וואסער" און ער פלעגט אריינ־לויפן אין שניידערשן בית־מדרש צום ערשטן מנין, ווו זיין פלאץ איז געווען אין א ווינקל הינטער דער בימה, פלעגט זיך איינוויקלען מיטן טלית איבערן קאפ און מיט גרויס כוונה דאווענען שטילערהייט.

מיר קינדער האבן געזען אין „ליאכטבענטשן" א „למד וואוניק" וואס די באבע פלעגט אונדז דערציילן וועגן זיי שיינע מעשיות און אדאנק וועמען די וועלט האט א קיום.

דאס „עולה לתורה" זיין, דאס אויפגערופן ווערן צו אנ„עליה", צו קריאת התורה האט פארנומען א וויכטיקן פלאץ אין בית־מדרש לעבן. שבת פארן לייענען, פלעגט מען „פארקויפן" די עליות. דער שמש פלעגט ארומגיין איבערן בית־מדרש פון איין עק צום צווייטן צווישן די בעלי־בתים און אויסרופן בקול רם דעם פרייז פון יעדער „עליה". יידן פלעגן קאנקורירן צווישן זיך און יעדע „עליה" פלעגט בלייבן ביי דעם וואס האט געגעבן דעם העכסטן פרייז און קיינער האט מער ניט מוסיף געווען.

נאר איינמאל אין יאר איז פאראן אנ'עליה וואס קיינער וויל זי ניט האבן. דאס איז די פרשה מיט דער „תוכחה" ווו עס ווערן געבראכט די אלע שרעקליכע קללות, על שונאי ישראל זאלן זיי נאר קומען, אויב דער „אתה בחרתנו" פאלק וועט ניט גיין בדרך הישר. אויף אט דער עליה זיינען ניט געווען קיין בעלנים און דער „בעל קריאה", נעבאך, לייענט דאס דורך גיך־גיך פאר זיך...

האט אונדזער פוילישער שניידערל געפונען אז דאס איז אנ'עוולה געגן א פרשה אין דער תורה, ממש א שווערע באליידיגונג צום ספר הספרים, ווו יעדער ווארט און אות איז געגעבן מפי הגבורה און איז קודש קדשים, האט ער גענומען אויף זיך די „תוכחה־עליה" אין פיל בתי מדרשים, ניט נאר זייענדיק, ווייזט אויס, זיכער, אז אים וועט דאס ניט שאטן, נאר צוליב דער גרויסער מצוה וואס איז אים באשערט גע־ווארן, „ומצוה הבאה לידך אל תחמיצנה". שבת פון דער „תוכחה" פלעגט דער „ליאכטבענטשן" לויפן, דעם טלית אויף זיך, פון איין בית־מדרש צום צווייטן, זיינען געווען בתי מדרשים וועלכע פלעגן אפילו ווארטן ביז זיין אנקומען, ער פלעגט זאגן די ברכות, אויסהערן די „קללות" און לויפן ווייטער. אזוי האט ער זיך נוהג געווען יעדן יאר פרשת „כי תבוא" ווען מען לייענט די „תוכחה".

א גרויסער שבת איז דאס געווען פארן „ליאכטבענטשן": ער האט „אפגעראטעוועט" דעם כבוד פון א פרשה אין דער הייליקער תורה, און אין איין שבת פלעגט ער אנזאמלען עליות, וואס אפילו דער רב קריגט דאס ניט במשך פון א גאנצן יאר. און אזוי ארום איז צו אונזער „ליאכטבענטשן" צוגעקומען נאך א נאמען „דער בעל תוכחה"

אזוי האט אונדזער ארעמער פוילישער שניידערל זוכה געווען צו מקיים זיין צוויי גרויסע מצוות אין סלאנים: דערמאנען די ווייבער „ליאכטצינדן" און אפראטעווען דעם כבוד פון דער „תוכחה"...

„אין לך אדם שאין לו שעה" האבן געזאגט אונזערע חכמים.

ר' אשר סלאנימסקי
סטאלער, חזן, פיוטים־פארשער און... מוהל

אויפן ארט ווו ס'איז געשטאנען פרילינסקעס אפטייק, וואס איז נאכהער געווען באקאנט אלס אפטייק פון „רויטן מגן דוד", אויפן ווינקל פון סקראבעווע און פון געסל, וואס האט אין דער פוילישער תקופה געהייסן „אפטעטשני זאולעק", איז אין אנהויב פון יארהונדערט געשטאנען א חורבה, אנ'אפ־געברענטע הילצערנע הויז, ווייזט אויס א רעשטל פון דער „גרויסער שרפה". אונטערן הויז איז געווען א קעלער מיט א פעסטן דאך פון ציגל, וואס איז ווייזט אויס געבליבן גאנץ נאך דער שרפה. דער קעלער האט געהאט עטלאכע פענסטער־לאך, נאנט צו דער ערד, וועלכע האבן געגעבן ליכט אינוויי־ניק; די פענסטערלאך זיינען געווען אין פראנט, צום געסל און זומער זיינען זיי געווען אפן. דאס איז, ווייזט אויס, געווען אמאל א קעלער־וואוינונג.

ווען מען פלעגט דורכגיין פארביי, פלעגט זיך פון קעלער דערטראגן א זיסער קול פון א טענאר. ווען די פענסטערלאך זיינען געווען אפן, איז דער קול געווען שטארקער און האט געצייגט די נייגעריקייט אקוק צו טאן אינווייניק; מען פלעגט דערזען א מאן, וועלכער שטייט און העבלעוועט מיט א גרויסן הובל א דיקע ברעט, וואס איז איינגעשרויפט אין א ווערקשטאט. און מיט יעדער באוועגונג פון הובל, ווי צום טאקט, מיטן לויף פון די סטרושקעס, הערט זיך אזוי זיס: „היום, היום תאמצנו", אדער „לבי במזרח ואנכי בסוף מערב" של ר' יהודה הלוי א.א.וו. דער מאן, א שלאנקער, הויך־געוווקסיקער, מיט א שמאלער ברוינער בערדל, איז געווען אנגעטאן אין א לאנגער ווייסער העמד, געמאכט פון גראבן לייוונט, ביז די קני, אויפן העמד א גארטל, וואס איז אויסגע־נייט אין גאלד־פארב, אזוי ווי די גויים פלעגן אפט טראגן קומענדיק אין שטאט, און אויפן קאפ א ווייסע יארמאלקע. דאס איז געווען דער באקאנטער אין שטאט ר' רפאל־אשר דער סטאלער. מען האט געקענט שטיין לאנג ביים קעלער, קוקן אויף זיין געשטאלט דורך די נידריקע פענסטערלאך און זיך צוהערן צו זיינע הארציקע תפילות, וואס האבן געאטעמט מיט ביינקשאפט נאך ציון.

איינמאל, ווען איך בין געגאנגען דאווענען ראש השנה צו מיין זיידן מוניע, ר' שמואל ברעסקין, אין הילצערנעם בית המדרש, האב איך צו מיין ערשטוינונג דערזען, אז דער חזן איז געווען ר' רפאל־אשר דער סטאלער. ער איז געווען אנגע־טאן אין א העל ווייסן קיטל און אויף אים דער טלית און געטראגן א הויכע ווייסע זיידענע יארמארקע. אבער דאן האט זיך פאר מיר אנטפלעקט אין אים נאך א גרויסע קענט־נעש, נעמליך: ער איז אויך געווען א קענער און א פארשער פון דער שפראך מיט וועלכער עס האבן זיך באנוצט די מחברים פון די פיוטים, די שרשים פון די אומבאקאנטע ווערטער פון די תפילות. אייניקע פון די מתפללים און צווישן זיי מיין זיידע האבן געפירט מיט אים שמועסן וועגן פירוש פון די פיוטים, און האבן זיך באצויגן צו אים ווי צו א זאכקענער.

פאר דער ערשטער וועלט מלחמה, האט ר' רפאל־אשר עמיגרירט אין אמעריקע. די פענסטערלאך פון קעלער זיינען

געווארן פארמאכט, זיין זיסע שטימע האט זיך מער ניט געהערט און די דורכגייענדע האבן מיט ביינקשאפט אקוק געגעבן אויף די פארמאכטע פענסטערלאך.

אין עטלאכע יאר נאך דער מלחמה איז ר׳ רפאל־אשר צוריקגעקומען פון אמריקע. זיין אויסזען און מלבושים האבן זיך געביטן: ער האט געטראגן א לאנגן שווארצן מאנטל, א ברייטן שווארצן קאפעליוש, שיינע גרויסעברילן. זיין שמאלע ברוינע בערדל איז געווארן לאנג און ברייט און די ברוינקייט האט שוין געשלאגן אין א געוויסע גרויקייט.

ער האט אבער צוריקקומענדיק פון דער גאלדענער מדינה, זיך ניט אומגעקערט צו זיין פריערדיקער באשעפטיקונג. האבנדיק אפגעשפארט מיטלען, איז ער געקומען לעבן רוהיק אין זיין געבורטס־שטאט, און אלס צוגאב צו זיין פרייוויליקער חזנות, האט ער זיך אויך פארנומען, שלא על מנת לקבל פרס, מיט ברייגנען יידישע קינדער בבשא״א.

דער אמת׳ר „טראדע מארק״ *)

אין הורט־געשעפט פון באקאליי־ארטיקלען, וואס האט געהערט צום סוחר ר׳ דוד צ—ן און שותפים, זיינען געווען סחורות, שפייז־ארטיקלען מכל המינים, און צווישן זיי פעסער מיט הערינג. הערינג איז געווען גאר אנ׳אנגענומענער שפייז־אביעקט סיי פאר יידן און סיי פאר די גויים. און אין יעדן שפייז־קרעמל איז הערינג געווען אנ׳אומבאדינגט — נייטיקער ארטיקל. האבן טאקע די הורט־סוחרים געליפערט כסדר פעסער מיט הערינג מכל המינים פאר סלאנים און אומגעגנט.

אין א שיינעם פראסטיקן פרימארגן קומט אריין צו ר׳ דוד׳ן אין געשעפט א באקאנטע שפייז־קרעמערקע פון זא־מאשטשע הינדע י—י, וועלכע האט זיך אין די סוחרישע קרייזן גערעכנט פאר א גוטן קליענט; זי וויל קויפן א פאס הערינג.

ר׳ דוד האט איר אויפגענומען זייער ווארם; ער האט טאקע ניט לאנג צוריק באקומען א טראנספארט הערינג, שאין דוגמתו. „הערינג וואס טראגט דעם נאמען״: „טראדע מארק״. אדרבא, ער וויל טאקע הינדע זאל זיך ערקונדיקן, וואס פאר א הערינג דאס איז. ער וועט עפענען א פאס, און זאל זי טאקע זען וואס פאר א גאלדענע סחורה ס׳איז. און כדי צו איבער־צייגן די קויפערין, וויזט ער איר אן אויף דער אויפשריפט אויפן דעקל פון פאס אין גרויסע אותיות „טראדע מארק״.

וויזט אויס אז דער נאמען „טראדע מארק״ מאכט ניט אויף הינדען אנ׳איבערצייגענדן איינדרוק, און זי ענטפערט, אז זי קומט איצט פון אנ׳אנדער הערינג סוחר און זי האט דארט אויך געזען א פאס מיט דער אויפשריפט „טראדע מארק״

און נישט נאר דאס, נאר אויפן פאס איז אויך געווען א שטעמפל מיט א קאפ פון א לייב...

— געזונט זאלט איר זיין, הינדע לעבן, — ענטפערט איר אפ ר׳ דוד, שיעור ניט א באליידיקטער, — איר זייט דאך עפעס א סוחר׳טע מיט א קלוגן קאפ. דאס וואס איר האט געזען אין אנ׳אנדער ארט, איז דאס ניט מער ווי א „טראדע מארקל״, ביי מיר איז דער אמת׳ר „טראדע מארק״. אדרבא, זאגט אליין, דארטן האט איר געזען א שטעמפל מיט א לייב, איך פרעג אייך: וואס האט צו טאן א לייב מיט הערינג? — דאס איז דאך נאר א שפיצל צו מאכן א רושם אויף מענטשן וואס פארשטייען ניט... גיט אקוק דא, אויפן פאס, איז פאראן א גרויסער צייכן פון א הערינג, און דאס אליין זאגט שוין פאר זיך, אז דא איז די אמת׳ע גוטע הערינג, פון דעם אמת׳ן „טראדע מארק״...

ר׳ דוד עפנט די פאס; ס׳אנטפלעקט זיך זייער א שיינער אויסזען. די הערינג זיינען צוזויפגעפרעסט, טאקע ווי „הערינג אין א פאס״, ס׳זעט אויס ווי איין שטיק אויף וועלכן ס׳שווימט ארום א געלער אויל. הינדע, וועלכע איז א באוואוסטע קרעמערקע, פארלאזט זיך אבער ניט אויפן אויסזען. זי טוט־אויס די הענטשקעס און מיטביידע הענט גריבלט זי זיך אריין אין דער טיפענעש פון פאס, און שלעפט ארויס פון דארט א הערינג. זי גיט אים א ביס אין רוקן און פארטיפט זיך אויף א ווייל, אין ארויספילן דעם טעם. ווייזט אויס, אז עס געפעלט איר. זי פארטושט דעם שליאד פון ביס און זי שפארט צוריק אריין דעם הערינג אין טיפענעש פון פאס, פארגלעט זארגפעלטיק די אויבערפלאך פון דער צוזויפגע־פרעסטער הערינג־מאסע, און ר׳ דוד פארמאכט די פאס. דאס „געשעפט״ איז געמאכט, און ר׳ דוד צייכנט־אן אויף דער פאס דעם נאמען פון קונה.

הינדע האט זיך, ווייזט אויס ערקונדיגט, אז ס׳איז טאקע דער אמת׳ער „טראדע מארק״, און ניט עפעס סתם א „טראדע מארקל״.

„ר׳ נח דער ליכטשער״

ווי באקאנט, האט די לאנגע גאס וואס האט זיך געצויגן פון מארק־פלאץ אין צענטער שטאט צו די אלטע און נייע קאזארמעס, געטראגן מקדמונים דעם נאמען „סקראבעוויע״, אויפן נאמען פון א פריצ׳שן הויפל וואס האט זיך געפונען אמאל אויפן ארט, ווו ס׳זיינען אין אנהויב פון הײנטיקן יאר־הונדערט אויפגעבויט געווארן די נייע קאזארמעס. אין די לעצטע עטלאכע צענדליקער יארן פון דער רוסישער הערשאפט האט די גאס געהייסן „מאסקאווסקע״, ווייל זי האט געפירט צום שאסיי וועלכער האט זיך געצויגן פון ביאליסטאק איבער בארנאוויטש, צו דער ריכטונג פון מינסק — מאסקווע. די פאליאקן האבן געענדערט דעם נאמען פון דער גאס אויף „3־טער מאי גאס״.

אין דער ערשטער העלפט פון גאס, אנטקעגן דעם הויז פון ר׳ יעקב גאלדפארב, אדער ווי ער האט געהייסן אין סלאנים „יאנקל דער וויינער״, האט זיך געצויגן די לאנגע און הויכע געמויערטע וואנט פון בערנארדינער פרוכט גארטן, וועלכער

*) ווי באקאנט, לייענט זיך דער בוכשטאב A אין ענגליש, ניט א, נאר איי, און די ענגלישע ווערטער: Trade Mark וואס באדייטן „האנדלס־צייכן״, לייענען זיך ניט „טראדע מארק״, נאר „טרייד מארק״.

איז געווען בארימט מיט זיינע פארשיידענע פרוכט, און ספעציעל מיט די בארימטע בארנעס „סאפיעזשאנקעס" (וואס האבן געצויגן זייער נאמען פון גראף סאפיעגא).

די 300 מעטער־לאנגע וואנט, וועלכע האט זיך געצויגן פון הינטן, פון צווייטן זייט גארטן, אזש ביז דער גרבליע פון שטשארע, האט געשראקן אונדזער קינדערשע פאנטאזיע. אויף אונדז, קינדער פון דער גאס, האט די וואנט אנגעווארפן א שרעק צוליב די סודות וואס באהאלטן זיך הינטער איר... אין די שפעטערדיקע יארן האט זי ביי אונדז ארויסגערופן אסאציאציעס מיט דער „כינעזישער וואנט", וועגן וועלכער מיר האבן זיך אנגעהערט פארשיידענע מעשיות.

הינטערן גארטן האבן זיך געפונען הויכע געביידעס פאר קאטוילישע גייסטלעכע, מיט א ברייטן ארייננפאר־טויער וואס האט געטראגן אן'אלטצייטיקע פוילישע אויפשריפט. אין איי־נער פון די געביידעס האט זיך געפונען די „קאזנאטשייסטווא" (די סלאנימער אפטיילונג פון רוסישן מלוכה־באנק), וועלכע האט זיך נאך דעם ערשטן צענדליק פון יארהונדערט אריבער־געצויגן אין א נייען שיינעם בנין קעגנאיבער דעם „נאראדני דאם". הארט נעבן דעם דערמאנטן טויער האט זיך געפונען דער בערנארדינער קלויסטער, וועלכער איז ביז דעם פוילישן אויפשטאנד פון יאר 1863 געווען א קאטוילישער קאשציאל און נאכן אונטערדריקן אים פארוואנדלט געווארן דורך דער צארישער מאכט אין א פראוואסלאווער צערקווע.

צווישן די צווי שכנות'דיקע הייזער פון יאנקל דעם ווייגער און פון נחמן־לייב דעם טעפער (ר' נחמן־לייב וואלאטין) האט זיך געצויגן א שמאלע, זאמדיקע געסעלע, וועלכע האט געפירט בארג־ארויף צו דער שטשענקע־געסל וואס איז געווען פאראלעל צו סקראבעווע. רעכטס אין דער זאמדיקער געסעלע האט זיך געפונען די עסיק־אונטערנעמונג און דער גארטן פון ר' יעקב גאלדפארב, און לינקס — די קאכל פאבריק פון ר' נחמן־לייב דעם טעפער.

אביסל וויטער אין געסל איז געשטאנען א קליין נידריק הייזל, א שטיבעלע כמעט איינגעזונקען אין באדן. די פענסטער פון הייזקע האבן דערגרייכט ביז דער ערד. פון דרויסן האט די קאפ פון א מיטלוואקסיקן מענטשן געקענט דערגיין ביז איבער די פענסטער, אזוי ארום אז ווען מען האט געוואלט ריידן מיט עמיצן אין הייזל דורך דער אפענער פענסטער, האט מען זיך געדארפט שטארק איינבייגן. אין הייזל זיינען געווען אייניקע צימערן, און אינווייניק פלעגט שטענדיק זיין ריין און אויפגערוימט. די ווענט זיינען געווען באהאנגען מיט פאמיליען־בילדער און פארטרעטן פון רבנים און גאונים.

אין הייזל האט געוווינט ר' נח לובאווסקי, באקאנט אין שטאט מיטן נאמען „ר' נח דער ליכטשער". ר' נח האט געצויגן פרנסה פון דער פאבריקאציע פון ליכט וואס ער האט אויסגעארבעט אויף א זייער פרימיטיוון אופן. זיין ליכט — אויסארבעטונג איז געווען פאר דער שטאטישער הצטרכות. קען מען זיך לייכט פארשטעלן, אז ר' נח האט זיך ניט גערעכנט צווישן די גבירים, נאר דאך האט ער אויסגעארבעט, הגם שווערלעך, פרנסה פאר זיין גרויסע משפחה, וועלכע איז באשטאנען פון זיין ווייב ביילע, פיר זין און דריי טעכטער.

אט זע איך אים ווי ער גייט אהיים מיט לאנגזאמע, געמאסטענע און שווערע טריט און טראגט, גייענדיק איינגע־בויגן, א שווערן פעקל אויף זיינע פלייצעס. געווען א הויכגע־וואקסיקער, שלאנק, מיט א הדרת־פנים־דיקן אויסזען, מיט א פיר־עקיקער שווארץ־גרויע בארד, אנגעטאן אין א לאנגער קאפאטע און א קליין פוילישע היטעלע, ווי די חסידים אין סלאנים האבן זיך נוהג געווען. ער איז געווען א „פארברענ־טער" סלאנימער חסיד, מיט גרויס חשיבות אין סלאנימער רבינ'ס הויף. די שווערע משא וואס ער טראגט איז א פעקל חלב וואס ער האט געקויפט אין די יאטקעס פאר זיין ליכט פראדוקציע.

ער שטעלט זיך אפ נעבן גאניק פון ר' יעקב גאלדפארבס וויין־געשעפט, וועלכער איז אויך א סלאנימער חסיד. ער לאזט אראפ דעם פאק, גלייכט זיך אויס און אטעמט טיף אפ און כאפט בינו לבינו א שמועס מעניני דיומא. נאכן אפרוהען זיך אביסל, נעמט ער ווידער ארויף דעם פאק אויף דער פלייצע און פארנעמט זיך אין דער שמאלער געסעלע. ער שלעפט זיך לאנגזאם, זוכט פון מאל צו מאל א שטיקל הארטע ערד ווו צו שטעלן זיינע טריט, ביז ער דערגרייכט צו זיין שטיבעלע. ער ווארפט אראפ דעם פאק אין פארהויז, גיט א טופע מיט די פיס כדי אפטרייסלען די זאמד פון די שטיבל, גייט אריין אין שטוב און זעצט זיך שווער אראפ אויפן טאפטשאן. ביילע, זיין פלונית'טע גרייט טאקע צו דעם ווארמעס.

פרייטיק צו־נאכט, ווען די גאנצע משפחה זעצט זיך אויס ארום דעם שבת'דיקן טיש, וואס איז באלויכטן מיט א שטארקע ליכטיקייט פון א הייננג־לאמפ און פיר שבת'דיקע הויכע מע־שענע לייכטער, רוט די שכינה אויפן פנים פון ר' נח דעם ליכטשער. די זמירות של שבת געזונגען פון דער גאנצער משפחה, צוטראגן זיך איבער דער גאנצער סביבה און הילכן אפ אין דער ארומיקער שטילקייט, אנגעזאפט מיטן שטארקן גערוך פון עסיק פאבריק.

קעגנאיבער דער הייזקע, ניט מער ווי דריי מעטער ווייט, האט זיך געפונען א ברונעם, צו וועלכן אלע ארומיקע שכנים פלעגן קומען שעפן וואסער. ווען עס פלעגט טרעפן אמאל, אז דער עמער האט זיך אראפגעגליטשט פון דער „קלוטשקע" (א מין איינריכטונג מיט וועלכער מען פלעגט אראפלאזן דעם עמער אין ברונעם) און דער עמער פלעגט אריינפאלן אין וואסער און אראפזינקען אין דער טיפענעש פון ברונעם, — פלעגט מען אנקומען נאך הילף צו ר' נח'ס בני בית, וועלכע האבן געהאט א „וואלף" (אן'אינסטרומענט וואס האט אויס־געזען ווי אן'אנקער) כדי אנצוכאפן דעם עמער און גאנץ אפט האבן זיי אליין מיטגעהאלפן אין דער ארבעט וואס האט צייטנווייס פארנומען א לאנגע שעה. ווינטער צייט פלעגט ארום ברונעם אנוואקסן א געדיכטער שיכט אייז, וואס פלעגט מאכן שווער און אויך געפערליך דעם צוטריט צום ברונעם, פלעגט מען ווידער אנקומען צו ר' נח'ן און זיין משפחה, כדי ארומשיטן דעם אייז מיט אש אדער זאמד.

ר' נח איז טאקע ניט געווען קיין עושר, אבער וואס ס'איז נוגע דעם חינוך־הבנים איז קיין אפהאלט ניט געווען. זיי האבן אלע געלערנט אין ישיבה, און איינער פון זיי איז געווארן א רב; זיי זיינען אלע געווען פייהיקע און האבן מצליח געווען אין מסחר.

ווען די פוילישע רעגירונג האט אנגעהויבן איר אנטיסעמי־טישע עקאנאמישע פאליטיק, וואס האט צוגענומען ביי די

יידן די עקזיסטענץ־מעגליכקייטן און די סלאנימער יידישע יוגנט, ווי די יידישע יוגנט אין גאנץ פוילן, איז געבליבן אויסזיכטסלאז און געזוכט וועגן צו עמיגרירן, זיינען אויך אייניקע קינדער פון ר' נח'ן געווען צווישן די עמיגראנטן. די ערשטע פון זיי צו עמיגרירן (אין דרום אמעריקע) איז געווען זיין טאכטער שרה (סאפיע) מיט איר מאן יעקב מישקין פון דערעטשין. נאכהער האט עמיגרירט דער זון קלמן.

כדאי צו באמערקן, אז ר' נח איז נישט געווען פון דעם צופרידן און איז אוועק צום סלאנימער רבי'ן זיך האלטן וועגן דעם אנ'עצה. דער רבי האט אים געראטן נישט צו שטערן זיי צו פארן מעבר לים און אים פארזיכערט, אז דער אויבער־שטער וועט זיי העלפן...

ווייזט אויס, אז דעם סלאנימער רבינס ברכה איז טאקע מקויים געווארן, און סיי די מישקינס און סיי קלמן האבן טאקע מצליח געווען. זיי האבן באוויזן אריבערנעמען אין דרום־אמעריקע אייניקע פון זייערע ברידער און שוועסטער.

ר' נח מיט זיין פרוי און די איבערגעבליבענע קינדער זיינען אומגעקומען מיט אלע סלאנימער יידן.

די „הערבעליכע"

אזוי האט מען גערופען די בעל־הבית'טע פון א שפייז־קרעמל און אנדערע ארטיקלען, וואס האט זיך געפונען אין שלמה סוטשקעס מויער, אנהויב סקראבעווער גאס.

דער „הערבעליכעס" קרעמל האט באדינט אלע ארומיקע איינוווינער יידן און אויך די פויערים, וועלכע קומען אין שטאט, שטייען אויפן מארק־פלאץ און גייען איינקויפן פאר זייער שטוביקן געברויך.

דעם נאמען „הערבעליכע" האט זי אנגענומען אלס נאט־טירלעך, פונקט ווי דאס וואלט געווען איר געבורטס־נאמען. זי האט אים אבער באקומען ערשט נאך איר חתונה מיט חיים וועלוולען. אייגענטלעך, ניט זי האט געהאט דעם הארב און דערצו איז זי געווען א גאנץ שיינע, אמת ניט פון הויכן געוווקס מיט א שטענדיקן שמייכל אויף די ליפּן.

אט, אשטייגער לויפט אריין אין קרעמל א צען יאריקע מיידעלע, מיט פריש פארפלאכטענע צעפּעלאך און זאגט גיך־גיך: „הערבעליכע", „הערבעליכע", גיט מיר צוויי פינפערנע קוכנס און א פעקל פוטער, נאר גיך". — „וואס היילסטו זיך, חנה'לע, איך ענדיק נאר אפוועגן א פונט צוקער, וועל איך דיר געבן", ענטפערט די הערבעליכע. „מעשה שטן" — פארציט זיך דאס אפוועגן: די הערבעליכע שיט אן מיטן שופל אין זעקעלע מער ווי א פונט, נעמט זי אביסל אראפּ — ווערט צו ווייניק, און ווידער מער און ווידער ווייניקער. חנה'לע האט ניט קיין געדולד און זאגט ווידער: „הערבעליכע, איך וועל פארשפעטיקן אין שולע און אויך מיין ברודער אין חדר צוליב אייך". — „אויב אזוי" — זאגט די הערבעליכע מיט איר גוטמוטיקן פנים, — „טאקע דו ביזט גערעכט, נא דיר די צוויי קוכנס און א פעקל פוטער און גיי געזונט, איך וועל שוין פארשרייבן".

אזוי נאטירלעך זעט אויס דאס ווענדן זיך צו איר מיט אט דעם טשעקאוון צונאמען, אבער וואס איז שייך דעם הארב — איז זי גאט די נשמה שולדיק...

דעם הארב — און טאקע פון ביידע זייטן — פון פארנט און פון הינטן — האט געהאט איר מאן חיים וועלוול. ניט קוקנדיק אויף דעם, איז ער געווען אין איין הויך מיט זיין ווייב און זיי האבן אויסגעזען ווי א ברודער מיט א שוועסטער. אים האט מען אויך גערופן „דער הערבל", אבער ניט אין פּנים, פארט א מאנסביל, וועלכן מען וויל ניט און מ'קען ניט באליידיקן...

חיים וועלוול איז געווען דער „געשעפטס־פירער". ער פלעגט אונטערהאנדלען מיט סוחרים וועגן באשטעלן סחורה, פעסטשטעלן פרייזן, אבער אלץ מיט דער הסכמה פון דער ווייב, ווייל די קרעמערקע איז זי געווען און זי קען בעסער די קונים און זייער טעם. — אין א מארק־טאג האט מען אויך געמוזט נעמען צו הילף דעם זון אלטער און נאך שפעטער אויך די טאכטער טייבל. אין אזא טאג דארף מען האבן אסך אויגן...

אלטער איז גראדע געווען א הויך־וווקסיקער און א ברייט־פּלייציקער, ניט ווי טאטע—מאמע, אין נאטור אבער — ווי זיי; גוטמוטיק און שמייכלדיק. אלטער האט ניט געהאט קיין חשק גיין „דינען פאניען", און „קלייבענדיק" זיך שטיין צום פריזיוו, האט ער אויסגעקליבן דעם ניט אנזיכטסבארן יידישן מיטל, זיך געלאזט מאכן א שטיקל "אפעראציע" און געקראגן א „בלויען בילעט"... שבת, ביים עולה לתורה זיין האט ער „געבענטשט גומל" און אלע האבן אים און דעם טאטן אפּגעגעבן „מזל־טוב". אלטער האט געדונגען ביי שלמה סוטשקעס א שטיקל שטאל אין המשך פון טאטנס קרעמל און געעפנט א „ספּעציעלע אפּטיילונג": ער האט אריינגעשטעלט א מאשין, א גרויסע ראד מיט מעסערס וואס שניידט שטרוי — אלס „סעטשקע" צו קארמענען בהמות, וואס פויערים פלעגן קויפן, און אויך שטאטישע יידן וועלכע האבן געהאט בהמות.

אלטער פלעגט שטיין, דרייען די ראד און פון מאל צו מאל צושפּארן דעם קול שטרוי, וואס די מעסערס צושניידן אויף דינע שטיקלאך פון צוויי מילימעטער, וועלכע מ'פּאקט אין זעק.

דער עסק איז געגאנגען אויף דער הערבעליכעס נאמען, ווייל זי איז געשטאנען אין פארבינדונג מיט אלע קונים. וואס האט מען ניט געקענט קריגן ביי דער הערבעליכע? דאס איז געווען א היינטיקער „סופּער מארקעט", להבדיל. פון שפּייז — וואס אמויל קען נאר אויסריידן: בולקעס, קוכן פון אלע גרויסן — „לאה ראכעס" פּראדוקציע; ברויט — יאנקל משה־מאטעס (לעמקין): געבייטעלטע, האלבע־זיידענע און ראזש־ווע; צוקער־קוסקעס (שטיקלאך) און מעל־צוקער (מאנט־שקע) קעז — ;סווארטכעס און געלע; קישקעס ווורשט; פארשיידענע מעלן, גרויפּנס פון אלע סארטן; קאשעס, לינדזן; זאלץ — פון די גאר דינע — טיש זאלץ, גרעבערע — אויף פלייש זאלצן, ביז די „שארע" — שטיקלאך, פאר גויים אויף איינזאלצן חזיר אויף א גאנץ יאר, בוימל; הערינג; געדרוי־כערטע הערינג, און קליינינקע גאלדענע פישעלאך, געני־זשטעטע אויף שטריקלאך; טיי, קאפע, ציקאריע און פיל־פיל אנדערע ארטיקלען און אויסער דעם אויך נאפט און שמארע־ווידלע אויף שמירן רעדער פאר די פויערשע פורן, פשוטע

לאמפן, גלעזער צו זיי, קנייטן, טרינק גלעזער, פאדים און נאדלען, אפילו אלע פארשיידענע קנעפלאך. מיט דער צייט האט חיים־וועלוול אריינגעפירט נאך צענדליקער ארטיקלען.

טייבל איז שוין א היבשע מיידל און האט זיך שוין „איינגעארבעט" אין „עסק"... נאר זי טוט בלויז גרינגע ארבעט, פארט א מיידל און שטייט שוין באלד אין שידוכים... די קרעמל פלעגט מען עפנען זעקס אין דערפרי און אמאל נאך פריער. פארמאכן —— שפעט אין אוונט, און כאטש די טיר איז פארמאכט, אבער ווער עס דארף — קומט אריין. דער פאלי־ציאנט האט „געוווסט" אז זיי זיינען פיינע מענטשן. פרייטיק פארמאכן זיי אבער זייער פרי, אזוי אז משה'לע דער חסיד, וועלכער לויפט ארום פארמאכן די קראמען, האט מיט זיי ניט געהאט קיין טרחה.

שבת פרי גייען חיים וולוול מיט דער ווייב אין שול אריין. ער טראגט א רונדז־ספארטאווע היטל מיט א קנעפל אין צענטער. (נאר ער אליין האט געוווסט, פארוואס עפעס אזא היטל)... און זי — א גרויסן שווארצן זיידענעם שאל, וואס פארדעקט דעם קאפ און היינגט אראפ פון ביידע זייטן. נאך „שלש סעודות" גייט דאס פאר־פאלק שפאצירן, טריט ביי טריט, צום ראד־קראמען, כאפנדיק אקוק אויף די קראמען און געשעפטן אויפן וועג און שמועסנדיק געמיטלעך.

ביי סוחרים האבן זיי געגאלטן אלס גוטע קונדן און ביי באלעבאסטעס זיינען זיי ביידע געווען באליבט פארן ערליכן באהאנדלען, ראיעלן וואג און גוטמוטיקייט. אויך ביי די פויערן נושא־חן געווען. זיי האבן געקויפט גערן ביי דער הערבעליכע.

די ארומיקע קרעמער האבן געקוקט מיט קנאה אוף זייער גרויסן פדיון און הצלחה.

פעלדשערס (רופאים) און דאקטוירים
אין די יארן 1900—1925

וועגען דעם סאניטאר־היגיענישן מצב און מעדיצינישן פערסאנאל אין 19־טן יארהונדערט האט דערציילט מענדל פערלשטיין אין זיינע זכרונות[1]), איך וויל דא ברענגען אייניקע פרטים וועגן דעם מצב און פערזאנען וועלכע זיינען געווען טעטיק אויפן זעלבן געביט אין אנהייב פון היינטיקן יארהונדערט און אין די ערשטע יארן פון דער פוילישער הערשאפט.

מיטן באזעצן זיך פון אויסגעשולטע, פראקטיצירנדע דאקטוירים אין שטאט האט זיך די קאריערע פון די פעלדשערס, פון די — אזוי גערופענע „רופאים" נאך ניט געענדיקט.

די ערשטע מעדיצינישע הילף האבן, ווי אין די פריהערדיקע תקופות, פארגעזעצט געבן די „רופאים". אז דער „רופא" פלעגט ניט העלפן, — פלעגט מען שוין רופן א דאקטער. (כאראקטעריסטיש, אז אין סלאנים איז די „רופאים"־פראפעסיע אריבער בירושה פון דור צו דור).

אזוי האט די דינאסטיע פון הירשעלע דעם רופא (ז' די זכרונות פון פערלשטיין), וועלכער האט „פראקטיצירט" אין שטאט א קיימא־לן פון א 3—4 צענדליק יאר אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יארהונדערט, זיך געצויגן גאנצע 3 דורות פון פאטער צום זון: פון אים צו זיין זון לייזערקע, און פון לייזערקען צו זיין זון יאנקל.

א צווייטע דורות ירושה פון „רופא פראפעסיע" אין געווען פון יאסל דעם רופא.

די טשעקאווסטע געשטאלט פון א „פאלקס־רופא" אין אנהייב פון היינטיקן יארהונדערט איז אן־ספק געווען לייזערקע דער רופא. ער פארדינט א באזונדערע שילדערונג, וועלכע איך גיב דא באזונדער, הן צוליב זיין פאפולאריטעט, און הן צוליב זיינע אייגנטימלעכע כאראקטער שטריכן.

באליבט און פאפולער איז אויך געווען יאסל יודילעוויטש, באקאנט אלס „יאסל דער רופא". וויניק האבן געוווסט זיין פאמיליע־נאמען. (אזוי ווי ס'איז אויך געווען דער פאל מיט לייזערקען). „יאסל דער רופא" — אזוי איז געווען זיין „פירמע", כאטש דער נאמען „רופא" איז אים ניט געווען לרצון, און ער פלעגט אונטערשטרייכן, אז ער איז א פעלדשער. יאסל איז געווען פיל יינגער פון לייזערקען. ער פלעגט גיין שנעל, געטראגן ברילן און א קאפעליוש... זיינער א באזוך האט געקאסט 15 קאפיקעס. יוסל'ס זון האט פארגעזעצט זיין פאטערס פראפעסיע.

עס איז אויך געווען א רופא, אב'ארטאפעד. דאס איז געווען אברהם יעזערניצקי, באקאנט אונטערן נאמען „אברהמ'ל דער געלער" (וועמען איך האב שוין דערמאנט אין מיינע זכרונות אין דריטן באנד, ז' 166). זיין הויפט־ארבעט איז געווען אין „הקדש", דארט האט ער אנגעפירט מיט דער משוגעים אפטיילונג. זיין צווייטע „ספעציאליטעט" איז געווען ארטאפעדיע. ער איז געווען א מומחה אין איינשטעלן ביינער, וועלכע זיינען ארויס פון זייער נארמאלן צושטאנד; אין מטפל זיין זיך מיט אב'אויסגעלונקענע אדער צובראכענע האנט אדער פוס און אין אריינגעבן זיי אין גיבס ביזן צונויפוואקסן. אין אזעלכע פאלן פלעגן אפילו די דאקטוירים אים שיקן פאציענטן.

ניט יידישע פעלדשערס, אויף וויפל איך געדיינק, זיינען אין אט דער תקופה אין סלאנים ניט געווען.

דאקעגן, די דאקטוירים־פראפעסיע איז געווען פארטראטן דורך יידן און גויים. זייער פאפולער איז געווען ד"ר צבי לעווין, אב'איידים פון סלאנימער אלט־איינגעזעסענעם בעל־הבית ר' שמואל טשערניאווסקי. ד"ר לעווין איז געווען א ציוניסט. אין די מלחמה יארן, אונטער דער דייטשישער אקופאציע, איז ער געווען פון די גרינדער פון „רויטן מגן דוד" דורך דער ציוניסטישער ארגאניזאציע און האט פיל געלייסטעט פאר דער ארעמער יידישער באפעלקערונג. ער איז געשטארבן פון טיפוס אין 1919 ווען אין שטאט האט געבושעוועט די טיפוס עפידעמיע. זיין טויט האט ארויסגערופן א גרויסן טרויער ביי דער גאנצער באפעלקערונג צוליבן פארלוסט פון א פאלקס־דאקטער און געזעלשאפטלעכן עסקן. זיין פעלן איז געווען קענטיק א לאנגע צייט.

א צווייטער יידישער דאקטער איז געווען ראזענבליט,

1) ז': „זעכציק יאר אין סלאנים", צווייטער טייל, פנקס־סלאנים, באנד 3, זייטן 85—86.

א הויכגעוויקסיקער, א שטארק־טויבער. ער האט געשם׳ט אלס א גוטער דאקטער, אבער ניט געווען זייער צוטריטליך צו די ברייטע פאלקס־שיכטן. ער איז אויך געווען אסימילאטאריש געשטימט. פארן יאר 1914 איז אויך געווען טעטיק אין שטאט ד״ר קאווארסקי, וועלכער איז ארייננגעפארן אין סלאנים פון ווייסרוסלאנד

צווישן די ניט־יידישע דאקטוירים איז געווען זייער אנגענומען דער רוסישער ד״ר שיראצקי, וועלכער האט זיך באצויגן זייער ערנסט צו זיינע פאציענטן און האט געהאט א גרויסע יידישע פראקטיק. א צווייטער רוסישער דאקטער איז געווען שאכאוו. ער האט זיך אויסגעצייכנט אלס דאקטער און ליבעראלער מענטש. די צוויי רוסישע דאקטוירים האבן פארלאזן סלאנים בעת דער רוסישער עוואקואציע אין אויגוסט—ספטמבער 1915.

דער פוילישער ד״ר בעלסקי, הגם אנ׳אפענער שונא־ישראל, האט געהאט א היבשע יידישע פראקטיק. כדאי צו דערמאנען, אז ער האט געגרינדעט דעם קריסטלעכן קאאפעראטיוו אויף נעווסקי, אלס קאנקורענץ צום יידישן האנדל. אין די מלחמה־יארן איז ער געווען טעטיק אויך פיל געזעלשאפטלעך. נאכן באזעצן די שטאט דורך דער פוילישער מאכט, האט ער, טראץ זיין אנטיסעמיטיזם, געהאלפן פיל יידן[2]).

גלייך נאך דער מלחמה זיינען אנגעקומען נייע יידישע דאקטוירים, וועלכע זיינען געווען טעטיק אין שטאט במשך פון די אלע יארן פון דער פוילישער הערשאפט.

איך וועל דא אויסרעכנען די מער באקאנטע צווישן זיי:

ד״ר יצחק אפרת איז געוויס געווען דער פאפולערסטער סלאנימער דאקטער במשך פון די יארן 1921—1939. ער איז געווען באליבט און געערט ביי דער גאנצער יידישער באפעלקערונג, וועלכער ער איז געווען איבערגעגעבן בלב ונפש. ער איז געווען זייער אקטיוו אויפן נאציאנאל־ציוניסטישן געביט. האט פיל געלייסטעט פארן „קרן־היסוד" און „קרן קיימת לישראל", און באזונדער פאר די „תרבות שולן", פאר וועלכע ער האט זיך ממש געאפפערט מיט צייט, ענערגיע און גרויסע געלט־מיטלען. אין 1939 האט די סאוועטישע מאכט פארשיקט אין קאזאכסטאן אים, זיין פרוי און טאכטער צוליב זיין ציוניסטישער טעטיקייט. נאך דער מלחמה האט ער מיט זיין פאמיליע זיך צוריקגעקערט אין פוילן, און פון דארט אין ישראל, ווו ער האט באנייט זיין מעדיצינישע פראקטיק אין די ראמען פון „קופת־חולים" אין רמת־גן. אויך דא אין לאנד, איז ער געווען זייער באליבט ביי אלע זיינע פאציענטן. לעצטנס איז ער ארויס אין פענסיע.

פאפולער איז אויך געווען ד״ר משה עפשטיין, אנ׳אפשטאמיקער פון אזערניצע. אויך אים האט די סאוועטישע מאכט ארעסטירט; ער איז אומגעקומען אין די סאוועטישע תפיסות.

ד״ר חיה יעקימאווסקי, געבוירן אין סלאנים. זי איז געווען א טאכטער פון ר׳ אלטער דעם שטארן־מאכער (וועלכער איז געווען באקאנט אין שטאט אויך אונטערן נאמען „אלטער טשעפעלעווער"). זי איז געווען א פרויען־דאקטער, און געווען אנגענומען אין שטאט אלס א גוטע, איבערגעגעבענע דאקטארן. זי האט אויך פיל געטאן אין געזעלשאפטליכער ארבעט.

נאך דער מלחמה איז ארייננגעפארן אין סלאנים א צווייטער ד״ר קאווארסקי. א קינדער דאקטער. ער איז געווען צווישן די גרינדער פון „טאז" אפטיילונג אין שטאט. געווען אויך טעטיק אין דער „צישא" שולע. אומגעקומען אין די נאצישע שחיטות.

אלע יידישע דאקטוירים פון דער פוילישער תקופה זיינען געווען פארבונדן מיט דער ברייטער פראקטיק פון „רויטן מגן דוד", האבן געארבעט אין זיין אמבולאטאריע און באזוכט אין די הייזער פון די קראנקע.

[2]) ז׳: „זעכציק יאר אין סלאנים", דריטער טייל, קאפיטל דאקטאר בעלסקי, באנד 3, זייטן 164—165.

חלק ב: פרקי הווי

צווייטער טייל: לעבנס ארטן

„חצי תמוז" — „ראש השנה" לדירות

שתי המלים האלה "חצי תמוז" היו שגורות בפיות כל תושבי סלונים, שרובם לא היו בעלי בתים פרטיים, אלא שוכרי דירות. העונה להשכרת דירה לשנה, היתה מחצי החודש תמוז של השנה השוטפת עד לחצי תמוז של השנה הבאה. כלל זה היה מקובל וידוע לכל. אם במקרה הדייר שכר דירה חודש או חדשיים לפני חצי תמוז, הוא ידע כי הוא שוכר את הדירה לתקופה שתגמר בחצי תמוז של השנה הבאה ואם שכר זמן־מה אחרי חצי תמוז, הרי שנת השכירות לא תהיה מלאה כי תגמר בחצי תמוז.

איש לא ידע מתי נתקנה תקנה זו, ולתכלית מה נקבע דוקא תאריך זה, אך המנהג נשתרש בצבור והפך, כאלו לחוק בל יעבור.

מלה עברית נוספת היתה מתהלכת בסלונים בלווי התאריך האמור, זוהי המלה "משך". פוגש אדם בחברו ותוך כדי שיחה הוא שואלו: "מתי המשך שלך"? — רצה לומר: מתי אתה עובר מדירתך שבה אתה יושב לדירה אחרת?

מתקבל על הדעת כי תקנה זו עתיקת-יומין היא ונעשתה לטובת הצבור. מחצית חודש תמוז זוהי העונה החמה ביותר בכל השנה ונוחה לטלטול, מה שאין-כן בסתיו ובחורף בהם יורדים גשמים ושלג וקור שורר בארץ. אף באביב שבו מזג האויר בלתי יציב, ואלו באמצע הקיץ, אף אם יורד גשם, הריהו חולף מהר, השמש שבה וזורחת ומחממת. מעלה יתרה לחצי-תמוז, שאז הימים הם ארוכים ביותר.

ביום זה ובימים סמוכים לו היו רחובות העיר מתמלאים עגלות הטעונות רהיטים ומטלטלים של מחליפי הדירות וגם של עגלות-יד מלאות כלי-בית שונים, כרים וכסתות וכדומה הנסחבות ע"י הולכי רגל-גברים ונדחפות ע"י נשים וילדים.

ראש חודש בסלונים

ביום או ביומיים של ראש כל חודש שררה בעיר מעין אוירא דחול-המועד זוטא. אמנם, מלאכה לא בוטלה ועסק לא נשבת, אך במשפחה היהודית הורגש משום חג במיעוטו. בבית המדרש סדר התפילה היה חגיגי, היו אומרים "הלל", כמו בחג וכן קראו בתורה; בבית היתה מוגשת ארוחת צהרים משופרת קמעא מאשר בימי חול רגילים ובחדרים מסוימים היו מתקיימים הלמודים רק עד הצהרים וכו'.

אך נופף מיוחד נתוסף ליום זה: מצוות מתן צדקה לעניים. מתי זה נקבע ועל ידי מי זה נקבע, אין איש יודע, אבל עובדה זו היכתה שרשים והפכה למנהג שאין לו עוררין לא בצבור התורמים והמנדבים ועל אחת כמה וכמה לא בצבור העניים המקבלים.

מספר הקבצנים שסבבו בעיר מבית לבית היה כה רב, עד שהרבה בתים נשארו פתוחים במשך כל היום, לבל יצטרכו מפעם בפעם לפתוח את הדלת למבקשי הנדבות המתדפקים עליה.

היו דלפונים, בעלי-מומים, עוורים ופיסחים שנתארגנו לקבוצות, חזרו על הפתחים ותבעו בפה מלא נדבה לפי מספר אנשיהם בקבוצה, מעין "מס עניים". ואכן לפי מידה זו ניתנה הנדבה — מטבע לגולגולת.

משהו מזעזע היה במראה של חבורות נשים זקנות הסובבות בימי החורף הקשים, עטופות בלאות ולרגליהן נעלים מרופטות גדולות ממידתן, חסרות סוליות ושרוכים, מטפחות בלות עוטפות ראשן ופניהן ורק העינים נראות, הן הולכות, משרכות דרכן, אחת דחוקה לחברתה ונעות כגוש שחור אחד מבית לבית. יש שהלכו בשקט ויש שהקימו רעש, צעקו ובאו בטרוניות על קפוחים ועוותים בינן לבין עצמן, וכדומה.

ה"הקדש" (בית החולים היהודי) הוציא "מטבע" עובר לסוחר, המיוחד לצורך מתן נדבה לעניים ו"פ ר ו ט ה" שמו. הפרוטה היתה בערך גודל של סנטימטר אחד מרובע ושוויה רבע הקופיקה; (הרובל, יחידת המטבע הרוסי, הכיל 100 קופיקות). הפרוטה היתה עשויה קלף ועליה כתובה באותיות אדומות, מעשה ידי סופר סת"ם, המלה "פ ר ו ט ה" ושנת הוצאתה העברית ומעוטרת מסגרת יפה. ומכיון, שאף העני בישראל המתפרנס מן הצדקה חייב בצדקה", באה הפרוטה לעזרת נצרכים שגם הם זכו במצוות מתן צדקה. על דעת התורם קבל כל עני את נדבתו, אם פרוטה ואם שתים לגולגולת ולעתים אף יותר.

הפרוטה היתה כאמור עוברת לסוחר ושמשה למתן עודף או כהשלמה לקניה קטנה. יתכן, שהקדשת ימי ראש חודש למתן נדבות היתה כרוכה באיזו תקנה שקבעו קדמונים בסלונים, אולם תקנה זו לא מנעה גם חזרה על הפתחים במשך כל ימות החודש.

אמנם, היתה בעיר דלות רבה ורבים מעניי סלונים חזרו על הפתחים, אך חלק ניכר מהם היו קבצנים בהמוניהם שסבבו בתחום המושב מעיר לעיר וכוונו את בואם לסלונים בימי ראש חודש.

התאורה ברחובות סלונים

בסוף המאה התשע-עשרה והתחלת המאה העשרים עדיין היו רחובות העיר מוארים אור קלוש בפנסי נפט; התאורה היתה רק ברחובות העיר המרכזיים.

מנורת הנפט הרגילה היתה נתונה בתוך פנס עשוי מסגרת ברזל מרובעת בעלת ארבע דפנות מזוגגות בזכוכית רגילה. בראש המסגרת היו השמשות ברוחב של כ-15 סנטימטרים והן נעשו צרות למטה עד לרוחב של כ-10 סנטימטרים. הפנס היה נתון על גבי כלונס בעובי של כ-12 סנטימטרים התקוע בתוך האדמה. קרוב לראש הכלונס היה נתון שפוד ברזל ועליו היה מדליק-הפנסים משעין את הסולם, שנשא אותו תלוי על שכמו מפנס אחד למשנהו לשם הדלקת המנורות בפנסים עם ערב ולשם מלוי נפט ונקוי זכוכיות המנורות והשמשות של הפנסים — בשעות היום. עמודי הפנסים היו צבועים בצבע ירוק-אפור. הפנסים שפכו אור קלוש למדי וכאשר נשבה רוח חזקה, היו על פי הרוב המנורות נכבות.

בשנת 1907 או 1908 פנה ה' חיים יצחק וואלקאוויסקי, שנקרא בעיר ה"פריזשעטניק", (הוא היה בעל המצאות ופיתח בית מלאכה לגלבניזציה, לצפוי כלי מתכת ידועים בכסף) לראשי ה"אופראווה" (כך נקראה אז הנהלת העיריה) להחליף את תאורת הנפט בעיר לתאורת גז. אחרי מו"מ ממושך הסכימה העיריה כי וולקוביסקי יקים פנס-גז אחד לנסיון במרכז העיר, בין רחוב הנבסקי, בקצה טור החנויות ובין בנין רוטקובסקי.

תוך זמן לא-רב נתקע בהדרכת וולקוביסקי עמוד גבוה כ-10 מטר בערך במרכז המגרש המסומן. הוא התקין על ידו ארגז ובתוכו מיכל גז, אשר ממנו הוליך צנור נחושת נבוב את הגז מן המיכל אל הפנס. מכשיר-גלגל הותקן בתחתית העמוד לשם הורדת הפנס והעלאתו.

ביום שנקבע להדגמת נסיון-ההדלקה, נתקהלו במקום ראשי העיר וקהל רב, מבוגרים ובני נוער, אנשים ונשים מכל קצות העיר באו לראות את "הפלא הגדול" של אור יום בחשכת הלילה. משמר שוטרים שמר על הסדר.

ה' וולקוביסקי הדליק את הפנס שהיה מורד למטה,

ובסיבובי הגלגל העלהו אט־אט לראש העמוד לקול תרועת הקהל הגדול, מחיאות הכפיים ותשואות לכבוד המאורע. כל השטח רחב־הידיים היה מוצף אור־יום.

הנסיון הצליח והעיריה הזמינה מה' וולקוביסקי מספר מסויים של פנסים לתאורת הרחובות המרכזיים של העיר.

מאז התחיל הגז לחדור לשמוש רחב בעיר. הראשון היה בית המדרש דחומה, שהכניס מנורות־גז במקום ה"בליץ לאמפן", שנשארו במקומם כעתודה לעת מצוא. מנורות הגז הותקנו לראשונה לקראת הימים הנוראים וחג הסוכות. מיכלי הגז היו נתונים בארון שעל הבמה והצינורות נמשכו משם לכל הכוונים אל המנורות. מכל בתי המדרש שעל השולהויף באו לראות את בית המדרש הגדול המואר באור יום. בערב ליל כפור אירעה תקלה והמנורות לא נדלקו וכל הנסויים לתקנן עלו בתוהו לרגלי השעה המאוחרת לפני היכנס החג. היה הכרח להסתייע במנורות הנפט של ה"בליץ לאמפן" לצערו הרב של קהל המתפללים הרב.

מאז התחיל לחדור לסלונים בהדרגה גם ה„פרימוס" — מכונת הבשול, שהנפט שבו הופך לגז דולק על ידי חימומו.

מהפכה בהארת הרחובות בסלונים חלה בעת הכיבוש הגרמני, במלחמת העולם הראשונה. בשנת 1916, כשנה לכבוש, הכניסו לשמוש בהארת הרחובות את החשמל. לפני המלחמה היה חשמל רק במפעלי־החרושת של משפחת בלאוס (שעברו לבעלות האחים אייזנשטט), וכן במנסרה של דובנבוים, בבית החרושת לשמרים של הגברת מנוחה לוזינסקי (בתו של התעשיין ורב־הפעלים בעיר במאה התשע־עשרה ר' יקותיאל קוניצה ואמו של בעל הבנק נחום לוזינסקי שנימנה על חשובי העיר ועסקניה).

הגרמנים האירו בחשמל לא רק את הרחובות, אלא איפשרו להכניס את תאורת החשמל גם לבתים פרטיים.

„קום, לימיר אריינגיין צו באדאנען"...

די פאר ווערטער האט מען געקענט הערן אפט גייענדיק אין גאס אין סלאנים. די פרוי באדאנע איז געווען א שם־דבר אין שטאט.

ווער האט אין סלאנים ניט געהערט פון „באדאנעס שטוב", וועלכע האט זיך געפונען גייענדיק פון ווינקל רוזשנאיער גאס צום שולהויף, קעגנאיבער דער ליובאוויטשער שטיבל? דאס איז ניט געווען קיין „רעסטאראן" אין פולן זין פון ווארט, ווו עס שטייען געדעקטע טישלאך צום עסן און מיטן אריינגיין באגעגנט דיר א קעלנער מיט א טיכל אויפן ארם, מיט א פריינדלעכן גוט־מארגן און שמייכל אויף די ליפן, רוקט ארויס א שטול פון אונטערן טישל און לייגט דיר פאר זיך זעצן. א רעסטאראן אין יענע יארן האט געשמעקט „גוייש" לויט דעמאלסטדיקן באגריף אין סלאנים. די עטלעכע רעסטא־ראנען וואס זיינען געווען אין שטאט, זיינען מערסטענס געווען גוייש, ווו געוויסע יוגנטלעכע זיינען דעמאנסטראטיוו בעגאנגען עסן טרפות און מיט דעם געוואלט ארויסווייזן זייער „פראגרעסיוויקייט". „אריינגיין צו באדאנען" האט באדייט וואס אנדערש, „יידישלאך", דער פלאץ האט געדינט „עמך", די פאלקס־מאסן, פאר א טרעפונגס־פונקט און גוט צוביסן.

באדאנע איז געווען א שוועסטער פון באוווסטן אין סלאנים אינהאבער פון א גרויסן בוכהאנדלונג־געשעפט אין ווינקל רוזשנאיער און סקראבעווער גאסן און פארלעגער יוסף רעזניקאווסקי ז"ל. ער האט ארויסגעגעבן דעם העברעאיש—יידיש—רוסישן טאשן ווערטער־בוך פון אליעזר בן יהודה, „תולדות עם ישראל", דעם „מקרא מפורש" אויף תנ"ך און אנדערע ספרים.

באדאנעס שטוב האט געהערט צו ר' חיים, איטשע־יענקעלס (עדעלמאן), וועלכער האט געוווינט אין א הויז אויפן הויף, אין וועמענס פראנט איז געווען זיין מוטערס קרעמל פון מילכיקס.

...עטלעכע טרעפלאך האבן געפירט צו דער טיר פון באדאנעס שטוב, וועלכע האט זיך געעפנט מיט א קלונג פון א גלעקל, וועלכער האט אנגעזאגט דאס אריינגיין פון עמיצן אין „היכל האכילה"...

פאר די אויגן האט זיך אנטפלעקט א הויכער לאנגער בופעט, ווו אונטער גלעזערנע צודעקן זיינען געשטאנען גרויסע פאלומיסקעס פולע מיט געבראטענע גענדז, פופיקלאך, געהאקטע לעבער מיט ציבעלע, גריבענעס, קארפן קעפ, געמארנירטע הערינג, אוגערקעס און זויערע קרויט, טרוקענע קיכל צוצובייסן צו א שנאפס און אסך אנדערע מאכלים, וועלכע האבן פארשפרייט ריחות אין גרויסן עסזאל און גערייצט דעם אפעטיט...

באדאנע געהאט אירע שטענדיקע געסט און אויך צופעליקע, אלע פון „עמך" קלאס: אט זיצט אויבנאן ביים לאנגן טיש, אויף זיין שטענדיקן פלאץ, ר' אלטער קלמן'ס, ער איז פון מיטלן הויך, גלאט אפגעראזירט מיט אנ'ערנסטן אויסדרוק פון פנים, ברייט געבויטן קערפער און א שטארק בולטן בויך; ער איז דער פארזיצער פון דער גרויסער קאמ־פאניע פון די באן־בעלי־עגלות; ער פירט דעם עסק „ביד חזקה". פון צייט צו צייט צעשרייט ער זיך בקול רם אויף די וועלכע קומען צו אים וועגן א סיכסוך, צו דערליידיקן, אדער מיט געוויסע טענות צו חברים א. א. וו. פון מאל צו מאל כאפט זיך אריין צו אים ר' דאדזשע, א חבר אין דער פארוואל־טונג, ער איז שוין פון לאנג אין דער בעלי־עגלות משפחה, אריבער 60 יאר אלט און איז אויך דער גבאי פון דער בעלי־עגלה'שער שול. ער איז א באזאכטער און די גאנצע „משפחה" באציט זיך צו אים מיט רעספעקט. ער שטעלט אוועק דעם בייטש אין א ווינקל און זעצט זיך צו נעבן פרעזעס ר' אלטער קלמן'ס און זאגט אים איינקע ווערטער, ביידע נעמען צו גלעזלאך בראנפן און פארבייסן מיט באדאנעס געשמאקע קיכל, נאכהער נעמט ער די בייטש, און צוריק צו זיין „פאטאק" (א ספעציעלער לאנגער וואגן), ער איילט זיך פארן צום באן.

מאיר „זשובער" געהערט אויך צו דער פארוואלטונג פון באן־בעלי־עגלה פאריין. ער זיצט מיט נאך צוויי בעלי־עגלות נעבן פרעזעס און דעבאטירט ענ'ענין פון פאך. מען מאכט א גוטן שנאפס, מען פארבייסט מיט געמארנירטע הערינג און קיכל, כדי דער שמועס זאל ניט זיין מאנאטאן.

פון די שטענדיקע אריינגייערס צו באדאנען — איז חייקל, אלטער קלמנס עלטסטער זון, א יונגער מאן מיט א רויטע צורה, א בר־אבהן, דעם טאטנס א זון וואס ווייס פון זיין

מעמד אין דער בעלי־עגלה משפחה. ער באמיט זיך ריידן „פיין" אין טאטנס אנוועזנהייט, טרינקט אויס א גלעזל בראנפן שטייענדיקערהייט, פארביסט מיט קיכל און „היידא", צוריק צו דער עבודה, צום פאטאק — ווייל „היום קצר והמלאכה מרובה" — עם ווארטן עטליכע וואגאנעס צום אויסלאדן, סחורות פאר די סלאנימער הורטאווניקעס.

ר' אלטער קלמן'ס איז געווען א טאטע פון א 4—5 בנים און עטלאכע טעכטער. די זין זיינען אלע געווען ביים פאך (בעלי־עגלות). איינער פון די יינגערע — נאטקע, האט נאך ניט געהאט דערגרייכט צו זיין אייגענעם „מעמד", ער מאכט נאך „סטאזש", ער איז דערווייל א „שמייסער", געפארן מיטן טאטנס פערד און וואגן, אבער ער זאגט־צו ארייננגיין גאר אינגיכן אין „קאלעיע" און ווערן א באלעבאס פארזיך, מיט אנ'אייגענעם פערד און וואגן. נאטקע ווייזט זיך ניט צו אפט ביי באדאנען, ער האט נאך אביסל מורא פארן טאטן.

פארנאכט, נאך א שווערן ארבעטס־טאג פון אויסלאדן און צופירן די סחורות צו די סלאנימער הורט סוחרים, פלעגן די בעלי־עגלות און טרעגערס, וועלכע לאדעווען אן די וואגנס און נעמען אראפ די סחורות אין די שפייכלערס, זיך ארייננכאפן צו באדאנען כדי אפצונעצן די ליפן מיט א פלעשל „וואדקא" און פארבייסן מיט די „פאטראוועס" וואס די אשת חייל באדאנע האט געהאט פאר זיי צוגעגרייט.

אלטער פלעשטשוק איז געשטאנען בראש פון די ארגאניזירטע טרעגער. נאך אין די יונגע יארן איז ער געווען א „היינטיקער", א חבר פון „בונד", און האט זיך צווישן זיינע חברים געהאלטן מיט ווירדע און חשיבות.

מיט איין ווארט, ביי א גלעזל משקה ווערן ערליידיקט אלע סכסוכים וועלכע ברעכן אויס פון צייט צו צייט צווישן אייגענע און נאנטע „גדולה לגימה שמקרבת את הלבבות", איז געווען א כלל גדול ביי די יידישע מאסן, אבער קיין שכורים זיינען ניט געווען.

צווישן די זייער אפטע ארייגגייערס צו באדאנען, איז אויך געווען ר' יודל „יאץ" — מישקין פון חברה־קדישא. ער קומט אריין אין זיין לאנגן בגד, וועלכער איז אמאל געווען א פוטער ביי א סלאנימער בעל־הבית, מיט אנ'אויסגעקראכענעם קראגן, פון וועלכן עס זעט זיך בלויז רויטלאכע לעדער גלאנציק פון שוויס. דער פארנט פון מלבוש איז באדעקט מיט גרויסע און קליינע פילפארביקע פלעקן פון באדאנעס מאכלים. יודל יאץ איז אהויכער און א דיקער מאן מיט א שטריינגן בליק. זיין בארד קופער־רויטלאך איז דורכגעוועבט מיט זילבערנע פעדים. יעצט נעמט ער בלויז א„כוסה" מיט צובייסאכטס; ער האט היינט א חשוב'ן נפטר פון וועמענס שטוב ער קומט נאר וואס. ער האט דארט, מיט גדלות אנ'עפן געטאן די טיר, דורכגעגאנגען אלע צימערן ביז ווו דער נפטר איז געלעגן אויף דער ערד ארומגערינגלט מיט ברענענדע ליכט, אקוק געטאן פון אויבן אראפ אויפן נפטר, אמורמל געטאן עטלאכע ווערטער צו דער פאר'אבל'טער משפחה און אוועק. פארשטענדלעך, האבנדיק אזא „העכט" מעג מען זיך ארייננכאפן צו באדאנען און דערווייל נעמען א „כוסה" און „מירצעשעם" נאך דער לוויה וועט מען מאכן א סעודה כדת וכדין...

ליצנים האבן אמאל געמאכט אויף זיין חשבון א וויץ: „יודל יאץ האט היינט צובראכן א פוס". אייניקע האבן באדויערט; מערערע, וועמען ער איז ניט געווען סימפאטיש, האבן געזען א נקמה אן אים. עס האט זיך אויסגעלאזן, אז ער האט צובראכן א פוס פון א גאנדז. פאר יודל יאצן האט מען מורא געהאט. פרויען און קינדער דערזעענדיק אים פון דערווייטנס פלעגן זיך צולויפן אין פארשיידענע ריכטונגען, ווייל יודל יאץ איז געווען דער סימבאל פון טויט.

זיין געהילף איז געווען „קעצעלע", דער שמש פון חברה קדישא; אויך ער האט געשראקן קליין און גרויס: א קליינוואקסיקער, מיט אנ'אויסגעקראכענער בערדל אין א לאנגער לייווענטענער שמוציקער קאפאטע. ער פלעגט פירן די „עגלה", האלטנדיק דעם פערד פארן צוים. מען פלעגט זאגן די סיבה: מחמת דער פערד זעט דעם מלאך־המות פאר די אויגן. ווען מען זאל אים ניט האלטן פארן צוים, וואלט ער זיך צעטראגן און איבערגעקערט די „עגלה" מיטן מת... אויך „קעצעלע" פלעגט צוגיין צו באדאנעס שטוב, אבער בלויז ביזן טיר, ווארטנדיק עמיצער זאל אים דערלאנגען א גלעזל משקה.

כמעט א שטענדיקער בן־בית ביי באדאנען איז געווען דער זון פון ר' יודל יאץ — שלמה'קע מישקין. שלמה'קע האט זיך ניט פארנומען מיט „מתים", נאר דוקא מיט לעבעדיקע. דאס איז נאך געווען פאר דער „גזירה" פון פערזענלאכע פאטאס אין די פאספארטן אדער אנדערע דאקומענטן (ביז דעם ארייינגיין פון די דייטשען אין דער ערשטער וועלט־מלחמה); ער איז געווען, ווי מען האט דאס דאן גערופן — א „פאדסטאוושטשיק", — דאס הייסט, איינער וואס פארטרעט א צוזייטן ביים „פריזיוו". שלמה'קע איז געווען א מאגערער, מיט א לייכטן הערבל, גלאט געראזירט און די אויגן האבן זיך ביי אים שנעל באוועגט אין אלע ריכטונגען. דער פעלער וואס ער האט פארמאגט, האט געדינט אלס „סגולה" באפרייט צו ווערן פון מיליטער־דינסט און קריגן א „ווייסן בילעט". ער פלעגט פארטרעטן א זונדל פון א חשובן באלעבאס אין אנ'אנדער שטאט וואס דארף זיך שטעלן צום פריזיוו. ער ווערט פאר דעם גוט באצאלט און ווען מען רופט אויס זיך שטעלן יענעמס נאמען, שטעלט זיך שלמה'לה און די דאקטוירים, פארשטייט זיך, געפינען אים „ניע גאדין" און באקומט פאר יענעמס דעם פאסנדן בילעט. נאך אזא עסק מוז מען האבן א גוטע וועטשערע ביי באדאנען. ער האט דאס פיין פארדינט — א קלייניקייט אז א פיין בחור'ל איז פריי געווארן „לתורה, לחופה ולמעשים טובים"! עס זיינען אויך געווען א גאנץ־יאר ענינים פון איבערשמוגלען עמיגראנטן איבערן גרענעץ, וואס זיינען פארבונדן מיט א גלעזל בראנפן און קיכל, און זיינען געמאכט געווארן אין א זייטיקן צימער, לויט זיין פארלאנג.

אויסער די און ענלאכע שטענדיקע געסט, פלעגן ארייינגיין צו באדאנען די רוזשנאיער בעלי־עגלות, וואס פלעגן קומען אפט קיין סלאנים אנלאדן אויף זייערע ספיציעלע וועגענער די גרויסע וואל־באלן פאר די קאלדרעס־פאבריקן אין רוזשנאי, און די דילעזשאנסן פון נאווארעדאק, זשעטל, מייטשעט, קאסאווע און נאך אנדערע שטעטלאך. נאך א גאנצע נאכט פארן קיין סלאנים און ווידער א נאכט צוריק, האבן זיי געפונען ביי באדאנען דעם פאסיקן פלאץ צו אונטערלייגן דאס

הארץ מיט א שנאפס און צובייסן מיט א געבראטענער „פאלקע" פון א גאנדז און געפרעגלטע גריבענעס.

אזוי ארום איז באדאנעס שטוב געווען א צענטער פאר „עמך" פון סלאנים און ברייטער אומגעגנט.

„קונעראל"

דאס האט פאסירט אין דער פורים־תקופה אומגעפער אין 1908—1910. און פורים שמעקט דאך שוין מיט פסח...

אין אלע הייזער ווערן שוין געמאכט הכנות צו פסח. מען באשטעלט שוין אין די פאדראטן א באשטימטן טאג און שעה צו באקן מצה און „זריזים מקדימים". מצה באקן איז ניט קיין געוויינלעכע ווייבערשע ארבעט ווי למשל חלה באקן; אין פאדראט גייען אויף פיינע בעלי בתים — מען דארף דאך אכטונג געבן, אז אלץ זאל געמאכט ווערן בתכלית הכשרות און כדת וכדין, און אין אזעלכע זאכן קען מען זיך ניט פארלא־זן אויף ווייבער אליין; מען מאביליזירט אויך די קינדער. די חדר יינגלאך זיינען מבטל א טאג פון למוד תורה, ווייל דאס איז דאך אַן ענין גדול. נאכן ענדיקן באקן, ווערן די מצות אריבערגעטראגן אין גרויסע קוישן אהיים. מען דארף זיין פארזיכטיק ביים איבערלייגן די מצות אין גרויסן צוגע־גרייטן קאסטן, וועלכער איז אויסגעבעט מיט א קלאר ווייסן ליילאך און דערנאך ביים ארופשטעלן דעם שווערן קאסטן אין דערהויך אויף דער קליידער־שאפע. בקיצור, דאס איז א גרוי־סער עסק און פאר קינדער — פרעגט שוין גארניט... דער קאסטן ווערט נאכאמאל צוגעדעקט מיט א הילצערנער דעק, און אמאל אויך פארקלאפט מיט טשוועקעס, כדי די „חברה לצים", די גרעסערע חדר יינגלאך, זאלן ניט קענען צוקומען, ארויפקלעטערנדיק אויף דער שאפע אין די עטלאכע וואכן ביז פסח און צוביסלאך פטר'ן א געוויסן טייל פון די רייצנדע טרעשטשעדיקע מצה צווישן די ציינדלאך...

דערנאך קומט די פרשה פון „שטעלן בוריקעס" אויף פסח. די פעסל וואס דינט פאר דעם צוועק און ווערט געהי'ט פון יאר צו יאר, ווערט ווידער געוואשן, אנגעקלאפט די רייפן און אנגעפילט מיט רויטע צושניטענע בוריקעס. די פאס ווערט דערנאך אנגעפילט מיט וואסער. מען דעקט איר גוט צו מיט א ריינער טוך און איבער איר מיט א ברעט, אז א ברעקל חמץ זאל חלילה אהין ניט מגולגל ווערן. פון צייט צו צייט ווערט די פעסל באזוכט צו זען וואס הערט זיך דארטן, צו זיינען פאראן סימנים אז ס'איז שוין פארטיק און צו איז שוין דא שוים ארונטערצונעמען — מיט איין ווארט — פריצייטיקע הכנות פאר פסח. אין פיל הייזער ווערט אויך געמאכט אייגענע ווין פון ראזשינקעס, ווייל פאר „ארבע־כוסות" און מעד, אויף א גאנץ יום־טוב. עלטערע באלעבאסטעס זאגן אז גע־שטעלטע בוריקעס איז ממש ווין, אבער מען טאר ניט מאכן אויף דעם „בורא פרי הגפן".

אביסל שפעטער הויבט מען אן צו שטייסן די מצה אין א „סטופע", כדי אנצוגרייטן מצה־מעל פאר קניידלאך און פארפעלאך צו זופ. אין דער מלאכה נעמען אנטייל אויך די גרעסערע יינגלאך אין שטוב און ניט איינער מאכט זיך אן „פוזירעס" אויף די הענט און קען ניט מער שטייסן. דאס איז אלץ בנוגע אכילה, און אווו איז קאלכן, אדער אויסקלעפן מיט „אבאיעס", בייטען די שטרוי אין די בעטן און ריין מאכן יעדן ווינקעלע, וועלכע זיינען פארנאכלעסיקט געווארן דורך דעם לאנגן, קאלטן און שווערן ווינטער? —

א באזונדער משמעות איז געווען אין צוגרייטן גענדזענע שמאלץ פאר פסח. דער עיקר איז געווען דאס נוצן אויף פסח, אבער מען האט דאס אויך געניצט א גאנצן ווינטער, ווייל גוטע באלעבאסטעס האבן שוין געפרעגלט גענדזענע שמאלץ נאך חנוכה. מיט גרויס „יראת הכבוד" האט מען געפרעגלט גענדז אין שטרענג פסח־דיקע כלים, ווייל דער עיקר איז דאך פסח. אן שמאלץ קען מען קיין קניידלאך ניט מאכן; די „גריבענעס" האט מען געגעסן א גאנץ חנוכה מיט קארטאפל לאטקעס און די שמאלץ איז אריינגעגאסן געווארן אין גרויסע גלעזערנע סלאיעס. איבער נאכט האט די שמאלץ באקומען א ווייס־געלבלאכן פארב און אן'אויסזען ווי מאנע־גרייפלאך און פארשפרייט אן'אנגענעמען ריח. „עמך" האט זיך ניט פארנומען מיט פרעגלען אליין, נאר האט געקויפט פארטיקע גענדזענע שמאלץ. דאס איז טאקע ניט געווען למהדרין למראה ולריח, אבער מען האט יוצא געווען און מען האט געגעסן גאנץ גוטע קניידלאך.

און אט אין די „סומאטאכיקע" טעג, קום איך לעצם־המעשה וואס איז פארלאפן אין סלאנים און צוליב וועלכן די שטאט איז געגאנגען אויף רעדלאך.

ומעשה שהיה כך היה:

ר' עוזר שפירא'ס שפייז־געשעפט אין ארעמען ראד־קראמען איז געווען א שם־דבר אין שטאט; געפירט האבן אים ר' עוזר אליין און אויך זיינע טיכטיקע טעכטער, וועלכע פלעגן פארן אפט קיין ווארשע איינקויפן סחורה. און אט טאקע אין יענעם יאר הארט פאר פורים, האבן די טעכטער אראפגע־בראכט פון ווארשע א נייעם שפייז־ארטיקל, וואס הייסט „קונעראל", — און וואס קען און דארף פארבייטן גענדזענע שמאלץ. דער ארטיקל איז געווען פארפאקט אין שיינע קעסט־לאך, מיט א פיל פארביקן עטיקעט און אן'אויפשריפט: „כשר לפסח". דער „קונעראל" האט אויסגעזען ממש ווי גענדזענע שמאלץ, אפילו מיט די קליינע גרייפעלאך, און אויך זיין ריח איז ווי פון גענדזן שמאלץ; דערצו האט דער ארטיקל א גרויסע מעלה: ער איז פארעווע: מען קען אים נוצן צו פליישיקס און צו מילכיקס. „יודעי חן" האבן דערציילט מיט בייז וווּנדער וועגן די נייע ענטוויקלונגען פון דער וויסנשאפט און אז פון היינט אן איז א „כפרה" גענדז וועלכע גיבן אזויפיל טרחה נאך פון חנוכה צייט. מיט איין ווארט, — מען וועט זיך באפרייען פון אזא „עבודת פרך", ווי פרעגלען גענדזענע שמאלץ און מען וועט נוצן „קונעראל", וואס זיין מראה איז „כעין הבדולח" און גרייפלדיק ווי אמת'ע גענדזן־שמאלץ און וועמנס טעם און ריח, זיינען ממש, ווי פון די בעסטע גענדז..; דערצו וועט מען אויך קענען עסן מילכיקע קניידלאך... די ידיעה האט זיך פארשפרייט איבערן שטאט און באלעבאסטעס האבן זיך אלאז געטאן איינקויפן „קונעראל" אויף פסח, ווער איינצעלנע פעקלאך — כדי צו פרובירן און ווער — טאקע מערערע פעקלאך.

ניט אלע זיינען אבער געווען ענטציקט פארן נייעם ארטיקל. ס'האט זיך ארויס־געוויזן, אז דער „קונעראל" איז

געווארן א שטארקע קאנקורענץ פאר סוחרים פון פעטס. אויך האבן זיך געבייזערט די, וועלכע האבן שוין אנגעגרייט, ווי אלע יאר, גענדזענע שמאלץ אויף פסח. בקיצור, מען האט אנגעהויבן מורמלען אין שטאט... וועגן די כשרות פון „קונעראל".

וואס טוט מען ביי יידן אין אזא פאל? — לויפט מען צום רב, צו די דיינים מיט א געשריי און א גוואלד, אז מען האט ביי זיי צוגענומען זייער פרנסה ערב יום טוב מיט אנ'ארטיקל, וועמענס כשרות איז אין א גרויסן ספק, ווייל „שמאלץ קען ניט זיין פארעווע און דערצו כשר לפסח. דער אפגעדרוקטער הכשר איז קיין הכשר ניט, ס'איז א מעשה רמאות און יידן וועלן זיך אנעסן מיט טרפות"...

בינו לבינו האט דער בית־דין געפונען, אז עס איז פאראן א יסוד אין די טענות פון כשרות און באשלאסן אז מען דארף שטארק מברר זיין דעם ענין, און כדי צו פארהיטן יידן פון עסן ספק טרפות, דארף מען דערווייל אויסרופן אנ'איסור אויף נוצן „קונעראל".

שבת אין דערפרי צום דאווענען איז דער שליח פון בית־דין געגאנגען פון בית־מדרש צו בית־מדרש, א קלאפ געטאן אויפן טיש פון דער בימה און אויסגערופן:

„בשם בית־דין צדק דפה איז מען מכריז ומודיע אז „קונעראל" איז בספק טרפה און איז גע'אסערט צום נוצן ביז מען וועט מברר זיין און קלאר מאכן דעם ענין. און אויב מען האט שוין גענוצט, זיינען אויך די כלים בחזקת ספק טרפה און טארן ניט ביזן ברור באנוצט ווערן".

אין פיל הייזער איז דער שבת נעבאך געווען א פארשטערטער. די טשאלנטן וואס מען האט ארויס גענומען פון אייוון אדער אפגעבראכט פון בעקער זיינען געווען אסור צום עסן און מען האט זיי אפגעגעבן צו שבת־גויים, וואס פלעגן אראפנעמען די שבת־לייכטער און הייצן שבת די אייוועלאך... ס'איז געווארן א „ויצעקו" אין שטאט, ווייל מען איז געבליבן אן טשאלנט און ניט געהאט וואס צו עסן. והעיר סלאנים נבוכה...

ר' עוזר שפירא אליין, דער סוחר פון דעם „קונעראל", האט זיך גלייך נאכן דאווענען ארויסגערוקט במחילה פון בית־המדרש און געמאכט „ויברח", כדי ניט שטיין קעגן די אנגרייפן פון עולם, סך־הכל איז זיין טשאלנט אויך טריף געווארן. אויף מארגן, זונטיק פרי, איז ר' עוזר'ס קראם פול געווארן מיט באלעבאסטעס, וועלכע האבן אפגעבראכט צוריק די „קונעראל", אנדערע אויך מיט א טאפ טשאלנט און אלע מיט שווערע טענות פארן פארשטערטן שבת. ניט קענענדיק ביישטיין דעם אנפאל פון די קונים און זייערע טענות, האט ר' עוזר, נעבאך, אין היילנעש פארשלאסן די קראם און געמאכט א צווייטן מאל „ויברח" (נאכן ערשטן מאל שבת פון בית־המדרש).

און איצט דער סוף פון דער מעשה: ס'האט זיך ארויס־געוויזן אז „לא דובים ולא יער". א בלבול, א מיאוסער בלבול... דער בית־הדין האט אנגענומען שריט צו מברר זיין די כשרות פון „קונעראל" און האט זיך ערקונדיקט אז די טענה וועגן די כשרות איז ניט קיין ריכטיקע. די חששות פון בית־הדין זיינען געווען איבערטריבן; ס'איז פאראן פעטס אויך פון געוויקסן, וואס זעט אויס ווי גענדזן־שמאלץ, און דער הכשר וואס איז געדרוקט אויף די עטיקעטן איז א ריכטיקער. דער איסור איז אראפגענומען געווארן, אבער דער פארשטערטער שבת איז געבליבן אויף לאנג אין זכרון פון דער משפחה שפירא.

די געמיטער האבן זיך בארוהיקט. ר' עוזר האט צוריק געעפנט זיין קראם און איז געווארן געטרייסט פון זיין גרויסן פארשאפטן צער אומזיסט, דורך דעם ווייטערדיקן פארקויף פון „קונעראל", וואס איז שוין נאכהער געגאנגען אונגע־שטערט.

און עס איז געווארן שלום על סלאנים ועל.. ה„קונעראל"...

„גראנצן"

ווי באקאנט, איז בעת דער דייטשער אקופאציע אין די יארן 1915—1918 געווען א סטאגנאציע אין דער רעגולירער האנדלס־באוועגונג. די שטאט איז געווען אפגעשניטן פון די גרויסע ליפערונגס־צענטרען; ס'איז געווען א פול־שטענדיקער מאנגל אין סחורות. די דייטשן האבן ארויסגעפירט און איבער־געשיקט אין דייטשלאנד וואס נאר זיי האבן געקענט. אין אט די אומשטענדן פון ארבעטסלאזיקייט, מאנגל פון פרנסה און אפילו הונגער, האבן, ווי באקאנט, געבליט ספעקולאציע און שמוגל. פריהער איז נאך אנגעגאנגען א האנדל מיט די שיריים פון סחורות וואס זיינען געבליבן, און נאכהער האט מען אנגעהויבן שמוגלען און שפעקולירן מיט סחורות וואס זיינען אריינגעבראכט געווארן דורך וועגן און ניט־וועגן. איינער פון די גאנגבארע ארטיקלען איז דאן געווען סאכארין, וועלכער איז טראנספארטירט געווארן פון סלאנים ווייטער איבער דער אלטער פראנט ליניע אין מינסק. אזוי ארום האט זיך געשאפן א אונלעגאלער האנדל, און בלית־ברירה האבן זיך צו דעם גענומען פיל מענטשן, אויך פון די סוחרישע רעגולערע קרייזן. פארשטייט זיך, אז עלטערע אנשטענדיקע סוחרים פון די פאר־מלחמה־יארן האבן געמוזט אין אזא אומריינע טעטיקייט אפטרעטן דעם פלאץ פאר זייערע יונגע געוואגטע קינדער, איבערהויפט זין.

וואס טוט אבער אזא אנשטענדיקער סוחר ווי ב. ק. וועל־כער האט ניט קיין זין, נאר צוויי ערוואקסענע טעכטער, און וועלכער קוקט־צו, ווי דער יונגער דור איז טעטיק, פארט אין ביאליסטאק, (אין ווארשע און לאדז האט מען ניט געקענט פארן), אין מינסק, (נאכדעם ווי די דייטשן האבן פארנומען מינסק אין 1917) און אנדערע ערטער, קויפט און פארקויפט, שמוגלט און שפעקולירט און מאכט א לעבן? — זיצן מיט פארלייגטע הענט און אויפעסן דאס ביסל מזומנים וואס עס איז געבליבן נאכן ליקווידירן דעם סטאק־סחורה אין די ערשטע יארן פון דער אקופאציע — איז דאך ניט קיין עסק. דער אלטער, איינגעזעסענער סוחר ב. ק. האט געקרעכצט, אונבעהאלפן פון „שב ואל תעשה" און געשוויגן. דאן... איז די איניציאטיווע אריבער צו זיין עלטערער טאכטער, אנ'אינטע־ליגענטע כלה־מיידל פון א יאר עטליכע און צוואנציק.

זי איז ארויס אין גאס מיט א פעסטן באשלוס נעמען דעם שיקזאל אין האנט און אנהייבן עפעס טאן, האנדלען, קויפן און פארקויפן מיט רווח, אזוי ווי עס טוען גאנץ פיינע,

לייטישע יונגע מענער, אפילו פון איר געזעלשאפט. סאכארין, פארב, טעקסטיל־אויסארבעטונגען, וואס פאר אנ׳ארטיקל עס זאל ניט זיין, אבי זיין אין די געשעפטן. געוויס פעלט איר ערפארונג, זי ווייס ניט ווי אנצוהייבן, ווו זיך צו ווענדן, מיט וועמען זיך בּאראטן; ווו קויפט מען, וואס קויפט מען? וואס פאר א פרייז צו צאלן? — זי ווייס אבער אייניקע נעמען פון ערפארענע יונגע סוחרים און אפילו גוטע באקאנטע פון דער זעלבער גאס, אפילו פון דער זעלבער בראנזשע פון איר פאטער, אפילו פון שכנים פון איר פאטערס הויז.

זי איז צוגעשטאנען צו זיי, און זיי — די יונגע שמוגלער־סוחרים, האבן אנגענומען די אויסטערלישע דאן ערשיינונג פון א מיידל פון דער געזעלשאפט וואס איז גרייט אריינגיין אין שותפות אין זייערע געשעפטן — ווי א שפאס. דער גורל האט אזוי געוואלט, און דער „שפאס״ האט זיך געקייקלט ווי א שניי־קייקל... איינער פון דער חברה־לצים האט געלאזט פאלן דאסווארט „גראנצן״. אומזיסט וועט איר זוכן די עטימאלאגיע פון ווארט? „גראנצן״ — וואס געהערט שוין צום סלאנימער פאלקלאר. „גראנצן״ איז א זעלטענער ארטיקל, שעין לא ראתה. די „סוחרטע״ איז אריינגעגאנגען אין שותפות, אויסגעלייגט איר חלק במזומנים און...

די שפאס־טרייבער האבן, אין אנזיכט פון ענטוזיאזם פון דער סוחרטע, זיך גיך אויסגעניכטערט פון זייער לצנות און, ווילענדיק מאכן אנ׳ענדע צום שפיל, — האבן זיי אין א קורצע צייט ארום איר „אויסגעשריבן״ פון שותפות און אומגעקערט איר געלט.

ליידער איז שוין געווען צו שפעט. דער שפאס האט זיך פארענדיקט ניט דווקא ווי די חברה לצים האבן געוואלט. נעמליך, דאס נאאיווע און גלייביקע מיידל האט אירע שותפים גערופן צו א דין־תורה מיט א טענה, אז היות די סחורה, דאס הייסט, די „גראנצן״ אין געשטיגן אין פרייז, האבן די שותפים איר ארויסגעשטייסן פון געשעפט, בכן, פארלאנגט זי גערעכטיקייט.

מיט וואס האט זיך דאס געענדיקט? — לאמיר בעסער עס פארשווייגן. גענוג צו זאגן, אז פון קלעמענעש און עגמת־נפש האט די פאמיליע מיט די צוויי טעכטער עוקר געווען נאכהער פון סלאנים אין לאדז — און איין גאט ווייס, ווי לאנג דאס מיידל איז געשטאנען אין שידוכים...

כדי צו ענדיקן בכי־טוב, ווען מיר צוגעבן, אז די צוויי טעכטער פון פאר־מלחמה׳דיקן חשוב׳ן סוחר האבן נאכהער חתונה געהאט מיט פיינע אנשטענדיקע מענער, וואס האבן געהאנדלט מיט אנדערע סחורה ווי גראנצן.

דער איינציקער צד וואס האט געוונען אין טראגיקאמישן שפיל, איז דער סלאנימער לאקאלער שפראך־אוצר, צו וועלכן עס איז צוגעקומען א סינאנים פון מנחם־מענדלשע, לופט־געשעפטן: „גראנצן״.

די יידישע בעל הביתישע קיך אין די לעצטע דורות אין סלאנים בפרט און אין ליטע און מערב ווייס רוסלאנד בכלל

דער גרויסער באק־אויוון האט פארנומען דעם חשוב׳סטן ארט אין דער יידישער קיך. דער אויוון האט געדינט צו באקן ברויט אויף א גאנצע וואך און חלה אויף שבת און צו שטעלן טשאלנט. כאטש ער האט געהייסן באק־אויוון, האט ער אבער געדינט אויך צום קאכן, אין דער צייט ווען די האלץ האט געברענט און אויך דערנאך ווען מען האט פארמאכט זיין עפנונג. דער אויוון איז געווען געהייצט מיט האלץ פון סאסנע בוימער און אויך פון בעריאזע מיט די ווייסע קארע (בערעזינע). די האלץ פלעגט מען אונטער־צינדן מיט דינע שפענדעלאך (קינעלאך) פון סאסנע, אנגעזאפטע מיט סמאלע, וועלכע פלעגן זיך לייכט אנצינדן און ברענען לאנג און אזוי ארום אנצינדן די האלץ אין אויוון. (די פויערים פלעגן נאך אין אנהייב־יארהונדערט נוצן די קינעלאך צו באלייכטן די הייזער, אבער אט די ארט בעלייכטונג האט באדינט טיילווייז אויך די שטאט אין די פריהערדיקע יארהונדערטער, און אפילו אין אנהייב פון 19־טן יארהונדערט, ספעציעל ביי די ארעמע שיכטן, פאר וועמען גאזע צום באלייכטן איז געווען א צו־טייערער ארטיקל).

נאכן אויסברענען פון די האלץ פלעגט מען אויסקערן פון אויוון די גליהענדע קוילן און אש מיט א „פאמעלע״ (אזא מין בעזים וואס די פויערים פלעגן פארקויפן, געמאכט פון גרינע סאסנע צווייגן פעסט צונויפגעבונדן מיט ריטלאך און פארזען מיט א לאנגן שטעקן, כדי צו קענען דערלאנגען ביז דער טיף פון אויוון. מיטן פאמעלע איינגעטונקט אין וואסער פלעגט מען אויך „אפלעשן״ די אנגעגליטע ציגל פון אויוון (וואס האט זיך גערופן „פאדסאצקע״), כדי ער זאל ניט צוברענען די חלה אדער ברויט. עס זיינען געווען „ווילקעס״ פון פארשיידענע גרויסן מיט לאנגע שטעקנס, מיט וועלכע מען פלעגט אריינשטעלן טעפ אין אויוון און ארויסנעמען זיי. נאכן „אריינזעצן״ די ברויט אדער חלות אין אויוון, פלעגט מען פארמאכן די עפנונג פון אויוון מיט א „זאסלענקע״, א מין צוגעפאסטע דיקע ברעט (אין שפעטערדיקע צייטן איז זי געווען אויך פון אייזן), וועלכע האט איינגעהיט די היץ אין אויוון. נאכן אריינשטעלן דעם טשאלנט (מען האט דאס אויך גערופן „פארוקן טשאלנט״), איז די „זאסלענקע״ פארשמירט געווארן ארום מיט ליים, כדי דער אויוון זאל זיין פארמאכט הערמעטיש. א „לאפעטע״ האט געדינט אויף „אריינזעצן״ חלה און ברויט אין אויוון.

אין פראנט פון אויוון איז געווען א באדייטענדער שטח וואס האט געהייסן „פריפעטשאק״ און האט געדינט אויף אוועקצושטעלן טעפ, באזונדערס צום קאכן אויסערן אינער־לעכן אויוון. (אין די יארן פאר דער ערשטער וועלט מלחמה איז אין מאנכע הייזער אויפן פלאץ פון פריפעטשאק געמאכט געווארן א „פליטע״ מיט „פאיערקעס״ פון פארשיידענע מאסן פון טעפ, ווו די האלץ האט געברענט אונטער דער „פאיערקע״, אינווייניק). די טעפ פלעגן אוועקגעשטעלט ווערן אויף א „דרייפוס״, געמאכט פון אייזן, אונטער וועלכן עס האט געברענט די האלץ. עס איז געווען אויך א „פירפוס״ (גרעסער פון א דרייפוס) אויף קאכן א קעסל מיט וועש א. א. וו. אויפן דרייפוס פלעגט מען אויך אויפקאכן אדער פארזידן וואסער צו טיי אין א „ליאַק״, וואס איז א

קופערנע כלי מיט א שמאלע העלדזל — (עפנונג) פון אויבן. די ליאקן זיינען אויך געווען פון פארשיידענע גרויסן. אויף אנגיסן וואסער אין א ליאק אדער אין א טאפ, האט געדינט א „קענדל", פון בלעך אדער אפילו פון קופער מיט צוויי הענטלאך און האט ענטהאלטן א מינימאלע גרויס פאר נטילת ידיים. וואסער איז גענומען געווארן פון א „קיילע" (כלי), וואס דער וואסער־טרעגער פלעגט אנפילן (ביז וואנען עס איז איינגעפירט געווארן די מאדערנע וואסער־לייטונג). דער וואסער־טרעגער פלעגט ברענגען יעדן מאל צוויי עמערס געטראגן אויף א „קאראמיסלא", וואס איז געהאנגען אויף זיין אקסל. ער פלעגט נעמען די וואסער פון א נאנטן ברונעם. און אנשעפן מיט דער הילף פון א „קליוטשקע" וואס איז געווען ביים עק פון א לאנגן ניט צו דינעם האלץ, כדי אראפלאזן דעם עמער אין טיפענעש פון ברונעם. אויפן פריפעטשאק פלעגט מען אויך מאכן א פיינקוכן אויף א„ פאנווע" (סקאוואראדע), די פאנוועס זיינען געווען פון פארשיידענע גרייסן. אויף די פאנוועס פלעגט מען אויך באקן „לאטקעס" פון קארטאפל און אנדערע מינים, באזונדערס פרייטיק ביים ברענען פון אויוון. פון די זעלבע אנגעריבענע קארטאפל פלעגט מען אויך מאכן א „טייגאכטס", וואס מען פלעגט צוגרייטן אין א ספעציעלער בלעך אדער אין א ליימענע „ליאכענע". (אזא מין כלי ספעציעל פאר דעם און ענלאכע צוועקן). צום ארויסשארן די הייסע קיילן פון אויוון האט געדינט אויך די „קאטשערע", געמאכט פון אייזן, וואס האט זיך אונטערשיידעט פון דער פאמעלע מיט דעם, וואס זי האט ניט געהאט דעם אייגנארטיקן בעזים. פאר די קלענערע ווארם־אויוועלאך אין שטוב זיינען געווען קלענערע קאטשערעס.

פארשיידענע כלים אין קיך האבן געדינט פאר ספעציעלע אויפגאבן. דאס מאכן לאקשן האט געדארפט דורכגיין פריהער א „לאקשן־ברעט", נאכהער א „וואלגער־האלץ", כדי אויסוואלגערן (מאכן דינער די טייג). די לאקשן פראדוקציע פלעגט זיך פארענדיקן מיט אויסבראקן, צושניידן אין דינע פאסן די אויסגעוואלגערטע טייג און אויסטריקענען זיי, — און ס'איז געווארן לאקשן... צו מאכן די טייג פאר אלע צוועקן ווי חלה, לאקשן און אלע אנדערע טייג אויסארבעטונגען האט געדינט דער „מולטער". אויך דער מולטער איז געווען פון פארשיידענע גרויסן, אפהיינגיק פון קוואנטום פון מעל. די מעל פלעגט פריהער „פאר־ראשטשינעט" ווערן מיט הייוון און נאכן „אויפגיין" (ברויזן), פלעגט דער טייג ווערן פארקנאטן און צוגעגרייט צום באקן. צו באקן ברויט פלעגט די ראשטשינע ווערן צוגעגרייט אין א „דייזשע" און דערנאך פארקנאטן. דאס קנעטן מעל פאר ברויט, איז געווען איינע פון די שווערסטע הויז־ארבעטן.

די טעפ זיינען געווען ליימענע, אטייל „גלאזורטע", וואס מען פלעגט ברענגען פון פרוזשענע מיטן וואסער. שפעטער זיינען שוין געבראכט געווארן טשוגונענע טעפ פון רוסלאנד, וועלכע האבן אויסגעזען שווארץ פון דרויסן און ווייס פון אינעווייניק. אין פאלקס־שפראך האט ער געהייסן „טשוהון" און א קליינער טאפ פון דעם טיפ — „טשוהונטשיק".

א לאנגע רייהע פון פאנען האבן „דעקארירט" די קיך. זיי זיינען געווען קופערנע און אויסגעווייסט אינעווייניק מיט צינק. די פאנען זיינען געווען פון פארשיידענע גרויסן און פארברויכן. געווען א פאן פאר פיש קאכן, א פאן פאר פרעגלען געגנדזענע שמאלץ און פאנען צו מאכן פארשיידענע „ווארעניעס". זיי זיינען געווען אויסגעשטעלט אין קיך אויף פאליצעס; צווישן די קופערנע כלים איז געווען א „סאגאנטשיק", וואס האט געדינט צו קאכן זופן.

א רייהע פון בלעכן־פארמען פון פארשיידענע גרויסן האט געדינט צו באקן טארטן, זעמעלאך, בולקעס אדער אפילו חלות. צו די קיך מכשירים דארף מען אויך צורעכענען די קאך־לעפלען געמאכט פון קופער (שפעטער „פראזשעט"), האק־מעסערס, א קאשיק צו זאלצן פלייש. די טעפ און די כלים זיינע געווען פליישיקע און מילכיקע, יעדער מין באזונדער. פסח'דיקע כלים פלעגן ווערן געהיט במשך פון א גאנצן יאר אין א גרויסן קאסטן אויפן בוידעם.

צווישן די קופערנע בלישטשעדיקע כלים האט פארנומען א בכבוד'דיקן ארט די פון מאסיוון מעש געמאַכטע „שטייסל" און דער אין איר אריינגעשטעלטער „מערזל". דער שורש פון ווארט „שטייסל" איז געוויס געווען „שטייסן", ווייל אין איר פלעגט מען שטייסן צימערינג און מאנדלען צו טארטן און אויך נאך אנדערע ארטיקלען, ווי: קאווע, פעפער, אינגבער, מאן און אנדערע געווירצן. צו דער זעלבער משפחה „שטייסער" געהערט אויך די „סטופע" מיטן „סטוקאן" אין וועלכער מען פלעגט שטייסן מצה צו מאכן מצה־מעל פאר קניידלאך און פארפעלאך צו זופ. די סטופע האט געדינט נאר אויף פסח און א גאנצן יאר האט מען איר געהיט אין ריינקייט צוגלייך מיט אלע פסח־דיקע כלים.

אין קיך זיינען געווען נאך פיל הילצערנע הילפס־כלים פאר ספעציעלע באדערפענישן, ווי דער „טויקאטש" אויף צו מאכן „פיורע" פון אפגעקאכטע קארטאפל, פארשיידענע הילצערנע לעפל און פיל אנדערע כלים. כדאי אויך צו דערמאנען די ריב־אייזנס פון פארשיידענע פארמען און גרויסן צו מאכן קארטאפל־לאטקעס, אנרייבן רעטאך און מערן פאר צימעס, ווי אויך הילצערנע שיסלען אויף איינהאקן לעבער און ציבעלע א. א. וו.

דער מעשענער אדער ניקלענער סאמאוואר מיטן קוימען אין שפיץ — האט געקוקט מיט גאווה פון זיין הייכן טישל, זייענדיק ארומגערינגלט מיט גלעזער, קובקעס אין זייערע טעצלאך.

די ממשלה פון די טעפ איז געווען גאר א באזונדערע, אנ'עולם בפני עצמו. אין די מער פארמעגלאכע הייזער זיינען געווען אויך טעפ קופערנע, און האבן געהערט צום שבט „קופערנע כלים", געווייסטע אינערלעך און בלישטשענדע אויסערלעך ווי די פאנען, אבער אין אלגעמיין, אין די הייזער פון דער ברייטער באפעלקערונג זיינען, ווי געזאגט, מערסטנטייל טעפ געווען ליימענע. אויב א ליימענער טאפ האט זיך צושפאלטן און אנגעהייבן רינען, האט מען אים אוועקגעטראגן פאריכטן צו דער טעפ־דראטערקע, וועלכע האט אים ווידער צורעכט געמאכט, דורך איינבינדן אים מיט דראט; דורך דעם האט דער טאפ באקומען אויך א שיינעם אויסזען און האט זיך געהאלטן לאנג. עס האט זיך

אויך געמאכט, אז דער דראט האט זיך אין פארלויף פון דער צייט איבערגעבערגעט און מען האט אים איינגעדראטעוועט א צווייטן און דריטן מאל...

לעפל, גאפל און מעסערס, זיינען געווען מערסטענס פון מעש באדעקט מיט זילבער, אונטערן אלגעמיינעם נאמען „פראזשע־עט". דער נאמען פראזשעט איז אנגענומען געווארן אויף אלע גאלוואניזירטע ארטיקלען, וואס זיינען געמאכט געווארן דורך פארשיידענע פאבריקאנטן.

אין סלאנים אין געווען א „פראזשעטניק", וועלכער האט אויסגעארבעט לעפל, גאפל און פיל אנדערע ארטיקלען דורך גאלוואניזאציע. דאס איז געווען היים־יצחק וואלקאוויסקי (א זון פון ר' לאזשע בעלאוס, דער באקאנטער אין זיין צייט אין שטאט למדן און „בורר").

ביי מער פארמעגלאכע, זיינען אויך געווען זילבערנע לעפל, גאפל, מעסערס און אנדערע כלים, וואס זיינען באנוצט געווארן באזונדערס שבת, יום־טוב און ביי א שמחה.

טעלער זיינען אממערסטן געווען פון ווייסן פארצעליי. די ארעמע בעפעלקערונג האט אויך גענוצט ליימענע גלאזורטע טעלער.

עס זיינען נאך געווען פיל אנדערע קלענערע כלים, ווי האק־מעסערס, א לייקע, א פראפן־ציהער און אנדערע הילפסמכשירים צום קיך.

אנ'אנגענומענעם ארט האט געהאט דער שווערער פרעסאייזן וויילכן מען האט געווארמט מיט קוילן. די „באלייע" צום וואשן וועש און דער קופערנער קעסל צום „קאכן" די וועש האבן זיך, צוליב זייער גרויס, געפונען אויסערן קיך.

נאכווארט צום ארטיקל וועגן דער יידישער קיך אין סלאנים

ביים פארעפנטליכן דעם זייער אינטערעסאנטן היסטאריש־פאלקלאריסטישן ארטיקל וועגן דער יידישער קיך אין סלאנים, איז דער רעדאקטאר, אין איינקלאנג מיטן חשוב'ן מחבר און רעדאקציע־מיטגליד, געשטאנען פארן פראבלעם: וואס פאר א נאמען צו געבן דעם ארטיקל? — דער ענטפער אויף אזא פראגע האט געפירט צו נאך צוגאב־פראגן: וועגן וועלכער קיך האנדלט זיך? די קיך פון א נגיד? פון א דורכשניטלעכן בעל־הבית? אדער גאר פון אנ'ארעמאן? — און עס איז דאך קלאר, אז מען האט ניט געקענט בשום אופן פארגלייכן די קיך פון א בעל־הביתישן ייד מיט דער קיך פון אנ'ארעמאן. גענוג צו דערמאנען די באשרייבונג פון א שותפישער קיך פון די ארעמע שיכטן אין סלאנים, וואס האט אונדז געלאזן אונדזער בת־עיר לאה קובאוויצקי (ז' „פנקס־סלאנים", דריטער באנד, ז' 24); די ארעמע, פרימיטיווע שותפישע קיך, מיט דעם שותפישן באק־אויוון, ארום וועלכן ס'האבן זיך געפארעט (און אויך זיך געקריגט...) יעדן דאנערשטיק—פרייטיק 4 ארעמע שכנות, ביים באקן חלה און ארייגשטעלן טשאלנט...

אויך האט זיך געשטעלט די פראגע: די קיך פון וועלכע צייטן? צו איז דאס נאר די קיך פון אנהייב יארהונדערט, ווי מיר, די געבארענע פון יענער צייט, האבן איר געקענט, אדער אויך פון פריהערדיקע צייטן, ווי מיר האבן זיך אנגעהערט פון אונדזערע עלטערן און פון די זקני הדור?

און ענדליך די פראגע: צו זיינען די באשריבענע אין ארטיקל קיך־מכשירים, מיט זייערע נעמען, די מנהגים און אנדערע פרטים געווען כאראקטעריסטיש נאר פאר סלאנים, וואס עס וואלט געווען געוויס א בארעכטיקונג צו פארעפנטליכן דעם ארטיקל אויסשליסלעך אין „פנקס־סלאנים"?

נאך א זאכקענערישע און רעאלע באאורטיילונג פון דער שילדערונג, איז נייטיק צו געבן פאלגנדע ענטפערן:

ערשטנס, די באשריבענע קיך מיט אלע אירע פארשיידנארטיקע און צאלרייכע כלים איז, ליידער, ניט געווען טיפיש פארן ארעמאנ'ס קיך (הגם עס זיינען געווען פיל מדרגות פון ארעמקייט אין סלאנים). זי איז גיכער די קיך פון א דורכשניטלעכן בעל־הבית, פון א גוט־איינגעארדענטע ווירטשאפט פון א מיטלשטאנד־בעלהבית'טע.

צווייטנס, הגם דער מחבר, ווי אויך זיינע אלע בני־דור, קענען די קיך ווי זי איז געווען אנהייב יארהונדערט, דארף מען אננעמען, אז זי איז געווען, מיט קליינע שינויים, דיזעלבע במשך פון 19־טן און אפשר אויך במשך פון דער צווייטער העלפט פון 18־טן יארהונדערט: דיזעלבע טעפ, דיזעלבע פאנען, דיזעלבע פאנוועס (אגב, דער נאמען „פאנווע" פיגורירט שוין אין סלאנימער געריכט־דאקומענטן פון 16־טן יארהונדערט. ער איז א ווייסרוסישער ווארט און געוויס האבן סלאנימער יידן גענוצט פאנוועס שוין אין יענע צייטן). מען קען צוגעבן, אז אויך במשך פון דעם לעצטן דור, ד. ה. פון דער לעצטער פוילישער תקופה, האט זיך די קיך ניט געביטן, אחוץ אפשר אייניקע מאדערנע מכשירים, ווי עלעקטרישע כלים, וואס האבן זיך שוין באוויזן אין די דרייסיקער יארן. דער באק־אויוון איז געבליבן דערזעלבער.

וואס איז שייך די „סלאנימערישקייט" פון דער באשריבענער קיך, דארף מען אונטערשטרייכן, אז זי איז ניט געווען, אפילו טיילווייז, אויסשליסלעך סלאנימעריש. זי איז כאראקטעריסטיש אין אלגעמיין פאר די מעריב־ווייסרוסישע און ליטווישע געגענטן, ד. ה. פאר די געוועזענע ווילנער, גראדנער, קאוונער און מינסקער גובערניעס. געוויס זיינען געווען, דא און דארטן, קליינע ענדערונגען אין נעמען פון די כלים, פון קיך־טראדיציעס, פון בעקעריי — און געקעכטסמינים (צום ביישפיל, דער „ליאק", און דער מין טייגאכטס וואס האט געהייסן „גוטמאן", — נעמען וועלכע זיינען געווען באקאנט איבערהויפט אין סלאנים און אין אומגעגנט). אבער אין אלגעמיין איז דאס די ליטוויש־מעריב־ווייסרוסישע יידישע איינגעפונדעוועטע קיך, און אזא איז געווען, פארשטייט זיך, אויך די קיך אין סלאנים.

און דווקא צוליב דעם שרייבן מיר צו א חשיבות דעם ארטיקל, ווייל א דאנק אים האט דער „פנקס סלאנים" דעם זכות ביצוטראגן א היסטארישן צושטייער צו א חשוב'ן פאלקלאראפשניט פון טאג־טעגלעכן לעבן פון גרויסן ליטוויש־מעריב־ווייסרוסישן יידישן שבט.

צוליב די אלע טעמים האבן מיר, מיט דער צושטימונג פון מחבר, באטיטלט דעם ארטיקל מיטן קעפל:

„די יידישע בעלהביתי׳שע קיך אין די לעצטע דורות אין סלאנים בפרט און אין ליטע און מעריב-ווייסרוסלאנד בכלל״.

ק. ל.

נשים צדקניות אין סלאנים

ווי אין אלע שטעט און שטעטלאך אין תחום המושב, האבן די פרויען אין סלאנים ארויסגעוויזן אגרויסע טעטיקייט אויפן געביט פון הילף פאר נויטבאדערפטיקע און אזעלכע האבן אין סלאנים ניט געפעלט.

נשים צדקניות זיינען געווען פון פארשיידענע קאטע-גאריעס: די ערשטע, ביי וועלכע עס האט זיך אויסגעדריקט אין „כאפן קדושות״. איז דאך בין די וועלכע עס האבן ניט געוזן, טאקע א פליאה, ווי אזוי כאפט מען דאס, ווייל א קדושה איז דאך ניט קיין פויגל, להבדיל ניט דער שלו, דער וועלכער פליט אין מיליאנען קיין אפריקע און דערלעבט זיך אראפלאזן אויף די ברעגעס פון סיני שטארק אויסגעמא־טערט, קומען אראבער, פארווארפן נעצן און כאפן זיי אין די טויזנטער, וועל איך אייך טאקע אויפקלערן: כאפן קדושות דארף מען טאקע קענען, מען דארף זיין אפגעלייגט און וויסן ווו, ווען און ווי אזוי. גייט מען ארויס צו „שחרית״ און טאקע פון איין בית-מדרש צום צווייטן קריגט מען א געוויסע צאל, אבער „כל המרבה הרי זה משובח״, וואס מער, וואס מער, אט די „קדושות״ דארפן דאך דינען „אריינגאנג-באשטעטיקונג״ גלייך אין גן-עדן, און „גליקלאך״ איז געווען די פרוי, וועלכע האט מצליח געווען אנקלייבן יעדן טאג א מערערע צאל קדושות. צו דעם צוועק האט פיל געהאלפן דער פאלוש פון דער גרויסער שול און צו מנחה. אהער קומען צענדליקער יתומים און „יארצייט״-האבער דאווענען מנחה און זאגן „קדיש״. דא גייט דאס שנעל. דא צו מנחה דארף מען לאנג ניט װארטן. לויפט אריין א יונגערמאן, גיט ארוף אויס בקול רם „אשרי יושבי ביתך״, זאגט „קדיש״ און שטעלט זיך צו „שמונה עשרה״ און גיך הויבט ער אן מיט חזרת הש״ץ און קדושה און די פרויען זאגן גלייך מיטן חזן און שפרינגען צו דריי מאל „קדוש, קדוש, קדוש״ ווי די מאנסביל טוען... דא איז טאקע געווען דער וויכטיקסטער פלאץ אויף אנצו־קלייבן קדושות ביד רחבה, דא אין פאלוש זיינען געווען פיל, פיל פאלן, וואס יארצייט-האבער כאפן זיך אריין שפעטלאך און באנוגנען זיך מיט א הויכע קדושה און עס גייט שנעל איינער נאכן צווייטן און אונדזערע נשים צדקניות נוצן דאס טאקע גוט אויס. דאס איז זייער איינציקע חשובע ארבעט זיך גרייטן פארן „עולם האמת״ נאכן האבן שוין צוגעגרייט פאר זיך די אייביקע קליידער פון גוטן לייוונט און וועב. זיי האבן דאס טאקע געטאן פאר אייגענעם נוצן, פאר „עולם הבא״, אבער זיך גערעכנט פאר נשים צדקניות.

די צווייטע קאטעגאריע פרויען זיינען די וועלכע האבן זיך פארנומען מיט געבן ממשות׳דיקע שטיצע די נויטבאדער־פטיקע אין דער געגנט ווו זיי האבן געוווינט. זיי האבן נאכ־געקוקט ווער פון די שכנות איז געדריקט, האבן זיי געזאמלט מיטלען אז עס זאלן ניט זיין קיין הונגער־לײדנדע און בא־זארגט זיי אויך מיט אנדערע נויטווענדיקע באדערפעניששן, ווי למשל: חלה און פיש פאר שבת און אמאל אויך ווײן פאר „קידוש״, און האבן געהאלפן ווען א חולה איז אין א שטוב. האט זיך געמאכט אין א געדריקטער משפחה א צרה אז א שווערן חולה מוז מען פירן אפערירן קיין ווארשע, זיינען פרויען געגאנגען פון הויז צו הויז און צונויפגעזאמלט די נויטיקע מיטלען פאר דעם.

אנדערע פרויען האבן זיך פארנומען מיט „הכנסת-כלה״, זען חתונה-מאכן ארימע מיידלאך, — זיי זאלן, חלילה ניט פארזעסן ווערן — מיט פאסנדע חתנים... די פרויען פלעגן דאגה׳ן פאר קליידער און אנדערע הצטרכות׳ן פאר דער כלה, נויטיקע מיטלען אויף דינגען א דירה און א זאל פאר דער חתונה. האט אנ׳ארעמע פרוי געבוירן א קינד, האבן פרויען געבראכט אלץ וואס ס׳איז נויטיק פארן ניי־געבארענעם און אויך פלעגע פאר דער געווינערן. די פרויען האבן אויך איינגעארדנט דעם „ברית״ פאר א יינגל. פאר יעדן יום-טוב און באזונדערס פאר פסח, האבן די נשים צדקניות פארזיכערט אז ס׳זאל ניט בלייבן, חלילה, קיין משפחה אן יום-טוב׳דיקע מאכלים, ווי ס׳האט זיך געפירט אין יעדער יידישער שטוב.

א ברייטע הילפס-ארבעט איז געפירט געווארן דורך פרויען אין אלע טיילן פון שטאט פאר די הונדערטער אלמנות און יתומים אין דער ערשטער וועלט-מלחמה, וועלכע זיינען געווען אן מיטלען פאר עקזיסטענץ, טראץ דער הילף פון וועד הקהל. די לאגע האט זיך געביטן פאר בעסער נאך דער מלחמה, ווען ס׳איז אנגעקומען הילף פון סלאנימער רעליעף אין ניו-יארק און דזשוינט. דאן איז ביים וועד-הקהל ארגאניזירט געווארן א באזונדערע יתומים קאמיסיע וועלכע האט אנגעפירט מיט דער שטיצע. אטייל יתומים זיינען אריינגענומען געווארן אין דעם גוט איינגעארדעטן „בית-יתומים״ אונטער דער אנפירונג פון פריילן סאניע מערעמינסקי ז״ל און פארזיץ פון ד״ר שמואל ווייס ז״ל און א צווייטער טייל — ביי משפחות וואס האבן געהאלטן יתו-מים פאר געצאלט צווישן זייערע קינדער. דער סעקרעטאר פון דער יתומים-קאמיסיע, וועלכער האט אנגעפירט מיט דער ארבעט במסירות ונאמנות איז געווען יעקב גולדבערג ז״ל, דער זון פון יוסף גולדבערג ז״ל.

איך געדיינק אין די גאר ערשטע יארן פון דעם יארהונ־דערט א פרוי, אנ׳אלטיטשקע, א קליין-ווקסיקע מיטן נאמען מאשע, רייך געקליידעט, מיט א גרויסן, שווארצן זיידענעם שאל אויפן קאפ, אראפגעהאנגען לאנג פון ביידע זייטן, וועלכע האט געזאמלט געלט פאר „מתן בסתר״, צו שטיצן אנשטענדיקע משפחות וועלכע זיינען פאראמט געווארן אדער צו העלפן חתונה-מאכן כלות פון בעליבתי׳שע משפחות אן געלט מיטלען און די נצרכים האבן געדארפט בלייבן אנאנים. זי האט געהאט דעם פולסטן צוטרוי פון אלעמען.

אין איינעם פון אירע באזוכן ביי אונז, האבן מיר קינ־דער געהערט ווי זי האט דערציילט וועגן איר אפשטאמונג פון א גרויסער גבירישער משפחה אין סלאנים (דעם נאמען

געדיינק איך ניט) און אז צו איר חופה אויפן שולהויף, זיינען געווען אויסגעשפרייט זיידענע טרעטערס פון הויז פון אירע עלטערן ביז דער חופה.

די עסקניות זיינען געווען פון אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג: פארמעגלאכע וואס האבן געהאט גענוג צייט פאר קהל׳שע ארבעט; פרויען וואס זיינען געווען פארנומען מיט פרנסה, ווי קרעמערקעס, א. א. וו. אדער מטופלות מיט קליינע קינדער און געפונען צייט זיך צו פארנעמען מיט צדקה ענינים.

אלס א ביישפיל קען דינען די פרוי „שפרה לייבע מאטעס", אדער ווי באקאנטע האבן איר גערופן „שפרה חסידה", (דעם פאמיליע־נאמען מאוושאוויטש ווער האט געדארפט וויסן). דאס איז די מוטער פון רעדאקטאר פון סלאנימער בולעטין אין ארגענטינע. זי איז געבליבן אן אלמ־נה מיט קליינע קינדער און האט געמוזט שווער הארעווען צו פארדינען פאר דער עקזיסטענץ פון דער משפחה. זי פלעגט איינקויפן פארשיידענע שפייז ארטיקלען פון הורט סוחרים און צושטעלן זיי אין געוויסע רייכע הייזער. טרעפנ־דיק זיך מיט פארשיידענע מענשן, האט זי געוווסט פון אלץ וואס ס׳גייט אן אין שטאט. זי איז געווען א שטענדיקע אריינ־גייערן צו דער „ראש־הישיבה׳טע, (פרוי פון ראש־הישיבה ר׳ שבתי יגל ז"ל). דארטן פלעגט זי אויך הערן פיל פון קהל׳שע ענינים, פון פארשיידענע גבאים און א. וו. די אלע ידיעות האבן געבראכט דערצו אז זי האט געזען פאר נויטיק העלפן די געפאלענע בעליבתי׳שע מענשן, וועלכע האבן געליטן שטילערהייט און זיך גענומען זאמלען מיטלען פאר דעם צוועק.

שפרה האט געטראגן א שווערע הארץ, וואס איר זון לייבע איז אראפּ פון דרך הישר, אויפגעהערט גיין אין שטיבל און פשוט ארויס ל„תרבות רעה". עס זיינען דערגאנגען צו איר קלאנגען אז ער איז געווארן א „היינטיקער" — א לינ־קער און גאר א „לינקער שבלינקע". — איר זאל דאס טרעפן? פון א שטריינג חסידישער שטוב ביז „מ׳ט שערי טומאה". אירע רייד מיט אים האבן ניט געהאלפן און זי איז ארומגעגאנגען א פארביטערטע... און כדי זיך אביסל פארנעמען האט זי פארשטארקט איר צדקה־ארבעט צו העלפן נצרכים און בעיקר טאן פאר „הכנסת כלה". זי האט זיך אנגעהייבן פארנעמען ניט נאר מיט ארעמע כלות, נאר אויך מיט בעליבתי׳שע קינדער. אז זי פלעגט זיך נאר דערוויסן אז א געוויסער בחור׳ל גייט ארום צו לאנג מיט א געוויסער מיידל — „פארשטייט זיך אז עס טייג ניט" און עס פאסט ניט אויך, האט זי געפרובט ריידן מיט טאטע־מאמע כדי דאמיט „מקרב זיין דעם קץ"... זייער ווייניק האט דאס געהאלפן, אבער זי האט געטאן וואס נייטיק איז געווען.

שפרה חסידה איז געווען באקאנט אין סלאנים אלס עסקנ׳טע און גרייט צו טאן מעשים טובים אין א שטריינג רעליגיעזער פארם. שפרה׳ס „ממשלה" איז געווען פארשפרייט איבער דער גאנצער שטאט.

פון די באקאנטע כלל־טוערנס איז כדאי צו דערמאנען די פרויען: פעשע יודקאווסקי, פריידל שערעשעווסקי, (פרוי פון ר׳ יוסף שערעשעווסקי ז"ל) און פראנדזע ווייצל (פרוי פון ר׳ זיידל ז"ל, זון פון ר׳ מרדכי׳לי). די דריי פרויען האבן אונערמידליך געארבעט צו העלפן קימפעטארנס. שפעטער, האבן די דריי דערמאנטע פרויען ארגאניזירט א פרויען געזעלשאפט פאר קימפעטארנס. אויפגעשטעלט א „בית יול־דות" פאר אונפארמעגלאכע פרויען און גוט בעזארגט דעם אנשטאלט מיט א פאסנדן שטאַט א. א. וו.

צו דער דריטער קאטעגאריע פון וווילטעטיקע פרויען האבן געהערט די פיל צענדליקער חברות וועלכע זיינען צוגעשטאנען צום „רויטן מגן דוד" וועלכער איז געגרינדעט געווארן בעת דער ערשטער וועלט מלחמה ביי דער ציוניס־טישער ארגאניזאציע. די חברים און חברות פון „רויטן מגן דוד", צווישן אנדערע טעטיקייטן, זיינען געגאנגען אויף „לינות". נעכטיגן אין די הייזער פון קראנקע אויך בעת דער טיפוס און שפאנקע עפידעמיעס, און אזוי ארום פארלייכ־טערט די אויסגעמאטערטע משפחות. אייניקע חברות און חברים פון „רויטן מגן דוד" האבן זיך אנגעשטעקט מיט טיפוס און געשטארבן. (אין די נעכט איז געווען פארבאטן ארויס גיין פון די הייזער).

חלק ג: מראות העיר

דריטער טייל: איבערן שטאט

„בית המדרש הגדול דחומה בק"ק סלונימא"

זה היה שמו הרשמי של ה„געמויערטער־בית מדרש", שהיה בית המדרש המרכזי בעיר אשר עמד מול בית הכנסת הגדול, דלת כניסה מול דלת כניסה, והרחבה שביניהם שמשה להתכנסויות מסויימות, לחופות שהעמדו בחצר השולהויף וכן למקום הספדים בלוויות של חשובי העיר. בית־מדרש זה עתיק־יומין היה ועל כך יעידו קירותיו שעבים הגיע עד

מטר. על השם העידה גם החותמת הגדולה דמוית ביצה שהכילה את הכתובת הנזכרת שהיתה מוטבעת על כל מסמך, שובר קבלה ואף על כל הספרים המרובים שהיו בבית המדרש כמו: משניות, ש״סים לעשרות ומפרשים שונים עתיקי־ימים וחדשים, סדורי־תפילה, ספרי תהילים, חומשים ואחרים. בין הש״סים הצטיינו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה אלה שהיו מהוצאת האחים ראם בוילנה, הוצאה מחודשת עם הרבה מפרשים ועל ניר טוב ומכורכים בכריכות־עור חזקות ויפות למראה־עין ונקראו הש״ס הוילנאי החדש, שנדבנים מבין הלומדים בעיר וכן נשים צדקניות שראו זכות לעצמן במעשה זה, תרמו לבית המדרש דחומה.

אם בית המדרש „דעץ״ שבשולהויף, שלמרות היותו בנין לבנים נקרא „עץ״, הרי זה בא להדגיש את המשך השרשרת של בית־מדרש זה מתקופת היותו בנין עץ על מסורתו, אבל בנין שכולו בנוי לבנים, מאי רבותא? לשם מה הכנוי „חומה״? ללמדך שבית־מדרש זה שמש חומה ומבצר ליהדות, ללומדי התורה ולא מן הנמנע שזה קשור בריב בין החסידים וה„מתנגדים״ שכן מתפללי בית מדרש זה נמנו על המתנגדים מדורות ושמש מקום תורה ראשי בסלונים. רוב מתפלליו נחשבו למופלגי הלומדים בעיר, חברה ש״ס שבמקום היתה מן המפורסמות ובית מדרש דחומה שמש מקום תפילתם של רבני העיר ומשום כך היה מקובל לבית המדרש הראשי בעיר, כאמור.

דלת הכניסה לבית המדרש היתה רחבה ועשויה עץ עבה ושמשה למקום הדבקה של מודעות שונות ואף לכתבי פלסתר. דרכה נכנסו לפרוזדור ארוך ומקצהו — דרך דלת כבדה שניה לתוך פרוזדורון קטן, שמצדדיו שני זוגות דלתות המסתובבות בקפיצים ונסגרות מאליהן לאחר שנפתחות ע״י דחיפה קלה ועוברים בהן. הדלת המרכזית היתה תמיד נעולה והיתה נפתחת רק בעת התכנסויות גדולות לשמוע לדרשות של מגידים מפורסמים או רבנים בעלי־שם שמשכו קהל רב. דלתות הפרוזדורון היו מזוגגות עד מחציתן בזכוכית צבעונית.

בקיר המזרחי, משני צדדיו של ארון הקודש הגדול, שאליו עלו בשבע מדרגות, היו בנויים מושבים קבועים, שהכילו תחתם ארגזים אשר בהם אחסנו חלק מן הספרים שהיו ברשות בית המדרש ולפניהם שורה של „סטענדערס״, שעליהם הניחו המתפללים את ספרי התפילה או הלימוד. גם אלה היו עשויים מעשה ארגז. בחלקם היו נגעלים ע״י בעליהם, שם החזיקו את הטלית ותפילין וספרי התפילה. את המעילים העבים שהיו לובשים בימי הקור והסגריר היו מניחים עם הכניסה על אדני החלונות הרחבים. מול הקיר המזרחי משני הצדדים של ארון הקודש, היו ספסלי ביניים ולפניהם שורה של „סטענדערס״, שהיו נוגעים בחבריהם מצד מזרח.

היו גם מקומות־ישיבה ובעלים להם מעברם השני של הספסלים האמצעיים משני הצדדים של ארון הקודש וכן לרוחב קיר הבמה שהיה עשוי אריחים לבנים בגלל היותו הצד החיצוני של התנור שבבמה. מקומות ישיבה אלה היו אל מול ארון הקודש ועמוד התפילה. מצד ימין לבמה ארונות ספרים צמודים לקיר בין חלון לחלון ועל־ידם עשר שורות של ספסלים ושולחנות להם להנחת סדורי התפילה ואלו מצד שמאל — צד צפון — שני שולחנות ארוכים, עשויים עץ עבה, ללומדי גמרא. רוחב השולחנות כמטר והספיק להנחת שני ספרי תלמוד מן הגדולים ביותר אחד מול משנהו בעת הלימוד: משני עברי השולחנות עמדו ספסלים כבדי משקל. החיצוני שבהם היה כפול ואפשר ישיבה אל־מול הבמה.

* * *

בארון הקודש היו כשלוש עשרות ספרי תורה ומספרם הלך וגדל מתרומות אנשים שונים. ארון הקודש היה עשוי מעץ מובחר וצבוע בצבע מבריק חום־כהה. הדלתות היו מעוגלות קמעא. על פני הדלתות היתה תלויה פרוכת. בימי חול — הפרוכת היתה לא מהודרת ביותר, עשויה משי ומגן־דוד במרכזה ואלו בשלוש רגלים היתה הפרוכת עשויה קטיפה נהדרת, מצבע כחול־כהה ורקומה בחוטי זהב טבלת „עשרת הדברות״ נתמכת באריות מצדדיה וקשוטים אחרים. בשבתות, נתנה פרוכת יפה, מאלה המוקדשות לשבתות, בימים נוראים היתה פרוכת מיוחדת עשויה משי לבן ללא כל תוספת של קישוט פרט למגן־דוד עשוי חוטי כסף. בערב תשעה־באב היתה מורדת הפרוכת בכלל לאות אבל לחורבן והדלתות נראו גלויות וכן הארון שלמטה בו נשמרו מגילות הנביאים להפטרות. לפתיחת הארון היתה הפרוכת מוסבת הצדה ע״י משיכה בחוט מקושט ועם סגירתו נמתחה הפרוכת ע״י משיכה בחוט מן העבר השני.

הבמה שבמרכז הבית היתה רחבת ידים ונתמכת על ארבעה עמודים עבים בארבעה קצוויה. שולחן גדול לקריאה בתורה ולפניו קרנים לתלית הכתר ופעמוני הכסף שהורידו מעל ספרי התורה בעת הקריאה בהם. משני עברי הבמה היו תנורים גדולים שחממו יפה את כל הבית הגדול בימי החורף. על הבמה ישנו שנת ישרים בחורי ישיבה שהתמקמו במקום ראשונים וקנוהו בחזקה.

את הבמה עטרו ארונות ספרים: בחלקי הקירות הדרומי וצפוני ולכל רוחב מערבה. בזוית דרום־מערב היה בנוי ארון־ספרים גדול באלכסון ועל ראשו עמדה במשך כל השנה מנורת־חנוכה מנחושת בגובה של מטר והגיעה עד לתקרה. לימי החנוכה הורדה ומורקה והעמדה על הבמה. עוד כמה וכמה ארונות לספרים נוספו מדי פעם ומוקמו בכל שטח ריק שנמצא.

מצד מערב היו שתי עזרות לנשים. האחת נמצאה בקומת הקרקע ששתי דלתות אליה, אחת מהן מבחוץ ושניה מבית המדרש. שטח זה היה לעתים תפוש גם ע״י הגברים, כמו: למנין נוסף, לקריאה בתורה בשמחת תורה, שכל המתפללים וגם ילדים היו עולים לתורה ובעוד מקרים יוצאים מן הכלל. עזרת הנשים השניה היתה בקומה השניה עם כניסה מיוחדת מן החוץ, בשכנות עם ה„ליובאוויטשער שטיבל״.

שמש בית המדרש היה ר׳ פיניע (פנחס) אדם לא צעיר וצולע על ירכו. את העבודות הרגילות היה ממלא בעצמו, כמו: הסקת התנורים, מלוי מנורות ה„בליץ״ בנפט, ניקוי הבית היה בידי אשתו. בעבודות שחיבו סולם, היה נעזר ע״י בחורי הישיבה שהיו ישנים במקום, כמו החלפת הפרוכת ביום ו׳, סדור הספרים שנמצאו פזורים והנחתם

באצטבאות עליונות וכו׳. בהורדת נרות מעזרת הנשים העליונה בימי אמירת „יזכור" בא לעזרתו בנו, שהיה תפר לפי מקצועו, שעשה את העבודה הזאת בזריזות יוצאת מן הכלל בטפסו על סולם גבוה שהגיע עד לחלונות עזרת הנשים, נטלם משם והעבירם למקום המיועד להם. ב„מכירת העליות" בימי מועד היה עוסק ר׳ פיניע בעצמו כשהיה מדלג מקצה בית המדרש ועד קצהו ומכריז.

בבית המדרש דחומה היו הרבה חברות ללימודי התורה לדרגותיהם: חברה ש״ס, שהשתתפו בה טובי הלומדים והיו מסיימים את כל הש״ס בכל שבע שנים ולסיומו עשו משתה שבעה ימים, חברה ללמוד משניות, חברה ל„עין יעקב", לפרשת השבוע ולאמירת תהילים. ללומדי הש״ס שמשו שני השולחנות הארוכים מצד צפון, חברה משניות השתמשו במקומות הקבועים למתפללים לאחר התפילה ואלו ל„עין יעקב" ולאומרי תהילים — שימש השולחן הארוך מצד מערב לאורך עזרת הנשים.

על-יד הכניסה מצד צפון נתון היה כיור-נחושת גדול-ממדים לנטילת ידיים ובקרבת מקום לו שתי מגבות שהיו נתונות על גבי דלתות ארון ספרים אחד.

* *
*

דלתות בית המדרש לא ננעלו לא ביום ולא בלילה וקול תורה עלה ממנו גם באמצע הלילה, כי רבים סוגי הלומדים שבאו לשם. יש לציין במיוחד את אנשי ה„משמר", שהיו יושבים משעה עשר בלילה עד אור הבוקר ולומדים. טעם מיוחד היה ללמוד בלילה. דממת הלילה נתנה אפשרות של ריכוז המחשבה והתעמקות בסוגיה חמורה ולהבינה לאשורה. בחורי ישיבה היו חוזרים על לימודי היום שלהם ומעיינים בדף הבא ללימודי יום המחרת. בחורים אלה שישנו במקום היו לעתים משתמשים בתנורים הבוערים ואופים על הגחלים הלוחשות תפוחי־אדמה ומרתיחים קומקום טה. שני אנשים היו מופיעים לילה-לילה בשעה שלוש, והם בני שבעים ומעלה, ישבו על מקומותיהם הקבועים ולאור הנר המהבהב עיינו ולמדו בגמרא הגדולה הפתוחה לפניהם. האחד בהם היה ר׳ וואלף בכנויו „לאזער-טשיכעס" (שם משפחתו אינו זכור לי, הוא היה סבו של גרשון ברנשטיין מצד אמו). הוא היה לומד בנגון מיוחד בלתי מקובל בלמוד הגמרא, שמשך את תשומת הלב של הלומדים ב„משמר" ואני בתוכם. נגון עגמומי בהפסקות קלות. עם בואי לארץ וחייתי בירושלים, הייתי שומע את קול המואזין הקורא לתפילת הבוקר בעוד חושך או עם דמדומים, נזכרתי ושמעתי את נגונו הערב של ר׳ וואלף זה, מעין העתקה, להבדיל, מניגונו של המואזין והיתה פליאה בלבי מהיכן לקח ר׳ וולף ניגון מושך זה. היו עוד אחדים שהיו מקדימים בעוד חושך ללמוד לפני התפילה ובין אלה יזכר שמו של מנדל קצוביץ, שאולי לא היה בין גדולי הלומדים אך עשה למודו קבע.

חזן קבוע היה בבית המדרש דחומה, ר׳ יעקב יהושע ושמש בקודש הרבה שנים, פרט לשלוש תפילות בשנה והן: תפילות „גשם" ו„טל" בחג הסוכות ובפסח ותפילת „נעילה" שעליהן היתה „חזקה" לר׳ יוסף שרשבסקי, שראה את עצמו שליח נאמן של העדה לבוא להתייצב בפני בורא העולם וכתינוק המתפרקד על ברכי אביו ומתחטא בפניו על עוותים קלים, היה ר׳ יוסף שוטח בפניו את עקת-לבו של בית-ישראל ומשאלותיו.

הקורא בתורה היה ר׳ יעקב למקין ואחריו ה׳ משיץ. ר׳ מיכל קטוק שמש שנים רבות כגבאי וכן ר׳ אליהו וינשטיין, שהיה איש ה„דגל", ועמד על הבמה בעת קריאת התורה.

משה׳לי חסיד (ר׳ משה פוקסמן) היה בין חובשי ביה״מ דחומה הקבועים. רוב זמנו היה מתהלך ולומד בע״פ, הולך ומשנן. חלק לא־רב מזמנו בילה בשטיבל של חסידי ליובאביטש. בין המסתופפים במקום זה היה ר׳ שלום גלמן (הצהוב). מחוץ לשעות הלימוד שלו עסק בארגון „תפארת בחורים", בקרוב נערים, רובם שוליות בעלי מלאכה, ללמוד התורה.

יזכרו לטוב חלק ממתפללי בית המדרש דחומה שנשארו בזכרוני, זכרם לברכה והם: ר׳ מרדכי־לי ואחריו הרב פיין, ר׳ יוסף שרשבסקי ובניו, ר׳ איצלי אסתרקס, ר׳ אליהו וינשטיין, מיכל קטוק, ר׳ צבי גרייבר, ר׳ מיכל בורדה, ר׳ יעקב חנונוביטש, ר׳ אברהם-מאיר וינשטיין, יעקב גרייבר, צבי שרשבסקי ובניו, הורביץ — חתן גרייבר, שמואל בוטבינסקי, אהרן וינשטיין, חיים גרודנצ׳יק, בצלאל קוניצה, ר׳ שלמה רבינוביץ (השוחט), ויגדרוביץ, ר׳ אליעזר־יוסף קלאצ׳קו, לעתים קרובות חתנו הרב שבתי יגל, ברל (גדליה״ס) אורינובסקי, גיסו שמואל זשוכאוויצקי, משה מיליקובסקי, ...גריבסקי, אליהו ריפ, ירוחם לוינשטיין, אבא (לאסקעס) שכבערס, אליהו-משה דרצ׳ינסקי, מנחם-מנדל דרצ׳ינסקי, נצטרף כאורח אלתר (טשעפעליוועד) יקימובסקי, רפאל דרצ׳ינסקי, בנימין.... (מלמד), משה ברעוודע, שמואל ברעוודע, שמואל-משה רבינוביץ, משה (קוקס) בטלן ועוד לאורך השולחנות ר׳ יעקב מלאך, מנדל איינשטיין, ר׳ אליעזר לוזשע בלאוס, ר׳ וולף לוזערטשיכעס, וילנצ׳יק הזקן, חתנו אברהם־יוסף אוורבוך, יצחק קוניצע, מנדל קרליץ, יעקב למקין, מנדל קצוביטש, ר׳ חיים־ירשל המוהל, משה׳לי, ר׳ שלום גלמן, אלפרשטיין, אליהו זקלד, ליובטשנסקי, ישראל אהרנשיין, וולף שמוקלרובסקי ועוד.

אמצעי התחבורה בסלונים בראשית המאה העשרים

בעינינו כיום, באמצע העשור השמיני למאה הנוכחית, נראים אמצעי התחבורה מאז כמגוחכים ואנו ממלאים שחוק פינו לצער בעלי העגלה בסלונים "ומלחמתם" נגד פתיחת תחנת מסילת הברזל בעיר שנבנתה בשנת 1885. אם הגענו כבר כיום כמעט למכונה פרטית לכל משפחה, מה רב יהיה הלעג בפי נינינו באמצע המאה הבאה, כשלרשות כל משפחה יעמוד הליקופטר קטן או מכשיר תנועה אוירי אחר, וכאשר למישהו מהם יתגלגל תאור על התחבורה, כשסביהם השתמשו בה!

בסלונים, כמו בכל תחום המושב, היתה התחבורה ענף כלכלי חשוב בחיי היהודים. מספר העוסקים בהסעה, ובהובלת סחורות היה גדול ועל כך תעיד גם העובדה שהיה קיים בית־מדרש מיוחד לעגלונים (בעל־עגלה־שער בית־המדרש), בשכונה בה גרו הרבה עגלונים. על יד בית־המדרש היתה באר,

שאליה היו העגלונים מביאים את סוסיהם להשקאה. בית־המדרש שמש להם לא רק כמקום תפילה ולמוד תורה, אלא גם כמקום התכנסות לדיונים בעניני המקצוע.

ברור, כי לפני שנסללה מסילת־הברזל שעברה דרך סלונים היה מספר העגלונים בעיר פי כמה מאשר לאחר מכן. העגלות היו אמצעי־התחבורה היחיד מהעיר לסביבה הקרובה והרחוקה גם יחד. תחנת הרכבת דומאנובה שבמסילת הברזל בריסק— ברנוביץ היתה המוקד העיקרי של העברת סחורות ממרכזי־האספקה הגדולים (ורשה, לודז, מוסקבה וכו׳) לסלונים. בהובלה זו היו מועסקים מאות עגלונים, עוזרים, סבלים וכדומה, רובם ככולם יהודים בני העיר. הם הם גם שטרחו בהספקת הסחורות והמטענים ממחסני הסיטונאים שבעיר לעיירות הקטנות שבמחוז. סוג מיוחד של עגלונים עסקו בהעברת עצים מהיערות למנסרות. בעלי העגלה היו ידועים ביושרם ונאמנותם והיו מעבירים כספים ומכתבים בקווי נסיעותיהם.

בתקופה הטרום־רכבתית היו אומני סלונים מביאים את מרכולתם לירידים שבסביבה הקרובה ואף הרחוקה ע״י בעלי־עגלה יהודים מהימנים; העגלות היו עמוסות סחורות מסחורות שונות, כמו: רתמות לסוסים, אוכפים ונעלים, מצרכי הלבשה: בגדים מוכנים, כובעים, אריגים, כלי בית מפח ויציקה ומכשירים שונים וכו׳. תפקיד מיוחד מלאו ״הדיליז׳נסים״ בהסעת אנשים בין העיר והעיירות. אלה קיימו תחבורה קבועה, פעמים, שלוש לשבוע לנוסעים ואף להעברת מטענים עדינים. עגלותיהם היו יותר נוחות לנסיעה ומכוסות כילות, מחסה מחום השמש וגשמים בקיץ ומשלגים ורוחות סוערות בחורף.

משום כך, אפשר היה להבין את הצער והזעם של צבור בעלי העגלות עם פתיחת תנועת הרכבות בעיר, בראותם כי נשבר מטה לחמם ויכולת קיומם מתערערת.

הרכבת אמנם קצצה את פרנסת בעלי העגלה, אך במשך השנים נתגלה, כי הרכבת יצרה אפשרויות תעסוקה חדשות בתובלה: את הסחורות המגיעות העירה ברכבת, יש להעביר למחסני הסוחרים הסיטונאים ומשם לקמעונאים. כמו כן נשארה ההספקה מהעיר לעיירות־הסביבה בלתי־פגיעה על ידי מסילת־הברזל.

עד למלחמת העולם הראשונה עסקו בהובלת סחורות מן הרכבת למחסני הסוחרים שתי קבוצות מאורגנות של בעלי עגלה, שמספרם הגיע כדי 60 איש בערך, לתכלית זו שמשו להם פלטפורמות מיוחדות מותאמות לסוגים שונים של סחורות. הפלטפורמה להובלת מצרכי־מזון נקראה בפי אנשי המקצוע בשם ״פוטוק״. על הפוטוק היו מעמיסים בשורה ארוכה אחת ובשני טורים בגובה שקי קמח, סוכר, מלח, אורז ומיני קטניות שונים וכן חביות של דגים מלוחים, חביות שמן, שמני משחה שונים ואף נפט (בעגלות מיוחדות). גם למטעני ברזל שונים, הפוטוק היה מתאים להובלה, ואילו לסחורות אחרות, כמו: לחבילות צמר גדולות שנתקבלו ברכבת עבור בתי־החרושת לשמיכות ברוז׳נוי, היו בנויות עגלות מיוחדות בעלות כנפיים רחבות, להובלת סיד — ארגזים משולשים גבוהים וכו׳. את הפוטוק משכו סוסים יחידים אך אמיצים, ורק בעת קלקול דרכים ולעתים רחוקות היו מוסיפים סוס לעזרה. בעבודת פריקת קרנות הרכבת, טעינת הסחורה על גבי העגלות ופריקה למחסנים עסקו כמה עשרות סבלים. חלוקת הסחורה לקמעונאים בעיר נעשתה על ידי בעלי־עגלות קטנות יותר וכן בעגלות יד, שנדחפו ונמשכו על ידי אנשים, סבלים גברתנים. בעיר היו בשמוש גם עגלות מסוג כפרי להעברת נוסעים והובלת סחורות עדינות ולמשלוח חבילות ברכבת.

מראשית המאה הופיעו בעיר הכרכרות לצורך הסעת אנשים אל הרכבת וחזרה העירה. גוף הכרכרה היה נתון על גבי קפיצים, הנקל לתאר, איזה רעש היו גורמות העגלות והכרכרות בנוען על אבני השדה המחוספסות, שבהן היו אז מרוצפות רחובות העיר. בשנים האחרונות לפני מלחמת 1914 צוידו הכרכרות בגלגלי גומי, כדי להקל על הנסיעה. מספר בעלי הכרכרות משני הסוגים הגיע ל־30.

העגלונים, הסייסים, הסבלים ועוזריהם היו ברובם יהודים שומרי מסורת וקדושת השבת. יום זה שמש להם יום־מנוחה שלמה. ביניהם היו אפילו יודעי־תורה ולומדי־תורה. מעידים על כך כינויים של כמה מהם, כגון: איטשע למדן, דער ״רב׳ל״ ועוד כינויים שאכן היו ראויים להם.

בעשור הראשון למאה הופיעה כפלא־הדור המכונית הראשונה ברחובות העיר. זו היתה מכוניתו של האציל פוסלובסקי מאלברטינה הסמוכה. כשהיו שומעים את צפירתה מרחוק, היו המונים יוצאים מבתיהם מקטון ועד גדול, לראות במו עיניהם את המכונית הפלאית החולפת בין־רגע ובולעת שטחים כהרף־עין, וכשהיתה מופיעה ביום שוק, היתה מרקידה את הסוסים הנבהלים, שהיו מתפרצים מרתמותיהם ומתפזרים בריצה מבוהלת ומושכים אחריהם עגלות הפוכות, כשככר השוק מלאה אכרים ויהודים פעורי־פה מרוב המהומה והתדהמה...

בשולי ענף התחבורה התקימו ענפי־עבודה ופרנסה, שהיו קשורים בה, ואלה הם: א) המסחר בסוסים: בעיר היו מתקיימים כמה פעמים בשנה ירידים מיוחדים למסחר זה. לירידים אלה היו מביאים מאות סוסים וסוסות למכירה. בעלי העגלה היו בין הקונים החשובים של הסוסים האמיצים והנבחרים שבהם. גם סוחרי הסוסים, כעשרים איש, היו יהודים. ב) ענף אביזרי ריתמה: יצרנים של עולים, רצועות ריתמה, מושכות, שוטים, כסיות, אוכפים וכו׳, כל אלה תוצרת עור עבה שעובד לתכלית זו. אביזרים אלה הוכנו בבתי מלאכה באזורים שונים בעיר, אך המסחר בהם התרכז בשורת חנויות, בין החנות לכלי זכוכית של ר׳ יצחק קוניצה עד לבית המלון ״ויקטוריה״ של זליקובסקי, וכן בכמה חנויות של טור ההנויות בסביבה זו. ג) ייצור עגלות, מגררות, וחלקי חלוף אחרים עשויי עץ, שפרנסה עשרות משפחות. ד) התקנת גלגלי עץ על כל חלקיהם. אלה עשויים מעץ חזק — עץ אלון וכדומהו. בעלי המלאכה שעסקו בייצור עגלות וגלגלים והתמחו באומנות זו, היו נקראים ביידיש ״סטעלמאך״. ה) פרזול חשוקי הגלגלים מעץ וקרשי המגררות בפסי־ברזל עבים. גם פרזול פרסות הסוסים העסיק נפחים רבים בעיר. ו) במשיחת הצירים הניתנים בתוך הגלגלים במין זפת מיוחד לכך, עסקו שוליות בעלי המקצוע הנ״ל.

וכך הגיע מספר המפרנסים מענף התחבורה והמקצועות הקשורים לו, לפי אומדנא מקובלת לכדי 10 אחוזים בערך מהאוכלוסיה היהודית בעיר.

הערה לרשימה על בית הכנסת הגדול בסלונים *)

במאמר על בנין בית הכנסת, לא עמדנו ביותר פרטים על הקיר המזרחי שלו, שהוא להלכה היה הקיר החשוב ביותר ונבנה בטעם ארכיטקטוני מיוחד וצריך היה לשמש בטוי ל״מקדש מעט״. לתכלית זו הוקם הקיר המזרחי בשטח רחב יותר מהבנין עצמו על שתי עזרות הנשים משני עבריו, והלך והתמשך למעלה בצורה גלית ומדורגת וקשוטים של גלילי עץ מגולפים בראש כל דרגה עד לראשו הצר הנשא במרכז בצורת פירמידה. בחלק העליון של הקיר בלטו ביותר ארבעה עמודים מקושטים, שנים — שנים מכל צד של המרכז המקושט, והם שמשו, לדעתי, ״זכר למקדש״ שבירושלים, כיון שהם דומים מאד לעמודים המופיעים בתבליט מטבעת ה״סלע״ של השנה השלישית במטבעות בר־כוכבא **.

בתקופת הרב, ר׳ בערוש אשכנזי, הוקמו לכל אורך הקיר המזרחי מבנים של חנויות שהוחכרו לצורך מקור הכנסה להחזקת בית הכנסת. מבנים אלה כערו את מראה הקיר ותשומת הלב למראה בית הכנסת הופנתה מן הצד הזה לצד הדרומי שלו — צד הכניסה.

רק בראשית שנת תשל״ו, עם הגיע לידי תצלום של הקיר המזרחי של בית הכנסת, שנעשה באחרונה ע״י תושב סובייטי, יליד סלונים, שביקר במקום באמצע 1975, התבלטו נגד עיני ביותר 4 העמודים אשר היוו, בלי ספק, את הקשר בין ״המקדש מעט״ למקדש בירושלים.

בהזדמנות זו כדאי לציין: פגעי המלחמה ופגזי התותחים הרוסיים לא הצליחו למוטט את הבנין והקיר המזרחי, אך רישומם ניכר מאד מן החורים, חורי הפגזים שפגעו בו. והשלטונות הסובייטיים לא מצאו עד היום לנחוץ לתקנם לבל יהרס הבנין, ולוא מבחינת היותו עתיק־יומין, כמונומנט היסטורי של העם שנכחד ע״י הנאצים.

מרבית העיר כבר נבנתה מחדש ע״י השלטונות ומעט מזעיר נשאר מן העבר היהודי בה. ראשי העיר הקימו בה מוזיאונים ונטעו גנים למכביר, אך נמנעו מלנהוג כבוד במקום הזה והפכו את השריד היהודי היחיד, את המקדש המונומנטלי בן שלש מאות שנה ומעלה, למחסן לבשר וירקות.

ראשיתה של תנועת „גורדוניה

עד לפרוץ מלחמת העולם השניה היתה תנועת הנוער החלוצית „גורדוניה״ נפוצה בפולניה על כל חבליה, בליטה, בלטביה. ברומניה ובארצות אירופה אחרות וכן בארצות אמריקה הלטינית בצורת אגודות נוער ע״י מפלגת „התאחדות צעירי־ציון והפועל הצעיר״ ואף כאגודות עצמאיות. חלקה של תנועה זו היה רב ב„הכשרה״ לעליה לארץ ישראל וכן גם מקומה בעליה ובבנין הארץ.

יכול אני לקבוע בכל האחריות, שתנועה זו הורתה ולדתה בסלונים, העיר הראשונה בה הוכרזה אגודת נוער בשם „גורדוניה״.

בסלונים התקיים סניף פעיל של ה„התאחדות״ ולידו אגודת נוער אשר התחנכה ברוח תנועת העבודה בארץ ישראל, דרכו של „הפועל־הצעיר״ ותורת א״ד גורדון. לפחות פעם בשבוע היתה מתקיימת הרצאה על אחד הנושאים הפרוגרמטיים של התנועה, על פעולות „החלוץ״ והחיים בארץ־ישראל. ההרצאות היו מלוות בררורים ויכוחים. היו מקיימים גם ערבי שאלות ותשובות בהשתתפות ראשי התנועה במקום ולעתים גם מן המרכז הארצי. החברים היו פעילים במפעלי הקרן הקיימת לישראל, היו משתתפים בהרקת הקופסות של הקהק״ל בבתים, נוטלים חלק פעיל בימי סרט וכדומה והיו ערים לכל הבעיות שהיו מנסרות בעולם היהודי ובחיי הקהלה היהודית במקום. כמו כן קיימו קורסים ללמוד השפה העברית לחברים שלא שלטו בה מספיק.

בשבת, כ״ו בשבט התרפ״ב (1922) עם התקבל בסלונים בבוקר עתון ה„היינט״ מיום ו׳ ובו טלגרמה על מותו של א״ד גורדון ז״ל בדגניה א׳ ביום כ״ד בשבט בצירוף דברי הערכה לנפטר, קראנו מיד אספה כללית של חברי ה„התאחדות״ ואגודת הנוער שעל ידה להערכת המורה הגדול והדגול, שבמותו אבד המחנך רב ההשפעה של ציבור הפועלים בארץ־ישראל ושל תנועת העבודה הציונית בכלל. בו במקום הכרזנו על אגודת הנוער שלנו בשם „גורדוניה״ והוחלט לדרוש מן המרכז ששם זה ישאו כל אגודות הנוער של ה„התאחדות״. על כך פנינו במברק למרכז בוורשה ובקשנו במכתב את כנוס מועצת המרכז לשם כך.

כעבור ימים מעטים השתתפתי בישיבת מועצת מרכז ההתאחדות בפולין, שהייתי חבר בה, ושם נתקבלה הצעתנו. המרכז שלח הודעות לכל הסניפים ברחבי פולניה אודות השם „גורדוניה״ שישאוהו בכבוד כל אגודות הנוער, וחבריהן יתחנכו ברוח המורה הגדול, אבי תורת חיי עבודה בארץ ישראל, א״ד גורדון ז״ל.

הקרן הקיימת לישראל בסלונים

כמורשה הקרן הקיימת לישראל בסלונים במשך שנים רבות ועד עלותי לארץ בסוף 1925, הנני לציין כי מכל ערי פולין הצטיינה סלונים במסירותה ונאמנותה לגאולת הארץ. על כך העיד גם מר שמואל דיין ז״ל מנהלל לאחר בקורו בעיר. (מכתבו ללשכה הראשית של הקהק״ל בנידון זה מובא להלן).

הפעולה למען הקרן הקיימת היתה מאורגנת ומסודרת באופן אידיאלי, עד כדי ניצול כל האפשרויות שיתכן להעלות על הדעת לשם הגדלת ההכנסה.

בפעולות המסועפות נטלו חלק זקן ונער, ציונים ותיקים עם בני תשחורת, גברים ונשים.

ועדת הקהק״ל היתה מורכבת מבאי־כח כל האגודות הציוניות ואגודות הנוער והעבודה נתחלקה בין כל הגופים שראו בקרן הקיימת פעולה ציונית ממדרגה ראשונה.

העיר חולקה לאזורים לשם הפצת הקופסאות והרקתן החדשית הקבועה. בפעולה זו השתתפו זוגות — מבוגר עם צעיר. אגודות הנוער גייסו את חבריהן לימי־סרט, שהיינו עורכים בסלונים לעתים קרובות ואשר נוסף להכנסה

---

*) ראה פנקס־סלונים, כרך ג׳, עמודים 334—336.

**) קיימת תמונה של הקיר המזרחי של בית־הכנס בציון 4 העמודים של היכל.

שנתקבלה ערכם היה רב גם מבחינת התעמולה הציונית, שכן התוויות שהוצמדו לדשי בגדיהם של העוברים ושבים קרבו את ההמונים לרעיון הציוני ולגאולת הארץ.

תשומת-לב מיוחדת הופנתה ליעור הארץ — לנטיעת עצים בעקבות שמחות בבתי ישראל ובכל הזדמנות מתאימה אחרת. זוגות של פעילי הקרן הקיימת לישראל היו מבקרים בכל חתונה, ברית, חגיגת בר־מצוה, ימי הולדת ושיתפו את האורחים בנטיעת עצים על שמות חתני השמחה.

באירועים יוצאים מן הכלל לא היו מסתפקים בנטיעת עצים יחידים, אלא בנטיעת „גנים" ו„חורשות" וכן בהרשמות ב„ספר הזהב" של הקרן הקיימת לישראל.

הקערות לגאולת הארץ שהעמידו בבתי התפילה בערב יום־הכפורים תפשו את מקומן המכובד בין עשרות קערות שונות לצרכי ציבור ולצדקה ועל ידן ישבו מחשובי הצבור והשגיחו שתרומת כל מתפלל תתאים ברמתה ליכלתו ומעמדו.

פרק בפני עצמו היתה הפעולה המיוחדת בבתי הכנסת: ימי שבתות שבהם הקדישו מפעלי נדרים למען גאולת הארץ, „מכירת" פסוקי „אתה הראית" לפני ההקפות ב„שמחת תורה" שבהם חזרו כמה וכמה פעמים על הפסוקים האמורים עד ששיתפו את מרבית המתפללים בנדריהם, מפעלי „יזכור" בעת „הזכרת נשמות" בחגים והזדמנויות אחרות, שימשו מקורות הכנסה ניכרת ואלה חייבו כח-אדם לא מועט ומאמץ בלתי פוסק, שחייב גם בגביית הכספים המובטחים, אשר רק בהתנדבות רחבה ומתוך הכרה עמוקה בחשיבות הפעולה, אפשר היה להגיע לתוצאות חשובות.

הפעולה למען הקרן הקיימת לישראל, שימשה מעין קנה־מידה למצב הציונות במקום, למצב בארץ־ישראל והעליה, וכן לכמות הסרטיפיקטים שהוקצבו לעליה החלוצית, כי הפעולה למעו הקהק"ל נתנה לחלוץ המועמד לעליה נקודות מסויימות בתור לעליה. והנה עדותו של ה' שמואל דיין 'על הקרן הקיימת לישראל בסלונים.

זהו קטע מתוך החוברת של הקרן הקיימת לישראל „קרנגו"

זהו קטע מתוך החוברת של הקרן הקיימת לישראל, „קרנגו" מספר 6—7, אדר—ניסן הרפ"ו — 1926, שיצאה בירושלים בשם: הקרן הקיימת, בולטין לידיעות הלשכה הראשית של הקהק"ל. בעמוד 13 מופיעה סקירה של ה' שמואל דיין מנהלל שהיה בשליחות הלשכה הראשית לקהק"ל בפולין, וזו לשונו:

„בסביבות אלה מכניסה כל נפש מישראל בעיר בערך חצי זלוטה (2 ג"מ) לשנה, בסביבות וילנה 1,5—1 זלוטה (6—4 ג"מ) לשנה. נמצאות ערים יוצאות מן הכלל, נמצאים אנשים „משוגעים" לקהק"ל המוסרים את חייהם על זה, עובדים בימים ובלילות שנים רבות. עיר כסלונים הכניסה 3 זהוב לנפש (12 ג"מ) וקבלה על עצמה לתרפ"ו כפלים. אמנם לא רבות הן ערים אלה ומעטים האנשים המסורים כ"כ, אבל צריך להגיד, שבכל העבודות הציוניות של כל הקרנות, גם של הפועלים, הקהק"ל היא היחידה המורמה בעם, המושרשת בתוך כל השכבות והכי עניות, היא היא המחנכת לא"י, המספרת על התחיה, על שינוי חיינו, המכניסה חיים חדשים בלבבות השוממים בגולה".

דער ראד קראמען

דער ראד־קראמען איז געווען די הארץ פון סלאנים, דער האנדלס צענטער פון שטאט. פון דאנען זיינען זיך צוגאנגען גאסן אין אלע ריכטונגען: אין מערב — צום שולהויף און צום שטאט־טייל וואס האט געהייסן „אויפן בארג"; אין דרום — צום „פלאץ" (מארק), וועלכער איז געווען דער צווייטער צענטער פאר האנדל, איבערהויפט מיט די פויערים, וועלכע פלעגן זיך צונויפפארן אין מארק־טעג. אין מזרח — די גאס וואס פירט צו דע שטשארע, צום בריק ביי „באליאנע" און האט געפירט נאך דער ערשטער וועלט מלחמה אויך צו זאַ־מאשטשע; און אויך א צווייטע גאס וואס האט געהייסן ביי די פאליאקן „קאסציושקא־גאס", פארביי גראדזענסקי'ס אפטייק, צום פאסט־אמט און פון דארטן צום טייך; פון צפון־מזרח — בריקער גאס מיט איר גרויסער סביבה און פון צפון־מערב — פאנעסווער גאס, פארביי דעם פוסטן סאד מיט די ארומיקע גאסן. די צוויי גאסן לענג אויס די קראמען: פון מזרח — דער אזוי גערופענער „נעווסק" און פון מערב „פאראדנע" (פארביי סטרעבייקאס אפטייק) זיינען אויך געווען פול־באזעצט מיט גרעסערע געשפטן. (זע אין המשך א באזונדערע רשימה).

דער ראד האט ענטהאלטן ביי 140 קראמען פון אלע געברויך־ארטיקלען פאר די שטאט איינוווינער און אומגעגנט. א 7—8 יאר פאר דער ערשטער וועלט מלחמה איז דער ראד־קראמען איבערגעבויט געווארן. אויף דעם פלאץ איז געשטאַ־נען אנ'אלטער ראד־קראמען; ער איז געווען אלט פון יארן און שטארק אפגעלאזן, און מען האט אים געמוזט צוווארפן און בויען פון דאסניי. די אלטע לאנגע געביידע איז געווען פיל נידריקער פון דער נייער, און דער דאך פון דאכאווקעס איז געווען אנגעשפארט אויף געמויערטע סטאלבעס פון ביידע זייטן, וועלכע האבן אזוי־ארום געשאפן א צוגעדעקטן טראַ־טואר פאר פוסגייער לענג אויס ביידע זייטן קראמען. דער טראטואר איז געווען ברוקירט מיט געוויינלעכע שטיינער ווי די גאס.

דער ראד־קראמען איז געווען ביי 150—200 מעטער לאנג. איבער יעדער קראם איז געווען איר נומער פון אנ'איינהייט־ליכן גרויס; עס זיינען געווען ביי 68—70 קראמען פון יעדן זייט און צו 3 פון ביידע שמאלע זייטן. דער לאנגער בנין האט אינמיטן געהאט א דורכגאנג, וועלכער האט זיך גערופן דער „ראזריוו" צום דורכגיין פון איין זייט צום צווייטן. דער דורכגאנג האט אויך געדינט אלס ארט צו האלטן די ריינ־גונגס כלים און אלס א מין פארזיכערונג צו איזאלירן בעת א שריפה איין האלבן ראד פון דעם צווייטן.

דעם זייט צום נעווסקי האט מען גערופן — „דער רייכער זייט" און דעם צווייטן „דער ארימער". אייגענטלעך ניט אלע קראמען אין רייכן זייט, מ'שטיינס געזאגט, זיינען געווען רייכע; אין נאענטן שכנות פון גרויסן און באמת רייכן אייזן געשעפט פון יעזערסקי'ן זיינען געווען די קרעמל פון אלטן אייזנווארג הענדלער אברהם'ל ראשקעס (קרופעני) ווו מען האט געקענט קויפן אנ'אלטע זאוויעסע, אדער א פאררוקערל פאר אפאר גראשן און אויך א קרעמל מיט שמארעווידלע (שמיראכטס) פאר רעדער א. א. וו. אבער דאך איז געווען א גרונט פאר דעם באמען „רייכער זייט", ווייל מערסטנטייל

פון די געשעפטן זיינען דארטן געווען גרעסערע און פון מער דעליקאטע ארטיקלען, ווי: בעסערע גאלאנטעריי, היט, מאַ־נופאקטור פון בעסערע אויסארבעטונג א. א. וו.

אט זע איך פאר מיר פון אנפאנג פון רייכן ראד די נומערן 1—2: די גאלאנטעריי קראם פון שיינע „שכינעכעס״ (לידער), די קליינינקע פרוי מיט אירע טרייסלענדיקע הענט, ווו אונדזער „צעירי־ציון״ חבר יעקב לידער האט אין די צוואנציקער יארן אנגעפירט מיטן משפחה־געשעפט, ווייטער אין די נומערן 3—4 איז געווען דער מאנופאקטור־געשעפט פון אברהם און חיה ליכטענשטיין, וועלכער איז געווען דער איינציקער געשעפט אין „ראד״, וואס איז געווען פארטראטן אין ביידע זייטן מיט אנ׳אייגענעם דורכגאנג. אויף וויפל איך געדיינק, זיינען געווען אין „רייכן זייט״ די געשעפטן פון די היטן־פוצערקעס רייצע אבראמאוויטש און רחל לעמקין, ביידע מיט שויפענסטער פון זייערע אויסארבעטונגען; די געשעפטן פון פאסמאניק און כאווין פון מענער־היט, היטלען, זומערדיקע, ווינטערדיקע, שטרויענע, קאראקולענע און אפילו שטריימלאך פאר חסידים; ווייטער — „ליבע זושיכעס״ (טשעפעלעווסקי׳ס) שוך געשעפט, חאמע גראיעווסקי׳ס גאַ־לאנטעריי געשעפט (וועמענס זון, משה זלמן, וואס האט געארבעט אין געשעפט, איז אין 1905 — געווען אנ׳אקטיווער חבר אין עס־עס פּרטיי), דאס זיינען מער — ווייניקער די קראמען ביזן ראזריוו וואס איך געדיינק. ווייטער זיינען געווען קליינע קירזשנער־קרעמלאך, מערסטנס פאר פויערים. זיי פלעגן פארקויפן אויך היטלען מיט גלאנציקע קאזשירקעס פאר די שילער פון די רעגירונגס שולן, אין שטאט און אין דארף, ספעציפישע היטלען מיט באזונדערע גערבן, ווי אויך לעדערנע פאסן מיט „ספראנטשקעס״ אויף וועלכע עס זיינען געווען אויסגעפרעסט די איניציאלן פון דער שולע. דא זיינען געווען די אייזן־קראמען פון יעזערסקי, עדעלמאן און אנדערע. יעזערסקעס געשעפט האט פארנומען א גרעסערן שטח מיט א גרויסן קעלער, וואס איז געווען אנגעפילט מיט סחורה. אין פראנט זיינען געשטאנען טעלעגע קאוואדלעס, אויף וועלכע מען פלעגט אפהאקן אייזן־פאסן אויף אנציהען אויף הילצערנע רעדער, און „פאדרעזן״ פאר שליטנס. דאן זיינען געווען אריהע האלב־ליידיקע קרעמלאך און ווידער קליינע אייזן־געשעפטלאך, רימערס, קרעמלאך פון שמיראכטס פאר רעדער, וועלכע האבן געגעבן א שארפן ספעציפישן ריח.

פון שמאלן זייט, קעגנאיבער ר׳ איטשע קוניצע׳ס גלאז־געשעפט איז געזעסן דער געלט־חלפן ר׳ דוד שוהאטאוויטש און אין שכנות מיט אים, דער ברויזענדער און קאכיקער קאר־פעלע ריפ (א זון פון ר׳ שמואל, א סלאנימער חסיד, וואס פלעגט גיין אויסליידיקן „ר׳ מאיר בעל הנס״ פושקעס). קארפעלע האט געהאט א גרויסע השפעה אויף די פויערים וואס פלעגן קומען אין שטאט ביים דאלארן אדער פונטן שטערלינג וואס זיי פלעגן באקומען פון זייערע קרובים וואס האבן עמיגרירט אין אויסלאנד. קארפעלע פלעגט מאכן דעם אנשטעל, אז ער האט כלומר׳שט „פארבינדונגען״ מיט ניו־יארק און לאנדאן, כדי צו וויסן דעם לעצטן קורס פון דער וואליוטע, פלעגט ער אין אנוועזנהייט פון פארקויפער ארײנ־גיין הינטערן פארהאנג און מכלומר׳שטן אנקלינגען אין טעלעפאן און „ריידן״ דירעקט מיט ניו־יארק אדער לאנדאן...

אין „ארעמען זייט״, כמעט ביזן „ראזריוו״, זיינען אויסער איינצלנע פאלן, געווען קראמען מיט „גוישע״ סחורות, ד״ה שטאפן פאר קליידער און בלוזן פאר פויערטעס — מערסטנ־טיילס לייכטע זומערדיקע שטאפן מיט בונטע פארבן: רויט, גרין א. ד. ג. און ווינטערדיקע, שווערע שטאפן פון ביליקער אויסארבעטונג. די פויערים פלעגן גיין פון קראם צו קראם, קוקן, טאפן די שטאפן, דינגען זיך אויף די פרייזן און קויפן אמ׳ענדע וואס זיי דארפן.

אין המון זעט מען א פויער וואס שאקלט זיך פון זייט צו זייט. ער איז געווען אין שיינק און האט שוין אויסגעטרונקען אפאר גלעזלעך. יאגט אים אן א חדר־ייִנגל און רופט צום ערל: „היי, טשעלאוועטשע, — שיר המעלות נא פלעטשע״. הויבט דער גוי אויף זיינע שווערע קוים באוועגלאכע הענט, זוכט אויפן פלייצע אין דער לייגג און אין דער ברייט: „ניטשעווא נימא״ מורמלט דער אנגע־טרונקענער גוי. רופט דער ייִנגל ווייטער: „היי, פאגליאדי, ,שיר המעלות׳ נא גאלאווע״. הויבט שוין ווידער דער פארשי־כורטער גוי זיינע שווערע הענט צום היטל און קען ניט דעגרייכן צום שפיץ. זוכנדיק אויפן קאפ, ווארפט ער אראפ זיין היטל, בייגט ער זיך איין, וועלנדיק אים אויפהויבן — פאלט ער אנידער טויט שיכור...

גייען פארביי מענטשן; ווער פון זיי באדויערט און גייט ווייטער, ווער — גיט א שמייכל און אנדערע בלייבן שטיין און קוקן ווי דער אנקומענדער פאליציאנט באוועגט אים צוביסלאך מיטן פוס, שאקלט אים, טרייסלט אים און אמענדע שטעלט ער אים אוועק אויף די פיס און וואקלענדיקערהייט פירט ער אים אוועק.

אין א מארק טאג איז אט דער טייל פון ראד־קראמען פול מיט א המון געקליידעט אין בונטע פארבן און פילט אויך אן די גאס. אבער דאס איז נאר איינמאל א וואך, און די איבעריקע טעג פון דער וואך זיצן קרעמער אדער קרעמער־קעס ביים טיר איינער נעבן דעם צווייטן, מען קוקט אויף רעכטס, אויף לינקס, טאמער וועט זיך ווייזן א פויערטע מיט א רויטע טיכל פון דערווייטנס, מען כאפט א שמועס וועגן פארשיידענע ענינים; די אויסנאם־קראמען אין אט דעם פערטל פון ראד זיינען די עטלעכע גרעסערע גאלאנטעריי־געשעפטן פון טעלצע און מענדל איינשטיין און פון איטקע משה־יוסף׳ס (כ׳געדיינק ניט איר פאמיליע־נאמען), וועלכע זיינען שטענדיק פול מיט ארטיקע קונים, הענע־רחל ראכא־וויצקי׳ס פארב־קראם און נאך עטלעכע אנדערע, וועלכע זיינען אויך ניט דירעקט פארבונדן מיטן מארקטאג.

דער פערטער פערטל פון ראד איז פארטראטן מיט פארשיידנארטיקע קראמען, צווישן וועלכע די בולטע זיינען דער שטריק־געשעפט פון רפאל קאפלינסקי, דער באקאליי־געשעפט פון עוזר שפירא, דער מאנופאקטור־געשעפט פון אברהם און חיה ליכטענשטיין (מיטן דורכגאנג צום רייכן זייט). דער ראד האט זיך פארענדיקט אין צווייטן שמאלן זייט מיט דער גרויסער מאנופאקטור־קראם פון די שותפים יעקימאווסקי — גלושעוויצקי. אומגעפער 30 קראמען האבן געהערט צו דער ישיבה, וואס במשך פון יארן האבן עלטערע קרעמער אדער זייערע יורשים זיי אפגעגעבן אויף ״עולמות״ און די הכנסה אין געגאנגען פאר דער ישיבה.

אלע קראמען, אן אויסנאם, זיינען געווען יידישע, צו זיינען בכלל דען געווען גויים אין ברייטן שטח פון צענטער שטאט? די ביסל גויים האבן געלעבט אין די שטאט פעריפעריעס. אין צענטער זיינען געווען בלויז צוויי ניט־יידישע געשעפטן: די אפטייק פון סטרעבייקא ביים קאסטשאל, קעגנאיבער דעם „ארעמען" זייט און די קאאפעראטיווע פוילישע קאנסומענטן־קראם, קעגנאיבער דעם רייכן זייט, וואס אין געשאפן געווארן מיט אנטיסעמיטישע טענדענצן.

שבת און יום־טוב האט אין דער גאנצער אומגעגנט געהערשט פאלקאמע רו; א לאנגע שורה פון פארשלאסענע טירן, קיין קלאפ ניט געהערט, קיין פור ניט דורכגעפארן, אויסער אמאל, זייער זעלטן, פלעגט דורכלויפן דער רויטער אויטאמאביל פון גראף פוסלאווסקי פון אלבערטין, וועמענס פייף פלעגט זיך דערטראגן פון דערווייטנס כדי צו מאכן א וועג צווישן די שבת־יידן וואס פלעגן שפאצירן אין מיטן די גאסן. אין דער לופט האט זיך געטראגן א לאנגע צייט א גרינגער רויך און א שארפער־ריח פון פארברענטן בענזין.

דער בעווסק, קעגנאיבער די קראמען, האט געדינט אין די אונטן אלס שפאציר־פלאץ פאר דער יוגנט. דארטן פלעגן זיך טרעפן בחורים מיט מיידלאך, שפאצירן און שמועסן — דארטן אין די שפעטערדיקע יארן פלעגט שוין שטודירנדע יוגנט קאקעטירן אויך אין רוסיש און נאכהער אין פויליש...

דאקעגן, די ציוניסטישע יוגנט האט אין די נאך־מלחמה יארן זיך „עראבערט" אלס טרעף־פונקט קעגנאיבער, דעם ברייטן טראטואר פון רייכן זייט פון ראד־קראמען. דא זיינען דיסקוטירט געווארן אלע פראבלעמען, שטאטישע און ציוניסטישע. דא האט מען אויך גערעט עברית. מאניע קאפלאן ז"ל, וועלכער איז געווען סעקרעטאר פון דער יידישער קהלה און מיטגליד פון מאגיסטראט, האט אנאמען געגעבן דעם טראטואר אין א שפאס „דער נאציאנאלער באדן". אהער פלעגט ער אנקומען נאך א זיצונג פון דעם ועד הקהלה, זיך טרעפן מיט חברים און דערציילן פון די פראבלעמען וואס זיינען באהאנדלט געווארן, אדער פאר א שפאציר מיט זיין פרוי אסתר ז"ל און זיך טרעפן מיט חברים פון אלע ציוניסטישע גרופירונגען.

דער ארעמער זייט קראמען איז ווי ער וואלט געווען רעזערווירט פאר עלטערע מענשן: דא פלעגן שבת שפאצירן בעיקר בעל־הביתישע יידן מיט זייערע פרויען, ווי אויך פארשיידענע בעלי מלאכה, דא פלעגן זיי כאפן א ביסל פרישע לופט און א היימישן שמועס...

די האנדלס־גאסן ארום ראד־קראמען

דער האנדלס־צענטער איז באשטאנען ניט נאר פון דעם ראד־קראמען. ער האט אריינגענומען אויך די גאסן קעגנאיבער ביידע זייטן פון ראד, ווי אויך דעם קליינעם מארק וואס האט געפירט צום שולהויף און דעם גרויסן מארק־פלאץ, ווו ס'פלעגן פארקומען די מערק, און די קראמען וואס ארום אים.

אנטקעגן דעם „רייכן" זייט פון ראד, לענג אויס דעם נעווסקי, זיינען געווען א רייהע געשעפטן. אויפן ווינקל אולאנסקע האט זיך געפונען דער קאבינעט פון צאן־דאקטער קאמענעמאסטקי. אין הויז פון די ברידער שאפירא — די פוילישע קאאפעראטיווע קראם, אויבן, אויפן צווייטן שטאק האט זיך ביז 1914 געפונען דער קינאמאטאגראף פון גאוויש, ווייטער — דער זייגער־מאכער און געשעפטס־אינהאבער דיין, די הייזער פון חיים יעלעצקי און אברהם ליכטענשטיין. אויף זייער גרויסן הויף האבן זיך געפונען ביז 1915 די רוסיש־יידישע רעגירונגס־שולע (יעווריייסקע) און די רוסישע שטאט־שולע (גאראדסקאיע). אין זעלבן בנין איז שפעטער געווען לאקירט די יידיש־פוילישע גימנאזיע. נאכן הויז פון ליכטענשטיין איז געשטאנען א גרויסער צוויי־שטאקיקער מויער; אונטן — פארשיידענע געשעפטן און אויפן צווייטן שטאק, איז פאר 1914 געווען א רעסטאראן; בעת דער ערשטער דייטשער אקופאציע איז דארט געווען א קלוב פון דייטשע אפיצערן. אין קלוב פלעגט זייער אפט קומען דער קראנפרינץ פון בייערן, לעאפאלד, וועלכער איז געווען דער הויפט־קאמאנדיר פון מזרח־פראנט און וועמענס שטאב האט זיך געפונען אין אלבערטינע. נאכהער, איז א געוויסע צייט דער שטאק געווען פארנומען דורכן „רויטן מגן דוד". אין דער נעקסטער געביידע איז געווען דער גרויסער פאפיר געשעפט און בוכהאנדלונג פון ז. ליובאווסקי, וועלכער האט געהאט די אגענטור פון אלע צייטונגען און זשורנאלן פון ווארשע; דער פרוכט־געשעפט פון פאליאקאו, די קראם פון שרייב־מאטעריאלן און ביכער פון ה' ריף; דער פוטער־געשעפט פון לייבע מיליקאווסקי; ביז 1915 איז דארט אויך געווען דער געשעפט פון וועלאסיפעדן און גראמאפאנען פון וואלאכוויאנסקי, נאכהער — דער אפטייק־געשעפט פון לאכאזוויאנסקי און דאן דאס הויז פון רייצע אבראמאוויטש ווו ס'זיינען געווען א קאפע און געשעפטן און ווו אויפן צווייטן שטאק אין אין דער פוילישער תקופה געווען די קאנצעלאריע פון נאטאריוס טיטוס סאלטאווסקי. קעגנאיבער דעם ראד, אויפן ווינקל בריקער גאס — די גרויסע און שיינע געביידע פון ישראל רוטקאווסקי, ווו ס'האט זיך געפונען זיין מאנופאקטור געשעפט. בעת דער ערשטער דייטשער אקופאציע האט זיך אויפן ערשטן שטאק געפונען די שטאט־קאמענדאנטור.

אנפאנג האנדלס־גאס, קעגנאיבער דעם „ארעמען" זייט קראמען, אויפן ווינקל פאנעסווער גאס איז געשטאנען דאס הויז פון גארפינקל מיטן מאנופאקטור־געשעפט פון חיים קאסטעלאנסקי, דער געשעפט פון די ברידער קוניצע פאר עלעקטרע — און וואסער לייטונג־מאטעריאלן. דער פאפיר־געשעפט פון שערעשעווסקי (ניט פון דער משפחה ר' יוסף), אין די הייזער פון די ברידער ר' יוסף און ר' צבי שערעשעווסקי זיינען געווען זייער וויין־געשעפט, דער טאבאק־געשעפט, א שערערייי, א שפייז געשעפט. אין הויז פון ר' לייבטשע קאגאן האט זיך געפונען א געוויסע צייט דער געשעפט פון פארטיקע זאכן פון קאברינסקי און א קאנדיטאריי געשעפט פון פרוי קריינע דאווידאווסקי; נאך אים איז געשטאנען דער שיינער מויער ווו ס'איז געווען דער פוילישער אפטייק פון סטרעבייקא. (דארטן פלעגט ד"ר בעלסקי אויפנעמען א געוויסע צייט זיינע פאציענטן). נאכהער — דער טויער פון פוילישן קאשטשאל, ווו ס'האט זיך געפונען אויך א גלחים־סעמינאר. בא דער ערשטער דייטשער אקופאציע איז דארטן געווען א שפיטאל. דער איינגאנג האט געפירט צום קאשטשאל

און צו מערערע געביידעס הינטער וועלכע ס'איז געווען א גרויסער פרוכט־גארטן. אין א קלענערע געביידע נאכן קאשטשאל זיינען געווען דער גאלאנטעריי געשעפט פון טשערנע לובטשאנסקי (באקאנט מיטן צונאמען „טשערנע מערעמונטשיכעס״); דער פריזירער לאסקין, א שפייז־קראם און גאלאנטעריי־קראם פון שמואל באטווינסקי, אין ראג פון רב״ס (ר' מרדכי'לעס) געסעלע. דארטן איז אויך געזעסן א גאלדשמיט מיטן נאמען שאפירא. אין רב'ס גרויסן ווינקל־מויער האבן אויפן צווייטן שטאק געוווינט דער רב ר' מרדכי'לי און זיין זון ר' זיידל. אין אונטערשטן שטאק — דער געשעפט און וואנונג פון ר' אהרן מאנאסעוויטש, א מעל־קראם דער אפטייק־געשעפט פון רפאל קאפלינסקי, פריהער דער מאנופאקטור־געשעפט פון אבא שאכנערס.

אנטקעגן דעם צווייטן שמאלן זייט פון ראד־קראמען האט זיך געפונען דער גלאז־געשעפט פון ר' יצחק קוניצע און א לאנגע רייהע פון רימער קרעמלאך, ביזן מויער פון ה' זעליקאווסקי, ווו ס'איז געווען זיין האטעל „וויקטאריע״, וועלכער איז געווען דער אנגעזעענסטער אין שטאט, און אונטן — דער אפטייק־געשעפט פון אייבעם פון זיינע זין.

די האנדלס־גאס ציט זיך ווייטער פון דעם רב'ס מויער צום מארק־פלאץ. נאך דער גאס וואס פירט צום שולהויף, קומט דער מויער פון ירוחם לעווינשטיין ווו ס'איז געווען דער גרויסער באקאליי און פארב־געשעפט פון מאיר מעשל. נאך אים גייט דער אפטייק־געשעפט פון באסקיר, דער קינא פון יעליאן, דער טויער וואס האט געפירט צו דעם פאטאגראפישן אטעליע פון נאטקאוויטש, דער גרויסער וויין און געטראנקען־געשעפט פון וואלף שיינבערג, עטלאכע קלענערע קראמען, דער האטעל „פעטערבורג״ פון שואל קווינט און אין ווינקל דאס פאפיר־קרעמל פון אלפערשטיין. דאס הויז פארן ווינקל האט געהערט צו ר' איצעלע אסתרקעס. (אסתרקע איז געווען אנ'אשת־חיל, אנ'אייניקל פון בעל „אפיקי יהודה״). דערנאך קומט בורשטיין'ס מויער ווו ס'האט געוווינט ר' אלחנן ז״ק, דער מורה הוראה. לייגג אויס דער גאס קעגנאיבער דעם מארק־פלאץ איז געווען די שפייז־קראם פון נחמה־קע און יהושע קרופעני; אין דער פאלגענדער געביידע דער פאפיר־געשעפט פון צבי שפירא, דער חזיר־פלייש געשעפט פון דעם דייטש מאיענקא, די געסעלע פון שלמה־מאיר רובינאווסקי, דער „סטאראסטא״, וואס האט געפירט צום שולהויף, דער שיינק פון משה ברעווערע, די שפייז־קראמען פון מנשה ראטנער און זאקליאס און א שערעריי, אין צוויי־שטאקיקן הויז פון שניידער אהרן סאלאמיאנסקי. אויפן ראג שולהויף און רוזשנאיער גאס — דאס געשעפט פון פארב און בוי־מאטעריאלן פון אייזל שערעשעווסקי; אויפן צווייטן ראג פון סקראבעווער און רוזשנאיער גאס, קעגנאיבער דעם מארק־פלאץ, — אין קעוועס'עס מויער — דער גרויסער בוד־און צייטונג־געשעפט פון יוסף רעזניקאווסקי (ווו אויפן צווייטן שטאק איז אין די 20־קער יארן געווען דער „מושב־זקנים״). אין שכנותדיקן הויז איז געווען א געשעפט פון א זייגער מאכער און אין קעלער די בייגל בעקעריי פון לייקע דאבעס. נאכהער גייט ר' שמעון קאפעליאוויטשעס (דעם חסידישן־רבינ'ס איידעם) — שניט־געשעפט, עובדיה דעם בעקערס (דוניעץ) בעקעריי און קאנדיטאריי, דאס הויז און געשעפט פון טעוול לעמקין, דעם שטעפער.

אנהויבנדיק פון צווייטן זייט פון האנדלס־גאס, קעגנאיבער מעשל'ס געשעפט, זיינען געווען אין ווינקל — דער גלאז־געשעפט פון איטשע קוניצע, זיין ברודער מיכל'ס שפייז־קראם, א קאנדיטעריי, דער גרויסער גלאז־געשעפט פון שמעון אנעקשטיין, דער דעליקאטעסן־ געשעפט פון שרה'קע דער קליינער און דאס באנק־הויז פון נחום לאזינסקי. נאך דעם הויז — א שיינק. אויפן ווינקל פון א געסעלע וואס האט געפירט צו בערנארדינער גאס איז געשטאנען דאס צוויישטאקיקע הויז פון נחום יאקימאווסקי, ווו ס'איז געווען אויפן ערשטן שטאק דער שיינק פון מאיר שעליובסקי. נאך אים, אויפן צווייטן ראג פון זעלבן געסעלע — יהושע־אליעזר קוניצע'ס נאפט־געשעפט, וועמענס איידים איז געווען דער לערער און „התאחדות״־טוער ז. ווערעביאווסקי. פאלגענדיק ווייטער דעם רונדיקן מארק־פלאץ איז געווען דער אפטייקגעשעפט פון ר' ביינוש שמיט, דער מעל־געשעפט פון בטלן און א וועשעריי. פון דארט, האט א שמאל געסעלע געפירט ביז צום ברעג פון טייך, פארביי יאכוועדאוויטשעס הויז און הרצל יורש'ס הייזער. נאכן געסעלע — דער שיינק פון „אלטע יששכרטשיכעס״ — רעזניק (די מוטער פון משה און מיירים רעזניק). נאך דער גאס צום „נאראדני דאם״ איז געווען די געביידע פון „וואדאפראוואד״ (וואסער־לייטונג פון שטאט) און דאס שיינע הויז פון „אלטן בחור״ שערעשעווסקי, דאס לאנגע הויז פון פערד־הענדלער שלמה סוטשקעס, ווו ס'זיינען געווען עטלאכע שיינקען פאר די אנפארנדע פויערים אין די מארק טעג. אין ווינקל מארק־פלאץ און סקראבעווער גאס, אין הויז פון זעלבן באלעבאס איז געווען דער ניט־גרויסער סוחרישער האטעל „צענטראל״ פון מענדל ביזשאנסקי — מערעמינסקי.

אין צענטער מארק־פלאץ איז געשטאנען א „פאמיאטניק״ (אַ „דיינקמאל״) לזכר דאס אונטערדריקן דעם פוילישן אויפשטאנד קעגן די רוסן פון 1863, אונטער וועלכן, ווי מען האט געזאגט, איז געווען א גרויסע הייל. דעם דיינקמאל האט די מאכט אראפגעווארפן גלייך אין אנהויב פון דער פוילישער הערשאפט אין 1919/20

פארקער אויף דער שטשארע

אויף דער שטשארע (אדער ריכטיקער געזאגט, אויפן קליינעם אגינסקי־קאנאל וואס איז געגאנגען דורך סלאנים) איז ניט געווען קיין רעגולערער פארקער פון שיפן; מען האט אזעלכע איבערהויפט ניט געזען, אויסער דעם שיינעם „פאראחאד״ [1]) פון „וואדנעם נאטשאלניק״ [2]), וועלכער האט אויסגעזען ווי א שיינע פאסאזשיר־שיף אין א קליינעם פארמאט, געפארבט מיט ווייסן לאק, וועמענס „אנקער״ איז געהאנגען אויף דער זייט נאנט צום שיף־עק. א „רעטונגסבייגל״, געפארבט אין ווייס מיט רויטע פאסן איז געהאנגען אויף דער וואנט אויף דער „פאלובע״ [3]). ווען דער פאראחאד האט געפייפט, האט מען דערהערט גאנץ ווייט אין שטאט, און מיר, יינגלאך, האבן שוין געוווּסט וואס דער פייף באַ־

דייט: אז די שיף גרייט זיך ארויסצוגיין פון איר „פריסטאן" [4], אויף דער דאמבע, וועלכער איז געווען כמעט שטענדיק פארמאכט. פארשטייט זיך, אז מיר, חברה, זיינען ניט געווען פויל און מען פלעגט זיך אלאז טאן אין א געלאף צו דער דאמבע און אנקומען אין ריכטיקן מאמענט ווען די שיף גייט לאנגזאם־ארויס פון איר פלאץ, שווימט זיך רוהיק און לאזט זיך חשיבות'דיק לאנגזאם פאראויס ארויף וואסער. אין אונדזערע, יינגלשע אויגן האט די שיף אויסגעזען ממש ווי א „פעליקאן" [5]), וואס מיר האבן געקענט פון בילדער, ווי ער האלט אויפגעלייגט די פליגלען, מיטן קאפ פאראויס און באוועגט זיך רוהיק איבערן וואסער.

אויף דער שטשארע זיינען טאקע ניט געגאנגען קיין שיפן, אבער עס איז דאך געווען א לייכטע באוועגונג אויפן טייך, דאס זיינען געווען די „לאדקעס" [6]), די קליינע שיפלאך, באוועגט מיט „וועסלעס" [7]), וואס „אברהמ'קע פון די לאדקעס" (אזוי איז ער געווען באקאנט אין שטאט) האט געבויט ביים ברעג־טייל פון טייך אנטקעגן ברעגער גאס. די לאדקעס זיינען געווען שיין געפארבט, געווען צווישן זיי רויטע, גרינע, געלע און פון אנדערע פארבן. אברהמ'קע פלעגט פארדינגען די לאדקעס פון שעה. יעדער לאדקע איז געווען פארזען, לויט איר גרויס און צאל פארער, מיט דער געהעריקער צאל פון וועסלעס.

אין אנהויב יארהונדערט פלעגן שוין יידישע יוגנט, בחורים מיט מיידלאך, ארויספארן אויף א שפאציר ארויף־וואסער צום שאסיינעם וואלד, און נאך א גוטן אנמאטערן זיך פון פירן די לאדקע געגן דעם שטראם, פלעגט מען נאכדעם מאכן א פיקניק אין וואלד. צוריקוועגס, מיטן שטראם, פלעגט שוין די לאדקע גיין לייכט. מען פלעגט אויך פארן מיטן שטראם אין דער ריכטונג צום אייזערנעם בריק וואס איז געווען אטייל פון דער אייזנבאן ליניע און ווייטער, ווו דער קליינער קאנאל פלעגט זיך פאראייניקן מיט דער שטשארע. עס זיינען אויך געווען פישער, ניט פיל, וועלכע פלעגן זיך באדינען מיט קליינע צוגעפאסטע שיפלאך.

אין די זומער חדשים איז געווען א שטארקע באוועגונג פון „פליטן" [8]). יעדער פליט איז געווען לאנג ארום 80—100 מעטער. די קלעצער זיינען געווען געבונדן צווישן זיך מיט צווייגן אין דער ברייט און יעדער בלאק פון די געבונדענע קלעצער איז געווען געבונדן צום צווייטן ענלעכן קלעצער־בלאק. אזא פליט איז געפירט געווארן דורך א 5—6 פויערים אראפ וואסער פון די וועלדער אין פאלעסיע איבערן גרויסן אגינסקי־קאנאל, דורך דער שטשארע און ניעמאן, אזש ביז מעמעל אין דייטשלאנד.

די פויערים האבן פארטיילט צווישן זיך די ארבעט. בראש איז געשטאנען א פויער מיט א לאַנגען „פריז" [9]) אין האנט, מיט וועלכן ער האט רעגולירט די ריכטונג פון פליט. און לענג אויס דעם פליט זיינען געשטאנען נאך אייניקע פויערים מיט די זעלבע מכשירים ווי דער ערשטער. אויפן פליט איז געווען איינגעארדנט א שטרייענע ביידל צום שלאפן, ווען דער פליט פלעגט איינגעאנקערט ווערן ביינאכט.

עס איז אויך געווען א ספעציעלער העכערער פלאץ בעדעקט מיט ערד, ווו די פליטניקעס האבן געקאכט זייער עסן.

די באוועגונג פון די פליטן אויף דער שטשארע פלעגט אנהאלטן א גאנצן זומער, און האט געדינט דעם האלץ־האנדל און עקספארט פון די בעסטע האלץ־מאטעריאלן נאך דייטשלאנד. דער האנדל איז געווען אן אויסנאם אין די הענט פון יידישע סוחרים.

א קאפיטל פאר זיך איז געווען א שיף וואס פלעגט 1—2 מאל אין א זומער אראפקומען אין סלאנים מיט טעפ מכל המינים. וואכן לאנג פלעגן סלאנימער באלעבאסטעס אויסקוקן דאס אריינקומען פון דער שיף מיט די טעפ. איבערהויפט פלעגט זי אנקומען אין די טעג צווישן פסח און שבועות און אויך ערב ימים־נוראים ווען מען דארף באנייען דעם טעפ־אינווענטאר.

זיי פלעגן אפט אראפגיין צום ברעג פון טייך זען „צו זי איז שוין דא"; אנדערע פלעגן בעטן די מענער און קינדער וואס גייען זיך באדן צום טייך צו „כאפן א קוק צו די שיף שטייט שוין". שכנות פלעגן ביי יעדן שמועס בארירן דעם ענין פון דער שיף. מען פלעגט אויסקוקן אויף דער שיף מיט די טעפ ווי, להבדיל, די פרויען פון די פישער, נאך א שטורמישער נאכט אויפן ים פלעגן אויסקוקן דאס אנקומען פון די מענער...

ביי איר אנקומען, פלעגט די שיף אנקערן ביים ברעג פון אברהמ'קע פון די לאדקעס, פארן באליאנער בריק. פארשטייט זיך, אז אברהמ'קע האט געהאט א ביסל פרנסה ביים צובינדן די שיף, אויסלייגן דיקע ברעטער, צו מאכן א באקוועמען ארויפגאנג מיט פארענטשעס צום שיף. דאס איז דאך מערסטענס פאר פרויען, דארף זיין א זיכערער ארויפגאנג.

עס פלעגט ניט נעמען לאנג און גאנץ סלאנים פלעגט שוין וויסן, אז די שיף מיט די טעפ איז אנגעקומען. די פרויען פלעגן זיך אלאז טאן צום שיף פון אלע ריכטונגען פון שטאט. די שיף איז געווען א גאנץ גרויסע: טעפ, ליאכינעס, ליאקן, טיגלען פאר וואזאנעס, שיסעלאך מכל המינים זיינען געווען אויסגעשטעלט אויף די אויפגעבויטע אין דערהויך פאליצעס. די טעפ זיינען געווען געוויינלאכע פון ליים געברענטע און אויך „פרוזשינער" גלאזורטע מיט גרינגעלן לאק.

דער פארקויף איז געווען ניט נאר פאר באלעבאסטעס, נאר אויך פאר די טעפ־קרעמערקעס, און דער טעפ־יריד איז געווען גרויס.

ערקלערונגען פון ווערטער

1). „פאראכאד", א רוסישער ווארט, וואס באדייט דאמפשיף און איז באנוצט געווארן אין ליטוויש־רוסישן יידיש, מערסטנטייל טערמינען אין צוזאמענהאנג מיטן שיף — און וואסער — וועזן פון דער רוסישער אפשאמונג.

2). „דער וואדנער נאטשאלניק", דער רוסישער רעגירונגס־אנגעשטעלטער, וועלכער האט פארוואלטעט מיטן פארקער אויף די וואסער־וועגן. אין סלאנים פלעגט מען אים רופן בקיצור: „דער וואדנער". דער „האפן" פון וואדנעם אין סלאנים איז געווען אומגעפער אין מיטן פון דעם צענטראלן דאמבע־שפאציר,

אויף דעם קליינעם אגינסקי־קאנאל וואס האט דורכגעשניטן די שטאט.

3). „פאלובע" — אויך א רוסיש ווארט: דער דעק פון שיף.

4). פריסטאן" — דער האפן אויף דער דאמבע, ווו די שיף פון וואדנעם פלעגט אנקערן.

5). פעליקאן" — איין פויגל.

6). „לאדקע" — קליינע הילצערנע שפאציר — אדער פיש־פאנג־שיפלאך.

7). „וועסלעס" — די הילצערנע רודער־שטאנגען, וועלכע די־נען פון ביידע זייטן פון לאדקע, צו באוועגן איר.

). „פליט" — איז א פארייִדישונג פון רוסישן ווארט „פלאט", וואס האט א באדייט א האלץ־טראנספארט מיטן וואסער.

9). „פריז" — לאנגע פלעקער צו מאנעווירן די פליטן.

צבי חומסקי ז״ל

הלך לעולמו במיאמי (פלורידה) אשר בארצות הברית חברנו היקר צבי ואני הכרתיו מנוער, והוא עודנו צעיר לימים היה חדור הכרה ציונית עמוקה אשר נבעה מעמקי נשמתו. בהיותו בן שבע־עשרה בערך הוא ארגן ילדים ונע־רים במסגרת „נפש בריאה בגוף בריא" לחלוציות לקראת עליה לארץ ישראל. הוא קיים לחניכיו תרגילי־סדר ברוח יסוד מוצק של „השומר הצעיר" שהמשיכו בו האחים אלעזר

צבי חומסקי אחרי שנפצע במאורעות תרפ״א ביפו

ויעקב שפירא בהצלחה רבה והיה מפורסם בכל רחבי פולין כאחד הסניפים של התנועה המאורגנים והטובים ביותר.

צבי בעצמו היה בין ראשוני המגשימים ועלה לארץ ישראל כחלוץ בשנת 1921, אולם איתרע מזלו ועם רדתו מעל האניה לבית העולים ביפו נתקל בערבים שהשתוללו בעיר ובסביבות בית החלוצים וערכו פרעות. צבי שהתגונן בידים ריקות נגד ההמון הפרוע נפצע קשה בעיניו ונחבל בכל גופו וכל תכניותיו החלוציות נופצו. פצעי עיניו החמו־רות חייבוהו לצאת מן הארץ ולהנתח בוינה. אולם לא עלתה לו ארוכה ונשאר נכה. מחוסר יכולת לעבוד חזר לסלונים בבריאות כללית לקויה, נוסף לעיגיו הפצועות ללא תקנה.

צבי בעל המזג החם, הדייקן והיודע למלא פקודות ולתתן, לא מצא מנוחה לנפשו הסוערת. לאחר שהייה מסויי־מת בבית נסע לארצות הברית לחפש מזור לעיניו, אך גם שם לא נרפא וכך השתקע בארצות הברית.

במשך כל שנות חייו במדינה זו חי את חיי הארץ, עקב אחרי כל מאורע בה ושאף לבוא לארץ ישראל, אשר מסיבות שונות לא נתאפשר לו הדבר. הוא היה שם חבר פעיל ב„נאציאנאל ארבעטער פארבאנד", פעל בהתמסרותו הטבעית במפעל למען ארץ ישראל וה„באנדס" כהתפרקות זמנית עד יבוא להשתקע בארץ.

פעמיים ביקר מארצות הברית בישראל ובבקורו האחרון בלויית אשתו גלוריה והוא חולה־לב ולקוי בראייה, היה מלא שמחה מן ההתפתחות שמצא במדינת ישראל, אולם לבו ה־חולה דאב שלא יכול היה להיות שותף במשך כל השנים בבנין הארץ. הוא הביע תקווה כי עוד יוכל לבוא לחיות את שנותיו האחרונות בארץ משאת נפשו. מה רבה היתה שמח־תו לשבת עם חברים ולהעלות זכרונות מימי החלומות בס־לונים, על הצורך להקים כח עברי להגנה ולהתישבות.

ה„צבי" ישראל, עליך יאמר, חלמת על כח עברי להגנה ושביום הגיעך לחופי הארץ נוכחת בעליל בדחיפותו, אך בידיים ריקות נגד פורעים לא יכולת עמוד ונפלת — הוכ־רעת. „איך נפלו גבורים"? נעמת לי מאוד אחי צבי היקר.

עם שובו לארצות הברית מבקורו האחרון בישראל, הלך מצב בריאותו ורע; לא היה מסוגל לכתוב במו ידיו ובעזר בידי אשתו, מלוותו בחיים המסורה לו, בכתיבת מכתב, עד שבא המוות ונתק את פתיל חייו ואתם חזונו.

יהא זכרו היקר לי ברוך וישאר לעד בזכרון חבריו המעטים שעודם בחיים וחניכיו הנפוצים בכל הארץ שנטע בהם את אהבת המולדת וההגשמה.

הערת המערכת: ר׳ עוד שתי רשימות של יוסף דרור בכרך זה: במדור „לבדי" ובמדור יקותיאל צ׳פלבסקי.

המשך הזכרונות מסוף המאה התשע עשרה והתחלת המאה העשרים

המשך פון די זכרונות פון סוף ניינצנטן און אנהייב צוואנציקסטן יארהונדערט

הרב ר׳ יוסף שערעשעווסקי ז״ל

פון בעל „חלקת מחוקק״ ביז׳ן בעל „נועם ירושלמי״

זכרונות וועגן סלאנימער רבנים, שולן און בתי־מדרשים

איך בין געבארן אין סלאנים אין תרכ״ה (1865). אין מיינע קינדער יארן האב איך זיך אנגעהערט פיל מעשיות וועגן אמאליקע סלאנימער רבנים. איך געדיינק ווי די זקני־הדור פלעגן דערציילן געשיכטעס פון בעל „חלקת־מחוקק״, פון ר׳ שמשונ׳ען, פון ר׳ שלמה מינץ, פון אמאליקע לומדים, מנהגים און די פארשיידענע בתי־מדרשים.

וועגן סלאנימער רבנים פון פאר׳ן „חלקת־מחוקק״ האב איך ניט געהערט. דער „חלקת־מחוקק״ האט געדאוונט אין א הילצערנעם בית המדרש אויפן שול־הויף, דאס איז געווען אין די צייטן ווען מ׳האט געבויט (אדער איבערגעבויט) די גרויסע שול (אומגעפער אין יאר ת״ב). א סברא, — האט מען דערציילט, — אז אויפ׳ן ארט פון דער גרויסער שול איז געשטאנען א הילצערנער בית־המדרש, וואס ס׳איז דאן געווען דער צענטראלער בית המדרש פון דער קהלה, וועלכע איז נאך געווען א קליינע אין צאל. און אט אין דעם הילצערנעם בית־המדרש האט געדאוונט דער דאמאלסדיקער מרא דאתרא ר׳ משה לימא, באקאנט מיט זיין חיבור „חלקת־מחוקק״.

פון די רבנים וואס נאך אים, — האט מען פיל דערציילט וועגן ר׳ שמשונ׳ען. אין פארבינדונג מיט אים האט מען שטענדיק דערמאנט ר׳ איצעלע גינשפריקער. ר׳ איצעלע איז געווען א זון פון „בעל־הפרדס״ דעם קעניגסבערגער רב. ער איז געווען א גרויסער למדן און האט געקענט אליין זיין א רב. נאר זייענדיק אין די יונגע יארן אין קעניגסבערג, האט ער זיך אנגעהויבן פארנעמען מיט מסחר. נאכדעם ווי ער האט זיך באזעצט אין סלאנים, האט ער פארבונדן האנדלס־באציהונגען מיט קעניגסבערג, וואנען ער פלעגט פראווינץ. ער איז אויך געשטאנען אין האנדלס־פארבינדונגען מיט ווילנע, קאוונע, און ווארשע. מען האט דערציילט, אז דאס האט ר׳ איצעלע אראפגעבראכט ר׳ שמשון׳ען אין סלאנים. די רביצ׳ן, ר׳ שמשון׳ס פרוי, איז געווען א שוועסטער־קינד פון ר׳ איצעלען.

ר׳ איצעלע איז געווען א מעורב בין הבריות. ער האט געקענט גוט ריידן דייטש, וואס ער האט זיך אויסגעלערנט אין קעניגסבערג. ער איז געווען באפריינדעט מיט ר׳ יהושע׳לע אושצער (געמיינט ר׳ יהושע צייטלין. — רעד.), וועלכער פלעגט קומען צו זיין פאטער אין קעניגסבערג. ר׳ איצעלע פלעגט אויך פארן אין אושציע (אין דעם גוט פון ר׳ יהושע צייטלין. — רעד.). ער איז אויך געווען א מקורב צום סלאנימער דוכס (געמיינט דעם העטמאן פירשט מיכאל אגינסקי, וועלכער איז דאן געווען דער אייגנטימער פון סלאנים. — רעד.).

ר׳ שמשון איז געווען א גרויסער בקי און דער ווילנער גאון האט זייער געהאלטן פון אים. ער פלעגט זיין אנ׳אפטער גאסט ביים גאון און פלעגט אים אויסלייהען זעלטענע ספרים. איבערהויפט איז ר׳ שמשון געווען שטארק אין מסורה פון ש״ס. ווען ס׳פלעגט זיך מאכן אמאל א פראגע וועגן א ריכטיקע מסורה, פלעגט דער גאון אנפרעגן ר׳ שמשונ׳ען זיין מיינונג. מען האט דערציילט, אז איינמאל האט דער גאון אראפגעשיקט קיין סלאנים ר׳ חיים וואלאזשינער און ר׳ יהושע צייטלינ׳ען, אז זיי זאלן קלאר מאכן ביי ר׳ שמשון׳ען א געוויסע מסורה אין ש״ס. די זקני הדור האבן אפילו געוווסט צו דערציילן געוויסע פרטים פון זייערע געשפרעכן מיט ר׳ שמשון׳ען. אזוי געדיינק איך די מעשה, אז ר׳ שמשון

האט אריינגעזאגט ר' יהושע'ן: „אל תתוודע לרשות" — ער האט געמיינט מיט דעם ר' יהושע'ס באנטקייט צו פאטיאמקי־נען, דורך וועלכן ער איז דאס געווארן אנ'עושר און קרוב למלכות.

ר' שמשון איז געווען א גרויסער דרשן און אין זיינע צייטן האט סלאנים ניט געהאט קיין מגיד, און דער רב איז אויך געווען גלייכצייטיק דער שטאט־מגיד. דער בעל „אפיקי־יהודה", הרב ר' יהודה־לייב עדעל איז געווארן שטאט־מגיד אין די צייטן פון הרב ר' שלמה מינץ. אין „פנקס־הקהל", וואס איז פארברענט געווארן און דער גרויסער שריפה פון יאר תרמ"א (1881), זיינען געווען תקנות וואס ר' שמשון האט איינגעפירט. אויך אנדערע זאכן זיינען געווען דארטן פארשריבן אין זיין נאמען. וועגן צוויי „פארשרייבונגען" וואס זיינען געווען פארבונדן מיט אים, געדיינק איך, ווי כ'האב זיי געהערט דערציילן פון זקני הדור. איינע פון זיי האט געהאט צוטאן מיט א תקנה. דער בעל „אפיקי־יהודה" האט איינמאל, אריינקוקנדיק אין פנקס, דערזען פארשריבן א תקנה וואס האט געשטאמט פון א דרייסיק יאר צוריק, און אונטער דער תקנה איז געווען אנ'אומפארשטענדלעכע אונ־טערשריפט: „וחם השמש ונמס", וואס ס'איז א טייל פון א פסוק פון פרשה בשלח, פון ספר שמות. דער „אפיקי־יהודה" און די מענטשן וועלכע זיינען געווען מיט אים האבן ניט פארשטאנען וואס דאס באדייט. נאר סוף־סוף האט זיך געכאפט דער „אפיקי־יהודה", אז דאס איז א נוטריקון פון די ווערטער: וחתמתי מטה הקטן שמשון מסלונים...

די צווייטע זאך איז געווען פארשריבן, ווייזט־אויס, שוין נאכדעם ווי ר' שמשון האט פארלאזן סלאנים און האט אנגענומען די רבנות פון קעניגסבורג. אין א גרויסער שריפה וואס איז געווען אין סלאנים, זיינען פארברענט געווארן אלע זיינע ספרים ווי אויך כתבי־יד. ער האט זייער געטרויערט און האט אין א דרשה אין דער גרויסער שול באקלאגט דעם פארלוסט פון די ספרים, אויסשרייענדיק: „בהגיגי תבער אש!" — ווייזט־אויס, אז דער רושם אין שטאט איז געווען אזוי גרויס, אז די ראשי־הקהל האבן דאס פארשריבן אין פנקס, געוויס שוין נאך ר' שמשון־ס פארלאזן די שטאט, ווייל נאך דער שריפה איז ער שוין לאנג אין שטאט ניט געבליבן.

וועגן מויערנעם בית־המדרש האט מען דערציילט, אז ער איז געווארן אויפגעבויט אין די יארן תק"ן—תקנ"ב (1790—1792), אומגעפער און דער צייט ווען ר' שמשון האט פארלאזן די שטאט. ניט אויסגעשלאסן אז פאר דעם איז אויפן זעלבן ארט געשטאנען א הילצערנער בית־המדרש. און מעגלעך, אז נאך א שריפה (אפשר טאקע די שריפה אין וועלכער ס'זיינען אויך פארברענט געווארן די ספרים פון ר' שמשון'ען) האט מען אויפ'ן זעלבן ארט אויפגעבויט א מויערנעם בית־המדרש, וועלכער האט שוין פון דאן־אן געטראגן דעם נאמען „מויער".

די צעכישע בתי־מדרשים (ד. ה. וועלכע זיינען געווען געבויט דורך פארשיידענע צעכן, אדער בעלי־מלאכות־פאכן) זיינען געווען אין סלאנים, פון „קדמונים־אן", ווי די זקני הדור פלעגן זאגן. אזוי זיינען די שניידערשע, שוסטערשע, קירזשנערשע, קצבישע (ז"ץ) — זייער אלטע בתי־מדרשים. דער בעל־עגלה'שער בית־המדרש איז אנט־שטאנען שפעטער. ס'איז אמאל אפילו געווען א סופרי'שער בית־המדרש. ער איז געשטאנען הינטער די שניידערשע און הילצערנע בתי־מדרשים. ער האט זיך נאכהער פאראייניקט מיטן קירזשנערשן. אנ'אלטער בית־המדרש איז אויך חברה־שטיבל (פון חברא־קדישא). איך האב געהערט אז חברה־שטיבל איז געווען אפגעברענט אין יאר תר"ט (1849) און ווידער אופגעבויט געווארן און תר"י (1850). אנטקעגן חברה־שטיבל איז אמאל געשטאנען א ברונעם, און מען פלעגט אפילו דארטן גיין צו תשליך*).

וואס ס'איז שייך חסידישע שטיבלעך, איז די ליובאַ־וויטשער זייער אנ'אלטע. זי איז געווען אויפ'ן זעלבן ארט זינט איר גרינדונג. א סברא, אז די שטיבל איז גע־גרינדעט געווארן אין די ערשטע יארן פון דער אנטשטיי־אונג פון ליובאוויטשער חסידות. אין סלאנים זיינען שטענ־דיק געווען א היבש ביסל ליובאוויטשער חסידים.

שפעטער אין די צייטן פון דער ליאַכאוויטשער חסי־דות איז געווען אין שטאט אויך א ליאַכאוויטשער שטיבל. זי האט זיך געפונען אין הויז וואס האט נאכהער געהערט צו ר' חיים־איטשע ברודע.

מיטן אנטשטיין פון סלאנימער חסידות איז די ליאַכאַ־וויטשער שטיבל פארלאזן געווארן, און די ליאכאוויטשער חסידים זיינען אריבער צום סלאנימער רבי'ן.

די סלאנימער שטיבל (ד. ה. דער „הויף" פון ערשטן סלאנימער חסידישן רבי'ן — רעד.) איז פריהער געווען נעבן דער אמאליקער געבײדע פון דער ישיבה, קעגנאי־בער דעם יורדזיקער בית־עולם. ערשט־שפעטער האבן ריי־כע סלאנימער חסידים געשאפן א פאנד און אפגעקויפט דאס גרויסע הויז מיטן גארטן אויף סקראבעווער גאס, וואס ס'איז געווארן דער וווין־ערט און צענטער פון אלע סלאני־מער חסידים פון גאנצן געגנט.

איך געדיינק זייער גוט די שריפות פון די יארן תרל"ה און תרמ"א. אין שטאט האט מען גערעדט, אז כל־זמן ר' אייזעלע האט געלעבט, זיינען אין שטאט ניט געווען קיין גרויסע שריפות בזכות פון רב. והא־ראיה, — האט מען דערציילט, אז איינמאל איז אויסגעבראכן א שריפה שבת אין־דערפרי, ניט ווייט פון ר' אייזעלעס הויז. ס'איז גע־ווארן א געלויף און א פאניק, ווי בעת א שריפה. ר' איי־זעלע האט בארוהיקט די מענטשן וואס זיינען געווען מיט אים, האט אויסגעשפרייט די הענט איבער זיינע ספרים און האט געזאגט: מער וועט ניט ברענען! — ס'האט דאן אפ־געברענט נאר איין הויז.

אין א פאר יאר ארום נאך ר' אייזעלעס פטירה, איז אויסגעבראכן אין 1875 (תרל"ה) די גרויסע שריפה אויף ברעג. אזוי ווי מ'האט געדיינקט דעם „נס", ווי די שטאט איז געווארן פארהיט פון שריפות בזכות פון ר' אייזעלען, — האבן מענטשן, בעת דער שריפה אויף ברעג, געשריען:

---

*דער ברונעם איז אפגעשאפט געווארן אנהייב יארהונדערט.
ז' די זכרונות פון יוסף דרור (דערעטשינסקי). אין „פנקס־סלא־נים". דריטן באנד, ז' 166.

„לאמיר לויפן צום רבין!" — נאר וויזט־אויס, אז דער זכות פון ר' אייזעלעס נאכפאלגער, הרב ר' יאסעלע רייזין, איז שוין ניט געווען אזוי גרויס, ווי ר' אייזעלעס: אין דער שריפה האבן דאן אפגעברענט אייניקע גאסן און געסלאך אויפ'ן ברעג.

אגב, ר' אייזעלע איז אליין אויך געווען שטארק זיכער אין זיין גרויסן זכות אפצוהיטן פון שריפות. ער האט אמאל געזאגט, — און כ'געדיינק דאס זייער גוט: „ווי איך בין רב וועט ניט זיין קיין שריפה"...

אין די צייטן פון ר' יאסעלע רייזין איז געווען די גרויסע שריפה פון תרמ"א. מען האט דאן פיל גערעדט אין שטאט, אז פאגראמשטשיקעס האבן דאס אונטערגעצונדן. ס'האבן דאן אפגעברענט די גאסן רוזשנאיער (אזש ביזן בית־עולם), יורדזיקע, שול־הויף, דער מארק, ברייטע, פאר־נעסוועער, און נאך אנדערע גאסן און געסלאך. די גרויסע שול האט אפגעברענט אינווייניק, ס'זיינען געבליבן גאנץ די ווענט און דער דאך. די לאגע אין שטאט איז געווען שרעקלאך. מענטשן האבן זיך געוואלגערט אויף די פעלדער. נאר ס'האט אנגעהויבן גלייך פליסן הילף פון שטעט און שטעטלאך ארום. אסך הילף איז דאן אנגעקומען פון מאסקווע און קיעוו ווו ס'האבן געלעבט פאמיליעס אפשטאמיקע פון סלאנים. אויך האט די שטאט ארויסגעשיקט שלי־חים אויף צוזאמלען מיטלען כדי אפצובויען די שול און בתי־מדרשים. איך געדיינק, אז איינער פון זיי איז געווען דער שטאט־חזן ר' יאשע סלאנימער. און ווירקלעך אין א קורצער צייט ארום האט זיך אנגעהייבן א גרויסע בוי־באוועגונג אין שטאט, און די גרויסע שול אינעווייניק האט זיך פארבויט שענער ווי ס'איז געווען פריהער. אויך האט זיך די ישיבה שנעל צוריק אויפגעבויט.

(געהערט פון בעל־הזכרונות און פארצייכנט דורך ק. ל.).

זכרונות על המגיד ר' משה יצחק דרשן („המגיד מקלם")

זכרונות וועגן מגיד ר' משה יצחק דרשן („דער קעלמער מגיד")

ד"ר י. מוקדוני

איך האב געהערט אין סלאנים דעם קעלמער מגיד

איך האב אין מיין יוגנט געהערט אין סלאנים דעם בארימטן קעלמער מגיד ר' משה־יצחק דרשן. דאס איז געווען אין די יארן, ווען כ'האב געלערנט אין דער סלאנימער ישיבה.*). ער האט אויף מיר געמאכט א געוואלדיקן רושם. איך בין וואכן און וואכן ארומגעגאנגען א צעטראגענער און א הייס־תשובה'דיקער.

דער קעלמער מגיד האט פארמאגט א געוואלדיקן טעמפע־ראמענט. ער איז געווען א הייסער, א ברויזנדיקער רעדנער און האט ממש געברענט פון גלויבן און יראת־השם. זיינע א דרשה פלעגט דויערן א פאר שעה. און זיינע טעמעס זיינען כסדר געווען אקטועלע, פשוטע און פארשטענדלעכע אפילו פארן גרעסטן עם־הארץ. דאס טאגטעגלעכע יידישע לעבן מיט זיינע קליינע און גרויסע זינד זיינען געווען זיינע טעמעס.

ער פלעגט טרעפן ממש אין פינטל אריין. יעדערער האט זיך געפילט אז דאס רעדט ער צו אים, אז ער לייגט אויס זיינע זינד אפן. ער האט געשטראפט יונגע ווייבלאך פארן טראגן אייגענע האר; ער האט געשטראפט דעם קרעמער פאר

*) די זכרונות פון ד"ר י. מוקדוני וועגן די יארן וואס ער האט פארבראכט אין דער סלאנימער ישיבה, ז' „פנקס סלאנים", דריטן באנד, ז' 108.

פאלשע וואג און מאס; ער האט געשטראפט די, וועלכע זיינען געווען פארכאפט פון דער השכלה און ער האט גע־שטראפט פאר איבעריקן לוקסוס, פאר טייערע קליידער, פעלצן און צירונג.

— „מעשים טובים זיינען די אמת'ע, די טייערסטע און די שענסטע צירונג" — פלעגט ער דונערן, — די צירונג פון גאלד און דימענטן, פון פיינע קליידער און טייערע פוטערלאך קען דער מענטש ניט מיטנעמען מיט זיך אויף יענער וועלט. אבער מעשים טובים זיינען די איינציקע צירונג, וואס דער מענטש קען מיטנעמען אויף יענער וועלט". —

און אלע יידן פלעגן מסכים זיין מיט אים, און פון דער עזרת־נשים אין דער גרויסער שול, אדער אין מויערנעם בית־המדרש, ווו ער פלעגט דרש'ענען, פלעגט זיך הערן א כלי־פעריי... ער פלעגט דאס אלץ זאגן מיט א גוואלדיקן ברען.

אבער דאס גאנצע פייער זיינס האט ער אפגעשפארט אויף מאלן מיט די פינסטערסטע אבער שטארק־ראעליסטישע פארבן די שטראפן, וואס מען וועט באקומען אויף יענער וועלט פאר אט די טייערע רינגעלאך, אוירינגלאך, פוטערלאך, קייטעלאך און די זיידענע קליידער; פאר פאלשע וואג און מאס; פאר לייענען די טריף־פסול'ע ביכער און אזוי ווייטער. ער פלעגט דאס שילדערן מיט א גוואלדיקער קראפט. איר פלעגט ממש אליין זען די שטראפן. איר האט ממש געזען, ווי „זינדיקע" יידישע פרויען, אויסגעפוצטע אין עסיק און אין האניק, ווערן געבראטן אויפן פייער...

אין דער ווייבערשער שול פלעגט זיך אויפהייבן ממש א געיאמער און מאנסבילן פלעגן ווישן די טרערן אין די אויגן.

און ער האט זיך נישט באנוגנט בלויז מיט ריידן: אויף מארגן נאך דער דרשה פלעגט ער מיט עטלאכע בעלי־בתים גיין איבער די קראמען און זען, צו די וואג און מאס זיינען ערלעכע, און די קרעמער פלעגן מיט הארץ־קלאפעניש און אונטערטעניק באווייזן זייער וואג־און מאס.

ער איז נישט געווען קיין תורה־זאגער. ער איז געווען א מוסר־זאגער, א שטראפער, א מוכיח.

זיינע רעדנער־מאניערן זיינען געווען, פארשטייט זיך, אלט־מאדישע. ער פלעגט אנהייבן זיין זאגן מיטן אלטן אנגענומענעם ניגון, אבער ווען ער פלעגט זיך צעווארעמען, פלעגט ער ריידן איינפאך, קלאר אבער מיט שטורעם. ער איז געווען טויט־ערנסט. ער פלעגט זיך דערלויבן א משל, אבער קיינמאל ניט קיין שפאס.

איך האב געהערט אין סלאנים וועגן אים אזא מעשה'לע: ווען ער איז איינמאל, בעת זיינע לייגערע רייזעס איבערן תחום־המושב, געקומען אין א שטאט, זיינען געקומען די בעלי־בתים אים אפגעבן שלום־עליכם און זיך דורכשמועסן מיט אים וועגן די אנגעווייטאקטע מאראליש־רעליגיעזע פראגן אין זייער שטאט. די בעלי־בתים האבן אים באזונדערס געבעטן גוט אויסצומוסרן דעם עולם, פארוואס מען וויל ניט געבן קיין געלט אויף אויפבויען א פארקאן, א צאם ארום דעם בית־עלמין. דער בית־עלמין איז אפן, און ציגן און בהמות פאשען זיך דארט.

דער קעלמער האט עס אויסגעהערט און, — פארשטייט זיך, — אז ער האט מסכים געווען מיט די בעלי־בתים וועגן דער נייטיקייט צו ארומצאמען דעם בית־עלמין. שמועסנדיק מיט די בעלי־בתים, גיט ער זיי א פרעג:

— „קומען צו אייך אפט מגידים?" —

— „מגידים? ניין, נישט גאר אפט. אונדזער שטאט איז עפעס נישט פארקאכט אין מגידים. אונדזער שטאט איז פארקאכט אין חזנים. קומט א חזן — איז געפאקט די שול.

דא נישט לאנג איז געווען ביי אונדז א חזן, איז ער אוועקגעפארן מיט א מטמון געלט..." — האבן די בעלי־בתים פארענדיקט זייער באריכט.

אין אוונט איז פונדעסטוועגן געקומען א גאר גרויסער עולם הערן דעם קעלמער. א קלייניקייט, דער קעלמער מגיד? — אזא שם־דבר האט ער געהאט. און ער האט אנגעהויבן זיין דרשה אזוי:

— „בעלי־בתים פון אייער שטאט האבן זיך געקלאגט פאר מיר, אז דער בית־עלמין אייערער שטייט אן א צאם, און מען קען נישט ארויסקריגן ביי אייך קיין געלט אויף א צאם. אויך האבן מיר די בעלי־בתים דערציילט, אז אייער שטאט איז פארקאכט אין חזנים. קומט א חזן — פארט ער אוועק מיט א מטמון געלט. האבן זיי מיר געבעטן אויסמוסרן אייך. וועל איך אנהייבן מיט א פסוק. דער פסוק זאגט: „הקיצו ורננו שוכני עפר". הקיצו — כאפט זיך אויף, ורננו — און זינגט, שוכני עפר — טויטע. איז וואס איז דא פאר א שמחה מיט די טויטע, אז זיי זאלן זיך פלוצלינג צעזינגען? — אבער קומענדיק אהער אין אייער שטאט, האב איך פאר־שטאנען דעם טייטש פון פסוק און וואס דער דאזיקער פסוק מיינט. און מיינען מיינט דער פסוק אט וואס: הקיצו — כאפט זיך אויף, ורננו, זינגט און ווערט חזנים, שוכני עפר, טויטע פון אייער שטאט, — וועט איר האבן אויף א פארקאן ארום דעם בית־עולם, ווייל אייער שטאט האט ליב חזנים, און חזנים פארן אוועק מיט א מטמון געלט פון אייער שטאט..." —

איך האב זיך אנגעהערט אין סלאנים נאך אסך מעשיות וועגן דער וויציקייט זיינער און אויך וועגן זיין גרויסער תמימות.

יע, מגידים האבן געשפילט א גוואלדיקע ראלע. יידן פלעגן הערן גוטע מגידים מיט אפענע מיילער. געווען מגידים, וואס זייער אויפגאבע איז געווען א לייכטע. געקומען ריידן צו גוטע יידן וועגן יידישקייט. געווען אבער מגידים, וועמענס אויפגאבע איז ניט געווען לייכט, וואס ריידן שטרענגע שטראף־רייד און וואר'ענען מיט גיהנום... אזא איינער, — און דער בולט'סטער און וויכטיקסטער פון אט דער קאטעגא־ריע מגידים, — איז געווען דער „קעלמער מגיד", ר' משה־יצחק דרשן, וועמענס דרשות כ'האב געהערט אין סלאנים, און אויך אין מיין געבורט־שטעטל ליאכאוויטש.

אריה לייב הורוויץ

„מ'דארף שטארבן!" (צריך למות)

דרשה של „המגיד מקלם" בסלונים

את רוב המגידים המפורסמים בימי נעורי זכיתי לש־מוע: שמחה כהנא, אלייקים-געצל, שלום בצלאל צדיקוב, יצחק ניסנבוים ועוד, אך יותר מכולם נתרשמתי מהמגיד מקעלם. שמעתיו כמה פעמים. בכל ערב היה בית-המדרש מלא עד כדי דוחק נורא, והשומעים עמדו על רגליהם 2־3 שעות רצופות. דרשה אחת נשארה חרותה בזכרוני. זה היה בפרשת „ויחי". הוא אמר: „אנו קוראים בהפטרה של השבוע הזה על מותו של דוד: „ויקרבו ימי דוד למות ויצו את שלמה בנו לאמור אנכי הולך בדרך כל הארץ וכו'". — יש פה שאלה מטרידה: שלמה שהיה עתיד להיות „החכם מכל אדם", בוודאי היה חכם גדול גם בצעירותו. והנה — דוד שכוחותיו הגופניים הלכו ורפו — „ויכסוהו בבגדים ולא יחם לו". כל העם ידע והרגיש שימי המלך ספורים, וכבר נמשח שלמה למלוך תחתיו. בשעות-חייו האחרונות חפץ דוד להשאיר לבנו צוואה שתהיה ראויה להיזכר כל הימים. היתכן, שדוד יבזבז משיירי כוחותיו ורגעיו המצומצמים? למה זה אמר: „אנכי הולך בדרך כל הארץ" — דבר המובן מאליו? אבל האמת היא, שדווקא פה ריכז דוד מחשבה עמוקה, שהיתה כדאית להישאר כצוואת חייו. הוא ידע שהשאיר לשלמה עשירות עצומה, כדברי הכתוב (דה"י, א', כ"ב, טז): „לזהב לכסף ולנחושת ולברזל אין מספר" — שלמה היה צעיר, ומבשרו ידע דוד כמה קשה לעמוד בנסיון, כמו במעשה בת-שבע, למשל. הוא חפץ להשיא לשלמה עצה שתסייע לו „לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצווה ימין ושמאל, למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו" (דברים יז, כ). לכן אמר לו: בכל עת ובכל שעה אמור לעצמך: הנני הולך בדרך כל הארץ — מ'דארף שטארבן! זכר יום המיתה, שאין מפלט ממנו, ישמש לך תריס כנגד כל מיני נסיונות בחייך". ומזה הטעם התחיל דוד את צוואתו בדברים: „אנכי הולך בדרך כל הארץ". — ואז התחיל המגיד בניגון ומתוך בכייה: „מורי ורבותי, כולנו יודעים את כוחו הגדול ואת מזימותיו הרבות של יצר הרע, על כל צעד ושעל הוא מעמיד אותנו בנסיון. ודרך היצר הרע נראית כל-כך קלה; פשוט, היא סוגה בשושנים. והנה צוואת דוד לשלמה היא צוואה לכל ישראל, לכל הדורות. יאמר־נא כל אחד מכם לעצמו ערב, בוקר וצהרים: „אנכי הולך בדרך כל הארץ" — מ'דארף שטארבן. בחפצו להוציא דבר־שקר מפיו, — יחתום-נא זכר הדברים „מ'דארף שטארבן" את פתחי-פיו. יצרו ישיאו להנקם בחברו, לרמותו, לקפוץ את ידו מאחיו האביון, להקל את ראשו בתפילה או בלימוד התורה — בכל אחד מנסיונות-החיים האלה יקום־נא זכרון „מ'דארף שטארבן", שיתכן וזהו יומו האחרון עלי-אדמות, ושמחר עליו לתת דין-וחשבון לפני קונו בשמים, וינחיל לו נצחון גמור על היצר הרע!" —

דברים אלה נאמרו בציוריות כל־כך נפלאה, ובהגיון כל־כך משכנע, שאפילו אני, השומע הצעיר בן-העשר, נתרשמתי עד מאוד. אמרתי לעצמי, שעלי לכוון את מעשי מהיום ההוא והלאה על-פי הפתגם: „מ'דארף שטארבן". ימים רצופים לא הסחתי דעתי מפתגם זה, ואני נהפכתי לנער אחר, מן הרגע שבו פקחתי את עיני עד שהלכתי לישון.

אבל — לכל זמן. עצמת ההתרכזות על „מ'דארף שטארבן" פגה מעט־מעט. הכוחות המפכים של הנעורים עשו את שלהם, ויום אחד חזרתי למסלול חיי הרגיל על-פי הכלל של „מ'דארף לעבן!", אבל מאז נשאר בידי אמצעי בדוק ומנוסה כנגד היצר הרע שבחיים, יהיה המצב מה שיהיה, — הודות למגיד מקעלם, זכרונו לברכה!

(מתוך „זכרונות מחנך עברי", כרך א')

משה מישקין

דער שופר פון ר' אלי שמייטשיכעס

ווענגן די ישיבה־מלמדים פון אנהייב יארהונדערט האבן שוין בעלי־זכרונות געשריבן. (ז' די זכרונות פון אליעזר ווילענטשיק, גרשון שטיין און דוד יאכוועדאוויטש אין דריטן באנד פון „פנקס"). אויך איך האב זיי אלע „דורכגע־מאכט", אנהייבנדיק פון „רוזשנאיער" מלמד, דעם טאבאק־שמעקער און קאנטשיק־האלטער וועלכער האט אנגעפירט

מיט דער העכסטער כיתה פון תלמוד־תורה; איבערגייענ־דיק, לויטן סדר, צו ר׳ שמעון׳ענען פון דער ערשטער כיתה פון ישיבה, צו ר׳ יואלן דעם מסביר, און ר׳ איטשע ליימעס און ענדיקנדיק מיט דער העכסטער כיתה פון ראש־ישיבה ר׳ שבתי יגל.

איך וויל אבער דא ארויפברענגען דאס געשטאלט פון איינעם פון מיינע ערשטע מלמדים, וועגן וועמען, — ווי מיר דוכט זיך, — קיינער האט נאך ניט געשריבן. איך מיין דעם חומש־רבי ר׳ אלי׳ שמיטשיכעס, וועלכער האט אונדז אויך געלערנט די טראפ פון קריאת־התורה און הפטורה. וואס פאר א הינטערגרונט ס׳האט געהאט דער משונה־דיק קלינ־גענדער צונאמען „שמייטשיכעס״, — ווייס איך ניט.

ר׳ אלי׳ איז געווען א קליינוווקסיקער מיט וואסערדי־קע גרויע אויגן און א שיטערע בערדל, וועלכע האט קוים ארומגערינגלט זיינע איינגעפאלענע ביינערדיקע באקן. ער איז געווען א שם־דבר אין שטאט אלס גוטער בעל־קריאה און בעל־תקיעה. מען פלעגט אויף אים זאגן, אז לייענענדיק „קוהלת״ האט ער קיינמאל ניט געמאכט קיין טעות צווישן „הכל הבל״ („הבל״ מיט 2 סגול״) און „הכל הבל״ (מיט א קמץ און א סגל). דאסזעלבע אויך אין מגילת־אסתר, — צווישן מרדכי (מיט א פתח אונטערן „כ״) און מרדכי (מיט א קמץ אונטערן זעלבן אות). ניט אומזיסט איז ער געווען דער בעל־קריאה אין ישיבה־מנין. ווו מען האט זייער מק־פיד געווען אויף א ריינער קריאת־התורה.

א צווייטע מעלה האט ער געהאט מיט זיין בלאזן שופר. ער איז געווען א בעל־תקיעה א מייסטער. ביי אים האט דער שטן ניט געטריבן קיין קאטאוועס... זיינע תקיעה, שברים, תרועה זיינען געפלאסן ווי א מזמור, אן קיין שום מניעה און אפהאלט. איז ער טאקע געווען אויך דער געשווארענער בעל־תקיעה פון ישיבה־מנין.

אין זיין קליינעם חדר הינטערן שוסטערשן בית־מדרש, וואס איז געווען אויסגעשאטן מיט געלע זאמד, זיינען מיר, זיינע זעקס תלמידים, געזעסן ארום א לאנגן טיש און ער אויבן־אן. דער טיש האט זיך געוויגט און געסקריפעט. ער האט געקנעלט מיט אונדז חומש און רשי.

ער איז, נעבעך, געווען א ייד א קראנקער און אפטמאל אינמיטן חומש מיטן זינגענדיקן ניגון, פלעגט ער א געשריי טאן:

— „אוי, חוה! די געדערים, די געדערים!״ — און חוה, זיין נידעריקע ווייבל מיטן טיכל אויפן קאפ פלעגט אים גלייך דערלאנגען הייסע האנדטיכער. מיר קינדער פלעגן קוקן צושראקענע. אין א האלבער שעה ארום, נאכן ארוי־בערגיין פון די ווייטאקן, פלעגט ער זיך אומקערן צו זיין אויבן־אן ביים טיש, און זיינע וואסערדיקע אויגן פלעגן אונדז פארשן קוקנדיק, ווי ער וואלט וועלן וויסן וואס פאר א רושם ס׳האט געמאכט אויף אונדז זיין קריזיס מיט די געדערים. נאכהער פלעגט ער פארזעצן זיין קנעלן ווי געווען.

פון אנהייב אלול פלעגט ער אויפן טיש נעבן חומש, שוין האלטן אנ׳אויסגעדרייטן שופר, און פון צייט צו צייט, נאך א גוטן שמעק־טאבאק, דערלאנגען א בלאז א „תקיעה״ און זיך צושמייכלען, הנאה־האבנדיק פון זיין יכולת אין בלאזן. אונדז תלמידים פלעגט ער אנזאגן: „איר זאלט זיך ניט צורירן צום שופר! און ווער ס׳וועט זיך נאר צורירן צו אים, וועט כאפן א מיאוסן פסק...״ —

און דער שופר האט גראדע געבייצט און אזוי ווי ער וואלט גערופן: „גיב נאר א פרווו...״ — נאר קיינער פון אונדז האט ניט געהאט די העזה דאס צו טאן, וויסנדיק דעם פסק וואס ער וועט שוין באקומען, און אגב אויך פון רחמנות אויפ׳ן קראנקן רבי.

איינמאל, א צוויי וואכן פאר ראש־השנה, זיינען מיר אזוי געזעסן און זיך געשאקלט איבער אונדזערע חומשים. אינדרויסן איז שוין געווען גאנץ קאלט, א דינער רעגנדל האט געטריפט. האבן מיר זיך צוגעטוליעט איינער צום צווייטן און געזונגען א פירוש רש״י.

מיט אמאל האט ער א געשריי געטאן: — „חוה, חוה! די געדערים! — ער איז ארײַן אין הינטערשטן קאמערל און חוה האט אים דערלאנגט הייסע האנדטיכער, א סגולה צו זיינע געדערים־מיחושן.

דער שופר איז געבליבן ליגן אויפן טיש און געווונקען צו אונדז. אין דעם האט מיר פלוצלינג א נעם געטאן דער יצר. וועלכן כ׳האב ניט געקענט גובר זיין, און דער שופר איז שוין געווען אין מיין האנט, ביים מויל. און — א לאנגע, אויסגעצויגענע תקיעה איז ארויס פון מיין מויל... אין דעם מאמענט האב איך זיך אליין דערשראקן פון דאס וואס ס׳איז געשען. מיינע חברים האבן אויסגעסטארטשעט אויף מיר די אויגן...

אין דעם דערהערט זיך פון קעמערל א קול: „ווער איז דאס? לייג אוועק דעם שופר!״ — אין א פאר מינוטן ארום איז ער שוין געשטאנען ביים טיר, מיטן הייסן האנדטוך אין האנט, און איך בין געשטאנען א געפלעפטער און האב געווארט צו כאפן דעם „מיאוסן פסק״, — נאר ווייזט־אויס, אז זיין כעס צוליב דער העזה פון דער שופר־בלאזער האט זיך אונטערגעגעבן זיין הויכע „אפשאצונג״ פון מיין בלאזן, און ער האט שטיל קוים ארויסגעמורמלט:

— „נו, נו, פרווו נאכאמאל״. — איך האב זיך ניט געלאזט בעטן: תקיעה, שברים, תרועה...

בייגנדיק זיך אין צווייען פון די ווייטאקן, וועלכע זיינען נאך ניט אריבער, האט ער מיט א האלב־וויינענדיקן קול ארויסגעזאגט זיין מיינונג: — „דו ביזט דאך א „געבארע־נער״ בעל־תקיעה...״ —

און ער האט טאקע ניט געהאט קיין טעות: כ׳בין א היבש ביסל יארן געווען א געווונשענער בעל־תקיעה...

ח. שושקס

בהתחלת המאה

פרקי זכרונות*)

עברית: ק. ל.

שנים מאושרות, זכרונות מתוקים
כמו האביב גנוזים ונמוגים...

הייתי נער בן חמש־עשרה כשבאתי מבוהל וזר, בפעם הראשונה לסלונים, ללמד בבית הספר הריאלי הרוסי. עזבתי את בית הורי המרווח בביאליסטוק, ששפע אור תורה ותפנוקי־משפחה, והמרתיו בביתו האפלולי והעלוב של קרובנו ר' הירש פיקרסקי בסלונים, אשר הבטיח לאבי להשגיח על בנו יחידו, שלא יצא לתרבות רעה ובל יטה מהדרך הישרה...

כעבור 30 שנה מאז, בקרתי בפעם האחרונה בסלונים, והופתעתי למצוא בה רק מעט שנויים מאז בקורי הראשון. לכאורה, הרי עבר דור שלם על כל תהפוכותיו, עם מלחמת עולם משולבת במהפכות; חברי, הנערים משכבר, הפכו כבר כולם „בעלים בעמיהם" למעלה מגיל הארבעים, מטופלים בנשים וילדים;" בני הדור הקודם, שמצאתי בסלונים ביום שטוף־השמש של בקורי הראשון, רובם כבר שבקו חיים לכל חי.

אך כעת, כמו אז, עומד בטבור העיר בנין החומה הארוך של החנויות, שמראהו בקסרקטין, שמאות חנונים ותגרנים זעירים מתקיימים עליהן. אכן, את מקום הגאון והצדיק ר' מרדכי'לי אושמענער תופס כעת רב אחר, ג"כ מי שהיה קודם אב"ד דאושמינו. במקום עורך־הדין הנסער ורב-הגוונים, מי שהיה ציר הדומה וולדימיר יעקובסון מופיע כעת בבתי-המשפט חברי לבית הספר יזרסקי, ובמקום הרופא הפופולרי ד"ר לווין מטפל עכשיו בחולים היהודים חברי האחר לבית הספר ד"ר משה אפשטיין.

ולפנות ערב יושבים כעת על המעקה, בדיוק כמו בני הדור הקודם, הרוקח איזה גרודזנסקי, סוחר היערות וולף גורביטש ומפקד מכבי־האש המתנדבים בוריה פיאסצקי ומשוחחים על דא ועל הא, ומפנים מזמן לזמן את מבטיהם אל בני הנוער, ילדיהם וילדי אחרים, המטיילים בין העצים שבגן העיר, פוסטער סאד בלע"ז. הערות הלואי שהיושבים מפליטים בנוגע לבני הנוער דומות בעצם לאלה שנעשו על ידי אבותיהם בשבתם על אותם המעקות לפני 30 שנה:

— „השגיח בשבע עינים: בנך מאחר בערבים עם סאלקע לוזינסקי..." —

או: — „בתך פעניע מעורבת מדי עם הסוציאליסטים..." —

וכעבור שנות דור אחד, אותה פעניע, — כעת גברת מכובדת, — דואגת, שבתה הצעירונת לא תעגב על הקומוניסטים...

הנה כי כך, דור הלך ודור בא, והחיים היהודיים בסלונים זורמים בשטפם התקין, כבמאות ומאות ערים ועיירות שבתחום המושב.

אכן, במקום פנסי הרחוב ששפכו אור קלוש מעששות הנפט על מדרכות העץ, מאירות עכשיו מנורות החשמל את כבישי האבן ומרצפות הביטון של הרחובות. ואת מקום האבות בחנויות, בסדנאות, בבתי־המדרש תפשו עכשיו בניהם או קרוביהם. גם העצים בגן-העיר וביער שראיתים, אז, לפני שלושים שנה, והם צעירים, חסונים וזקופים, התעבו ושחו ארצה מכובד מעמסת הענפים.

אבל אני יודע — אויה לנו! — הה, יודע אני, שהיער נשאר על מקומו, ואילו היהודים, — הסבים, האבות על הבנים נשא אותם הרוח, סחף את כולם עד אחד, את האמידים — מנעווסקי ואת העניים מסמטאות רוזשנויער וברעגער ומהבתים המטים לנפל שעל גדות השצ'רה...

סח לי ישראל מרמינסקי בעת פגישתנו הארעית האחרונה בפאריז:

מאי משמע? הסבור אתה, שאכן כלום לא נשאר בעיר מולדתי? שהדופק היהודי שם השתתק לגמרי? ולא ישמע שם לא קול הלמות קורנס יהודי, לא חריקת עט יהודי? ואף קול נגון יהודי שוב לא יתנשא על גדות תעלת אוגינסקי? —

והריני משיב לו: לא ולא! הגויים הם המזמרים, בונים, פרים ורבים שם! חסל סדור יהודים בסלונים. החל מקטן הצריפים היהודים שנשארו לפליטה וכלה במגסריתו של דובינבוים, — הכל עבר לרשותם. ואפילו בית הכנסת העתיק, שבו היה החזן ר' יאשע סלאנימער משמיע את נגינותיו המקוריות הלבביות, — אף הוא שוב איננו ברשות יהודית.

— שנינו, — אני ממשיך בתשובתי, — שנינו, התלמידים בעבר של בית הספר הריאלי נשארנו במקרה בחיים. הבה,

*) אנו נותנים כאן תרגום של פרק אחד מזכרונותיו של ח. שושקס, שפורסמו במקורם ובמלואם בכרך השלישי של „פנקס־סלונים". — המערכת.

נבתק-נא לרגע קט מאכזריות הימים האלה המכלה את נפשנו, נשתקע במתק הזכרונות ונחזור לאותו יום־אביב, שבו באתי לעירך לשתות ממעינות החכמה וההשכלה החילונית.

התזכר? התזכר?

שם, בסמטא מול טור החנויות היה גר הגאון ובעל-המופת ר' מרדכי'לי אושמענער. בעצם, לנו לגימנזיסטים, לא היה הכרח לדעת את מקום מגוריו של הרב. הוא הלא השתייך לעולם ש„עלה עליו העובש", ואנו — אנו הרי נושאי דגלה של תקופה חדשה, ומורי-הדרך שלנו הם פושקין, טורגיניב וטולסטוי, שידריכונו בחיינו המחודשים, בהם נתקדם בדרך הקדמה האנושית יחד עם העם הרוסי. ובכן מה לנו ולרב העיר? —

אך לא! בחשאי התגאינו בזה, שלסמטת הרב באים יהודים מכל העולם לשאול עצה ותושיה ושאפילו „פריצים" מהאחוזות, בעזרת ידיד יהודי המשמש מתורגמן, יתיעצו אתו ארוכות על איזה סכסוך משפחתי. ובעצם, עלצתי מאד, כשחברי לבית הספר הנסיך הצעיר סיניצין ספר לי, שאביו ה„פריץ" הזקן מחשיב מאד את חכמת הרב.

ושוב נזכרתי: אנו, חבורת גימנזיסטים צעירים, פנינו פעם בשבת אחרי הצהרים לעבר חוף „הדמבה" המשעשע, בכדי לבלות תוך משובת-נעורים כמה משעות הזהב בערוב היום. אחדים מאתנו שכרו סירה, קפצו לתוכה ועמדו להפליג הרחק, לעבר הסכרים, שליוזן בלע"ז שבמעלה הנהר. אך פתאום הרגשנו בתנועה על ה„דמבה": אלה המטיילים כאן תוך השראת שבת מסתכלים לעבר הסמטא שבה הופיעה קבוצת יהודים לבושי קפוטות אטלס, זקנים ארוכים עוטרים את פניהם ובראשם צועד יהודי שפל־קומה, מגובן במקצת, זקנו הלבן יורד על פי מדותיו ועיניו יורות גצים ממרחקים.

כולנו הכרנוהו: הריהו מתקרב אלינו, ר' מרדכי'לי בכבודו ובעצמו, אשר הוגד לו, כי נערי ישראל עומדים לחלל את השבת.

בהבעת כובד ראש הוא נגש אלינו, מותח יד רועדת וצנומה לעבר הסירה המלאה נערים, ומרעיד בקולו, קול תחנונים:

קינדער אידישע, רחמו־נא! הרי תמיטו, חלילה וחס, צרה על כולנו! היתכן? בשבת, שבת-קודש, תפליגו בסירה? — הרי עלולים אתם, חלילה להטבע..." —

פחד נפל על כולנו. אפילו מיירים'קע זאקין, הבונדאי שבחבורתנו, יורד בחרפתו מהסירה. ולא הרי החשש פן נטבע, כהרי הוד דמותו של הרב הישיש. כל הוויתו שופעת מזיגה של אריה בגבורתו, ושל ילד תמים באזלת-אוניו. אי חצוף שימרה את פיו? —

בימי שבתות, יש שהחבורה היתה מתוך שכחה נכנסת שוב לתוך הסירה... ובעצם הפלגתה היה הלץ שבינינו, יאשקע פינקלשטיין, מקים רעש:

— „חברה, ר' מרדכי'לי הולך... טבע נטבע..." —

וכולנו היינו קופצים בבת־אחת מהסירה, ולרבות חברינו הנוצרים...

„שקצים" אלה, חברינו לבית הספר, היו מתידדים ברצון אתנו, וכשאני צופה כעת אחורנית על יחסי היהודים והנוצרים בזמנים ההם ובסביבה ההיא, הריני רואה אותם ממש כ„אידיליה", לעומת התפתחה הערוך שבא אחר כך ובשנים האחרונות.

לחברנו איוואן צופריק, „שגץ" פרבוסלבי, שדומה היה משום־מה לבן-ישיבה רעב, אירע אז מעשה נורא: בליל שבת אחד הוא עבר דרך סמטת-הרב ופניו מועדות לעבר השולהויף, לבקר חבר יהודי שגר שם. ובעברו לתומו הדליק סיגריה.

ר' אייזל, השמש הקפדן דבי הרב, יהודי קנאי שמזמן שמר טינא בלבו על הגימנזיסטים המעיזים לחלל את השבת, הרגיש בתלמיד המעשן בפרהסיא דוקא על יד בית-הרב; הוא לא התמהמה, רדף אחרי ה„ריאליסט" וסטר לו על לחיו במלא אמת-ידו... איוואן צופריק נדהם וברח מתוך צעקה: „יעזוס מאריא"... —

השמש, משמשע את ה„יעזוס מאריא" תפס בן־רגע את טעותו, נבהל גם הוא והתחיל לרוץ בכיוון ההפוך...

מקרה בלתי-מהימן כזה: יהודי אדוק מרביץ בגוי — לו היה מתרחש בשנות העשרים או השלושים של מאתנו הקדמתית, היה מסתיים בכל רע. אך אז, בתחילת המאה, סופו של דבר היה, שאיוואן צופריק, כשהיה מרגיש ביהודי בעל זקן הולך לפניו, היה ממהר להתחמק ולעבור לצדו השני של הרחוב...

אסתר ברושי-וולך

הרחוב „הרחב" (ברייטע גאס) בהתחלת המאה

נולדתי ברחוב הרחב „אויף ברייטער גאס" והתגוררתי בו עד נשואי ועליתי ארצה בשנת 1928. זה היה רחוב ישר, רגוע, נקי. אך למה הוא נקרא „הרחב" — לא אדע, כי הוא בכלל לא היה רחב. בהתחלת המאה היו בין יושביו הקבועים בעלי־בתים מכובדים וגם בעלי־מלאכה, כגון חייטים, נגרים, קצבים ובנאים. נולדתי בבית משפחת שמייבסקי, בו שכרו הורי דירה. באותו הבית, באגפו השני גרה משפחת ר' יהושע-העשל לוריא המפורסמת בבנותיה היפות ובבניה המוצלחים,

וביניהם הסופר הידוע נח לוריא. באותו בית גרה אחר־כך המשפחה המיוחדת של ר׳ יצחק אהרונוביץ, שהיה ידוע כבר־אורין וסוחר הגון. בשכנות לאותו בית נמצאה המתפרה של שמעליע החייט (אחד מבניו, צייר ידוע שנשאר לפליטה וחי בפריז). בפנים החצר היה בוסתן גדול משופע בפירות מכל המינים. אגב, כמעט לכל בית שברחוב היה מסונף גן פירות.

בית שמייבסקי גבל בבית האלמנה פשה יודקובסקי, אשת־חיל ועסקנית ציבורית שטיפלה במשפחתה הענפה. היה זה בית מפואר עם כניסה יפה.

מצדו השני של בית מגורינו עמד בית ר׳ שלמה רבינוביץ, הריהו שלמה דער שוחט, יהודי עממי וטוב־לב, וגם לו בית מלא בנות ובנים, שרובם היגר כעבור שנים למדינות שמעבר לים. (אחד מבניו הוא המשורר אהרן רבינוביץ־ססגון החי אתנו בארץ). מולו היה, כשהוא מוסתר בגן גדול, הבית המרווח והמבוסס, בית־עשירים של האשה הצדקנית והידועה בשם חיה ליפיכעס, הריהי אלמנתו של ר׳ עקיבא־יוסף בריל, הלמדן המופלג, „הבוחן" בישיבה, איש הציבור למופת של סלונים מהחצי השני של המאה התשע־עשרה. לנו, ילדי הרחוב, נראה היה הבית, בית־בריל, כמו ארמון־מכושף...

(בשכבר הימים קראתי אי־שם, שבוורשה התנוסס לתפארת משכן למשפחה רמת־יחס פולנית בשם האצילים לבית־בריל, והארמון היה ידוע בכל פולין בשמו בפולנית: „פאלאץ ברילאווסקי", הארמון לבית בריל. ואז, כשנזכרתי בבית חיה ליפיכעס, דמיתי, שהנה גם בסלונים ברחוב „הרחב" התנוסס ארמון, הארמון למשפחה רבת־יחס לבית בריל מסלונימא....) את חיה ליפיכעס, אשה כפופה ושחוחה, שהקימה דור שלח את פארותיו למרחקים (אחד מנכדיה הוא העסקן הציוני המפורסם בקשטנסקי המנוח מלונדון) לא זכיתי לראות הרבה פעמים, כי היא נפטרה בילדותי.

בצדו של „הארמון" השתופף הבית הצנוע של אנשי עמל איטשע הקצב (יצחק רוז׳נסקי) ואשתו שרה. בזכרוני נשאר בנם אברהם׳ל, חברי לגימנסיה של קוניצה. קראנו לו „פרופיסור" לפי מראהו.

הנה רואה אני בעיני רוחי אשה צולעת עוברת ברחוב. זוהי „פייה" הידועה בשמה זה בכל הסביבה. שמה היה פרומה אברמוביץ, וכינוייה בפי ילדי־הרחוב „פייה קולקע" על שם מומה. אחד מבניה למד ברוסיה ולחופשת הקיץ היה חוזר העירה לבוש הדר בחליפה לבנה, על־כן קראנו לו „המת".

בית יונה הנגר (יונה שליובסקי) על שתי קומותיו היה אם זכרוני איננו מטעני, בית־החומה היחידי שברחוב. בימי התאכסן בו המנין הציוני, עד שעבר, לפני פרוץ המלחמה בשנת תרע"ד, להיכלו הקבוע, לבית הכנסת הציוני שבסימטת בית החולים היהודי. מולו, אחרי בית פשה יודקובסקי, היה מעונו היפה של הירשע הקצב ואשתו לאה־שפרה, שבחצרו בדירה נאה שכנה משפחת יוחנן זלביאנסקי. אכן, גם סופר היה מיושבי הרחוב, הריהו ח"י קצנלסון, הסופר העברי־רוסי והפדגוג, מורה בבית־ספר תרבות, שבתקופה הפולנית גר בבית זה עם אשתו ושם הוא נפטר.

בית זונדל הבנאי גבל בבית הרופא דר. שאחוב. פה יש להקשות: מה לגוי בין יהודים? כי דר. שאחוב היה הגוי היחידי של הרחוב. יש להניח כי הוא דווקא נהנה ממגוריו ומשכניו היהודיים. אך זכורני, שגרי הרחוב היו מזהירים את הילדים ובעיקר את הילדות, לבל יתקרבו לבית זה, שתריסי חלונותיו היו מוגפים ברוב שעות היום, שכן יש רגלים לדבר, כי גוי פלאי ומוזר זה חומד ילדות רכות...

חיימקה החייט־טלאי שדמותו השחוחה מתגועעת ברחוב, יהודי גוץ עטור זקן דל ומחודד, גר בביקתה מטה לנפול, שעמדה בצלו של בית דר. שאחוב. הוא היה מתקדם פסיעה פסיעה בצניעות וענווה ופולט בו בעת אימרה מבודחת: „כה יוסיף לי אלהים, שמבקתתי הדלה אני נהנה יותר מאשר מבית המדות של רוטקובסקי המשתרע על שני רחובות". —

שאלוהו: „היתכן"? — והוא עונה מיניה וביה: „וכי מה יש לי מביתו של רוטקובסקי?" —

בצומת הרחוב, בהצטלבותו ברחוב פאנעסווע אל מול הגן העירוני, באחד הבתים הקרויים על־שם משפחת מאניקאוו, היה החדר של ר׳ ישראל מירסקי, בר־אורין ויודע ספר, ספק מלמד מהדור הישן וספק מורה בעל נטיות מודרניות, שהקים מאות תלמידים.

בעצם, עם היות הרחוב הרחב כל־כולו יהודי מראשיתו ועד סופו, הרי שכן מצד אחד בצלו של המנזר לנזירות קתוליות, זה „הקלאשטאר" רחב־הידים שבחזיתו עמד מול „הצד העני" של טור־החנויות ומאחוריו נמשך לארכו הרחוב הרחב, וביניהם חצץ גן הירקות ופרחים של המנזר, אותו הגן שאנו ילדי הרחוב היינו מציצים מבעד לחרכי־גדרותיו, ובפעם הראשונה ראינו את הפרי האדום הבלתי־ידוע עדיין בסלונים, את העגבניות, שעליו הכריזו אז שהוא טרף ואיננו כשר למאכל. שכנותו של המנזר שהיה סמוי ומוסתר לא הפריעה כלל וכלל לרחוב שקט ועממי זה בתוככי סלונים היהודית.

קלמן ליכטענשטיין

פון צונאמען „די ציג״ ביזן טיטל: „לאורעאט פון דער ישראל פרעמיע פאר פיזישע קולטור״

(זכרונות פון ר׳ ישראל מירסקי׳ס חדר)

(מיין באגריסונג אויפן ערן־באנקעט, וואס איז איינגע־ארדנט געווארן דעם 25־סטן מאי 1974, לכבוד אונדזער לאנדסמאן יהושע וואלאפיאנסקי (אלוף) אין צוזאמענהאנג מיטן באקומען די ישראל־פרעמיע פאר פיזישע קולטור).

ר׳ ישראל מירסקיס חדר, ווו מ׳האט געלערנט גאנץ געשמאק תנ״ך און פארזוכט דעם ערשטן טעם פון גמרא, האט אין די יארן תר״ע־תרע״ב (1910—1912) געציילט 14 חדר־יינגלעך וועלכע פלעגן אפזיצן אין חדר יעדן טאג ביי 10—11 שעה, אחוץ קליינע הפסקות. ווען מיר זיינען אנגעקומען אין חדר, זיינען מיר אלט געווען דורכשניטלעך 10 יאר — הייסט עס, אז די 14 חברים וועלכע האבן גע־לערנט צוזאמען ביי ר׳ ישראל מירסקי 4 זמנים (2 יאר), און האבן זיך געזעגנט מיטן רבי — ניסן תרע״ב (פסח 1912) — זיינען געבוירן געווארן אנהייב היינטיקן יארהונ־דערט אדער ענדע פאריקן יארהונדערט.

ווי געוויינלעך, ווי עס האט זיך געפירט צווישן חדר־יינגלעך, האט יעדער איינער געהאט א צונאמען וואס די חברים האבן אים צוגעטשעפעט. דער צונאמען פלעגט מערסטנטייל אפשפיגלען אנ׳אייגנשאפט, א שוואכקייט אדער סתם אן אנדייט פון פאמיליע־אפשטאמונג, יעדנפאלס, א מין צוגעקומענער נאמען מיט וועלכן די חברים פלעגן זיך קעגנזייטיק רייצן... צום ביישפיל, מיין צונאמען איז געווען: „שמאלץ״ — פאר וואס? ווייל חברה האבן אויסגעפונען אז צוליב מיין פאמיליע־נאמען ליכטענשטיין איז דער פאר־סיקסטער צונאמען „שמאלץ״. אדרבא, זאגט אליין: ליכט צעשמעלצט זיך, איז פון דעם געדרונגען אז „שמאלץ״ איז ממש א צוגעפאסטער צונאמען.

צווישן די 14 חברים מיט משונהדיקע צונעמענישן, איז אין חדר אויך געווען א נאמען פון א היימישע חיה. אדרבא, טרעפט: אפשר „פערד״, אנ׳אנדייט אויף ווייניק שכל, אדער „בהמה״ און אנדערע צונעמענישן וועלכע זיינען געווען א גאנגבארע סחורה צווישן די חדר־יינגלעך? — ניין, האט איר טאקע נישט געטראפן. נישט פערד, נישט בהמה, נאר א „ציג״... אט דער צונאמען איז צוגעטיילט געווארן צו אונדזער חבר יהושע — אייזל וואלאפיאנסקי, אדער ווי מ׳האט אים גערופן: אייזעלע. אגב, איז כדאי צו וויסן, פאר וואס מ׳האט אים געגעבן אזא כפל־שמונהדיקן נאמען יהושע־אייזיק. סלאנימער מעגן דאס וויסן. ווייל זינט דער פטירה אין יאר תרל״ג (1873) פון גרויסן סלאני־מער רב און גאון ר׳ אייזעלע חריף, וועמענס נאמען איז געווען יהושע־אייזיק שאפירא — האט מען אין סלאנים יארן לאנג נאכדעם א נאמען געגעבן יינגלעך: יהושע־אייזיק אדער אייזעלע. היינט שטעלט זיך פאר — ווי געטריי זיינען סלאנימער יידן געווען דעם אנדענק פון זייער בא־רימטן רב, אז גאנצע 27 יאר נאך זיין פטירה האט דער חשובער בעל־הבית ר׳ יצחק־יעקב וואלאפיאנסקי און זיין פרוי חיה־רייזל א נאמען געגעבן זייער דריטן געבוירענעם זון: יהושע־אייזיק, אדער דעם הארציקן פאלקס־נאמען — אייזעלע.

זיינע חברים פון חדר האבן אים צוגעקלעפט א נישט ווייניק פאלקסטימלעכן נאמען מיטן אונטערשייד, וואס בעת זיין אמתער נאמען איז געווען א זכר נאך א רב א גאון, וואס ער האט באקומען ביי זיין ברית — האט דער צוגע־טשעפעטער ביינאמען דערמאנט א ציג... פאר וואס א ציג? — ווייל אייזעלע איז געווען א מזיק, ער פלעגט שפרינגען און אריבער־שפרינגען איבער טישן און בענק, איבערהויפט איבער די בענק פון „פוסטן סאד״. אייזעלע האט געהאט מזל — דער חדר איז געווען קעגנאיבער דעם „פוסטן סאד״, אין מאניקאווס הייזער, אויפן ראג פאנעסווער און ברייטער גאס. דער סאד האט געהייסן „פוסטער״, ווייל ער האט געהאט ווייניק ביימער און א סך בענק. ביי יעדער הפסקה פון 10 מינוט, פלעגט אייזעלע לויפן און מיטשלעפן אלעמען אין „פוסטן סאד״ — ער בראש און די גאנצע כאליאסטרע נאך אים. אבער ווער פלעגט אים קענען נאכיאגן? ער פלעגט לויפן ווי א שד, שפרינגען איבער די בענק ווי א ציג, וואס די גאסן־יינגלעך פלעגן נאכלויפן נאך איר איבערן יורדזי־קער בית־עולם און זי, די ציג, לויפט נעבעך א פארסאפעטע הענדום־פענדום כדי זיך צו ראטעווען פון די מזיקים...

אייזעלע באנוגנט זיך נישט מיט שפרינגען, ער קריכט אויף ביימער, לאזט זיך אין א געלאף איבערן סאד, און די חברה נאך אים, נישט קענענדיק אים דערגרייכן, ביז... אויס מיט דער הפסקה, דער רבי רופט צוריק אין חדר אריין.

דאס אלץ איז גערעדט געווארן אין דער וואכן. שבת איז עפעס אנדערש, אין שבתים אטעמט מען אפ פריי, א מחיה, כאטש דער רבי לאזט אפילו שבת נישט אפ אין גאנ־צן — זומער: צו זאגן א קאפיטל פון „פרקי אבות״ און ווינטער: פארטייטשן דעם „ברכי נפשי״, וואס איז געווען א מוז נאכן שבתדיקן טשאלנט און פעטן קוגל. דאך קען מען זיך אפגעבן מיט אנדערע זאכן — צום ביישפיל: „פיק־רעס״, א שפיל מיט שטעקענער, צו וועלכער מען דארף זיין געשיקט און פלינק, אדער שפילן אין „פאלקא־דאמא״ — „קיינעם נישט געזען״ — א מין באהעלטעניש־שפיל, אין

וואס מען פלעגט זיך שפילן אין די גרויסע הייפן אדער אין די געסלעך ארום חדר. ווער וועט פארטייטשן די אלע כללים פון שפיל? אדער ווער וועט זיך אריינמישן אין א קריגעריי, אויב נישט „די ציג״? און ווער פון אונדז קען זיך גליטשן ווינטער אויף א ברעט, אדער זיך ווארפן מיט „סניעזשקעס״ אזוי ווי אונדזער ליבער אייזעלע?

איך זאג „אונדזער״, ווייל ער איז געווען אנ׳אונדזערי־קער, די חברה האבן אים פשוט ליב געהאט. אויך האט ער אנגעפירט מיט אונדזער חדר בעת א „מלחמה״ מיט אנדערע חדרים — מיטן מאסטער מלמדס חדר, אדער מיט דער חברה פון שושאן דעם מלמדס חדר. דאן האבן מיר שוין דערשפירט אין אים זיין מוטיק האלטן זיך, זיין אנשטענדיקייט אין שפיל אזוי גוט ווי אין „מלחמה״, זיין „ספארטיוון״ פארנעם, כאטש די ווערטער „ספארט״ זיינען אונדז געווען אומבאקאנט... זיינע קונדסרייען האבן אים נישט געשטערט צו זיין א גוטער תלמיד.

עס האט זיך געענדיקט דער לעצטער זמן אין ר׳ ישראל מירסקיס חדר. די 14 חברים, וועלכע זיינען צוזאמען אפגעזעסן גאנצע 2 יאר, האבן געמוזט זיך פונאנדערגיין, יעדער איינער לויט די טראדיציעס, ניגונגען און מעגלעכ־קייטן פון זייערע עלטערן.

ווער ס׳איז אוועק פארזעצן די גאלדענע קייט פון לימודי־קודש אין סלאנימער ישיבה, אנדערע האבן געזוכט „תכלית״, און איך צווישן זיי, אין „יעווריייסקאיע אוטשי־לישטשע״, די רוסישע מלוכה־שול פאר יידישע קינדער. צוויי פון אונדז האבן זיך געלאזט אזש אין דער העברעישער גימנאזיע אין יפו, וועלכע האט שוין דאן געשמט אונטערן נאמען „הרצליה״ פון תל־אביב, דאס זיינען געווען אייזל וואלאפיאנסקי די „ציג״ און משה טשעפעלעווסקי (מיטן צונאמען „טשעפאק״).

עס איז געווען אין זומער תרע״ב (1912). אך, האבן מיר זיי מקנא געווען! לא די וואס זיי פארן אין הייליקן לאנד ארץ־ישראל, וועלן זיי דערצו לערנען אין א גימנאזיע — א באגריף וואס איז דאן געווען העכער פון אונדזער פארשטאנד און דערצו, אין לשון־קודש. אונדזערע יונגע הערצער זיינען געווען פארקוועטשט פון קנאה און פון דאר־פן זיך צעשיידן מיט טייערע חברים. נאר, פארפאלן! קל־מן „שמאלץ״ צוזאמען מיט די איבעריקע חברה זיינען נע־בעך געבליבן אין גלות, אין זייערע גוט באקאנטע כמעט דערעסן געווארענע גאסן און געסלעך...

ס׳זיינען אריבער 2 יאר. צייטנווייז פלעגן מיר אויפ־כאפן פון די עלטערן ידיעות, וואס פלעגן נאך מער צערייצן דעם חשק דארט צו זיין. אונדזער קנאה פלעגט שטייגן. א קלייניקייט! זיי זיינען אין ארץ־ישראל, אינעם לאנד ווע־מענס בערג, טאלן און טייכן האבן מיר געקענט פון תנ״ך און אגדה, נישט ווייניקער ווי די בערגלעך און דעם טייך פונעם היימישן סלאנים...

אט איז געקומען דער זומער פון 1914. פארן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, זיינען אונדזערע צוויי גימנאזיסטן אראפגעקומען אויף זומער־וואקאציעס.

ווי זיי האבן זיך געענדערט... געווארן סטאטעטשנער, איבערהויפט האט זיך עס געמערקט אויף אייזעלען, ווע־מען מיר האבן זיך שוין געשעמט צו רופן „די ציג״. ער שפרינגט שוין נישט, אפילו געווארפן אנ׳אומחן אויף די שפילן: „פיקרעס״ און „פאלקא דאמא״. ער האט אונדז געבראכט נייס פון דער גרויסער וועלט מיט משונהדיקע נעמען: „פוטבאל און קריקעט״, ווערטער וואס האבן גע־קלונגען אין אונדזערע אויערן ווילד און פרעמד. אייזעלע איז גלייך אריבער צו מעשים: אין אייניקע וואכן ארום האבן סלאנימער שילערס — יוגנט פון די עלטערע חדרים און „יעווריייסקע״ און סתם יינגלעך, שוין געשפילט אין פילקע אין זייטיקע גאסן און פרייע פלעצער הינטערן שטאט. און ער, אייזעלע, האט אונדז געלערנט די סודות פון קרי־קעט־שפיל, אויפן הויף פון גורוויטש (פון דער דרוקעריי) אויף פאנעסוע, ווו עס האט געוווינט די משפחה וואלא־פיאנסקי. נאר אייזל האט זיך לאנג נישט פארזאמט אין סלאנים, אין עטלעכע יאר ארום (שוין בעת דער דייטשי־שער אקופאציע) האט ער אונדז פארלאזן און זיך אריבער־געפעקלט קיין ווארשע, ווו ער האט פארגעזעצט זיינע לימודים.

פון צייט צו צייט פלעגן מיר הערן גערוסן וועגן זיינע מעשים און זיין אויסצייכענען זיך אין ווארשעווער „מכבי״. ער פלעגט אפט באזוכן סלאנים.

אין יארן ארום, אין די צוואנציקער, ווען איך בין גע־ווען א סטודענט אין בעלגיע, פלעג איך הערן פון ארץ־ישראלדיקע סטודענטן וואס האבן שטודירט מיט מיר צוזא־מען, צווישן זיי אויך יעקב דאסטראווסקי, שפעטערדיקער ערשטער שעף פון גענעראל־שטאב פון דער ישראלדיקער ארמיי — גענ׳ יעקב דורי, נסים ונפלאות וועגן די מעשים פון אונדזער אייזעלען אין ארץ־ישראל, וועלכער איז עולה געווען גלייך נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה — פריער אלס לערער פון גימנאסטיק און נאך דעם ווי אנ׳אויפזעער פון פיזישער דערציונג אין לאנד.

נאך פיל יארן פון צעשיידונג, האב איך זיך מיט אים ווידער געטראפן, נאך מיין עולה זיין אין ארץ־ישראל אין 1933. די אלטע גוטע חברשאפט האט זיך באנייט און פאר־שטארקט. פון דאן אן האב איך נאכגעפאלגט זיינע פילזיי־טיקע אנטוויקלונגען אלס דערציער, ספארטמאן, ארגאניזא־טאר פון מכביאדעס (די יידישע אלימפיאדעס), מחבר פון גרינטלעכע ביכער אויפן געביט פון פיזישער קולטור, שפע־טער פון ספארט־טערמינען אין עברית — און איבערהויפט א הארציקער און ליבער חבר.

צייטנווייז, אין זיין דערפאלג פון זיין פיזיש־דערציע־רישע קאריערע אין ארץ־ישראל אין משך פון 50 יאר, מיט אויסצייכענונגען וועלכע ער האט כשר פארדינט, זעט ער מיר אויס, ווי דער שטיפערישער חדר־יינגל, דער מייסטער פון שפרינגען אין „פוסטן סאד״, דער טאנגעבער אין „פיק־רעס״ און „פאלקא־דאמא״ פון די יארן 1910—1912 — אונדזער אייזעלע „ציג״.

עס איז כדאי צוצוגעבן, אז ער איז געבליבן געטריי דעם זכר פון סלאנים. ער באטייליקט זיך אין די לאנדסלייט־צוזאמענקונפטן, און ס׳איז כדאי אונטערצושטרייכן זיין צושטייער וואס ער האט צוגעטראגן לעצטנס, נישט נאר

צום אנדענק פון די סלאנימער קינדער און יוגנט בכלל, נאר אויך פאר אלע יידישע קינדער פונעם חרוב געווארענעם מזרח־אייראפעישן יידנטום. איך באצי זיך צום קאפיטל זכרונות, וואס ער האט, לויט מיין באשטעלונג, געשריבן פארן דריטן באנד פון „פנקס סלאנים" (זייטן 74־72) אונ־טערן טיטל: „קינדער־שפילן אין סלאנים אין אנהייב פון צוואנציקסטן יארהונדערט", ווו ער באשרייבט גענוי אלע מינים פון די שפילערייען און אמוזירונגען פון קינדער און אונטערוואקסנדיקער יוגנט, וועלכע ער געדענקט פון סלא־נים — דאס איז א כמעט וויסנשאפטלעכע באלייכטונג פונעם לעבנס־קאפיטל פון יידישן קינד און יוגנטלעכן.

עס ליגט פאר מיר דאס בילד פון אונדזער חדר פונעם ארויסלאז פון יאר 1912. אט זיינען זיי, די באקאנטע 14 פנימער, יעדער איינער מיט זיין געזיכט־אויסדרוק, מלבוש און... צונאמען, וועלכע זיינען איינגעקריצט אין זכרון נאך פון 1910, און איבער זיי שוועבט די תלמיד־חכמדיקע, גע־בערדלטע, מיט דער יארמולקע געשטאלט פון רבין — ר' ישראל מירסקי ז"ל.

14 יינגלעך, 14 געשטאלטן און גורלות. א העלפט פון זיי זיינען אומגעקומען מיט אלע סלאנימער יידן. איינער האט עמיגרירט קיין קאנאדע און דארט געשטארבן. זעקס פון אונדז האבן זוכה געווען צו בויען און זיך איינווארצלען אין יידישן לאנד. דריי פון די זעקס האבן אונדז שוין פארלאזן אויף אייביק די לעצטע פאר יארן. פון די 14 זיינען געבליבן דריי: קלמן שמאליץ, משה'לע „טשעפאק" און איי־זעלע „ציג"... און איצט האבן מיר זוכה געווען אז צו איי־זעלס ליבהארציקן חדרישן צונאמען „די ציג" איז צוגעקומען א בכבודיקער נאמען אדער צונאמען: ערשטער לאורעאט פון דער ישראל־פרעמיע פאר פיזישער קולטור".

ביז הונדערט און צוואנציק יאר, אונדזער טייערער אייזעלע „ציג"!

קלמן ליכטנשטיין

מכינוי „העז" לתואר „חתן פרס ישראל" לתרבות הגוף

(זכרונות מהחדר של ר' ישראל מירסקי)

(דברים לכבודו של יהושע אלוף לרגל קבלו פרס ישראל
(במסיבה לכבודו ביום 25 במאי 1974)

ה„חדר" של ר' ישראל מירסקי בסלונים, לתנ"ך ולהתחלת לימוד של גמרא, מנה בשנות־הלימודים תר"ע—תרע"ב (1910—1912) ארבעה־עשר תלמידים היושבים לפני רבם 10—11 שעות ביום, בהפסקות קטנות. כשנכנסנו ל„חדר" זה היינו כבני עשר, ואחרי ארבעה „זמנים", שהם שנתיים, יצאנו ממנו כבני שתים־עשרה. הווה־אומר, שבני ה„מחזור" הזה של הרבי, ר' ישראל מירסקי, היו רובם ככולם ילידי סוף המאה ה־19, או התחלת המאה הזאת.

כרגיל, לפי הנוהג ומיטב המסורת של ה„חדר־יינגלאך" (תלמידי ה„חדר"), היה לכל נער שם־לוואי, או שם־כינוי, שחבריו העניקו לו בחזקת איזו תכונה, קו־אופי, הרגל, או איזו חולשה, או איזה רמז לשם־משפחתו, — בכל אופן איזה שם נדבק, שבו, בשם־לוואי זה הקניטוהו חבריו. למשל, הכינוי שלי היה „שמאַליץ". למה שמאַליץ? — בדקו ומצאו החבר'ה שב„חדר", כי בגלל שם־משפחתי ליכטנשטיין, — הרי אין לי כינוי יותר קולע מאשר „שמאַליץ", והא־ראיה: ליכטנשטיין הרי כולל „ליכט", נר, ונר של חלב מתמסמס, או ביידיש: אַ ליכט צושמעלצט זיך, — ומכאן הרי ברור, שאין לך כינוי יותר מתאים, ממש גזור ומיוחד לך ורק לך. — ומאז והלאה נקראתי בפי כל ב„חדרו" של ר' ישראל מירסקי: „קלמן שמאַליץ"...

ובכן, בין 14 שמות־הכינויים השונים ומשונים המהדהדים ב„חדר", היה גם שם של בעל־חי אחד. אדרבא, תנחשו: שמא „סוס", מעין רמז לטמטום, או שמא: „בהמה", — כינויים, שהיו דווקא שכיחים בין נערי החדרים? — ובכן, לא נחשתם: לא „סוס", לא „בהמה", ולא „חמור" או כיוצא באלה, — אלא דווקא: „העז", כלומר „די ציג". כינוי זה הוענק על־ידי תלמידי ה„חדר" בחבת־יתר לחברם יהושע־אייזיק וולופיאנסקי, והמכונה אצלנו פשוט: אייזעלע.

(ואגב, בסוגרים: הידעתם, למה קבעו לו הוריו, כשנכנס לבריתו של אברהם אבינו, דווקא את השם הכפול ומכופל הזה, יהושע אייזיק, המכונה בפי העם אייזעלע? — על שום שבקהלה הקדושה סלונים שכן כבוד כרב דמתא הרב הגאון המפורסם ר' יהושע אייזיק שפירא, המכונה בפי העם ר'

אייזילי חריף, ומאז פטירתו בתרל״ג נהגו בני־העיר לקרוא לילדיהם בשם „אייזעלע״. ועכשיו צאו וראו: עד היכן איתנה היתה נאמנותם של אנשי סלונים לזכר רבם המפורסם, שעשרים ושבע שנים מאז פטירתו של הרב, החליטו ההורים: ה„בעל-בית״ המכובד ר׳ יצחק־יעקב וולופיאנסקי וזוגתו מרת חיה-רייזל לקרוא לבנם השלישי שנולד במזל־טוב בשם: יהושע-אייזיק, או בקיצור, בשם החביב והעממי: אייזעלע...).

ברם, נערי ה„חדר״ נמנו וגמרו להוסיף לו עוד שם, חביב ואהוד לא פחות, אלא בהבדל קטן: בעוד ששמו המקורי היה זכר לרב וגאון בישראל, הרי שמו הנוסף היה רמז וזכר ל...עז!

וכל־כך למה? — על שום שאייזעלע היה קופץ כעז, רחמנא לצלן, קופץ ומקפיץ, מדלג על כל ספסל ב„חדר״, על כל מכשול ומחסום שבחצר, — ובעיקר, על כל ספסל שבגן־העיר. נתמזל מזלו של אייזעלע, וה„חדר״ נמצא בדיוק מול גן-העיר, הנקרא: „דער פוסטער סאַד״, כלומר, „הגן הריק״. ולמה נקרא שמו ריק? — על שום דילול העצים שבו. אלא, אם עצים היו בו מעטים, הרי ספסלים היו בו די והותר. הגן ממש זרוע ספסלים. ובכל הפסקה, כשהרבי קרא דרור לתלמידיו לעשרה רגעים, היה אייזעלע סוחב את כל החברה לגן לשם מה שהיינו קוראים עכשיו: „מבצע קפיצה״. הוא בראש, — ו„החברה״ אחריו. אך מי יכול להדביק אותו? — כשד משחת הוא קופץ מספסל לספסל, דוהר ומדלג, משול לעז שנערי הרחוב רצים אחריה בבית הקברות העתיק שבעיר, והעז רצה מבוהלת בדהרה קדימה... אלא שאַייזעלע איננו מסתפק בקפיצה וריצה, כי בין קפיצה לקפיצה הוא גם מטפס על עצים או דוהר מסביב לגדרות הגן, — והחברה רצים אחריו בקוצר-נשימה, מבלי להדביק אותו, עד ...שתמה ההפסקה, והרבי קורא מרחוק: „בחזרה! אין חדר אריין!״

כל זה אמור בכל ימות השבוע. מה שאין כן בשבת. בשבתות הותרה קצת הרצועה, ואם כי הרבי איננו מרפה גם ביומא דשבתא ב„פרקי-אבות״ בקיץ וב„ברכי-נפשי״ בחורף, שהעיון בהם חובה הוא אחרי סעודת-החמין והפשטידא, הרי בכל זאת הדעת ושעות-הפנאי נתונות גם ל„ענינים״ אחרים כגון משחק־„הפיקרעס״, משחק מסובך ומתוחכם בבולי־עץ מיוחדים, המזקיקים זריזות, מאמץ ותנופה, או המשחק ב„פאַלקא-דאַמאַ״, המצריך פזיזות והתמצאות, באחת החצרות הרחבות שבסביבה או באחת הסמטאות שמסביב ל„חדר״... ומי ידריכנו, מי ינהלנו וינהג בנו, מעשה מומחה וגדול, בכל מסתרי המשחקים האלה, ומי יתיר בעיות ומריבות המזדמנות בסוגיות המשחקים, אם לא „אייזעלע די ציג״? ומי מאתנו מיטיב להחליק על קרש בחורף על פני איזו ביצה קפואה, ולידות אחד ברעהו „כדורי-שלג״ יותר מאייזעלע שלנו? —

אמרתי „אייזעלע שלנו״, — כי אכן הוא היה „משלנו״, אהוד וחביב על כל ה„חברה״. לא רק שהיה ה„ראש״ לעריכת משחקי־הנערים אלא גם עמד בראש „מחננו״ ב„מאבקים״ עם תלמידי „חדרים״ אחרים. וכבר אז ניכרת היתה בו מידת ההגינות במשחק, עמידת־„ההדר״; כבר אז עמדנו על הקומה הזקופה, הספורטיבית שלו, מבלי לדעת את פשר הזקיפות הזאת ואף את המונח „ספורט״ ו„ספורטיביות״ בכלל.

ויחד עם זה, כל מעשי הקונדס והשעשועים שלו לא מנעו ממנו להצטיין בלימודיו.

אך הנה נסתיים „הזמן״ הרביעי של למודינו מפי ר׳ ישראל מירסקי. החבילה נתפרדה. מי לכאן ומי לכאן. אחדים מאתנו המשיכו בלמודי-קודש בישיבת סלונים המהוללת. אחרים, — ואני בתוכם, — פנו ללימודי-חול ב„יעווריי־סקאַיע אוששילישטשע״, בית־הספר הממלכתי-רוסי ליהודים; — ושנים מאתנו, הרי הם: אייזעלע וואַלאַפיאַנסקי ומשה׳קע טשעפעלעווסקי (ומכאן: כינויו: „טשעפּאַק״...) שמו פעמיהם, בהכוונת הוריהם, לגימנסיה העברית ביפו. למען הדיוק: „ביפו״, — כי כך היה שמה אז של בית־אולפנא זה, ששמו יצא למרחקים, לכל תפוצות הגולה.

והשנה — שנת תרע״ב! הה, מה קנאנו אז בשני בני-המזל הללו, אייזעלע די ציג ומשה׳קע טשעפּאַק, שהפליגו לארץ-הקודש, ל„ארץ חמדת־אבות״ (כי שיר זה כבר הושר בפינו) ולא עוד, אלא שילמדו בגימנסיה, מושג נשגב עדיין מבינתנו, והכל — על טהרת לשון-הקודש! לבותינו כמעט פקעו מקנאה ואף מתוגת-הפרידה. אך הפור הופל. ועבדכם, קלמן שמאַלץ המסכן, נשאר יחד עם יתר החברה, נערי ר׳ ישראל מירסקי, בקלונם וחרפתם בגלות. ברחובותיהם ובסמטאותיהם, המוכרים להם כל־כך, ושכמעט כבר נמאסו עליהם!...

עברו שנתים. מזמן לזמן היינו שומעים מפי הוריהם ידיעות, שאך הגבירו את קנאתנו, וגירו את תשוקתנו לנדוד למרחקים, ודווקא לארץ-פלאות זו, שכה הרבינו לשמוע עליה בבית וב„חדר״, בספורי־אגדות ובלימוד התנ״ך, ומה עוד שקשורים אנחנו אתה בקשרי-חברות...

והנה קיץ תרע״ד, בעיצומו של הקיץ, עוד לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, — ושני הגימנזיסטים שלנו הופיעו בשערי סלונים! אך מה רבו השינויים שחלו בהם! ובמיוחד, באייזעלע. כמעט שבושנו כבר לקרוא לו: „די ציג״... אייזעלע די ציג פשט צורה ולבש צורה. שוב איננו נער־קונדס, קופץ ומקפיץ, — אלא עלם תמיר, שמאַס אַפילו בפיקרעס ו„בפאַלקא דאַמאַ״, ובישר לנו על חדשות ונצורות שהביא מהעולם הגדול, ולא עוד אלא שהלביש אותן באיזה שמות מוזרים: „פוטבאָל וקריקעט״. מלים שנדמו לנו כה מוזרות, כה לועזיות. אך אייזעלע עבר במישרין למעשים:

לא עברו שבועות רבים, ונערי סלונים מ„חדרים״ ומכתלי ה„יעווריסקע״ וסתם נערים ומבוגרים יותר, כבר גלגלו את כדור-הרגל ברחבות בפאתי־העיר ובמגרשים במרכזיה, ובחצר הבית בו גרה משפחת וולופיאנסקי לימד אותנו אייזעלע את חוקי הקריקעט.

אך לא לעולם חוסן. כעבור שנה וחצי, עם התחלת הכיבוש הגרמני, אַייזעלע די ציג עזבנו שוב לאנחות. הפעם עבר לוורשה, ומזמן לזמן שמענו על מעשיו, לימודיו ופעולתו ב„מכבי״ של בירת פולין. הוספתי עוד לראותו בביקוריו הנדירים מאד בעיר-מולדתו.

כעבור מספר שנים, ואני סטודנט בבלגיה, — ומפי סטודנטים מארץ־ישראל שלמדו אתי (וביניהם יעקב דוסטרובסקי, מי שהיה אחר־כך הרמטכ״ל הראשון יעקב דורי) קלטה אזני על פעולותיו הענפות והברוכות של אַייזעלע די ציג שלנו, בארץ ישראל שמה עלה אחרי המלחמה.

תחילה כמורה להתעמלות ואחר־כך כמפקח על החינוך הגופני בארץ.

אחרי שנים רבות של פרידה, שוב נפגשתי עם אייזעלע די ציג, עם עלותי ארצה ב־1933. הידידות מימות־ה„חדר" של ר' ישראל מירסקי התחדשה והתעצמה. ומאז עקבתי אחרי כל התפתחותו ופעולותיו, כמחנך, כאיש־הספורט, כמארגן „המכביות", כבעל־המדות התרומיות, כמחבר ספרים בסיסיים בתרבות הגוף, כמחדש מונחים, ולבסוף — כחבר מאז ומתמיד, האהוד, החביב... ולעתים, דרך כל ההישגים, התוארים, המחלצות האלה לנוי ולתפארת שהוא ראוי להן ניבט אלי הנער־הקונדסן, אלוף־הקפיצות ב„פוסטן סאד", ראש־המשחקים ב„פיקרעס" וב„פאלקא־דאמא" מהשנים 1910—1912, אייזעלע ציג שלנו...

ופה ראוי לציין, שהוא גם שמר את חסדו לזכר עיר־מולדתו וליוצאיה־פליטיה החיים אתנו בארץ. הוא חביב על כולם. הוא משתתף בכינוסי יוצאי העיר. ואחרון־אחרון: הוא הגדיל לעשות בתרמו תרומה ניכרת לא רק לזכר ילדי סלונים, אלא לזכר כל ילדי ונערי ישראל שבגולת רוסיה—פולין החרבה, בהנציחו בזכרונותיו, שכתב לפי הזמנתי, ושפורסמו ב„פנקס־סלונים", כרך שלישי (ת"א, 1972) את כל סוגי המשחקים והשעשועים של ילדי ישראל, בשם הכולל: „משחקי הילדים בסלונים בראשית המאה העשרים". יש בזכרונות אלה הארה נרחבת, הייתי אומר כמעט מדעית, של פרשה זו מחיי הנער היהודי, שמשחקיו החדירו קרן־אור לעולמו הסגור.

תמונת החדר של ר' ישראל מירסקי ז"ל, עם המחזור שלו שיצא מרשותו בניסן תרע"ב פרושה לפני. הנה הם קלסתרי הפנים של 14 הנערים, אחד אחד בהבעת־פניו, לבושו, נעליו, כינויו, הופעתו, — כפי שראיתים אז והכרתים כל־כך, לפני 62 שנה, ומעליהם מרחפת דמותו התלמיד־חכמ'ית, חבושת־הירמולקה ועטורת־הזקנקן של הרבי. 14 נערים, 14 גורלות!

החצי מהם נספה בשואה. אחד מת בגלות קנדה. ששה מאתנו זכו לבנות ולהבנות בארץ־אבות. ברם, הגדיים נעשו תיישים. ושלושה הלכו לעולמם בשנים האחרונות. אך כולנו, כולנו הערכנו והוקרנו את חברנו היקר, את „העז", את הגדי שעל־אף גילו לא הפך לתיש, ששמר על רעננותו, על זקיפותו, על מרצו ועל הספורטיביות שלו...

מה־14 נשארנו שלושה: קלמן שמאלץ, משה'לע טשעפאק ו...אייזעלע ציג... אך זכינו וזכה הוא השלישי, שנוסף לתוארו וכינויו המכובד: אייזעלע די ציג, נוסף לו עוד תואר מכובד, הריהו:

„החתן הראשון של פרס ישראל לתרבות הגוף!"
כה לחי, אייזעלע שלנו!

דר. נח קפלינסקי

מורי ומחנכי

החינוך היסודי בסלונים בשנות המלחמה

(פרקי זכרונות מתקופת מלחמת העולם הראשונה ולאחריה)

א. חינוך יסודי — שלב א'

בן חמש הייתי כשהתחלתי את לימודי בבית הספר של ר' מאיר וולפוביץ. באותה עת בשנת תרע"ד (1914) היו בו ארבע כיתות עם מורה לכל כיתה, ואלה המורים, לפי סדר הכיתות, החל מכיתה א': ביטנסקי, וולפוביץ, שפירא ולוניאנסקי. בזכרוני נשארו כבולטים בניהול בית הספר ובהכוונתו — שניים: וולפוביץ שהיה בעיני מנהל בית הספר ושפירא שהצטייר אז בדמיוני, מבחינת התרשמותו של תלמיד, כסמכות לימודית. ואכן נקרא בית־הספר על שמו של וולפוביץ.

היו אז בסלונים בתי ספר דומים נוספים, כולם נפרדים לילדים ולילדות. הלא הם בתי הספר של שילוביצקי, של קליבנסקי ושל פומרנץ־הייפלרין (שני האחרונים לילדות). בוודאי היו דומים במתכונתם ובתכניות לימודיהם זה לזה. משום־מה נחרת בזכרוני בית ספרם של וולפוביץ וחבריו „כראשון בין שווים". בכיתה הראשונה למדנו קריאה, כתי־בה והתחלות בלימודי תפילה וחומש. עם ההתקדמות בכי־תות גברו לימודי התנ"ך, עד לנביאים ראשונים ואחרונים וכן דקדוק וקריאה בכריסטומאטיות ספרותיות. בכיתה הר־ביעית נוספו גם עיונים ראשונים בתלמוד בכרכים של „גמרא למתחילים".

תחילה שכן בית הספר בקומה השניה של הבית השני ברחוב רוזשנאיער, בצדו הימני במורד הרחוב, לאחר ביתו של ר' אייזל שרשבסקי. שני חדרי מדרגות נפרדים הובילו כל אחד לשתי כיתות. יוצא־דופן היה „הקשר" בין המורים שבשני החלקים, אשר קיר אטום הפריד ביניהם: בקיר זה היה חור כדי חדירת אגרוף אדם. דרך החור הזה היה אחד המורים מצלצל בפעמון־יד וצלצול זה היה מביא מורה מהחלק השני לשיחה ביניהם.

זכורני שיחה שהייתי לה עד־שמיעה מקרי, שהתנהלה בין המורים וולפוביץ ושפירא על פירושו של פסוק מסוים בספר ישעיהו, וכך נשאר אצלי הרושם שהמורה שפירא הוא הבר־סמכא.

ארבע שנות לימודי בבית ספר זה חפפו ברובן את שנות מלחמת העולם הראשונה, אשר ערערו את סדרי הלי־מודים. בהיותנו בכיתה ב' (של וולפוביץ) כבר גדדנו לביתו הפרטי של המורה (מול בית הקברות הישן), שהכיל חדר־כיתה צפוף, דירתו הפרטית וכן חנות לאריגים שניהלה אשתו. היו גם תקופות בזמן הכיבוש הגרמני, כאשר לימודים היו בכלל אסורים, ואז למדנו במחתרת בקבוצות קטנות בבתים פרטיים. לעתים די קרובות נאלצנו, קבוצה של 5—6 ילדים, לשמע צעדים מתקרבים מבחוץ — להפסיק את הלימודים לפי תרגיל מוכן מראש ולהתפרס על הרצפה, כאילו היינו משתתפים במשחק כלשהו; הגיון מוזר של השלטונות הגרמניים, שהתירו משחקי ילדים בו בזמן שאסרו על הלימודים אפילו בקבוצות קטנות, מטעמי שמירה על הבריאות וההיגיינה ומניעת הפצת מחלות מידבקות... כנר־אה, שלאחר מכן הותרה במקצת הרצועה ובכיתות ג'—ד' הנני רואה את עצמי שוב בקומה השניה שברחוב רוזשנוי.

ארבעה מורים, — ארבעה אנשים שונים זה מזה באופ־יים, גישתם ודרכם בלימוד. ביטנסקי, ככל שדמותו ני־טשטשה במשך השנים, זכור לי בגישתו הסגורה אך העדינה והסבלנית, בקולו האיטי ובצעדיו המדודים. בזכרוני לא נשאר כל הד שהוא מאיזו גערה, נזיפה קולנית או — חס ושלום, — פגיעה פיסית. פחות מטושטשת קיימת בזכרוני דמותו של לוניאנסקי, שהיה המורה בכיתת הסיום ובעיקר ללימודים המתקדמים בספרי הנביאים. הוא היה אדם חולני ונפטר באמצע שנת הלימודים. הלוויתו עשתה עלי רושם עצום, בעיקר בגלל התהלוכה המאורגנת של תלמידי בתי הספר, אשר חזרו במקהלה ובקול רם במשך כל הדרך במע־לה הרחוב אל בית הקברות על הפסוק: „צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו".

לעומת שני מורים אלה נשארו בזכרוני דמויותיהם של המורים וולפוביץ ושפירא חיות ובהירות, ומתוך הערפל של למעלה משישים שנה עולים הלימודים אצלם בבהירותם ובפרטי פרטיהם כאילו נתקיימו רק אתמול. אולי תרמו לכך גם השנים הרבות שבמהלכן ניתן לי לעקוב אחרי שני מו־רים אלה, הרחק מעבר לגיל של תינוקות בית רבן.

מאיר וולפוביץ היה בעיני, וכך הוא חי בזכרוני, „היד החזקה" של בית הספר. היה קפדן בדרישותיו והליכותיו. לעומתו היה צבי שפירא, שהיה כאמור הפוסק האחרון בהיל־כות תנ"ך, — דמות פילוסופית במקצת. גבוה, רזה, חיוך דק מן הדק נסוך תמיד על פניו; הסבריו ברורים, איטיים.

ברם, שניהם כאחד זכרו היטב את הפסוק: חושך שבטו — שונא בנו", והשתדלו לא להיות חשודים, חלילה, בשנאת תלמידיהם... את העונשים הפיסיים ראינו כדבר המובן מא־ליו, מה גם שהם לא פגעו בנו פיסית כלל וכלל ורישומם היה מוסרי בלבד. אך דרכם היתה שונה גם בתחום זה. וולפוביץ הסתייע לצורך זה בסרגל. תמיד השתוממנו למראה המשונה של סרגליו לשימוש זה. הם נראו לא כמלבן, כדרך כל הסרגלים, אלא כמשולש מארך. מקורם נתגלה לנו כשזמן-מה למדנו בביתו הפרטי. הסתבר כי „סרגלים" אלה סופקו למורה מחנות אשתו, ממסגרות-העץ של צרורות האריגים המקופלים...

ילד „שחטא" ועמד להיענש היה נקרא אל שולחן המורה. שם היה וולפוביץ פוקד עליו בעברית אך בהברה אשכנזית ובנגינת מלעיל: „ידך תן!" — וכשיד הילד נתונה בכף ידו השמאלית של המורה, הוא היה מניף בידו הימנית את ה„סרגל" ומונה את „מכותיו" על כף־ידו של הילד. כאב, כנראה, לא נגרם בכך, אך החרפה היתה גדולה. לפע־מים היה העונש חמור יותר, ואז לאחר „הסרגל" היתה באה העמידה בפינה: משמע, הילד בחרפתו צריך לפרוש לפינה ולעמוד כשפניו אל הקיר, עד... עד שהמורה נזכר בו, וברוב חסדו היה משלח אותו למקומו. אין ספק: הפינה הכאיבה הרבה יותר „מהסרגל".

הסיבות לעונש היו שונות ומרובות: החל מאי-הכנת שיעורים, הפרעות במהלך השעורים, התנהגות „בלתי הול־מת" וכיוצא באלה. אך קרה, שהמורה היה מעניש גם על „חטאי" התלמיד שחטא בבית הוריו. בדידי הווה עובדא, וזהו סיפור המעשה:

באחד מימי הקיץ ואני אז בכיתה ב' של המורה וולפו־ביץ, שבתי הביתה אחר הלימודים להפסקת ארוחת הצהרים. ביתנו נמצא אז ברחוב אולנסקה הסמוך לנהר. מצאתי את דלת הבית נעולה. אבי היה מחוץ לבית לרגל עסקיו. אחי הבכור ואחותי הצעירה ממני (בתקופה זו היינו עדיין שלושה ילדים בבית, — מאוחר יותר עלה מספרם לחמישה) טרם חזרו מבית הספר, ואמי יצאה מהבית לרגע-קט. נשארתי בלי מעשה ושמתי פעמי אל הנהר, מרחק פחות ממאתיים מטר.

מה עושה ילד בן 6—7, כששעתו פנויה, מזג האויר הקייצי ממש משכר, השצ׳רה פרושה לפניך כעל כף־היד? — יורד לו אט אל חוף הנהר ומתחיל לשחק ב-סירות להש־כרה של אברהם׳קה מאשעס, החונות שם. הנהר קרץ לנו תמיד; עוד יותר קרצו לנו הסירות. וכאשר עיניו של אבר־הם׳קה לא בלשו אחריך — מה יכול להיות תענוג גדול יותר מאשר לנסות את כוחך, לדחוף סירה הקשורה בשלשלת והיא נשמעת ומחליקה במקצת עד שהשלשלת עוצרת אותה, ואז הנך מושך אותה בחזרה ודוחף אותה שוב וחוזר חלילה?

אחרי „ההצלחה" של מספר סיבובים כאלה, ניסיתי את כוחי במהלך נוסף: קפצתי אל תוך הסירה. התמרון הצליח ואני שט עם הסירה אנה ואנה „במרחקים" של כמטר אחד הלוך וחזור. כשבאתי על סיפוקי ב„שייט" הזה עמדתי לעזוב את הסירה. אך אבוי — שוד ושבר! — כשעמדתי־

להציב את רגלי על החוף, החליקה פתאום הסירה ואני כולי נפלתי אל תוך הנהר. המים היו רדודים. לא נשקפה לי, חלילה, שום סכנה, אך נחלצתי מהנהר כשכל בגדי ספוגים מים. מסכן ואומלל עמדתי על החוף עד שזרמי המים ירדו ממני ואז, רטוב עד לשד עצמותי, שרכתי את רגלי הביתה אבל וחפוי ראש...

חששותי לפגישה עם אמא ז"ל לא נתאמתו. לאחר ההפתעה הראשונה היא עסקה ברחיצתי ובהחלפת בגדי, אך העונש משום-מה התמהמה לבוא; לא גערות, לא טענות ואף לא איזו סטירונת קטנה, אשר בצדק הגיעה לי ואשר ציפיתי לה כל רגע. שמחתי ופחדתי כאחד. שמחתי על כי משחק-הביש שבו בכשלתי עובר חלק כל־כך, ופחדתי — כי לא האמנתי למראה עיני וחששתי שמשהו „מתרקם" נגדי, ואני — אין לי מושג איזה עונש עוד יוטל עלי. עשיתי כמיטב יכולתי להיות „ילד טוב", צייתי לכל דבר, הקדמתי גם להכין את שעורי, כראוי ל„בעל תשובה".

אך חששותי לא היו לשוא: בהיעדר אבי מהבית בגלל עיסוקיו, העבירה אמא את „הענין" למורה שפירא, כשהלכה לקנות מחברות בשבילי בחנותו לצרכי כתיבה, והלה מסר את התלונה למורה וולפוביץ, שאז למדתי בכיתתו.

עם תום השעור הראשון קרא לי המורה בנימת-קול חמורה. בפיק ברכיים ובתחושה שהנה העונש הצפוי מתרגש ובא עלי, נגשתי אליו. „ידך תן!" — פקד המורה ומיד התחיל „הסרגל" המשולש לפעול על כף ידי, ולסיום התרה בי (ושוב בהברה אשכנזית ובנגינת מלעיל): „אם עוד פעם תעשה ככה, מרה תהיה אחריתך!" — ומיד נשלחתי לפינה... לא חלפה דקה או שתיים ושוב נקראתי אל השולחן, כאשר פולחן-העונש חוזר מחדש ושוב — לפינה. „הטכס" חזר ועל עצמו 3—4 פעמים. והואיל והדבר התרחש בזמן ההפ־סקה, משך המחזה הזה את תלמידי הכיתות האחרות שהצ־טופפו בפתח הדלת לראות במראה המביש, וכדי בזיון וקצף... העלבון הפיסי לא היה צורב כל-כך, אלמלא נגלה קלוני ברבים לעיני הכיתות הגבוהות, בחינת תאוה לעי־נים של תלמידי כיתות אלה, הנערים „הגדולים" כבן־ציון אפשטיין, יוסף שקולניקוביץ, יצחק ליכטנשטיין...

אחרת היה מעניש המורה צבי שפירא: הוא היה ניגש בצעדיו הגדולים והאיטיים אל התלמיד, אוחז בתנוך אזנו ומושך אותו מספר פעמים למעלה, וברוב המקרים היה מפ־טיר במלה הרוסית, בסלסול איטי וממושך: „ניע-ע-גא-א־דיי!" (אמנם, מלה חמורה, אך כאילו רצה להגיד: ילד־ביש שכמותך...). אחר־כך היו החברים ניגשים ומתגרים: „נו, געכאפט א „פזר"?" — רמז לסלסול האוזן הדומה לסימן הנגינה הידוע בסלסולו.[1]).

הנה כי כן, גם בימים של מלחמה וכיבוש, גם באמ־צעותן של שיטות לימוד של תחילת המאה, — הרי היו

אלה 4 השנים הראשונות שהכניסו אותנו אל היכל התפי־לות, המנהגים הדתיים וידיעת הלשון העברית; בכיתה ב׳ כבר ידענו לקדש על היין בליל-הסדר וגם את ברכות התורה וההפטורה; סיגלנו לעצמנו את כל התפילות של חול ומועד; „חרשנו" את חמשת חומשי התורה; ידענו היטב היטב את הנביאים הראשונים; הכנסנו את ראשינו אל הנביאים האחרונים, ויצאנו מבית הספר הזה, שהיה בעצם מעין מזיגת 4 כיתות של „חדר מתוקן", במטען אשר איפשר לנו, גם כשפנינו אחר־כך ללימודי חול, לבנות על התשתית של וולפוביץ—שפירא את התקדמותנו בלימודי הלשון והספרות, כשכללי הדקדוק העברי על חוקיו, גזרו־תיו ובניניו הוחדרו אלינו על ידי מורינו הראשונים.

במשך שנים רבות היה טוב לשוב ולפגוש בשני מורים אלה, כאשר ידעתי אל נכון, כי להם זכות הראשונים בהנ־חלת חינוכי העברי ובהחדרת יסודותיו האיתנים בתנאים הקשים של ימי המלחמה. עד היום הזה, כשמזדמן לי לראות את בני הדור השני של מורים אלה, בתו ובנו של מאיר וולפוביץ, או את שלושת בניו של צבי שפירא, — עדיין מרגיש אני את קרינת אבותיהם לטובה ולברכה.

לימים שימשתי גם מורה בבית ספרו של וולפוביץ. השנה — 1927, ואני — בהפסקת לימודים בת שנה בין סיום בחינות הבגרות לבין הלימודים באוניברסיטה. בית הספר של וולפוביץ היה כבר בפיקוח השלטונות. תכנית הלימודים חייבה גם לימודי חוץ, הלשון הפולנית וחשבון... במשך תקופה קצרה לימדתי את המקצועות האלה לתלמי־דים בני שמונה—תשע.

עם המורה צבי שפירא נזדמנה לי פגישה אחרת מיו־חדת במינה. השנה — 1945. זה לא מכבר עליתי ארצה, כפליט חרב מתוך השואה. המורה שפירא שכב בביתו על ערש דווי במחלתו שממנה לא קם עוד. מיהרתי לבקרו. הוא היה רזה וחיוור ונראה, כאילו קומתו הגבוהה בלאו הכי נתארכה עוד יותר: החיוך הצנוע לא מש מעל פניו ובקול צלול ושופע חמימות פנה אלי: „הולך אני בדרכו של יעקב אבינו, כאשר עם בואו של יוסף בנו נאמר עליו: ויתחזק ישראל וישב על המיטה". — התאמץ מורי וישב לקבלני בלבביות יתירה. אכן, רישומה של פגישה זו לא ימחה מזכ־רוני.

ב. חינוך יסודי — שלב ב׳

ארבע הכיתות של וולפוביץ—שפירא היה להן תואר של „בית-ספר". בתום כל שנה היה בית ספר זה מחלק תעודות עם ציונים והערות על הלימודים וההתנהגות. תעו־דות אלה היו כתובות וחתומות בידי המורה בתוספת של חותמת עגולה, ובה התואר „בית הספר וכו׳ וכו׳". בפי הבריות ובבית היינו קוראים לבית הספר הזה „קלאס", הולכים ל„קלאס", היינו ב„קלאס".

שלב ב׳ הוביל אל ה„חדר" ללימודי תנ"ך ותלמוד ובמידת-מה גם הלשון העברית והצצה אל הספרות העברית, הכל לפי ראות-עיניו של המלמד, הוא בעל החדר[2]). שנת הלימודים נחלקה לשני זמנים, אשר הגדולות ביניהם הם חג הפסח וחג הסוכות. אלה היו גם שתי החופשות במשך

---

1) הקורא ישווה את העונשים, כביכול, של מורים אלה, לעונשים הגופניים הכבדים, שמלמדי החדרים בסלונים היו מטי־לים רק כחמישים שנה לפני זה, שעליהם מסופר, בין היתר, בזכרונות מ. פרלשטיין (ר׳ „פנקס-סלונים" כרך ג׳, עמודים 12—13). — המערכת.

השנה. חופשת קיץ לא היתה קיימת כלל וכלל. הלימודים נערכו במשך כל היום עם הפסקת צהריים לשעה-שעתיים, אשר נועדה להליכה הביתה לארוחת הצהריים. תלמידים אשר מקום מגוריהם היה רחוק מהחדר היו נשארים בכיתה ומסתפקים באוכל שהביאו אתם מן הבית (בדרך כלל היתה זאת עוגת-שומשומין הקרויה „פענטשיכעס קוכן" על שם האופה, כשהיא מרוחה בחמאה).

הדרך הביתה בערבי החורף החשוכים היתה חוויה מיוחדת. מזמן לזמן היינו משתמשים בפנסי יד, אשר השי־מוש בהם היה בו יותר מהחוויה שבדבר מאשר התועלת הממשית. היו פנסים שונים ומשונים, מהם שהשתמשו בנרות, מהם בנפט ובימי המלחמה כל מיני תחליפים אחרים ששימ־שו גם למאור בבתים, מהם עמידים ברוח, ומהם — לאו דווקא עמידים. היום נדמה לי כי העיסוק בפנסים, הכנתם, הכשרתם וכל המשחק הכרוך בזה עלו לאין ערוך על המ־אור, אשר תחום הארתו היה מצומצם ביותר.

ה„זמן" הראשון, הווה אומר זה שפתח את שנת הלי־מודים היה מאחר חג הפסח. ימי חול־המועד שימשו למ־למדים לשכנוע הורים, לשם קבלת תלמידים חדשים. אמנם לא כולם עשו כך, היו כאלה שמנעו את עצמם „מהליכה על הפתחים" זו. אבל היו עדיין ביקורים כאלה. כנראה היה זה בשנים קודמות מנהג מקובל. מתקופתי הנידונה זכורים לי בין היתר: דער מאסטער מלמד (על-שם העיירה „מאסט", מקום מוצאו), שהיה נציג הדור השמרני של הח־דר; המלמד שושן שכבר שיבץ בלימודיו את הדקדוק והסי־פור העברי. בדרגה מתקדמת עוד יותר מצא את עצמו ר' ישראל מירסקי, שאולי בגלל דרגת לימודיו קראו לו כבר „מורה" ולא „מלמד" [2].

ובכן, לאחר שסיימתי את הלימודים ב„קלאס" של וול־פוביץ—שפירא, ביקר בבית אבי מלמד אחד. היה זה חג הפסח. בשעות של אחרי הצהרים ישב „דער מאסטער" בשיחה עם אבי ואחרי כן נקראנו אליהם אחד-אחד, אחי ואני.

„דער מאסטער" היה יהודי מגושם, בעל זקן עבות שבלע אל תוכו כמעט את כל פניו, ומתוך סבך השער הזה אפשר היה להבחין בעיניו המרצדות הנה והנה. בחיוך רחב פנה המלמד אל אחי: „נו, מה שמך?" — „יהודה" — ענה אחי ברטט. „או," — נהם דער מאסטער ופסק את פסוקו — „יהודה, אתה יודוך אחיך!".

אחר כך פנה דער מאסטער אלי, — „ומה שמך אתה?" „נח", עניתי, ואני מלא רטט לא פחות מאחי הבכור. ושוב הפליט המלמד את פסוקו המתבקש פה: „נח? — אלה תולדות נח" וכו' וכו'.

למחרת החג התחלנו ללמוד אצל ה„מאסטער". ביתו היה ברחוב המוביל מבית הכנסת הגדול לכיוון „ההר". זוכר אני את השולחן הגדול הממלא את החדר, סביבו התלמידים ובראשם — המלמד.

לא ארכו ימי הלימוד שלנו כאן, אולי שבועיים בלבד. שני דברים נשארו בזכרוני מאז: צעקותיו של המלמד וה... מכות שהוא הפליא בתלמידיו. רצועת העור לא משה מידיו ולו לרגע קל [3].

לא אזכור: האם היינו אנחנו שהתלוננו בפני אבא, או האם היו אלה ידיעות שהגיעו לאבא ממקורות אחרים, — כעבור שבועיים הועברנו ללמוד אל המלמד שושן.

בניגוד לכל בתי הספר והחדרים שהתרכזו, פחות או יותר, במרכז העיר, קרוב לככר השוק ולשולהוף, שכן החדר של שושן בביתו הקטן שנמצא הרחק הרחק ממרכז העיר. ביתו היה האחרון בסימטא המפותלת שהובילה דרך רחוב „שצ'נקה" ימינה, ליד „בית-המדרש לבעלי-עגלות", ושוב שמאלה, בדרך־לא דרך. נדמה היה לנו, כי ביתו של שושן מסמל לא רק את סוף העיר, אלא — את סוף העולם... נפש חיה לא נראתה שם מלבד בני משפחת שושן והתל־מידים. למקום זה היה יתרון עצום: בהיות הבית עומד על גבעה, אפשר היה לראות למרחקים, מצד אחד את העיר ומצד שני — ה„לא-כלום", רק שדות ושדות, שטח עצום למשחקים וריצות בהפסקות. בהשוואה לחצרות הצפופות של בתי הספר הקודמים יצאנו כאן למרחב אין־קץ!

הכיתה שכנה בחצר מרווח ובו ספסלי התלמידים מסו־דרים, ועל יד שולחן קטן ישב המלמד והרביץ תורה במשך כל היום. הוא היה איש נמוך-קומה, צנום, לבוש לפי מנהג החסידים וגם חבש כובע חסידי; זקנו מחודד, פניו מחיי־כים, בעל סבלנות רבה, קולו נעים, וכולו אבהות נוחה ונעימה.

מלבד תנ"ך וגמרא היינו קוראים סיפורים, בעיקר מהמקראה „ביכורים" [4]. מדי פעם היה עוצר את התלמיד בקריאתו והיה מכריז: „הערט א כלל!" — משמע: „שמ־עו־נא לדבר הדקדוק" והיה מסביר סוגיה-דקדוקית בקשר למשפט מסוים. כך המטיר עלינו מדי יום ביומו מנת דק־דוק וסגנון.

אהבנו את הסיפורים מ„ביכורים". עד היום לא אשכח את הרושם העז מסיפורו של אליהו מידנק הקבצן העיוור [5]. בימים ההם חזרתי לקריאת הסיפור פעמים רבות ומדי פעם התרשמתי מחדש מהחוויות שפקדו את הקבצן שהתדרדר למצב של אוסף נדבות עלוב, קמצן, חולה ועזוב לנפשו.

המלמד שושן היה מחלק את יום הלימודים בין שלושת התחומים: גמרא, תנ"ך והלשון העברית. הסבריו היו, כמו־בן, ביידיש. היה מתבל את דבריו בהומור, לפעמים בחידה, לפעמים בדבר הלצה. ידע, איפוא, לעורר ענין אצל התל־מיד ונזהר בשקידה מהטלת שעמום. אמנם לא הקפיד —

---

2) בעוד שלמורי בית הספר נדבק כבר התואר המודרני „מורה", — הרי הכינוי „מלמד" עוד שמור היה בתקופה הני־דונה וגם לאחר־כך לבעלי־„החדרים", שהם היו המורים הבל־עדיים שלהם. — המערכת.

3) תיאור נוסף של המאסטער מלמד וחדרו, מעשר או שתים-עשרה שנה לפני זה, ר' בזכרונותיו של יוסף דרור על לימודיו בחדר זה עם שלמה שיינברג-לבדי. ר' במדור המוקדש ללבדי, בכרך זה. — המערכת.

4) „ביכורים" — חריסטומטיה ספרותית-חינוכית למקרא ולימוד, מאת מנחם שיפמן, וילנה, תר"ע — המערכת.

5) אליהו מידנק — סופר עברי, שפירסם סיפורים בתחילת המאה ב„השלח", „הצפירה", „הצופה". — המערכת.

אולי לא זכר — וחזר על דברי בדיחות פעמים רבות, אולם לתלמידים זה לא הפריע ושני הצדדים נהנו הנאה מרובה. כאשר תלמיד היה מביא לו, לבקשתו, כוס מים לשתייה מהמטבח, היה, תוך הבעת תודה, מכניס ברכה: „זאל מען אויף דיין חתונה טראגן רעשעטעס מיט וויין!" (שבחתונתך יגישו נפות מלאות יין"). היה מרבה לספר על תעלולי אחשורוש וטפשותו, למשל: אחשורוש ממלא לפני השינה את כל ביתו כרים וכסתות ועולה לישון אל עליית הגג...

הוא היה תמיד בעל סבר פנים יפות. לא על כגון אלה נאמר: „לא הקפדן מלמד". מעולם לא ראיתיו בכעסו, מעולם לא נשמעה גערה מפיו. עונשים פיסיים — הס מלהזכיר.

רק שבועות מספר נהנינו „מהמרחבים האין־סופיים" אשר על־יד ביתו של שושן. היום יום ב' בשבוע. הימים הימים ששי ושבת שחלפו היו שני ימי חג השבועות, וביום א' התחדשו הלימודים לאחר החג. היה זה יום שטוף־שמש, בהיר ונאה. לפתע, קרוב לשעה שתים אחר הצהרים, הפנה תלמיד מהספסלים האחוריים, שהציץ דרך החלון החוצה, את תשומת לבו של המלמד אל עשן הנראה בוקע מאי־שם בעיר. כל חשש לשריפה היה תמיד מעורר חרדה, והרי בימים ההם לא ניתנה אש השריפה להשתלטות מהירה. הרבי (כלומר, המלמד) נגש אל החלון, האהיל בכף ידו על עיניו, הסתכל, הסתכל וקבע: „וויס איך וואס! מסתמא טאלקאווטשינע ברענט!" („אולי טלקובשצינה בוערת", — טולקובשצינה הוא כפר המרוחק כחמשה קילומטרים מסלונים בכיוון העיירה דרצ'ין). עם זאת קמה מהומה בכיתה והמלמד לא ראה דרך אחרת מאשר לקרוא דרור לתלמידים אשר פרצו בריצה בהולה לכיוון העיר.

העשן הזעיר שראינו בהיותנו בבית הספר הלך וגדל במהירות מבהילה, ככל שהתקרבנו אל מוקד השריפה. כשהגענו אל השולהויף היו כבר הרחובות מלאים אדם, עגלות, נושאי צרורות. צפיפות, בהלה, ריצה. כבאי־אש מיהרו על עגלות טעונות חביות מים כשהם דופקים בסוסים להחיש את הקצב. מרחוב ברייטה היתמר עשן ענק שזור להבות אש איומות, אש כאילו נעו לכיוון בית הקברות הישן, לשכונת יורזיקה, לסביבת „ההר" ורחוב רוושנא־יער. המראה מטיל האימים יחד עם צעקות האנשים חברו לתמונה בלתי נשכחת.

מיהרתי לביתי. גרנו מעבר לאיזור שהאש השתלטה עליו. חיש מהר הגיעו לביתנו אנשים שנמלטו מהשריפה והביאו את הבשורה הנוראה שהאש אכלה את כל חלק העיר מרחוב ברייטה עד סוף רחוב רוזשנאיער.

בשעה שש יצאנו, אחי ואני, אל איזור השריפה. הגענו עד ראשוני הבתים של רחוב רוזשנאיער, משם אי אפשר היה להתקדם. אפשר היה רק לראות מרחוק את שרידי הרחובות ואת לשונות האשן והעשן. אז ידענו כי גם בית הספר של שושן עלה באש והרגשנו כי אבד לנו משהו קרוב ויקר.

למחרת היום היו פני העיר שונים לבלי הכר. מאות רבות של משפחות נשארו ללא קורת גג; ובהם נעדרו מבתיהם כשכל מטלטליהם עלו באש, בעוד שבעליהם יצאו לראות בשריפה אשר המוקד שלה היה רחוק מאד ממקום מגוריהם. בעיקר נפגעו אז השכבות מדלת העם. הגן הציבורי התמלא משפחות „הנשרפים". באותו יום נתפשו כל בתי התפילה וכל המוסדות הציבוריים על ידי קרבנות השריפה. חלק גדול של תושבי העיר הפכו אז תוך שעה—שעתיים לחסרי כל.

בינתיים נזכר מי שנזכר כי בערך 40 שנה לפני כן התחוללה שריפה גדולה בעיר, אשר אף היא פרצה ביום ב' בשבוע לאחר חג השבועות שחל ביום ששי ושבת לפני כן. עובדה מוזרה זו הוסיפה נופך של מיסתורין לאסון הזה [6].

וכך היה, איפוא, גם בית ספרנו בין „הנשרפים". אולם הלימודים צריכים להמשך, שושן זקוק „לפרנסתו" ואנחנו זקוקים לתלמוד תורה. התמקם בית־הספר אף הוא, בדומה לנשרפים רבים, באחד מבתי התפלה, לראשונה — בחברה־שטיבל. היה זה בוודאי מחזה בלתי שיגרתי: כשתים־שלוש משפחות הסתדרו בחלק האחורי של בית־הכנסת, בעוד שבפינה קדמית אחת הצטופפו תלמידיו של שושן מסביב לשולחן ארוך, כשהוא נשען בעמידה על־יד „סטנדר" ומנהל את הלימודים. בפינה אחרת נערם כל הרכוש של בית־המדרש. עזרת הנשים התמלאה אף היא משפחות נשרפים. לאחר זמן־מה עבר החדר של שושן אל בית הכנסת דגשר (בריקער שול), כשניתנה לו שם פינה משלו בין פליטי האש שמצאו מחסה בבית כנסת זה.

בתנאים אלה השלמתי תקופה של ארבעה „זמנים" בחדר של שושן. ארשת פניו הנעימה והנוחה לא נעלמה מפניו גם בתנאים הקשים, שאליהם הוא נקלע מבחינה כפולה: הן במגוריו ככל הנשרפים והן בעבודתו שכן הצטרך לנדוד ממקום למקום.

ג. חינוך יסודי — שלב ג'

עם סיום הזמן האחרון של שושן בחדרו באביב תר"ף (אפריל 1920) תמה הפרשה של „לימודי־קודש" מסודרים. גרסתי „מסודרים" וזה במובן יחסי, כי במסגרת התנאים המיוחדים של תקופת המלחמה ניתנו הלימודים להתארגן בקושי. השריפה הגדולה הוסיפה את „תרומתה" היא בערעור המסגרת המסודרת והמאורגנת.

ומה על לימודי חול? — מעניין לעקוב אחר יחס הגודל ההדדי בין שתי זרועות החינוך האלה, לימודי קודש ולימודי חול, שבשנים שעליהן מסופר כאן הן היו נפרדות זו מזו הפרדה גמורה ומוחלטת. למען הבין את המשמעות של המושג „לימודי חול" כפי שהובן אז, ברצוני להדגיש שבמובנו בשנים ההן חפף מושג זה כל לימוד שהוא מחוץ ללימודי שפת הקודש, תנ"ך וגמרא וכל הכרוך בהם (להבדיל מהמובן הנוכחי במדינת ישראל, שלפיו לימוד השפה

---

6) אכן כך הוא: השריפה שעליה מספר בעל הזכרונות פרצה ביום שני, ט' סיון תרע"ח, 20 מאי 1918. ר' פנקס סלונים, כרך א', עמוד קסח. באשר לשריפה הקודמת, מי שנזכר בה לא דק פורתא: לא לפני 40 שנה אלא בדיוק 37 שנה לפני כן ביום שני, ט' סיון תרמ"א, 25 מאי 1881, יומיים אחרי חג־השבועות פרצה השריפה הגדולה, שבה עלתה באש כל העיר. ר' באותו הכרך, עמוד עו. — המערכת.

העברית, דקדוקה וספרותה המודרנית איננו כלול, כמובן מאליו, ב,,לימודי קודש").

בשנתיים הראשונות שבבית ספרו של וולפוביץ לא עלה, כמובן, נושא זה כלל וכלל. אך מהשנה השלישית ואילך נוספו ללימודי הקודש, שתפסו את כל יומו של התלמיד, קצת מן המקצת של לימודי חול. זה התחיל בשיעורים ללימוד השפה הרוסית, אשר גם בשנות הכיבוש הגרמני בשנים 1915—1918 נחשבה עדיין כשפת המדינה. אחר כך התווספו גם לימודי חשבון והשפה הגרמנית. שיעורים אלה ניתנו על ידי מורים פרטיים, ביניהם שהיו מומחים לכך, ביניהם כאלה אשר כל זכויותיהם להוראה התבססו על כך שהיו חניכי בית ספר תיכון.

עם הכיבוש הפולני וגיבוש שלטונו חדרו המקצועות הפולניים אל תכנית הלימודים. היו אלה מורים פרטיים אשר רק זה עתה רכשו את ידיעת השפה הפולנית תוך לימוד עצמי. אולם עם זה לא בטלו לימודי הלשון הרוסית בבת אחת. שפה זו כאילו ,,נאבקה על קיומה", וכך מוצאים אנו בסלונים את לימודי שתי השפות גם יחד. ליד ספר הלימוד הרוסי ,,זשיוואיע סלאווא" על שני חלקיו אנו מוצאים את ספר הדקדוק הפולני המסורבל של שלש מחברות; ליד ספר השאלות המפורסם באריתמטיקה של הרוסי וורשצגין למדו גם את הטריגונומטריה הפולנית של זיבלר. נוסף לשתי לשונות אלה פוטמו מוחות התלמידים בשיעורים הפרטיים גם ביסודות הלשון הגרמנית והצרפתית.

זכורני את לימודי אצל רואה החשבונות ליווה וייסנברג, כאשר לשיעור היומי, בדרך כלל מ־7 עד 8 בבוקר, נדחסו 4 השפות הנ"ל. ובנוסף עליהן — מתמטיקה, גיאוגרפיה, היסטוריה, טבע... עלי להעיר, שאם כי הוראה לא היתה מקצועו, הוא היה מורה בחסד.

מאז עזבי את ,,החדר" חלפו שנה וחצי עד שהתחלתי את לימודי בגימנסיה. במשך הזמן הזה נערך לגבי ,,המאבק האחרון" בין ,,לימודי קודש" ל,,לימודי חול". אלה ואלה למדתי עתה בשיעורים פרטיים. את לימודי הקודש, כביכול, המשכתי אצל אחד המורים הידועים בעיר בשנים ההן ללימודי הלשון העברית — הלא הוא המורה דוב וייצל. שמו הלך לפניו כבקי בדקדוק וחלק ניכר משעת הלימודים היה מקדיש לתחום זה. בין היתר הוא השתמש בשיטת ניתוח דקדוקי כדלהלן: היה בוחר מלים מסובכות וקשות של פעלים ועל התלמיד היה לציין את השורש של שם הפועל, הגיזרה, הבנין, הזמן, המין וכל יתר סימניה של המלה. לאחר שבחן את עבודת התלמיד שזה הכין בביתו, הוא היה חותם מתחתיה בציונו הידוע לכל מי שלמד מפיו, והוא: ,,מוגה", וזאת בכתב־יד קליגרפי ושמירה קפדנית על ניקוד מלא ומדוייק (כולל הדגש באות ,,ג").

דירתו של וייצל באמצע רחוב פנסבה נמצאה בבית עץ ישן־נושן אשר נראה מהחוץ כשוקע מיום ליום. חלונות הדירה היו סמוך למדרכה, כך שבלכתך ברחוב מספיק היה להנמיך את מבטך כדי לראות מה נעשה בדירה. ,,חדר הלימודים" שלו היה חדרון ד' על ד'; שתי מיטות עתיקות יומין ליד שני הקירות. על אחת המיטות היה יושב המורה, וממולו על המיטה השניה — התלמיד. נוסף לדקדוק, תנ"ך קראנו גם פרקי ספרות. מהכריסטומטיה ביכורים הנ"ל עברתי אל הספר ,,הסגנון העברי" שבעריכת מ. קריגסקי. הפרק שנחרת בזכרוני במיוחד היה ,,משה" של אחד העם, אשר המורה היה מנתחו פסוק בפסוק, מלה במלה עד שהדברים התבהרו היטב־היטב. המורה היה מתנועע בשבתו על המיטה ומדי פעם היה מעביר את אצבעו אל אפו והיה מגרד את היבלת הגדולה ששכנה כבוד על עור אפו סמוך לעין. בלי משים הוא היה על ידי גירוד זה מושך את תשומת לבו של התלמיד לסימן ההיכר הזה שהפך חלק בלתי נפרד מדמותו.

ברבות הימים, עם התקרב המועד של בחינות הכניסה לגימנסיה, היתה ידם של ,,לימודי החול" יותר ויותר על העליונה. לפי הערכת מורי הפרטיים היה עלי להתכונן לכיתה החמישית של הגימנסיה בעלת שמונה הכיתות. בחדשים אחרונים אלה הפכו הלימודים העבריים ספח צנוע, אשר לאט־לאט לקראת התקבלי לגימנסיה, בטל לגמרי.

מורי האחרון ללשון העברית היה גד גולדברג. הוא היה בחור צעיר לימים, כ־4—5 שנים מבוגר ממני, ידע עברית על בוריה, אולי בזכות אביו שהיה אף הוא מורה לעברית. הוא היה אוטו־דידקט, משכיל עם נטיה עמוקה ללימודי היסטוריה. בשנים מאוחרות יותר עסק בהיסטוריה הכללית של סלונים ואף פירסם ספרון פולני על נושא זה. הוא גם כתב ופירסם שירים עבריים. בגיטו סלונים בשנים 1941—1942 הוא ניהל יומן מפורט על המתרחש בגיטו. בסוף 1942 הוא ניספה וכתב ידו אבד.

בתקופת לימודי אצלו חודשה הופעת יומון עברי בפולין בשם ,,היום". עיקר לימודינו היה הקריאה בעתון. גד גולדברג הכניס אותי אל נבכי הפוליטיקה היהודית והבינלאומית. במיוחד הוא עשה להארת עיני במדיניות הציונית. זכורני כי קראנו במשותף את הדיונים, הויכוחים וההחלטות של אחד הקונגרסים הציונים בקרלסבד [7]). זה היה בשבילי המבוא בה"א הידיעה אל בעיות של חברה, ציבור ומדיניות.

עם כניסתי ל,,גימנסיה של קוניצה" (כך נקראה הגימנסיה היהודית שנוסדה אז בסלונים עד שעברה בשלב מאוחר יותר לבעלות ציבורית) לשנת הלימודים 1921—1922, תמו לימודי הדו־מסלוליים, והתחילה בשבילי תקופה של לימודי חול סדירים בבית הספר התיכון. סדירים? — לאו דווקא פשוטם כמשמעם. היו אלה שנים של התארגנות בפולין החדשה. המעבר בין הלימודים שהחותם הרוסי עדיין היה טבוע בהם לבין אלה שבשפתה וברוחה של פולין העצמאית לא בוצע בן־לילה, אולם לאט לאט התיצבו הדברים, אך זה שייך כבר לפרק אחר, ודהיינו החינוך התיכון, בתחום החינוך בסלונים שבשנות העשרים והשלושים עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

נספח: כתיבה תמה

,,כתיבה תמה", או כפי שגרסו אחרים ,,כתיבה יפה"

---

7) זה היה הקונגרס השנים־עשר שנערך בקרלסבד בקיץ 1921. — המערכת.

היוותה מאז ומתמיד תחום מיוחד שעורר ענין רב אצל כל הגורמים המעורבים בחינוך: המורים, ההורים ועל כן גם — אצל התלמידים עצמם. מסורת זו נשתמרה כהלכה גם בשנות לימודי, דהיינו בעשור השני והשלישי של המאה. שאיפת המורים וההורים היתה להעניק לילדים כתב-יד ברור ויפה. לכתב־היד יוחס ערך רב. כשהיו מונים את מעלותיו של תלמיד טוב היה כתב היד תופס מקום נכבד ביניהן. „בעל כתב־יד יפה" (או כפי שהיה שגור בלשון המדוברת יידיש-רוסית: „א שיינער פאטשערק") היה תואר הראוי להתכבד בו. המורים בכיתות הראשונות היו מומינים מומחים ללימודי הכתיבה התמה. בית הספר של וולפוביץ העסיק במקצוע זה את המורה ר' אלי' זאקלאד. הוא היה כותב על הלוח את המלים ומשרטט את התווים והסלסולים שלהן, מהם חדים ומהם מעוגלים והתלמידים היו עוקבים אחריו ומעלים על הנייר במחברותיהם כל אות ואות בדמותה המסוגננת על ידי המורה.

אחר כך עברתי ללמוד כתיבה תמה לר' יעקב וואלנסקי, שהיה ידוע בעיר בשם „ר' יאנקל מלאך" [8]. הוא ידע לסלסל להפליא כל פתיחה למכתב וכן גם עשה בסיומו. על הצטעצעויותיו בכתיבה הילכו בעיר סיפורים. הנפוץ ביותר היה הסיפור, שהוא הצליח לדחוס לפיסת נייר עגולה בגודל של 5 קופיקות את כל פרקי „שיר השירים", והמהדרין היו מרבים בשבחיו, שהוא אפילו הוסיף את ה„יהי רצון" (הכוונה לפסוקים הנאמרים בערב שבת לאחר סיום כל פרקי שיר השירים).

בדירתו אשר בסימטת הרב היינו יושבים בשעות בין הערביים סביב השולחן הגדול, רכונים כל אחד על מחברתו ומסלסלים לאט-לאט כל אות בנפרד, בהתאם להוראות אשר היה נותן, בסובבו מתלמיד אחד למשנהו.

הוא היה צנום, גבוה, בעל זקן ארוך לבן, הילוכו איטי, הסבריו ברורים, נימת-דיבורו סבלנית, וכל כולו אומר כבוד. תלמידיו חיבבוהו והעריצוהו. הוא היה פעיל במיוחד בפרוס מועדי ישראל, פעמיים בשנה, לפני חג הפסח ולפני ראש השנה והיה מאמן את ידי תלמידיו בכתיבת מכתבי ברכה להורים. הדוגמאות שהוא היה מראה לנו היו מלאכת מחשבת של סלסולים וקישוטים בראש-המכתב סביב מילת הפתיחה „לכבוד". תלמידיו (והם היו מרובים עוד מתחילת המאה ועד פטירתו בשנות השלושים) זוכרים לבטח את המכתבים האלה שנקראו בפיו: „אנטווארעלעך".

לאחר עלייתי ארצה אחרי מלחמת העולם השניה נזדמנה לי דוגמה של מכתב ברכה כזה אשר נשמר אצל דודי חיים רבינוביץ ז"ל, שגם הוא למד אצלו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. היה זה נייר שהצהיב, כתב־היד איבד אף הוא מצבעו והיה אפור וחסר ברק, אולם הסלסולים המוכרים והחביבים העלו זכרונות מלפני עשרות בשנים והאותיות החיוורות עדיין שפעו חום ואור.

8) ר' יאנקל מלאך מוזכר בכמה פרקי זכרונות שפורסמו בפנקס-סלונים. ר' בין היתר הזכרונות של ישראל מרמינסקי בכרך זה. — המערכת.

רבקה שפירא

פון א חדר מתוקן ביז א מאדערנע אנפאנג שולע

די געשיכטע פון דער שולע פון מיין מאן צבי שאפירא ז"ל

צבי שאפירא איז געבארן געווארן אין 1876 אין דארף קליין-וואליע נעבן דערעטשין. זיינע עלטערן זיינען געווען ישובניקעס. ביז דעם עלטער פון 9 יאר האט ער געלערנט אין דער היים ביי א מלמד פון דערעטשין, וועלכן די עלטערן האבן אראפגעבראכט אין דארף אלס לערער פאר זייערע קינדער. נאכהער האט ער געלערנט אין חדרים און ישיבות אין דערעטשין, זעלווע, זשעטל און סלאנים, און דורכגעמאכט דעם טראדיציאנעלן וועג פון א ישיבה-בחור: געגעסן טעג, געשלאפן אויף הארטע בייַנק אין בתי-מדרשים און מקיים געווען באמונה דעם פסוק פון פרקי אבות: „פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל".

צו 16 יאר איז ער אריבער אין פינסק און זיך אויסגעהאלטן מיט געבן א שיעור גמרא פאר בעלי-בתי׳שע בחורים. דארט האט ער זיך באקאנט מיט חברים פון „מפיצי השכלה" און „חובבי-ציון" און זיך אנגעהייבן אינטערעסירן מיט

לימודי חול און אויך שטודירט גרינטלעך תנ"ך און העברע־אישע ליטעראטור. די פינסקער משכילים מיט יצחק בערגער און זיין ברודער האבן אים פיל געהאלפן אין זיין דורשט צום לערנען. זיין טרוים איז געווען צו פארן לערנען אין א באקאנטע ראבינער־שולע אין דייטשלאנד. ער האט שוין געהאלטן צו פארווירקלעכן זיין טרוים. א שווערע קראנקהייט האט אים אבער געשטערט. נאכדעם ווי ער האט זיך אויס־קעהיילט האבן אים דאקטוירים פאראָרדנט צו לעבן אויף פרישע לופט און זיך גוט ערהאלן. זומער 1895 איז ער אנגעקומען אין טעלעכאן א שטעטל נאנט צו פינסק, אויף א „קאנדיציע" (א לערער־שטעלע) צו א רייכן בעל־הבית פאר זיין בן יחיד. די פרישע לופט, גוטע קעסט און ווייניק ארבעט האבן אים געשטעלט אויף די פיס. ער האט דארט פארבראכט א פאָר יאָר. אינצווישן האט זיך אנגעהייבן פאר אים די סדרה „פריזיוו" (זיך צושטעלן צו מיליטער־דינסט) מיט „אטסראטשקעס" (אפלייגונגען), — ביז מען האט אים באפרייט פון מיליטער-דינסט. בינו לבינו האט ער געמוזט אויפגעבן זיין פלאן וועגן שטודירן אין אַ ראבינער-שולע. אין טעלעכאן, מיין געבורטס־שטעטל, האבן מיר זיך באקאנט און חתונה געהאט.

אין 1897 האט זיך אנגעהייבן זיין לערער־קארייערע מיטן עפענען אין טעלעכאן א „חדר מתוקן". לויט זיין אויסבילדונג און זיין אויפפאסונג פון מאדערנער ערציהונג, איז ער געווען אַן אנהייגער פון דער דאן ניי-איינגעפירטער שיטה פון מאדערניזירטע חדרים, אדער ווי מען האט זיי גערופן „חדרים מתוקנים". זיין חדר מתוקן אין טעלעכאן איז געווען א געלונגענער אויפטו, — נאר צבי האט ניט געוואלט בלייבן אין א קליין שטעטל. מיר האבן דאן באַש־לאסן אריבערצופארן אין סלאנים, אין דער צענטראלער שטאט פון „אויעזד" (קרייז) ווו ער האט פארבראכט זיינע קינדער און יינגל־יארן, מיט דער כוונה צו גרינדן דארטן א חדר מתוקן.

אין 1898 זיינען מיר אנגעקומען אין סלאנים. די ערשטע באקאנטשאפט איז געווען, נאטירלעך, מיט מלמדים און לע־רער פון פריוואטע לעקציעס, מיט וועלכע ער האט זיך באראטן וועגן זיינע ערציהערישע פלענער. מען דארף זאגן אז קיין שטארקן מוט אויף צו עפענען א חדר מתוקן האבן זיי אים ניט געגעבן. געוויס האט אויף זיי געווירקט די מורא פאר קאנקורענץ... שאפירא האט אפילו געוואלט צוטרעטן צו עפענען דעם חדר אָן קיינע הילף פון געזעלשאפטלעכע קרייזן, נאר עס האט אים פשוט געפעלט א גרעסערע סומע געלט צו דינגען א וואוינונג, מעבלירן דעם לערן-צימער מיט מאדערנע בייגק, ווי ס'פאסט פאר א חדר מתוקן און אנדערע הוצאות. ער איז שוין געווען כמעט ווי אנטוישט אין זיינע פלענער, נאר א גליקלעכער צופאל האט אים צוגעטראפן און האט אים געעפנט אלע טירן כדי זיי צו פארווירקלעכן. דער צופאל איז געווען זיין אנטיילנעמען אין א ציוניסטישער פארזאמלונג וואס איז פארגעקומען אין דער בריקער שול. אין יענעם יאר איז אין סלאנים אנגעגאנגען א לעבהאפטע ציוניסטישע טעטיקייט. ס'איז געווען א יאר נאכן ערשטן ציוניסטישן קאנגרעס. די שטאטישע ציוניסטן פלעגן זיך טרעפן אין זייער מנין, און ווען ס'פלעגן אראפקומען רעדנער, אדער מטיפים פון אנדערע שטעט, פלעגן זיי איינארדנען פארזאמלונגען אין גרויסער שול אדער אין דער בריקער שול. מיין מאן, וועלכער האט שוין אין פינסק געהערט צו די „חובבי-ציון" קרייזן, האט באזוכט די פארזאמלונג אין בריקער שול, ווו ס'זיינען געווען אנוועזנד די משכילים און פירער פון די ארטיקע ציוניסטן מיט שמואל גארפינקל, חנן שטיינבערג, משה לעווין (דער אינהאבער פון מיל) און אנדערע. מיט רעדעס זיינען ארויסגעטראטן יוסף גאלדבערג, יעקב־מרדכי קאפלאן און דער גאסט פון אַן אַנדער שטאט.[2] צום סוף האט שאפירא אויך גענומען דאס ווארט. איך בין געזעסן אין „עזרת־נשים" און זיך צוגעהערט. פארשטייט זיך אז כ'געדיינק ניט דעם אינהאלט, נאר כ'געדיינק אז ער האט אנגעהייבן זיין רעדע מיט די ווערטער „למה רגשו גוים", און שטיצנדיק זיך אויפ'ן קאפיטל תהלים האט ער אנטוויקלט זיין געדאנק. דער עולם צוהערער האט זייער געלויבט זיין עקספראמפט-רעדע. זיי האבן זיך גענומען נאכפרעגן ווער ער איז און וואס ער טוט דא אין שטאט. דאן האט ער דערציילט וועגן זיינע פלענער און די שוועריקייטן וואס ער האט מיט דער איינריכטונג פון חדר מתוקן. חנן שטיינבערג מיט משה לעווין האבן זיך גלייך אפגערופן אז זיי נעמען אויף זיך צו העלפן אים אין דער אונטערנע־מונג. זיי האבן אויך צוגעזאגט צו קומען צו הילף מיט ברייגנען שילער פון זייערע קרייזן. די ציוניסטן האבן געלאזט וויסן דורך מודעות אין די שולן און בתי־מדרשים אז עס עפנט זיך א חדר מתוקן. ס'האט זיך ארויסגעוויזן אז די משכילישע קרייזן האבן שוין לאנג געטראכט וועגן אזא זאך, און דאס ערשיינען פון שאפירא'ן איז געווען פונקט צו דער צייט.

אין א קורצע צייט ארום איז דער חדר מתוקן געעפנט געווארן מיט 12 קינדער. אמת, דער אנהייב איז געווען א שוואכער, אבער עס זיינען געווען גוטע אויסזיכטן פון א ווייטערדיקער אנטוויקלונג. די מלמדים זיינען געווען אויפ־געבראכט, אבער זיי האבן גארניט געקענט מאכן. דאס לער־נען איז געווען מיט ערפאלג, די קינדער האבן ליב געהאט דעם לערער און די עלטערן זיינען געווען צופרידן. אינמיטן זמן נאך פסח זיינען צוגעקומען נאך קינדער.

אין די זומער־מאנאטן האט שאפירא געמאכט אייניקע „רעפארמען" וועלכע זיינען אין די חדרים קיינמאל ניט גע־ווען, צום ביישפיל: ער האט אין די זומער-אוונטן געענדיקט דאס לערנען 5 אזייגער, אנשטאט 8 ווי מען האט זיך געפירט מקדמונים אין אלע חדרים, אויך האט ער אפגעשאפט דאס לערנען שבת מיט די קינדער 3-2 שעה נאכמיטאג.

אזעלכע „בייסן" האבן ארויסגערופן א קעגנערשאפט מצד אַ פאָר בעלי־בתים. זיי האבן געשטעלט א פאדערונג, אז מער זאל אזוינס ניט פאַסירן און אז „מען קען ניט לאזן די קינדער אויף הפקר"... (כדאי צוצוגעבן, אז קיין זומער־וואקאציעס זיינען נאך דאן איבערהויפט ניט געווען). שאפירא האט נאך דעמזעלבן טאג אויפגערופן א פארזאמלונג פון אלע עלטערן, און זיי ערקלערט אז ער וועט פון זיינע איינגעפירטע „בייסן" ניט אפטרעטן. דא האט זיך ארויסגעוויזן אז די פאר עלטערן וואס זיינען געווען קעגן האבן נאר גערעדט בשמם און די מערהייט האבן אויסגעדריקט צוטרוי צו שאפירא'ן.

אין משך פון די ווייטערדיקע חדשים זיינען צוגעקומען נאך א צענדליק שילער, אבער שאפירא האט געענטפערט די עלטערן (אייגנטלעך נאר די טאטעס) אז אינמיטן יאר נעמט ער ניט אן קיין קינדער סיידן מיט דער הסכמה פון די מלמדים ווו זיי האבן געלערנט. שליסלעך האבן די מלמדים געגעבן זייער הסכמה, אבער שאפיראס האנדלונג איז זיי געפעלן געווארן און פון דאן-אן האבן זיך איינגעשטעלט צווישן זיי מיט אים לאיאלע, זאגאר פריינטשאפטלעכע באציהונגען.

דער חדר מתוקן, אלס איין איינציקע כיתה איז אזוי אנגעגאנגען 2 זמנים. צום שול-יאר נאך פסח תר"ס (1900) האט שאפירא געעפנט א צוגאב-כיתה, באשעפטיקנדיק צו דעם צוועק דעם לערער ש. צירינסקי, און ער אליין האט געלערנט מיט דער צווייטער כיתה. אזוי-ארום איז שוין דער חדר-מתוקן פארוואנדלט געווארן אין א שולע, וואס מען האט גערופן אין שטאט „דער קלאס".

צום שול-יאר תרס"א (1901) האט שאפירא צוגעגעבן א דריטע כיתה מיט וועלכער ער האט אליין געלערנט, און די צווייטע כיתה האט ער איבערגעגעבן דעם לערער שמשון ביטענסקי, און אזוי האט זיך שוין דער „קלאס" סטאביליזירט אלס אנפאנג-שולע מיט 3 שוליארן. אין דערזעלבער צייט האט זיך אנטוויקלט די שולע פון ה' מאיר וואלפאוויטש אויך מיט דריי כיתות. די ביידע שולעס האבן אזוי-ארום, אין אנהייב יאר-הונדערט, שוין כמעט ארויסגעשטויסן די דרדקי-מלמדים און די חדרים פון די ערשטע לערן-יארן (ניט א ריינרעכענענדיק די תלמוד-תורה וואס האט איינגעהיט אירע אנפאנג-כיתות אלס צוגרייטונג צו דער ישיבה).

פון די טראדיציאנעלע חדרים האבן אין יענע יארן איינגעהאלטן זייער עקזיסטענץ און זייער שטאנד אין די ראמען פון ערציהונג פאר יינגלאך נאר די יעניקע, וועלכע זיינען אנגעגאנגען מיט א העכערן לערן-פראגראם אין גמרא און אנדערע יידישע לימודים (צום ביישפיל, די חדרים פון מאסטער מלמד, פון פאלאנקער מלמד, (יוסף-יהודה ראדונסקי), פון ה' שושאן, פון ר' ישראל מירסקי, פון ה' ישראל-יעקב סאלמאן און אנדערע). נאכן ענדיקן די דריי יאר אין די „קלאסן" פון שאפירא (און וואלפאוויטש) האבן די יינגלאך מערסטנטייל ממשיך געווען זייערע לימודים אין אזעלכע חדרים.

שאפיראס לערן-אנשטאלט אלס שולע מיט 3 כיתות און די לערער צירינסקי, ביטענסקי און שאפירא האט עקזיסטירט אונאונטערבראכן 11 יאר, פון 1901 ביז 1912. צוליב קאנקורענץ און אויך צוליב אנדערע פראקטישע סיבות האבן זיך צום שול-יאר 1912 (ד. ה. צום זומער-זמן נאך פסח) פאראייניקט ביידע שולעס אין איין 4-קלאסיקע שולע מיט פאלגנדן צוזאמענשטעל: כיתה א' מיטן לערער ביטענסקי, כיתה ב' — ה' וואלפאוויטש, כיתה ג' — שאפירא און כיתה ד'—ה' שמואל לוניאנסקי. דער לערער צירינסקי האט פארלאזן די שולע און ה' לוניאנסקי איז געווען פריהער א לערער פון כיתה ג' ביי וואלפאוויטש. די שטאט האט איצט געהאט א פעסטע, גוט-ארגאניזירטע און, — אין פעדאגאגישער הינזיכט, — א סאלידע און נאציאנאלע אנפאנג-שולע פאר יינגלאך.[3] (וועגן דעם לערן-פראגראם שרייב איך ניט. איך ברענג דא נאר די ארגאניזאציאנעלע געשיכטע, ווי אזוי דער „חדר מתוקן" פון מיין מאן ע"ה האט זיך אנטוויקלט אין א מאדערנעם לערן-אנשטאלט).

נאך דריי יאר פראספערירנדער עקזיסטענץ פון דער פאראייניקטער שולע, די יארן 1912—1915, איינשליסלעך דעם ערשטן יאר פון דער וועלט-מלחמה, האט זי אבער געמוזט דורכמאכן דעם שווערן קריזיס פון די דייטשע אקופאציע-יארן 1915—1918. די פאראראמטע און אויסגעהונגערטע שטאט האט ניט געקענט אויסהאלטן די לאסט פון שכר-לימוד, און פיל בעלי-בתים וועלכע זיינען געווארן יורדים, זיינען געבליבן הינטערשטעליק מיט זייערע חובות צו דער שולע. וואס אנ'אמת איז, אז במילא האבן מיר אין פרנסה ניט געקענט אויסקומען מיטן שכר-לימוד אליין אפילו אין די גוטע יארן, און אלע פרויען פון די לערער האבן געמוזט ארויסהעלפן אין פרנסה. אזוי, צום ביישפיל, האב איך מיך פארנומען מיט אונדזער געשעפט פון פאפיר — און שרייבגעצייג — בעת מיין מאן איז געווען כסדר באשעפטיקט אין דער שולע; די פרוי פון מאיר וואלפאוויטש האט געפירט א מאנופאקטור-האנדל ביי זיך אין שטוב; די פרוי פון שמואל לוניאנסקי האט געהאט א שפייז-קראם אויף זאמאשטשע און אזוי די אלע אנדערע.

אבער אין די אקופאציע-יארן איז די לאגע געווארן אונערטרעגלעך. מיר זיינען געבליבן מיט א פאקעט פון ניט-געצאלטע וועקסלען, צעטעלאך און סתם צוגעזאגטע הבטחות. מיר האבן דעריבער אין 1918 באשלאסן זיך צוריקציהען פון דער שולע און אפגעטראטן אונדזער טייל דעם ה' וואלפאוויטש, וועלכער האט ממשיך געווען אין שווערע באדינגונגען.

פון 1918 און ביז אונדזער עליה אין 1935 האבן מיר געצויגן אונדזער חיונה אויסשליסלעך פון פאפיר-געשעפט. אבער מיין מאן האט נישט געקענט בלייבן געזעלשאפטלעך אונאקטיוו, און כאטש ער איז געווען זייער טיכטיק אין געשעפט, האט ער זיך אויך איבערגעגעבן צו כלל-ארבעט אויף פיל געזעלשאפטלעכע געביטן און איבערהויפט פארן קרן-קיימת. נאר דאס איז שוין אנ'אנדער קאפיטל.

---

1) די פרוי פון צבי שפירא ז"ל, דעם פאפולערן לערער און געזעלשאפטלעכן עסקן האט געשריבן אירע זכרונות וועגן איר מאן נאך זיין טויט אין 1950. רבקה שאפירא איז געשטארבן אין 1960.

2) דער גאסט פון דרויסן וועלכער האט אנטיילגענומען אין דער ציוניסטישער פארזאמלונג אין בריקער שול, איז געווען דער ציוניסטישער מטיף ג. אזער, וועלכער האט דאן באזוכט סלאנים און די ארומיקע שטעטלאך אין א טורנע פון ציוניסטישער פראפאגאנדע. ז' די קארעספאנדענציע אין „הצפירה" נומער 177, פון יאר 1898, אין דריטן באנד פון „פנקס סלאנים", ז' 123. — רעד.

3) ז' די זכרונות פון דר. נח קאפלינסקי „מורי ומחנכי" וועגן דער פאראייניקטער שולע, אין דיזן באנד פון „פנקס", — רעד.

יהושע אלוף

רסיסים מתוך כתב יד של זכרונות

אני, הבן השלישי להורי, יצאתי לאויר העולם בפורים 1900 והנני ממשיך בדרכי, עקב בצד אגודל, יחד עם המאה העשרים. והנה עברנו יחד כברת־דרך העולה על שלושת רבעי המאה. הבה, נעלה־נא על הנייר כמה רסיסי־זכרונות מימים עברו.

א. השידוך של הורי

בשלהי המאה הקודמת התגורר בנובוגרודק (נאווארעדאק בשפת־העם) יהודי חרוץ החי מיגיע כפיו, ומלאכתו — אפיית עוגות ותופינים. הוא ראה ברכה בעמלו, אך לנכסים של ממש הוא לא הגיע מעיסוקו זה, ומכל־שכן לא לצבירת נדוניא כדי להשיא את בנותיו. כל בניו ובנותיו הלכו בדרך אביהם ועסקו במלאכת־כפים. גם בתו הבכירה שהיתה עוד רווקה התמחתה במקצוע נדיר בזמנו והוא — ייצור גרביים באמצעות מכונה „מודרנית". ואגב, על אף רווקותה, נהגה... לשדך שידוכים מתוך חובבנות.

מאחר שבנובוגרודק לא מצאה כר נרחב לשיווק תוצרתה, היא עברה לסלונים, ותוך זמן קצר יצאו לה מוניטין בעיר בזכות הגרבים ובגין... השידוכים המוצלחים שהספיקה לשדך.

באחד הימים פנה אליה אברך שבא מקרוב מזֶלבה, עיירת־מולדתו, ואמר לה, כי הנה הוא נתקבל כמנהל ספרים אצל סוחר ותעשיין סלונימאי וברצונו להקים לו בית בעיר זו. לשם־כך הוא זקוק לאשת חיל, ולכן הוא מבקש אותה לעזור לו, דהיינו לשדך לו איזה שידוך הגון. היא הבטיחתו שתעיין בבקשתו ותמצא בפנקס־השידוכין שלה את שחפץ לבו.

אחר ימים אחדים חזר האברך לשמוע חדשות. ואז פנתה אליו הריבה בהתקפת־בזק: „שמעני, בחור. כלום אני לא טובה בעיניך? מכל הבחורות שחיפשתי ובדקתי נראה לי, שאינני פחות נאה ומשובחת מכולן..."

האברך הסתכל בה קצת מבויש ונענע ראשו בחיוב. כך קמה בסלונים משפחה חדשה — משפחת הורי.

לאחר שנים, כאשר אמא ספרה לנו את הסיפור הזה, היא הוסיפה: לשם קיום החתונה היה עליה ללוות סכום של 30 רובל. כעבור חדשים אחדים, אחרי הנשואין, היא פנתה לבעלה בשאלה אם לא יקשה לו לפרוע בשבילה חוב מלפני נשואיה, — הבעל נענה מיד, והכל סודר על הצד הטוב ביותר.

על המקרה הזה אפשר להביא את האימרה של חז"ל: „קרינא דאגרתא איהו להוי פרוונקא", — במובן המשתמע: מי שמציע דבר־מה יעשה־נא בעצמו את הדבר. מבלי לדעת את האימרה הזאת, התכוונה אמי יפה למשמעותה.

ב. אליהו גולומב — „רעאליסט" בסלונים

לאבי היה ידיד, בעל טחנה בכפר מאטשולנע הסמוך לוולקוביסק ושמו נפתלי גולומב, ולו בן בשם אליהו. באחת הפגישות של אבי עם ידידו, השיח הלה את דאגתו ל„תכלית" של בנו אליהו, שברצונו להקנות לו חינוך בבית־ספר תיכון, אך דא עקא שבוולקוביסק הסמוכה לכפרו אין בית־ספר שכזה. אבי הציע אז לידידו, שישלח את בנו לסלונים ללמוד בבית-הספר הריאלי („רעאלנע אוטשילישטשע"), שבו כבר למדו אז שני אחי הגדולים ממני. נפתלי גולומב ניאות להצעה, ולא עוד אלא שהורי גם הסכימו לשכן את אליהו בביתנו. זה היה בשנת 1907 או 1908. וכך, אליהו גולומב, — מי שעתיד היה לעמוד בראש ההגנה בארץ־ישראל, — נכנס לגור אצלנו, היה כאחד מבני המשפחה, התידד עם כולנו וביחוד עם אחי, שהיו בערך בני־גילו. אמנם הרבה פרטים על חייו בסלונים לא נשמרו בזכרוני, כי שהותו בעיר לא נתארכה, אך זכורה לי דמותו דאז, של צעיר עליז, תוסס, שוקק חיים ותנועה.

כאמור, לא האריך אליהו לשבת בסלונים, כי היחסים בינו ובין הנהלת בית-הספר לא עלו יפה: או שתנאי בית־הספר לא התאימו לרוחו, או שהתנהגותו לא התאימה למוסד. בכל אופן, ביום בהיר אחד קם אליהו וחזר לבית הוריו ומשם עלה בשנת 1909 לארץ־ישראל ונתקבל לגימנסיה „הרצליה" ביפו. אליהו זכר לטובה את מארחיו בסלונים. ובמשך שנים היה מריץ אלינו מכתבים מיפו, בהם היה מפליג בפרטים מלבבים על חייו בגימנסיה. הקראת מכתביו בליל־שבת אחרי הארוחה המשפחתית היתה חוויה גדולה לכולנו.

לימים, גם אני ניסיתי להתקבל לבית הספר הריאלי, אבל בינתים הונהגה בו „הנורמה הפרוצנטואלית" ליהודים ורק 10 אחוזים מכלל התלמידים הוקצו לנערים יהודים שהתדפקו על דלתות המוסד. לשם כך היה גם צורך להצטיין בבחינות הכניסה. נבחנתי פעמיים באמצע שנות לימודי ב„חדר" של ר' ישראל מירסקי ולא הצלחתי להתקבל. אז התחלתי „לנדנד" להורי בדרישה לנסוע ליפו, כדי ללמוד בגימנסיה „הרצליה". מכתביו של אליהו גולומב עזרו לי הרבה מאד. לבסוף באה הזדמנות טובה לכך: לבן עירנו מר יקותיאל צ'פלבסקי היתה אחות ביפו. הוא נסע אליה לביקור יחד עם בנו משה, חברי ל„חדר" של מירסקי, כדי להכניסו לגימנסיה. אבי ניצל הזדמנות זו וביקש ממר צ'פלבסקי לקחת אתו גם אותי.

לשמחתי לא היה קץ! וכך יצאנו שלושתנו בסוף שנת תרע"ב והגענו לארץ בתחילת תרע"ג. נסענו דרך ורשה, ווינה לטריאסט. שם עלינו על אניה איטלקית, — הלואן,

— ובה בלינו למעלה מעשרה ימים. זכורני שאחת הדאגות של אמי היתה בעיית המזון באניה. מזוודות לא היו אז בנמצא (אולי רק אצל העשירים....). השתמשנו בסלי נצרים מרובעים גדולים. באניה מצאתי בסלי צנימים רבים וכן המון גרעיני חמניות. את אלה שמה אמי הצופיה הכל מראש, כדי להפיג את השעמום בדרך הארוכה...

ביפו הגענו לדירתה הקטנה של הגב׳ פרומה-רחל סוויצקי בנווה־שלום, היא אחותו של מר צ׳פלבסקי. הוא נשאר אתנו זמן קצר וחזר לסלונים.

מר סוויצקי שימש משולח ובילה את רוב ימיו מעבר לים. הדירה כללה שני חדרים קטנים, כשהמטבח וחדר השימוש נמצאים בחצר. בשני החדרים הסתדרנו: בעלת־הבית, ארבעת בניה ואנו, שני האורחים.

הביקור הראשון בגימנסיה „הרצליה״ היווה חוויה עצומה. כשבאנו מנוה־שלום ודרכנו ברחוב אחד־העם, סונוורנו עלידי בוהק כביש הכורכר הלבן ומרצפות המדרכות. אולם הכניסה לגימנסיה היה בעינינו משהו מהיכל בלתי-מציאותי. המסדרון רחב-הידיים והבהיר, החלונות הגבוהים והדלתות הכבדות עשו עלינו, על בני ה„חדר״ מסלונים, רושם בל־יימחה. הד״ר בוגרשוב, מנהל הגימנסיה, בחן אותנו בתנ״ך. הוא דיבר בהברה הספרדית וכשהתקשינו להבין הוא הסביר לנו ביידיש עסיסית, מה שהפתיע אותנו לא פחות מהמבטא הספרדי, שהיה לו אז צליל כה-מוזר באזנינו.

ג. בימי הכיבוש הגרמני הראשון.

ביולי 1914, עם סיום שנת הלימודים נסענו, קבוצת תלמידי הגימנסיה יוצאי רוסיה, לחופשת הקיץ הביתה. הפלגנו באניה רוסית לאודיסה. בין חברי לכיתה בגימנסיה היה אברהם שלונסקי, מי שעתיד היה להתפרסם כמשורר עברי. היינו כ־50 איש וניהל אותנו הסופר זכאי. בהיותנו בלב־ים השיגתנו הידיעה על פרוץ מלחמת העולם. באודיסה התפזרנו כל אחד לעיר-מולדתו. היינו אז כה תמימים, שנדברנו להיפגש שוב באודיסה, לאחר חופשת הקיץ, בדרך חזרה לארץ. זכורני, שכעבור שבועות אחדים כתבתי לשלונסקי לעיר מגורי־הוריו ושאלתיו, מתי הוא חוזר ליפו. הוא ענה לי, שאמו אינה חושבת כלל וכלל להרשות לו לחזור ארצה. וזה היה גורל כולנו. נשארתי איפוא בסלונים.

הגרמנים כבשו בינתיים ב־1915 את העיר ואין יוצא ואין בא. הם פתחו בחטיפת אנשים לעבודות-כפייה, ניקוי רחובות, עבודות במחנות צבא וכדומה, אבל יש להגיד שיחסם היה אז פחות או יותר אנושי. זכורני שביום אחד עברה שמועה בעיר, כי וילהלם קיסר עומד לעבור בכביש סלונים—ברנוביץ. רבים מתושבי העיר יצאו לכביש. הקיסר עבר עם פמליה קטנה לכיוון החזית. התפלאנו אז כיצד הוא עובר בארץ כבושה ללא כל חשש, לא מהיהודים (שהגרמנים בטחו אז בנו) ולא מתושבי הכפרים שבסביבה.

בתנאי הכיבוש נשארנו, איפוא, בני־הנוער ללא לימודים והשכלה; או שהיינו עסוקים בעבודת כפיה, או סתם הולכים בטל. אחדים מאתנו היו מטיילים בהתחלת הערב לאורך „הנעווסק״, אבל טיולים אלה היו נפסקים לפני השעה שמונה, בה היה מתחיל עוצר־הלילה, שהגרמנים גזרו על העיר.

מרוב בטלה וגם בגלל העוצר התחלנו לשחק תכופות בקלפים וכך נצטרפתי לחבורת קלפנים-חובבנים בני-גילי, וביניהם: משה יקימובסקי (בן בעל החנות לאריגים), איטשקה מילוקובסקי (בנו של „קלמן טשעמעראיער״) האחים בצלאל וגרישה גורלסקי, מקס אסטרינסקי ועוד. שיחקנו על־פי־רוב בביתם של האחים גורלסקי. היה זה בסימטא צרה ברחוב פאנעסווע, שהובילה לפרבר יורדזיקע. היינו מתכנסים שם לפני התחלת העוצר ומאחרים בנשף. נצטרכנו לעבור בלהטוטים דרך גדרות, גגות וחצרות, אבל זה היה בחינת „ספורט״. המשחקים המקובלים עלינו היו משחק ה־501, „בנק פולני״ וכדומה.

לבסוף ברצוני להזכיר עובדה, שהודות למשחק בקלפים ניצלה כל משפחתנו מפגז, ומעשה שהיה כך היה: בימים הראשונים של כיבוש העיר בין כסא לעשור תרע״ו, כשהקרב עוד היה בעיצומו והרוסים השתהו בפרבר זמושצה, כשהשצ׳רה מפרידה בין שני הצבאות הלוחמים, היינו יורדים כל לילה למרתף, מאימת הפגזים של הארטילריה הרוסית שהפגיזה את העיר הכבושה. גרנו אז בביתו של חאניע (חנן) שטיינברג, ברחוב המוביל לשכונת באליאנע, בבית סמוך לגימנסיה לבנות. באחד הערבים נמאס לאחי ראובן לשבת במרתף והוא הציע לאחי סאליע (שניהם גדולים ממני) ולי לעלות הביתה ולשחק ב־501. לאחר זמן עלו אלינו שני אחי הצעירים ואחר-כך גם הורי. נשארנו אותו לילה לישון במיטותינו. והנה באותו לילה פגע פגז רוסי במרתפנו, שנהרס כולו, על כל העופות שכונסו בתוכו לקראת יום־הכיפורים.

הפעם היו התרנגולים והתרנגולות כפרה ממשית ביותר לכולנו. היה זה נס יום-הדין...

יוסף ערישעוויטש (בוענאס-איירעס)

מיינע סלאנימער זכרונות אלס חבר פון ס.ס. אין די יארן 1906–1904

המשך פון דריטן באנד *)

קאפיטל 12

די ארבעטער־פארטייען און די סלאנימער פאבריקן.

איך האב שוין דערציילט, ווי אזוי די ארבעטער־פאר־טייען: „בונד", ס. ס. און אַנדערע לינקע גרופירונגען פון יענע יאָרן, האָבן, טראָץ זייער צוזאמענארבעט אויף געוויסע געביטן, געפירט א געראנגל צווישן זיך וועגן דער פראפאַ־גאַנדע און הערשאפט צווישן די ארבעטער (ז' קאַפיטל 7 פון מיינע זכרונות, באַנד 3, זייט 246). אַלס אינסטרומענט צום פאליטישן קאמף קעגן זייערע אידעיען־קעגנער האבן געדינט די פראַפעסיאָנעלע פאַריינען. און הגם די סינדיקאַלע באַוועגונג אין סלאָנים, — ווי אין אַלגעמיין אין דער פראווינץ, — האט נאך ניט געהאט אזא השפעה אויף דער ארבעטער־גאַס, ווי שפעטער אין די 20־ער און 30־ער יאָרן, האט זי אבער געדינט אלס מקור פון כוח פאר די פאליטישע פארטייען. די מערהייט פון די יידישע מלאכה — און האנט־ווערק־פאכן, ווי שניידעריי, סטאלעריי, גארבעריי, שלאסעריי, מולעריי און אנדערע, האבן שוין געהאט זייערע פאריינען, אדער קערנדלאך פון אזעלכע. אין סלאנים האט אבער שוין דאן עקזיסטירט א גאנץ היבשע אינדוסטריע. אחוץ די גאר־בערייען און מעבל־פאבריקן, וועמנס ארבעטער זיינען שוין געווען ארגאניזירט, זיינען געווען אייניקע אינדוסטריע־קאמפלעקסן, ווי טארטאקן, ברויזן, מילן, א שוועבעלאך־פאבריק, א טשוועקעס־פאבריק, א טעקסטיל־אונטערנעמונג און אנדערע (אלע אין הענט פון יידישע אייגנטימער), ווי אויך אייניקע פאבריקן פון גראף פאסלאווסקי אין נאנטן אלבערטין. די אלע אונטערנעמונגען האבן באשעפטיקט הונדערטער ארבעטער, אין גרעסטן טייל יידן, ווו די סינדי־קאלע באוועגונג איז נאך ניט געווען אריינגעדרונגען און זיי זיינען ניט געווען ארגאניזירט אין פאריינען.

כדי צו אקטיווירן פאליטיש און פראפעסיאנעל אט דעם פאבריק־פראלעטאריאט, האבן מיר, ד. ה. די סלאנימער גרופע פון ס. ס., פארגעלייגט דעם „בונד" צו שאפן א קאאר־דיניר־קאמיטעט, כדי אנצופירן די ארבעט אין די סלאנימער פאבריקן. אויף אונזער פארשלאג האבן מיר באקומען פון „בונד" א קאטעגארישן ענטפער: ניין, — מיטן מאטיוו, אז היות דער גרעסטער טייל פאבריק־ארבעטער אין שטאט זיינען יידן, בכן געהערט דעם „בונד" די חזקה צו האבן איבער זיי דעם פאליטישן איינפלוס...

אזוי־ארום האבן די פארטייען זיך גענומען יעדע איינע צו א זעלבסטשטענדיקער ארגאניזיר־ארבעט אין די פאבריקן. אונדזער ס. ס. ארגאניזאציע האט אויסגעוויילט צו דעם צוועק א קאמיסיע, און מיר האבן אנגעהייבן אנ'אינטענסיווע ארבעט אין פארשיידענע ארבעטס־פלעצער.

געוויס האט קיין שום פארטיי ניט געקענט פרעטענדירן אויף אויסאיבן אנ'אויסשליסלעכן איינפלוס אויף די ארבעטער, בפרט נאך, אז טיילווייז זיינען זיי שוין צוגעשטאנען צו די פאליטישע פארטייען. דער „בונד", די ס. ס., די גרופע פון ס. ר. האבן אלזא ריוואליזירט צווישן זיך מיט זייערע מעגליכ־קייטן און פאטענציעלע כוחות צו עראבערן די ארבעטס־פלעצער.

איך דערמאן מיך, ווי אזוי דער ס. ס.־פארטיי איז געלונ־גען אריינצודרינגען אין דער שוועבעלאך־פאבריק פון די שותפים דובינבוים און שטיינבערג, וועלכע האט באשעפטיקט א גרויסע צאל ארבעטער, מענער און פרויען. מיר האבן פארבונדן א טאג־טעגלעכן קאנטאקט מיט די ארבעטער. כדי צו פארפעסטיקן אונדזער פאזיציע אין פאבריק, האט די ווילנער צענטראלע פון דער פארטיי אריינגעשיקט אין סלאנים צוויי אגיטאטארן, וועלכע זיינען אנגענומען געווארן אין דער פאבריק, מכלומרשטן אלס סטאבילע ארבעטער. זיי זיינען געווען די חבר'טע באשקע פון ווילנע און דער חבר ארטשיק פון פינסק. (זייערע פאמיליע־נעמען געדיינק איך ניט). באשקע איז צוגעטיילט געווארן צו דער פרויען־אפטיילונג און ארטשיק — צו דער מאשינען־אפטיילונג. ביידע חברים האבן באלד געוואונען די סימפאטיע פון פערסאנאל. היות זיי זיינען ניט געווען באקאנט מיט דער ארבעט וואס זיי האבן געדארפט אויספירן, האבן די ארבעטער פארפילט זייער ארבעטס־נארמע, כדי ניט ארויסצורופן א חשד ביי דער פאבריק־אדמיניסטראציע. די פארטיי האט אויך באשטימט

*) נאכן ערשיינען פון דריטן באנד פון „פנקס־סלאנים" האט דער מחבר געשריבן נאך אייניקע קאפיטלען זכרונות פון יענע יארן. מיר גיבן זיי דא אלס המשך פון זיינע זכרונות אין דריטן באנד, זייטן 240—252.

צוויי חברים, כדי אויסצוגלייכן עווענטועלע סכסוכים צווישן די ארבעטער און דער דירעקציע. זיי זיינען געווען מאטל ראבינאוויטש און איך. אונדזער אינטערווענץ צו אויסמיידן שטרייטונגען און סכסוכים האט געבראכט דערצו, אז די ס. ס. האט געוווּנען אנערקענונג פון אלע ארבעטער, טראץ דעם וואס צווישן זיי זיינען געווען א היבש־ביסל בונדיסטן, ס. ר. און ס. ד. אויך די בעלי־בתים, די אדמיניסטראציע און צווישן זיי דער הויפּט־כעמיקער דר. שטיינבערג (א ברודער פון מיטאינהאבער פון דער פאבריק לעאן שטיינבערג) האבן אונדז אויסגעדריקט אנערקענונג, ווייל אדאנק אונדזער פאר־מיטלונג בעת לוין־סכסוכים זיינען אויסגעמיטן געווארן א פאר מאל שטרייקן.

איינמאל איז א שטרייק שיעור ניט אויסגעבראכן צוליב א נארישן אינצידענט: אין א געוויסן טאג, ווען מיר זיינען געקומען צו אונדזער טעגלעכן באזוך אין דער פאבריק, האבן מיר געפונען, אז די פאבריק שטייט... א שטרייק! די סיבה: דובינבוים האט שטארק באליידיקט אן׳ארבעטער וועלכער האט ניט־ווילנדיק געמאכט א שאדן. די ארבעטער האבן גלייך אפגעשטעלט די ארבעט. לויט דער שטימונג האבן מיר באַ־מערקט, אז דובינבוים האט חרטה פאר זיין ניט־טאקטישער באציהונג און איז אפילו גרייט צו צאלן שטראף לטובת דעם סלאנימער שפיטאל. די ארבעטער זיינען אבער ניט איינגע־גאנגען אויף דעם.

לסוף, אדאנק אונדזער השפעה איז דער קאנפליקט געווארן ערליידיקט און דובינבוים האט באצאלט 50 רובל פארן פאנד וועלכער האט דאן געלייסטעט הילף פאר פאלי־טישע ארעסטירטע.

בעת אונדזער אנוועזנהייט אין דער פאבריק־קאנצעלאריע פלעגן זיך אונדזערע בליקן אנשטויסן מיטן מלוכה־אקציזניק וועלכער פלעגט קאנטראלירן דאס אנקלעפּן באנדעראלן אויף די פעקלאך שוועבעלאך.

דער מאשיניסט פון פאבריק איז געווען מיכל דעם קצב׳ס אן׳איידעם, שלמה, וועלכער האט צום ערשטן מאי געלאזט פייפן די פאבריק־סירענע, אנזאגנדיק דעם ארבעטער יום־טוב. אלע ארבעטער האבן זיך אויפגעזאמלט אין איין ארט און א פארטיי־חבר ליאווע (א סטודענט פון קיעוו, וועלכן די פארטיי האט דעלעגירט אין סלאנים) האט גערעדט צו זיי אין רוסיש, און איך — אין יידיש. נאך די רעדעס האט די סירענע ווידער געפייפט און די ארבעטער האבן פארלאזן די פאבריק. די דעלעגירטע אגיטאטארן באשקע און ארטשיק האבן דורך זייער גענייטער אגיטאציע געוווּנען אנהייגער פאר אונדזער ארגאניזאציע. אפילו דער פארקאכטער בונדיסט, דער דאן גוט־באקאנטער אין שטאט יוסף פעקל (וועלכער האט עמי־גרירט אין יארן ארום אין דרום־אפריקע) איז געווארן אונדזע־רער א סימפאטיקער.

צום סוף וויל איך פארציכענען אן׳עפּיזאד וואס האט דאן פאסירט אין פאבריק: דער אדמיניסטראטאר (אייגנטלעך דירעקטאר) פון פאבריק איז דאן געווען א געוויסער ה׳ מור־וויסט, וועלכער האט זיך זייער גוט באצויגן צו די ארבעטער בכלל און צו אונדז, די פארטרעטער פון ס. ס. בפרט. די פאבריק־אינהאבער זיינען פון דעם ניט געווען זייער אנטציקט און זיי האבן געזוכט וועגן, אים צו באזייטיקן פון זיין פאסטן. אין א געוויסן טאג האט מען אים ווירקלעך ענטזאגט. אלס זיין פארטרעטער האבן די בעלי־בתים נאמינירט א געוויסן שטאטישן תושב ה׳ אברהם־מאיר ווינשטיין, וועלכער האט געזאלט אנווענדן א יד חזקה. ווען דער פארטרעטער איז געקומען איבערנעמען די אדמיניסטראציע — האבן אים די ארבעטער ארויסגעטראגן אויף א „באסילקע" פון דער קאנצע־לאריע... (א „באסילקע" איז א מין טראג־בעטל פאר קראנקע). צוליב דעם „הארציקן" קבלת־פנים איז אים פארגאנגען דער חשק צום פאסטן און ער האט זיך מער ניט פרעזענטירט אין פאבריק.

אט דער עפּיזאד ווי אויך אנדערע קליינע פאקטן און געשעענישן זיינען כאראקטעריסטיש פאר די באציהונגען און אומשטענדן, וואס האבן געהערשט צווישן ארבעטער און בעלי־בתים אין יענע שטורמישע יארן.

קאפיטל 13

א דרשה פון אן׳אנארכיסט אין דער גרויסער שול.

די פאליטישע ריוואליטעט צווישן די ארבעטער־פארטייען איז געווען א העפטיקע. ווי איך האב שוין דערמאנט (ז׳ קאפיטלען 2, ,10 פון מיינע זכרונות אין דריטן באנד), פלעגן זיי גאנץ אפט פארכאפן די בתי־מדרשים און איבערהויפט די גרויסע שול, כדי צו פירן דארט זייערע צווישנפארטייאישע פאלעמיקעס און דיסקוסיעס. די גבאים און מתפללים האבן אין יענע יארן ניט געהאט די העזה צו שטערן און די פאליציי האט אין די געבעט־הייזער געהאט א קליינע שליטה. עס פלעגן טרעפן דאביי אויך לעכערלעכע עפּיזאדן. אזא קוריאז געדיינק איך, ווען פון דער בימה פון דער גרויסער שול איז געהאלטן געווארן א דרשה פון א...אנארכיסט. אחוץ די באקאנטע לינקע פארטייען איז געווען אין סלאנים אויך א קליינער קרייז פון אנארכיסטן, בראש פון וועלכן ס׳איז גע־שטאנען א געוויסער מאטקע דער בערשטער. (בערשטער — דער נאמען פון זיין פאך). און אט האבן די אנארכיסטן ארויס־גערופן די אנדערע פארטייען צו אן׳אידעאלאגישע דיסקוסיע. אין א שבת נאך מיטאג האבן די פארטרעטער פון די אלע לינקע פארטייען און גרופירונגען פארכאפט די גרויסע שול און פארוואנדלט איר אין א רעוואלוציאנערן פארלאמענט... ביים אריינגאנג זיינען געשטאנען אייניקע בחורים אויף שמי־רה, כדי פארהיטן און אויסמיידן א „בייז אויג". דער ערשטער רעדנער איז געווען דער אנארכיסט מאטקע בערשטער, וועל־כער האט געהאלטן א פלאמעדיקע דרשה אין זין פון דער אנארכיסטישער פראפאגאנדע, אז די סאציאל־דעמאקראטישע פארטייען מיט זייער מילדער שיטה שטערן די פארווירקלע־כונג פון א זאפארטיקער רעוואלוציע און פון אן׳אנארכיס־טישער געזעלשאפט... ער האט פארגעווארפן די סאציאליסטי־שע פירער, אז זיי פירן זיך ווי „בורזשויען", והא־ראיה: דער פירער פון דער דייטשער סאציאל־דעמאקראטיע אויגוסט בעבעל פארט צום רייכסטאג אין א דראזשקע מיט גומענע רעדער (א שרעקלעכער מיסברויך פאר א סאציאליסט פון יענער צייט...) זיין דרשה איז געווען אנגעפיקעוועט מיט פלאם־פייערדיקע רעוואלוציאנערע פראזן.

די אפאנענטן: נח לוריע פון „בונד" און אפרים סוועטיצקי פון ס. ס. וועלכע זיינען געווען ניט ווייניקער היציקע רעדנער פון אנארכיסט, האבן מבטל געמאכט אים מיט זיין אידעאלאגיע און גע'טענה'ט, אז דער אנארכיסטישער אידעאל איז א אוטא־פיע וועלכע קען קיינמאל ניט פארווירקלעכט ווערן; און אז די אנארכיסטן זיינען נאר רעוואלווער־העלדן און עקספרא־פריאטארן און ניט מער...

בינו לבינו האט זיך די דיסקוסיע פארצויגן ביז שפעט, און אנשטאט א שבת'דיקע מוסר־דרשה פון א מגיד וועגן דער פרשה פון דער וואך, האבן די מתפללים צו מנחה־מעריב געמוזט אויסהערן משונה'דיקע ווערטער און רייד פון די „בעזבאזשנע ציציליסטן"...

קאפיטל 14

רעוואלוציאנערע פראפאגאנדע אין סלאנימער גארניזאן.

איך האב שוין דערציילט ווי אזוי אונדזער פארטיי־חבר מאיסיי באיארסקי האט געפירט רעוואלוציאנערע פראפאגאנדע צווישן מיליטער (ז' קאפיטל 11 פון מיינע זכרונות אין דריטן באנד). באיארסקי איז ניט געווען דער איינציקער אין סלאנים, וואס האט זיך ניט אפגעשטעלט פאר אזא מסוכנדיקן שריט. איך געדיינק נאך אייניקע וועלכע האבן דאס געוואגט.

נאכן דורכפאל פון דער רעוואלוציע אין 1905, ווען די צארישע רעגירונג האט אונטערגענומען א נייע כוואליע פון פאגראמען אויף יידן, אין וועלכע ס'האבן אפטמאל אנטייל גענומען אויך מיליטער־איינהייטן (ווי ס'איז געווען דער פאל אין ביאליסטאק), איז נייטיק געווען אנ'אויפקלערערישע פראפאגאנדע צווישן מיליטער, כדי צו דערקלערן די אנאל־פאבעטישע סאלדאטן ווער ס'איז פאראינטערעסירט אין די פאגראמען. דער צ. ק. (צענטראל־קאמיטעט) פון ס.ס. האט ארויסגעלאזן א קליינע בראשור אין דער רוסישער שפראך א. ב. „קאמו נוזשני פאגראמי" (וועמען זיינען נייטיק די פאגראמען). די סלאנימער גרופע האט באקומען א פאר הונדערט עקזעמפלארן צו פארטיילן צווישן די סאלדאטן פון יאראסלאווסקי פאלק, וואס האט דאן געבילדעט דעם סלאנימער גארניזאן. (דער שויסקי פאלק 118 איז אנגעקומען אין סלאנים מיט א פאר יאר שפעטער).

די אויפגאבע האט גענומען אויף זיך א קליינע גרופע פון סלאנימער יידישע סטודענטן, סימפאטיקער פון דער פארטיי, וועלכע זיינען דאן געווען אויף וואקאציע אין דער היים. צווישן דער סטודענטן־גרופע האט זיך אויסגעצייכנט א טאכטער פון אבא לאסקעס (אבא שאכנערס), שרה (פאפו־לער אונטערן נאמען שרה'טשע), א הייסע רעוואלוציאנערקע וואס האט שטודירט אין פעטערבורג. זי איז שוין דאן געווען פארהייראט צו א געוויסן סטודענט לוריע (ניט פון דער סלאנימער פאמיליע לוריע), וועלכער האט זיך אויך געפונען אין סלאנים. די אויפגאבע איז געווען פארבונדן מיט גרויס געפאר. ס'האט זיך ארויסגעוויזן, אז צווישן די יידישע סאל־דאטן וואס האבן דאן געדינט אין פאלק זיינען געווען ניט ווייניק רעוואלוציאנעריש געשטימטע און זיי האבן ארויסגע־האלפן.

די סטודענטן האבן זיך אנגעשטויסן אין א זעלטענעם פאל: אבא לאסקעס איידעם לוריע מיט זיין פרוי שרה'טשע האבן זיך באקאנט מיט אנ'אפיצער פון פאלק וועלכער איז געווען א געהיימער רעוואלוציאנער. זיי האבן זיך מיט אים באפריינדעט און ער האט גענומען אויף זיך צו פארשפרייטן די בראשור אין „סקאבעלעווסקן לאגער" (נעבן דער אייזנ־באן־סטאנציע „לעסנאיא"), ווו דער פאלק האט מאנעווירט אין די זומער־מאנאטן און ווו קיין ציווילער האט ניט געקענט אריינקומען. דער אפיצער, אין פארבינדונג מיט דעם סטודענ־טן־פארל לוריע, האט קאנצענטרירט די פראפאגאנדע אין פאלק. די לוריעס האבן געהאט אויף באליאנע א געהיימע קווארטיר, פון וואנען זיי האבן אנגעפירט מיט דער פראפא־גאנדע*) דער אפיצער איז געווען זייער מוטיק. ער האט זיך ניט געשראקן ארויסצוזאגן פאר „באטשאלסטווא" זיינע אנטימיליטאריסטישע אנשויאונגען. ער איז געווען קעגן אפ־געבן „טשעסט" (מיליטערישן סאלוט) זיינע העכערע קא־מאנדירן און האט אויך ניט פארלאנגט דעם מיליטערישן סאלוט פון די סאלדאטן. ער האט אבער אין זעלבן יאר אפגעצאלט מיט זיין לעבן פאר זיין מוטיקער האלטונג. צוליב די אפטע שטרייקן אויף די אייזנבאנען, זיינען די באנען אין יענער צייט געווען באוואכט פון מיליטערישע פאטרולן. ביים וואקזאל אין סלאנים זיינען שטענדיק געשטאנען מיליטערישע וואך־פאסטנס. און אט איז דער אפיצער גראדע געווארן באאויפטראגט מיטן אנפירן די סאלדאטן־גרופע אויפן וואקזאל. ער איז גאר שנעל געווארן „פאניע בראט" מיט די סאלדאטן און האט פארנאכלעסיקט זיין פליכט. פונקט איז אנגעקומען א מיליטערישע קאמיסיע צו קאנטראלירן די וואך, און זיי האבן דערזען די הפקרות און דיסציפלינלאזיקייט פון די סאלדאטן. דער אפיצער האט גוט געוווסט וואס ס'ערווארט אים: פעלד־געריכט און אפשר טויט־אורטייל, — האט ער לאנג ניט געטראכט און זיך געשאסן אויפן ארט...

דער סטודענט לוריע איז אין א געוויסע צייט ארום, בעת א דורכפאל (ניט אין פארבינדונג מיטן מיליטער), פארמשפט געווארן אויף א יאר טורמע.

אין יאראסלאווסקי פאלק האבן דאן געדינט גרוזינישע סאלדאטן. א יידישער זעלנער פון פאלק האט זיי, מיט אונדזער מיטהילף, באזארגט מיט רעוואלוציאנערער ליטעראטור. מיט איינעם פון זיי האט מיר דער יידישער סאלדאט באקאנט און מיר האבן מיט אים איינגעשטעלט א פארבינדונג. אין א געוויסן טאג האבן צוויי יונגטלעכע צוטיילט אין שטאט „ליטעראטור" צווישן אייניקע זעלנער. א סאלדאט האט דאס באמערקט און ער האט זיי ארעסטירט און איבערגעגעבן דער פאליציי. נאכהער האט ער וועגן זיין „אויפטו" דערציילט דעם אויבנדערמאנטן גרוזינישן סאלדאט. דער גרוזין האט אים איינגעלאדן אין א שיינק אויף א „כוסה". ווען ביידע זיינען שוין געווען שיכור, האט דער גרוזין אים מכבד געווען מיט א גרוזינישע קללה און אים אריינגעשטאכן א מעסער. מיט 2 טעג שפעטער האט מען דעם סאלדאט, דעם מסור, געפירט אויפן וועג צו די „מאגילקעס". דער גרוזין איז אפגעקומען מיט א לייכטער שטראף, ווייל ער האט דעם מארד אויסגעפירט אין א שיכורן צושטאנד.

ווי מיר זעען, איז דער אנטייל פון די יידישע לינקע פארטייען אין דער רעוואלוציאנערער פראפאגאנדע אין סלאָנימער גארניזאן געווען א גאנץ בולט'ער.

קאפיטל 15

א מעשה מיט א טעאטער־רעזשיסאר פון גארניזאן.

דער רעוואלוציאנערער אפיצער און די יידישע און גרוזינישע סאלדאטן זיינען ניט געווען די איינציקע פון יאראסלאווסקי פאלק, מיט וועמען מיר האבן פארבונדן קאנטאקטן. מיר האבן דארט אנטפלעקט א מיטהעלפער, וועלכער איז געווען ניט קיין אנדערער ווי — דער טעאטער־רעזשיסאר פון דארטיקן אפיצערן־קאזינא. אין פאלק האט זיך געשאפן אנ'אמאטארן־גרופע אויסצופירן טעאטער־פארשטעלונגען. צו דעם איז נייטיק געווען א רעזשיסאר, וועלכן מ'האט אראפגעבראכט פון דרויסן. דער רעזשיסאר איז געווען פון אחינו בני ישראל. (ס'איז טאקע געווען א זעלטענער פאל, אז די מיליטער־מאכט האט דערלאזן א ייד צו אזא אויפגאבע אין גארניזאן).

נאכן אפזיין א לייגערע צייט אין שטאט, האט ער זיך ערווארבן פיל באקאנטע, און צווישן זיי אויך אונדזערע חברים, צו וועמען ער האט זיך געפילט אידעאיש נאנט. נאכהער האט מען מיט אים איינגעשטעלט א פארטייאישן קאנטאקט.

ווי באקאנט פלעגט דער געבורט־טאג פון צאר, דער אזוי־גערופענער „טאבעלנער טאג", געפייערט ווערן מיט מיליטערישע פאראדן און גאטעס־דינסטן אין אלע געבעט־הייזער און, פארשטייט זיך, אויך אין שול. אין אזא טאבעלנעם טאג איז פארגעקומען אין דער גרויסער שול א פייערלעכע צערעמאניע. מ'האט אראפגעבראכט די שילער פון „יעווריייסקע אוטשילישטשע", וועלכע האבן געזונגען „באזשע צאריא כראני" (דעם צארישן רוסישן הימן). דער חזן מיט די משוררים האבן דערלאנגט דעם „הנותן תשועה למלכים" און א קאפיטל תהלים. נאכהער האט דער דאמאלסטיקער „קאזיאנער" ראבינער הורוויטש אנגעהייבן זיין פאטריאטישע דרשה. אין דעם מאמענט האבן אונדזערע חברים ארייגעפירט אין שול אנ'אומבאקאנטן מענטש, וועלכער איז ארויפגעשפרונגען אויף דער בימה און אויסגעשריען צום עולם: „ברידער יידן! וועמען גייט איר בענטשן, דעם צאריזם, וועלכער פירט דורך פאגראמען אויף יידן?" — ער האט זיין קורצע רעדע פארענדיקט מיט לאזונגען קעגן דער צאריסטישער מאכט.

בעת דער דאזיקער דעמאנסטראציע זיינען די טירן פון שול געווען פארשטעלט מיט א שמירה פון חברים פון די פארטייען. אין שול איז געווארן א גרויסער טומל. עמיצער האט צוּוויסן געגעבן די פאליציי, און איידער וואס ווען — האבן די חברים מיטן אומבאקאנטן מענטש זיך צולאפן אין פארשיידענע ריכטונגען.

דער אומבאקאנטער פארשוין איז געווען דער רעזשיסאר פון דער אמאטארן־גרופע פון יאראסלאווסקי פאלק, וועלכער האט זיך אזוי קונציק פארגרימירט, אז קיינער האט אים ניט דערקענט.

די פייערונג אין שול האט זיך ווי נישט איז פארענדיקט. אינדרויסן אויפן שול הויף איז שוין געשטאנען א פאליציי־פאטרול. ביסלעכווייז האט דער פארזאמלטער עולם פארלאזן די שול. בראש פון די פני־העיר איז ארויס דער אינזשעניער באיארסקי אין זיין מיליטערישן אוניפארם (וועמענס זון מאיסיי איז אליין געווען פארמישט אין פראפאגאנדע צווישן מיליטער). נאך אים איז ארויס דער באקאנטער עסקן און שטאט־פערזענלעכקייט מאנדזשע מילער און אלע אנדערע בעלי־בתים און גבאים.

אחוץ די געציילטע חברים האט קיינער ניט געוווסט, ווער ס'איז געווען דער אומבאקאנטער, וועלכער האט אזוי געוואגטערהייד געשטערט דעם ראבינערס דרשה.

אזוי צו אזוי, נאך דעם ארויסטריט האט דער רעזשיסאר פון גארניזאן שוין לאנג ניט פארבליבן אין סלאנים. פון מורא אנטדעקט צו ווערן, האט ער באצייטנס עוקר געווען פון שטאט. זיין נאמען האב איך זיינערצייט געוווסט, נאר ער איז מיר ארויס פון זכרון.

באארבעט דורך ק. ל.

יהושע רוזשאנסקי

די פועלי ציוניסטישע באוועגונג אין סלאנים אין די יארן 1903–1915

הגם איך בין אריינגעטרעטן אין דער סלאנימער פארטיי־גרופע פון „פועלי־ציון" ערשט אין 1912, נאכדעם ווי איך בין אין זעלבן יאר צוריקגעקומען אהיים נאכ'ן פארברענגען 4½ יאר אין דער מירער ישיבה, — ווייס איך די אנטוויקלונג פון דער „פועלי־ציון"־באוועגונג אין סלאנים פון איר אנטשטייאונג אן אין 1903. איך וויל דעריבער שילדערן אין קורצן די געשיכטע פון דער גרופע ביז 1912 און נאכהער דערציילן איר אנטוויקלונג און טעטיקייט במשך פון די יארן 1912—1915, ביז מיין פארלאזן סלאנים.

צווישן די גרינדער פון דער סלאנימער גרופע זיינען

געווען יהודה סאוויצקי, אפרים פאלאנסקי, יהודה מעלאכאוויצקי (שפעטער באקאנט אלס איזידאר סאוויט פון ניו־יארק) און נאך אייניקע. די גרופע איז געווען גאנץ אומבאדייטנד אין צאל פון חברים. זי איז אבער געווען די צווייטע יידישע ארבעטער־פארטיי (נאכן „בונד") וואס איז אנטשטאנען אין סלאנים. די גרופע האט צוזאמענגעארבעט מיטן „בונד" אין 1903 אין דער באוועגונג פון פראפעסיאנעלע פארטייען, הגם די „פועלי־ציון"־פארטיי איז דאן ניט געווען קיין אויסגעפראכענע סאציאליסטישע.

נאך דער שפאלטונג פון דער פארטיי אנהייב 1904 אין שייכות מיטן „אוגאנדיזם" אויפ'ן זעקסטן ציוניסטישן קאנגרעס און די שטורמישע פאלעמיק, פון וועלכע ס'האט זיך אנטוויקלט די טעריטאריאלע באוועגונג, האבן פארלאזן פיל חברים די פארטיי און געבילדעט די נייע פארטיי „ס. ס." (ציוניסטן־סאציאליסטן), וועלכע האט אויפגעגעבן איר פּאַלעסטיניזם און איז גלייכצייטיק געווארן אויסגעשפראכן סאציאליסטיש. די „פועלי־ציון" אין איר אורשפרינגלעכן שטראם איז געבליבן געטריי דעם ציוניזם. זיי זיינען געווען לינק־געשטימטע ציוניסטן, ארבעטער און אינטעליגענץ, וועלכע האבן נאך ניט דורכגעמאכט די סינטעזע פון ציוניזם און סאציאליזם. קורץ גערעדט, זיי זיינען ניט געווען קיין באראכאוויסטן און האבן געהערט צום פארטיי־פליגל וואס האט זיך גערופן „דער מינסקער טאלק" („מינסקער פירוש", וויל דער פליגל האט זיך אויסגעפארמט לויטן מוסטער פון די מינסקער „פועלי־ציון").

אויך אין דער סלאנימער גרופע איז פארגעקומען דערזעלבער פראצעס און ס'איז אנטשטאנען אנהייב 1904 די ס. ס. גרופע, צו וועלכער ס'זיינען צוגעשטאנען אויסער די ארויסגעפאלענע חברים פון „פועלי־ציון", אויך נייע מיטגלידער פון די ארבעטער־קרייזן. בראש פון די, וואס האבן דאן פארלאזן די פועלי־ציון, איז געווען איינער פון אירע הויפטגרינדער יהודה סאוויצקי, וועלכער איז געווארן א פירער פון די סלאנימער ס. ס.[1]). די איבערגעבליבענע פועלי־ציון־גרופע איז געווען זייער א באגרענצטע און האט געהאט אין די שטורמישע יארן 1904—1906 א גאנץ קליינע השפעה אויף די ארבעטער. פאקטיש האבן זיי דאן געבילדעט א שפליט פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע. די חברים האבן מיטגעווירקט מער מיט דער ציוניסטישער יוגנט („מוקירי־ציון" און נאכהער „צעירי־ציון") ווי מיט'ן „בונד" און „ס. ס.". וועלכע זיינען געבליבן די דאמינירנדע יידישע ארבעטער־באוועגונגען אין תחום־המושב, און אזוי אויך אין סלאנים. די פוע"צ־גרופע האט, אזוי צו זאגן, וועגעטירט ביז 1907, הגם פון צייט צו צייט איז זי געווען אקטיוו (צום ביישפיל אין זעלבסטשוץ אין 1906, צוזאמען מיט די אנדערע פארטייען). די גרופע איז געווען פארטראטן אויף דער ראיאָן־קאנפערענץ פון דער פארטיי אין 1906 אין ביאליסטאק.

אין די יארן 1907—1910 איז די גרופע אינגאנצן איינגעשלאפן, און אירע געציילטע חברים האבן אנטיילגענומען אין די אקטיוויטעטן פון דער „צעירי־ציון"־גרופע און אירע קולטורעלע קרייזלאך, וועלכע זיינען דאן אנטשטאנען אונטערן איינפלוס פון ישראל מערעמינסקי, רבקה זאקהיים און אנדערע.

דער ווענדע־פונקט אין 1911

א ווענדע־פונקט איז געקומען אין 1911. אין זעלבן יאר איז צוריקגעקומען פון ארץ־ישראל יצחק ווערניקאווסקי (דער זון פון שטאטישן סוחר און עסקן ר' שמעון ווערניקאווסקי). ער האט פארבראכט אין ארץ־ישראל אייניקע יאר אלס שילער פון לערער־סעמינאר און איז געווען אונטערן שטארקן איינפלוס פון זרובבל און אנ'ענטוזיאסטישער אנהייגער פון באראכאוויזם. געפינענדיק די אפגעשוואכטע קליינע פועלי־ציון־גרופע, האט ער זיך גענומען צו איבערבויען איר אויף די פרינציפן פון דער באראכאוו־אידעאלאגיע. ער איז געווען א גוטער רעדנער און ארגאניזאטאר. ער האט זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיטן צענטראל־קאמיטעט פון דער פארטיי, וועלכע האט נאך דער פּאלטאווער קאנפערענץ פון 1906 איבערגענומען די תורה פון באראכאוו, און האט באוויזן אין א קורצע צייט רעארגאניזירן פולשטענדיק די גרופע און פארוואנדלען איר אין א גאנץ־קענטיקן פארטיי־סניף. צו דער גרופע זיינען צוגעשטאנען א רייהע באוווסטזיניקע ארבעטער, אנגעשטעלטע און שטודירנדע יוגנט. ער האט אויך באוויזן ארייציהען פיל ארבעטער פון דער שטארקער און פארצווייגטער גארבער־בראנזשע.

ווען איך בין צוגעשטאנען אין 1912 צו דער גרופע, האט זי געברויזט מיט אקטיוויזם און פראפאגאנדע־אונטערנעמונגען. עס זיינען געווען אייניקע קרייזלאך, וווּ מען האט שטודירט די פוע"צ־טעאריע. מען האט געלייענט און אויסגעטייטשט די פועלי־ציון־שריפטן, ווי: „די פראלעטארישע בריוו" פון זשאמע אסטראווסקי[2]); די בראשורן: „קלאסן־אינטערעסן און די נאציאנאלע פראגע", און: „וואס ווילן די פועלי־ציון" פון באראכאוו. די גרופע האט דאן געציילט עטלעכע צענדליק מיטגלידער. איך דערמאן מיך די אקטיווסטע צווישן זיי, אחוץ דעם אויבנדערמאנטן יצחק ווערניקאווסקי: די ארבעטער־גארבער גרשון רוזשאנסקי (מיינער א קוזין) און יעקב בעלקין (זיינע עלטערן האבן געוווינט אויף שטשענקע־געסל און זיין פאטער האט געגעבן פריוואטע רוסישע לעקציעס); עשקע ראזנבערג (די טאכטער פון א שוסטער אויף פאנעסווע); די ברידער ירחמיאל און אברהם יעלעצקי (ניט פארבונדן מיט דער פאמיליע פון סלאנימער בעל־הבית חיים יעלעצקי), אברהם האט דאן געארבעט אלס בוכהאלטער ביים סוחר מאניע שערעשעווסקי; די שוועסטער בעלקע און פעשע שוסטערמאן; פעשע שווארץ, יעקב קוניצע (זיין פאטער האט געהאט א געשעפט פון שרייב־געצייג; אסתר ציפערשטיין (די צוקונפטיקע פרוי פון יצחק ווערניקאווסקי)

[1]) וועגן יודל סאוויצקי ז' אויך די זכרונות פון יוסף ערישעוויטש, שלום שקלאווין, אפרים פאלאנסקי אין דריטן באנד פון „פנקס־סלאנים". — רעד.

[2]) זשאמע אסטראווסקי, א יעקאטערינאסלאווער פועלי־ציוניסט, א לערער. די „פראלעטארישע בריוו" זיינען געווען אנ'אונלעגאל געדרוקטע שריפט. — רעד.

א געוויסע „לאה די קצב'טע" (וועמנס פאמיליע־נאמען געדיינק איך ניט) און אנדערע.

אייגנטלעך בין איך אויך אריינגעצויגן געווארן אין דער פארטיי דורך איר פראפאגאנדע־אויפקלערונג. הגם איך האב שוין, זייענדיק נאך א ישיבה־בחור אין מיר, דורגעמאכט א ראדיקאלע ווענדונג אין מיין געדאנקען־גאנג און געווארן דערנענטערט צום לינקן ציוניזם, — האט מיר אבער די אויפקלערערישע אויסבילדונג פון דער פועלי־ציון־גרופע אין סלאנים ענדלעך איבערצייגט, און אין א חודש ארום נאך מיין צוריקקומען אהיים בין איך שוין געווארן א פארטיי־חבר. דורך די פארבינדונגען מיט די חברים גארבער בין איך אויך געווארן א גארבער אין דער אונטערנעמונג פון אינדוסטריעלע געווארן א גארבער אין דער אונטערנעמונג פון אינדוסטריעלער כוואיניק, ווו כ'האב שוין אגיטירט צווישן די ארבעטער פאר דער פארטיי.

א כאראקטעריסטישע אנטוויקלונג איז פארגעקומען מיט די פוע"צ און ס. ס. אין סלאנים: בעת נאך דער שפאלטונג פון 1904, איז ביי דער זייט פון „בונד" אויסגעוואקסן די ס. ס. גרופע במשך פון די יארן 1904—1907 אלס איינער פון די צוויי וויכטיקסטע פאקטארן אויף דער יידישער גאס, און די פוע"צ־גרופע איז געווען זייער שוואך, — האט אין די יארן 1908—1915 די ס. ס. פארלארן איר השפעה און די גרופע האט זיך כמעט ווי פאנאנדערגעלאזן און אויפגעהערט צו עקזיסטירן אין שטאט אלס פארטיי. עס זיינען געבליבן נאר איינצלנע מיטגלידער (ווי אפרים סוועטיצקי) וועלכע האבן זיך איבערגעגעבן אומפארטייאישער קולטורעלער אדער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט. דאקעגן האט די „פועלי־ציון" אין די יארן 1911—1915 אנגעפירט, צוגלייך מיטן „בונד", מיט דער יידישער ארבעטער־באוועגונג אין שטאט. צום וווקס פון סלאנימער סניף האט א סך מיטגעהאלפן די ענערגישע ווירקונג פון צ. ק. פון „פועלי־ציון" אין פעטערבורג, וועמענס אנפירער זיינען דאן געווען די חברים רעוווצקי און שלימאוויטש. בעת מיין אנקומען אין סלאנים האט די גרופע געציילט ביי 40 חברים און אין 1914 — קרוב צו 100. מיר פלעגן פארשפרייטן די פלוג־בלעטער אין יידיש און רוסיש וואס דער צ. ק. פלעגט אונדז צושיקן. מיר האבן אויך ארויסגעגעבן זעלבסטשטענדיקע בלעטלאך אין יידיש, געדרוקט אויף א שאפיראגראף.

א קאפיטל פאר זיך זיינען געווען די „סכאדקעס" (געהיימע צוזאמענטרעפן פון די חברים) אין די ארומיקע וועלדער, מיטן אנטייל פון אומפארטייאישע ארבעטער. ווינטער פלעגן זיי פארקומען אין ארבעטער־ווארשטאטן, איבערהויפט ביי סטאלארעס. מיר האבן פארשטארקט די פראפאגאנדע צווישן די ארבעטער פון דער גארבער־בראנזשע, וועלכע איז געווען כמעט ווי א פעסטונג פון „בונד".

היות ווי דער „בונד" איז אין אט די יארן געווען אונדזער איינציקער אידעאלאגישער אפאנענט, האבן מיר אונטערגענומען א קאמף קעגן דער טאקטיק פון „בונד" אין נאציאנאלער און סאציאלער ארבעט, וואס מיר האבן געשטעמפלט אלס אפארטוניסטיש. צו דעם צוועק פלעגן מיר איינארדענען דיסקוסיע־אוונטן מיטן אנטייל פון אומפארטייאישע ארבעטער און בעלי־מלאכות. אפט פלעגן ביייזיין קרוב 300 מאן. געוויינלעך פלעגן אזוינע דיסקוסיעס דורכגעפירט ווערן מיט גרויס פארזיכטיקייט און מיר פלעגן אננעמען באווארענעשמיטלען כדי אויסמיידן א דורכפאל.

די פירער פון „בונד" אין 1912—1915 זיינען געווען מיירים זאקין און זלמן קוניצע. אויך פלעגן זיי אפט ארויפברענגען רעדנער פון דרויסן. אלס אגיטאטאר פון די פוע"צ אין סלאנים איז דאן געשיקט געווארן פון צ. ק. א געוויסער בערנזאן (ניט קיין סלאנימער), א סטודענט פון ליעזש, וועלכער האט איבערגעריסן זיינע לימודים, כדי צו זיין אין רשות פון דער פארטיי. ער האט געוווילט אין סלאנים, ביי 10 חדשים און געלעבט אומלעגאל. ער פלעגט שלאפן, ניט זייענדיק רעגיסטרירט, אין „קופעטשעסקע גאסטיניצע" (האנדלס־האטעל), וואס האט געהערט צו מיינע עלטערן. איך האב דאס אויסגעפועלט ביי מיינע עלטערן, כאטש עס איז געווען אזוי געוואגט פון זייער זייט...

איך דערמאן מיך א באזונדערן פאל: איינמאל אין הערבסט־צייט 1913 איז צונויפגערופן געווארן א דיסקוסיע־פארזאמלונג ביי א סטאליער אראפ יורדיקע גאס. אין נאמען פון „בונד" איז ארויסגעטראטן א פארשטייער פון זייער פוילישן צענטער, און פון „פועלי־ציון" — דער סטודענט בערנזאן. א פאר בחורים פון „בונד" דערזעענדיק, אז די אומפארטייאישע פארזאמלטע זיינען שטארק באאיינפלוסט געווארן פון פוע"צ־רעדנער, האבן געפרוווט פראוואצירן און אראפרייסן די פארזאמלונג. זיי האבן א געשריי געטאן: פאזשאר! (א שריפה!). פארשטייט זיך איז אנטשטאנען א פאניקע, מען האט אנגעהייבן לויפן. קיין שום שריפה איז אבער ניט געווען, מען האט זיך בארוהיקט און די פארזאמלונג איז געפירט געווארן ביזן סוף.

די ראיאן־קאנפערענץ אין מאזיר

די סלאנימער פוע"צ־גרופע האט ארגאניזאטאריש געהערט צום פינסקער פארטיי־ראיאן. אין 1913 איז אין מאזיר פארגעקומען א קאנפערענץ פון פינסקער ראיאן, צו וועלכער עס זיינען דעלעגירט געווארן פון סלאנים די חברים יצחק ווארניקאווסקי און גרשון רוזשאנסקי. היות ווי סלאנים האט פארטראטן אויך די קלענערע פוע"צ־גרופן פון אומגעגנט, איז נאך דער קאנפערענץ אפגעגעבן געווארן א באריכט פארן ארטיקן אקטיוו, ווי אויך פאר די חברים פון רוזשנאי, דערעטשין, זשעטל. עס זיינען אויך געווען געסט פון וואלקאוויסק און פרוזשענע. די אומלעגאלע פארזאמלונג איז פארגעקומען אין דער וווינונג פון דער חבר'טע בעלקע שוסטערמאן אויף זאמאשטשע, מיט דער באטייליקונג פון קרוב 50 דעלעגאטן. כדי זיך צו פארזיכערן פון דער פאליציי האט מען געפייערט, מכלומרשטן, א תנאים. דער „חתן" איז געווען גרשון רוזשאנסקי און די „כלה" — בעלקע שוסטערמאן, פארשטייט זיך מיט דער הסכמה פון די עלטערן... ווארניקאווסקי האט אפגעגעבן א באריכט פון דער קאנפערענץ און א דעלעגאט פון פינסק לייזער שניידער האט רעפערירט אויף דער טעמע:

„פאלעסטינע אלס די איינציקע טעריטאריע פון יידישן פאלק". נאכהער זיינען פארגעקומען דעבאטן. די פארזאמלונג

האט זיך פארצויגן ביז 4 פארטאג. דערזעלבער פינסקער חבר פלעגט אפט באזוכן סלאנים צוזאמען מיט א צווייטן שליח פון דארטן מאכטיי (מיטן צונאמען: „דער שווארצער").

דער שטרייק פון ערשטן מאי 1914

ערב דעם 9-טן יאנואר 1914, צום יארטאג פון די בלוטיקע פעטערבורגער געשעענישן פון 1905, האבן די פוע"צ — און בונד-גרופן אפגעהאלטן אויפן יידישן בית-עלמין א באראטונג אין ס'איז באשלאסן געווארן צו ארגאניזירן געמיינזאם א שטרייק דעם 9-טן יאנואר. דער שטרייק איז אבער דורכגעפאלן, ווייל ס'זיינען ניט געמאכט געווארן רעכטצייטיקע הכנות. עס האבן געשטרייקט בלויז אייניקע קליינע אונטערנעמונגען. דאקעגן איז געלונגען צו ארגאניזירן, — אויך מיט דער באטייליקונג פון „בונד", — אנ'אלגעמיינעם שטרייק דעם ערשטן מאי 1914 (לויט דער אלטער ציילונג פון רוסלאנד איז דאס געווען דעם 18-טן אפריל).

איך וויל דאביי באמערקן, אז לויט די זכרונות פון יוסף ערושעוויטש וועגן די ס. ס. (אין „פנקס-סלאנים", דריטן באנד), קומט אויס, אז די לעצטע 1-מאי פייערונג אין סלאנים איז פארגעקומען אין 1907. ער האט געוויס געמיינט דערמיט א פייערונג ארגאניזירט דורך די ס. ס. ריכטיק איז, אז אין די יארן 1908—1913 איז דער ערשטער מאי ווירקלעך ניט געפייערט געווארן, צוליב דער שווערער רעאקציע-אטמאספערע און די שטרייגנגע אויפזיכט פון דער פאליציי. אבער אין 1914 האבן רעוואלוציאנערע שטימונגען ווידער ארומגענומען דאס לאנד. אין פעטערבורג, אין באקו און אין אנדערע ערטער זיינען פארגעקומען אונרוהען, און דאס האט זיך אפגערופן אויך אויף דער האלטונג פון דער פאליציי אין סלאנים אויף אזוי פיל, אז די פארטייען האבן באשלאסן צו דורכפירן דעם אלגעמיינעם שטרייק פון ערשטן מאי. אמת איז, אז די ס. ס. האבן שוין ניט גענומען קיין אנטייל, פשוט ווייל א ס. ס.-גרופע האט שוין דאן ניט עקזיסטירט.

דער שטרייק פון 18-טן אפריל האט זיך פארשפרייט אין די גארבערייען, טארטאקן, מילן, אין דער טשוועקעס-פאבריק. ניט נאר ארבעטער, נאר אויך אנגעשטעלטע האבן זיך אנגעשלאסן. „בונד" און „פועלי-ציון" האבן ארויסגעלאזן פלוג-בלעטלאך. אויף נעוועסק, נעבן הויף ווו ס'האט זיך געפונען די פאליציי-געביידע, האט עמיצער אויפגעהאנגען א רויטע פאן. די פאליציי האט דאן ארעסטירט אייניקע פערזאן, נאר אין א טאג ארום האט מען זיי באפרייט. (למען האמת, דארף איך צוגעבן, אז מען האט געפונען א צוטריט צו איוואנאוון, דעם „אקאלאדאטשניק" (פאליציי-שעף פון שטאט-צענטער) און ער האט באקומען א מתנת-יד...). אויך איך בין דאן ארעסטירט געווארן: מען האט מיר געפאקט ביים אנקלעפן א פלוג-בלעטל, נאר מען האט מיר אויף מארגן באפרייט. פארנאכט האבן זיך אויף די ארבעטער-„בירזשעס" ביי דער דאמבע (וועלכע זיינען געווען גוט-באקאנט נאך פון 1905) פארזאמלט פיל שטרייקנדע און פון דארט האט זיך פארמירט א צוג צו נעוועסק. אונטער די נייע רעוואלוציאנערע ווינטן האט זיך די מאכט, ווייזט אויס, געפילט אזוי אפהענדיק, אז דער צוג האט זיך ניט אנגעטראפן אויף קיין ווידערשטאנד. די פאליציאנטן זיינען געבליבן אין פאליציי-הויף. צו די שטרייקנדע האבן גערעדט א פארשטייער פון „בונד" און אונדזער חבר, דער סטודענט בערנזאן. דער ספאנטאנער צוג האט זיך פארענדיקט מיט די שבועות פון „בונד" און פוע"צ. מען האט געזונגען דעם הימן: „אין געזאלצענעם ים פון מענטשלעכע טרערן" און דאס ליד „די שטערנדלאך", א ליד פון פועלי-ציון. איך געדיינק גראד די ערשטע סטראפן:

איך זע, ווי די שטערנדלאך לעשן זיך איינציקווייז.
יע, ניט דויערן וועט לייגנער די נאכט.
איך זע, ווי דער הימל ווערט העלער און ליכטיקער;
פארשווינדן מוז ווערן די פינסטערע מאכט.
איך זע, ווי עס גייען הונדערטער טויזנטער
ארבעטער, געוועזענע נעכטיקע קנעכט.
איך זע, ווי זיי טראגן די בלוט-רויטע פאנען...

צו יענער צייט האט זיך די אידעאישע ווירקונג פון די פוע"צ אין די ארבעטער-קרייזן אויסגעאיבט אויף אזוי פיל, אז אייניקע אקטיווע מיטגלידער פון „בונד", ווי אויך א פאר חברים פון די לעצטע רעשטלאך פון ס. ס. זיינען צוגעשטאנען צו אונדזער גרופע. צווישן זיי זיינען געווען: דער גוט-באקאנטער אין שטאט יחזקאל דוניעץ פון ס. ס. און די בונדיסטן: יצחק, א שלאסער, (ער איז געווען דער זון פון שמש פון הילצערנעם בית-המדרש), יאנקל, א שניידער און אלטער, א סופר פון מזוזות (זייערע פאמיליע-נעמען געדיינק איך נים).

די טעטיקייט פון די פוע"צ אין די ארומיקע שטעטלאך איז געווען קענטיק, און מיר פלעגן אפט שיקן אונדזערע פארשטייער צו העלפן די דארטיקע פוע"צ-גרופן. איבערהויפט געדיינק איך די הילף וואס מיר האבן געגעבן די רוזשנאיער וועבער-ארבעטער, בעת ס'איז אויסגעבראכן א שטרייק אין 1914 אין דער דארטיקער דאן אנטוויקלטער וועבער-שטולן-אינדוסטריע. פיל פון די רוזשנאיער וועבער האבן געארבעט אויף די וועבער-שטולן פאר די אינדוסטריעלער, ביי זיך אין די הייזער, ביי זייער נידעריקע לוינען און ביז שפעט ביינאכט. 90 פראצענט פון די וועבער זיינען געווען יידן. מיר האבן אהין געשיקט חברים, וועלכע האבן געמוטיקט די שטרייקנדע, ארויסגעטרעטן אויף זייערע „סכאדקעס" און ארויסגעהאלפן זיי מאראליש. מיר איז אויך אויסגעקומען אנטיילצונעמען אין אנ'אומלעגאלער פארזאמלונג פון די שטרייקנדע אין א וואלד ביי רוזשנאי (ניט ווייט פון וועג וואס האט געפירט צו לינעווע). די סלאנימער גרופן פון פוע"צ און „בונד" האבן זיך ניט באנוגנט מיט דער מאראלישער הילף פאר זיי. נאר מיר האבן אויך געזאמלט געלט פאר זייער שטרייק-פאנד. דער שטרייק אין רוזשנאי האט געדויערט 3 וואכן און זיך פארענדיקט מיט א טיילווייזן ערפאלג: ס'איז געקומען צו א קאמפראמיס צווישן די וועבער מיט די בעלי-בתים וועגן די ארבעטס-לוין און די צאל ארבעטס-שעה'ן.

אין מאי 1914 האט אנגעהייבן צו ערשיינען לעגאל אין פעטערבורג דער פועלי-ציוניסטישער ארגאן אין יידיש: „דאס ווארט". צום ערשיינען פון ערשטן נומער האבן מיר געשיקט א באגריסונג. מיר האבן ארגאניזירט פארן צייטונג-פאנד א

געלט־זאמלונג און פארשפרייט ענערגיש די צייטשריפט. די לעצטע נומערן זיינען פארשפרייט געווארן אין שטאט אין 200 עקזעמפלארן. אין „דאסווארט" איז געווען פארעפנטלעכט אין המשכים באראכאווס ארבעט: „ווי שווער ס'איז צו זיין א פועלי־ציוניסט". מיטן ערשיינען פון „דאס ווארט" איז געקומען אין סלאנים דער חבר פון צ. ק. פון דער פארטיי י. טענענבוים, וועלכער האט געוויילט אין שטאט 4 טעג אין אנגעפירט מיט דער אקציע פארן זשורנאל. „דאס ווארט" איז אפגעשטעלט געווארן דורך דער מאכט קורץ נאכ'ן מל־חמה־אויסברוך.

אויך די „פועלי־ציון" האבן „געהאנדלט" מיט וואלד.

ווי אזוי פלעגן מיר שאפן געלט פאר די באדערפענישן פון דער פארטיי, אז סך־הכל זיינען אונדזערע חברים געווען געדריקטע ארבעטער און אנגעשטעלטע? — דעם „פאטענט" האבן מיר זיך אויסגעלערנט פון די „וואלד־טראנזאקציעס", וואס דער „בונד" און „ס. ס." פלעגן דורכפירן אין די יארן 1905—1906 מיטן אויסקויפן „דעליאנקעס" (וואלד־פארצעלן) אויף די רעגירונג־טארגעס דורך אונטערגעשטעלטע פערזא־נען און דורכ'ן פארקויפן זיי נאכהער מיט פארדינסט צו די וואלד־סוחרים.[3]).

איך ווייס ניט צו אט דער האנדל מיט וואלד־דעליאנקעס איז אנגעגאנגען דורך די פארטייען אויך אין די יארן 1907—1911 (איך בין נאך דאן געווען א ישיבה־בחור אין מיר). נאר ווען כ'בין צוגעשטאנען צו דער פארטיי אין 1912, איז שוין דער האנדל געווען אין פולן גאנג. יעדן יאר ווען דער רעגי־רונג־אמט פלעגט צוויסן געבן וועגן א „טארג" (עפנטלעכער פארקויף) פון די וואלד־פארצעלן, פלעגן דער „בונד" און די „פועלי־ציון" אונטערשטעלן זייערע „קויפער". דאס איז נאך אזוי אנגעגאנגען אין די יארן 1912—1914. לויט א שטיל־ הסכם מיט די וואלד־סוחרים, פלעגן זיי ניט צושטיין צום טארג פון די באשטימטע דעליאנקעס, וואס די פארטייען פלעגן אנווייזן. פאר מיין צייט זיינען די טארגעס פארגעקומען אין „נאראדני דאס" (פאלקס־הויז) אדער אין בנין פון „קאזנאט־שייסטווא" (רעגירונגס־קאסע). די „סוחרים" מצד „פועלי־ציון" זיינען געווען מיין קוזין וועלוול בערמאן (דער זון פון מיין מומע איטקע בערמאן) און אברהם יעלעצקי (מיטן צונאמען „בורזשוי"). אייגמאל האט געקויפט פאר אונדז א דעליאנקע אויך חיים בערמאן (דער זון פון אינדוסטריעלער און עסקן ר' וואלף בערמאן). צווישן די סוחרים וואס האבן נאכהער געקויפט ביי אונדז די דעליאנקעס זיינען געווען די ברידער אייזנשטאט, דובינבוים און אנדערע קלענערע סוח־רים. אייגנטלעך האבן אויך די סוחרים געמאכט דאביי א גוטן געשעפט, ווייל אזוי ווי מיר זיינען געווען די איינציקע קויפער פון די אנגעוויזענע דעליאנקעס, האט מען ניט איבערגעשטייגן די פרייזן. פארשטייט זיך, האבן מיר געקענט אויספירן נאר קליינע טראנזאקציעס, ווייל צו אפקויפן א גרויסן וואלד האט מען געדארפט אויסלייגן גרויסע געלט־סומעס. מיט די הכנסות פון די דעליאנקעס האבן מיר פינאנסירט דעם גרעסטן טייל פון אונדזערע אונטערנעמונגען און אויך געשיקט רעגולערע סומעס דעם צ. ק. פון דער פארטיי.

א געמיינזאמע אקציע מיטן „בונד" האבן מיר אונטער־גענומען בעת עס האט זיך אנגעהייבן דער בייליס־פראצעס אין סעפטעמבער 1913. מיר האבן גערופן צו אנ'אלגעמיינעם שטרייק אלס פראטעסט קעגן בלוט־בלבול. גראדע איז די פאליציי, וועלכע איז געווען אינפארמירט וועגן דעם, געשטא־נען אויף דער וואך. טראץ דעם האט זיך דער שטרייק טייל־ווייז איינגעגעבן. אין דער גארבער־בראנזשע, וועלכע איז געווען דער פארברייטסטער אינדוסטריעלער צווייג אין שטאט, איז דער שטרייק געווען כמעט א פולער.[4]).

אין אפריל 1914 זיינען אויסגעבראכן די רעוואלוציאנערע געשעענישן אין באקו (קאווקאז), וועלכע האבן ארויסגערופן אנ'אפקלאנג אין לאנד. מיר האבן דאן ארויסגעלאזן א פלוג־בלעטל אין גערופן די ארבעטער צו א פראטעסט־פארזאמלונג, בשותפות מיטן בונד. די „בירזשעס" פון פוע"צ און „בונד" האבן דאן ווידער געבראויזט, נאר ליתר בטחון איז דאן געווען א גרויסע „סכאדקע" פוןביידע פארטייען אין וואלד.

די סלאנימער גרופע פון „פועלי־ציון" און דער פאלעסטיניזם

די אלע אקטיוויטעטן פון דער סלאנימער פוע"צ־ארגאני־זאציע וואס כ'האב אנגעצייכנט זיינען נוגע דער סאציאליס־טישער טעטיקייט פון דער פארטיי, איר סאלידארישע צוזא־מענארבעט מיטן בונד אויפן געביט פון קאמף מיט דער מאכט, פאר די ארבעטער־רעכט און די קולטורעלע ארבעט.

אבער וואס איז מיט דעם אזוי־גערופענעם ציוניסטישן אספעקט פון אונדזער באוועגונג? וואס האט די סלאנימער גרופע אויפגעטאן אויפ'ן געביט פון פאלעסטיניזם?

איך מוז אנערקענען, אז במשך פון די מער אלס 3 יאר (1912 ביז יולי 1915) וואס איך בין געווען טעטיק אין דער גרופע, איז איר ארבעט אויף דעם געביט געווען זייער א שוואכע. מיר האבן ניט געהאט קיין קאנטאקטן מיט די ציוניס־טישע ארגאניזאציעס אין שטאט, וועלכע זיינען דאן געווען זייער טעטיק. איך געדיינק גוט די פילזייטיקע ארבעט פון די ציוניסטישע עסקנים, ווי אדוו. יאקאבסאן, יוסף גאלדבערג, משה וואלאך, משה לעווין, וואלף בערמאן; דעם ציוניסטישן מנין, די פארשפרייטונג פון שקלים, די זאמלונגען פארן קרן־קיימת, די ציוניסטישע מיטינגען מיט געסט פון דרויסן. מיר, די פועלי־ציון, זיינען דאן געשטאנען אין דער זייט פון די אלע טעטיקייטן. מיר האבן אבער געפירט א זעלבשטשטענדיקע ארבעט פאר דעם פאלעסטינער ארבעטער־פאנד". צו דעם צוועק פלעגן אונדזערע חברים קומען אויף חתונות און פאר־שפרייטן רויט־בלויע שלייפן לטובת דעם פאנד. איך וויל

---

[3]) ז' די זכרונות פון יוסף ערושעוויטש, קאפיטל 5: „ווי אזוי דער „בונד" און ס. ס. אין סלאנים זיינען געווארן וואלד־סוחרים". פנקס־סלאנים, באנד 3, זייטן 244—245. — רעד.

[4]) וועגן דעם פראטעסט־שטרייק צוליבן בייליס־פראצעס אין סלאנים ז'. בוכבינדער, די געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג אין רוסלאנד, זייט 424.

צוגעבן, אז אין אונדזער ארבעט פארן „פאלעסטינע-פאנד" האט אונדז אפט ארויסגעהאלפן אדוו. יאקאבסאן.

א גרויסע דערנענטערונג האבן מיר געהאט מיט דער שטארקער „צעירי-ציון"-גרופע בראש מיט ישראל מערעמינ־סקי. די גרופע האט געפירט אירע „קולטור-קרייזן" צווישן דער שטודירנדער און בעל־הבית'שער יוגנט. אויף דעם גע־ביט האבן זיי ריוואליזירט מיט אונדזערע קרייזלאך. פון די דאן אקטיווע „צעירי-ציון" געדענק איך אנ'איינינקל פון „יאנ־קל מלאך" (ר' יעקב ארלאנסקי). דעם פאפולערן סלאנימער קאליגראפיע-לערער, ווי אויך די פריילין רבקה זאקהיים.

אויך די „צעירי-ציון" פלעגן האבן זייערע סכאדקעס אין וואלד, הגם זיי האבן געפירט א גאנץ לעגאלע טעטיקייט אין שטאט. איך דערמאן מיך א קאמישן עפיזאד, ווען מיר, די פוע"צ, זיינען געקומען אויף א געהיימער סכאדקע אין זאמאשטשער וואלד און האבן זיך אנגעשטויסן, ניט ווייט פון אונדז, אויף א גרופע פון די „צעירי-ציון", פארשטעקט אין א געדיכטן וואלד-ווינקל. מיר האבן זיך דערנענטערט און ישראל מערעמינסקי, וועמען איך האב גוט געקענט, פרעגט מיר: „ווי קומסטו, א זון פון בורזשויען, צו די „פועלי-ציון"?"

די „צעירי-ציון" האבן ניט גענומען קיין אנטייל אין דעם שטרייק פון 1-טן מאי (ד. ה. 18-טן אפריל) און אויך ניט אין דער מאניפעסטאציע. מען האט זיי דאן ניט געקענט באטראכ־טן אלס אנגעהעריקע צו דער יידישער ארבעטער-באוועגונג.

אין אלגעמיין-גענומען, האט די פוע"צ-גרופע, הגם א סאציאליסטישע און קעמפפערישע, געווען אפט געצוואונגען צו אפהאלטן זיך פון ארויסגעשפראכענע קאמף-ערשיינונגען, ווייל איוואנאוו האט געהאלטן א שטרייגג אויג אויף די ארבעטער-פארטייען. ער איז טאקע געווען א „כאבארניק" (גענומען שוחד), אבער ער, דער כיטרער פאליציי-אפיצער, האט געוווסט ווען ניט צו נעמען... די יארן זיינען פארט געווען פון הערשנדער רעאקציע, און מיר האבן געלייגט מער אכט אויף קולטור-ארבעט צווישן די חברים, לעקציעס, רעפעראטן, דיסקוסיעס, אוונט-קורסן, און אפילו — קהל'שע „פאדריאדן" פון מצות פאר ארעמע.

אונדזער מיטארבעט אין די קהל'שע „פאדריאדן"

דווקא אויף דעם געביט, אין איינארדנען „פאדריאדן" פון מצות פאר דער ארעמער באפעלקערונג, האבן מיר געהאט א שותפישע שפראך מיט די „צעירי-ציון". דעם „בונד" האט ניט געפאסט צו מיטארבעטן פאר אזא רעליגיעזן באדארף ווי מצות, אבער די פוע"צ האבן דווקא פארשטאנען, אז מען דארף אויך טאן פאר די טראדיציע-נויטן פון די ארעמע שיכטן. בכלל, האט זיך די פוע"צ-גרופע אונטערשיידעט פון „בונד" מיט מער צוטריטלעכקייט צו די בעל־הביתי'שע, קליינבירגערלעכע יוגנט.

אונדזערע שותפישע פאדריאדן מיט די „צעירי-ציון" זיינען געווען אין 1914 און אין 1915. עס זיינען אויך צוגע־שטאנען בחורים און מיידלאך פון בעל־הביתי'שע קרייזן. מיר האבן אפגעדונגען די בעקעריי פון „געלן בעקער" אויף יורדזיקע גאס, הינטער דער ישיבה. די ערשטע סומע געלט אויף איינצוקויפן מעל האבן מיר אויפגעזאמלט אין שטאט. נאכהער, ווען דער פאדריאד איז שוין געווען אין דער אר־בעט, האבן מיר איינגעלאדן די בעלי-בתים צו זען ווי אזוי מיר באקן מצות און ביי דער געלעגנהייט מכבד געווען זיי מיט כיבודים און „מי שברך'ס", פאר וועלכע זיי האבן באצאלט אויפן ארט. די כיבודים זיינען געווען: העלפן מישן די מעל, ברייגגען „מים שלנו" א. אז. וו. איך געדענק אז מיר האבן מכבד געווען ר' וואלף בערמאן מיט'ן ארויסטראגן עמערס מיט וואסער... די כיבודים האבן אריינגעבראכט גרעסערע סומעס. די מצות האבן מיר (ד. ה. די פוע"צ מיט די צ"צ) צוטיילט פאר נויט-באדערפטיקטע אומזיסט אדער פאר זייער ביליקע פרייזן. דער פאדריאד אין 1914 האט זיך אזוי גוט איינגעגעבן, אז מיר זיינען שוין אריינגעצויגן געווארן דורך פרומע קרייזן צו מיטהעלפן איינארדנען סדרים פאר ארעמע פאמיליעס און פאר די יידישע סאלדאטן פון גארניזאן. די סדרים, ווי אויך די מיטאגן אין די ערשטע און לעצטע טעג פסח זיינען פארגעקומען אויף רוזשנאיער גאס, אין שוואר־צאוועסקי'ס הויז (ווו ס'איז אין זיינער צייט געווען די מוזיק־קאמאנדע פון די 2 גארניזאן-פאלקן). דאס צוגרייטן, קאכן, פארטיילן און באדינען איז אויסגעפירט געווארן דורך בחורים און מיידלאך און אויך ישיבה-בחורים. די שטימונג ביים טיש איז געווען א פייערלעכע. די פוע"צ-גרופע האט אין דער אונטערנעמונג זיך גערן באטייליגט, און אונדזערע פאדריאדן און סדרים זיינען געווארן א שם-דבר אין שטאט.

אונדזער טעטיקייט אין ערשטן מלחמה-יאר 1914—1915

19-טן יולי איז ערקלערט געווארן די מאביליזאציע. אין דערזעלבער נאכט איז צונויפגערופן געווארן דער שטאטישער קאמיטעט פון אונדזער ארגאניזאציע און אנגענומען א באש־לוס ארויסצולאזן צוויי פלוג-בלעטלאך אין יידיש און אין רוסיש, כדי אויפקלערן די שטעלונג פון דער פארטיי צו דעם מלחמה-פיבער און רופן די ארבעטער צום פראטעסט קעגן דער מלחמה. די בלעטלאך זיינען ניט געווען געדרוקט, נאר געשריבן מיטן האנט. אין יידיש — דורך מיין קוזין גרשון רוזשאנסקי, און אין רוסיש — דורך אברהם'ל יעלעצקי און קוניצע. נאכהער זיינען מיט א ספעציעלן בלויען טינט אויס־געפערטיקט געווארן אויף א שאפירא־גראף ביי 50—60 קא־פיעס. זיי זיינען געווען גע'חתמ'עט: „דער קאמיטעט פון „פועלי-ציון" אין סלאנים". ביינאכט פון 20-טן אויפ'ן 21-טן יולי זיינען די פלוג-בלעטלאך פאנאנדערגעקלעפט געווארן.

איצט, איבער 60 יאר שפעטער, באוואונדער איך אונדזער העזה ארויסצוטרעטן אין די סאמע ערשטע טעג פון דער מלחמה, מיט אזא שריט. איך דארף באמערקן, אז די סלאני־מער „בונד"-גרופע האט צוליב אירע געוויסע טעמים, זיך אפגעזאגט צו פירן אנ'אגיטאציע קעגן דער מלחמה.

ווי ס'איז געווען צו ערווארטן, האבן אונדזערע פראקלא־מאציעס שטארק אויפגערודערט די פאליציי און זיי האבן זיי גלייך אראפגעריסן. איוואנאוו האט ארויסגערופן צו זיך דעם ראבינער שליופער און געפאדערט פון אים, ער זאל זיך באמיהען צו דערקענען לויטן האנטשריפט פון די פלוג-בלע־

טער זייערע שרייבער, און ער האט געדראט מיט שטריינגע מיטלען. שליופער האט, פארשטייט זיך, קיינעם ניט אידענטיפיצירט, נאר אין דערזעלבער נאכט האט ער אונדז געהיים מודיע געווען וועגן איוואנאווס שריט און אונדז געווארנט, אז מיר זאלן זיך פארהאלטן רוהיק, און אז „ס׳איז ניט די צייט זיך צו בונטעווען״.

נאכדעם האט זיך אפגעשטעלט אונדזער פאליטישע טעטיקייט און די ארבעטער־פארטייען זיינען געווארן פאראליזירט.

א לעצטן פרווו צו אנגיין מיט פאליטישער אגיטאציע האט אונדזער גרופע געמאכט אין נאוועמבער 1914, ווען ס׳איז ארגאניזירט געווארן דורך׳ן אדוו. יאקאבסאן און דר. לעווין א יידישע אפטיילונג פון סאניטארן און קראנקענשוועסטער כדי אריבערצופירן פון וואקזאל צו די שפיטעלער די אנקומענדע פון פראנט פארוואונדעטע סאלדאטן. אונדזער קאמיטעט האט דעלעגירט מיר, די חבר׳טע בעלקע שוסטערמאן און נאך אייניקע חברים און חברות, צו פארשרייבן זיך אין דער אפטיילונג מיט דער כוונה צו פירן פראפאגאנדע צווישן די סאלדאטן קעגן דער מלחמה. מיר האבן דאס געטאן, הגם מיט דער גרעסטער פארזיכטיקייט.

אונדזער לעצטע געזעלשאפטלעכע, ניט־פאליטישע טעטיקייט אין 1915 איז געווען, ווי כ׳האב שוין דערמאנט, דער מצות־פאדריאד. ניט קוקנדיק אבער אויף דעם, וואס פיל פון אונדזערע חברים זיינען געווארן מאביליזירט, האט אונדזער סלאנימער גרופע געציילט אין זומער 1915 ביי 100 מיטגלידער.

אין יולי 1915 איז צוליב מלחמה־נויטן ערקלערט געווארן א פריצייטיקער „פריזיוו״ (איינשליסונג אין מיליטער) פון מיין יארגאנג 1917. (כ׳בין געבארן אין 1896 און היות די מיליטער־פליכט אין רוסלאנד אין שלום־צייטן איז געווען אין עלטער פון 21 יאר, וואלט איך זיך געדארפט שטעלן צום פריזיוו אין 1917). איך בין דאן אוועקגעפארן פון סלאנים אין קאווקאז, ווו כ׳האב געהאט געוויסע מעגלעכקייטן אפצולייגן מיין פריזיוו. און פון דאן ביז יולי 1920 בין איך ניט געווען אין סלאנים. וועגן דער ווייטערדיקער טעטיקייט פון אונדזער גרופע אין די יארן פון דער דייטשער אקופאציע און אין איבערגאנג־יאר 1919 האב איך ניט געוווסט ביז מיין צוריקקער אין סלאנים אין יולי 1920.

מיין באזוך אין סלאנים אין יולי 1920

פונקט 5 יאר זיינען פארביי פון מיין פארלאזן סלאנים ביז מיין צוריקקומען. וויפל ענדערונגען, וויפל איבערקערענישן, וויפל פערזענלעכע איבערלעבונגען במשך פון די 5 יאר פון מלחמה, רעוואלוציעס, בירגער־קריג! און וואס פארא גוואלטיקע שינויים אויף דער יידישער גאס בכלל און אין דער יידישער ארבעטער־באוועגונג בפרט! די גאנצע 5 יאר האב איך מיטגעמאכט די גרויסע שטורימס וואס האבן אויפגעטרייסלט דאס יידישע לעבן אין די פראווינצן פון תחום־המושב, וועלכע זיינען ניט אקופירט געווארן דורך די דייטשן אין די מלחמה־יארן. אין מיין איצטיקער איבערזיכט וואס איז נוגע אויסשליסלעך די געשיכטע פון די פוע״צ אין מיין געבורט־שטאט איז, פארשטייט זיך, ניט דער פלאץ צו דערציילן אפילו בראשי־פרקים די גלגולים און איבערלעבענישן אין די אויפטרייסלענדע יארן 1915—1920. אין די יארן האב איך, יעדנפאלס, פארגעזעצט מיין פארטיי־טעטיקייט אין די דרום־געגנטן פון רוסלאנד, ווו כ׳האב דאן געוווינט.

איך וועל נאר דערמאנען, אין פארבינדונג מיט דער טעמע פון מיין איבערזיכט, אז אונטערן דרוק פון דעם אידעאישן געראנגל וואס איז פארגעקומען אין די רייהען פון דער „פועלי־ציון״־באוועגונג אין רוסלאנד און אויך אין אויסלאנד, — א געראנגל וואס איז אנטשטאנען צוליב עקסטרעם־לינקע בייגונגען אין א טייל פון דער פארטיי אונטערן איינפלוס פון זיגנדן קאמוניזם, — איז דעם 18־טן יאנואר 1919 פארגעקומען אויף דער אלרוסישער קאנפערענץ פון „פועלי־ציון״ אין מינסק א שפאלטונג פון דער פארטיי אויף א רעכטן און לינקן פליגל. דאביי האט דער לינקער פליגל צוגעשטאנען ממש צום קאמוניסטישן אינטערנאציאנאל און געבילדעט די אזוי־גערופענע „יידישע קאמוניסטישע פארטיי פועלי־ציון״ (בקיצור: „י. ק. פ. פוע״צ״), בעת דער רעכטער פליגל פון דער פארטיי איז געבליבן געטריי אירע מקורות און פארהאלטן דעם נאמען: „יידישע סאציאל־דעמאקראטישע ארבעטער־פארטיי פועלי־ציון״ (י.ס.ד.א.פ. פוע״צ״). דער סאוועטישער רעזשים, וועלכער האט ליקווידירט אלע סאציאליסטישע פארטייען, האט געגעבן אין די ערשטע יארן פון זיין הערשאפט, — טראץ דער קעגנערשאפט פון דער יעווסעקציע, — א הכשר דער י.ק.פ. פוע״צ. דעם קאמוניסטישן פליגל פון דער פארטיי איז אפילו ערלויבט געווען אין די יארן 1919—1922 אנטיילצונעמען אין פארשיידענע שליחות׳ן פון דער הערשנדער קאמוניסטישער פארטיי און ארויסטרעטן אפיציעל אין נאמען פון דער י.ק.פ. פוע״צ.

אגב, די „י.ק.פ. פועלי־ציון״ האט ניט מאריך ימים געווען. זי איז געווען ווי א דארן אין די אויגן פון דער יעווסעקציע. אין 1922 איז די י.ק.פ. פועלי־ציון געווארן ליקווידירט און אירע מיטגלידער האבן געהאט די ברירה אריינצוטרעטן אין דער אלגעמיין־רוסישער קאמפארטיי. די וועלכע האבן אפגעווארפן די ברירה זיינען געווארן געשטעמפלט אלס... ציוניסטן.

איך וועל ניט מאריך זיין וועגן די אידעאלאגישע סיבות און אומשטענדן, אין וועלכע איך בין, נאך דער שפאלטונג פון 1919, צוגעשטאנען צו דער „י.ק.פ. פועלי־ציון״. אלס אקטיווער פארטיי־חבר בין איך נאמינירט געווארן, בעת דער סאוועטיש־פוילישער מלחמה אין 1920, אלס פאליטישער פארטרעטער (פאליטרוק) פון דער י.ק.פ. ביים צפון־מעריב׳דיקן שטאב פון דער רויטער ארמיי, וועמנס זיץ־ארט איז געווען אין מינסק, און וועלכער האט דירעקט אפערירט אויפן פראנט אין דער מלחמה. מיין מיסיע, צוגלייך מיט דער מיסיע פון נאך חברים, איז דאן באשטעטיקט געווארן דורך קאלינינען בכבודו ובעצמו.

די סאוועטישע ארמיי האט פארנומען סלאנים דעם 20־טן יולי 1920 און האט פארגעזעצט איר אפענסיווע און דער ריכטונג צו ווארשע. קורץ נאכדעם בין איך געקומען אין

סלאָנים אין שליחות פון שטאַב און בפירוש אַלס פּאָליטישער אַרבעטער פון די פּוע״צ.

מען קען זיך לייכט פאָרשטעלן די געפילן וואָס האָבן מיר באַהערשט, ווען כ׳בין צוריקגעקומען צום אָרט, ווו כ׳האָב פאַרבראַכט מיינע קינדער — און יוגנט־יאָרן. נאָך די ערשטע קאָנטאַקטן מיט משפּחה און קרובים האָב איך אויפגעזוכט מיינע אַלטע פּאַרטיי־חברים. ניט אַלעמען האָב איך צוריק־געפונען. אַ טייל זיינען ניט צוריקגעקומען פון די מלחמה־יאָרן; אייניקע האָבן פאַרלאָזן סלאָנים נאָך דער ערשטער סאָוועטישער אָקופּאַציע אין 1919. די איינציקע וואָס כ׳האָב געטראָפן, — און צווישן זיי מיין אַלטער חבר יעקב בעלקין, — האָבן מיר דערציילט וועגן דער טעטיקייט פון אונדזער גרופּע אין די יאָרן פון דער דייטשער אָקופּאַציע (איך גע־דיינק ניט די אַלע פּרטים און כ׳לאָז איבער דער רעדאַקציע פון „פּנקס״ צו אויספילן דעם קאַפּיטל פון מיין איבערזיכט פאַר די יאָרן 1915—1919).[5]

איך האָב זיך דערוווּסט, צווישן אַנדערן, אַז צו דער פּוע״צ־גרופּע זיינען אין די לעצטע יאָרן צוגעשטאַנען פיל יונגע חברים. צווישן דער אָנפירנדער יוגנט פון דער גרופּע איז געווען בולט מאַניע מאַדעלאָוויטש (דער זון פון דער אַקושערקע מאַדעלאָוויטש). איך האָב זיך מיט אים באַגעגנט און ער האָט אויף מיר געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ־ן ענט־וויקלטן, באַגאַבטן און איבערגעגעבענעם פּועלי־ציוניסט[6]. די שפּאַלטונג פון 1919 האָט נאָך ביז דאַן ניט אָנגערירט די סלאָנימער גרופּע, הגם איך האָב פאַרשטאַנען פון מיינע געשפּרעכן מיט אייניקע יונגע חברים, אַז דער אידעאישער געראַנגל פון דער פּאַרטיי האָט אויך זיי שוין אַרומגענומען.

אַלס מיטגליד פון דער „י. ק. פּ. פּוע״צ״ האָב איך, נאַ־טירלעך, געוואָלט זיי באַאיינפלוסן, און אַלס שליח אין מיין אָפיציעלן אַמט — האָב איך די נייע יונגע קאַדרען פון דער גרופּע איינגעלאַדן אויף אַ דיסקוסיע־אָוונט, ספּעציעל צו נע־מען אַ שטעלונג צו דער שפּאַלטונג פון דער פּאַרטיי.

ניט קוקנדיק אויף די פּאָליטישע פאַרהעלטעניש בײַ דער סאָוועטישער אָקופּאַציע און האָבנדיק צוטרוי צו מיר אַלס לאַנג־יאָריקער חבר פון דער פּאַרטיי, האָבן זיך די פאַרזאַמל־טע אויסגעדריקט פריי. ס׳האָט זיך במשך פון דער דיסקוסיע אַרויסגעוויזן, אַז כמעט אַ העלפט פון די חברים ווילן צושטיין צו דער „י. ק. פּ. פּועלי־ציון״, און זיי האָבן דאָס אויסגעפירט אויפן אָרט. די נייע חברים פון י. ק. פּ. האָבן דאַן אויסגעוויילט יעקב בעלקינען אַלס זייער דעלעגאַט צו דער ווייסרוסישער קאָנפערענץ פון דער י. ק. פּ., וואָס האָט געדאַרפט דאַן פאָר־קומען אין מינסק.

די אַנדערע העלפט חברים בראש מיט מאַדעלאָוויטשן זיינען ניט צוגעשטאַנען און, פאַרשטייט זיך, זיינען זיי ביז׳ן צוריקטריט פון די סאָוועטן געבליבן פּאָליטיש ניט־אַקטיוו.

איך בין דאַן געווען אין סלאָנים 5 טעג און כ׳האָב פאַר־געזעצט מיין שליחות אויך אין וואָלקאָוויסק און אין אַנדערע ערטער פון אומגעגנט. נאָך אַ געוויסע צייט האָב איך זיך צוריקגעקערט אין באַברויסק. ווען כ׳בין אָנגעקומען אַהין האָט זיך שוין אָנגעהייבן דער צוריקמאַרש פון דער רויטער אַרמיי, וועלכע האָט קורץ נאָכדעם, אונטערן דרוק פון דעם פּוילישן אָנגריף, אויך פאַרלאָזן סלאָנים. פאַרן אָפּטרעטן זיינען אַ היבש ביסל חברים פון „י. ק. פּ. פּוע״צ״ אַוועק קיין רוסלאַנד, כדי אויסמיידן רעפּרעסיעס מצד די פּאָליאַקן, וואָס מען האָט געקענט זיכער ערוואַרטן. (מיט אייניקע פון זיי האָב איך זיך נאָכהער געטראָפן אין רוסלאַנד).

פון דאַן־אָן בין איך שוין מער אין סלאָנים ניט געווען, און מיט דעם פאַרענדיקן זיך מיינע זכרונות וועגן דער פּוע״צ־אָרגאַניזאַציע אין שטאָט. דער געשיכטע־קאַפּיטל פון דער פּוע״צ־באַוועגונג אין סלאָנים בעת דער פּוילישער תקופה 1921—1939 געהערט צו דער קאָמפּעטענץ פון די, וועלכע האָבן דעם קאַפּיטל דורכגעמאַכט.[7]

וואָס ס׳איז שייך מיין ווייטערדיקע טעטיקייט אין דער „י. ק. פּ. פּוע״צ״ האָט זי שוין לאַנג ניט געדויערט. אין אָנ־בליק פון דער פאַרשטייענדער ליקווידאַציע פון דער פּאַרטיי אין 1922 און פאַרויסזעענדיק, אַז איך וועל אויפגעפאָדערט ווערן אַריינצוטרעטן אין דער אַלרוסישער קאָמוניסטישער פּאַרטיי און אויפגעבן מיט דעם פולשטענדיק דעם נאַציאָנאַל-פּאַלעסטינישן אַספּעקט פון מיינע אָנשויאונגען, — בין איך אָפיציעל אַרויסגעטרעטן פון דער פּאַרטיי. איך האָב פאַר אַט דעם „חטא״ טייער באַצאָלט. אין יאָרן אַרום בין איך געוואָרן אַרעסטירט אַלס ציוניסט און פאַרמשפּ׳עט צו תפיסה און פאַרשיקונג אויף 10 יאָר. אויך מיין פרוי יהודית איז געוואָרן באַשולדיקט און איז געווען פאַרשפּאַרט 2 יאָר אין אַ־ן אַנשטאַלט פאַר גייסטיק־קראַנקע.

דער גורל פון מיינע סלאָנימער פּאַרטיי־חברים

אומעטיק ווערט אויפ׳ן האַרצן, ווען כ׳מאַך דעם סך־הכל פון מיינע ערשטע פּאַרטיי־חברים, מיט וועמען איך האָב מיטגעמאַכט מיינע ערשטע יאָרן אין דער סלאָנימער פּוע״צ־גרופּע, סיי די וועלכע זיינען אומגעקומען פון די סטאַליניס־טישע „ריינקונגען״ אין רוסלאַנד און סיי די וועלכע זיינען געפאַלן אַלס נאַצי־קרבנות אין סלאָנים.

ווי איך האָב שוין אויבן דערמאָנט, האָבן זיך אַ געוויסע צאָל חברים עוואַקואירט אין רוסלאַנד אין 1919 און אין 1920, נאָך די ביידע סאָוועטישע אָקופּאַציעס פון דער שטאָט. מיט אייניקע פון זיי האָב איך זיך געטראָפן אין רוסלאַנד און כ׳האָב נאָכגעפאָלגט זייער טראַגישן גורל.

בײַ דער געלעגנהייט וויל איך דערציילן, אַז די פּאַרטייען זיינען געווען אויך גוטע... שדכנים. די פּאַרטיי־„בירזשעס״ אויף דאַמבע און די סכאַדקעס אין די וועלדער זיינען געווען ניט נאָר אַ־ן אָרט פאַר אידעאָלאָגישע דיסקוסיעס, נאָר אויך

---

[5]) מיר טוען דאָס מיטן געבן אַ „דערגענצונג־קאַפּיטל״ צו די אינטערעסאַנטע זכרונות פון מחבר. — רעד.

[6]) ה׳ מאַדעלאָוויטש, וועלכער האָט פאַרגעזעצט זיין פּוע״צ־טעטיקייט אין פּוילן און פראַנקרייך, לעבט איצט אין פּאַריז — רעד.

[7]) אַ טיילווייזע אָפּהאַנדלונג וועגן די „פּועלי־ציון״ אין דער פּוילישער תקופה ז׳: אין „פּנקס־סלאָנים״, באַנד 1, זייטן: 23—26 אין אַרטיקל פון זאב רמון און יחזקאל ראַבינאָוויטש: „פּועלי־ציוניסטישע טעג און יאָרן״. — רעד.

פאר ראמאנטישע באגעגענישן. און דאס איז געווען אזוי גוט ביי די ציוניסטן, ווי אויך ביי די ארבעטער־פארטייען. אויך ביי די פוע״צ געדיינק איך חברים און חבר׳טעס, פאר וועמען אונדזערע קולטור־קרייזלאך האבן געדינט אלס אידעאלער שדכן... אזוי האט יצחק ווערניקאווסקי חתונה געהאט מיט אסתר ציפערשטיין (און פון דעם שטאמט אויך זיין נייער פאמיליע־נאמען „אסתרמאן״, וועלכער איז געווארן זיין אפיציעלער נאמען אין רוסלאנד פון 1925־אן; צוליב וועלכע סיבה ער האט דאן געביטן זיין פאמיליע־נאמען איז מיר אומ־באקאנט); יעקב בעלקין האט חתונה געהאט מיט דער חבר׳טע פעשע, דעם שוסטערס טאכטער פון אראפּ פאנעסווע, און יחזקאל דוניעץ — מיט פעשע שווארץ. א סברא, אז דאס האט פעשע, די געטרייע פועלי־ציוניסטקע, באוויזן איבערצייגן דוניעצ׳ן אין פועלי־ציוניזם, הגם זי האט מיר אויך צוגעצויגן צו דער אויפגעבע אין איבערצייגן אים פארלאזן די ס. ס. און צושטיין צו די פוע״צ. נאר וויזט־אויס, אז די „איבער־צייגונג״ איז ניט געווען זייער באגרינדעט, ווייל אין א פאר יאר ארום, — ווי כ׳האב נאכהער געהערט, — האט ער זיך צוריקגעקערט צו זיין „ערשטער ליבע״, די ס. ס., — דאס וואס עס האט אים ניט געשטערט צו ווערן נאכהער א קאמוניסט.

ווי מיר זעען, האבן די ליבעס צווישן די חברים און חברות זיך געענדיקט גאנץ אפט מיט די — 4 פלעקלאך (א פנים, אז צו „פרייע ליבע״ זיינען נאך דאן אונדזערע סוציאליסטישע פארטייען ניט דערגאנגען...).

איך וועל דא איצט ברייגנען אייניקע פרטים וועגן א טייל פון מיינע אמאליקע חברים, אויף וויפל מיין זכרון האט זיי אפגעהיט.

יצחק, — אדער ווי מיר פלעגן אים רופן איטשקע, — ווערניקאווסקי, וועלכער איז שוין גלייך נאך דער שפאלטונג פון 18־טן יאנואר 1919, צוגעשטאנען צו דער „י. ק. פ. פוע״צ״, איז געווען טעטיק אין סלאנים אלס פארטיי־מיטגליד בעת דער ערשטער סאוועטישער אקופאציע פון יאנואר—פעברואר 1919, און האט געמוזט פארלאזן סלאנים מיט זיין פרוי פארן אריינגיין פון די פאליאקן אין מערץ 1919. ער האט פארנומען אין רוסלאנד וויכטיקע רעגירונגס־פאסטנס און האט געהאט פארדינסטן אויפן געביט פון עוואקואירן געגנטן אין דער צייט פון בירגער-קריג און מלחמות, ווען זיי זיינען געווען אין סכנה פארכאפט צו ווערן דורך קאנטער־רעוואלוציאנערע כוחות. ער האט זיך ספעציעל אויסגעצייכנט מיט דער עוואַ־קואציע פון לעטלאנד און נאכהער פון מינסק, פארן באזעצן די שטאט ענדע 1919 דורך די פאליאקן. אין יוני 1920 האב איך אים געטראפן אויף דער כארקאווער קאנפערענץ פון דער „י. ק. פ. פוע״צ״. אין די שפּעטערדיקע יארן איז ער געווארן איינער פון די וויכטיקסטע טוער אויפן געביט פון טראנס־פּארט אין מאסקווע, אלס לייטער פון „טראנס־מאַט״ (טראנ־פּארט־מאטארן טייל) פון מאסקווער סאוועט. אין די דרייסי־קער יארן איז ער געווען באשטימט אלס געהילף פון די גאלד־גרובן „יקוט־זאלאטא״ מיטן זיץ־ארט אין מאסקווע. די גרויסע „טשיסטקעס״ (רייניקונגען) בעת דעם סטאלין־טעראר האבן אים ניט אויסגעמיטן. אין 1938 איז ער ארעסטירט געווארן אונטער דער אבסורדאלער באשולדיקונג, אז צוליב נאציאנאל־ציוניסטישע קאנטער־רעוואלוציאנערע שטרעבונגען, — האט ער געשעדיקט די עקאנאמיק פון ראטן־רוסלאנד... ער איז פאר׳משפט געווארן אויף 10 יאר קאנצענטראציע־לאגער מיט א שטרייגגן רעזשים, אָן דער ערלויבניש צו קארעספּאנ־דירן מיט זיין פאמיליע. ער איז נאכהער ערמארדעט געווארן דורך דער לאגער־אדמיניסטראציע. זיין פרוי אסתר איז דאן פארשיקט געווארן מיט זייער טאכטער און באפרייט געווארן ערשט נאך סטאלין׳ס טויט. פארן ארויספארן פון רוסלאנד האב איך אסתר׳ן מיט איר טאכטער געזען אין מאסקווע, ענדע 1973. די טאכטער איז געבליבן אונפערהייראט.

נישט קיין בעסערן גורל האט געהאט יחזקאל דוניעץ. ביי דער געלעגנהייט וויל איך געבן אייניקע ביאגראפישע פרטים וועגן אים. ער איז געבארן אומגעפער אין 1894 (מיט א פאר יאר עלטער פאר מיר), א זון פון עובדיה דעם בעקער. געלערנט אין חדרים און אין ישיבה ביי ר׳ איטשע דעם מלמד. נאכהער געארבעט ביי זיין טאטן אין בעקעריי. אין 1912 איז ער צוגעשטאנען צו די ס. ס. (צום „בונד״ האט ער קיינמאל ניט געהערט. נאך ויכוחים מיט פעשע שווארץ און מיט מיר איז ער אין 1914 אריבער צו פוע״צ. ער האט חתונה געהאט מיט פעשען בעת דער דייטשער אקופאציע. אין 1919 איז ער געווארן א קאמוניסט און אנטלאפן מיט זיין פרוי אין רוסלאנד בעת דעם סאוועטישן צוריקטריט. איך האב אים געטראפן אין מינסק אין 1921. ער איז געווארן א שטענדיקער מיטארבעטער אין דער מינסקער יידישער קאמוניסטישער צייטונג „אקטאבער״ אונטער דער רעדאקציע פון חבר׳טע אסתר (פרומקינא) און איז א געוויסע צייט אויך געווען רעדאקטאר און האט אנגעשריבן א פאר מארקסיסטיש־אויפקלערנדע ביכער און ליטעראריש־קריטישע ווערק. שפּעטער איז ער געווארן באשולדיקט אין טראצקיזם און פארמשפּ׳עט צום טויט. זיין פרוי פעשע שווארץ, וועלכע איז געבארן אומגעפער אין 1898, איז פארשיקט געווארן אין א לאגער, נאך דער עקזעקוציע פון איר מאן. נאך סטאלינס טויט איז זי געווארן באפרייט. זיי האבן געהאט קינדער. וועגן ווייטערדיקן גורל פון פעשען מיט אירע קינדער ווייס איך ניט.

פארשיידענע וועגן זיינען דורכגעגאנגען די ברידער ירחמיאל און אברהם יעלעצקי. ביידע חברים פון פוע״צ אין די יארן 1912—1915 און נאכהער פון י. ק. פ. זיי האבן פארלאזן סלאנים נאכן סאוועטישן צוריקטריט אין 1920. ירחמיאל האט א געוויסע צייט געארבעט מיט יצחק ווערני־קאווסקי אין דער פארוואלטונג פון „יאקוט־זאלאטא״. זיין ברודער אברהם איז אין די צוואנציקער יארן געווען דער סעקרעטאר פון י. ק. פ. אין מאסקווע. נאכהער זיינען ביידע געווארן מיטגלידער פון דער קאמפארטיי. אין 1937 (אדער 1938) זיינען ביידע ברידער ארעסטירט געווארן אלס „שונאים פון פאלק״ („וראגי נאראדא״). און דאן איז געקומען די סענסאציע: ירחמיאלן האט מען געשאסן און אברהם׳ען — באפרייט. מען האט דאן געמורמלט, אז אברהם האט זיך פארפליכטעט דינען דער נ. ק. וו. ד. איך קען דאס ניט באשטעטיקן. יעדנפאלס איז ביי מיר געבליבן א חשד, אז ער האט געהאט א האנט אין ארעסטירן מיר אלס ציוניסט, פון וואס איך בין נאכהער פארמשפּ׳עט געווארן אויף 10 יאר.

פארשיידענע גורלות האבן אויך געהאט די ברידער בעלקין. יעקב בעלקין, וועלכער איז געווען א גארבער אין 1915—1912 (און ווארשיינלעך אויך בעת דער דייטשער אקופאציע) איז מיט זיין פרוי פעשע אוועק אין רוסלאנד אין 1920. ער האט געענדיקט א העכערן שטודיום אלס אינזשעניער אין אנ׳אינסטיטוט פאר באן־ארבעטער. ער איז געשטארבן אין מאסקווע אין סוף פון די 50־ער יארן. איך האב די אלמנה געזען אין מאסקווע אין די אנהייב 70־ער יארן. זי האט געלעבט מיט א זון. יעקב בעלקין׳ס ברודער (זיין פארנאמען געדיינק איך ניט) איז אלס קאמוניסט געווען פארזיצער פון יאראסלאווער שטאט־ראט און האט געביטן זיין פאמיליע־נאמען אויף באכאמקין. אין 1919 איז געווען אין יאראסלאוו א קאנטער־רעוואלוציאנערער אויפשטאנד פון סאווינקאוו, און בעלקין איז אין די קאמפן געפאלן.

דער סלאנימער פוע״צ סאלאוויי (פארנאמען אומבאקאנט) איז אוועק אין רוסלאנד אין 1920. ער איז געבליבן א חבר פון י. ק. פ. ער האט געלעבט אין סאראטאוו און דארט גע־שטארבן אין די ענדע 60־ער יארן. אין 1920 האבן פארלאזן סלאנים אויך די י. ק. פ. פוע״צ־חברים מאַטעצקי; מאניע לעווין, געלעבט אין מאסקווע (זיינע עלטערן האבן געהאט א סעלצער־וואסער געשעפט אויף רוזשנאיער גאס) און פאסמאניק (א זון פון הוטגעשעפט־אייגנטימער אין רייכן ראד קראמען), וועלכער איז געשטארבן אין מאסקווע. זיין פרוי איז אנגעקומען אין ישראל אין 1972 (זייערע א טאכטער איז טראגיש אומגעקומען פון א שריפה אויף א דאטשע נעבן מאסקווע). זייער אייניקל האט עמיגרירט און לעבט אין קאנאדע.

אין טיפליס (קאווקאז) האב איך אין 1919 באגעגנט דעם פינסקער חבר „שווארצער מאכטיי״ וועלכער איז פאר 1914 געווען אין סלאנים אלס דעלעגאט פון פינסקער ראיאן־קאמי־טעט. ער איז דאן געווען זייער טעטיק אין דער טיפליסער י. ק. פ. מער האב איך אים ניט געטראפן.

איך האב געלעבט אין מאסקווע פון 1946 ביז 1972 (א חוץ, פארשטייט זיך, די יארן פון מיין פארשיקונג), און איך פלעג דארטן טרעפן אפט סלאנימער לאנדסלייט. איך מיין, אז אין מאסקווע האבן דאן געלעבט זייער פיל סלאני־מער אפשטאמיקע. אנ׳ענגערן קאנטאקט מיט אונדזערע לאנדסלייט דארט האט אונטערהאלטן מיין שוועסטער, וועלכע איז נאך דארטן געבליבן. וועגן א צוזאמענטרעף פון אלע סלאנימער האט, פארשטייט זיך, ניט געקענט זיין קיין רייד. אבער עס איז געווען אמין טראדיציע ביי אייניקע צענדליק לאנדסלייט זיך צוזאמענטרעפן איינמאל אין יאר, אין זייערע פריוואטע וווינונגען. די טראדיציע האט זיך פארשטארקט אין די יארן נאכן חורבן.

איך האב גענומען אנ׳אנטייל אין א פאר פון אזעלכע צוזאמענטרעפן. איך געדיינק אז איך האב דארטן געטראפן צווישן אנדערע, 2 זין פון לערער שווארצאווסקי (פון „יעור־רייסקע אוטשילישטשע) א געוויסן ביאמע מאשקאווסקי און דארא יאקימאווסקא. אויך האב איך דארטן געזען די שוועס־טער פון שרייבער נח לוריע. נח׳ן אליין איז מיר קיינמאל ניט אויסגעקומען צו טרעפן. די טעמע פון אזעלכע באגעגע־נעשן איז, פארשטייט זיך, געווען זכרונות פון סלאנים און וועגן סלאנימער פון די אלטע, פאר־מלחמה־צייטן...

וועגן גורל פון די פארטיי־חברים וועלכע זיינען גע־בליבן אין 1920 אין סלאנים, האב איך זיך דערוווּסט שפעטער, שוין נאכן חורבן. מיינע קוזינען גרשון און אברהם רוזשאנסקי (זייער פאטער שבתי און מיין פאטער יהודה זיינען געווען ברידער) זיינען אומגעקומען מיט זייערע משפחות ביי די נאציס. גרשון איז די גאנצע יארן געווען א גארבער־ארבע־טער. אברהם, וועלכער איז געווען אמאל א מייסטער אין כוואיינקס גארבעריי (ביים שאסיי, ניט ווייט פון די קאזארמעס) האט נאכהער געהאט א זעלבסטשטענדיקע גארבעריי־אונטערנעמונג. די חבר׳טעס בעלקע שוסטערמאן און עשקע ראזענבערג מיט זייערע פאמיליעס האבן געלעבט אין סלאנים און אומגעקומען אין די שחיטות. קיינער פון מיינע אמאליקע פוע״צ־חברים, וועלכע זיינען געבליבן אין סלאנים, איז ניט געבליבן ביים לעבן.

נאך א שווערן, רדיפות — און פיין — פולן לעבן און אפּפערן זיך פאר׳ן פועלי־ציוניסטישן אידעאל במשך פון כמעט 60 יאר אין רוסלאנד; נאך כמעט 60 יאר פון פארלאזן סלאנים, — האב איך אייבער זוכה געווען אויף דער עלטער אנקומען מיט מיין פאמיליע, דעם 18־טן פעברואר 1974, אלס עולה חדש אין לאנד פון אונדזערע אבות און פון אונדזער צוקונפט. די פארטיי־פרעסע האט מיר באגריסט אלס וועטע־ראן פון דער פארטיי און אלס אסיר־ציון[8], און איך מיט מיין פרוי האבן זוכה געווען צו א לייכטער קליטה הן פערזענלעך און הן פון אונדזערע 2 זין מיט זייערע פאמיליעס.

ס׳איז איבעריק צו באטאנען, ווי איך בין געווען גליקלעך זיך צו טרעפן מיט מיינע סלאנימער לאנדסלייט און זיך צו טיילן מיט זיי מיט מיינע זכרונות אין „פנקס־סלאנים״.

באַארבעט דורך ק. ל.

---

8) ז׳ „פאלקסבלאט״, נומער 3—4 (76—77) מערץ—אפריל 1975. — רעד.

המשך הזכרונות מהשנים 1914—1920

המשך פון די זכרונות פון די יארן 1914—1920

מענדל פערלשטיין

זעכציק יאר אין סלאנים

זעקסטער טייל

לעצטער יאר פון דער רוסישער הערשאפט

דער פאל פון רעזערוויסט שושאן ביים מלחמה־אויסברוך

ביים אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה אין 1914, האט זיך ביי די יידן אין רוסלאנד ערוועקט א פאטריאטישער געפיל, נישט געקוקט אויף דעם, וואס די לעצטע יארן פאר דער מלחמה האבן די רוסישע סאטראפן פארשטארקט די גזירות פון דער יידישער רעכטלאזיקייט. דאס ארויסטרייבן די יידן פון די דערפער, לויט די פאראָרדענונגען פון מיניס־טער איגנאטיעוו אין 1881, איז געווארן פארשאפט און אויס־געפירט און'ברחמנות'דיק. דער יידישער קיום אין תחום־המושב איז טאג־טעגלעך פארשווערט געווארן דורך אלץ נייע און נייע באגרענצונגען. דערצו איז נאך צוגעקומען דער ביילים־פראצעס, וואס האט געווארפן א מורא'דיקע באשול־דיקונג און שרעק אויפ'ן גאנצן רוסישן יידנטום.

אויך אין סלאנים האט מען געפילט שטארק די פאליטיק פון דער „שווארצער מאה".

כדי צו געבן אן'אנונג פון דעם טרעטן מיט די פיס די רעכט פון די יידן, וויל איך דא ברייגגען א פאר פאלן פון די גירושים, וואס האבן פאסירט הארט פאר דער מלחמה אין סלאנים.

איך געדיינק, ווי מען האט אין 1913 געבראכט אין שטאט ליאכאזוויאנסקי'ס א ברודער (ליאכאזוויאנסקי — דער אינהא־בער פון אפטייק־געשעפט), א געבונדענעם אין קייטן, ווי א גרויסן פארברעכער, דערפאר ווייל מען האט אים געפאקט נעכטיקן אין זיין סמאלניע*), נעבן ביטען. ארבעטן ביי טאג אין סמאלניע — דאס יע, אבער איבערנעכטיקן דארט טאר א ייד ניט...

*) „סמאלניע" איז געווען אן'אונטערנעמונג פון עקספלואטירן די סמאלע פון געוויסע בוימער, וואס האט געדינט פאר דער פאבריקאציע פון טערפענטין. — רעד.

נאך מער סקאנדאליעז, ממש אן'אונגלייבליכע פאסירונג, וואס וואלט פיליכט ניט געטראפן אפילו צווישן די ווילדסטע שבטים, האב איך בייגעווינט אין 1914.

ביי סלאנים, ניט ווייט פון די קיידערשע מאָהילקעס, האט זיך געפונען זייט 40 יאר א סמאלניע אין קאזיאנעם וואלד מיט דעם נאמען „סוכעס". צענדליקער יארן האט דארטן געלעבט א פאמיליע שושאן, נאטירלעך צאלנדיק דער פאלי־ציי וואס מען „דארף"...

אין יאר 1912 איז געקומען דער „אוריאדניק" (קווארטאל־פאליציאנט) און מיט א ווייטאק אין הארצן אויפגעפאַדערט די פאמיליע צו פארלאזן די סמאלניע: אזא שטרייגגן צירקוליאר האט ער באקומען... וואס דאס באדייט פאר א פאמיליע, וועלכע האט דארטן געפירט זייט אזוי פיל יארן אן'איינגעווארצלטן לעבן און האט, אחוץ דער ארבעט אין דער סמאלניע, אויך באארבעט פעלדער און האט דארט געהאט אן'אינווענטאר און אנדערע לאנדווירטשאפטלעכע איינריכטונגען, קען מען זיך לייכט פארשטעלן. ע'ס איז אבער נישט געבליבן קיין ברירה, ווי זיך אונטערצווווארפן דעם באפעל. די פאמיליע האט זיך אריבערגעפעקלט מיטן ביסל האב און גוטס אין שטאט און געדונגען א וווינונג ביי אליהו דעם פארבער אויף סטודענטסקע גאס. שושאן האט קוים־קוים געמאכט א לעבן אין שטאט.

כ'איז אויסגעבראכן די מלחמה און שושאן אלס „זאפאס־נאי" (רעזערוויסט) איז מאביליזירט געווארן. ער איז געווען צוגעשריבן צום יאראסלאווסקי פאלק, וועלכער האט סטאציא־נירט פאר דער מלחמה אין סלאנימער גארניזאן צוזאמען מיטן 118־טן שויסקי פאלק. ער איז צו מיר געקומען פרעגן אן'עצה וואס צו טאן מיט דער פאמיליע, וואס איז געבליבן אן פר־נסה. איך האב אים ניט געקענט געבן קיין אנדער עצה, ווי נאר איינפאקן די בעבעכעס און אריבערטראנספארטירן די

ווייב און קינדער צוריק אין סמאלניע. און אזוי האט ער געטאן.

א פאר טעג איידער דער מאביליזירטער יאראסלאווסקי פאלק מיט שושאנען האט שוין געדארפט אוועקגיין אויפן פראנט, איז ער צו מיר געקומען צולויפן, שוין אנגעטאן אין מיליטערישן אוניפארם און, אנ'אויפגערעגטער, מיט טרערן אין די אויגן, האט ער מיר איבערגעגעבן, אז נעכטן איז צו אים געקומען פאליציי און אים באפוילן, אז אין 24 שעה זאל זיין פאמיליע פארלאזן די סמאלניע, — און אויב נישט וועט מען די ווייב מיט די קינדער ארויסווארפן מיט גוואלד. ער האט מיר געבעטן צו אינטערווענירן.

אין סלאנים האט עקזיסטירט א קלוב, די מיטגלידער פון וועלכן זיינען באשטאנען פון דער העכערער ציווילער געזעלשאפט. צום קלוב האבן געהערט אויך אייניקע יידן ואני בתוכם.

דעמזעלבן אוונט, ווען אין קלוב איז זיך צונויפגעקומען די קרישטלעכע „סמעטענע“, האב איך זיי איבערגעגעבן די אונערהערטע פאליצייאישע האנדלונג קעגן דער פאמיליע פון דעם מאן, וועלכער גייט פארגיסן זיין בלוט פאר דעם פאטערלאנד, א פאמיליע וואס די רעגירונג דארף זארגן וועגן איר עקזיסטענץ.

איך געדענק וואס פאר א שווערן איינדרוק דאס האט געמאכט אויף זיי אלעמען. זיי האבן געזאגט, אז ס'מוז דערביי זיין א מיספארשטענדעניש און האבן מיר געראטן זיך ווענדן צום איספראווניק, וועלכער וועט דאס ערליידיקן ווי אמבעסטן. (איך וויל דאביי באמערקן, אז דער דאמאלסדיקער איספראווניק מאטשינסקי איז געווען אנ'אייגנארטיקער און פראווניק מאטשינסקי איז געווען אנ'אייגנארטיקער און אפגעזונדערטער מענטש. ער האט ניט באזוכט קיינע קלובן און געזעלשאפטן).

אויף מארגן פרי בין איך אוועק צום איספראווניק. ווען איך האב אים איבערגעגעבן וועגן וואס עס האנדלט זיך, איז ער, ווי אנ'אונטערגעשאסענע חיה, אויפגעשפרונגען און מיט כעס מיר פארגעווארפן, פארוואס איך דריי אים די קאפ מיט נארישקייטן אין אזעלכע ערנסטע טעג. א נידערגעשלאגענער, אן רעזולטאטן, האב איך פארלאזן דעם סאטראפ.

א פאר וואכן נאכ'ן פארלאזן סלאנים, שוין ביי די ערשטע שלאכטן, איז שושאן געפאלן אויפ'ן פראנט אלס קרבן פאר זיין אונדאנקבארן, שטיפמוטערישן פאטערלאנד.

ס'דאכט זיך, אז פאר אט דעם חטא אליין האט די השגחה זיך אפגערעכנט מיטן בלוטיקן ניקאלאי, אז אפילו די ערד האט ניט געוואלט אויפנעמען זיין קערפער און פון אים איז קיין זכר ניט געבליבן...

די אנטיסעמיטישע קליקע און דער יידישער שפיטאל פאר פארוואונדעטע סאלדאטן

ס'איז דעריבער קיין וואונדער ניט, וואס ביים אויסברוך פון דער מלחמה האבן יידן געוואלט זען די מפלה פון דער אנטיסעמיטישער רעגירונג. און דאך, ניט קוקנדיק אויף דאס אלץ, האט די בירגערליכע פליכט זיך גובר געווען איבער די נאטירלעכע נקמה-געפילן, וואס עס האט זיך אפילו אויסגעדריקט אין א געוויסע פאטריאטישע שטימונג. איך דערמאן מיך, מיט וואס פאר א הארציקן ענטוזיאזם האט די יידישע באפעלקערונג באגלייט די 2 פאלקן פיעכאטע, ווען זיי זיינען אוועק צום פראנט.*). פיל האבן ביטער געוויינט. די וווינטשן, מיט וועלכע מען האט זיי באגלייט, זיינען געווען יוצאים מן הלב.

אבער דער פאטריאטיזם האט לאנג ניט געדויערט. קורץ נאכ'ן מלחמה-אויסברוך האט זיך אנגעהייבן א נייע כוואליע פון שווידערלעכע שפיאנאזש, בלבולים אויף יידן. דאס האבן אויסגענוצט אויך אונדזערע היימישע שונאי-ישראל, וועלכע האבן ניט גערוט און ביי יעדער געלעגנהייט פארלעצט אונדזערע מענטשליכע געפילן.

אין דער שפיץ פון אונדזערע היימישע אנטיסעמיטן זיינען געשטאנען: דער הינקעדיקער „פרעדוואדיטעל דווארינסטווא“ (פירער פון דער סלאנימער רוסישער אריסטאקראטיע) מיטן נאמען באיץ, פון שוועדישער אפשטאמונג, א פערזאן וואס איז לויט זיין אמטליכער שטעלע געווען אנ'איינפלוסרייכע פערזאן אין גאנצן „אויעזד“ (קרייז), און אויך דער „וואינסקי נאטשאלניק“ (מיליטערישער פארשטייער פון קרייז), א גענעראל פון גריכישער אפשטאמונג מיטן נאמען גאמרעט-קורעק. אלס מיליטערישער קאמענדאנט האט ער אויך געהאט גענוג געלעגנהייטן ארויסווייזן זיין יידן-האס.

איך דערמאן מיך דעם פאל וואס האט פאסירט, ווען מען האט אין שטאט געגרינדעט דעם אפיציעלן קאמיטעט צו באזארגן און געבן הילף די פארוואונדעטע סאלדאטן. דער יידישער פארטרעטער אין קאמיטעט איז געווען דער איבעראל-געאכטעטער ה' יאקאבסאן. שוין ביי דער ערשטער זיצונג, וועלכע איז פארגעקומען אין הילצערנעם זומער-פאוויליאן וואס איז געשטאנען ביים ראנד פון „פוסטן סאד“, האט דער פארזיצנדער פון קאמיטעט, דער „פרעדוואדיטעל דווארינסטווא“, אריינקומענדיק אין זאל, געגעבן אלע אנוועזנדע די האנט און אויסגעמיטן דעם ה' יאקאבסאן, מיט וועלכן ער האט זיך באגריסט אבער דעמאנסטראטיוו אים ניט געגעבן די האנט.

די נידערטרעכטיקע עפנטלעכע באליידיקונג פון יידישן פארשטייער דורך דער העכסטער אדמיניסטראטיווער מאכט האט אויף דער יידישער באפעלקערונג געמאכט א נידערשלאגנדן איינדרוק.

ניט געקוקט דערויף, האבן די סלאנימער יידן ניט רעזיגנירט פון זייערע בירגערלעכע פליכטן און מען האט באשלאסן מאכן שבת פאר זיך. היות ווי דורך סלאנים האבן אנגעהייבן דורכגיין פיל צוגן מיט פארוואונדעטע זעלנער פון פראנט, האט מען געגרינדעט א יידישן הילפס-קאמיטעט, וועלכער האט אויפ'ן וואקזאל געטיילט די דורכפארנדע פארוואונדעטע מכל-טוב, און ווען אין שטאט גופא זיינען שוין אלע שפיטעלער געווען איבערפולט מיט פארוואונדעטע, האט דערזעלבער יידישער קאמיטעט פארגעלייגט דער לאקא-

*) וועגן דעם ז' אויך די כראניק „אויפ'ן גרענעץ פון צוויי תקופות“, זייטן 300—301 אין דריטן באנד פון „פנקס-סלאנים“. — רעד.

לער מיליטער־מאכט צו נעמען אויף זיך די פפלעגע און רעקאַוואַלעסצענץ פון אייניקע צענדליק פארוואונדעטע. די מאכט האט אנגענומען און באשטעטיקט דעם פארשלאג.

מ׳האט דאמאלסט אפגערייניקט דעם „מושב־זקנים“, וואס איז געווען קעגנאיבער דער ציוניסטישער שול, (דעם בנין, ווו ס׳איז נאכהער געווען, די „תרבות“־שולע). און די זקנים האט מען אריבערגעפירט אין מויער וואס איז געווען אויפ׳ן ווינקל פון רושנאיער גאס און דעם „פלאץ“. מ׳האט געבראכט דאס הויז אין בעסטער ארדנונג און מ׳האט אויפגענומען אייניקע צענדליק פארוואונדעטע, וואס האבן זיך גענייטיקט אין א לייַנגערער באהאנדלונג. איך וועל ניט מגזים זיין ווען איך וועל זאגן, אז ווייניק פארוואונדעטע אין די שפיטעלער אין שטאט און אין אומגעגנט האבן געהאט אזא באדינונג, ווי די וואס דער יידישער קאמיטעט האט געגעבן, ווייל א גרויסער טייל פון דער יידישער שטאטישער יוגנט האט זיך מיטן בעסטן ווילן געווארפן צו באדינען די פארוואונדעטע און מ׳האט זיי באזארגט מכל טוב. פאקטיש איז דער „מושב־זקנים“ פארוואנדלט געווארן אין א צייטווייליקן מיליטערישן שפיטאל, וועלכן די מיליטערישע דאקטוירים פלעגן באזוכן רעגלמעסיק, נאר די גאנצע הוצאות פון אויסהאלטן דעם שפיטאל זיינען געפאלן אויפן יידישן קאמיטעט. ביי די אינספעקציעס פלעגן די פארוואונדעטע סאלדאטן געבן די בעסטע מיינונגען וועגן זייער אויפנטהאלט אין „יידישן“ שפיטאל.

דאס האט, פארשטייט זיך, ניט געשמעקט אונדזערע אנטיסעמיטן, וועלכע האבן ניט פארגונען די יידן אזא אנערקענונג און זיי האבן אנגעהייבן צו אינטריגירן: זיי האבן געמורמלט אז אין יידישן שפיטאל דעמאראליזירט מען די סאלדאטן, פאליטיש און רעליגיעז; זיי האבן ארויסגעלאזן קלאנגען, אז מ׳לאזט דארטן ניט אויפהייענגען קיין „איקאנעס“ (רעליגיעזע בילדער) און א. וו.

אין יענע יארן, נאך פון פאר דער מלחמה, האט די שטעלע פון פארוואלטער פון מלוכה׳שן אקציז אין סלאנים פארנומען א פארדינטער גענעראל אין דעמיסיע, א טרעגער פון ערן־טיטול „סטאטסקי סאוועטניק“ (וואס דאס מיינט „מלוכה־ראטגעבער“). מיטן נאמען גאפטעראווסקי, א געבארענער כאכאל. ער איז געווען א זעלטן ארנטלעכער מאן, א מענטש אן אמביציעס. ער איז ניט נאר ניט געווען קיין אנטיסעמיט, נאר ממש א אוהב־ישראל. ער האט אויך אנטיילגענומען אין געזעלשאפטלעכן לעבן אין שטאט און איז געווען פארזיצנדער פון דער אזוי־גערופענער „געזעלשאפט צו פארשפרייטן בילדונג אין שטאט און אין קרייז“, ווו איך בין געווען א געוויסע צייט זיין סעקרעטאר.

(דעם אמת־געזאגט, האט אט די געזעלשאפט געהאט ווייניק צו־טאן מיט יידן, ווייל, ווי באקאנט, איז דאך די חדרים — און יידישע קלאסן — נעץ געווען אויטאנאמיש, און די „יעווריסקע“, די יידישע רעגירונג־שול איז געווען אונטער דער קאנטראלע פון רעגירונגס־שול־אינספעקטאר. דעריבער איז די געזעלשאפט געווען ווייניק אנגעזען ביי דער יידישער באפעלקערונג און זי האט געהאט צו טאן מער אין די דערפער ווי אין שטאט. נאר כדי זי זאל טראגן אנ׳אלגעמיין שטאטישן כאראקטער, זיינען געווען אין דער פארוואלטונג א פאר יידישע פארטרעטער (ואני בתוכם).

און אט אין איינעם א פרימארגן האב איך באגעגנט אין גאס דעם ה׳ גאפטעראווסקי. ער איז געווען אזוי אויפגערעגט, דענערווירט און נידערגעשלאגן, אז עס האט געדויערט שיינע עטלעכע מינוט ביז ער האט זיך בארואיקט און כמעט מיט טרערן אין די אויגן דערציילט אט וואס:

נעכטן איז אין סלאנים געקומען דער גראדנער „ארכייעריי“ (פראוואסלאווער הויפט־גייסטלעכער פון גראדנער גובערניע), וועלכער האט באזוכט דעם מאנאסטיר אין זשירעוועע. אויף זיין רייזע קיין זשירעווע האבן אים באגלייט דער צורר היהודים, דער „פרעדוואדיטעל דוואריאנסטווא“ באַיץ און אויך ער, גאפטעראווסקי, אלס „סטאראסטע“ (א מין גבאי) פון „סאָבאָר“ (פון פראוואסלאווען קלויסטער.). אונטערוועגס האט דער „המן“ אויסגענוצט די געלעגנהייט און האט מיט מיאוסע נידערטרעכטיקע בלבולים, אויסגעזויגענע פון פינגער, באשמוצט די יידן, אז זיי פאר׳סמען אין „יידישן“ שפיטאל די זעלנערשע נשמות א.אז.וו.

אויף גאפטעראווסקי׳ס פארזיכטיקער באמערקונג, אז אין יידישן שפיטאל באהאנדלט מען די פארוואונדעטע זייער גוט און יעדע אינספעקציע האט געגעבן צופרידנשטעלנדע רעזולטאטן, האט דער צורר היהודים אויך אט די באמערקונג אויסגענוצט ריין־יעזואיטיש צו זיין אנטיסעמיטישן צוועק:

— „יע, יע, — האט ער געזאגט, — די סאלדאטן גיט מען דארטן גוטע זאכן, זאגאר שאקאלאד, אבער דאס איז אויך לשם דעמאראליזאציע: פאר די סאלדאטן וועלכע וועלן צוריקגיין אויפן פראנט, זיינען אזעלכע „צערטליכקייטן“ זייער שעדלעך. זיי וועט נאכדעם שווער זיין זיך צוצופאסן צו די לעבנס־באדינגונגען אויפן פראנט...“ —

אט דאס איז די „דאנקבארקייט“, מיט וועלכער די סלאנימער יידן זיינען געווארן באשאנקען פאר זייער אמת׳ער מענטשלעכער באהאנדלונג פון די אומגליקלעכע סאלדאטן אין מלחמה־יאר 1914—1915, וועלכער איז געווארן דער לעצטער יאר פון דער צארישער הערשאפט אין סלאנים.

דער בלבול אויפן כעמיקער ד״ר שטיינבערג

ס׳האבן דאן אויך ניט געפעלט קיין בלבולים ניט נאר אויף סתם־יידן, נאר אויך אויף אייַנצלנע יידן, צו וועמען מ׳האט זיך געטשעפעט ווי אויף גלאטע ווענט. אזוי האט אין יענעם יאר פאסירט אין סלאנים א פאל מיט א בלבול אויף אנ׳אומשולדיקן ייד וועלכער האט זיך געקענט ענדיקן טראגיש.

איינמאל איז געשטאנען דער כעמיקער ד״ר שטיינבערג (א ברודער פון דעם גוט־באקאנטן אין שטאט אינדוסטריעלער לעאן שטיינבערג) נעבן זייער הויז אויף סקראבעווער גאס. אין דעם מאמענט איז פארבייגעגאנגען א רוסישער מאן, ציוויל־געקליידעט, וועלכער האט זיך באגריסט מיטן ה׳ שטיינבערג, זאגנדיק אז זיי קענען זיך. אויף ה׳ שטיינבערגס ענטפער אז ער זעט אים צום ערשטן מאל, האט דער רוס געפרעגט ווי ער הייסט און זיין אדרעס. ניט פארדאכטנדיק

קיין שום זאך, האט אים שטיינבערג געגעבן די אינפארמאציע. מיט דעם האט זיך פארענדיקט דער צופעליקער געשפרעך.

שפעט ביינאכט איז שטיינבערגס הויז באזעצט געווארן מיט זשאנדארמען, און נאך א שטרייגגער רעוויזיע, בעת וועלכער מ'האט גארניט געפונען, האט מען דעם ד"ר שטיינבערג ארעסטירט און אפגעפירט אין טורמע. זיין ארעסט איז פארגעקומען צוליב דעם, ווייל דער ציווילער מאן וואס האט אים אינדערפרי באגריסט (און איז געווען, ווייזט־אויס, אין רוסישן שפיאנאזש־דינסט) האט אין שטיינבערגן מכלומרשט דערקענט א לאנג־געזוכטן מענטש, וואס האט שפיאנירט ארום דער גראדנער פעסטונג.

אלע באמיהונגען און אינטערווענצן ביי דער פאליציי, אז זי זאל אראפנעמען א „דאזנאניע" (אויספארשונג) האבן ניט געהאט קיין ערפאלג. ווייל אים האט באשולדיקט די פאליטישע זשאנדארמעריע (ניט די שטאטישע פאליציי), וועלכע האט געפאדערט אפשיקן אים אין ברעסקער פעסטונג, פונוואנען ער וואלט שוין געוויס ניט צוריקגעקומען ווען ניט דער פאלגנדער גליקלעכער צופאל:

צוליב דער נאענטקייט פון פראנט, האבן זיך דאמאלסט אריבערגעצויגן אין סלאנים די גובערניאלע אמטן פון גראדנער גובערניע מיטן גובערנאטאר און וויצע־גובערנאטאר בראש. דער וויצע־גובערנאטאר סטאליאראוו האט צייטווייליק געוווינט אין דער לוקסוס־וווינונג פון אינדוסטריעלער דובינבוים און די פרוי דובינבוים האט זיך באפריינדעט מיטן וויצע־גובערנאטארס פרוי. אזוי־ארום האט די פאמיליע פון ה' שטיינבערג, דורך דער פארמיטלונג פון פרוי דובינבוים, אויסגעפועלט ביים וויצע־גובערנאטאר, אז ער זאל אינטערווענירן ביי דער מיליטערישער מאכט, אז מ'זאל, לכל־הפחות, דורכפירן א פאליצייאישע אונטערזוכונג אויפ'ן ארט.

דאס איז אים געלונגען און דער וויצע־גובערנאטאר האט געלאזט וויסן דער פאמיליע שטיינבערג, אז ער וועט פערזענלעך אנפרעגן ביים „פאמאטשניק־איספראווניק" (דער געהילף פון רעגירונגס־הערשער פון שטאט) א פאליצייאישע מיינונג וועגן ארעסטירטן. לעאן שטיינבערג האט גלייך נאכדעם געזוכט פארבינדונגען צום פאמאטשניק־איספראווניק, און דאס איז געווען דרינגענד, ווייל דער וויצע־גובערנאטאר האט געזאלט מאכן די אנפראגע א ליאדע מינוט. דער דאמאלסדיקער בוכהאלטער פון דער פירמע שטיינבערג ה' יצחק וואלאפיאנסקי איז געווען גוט באקאנט מיט אים, אבער גראדע אין אט די דרינגענדע מאמענטן איז ה' וואלאפיאנסקי געווען אפוועזנד הן פון זיין וווינונג און הן פון ביורא פון דער פירמע. איך געדיינק, ווי גייענדיק אויף פאנעסווער גאס, האב איך באגעגנט ה' לעאן שטיינבערג אויפ'ן ווינקל ברייטער גאס, און ער פרעגט מיר אין פארצווייפלונג, צו האב איך אפשר צופעליק געטראפן אין גאס דעם ה' וואלאפיאנסקי, וועלכער איז אים דרינגענד נייטיק, — און ה' שטיינבערג האט מיר דערציילט די גאנצע געשיכטע.

היות ווי איך האב זיך אויך גוט געקענט מיטן פאמאטשניק־איספראווניק ה' ציאפא, בין איך מיטן ה' שטיינבערג גלייך אוועק צו אים, אין זיין פריוואט־וווינונג אויף סטודענטסקע גאס, און כ'האב מיט אים ערליידיקט אויפן בעסטן אופן...

אין עטלעכע שעה ארום האט טאקע דער וויצע־גובערנאטאר טעלעפאנירט צו אים און זיך נאכגעפרעגט פרטים וועגן ארעסטירטן און זיין פארגאנגענהייט. נאכ'ן באקומען די פאסנדע תשובה, אז דער ארעסטירטער איז א „לייטישער" בירגער, און איז גאט די נשמה שולדיק, — האט מען אים באפרייט.

פיל אומשולדיקע און ערלעכע מענטשן זיינען אבער אין יענער צייט אומגעקומען צוליב אזעלכע בלבולים אין פארשיידענע געגנטן, וועלכע זיינען געווען נאנט צום פראנט, און דער גרעסטער טייל פון זיי זיינען געווען יידן, קרבנות פון דער אנטיסעמיטישער העצע.

די גסיסה פון דער צארישער הערשאפט אין שטאט

ביים אנהייב פון דער מלחמה, האבן פיל מענטשן זיך צוגעקוקט מיט ביטול אויף די געשעענישן, מיינעדיק אז דאס איז ניט מער ווי אנ'איבערגאנג. ווען מ'האט זיך אבער ארומגעזען א ביסל שפעטער, אז ס'איז ניט קיין שפאס, איז שוין געווארן גאר אנ'אנדער באציהונג. מ'האט אנגעהייבן אויפקויפן און אנגרייטן שפייז־ארטיקלען, מ'האט אויפגעהערט צאלן חובות און מ'איז ארומגעגאנגען צערשראקענע, ניט־וויסנדיק וואס עס קען ברענגען די צוקונפט.

אז די דייטשן זיינען געבליבן שטיין ביי גראיעווע א פאר חדשים, האט מען געמיינט, אז די מלחמה וועט זיך אינגיכן ענדיקן און קיין סלאנים וועלן שוין די דייטשן ניט קומען. דאס לעבן האט זיך ווידער נארמאליזירט: מ'האט געהאנדלט, מ'האט אינוועסטירט אין אונבאוועגלעכע גיטער א. אז. וו. אבער נאך די שווערע רוסישע מפלות, ווען דער פראנט האט זיך „גערירט", איז ווידער געווארן א נערוועזע שטימונג אין שטאט. די פרייזן פון ערשטן געברויך האבן זיך געהייבן. אנ'אינטערעסאנטער פרט: די נערוואזיטעט האט זיך אויסגעדריקט, צווישן אנדערן, אויך אין אנ'אומצוטרוי צו געוויסע רוסישע געלט־באנקנאטן. מען האט אנגעהייבן בודק זיין די באנקנאטן, און אנדערש ווי „קאַנשינס" (ד. ה. אונטערגעשריבענע דורך'ן דירעקטאר פון מלוכה־באנק קאנשין) האט מען ניט געוואלט נעמען, און דאס אויך נאר „קנאקעדיקע", מיינענדיק אז נאר דידאזיקע באנקנאטן וועלן אייביק בלייבן... אביסל א צוקנייטשטן, אנ'אפגעבלאקירטן באנקנאט, אפילו א „קאנשין", האט מען ניט געוואלט נעמען (סיידן נאר, ווען דער קונה איז געווען א „טשינאווניק", אדער א מיליטער־מאן). אויך איז געווארן א דוחק אין קליינגעלט, — מען האט דאס דערקלערט מיט דעם, אז די פויערים האבן אנגעהייבן קלייבן די קופערנע און זילבערנע מטבעות...

און אזוי האט זיך דער פראנט גערוקט אלץ נענטער און נענטער צו סלאנים. אין אויגוסט 1915 האט שוין די דייטשע ארמיי אפערירט אין אונדזער געגנט. די רוסן האבן קיין שטארקן ווידערשטאנד ניט געשטעלט, ווייל ביז דער שטשארע האבן זיי ניט געהאט קיין גינסטיקע סטראטעגישע פונקטן.

דאס אפטרעטן פון רוסישן מיליטער ארום און דורך סלאנים האט געדוירט עטלעכע וואכן. צוזאמען מיט דער

רוסישער ארמיי האבן זיך אויך געשלעפּט פיל היימלאזע, וועלכע זיינען מיט גוואלט ארויסגעריסן געווארן פון זייערע היימען און געטריבן געווארן אָן א ציל. צווישן זיי האט מען געזען פּויערים, מעשטשאַנעס (שטאָט־לייט), פּאמעשטשיקעס (גוט־באזיצער) און אנדערע, אַנ׳ערב־רב, וועלכע האבן איבערגעלאזן זייער האב און גוטס אויף הפקר און געמוזט זיך אוועקלאזן אויף גאטס בּאראט. ווי די פּליטים פלעגן דערציילן, האבן די קאזאקן מיט נאהייקעס און קלעפּ ארויסגעטריבן אונטערוועגס גאנצע דערפער, איינשליסלעך אלטע לייט, קינדער און פרויען, און אויך קראַנקע, וועלכע זיינען מאסענווייז אויסגעשטארבן אויף די וועגן. זייער אפט פלעגט מען פון סלאנים פארן צונויפזאמלען אויף די שאסעיען די מתים, וועלכע די היימלאזע פלעגן איבערלאזן אין וועג, און ברייגען זיי צו קבורה. צוליב די מתים־מאסן, וועלכע פלעגן לאנג ליגן ביים זייט פון די וועגן און שאסעיען, האט זיך אין שטאט דאן פארשפּרייט א כאלערע־עפּידעמיע.

פינף טעג פאר יום־כיפור תרע״ו האבן די לעצטע טיילן פון דער רוסישער ארמיי פארלאזט די שטאט. מען האט דאמאלסט דערציילט, אז אין לעצטן טאג פאר׳ן אפּטרעטן האט א הויכער רוסישער אפיצער באזוכט דעם רב ר׳ מרדכי׳לען און פארגעשלאגן, אז אויב מ׳וועט אים געבן א גרויסע סומע געלט וועט ער ניט לאזן שיסן אויף דער שטאט. צוליב דעם איז דאמאלסט פארגעקומען ביי ר׳ מרדכי׳לען זצ״ל אַנ׳אסיפה פון די שטאטישע עסקנים (איך האב אין דער אסיפה ניט אנטיילגענומען). די עסקנים האבן דעם פארשלאג ניט אנגענומען צוליב געוויסע טעמים. קיין פּרטים האט מען אין יענע טעג וועגן דער געשיכטע ניט געוווּסט. ערשט נאכ׳ן אריינגיין פון די דייטשן, האב איך געהערט פון די אנטיילנעמנדע עסקנים, אז דער אפיצער, דער קאמענדאנט פון די ארטילעריע־אפּטיילונגען, וועלכע האבן געלאגערט אויף זאמאשטשע, האט פארלאנגט 10 טויזנט רובל און צוגעזאגט, אז דערפאר וועט ער די שטאט שאנעווען און נישט שיסן אויף איר. די עסקנים מיטן רב בראש האבן זיך אפּגעבעטן און צוגעזאגט אים צו געבן אים די געפאדערטע סומע נאך דער מלחמה*...)

די אפּטרעטנדע רוסישע ארמיי־טיילן זיינען אריבערגאנגען די טייך און האבן זיך פארפעסטיקט אין זאַמאשטשע־פערטל פון שטאט. פאר דער „פּיעכאָטע״ (פוסגייער־טיילן) זיינען אויסגעגראבן געווארן שוץ־גראָבן, ארומגעצוימטע מיט שטעכל־דראט. די ארטילעריע האט געלאגערט אויף די פעלדער פון זאמאשטשע און די קאוואַלעריע איז געשטאנען אין די זאמאשטשער וועלדער. מען האט זיך געריכט, אז זיי וועלן חרוב מאכן די שטאט...

דער לעצטער טאג פון די רוסן אין שטאט איז געווען א זוניקער. 5 אזייגער אינדערפרי האבן די אָפּטרעטנדע טיילן אונטערגעצונדן דעם טארטאק פון ה׳ סידעלניצקי און די טשוועקעס־פאבריק (ביים אייזנבאַן־בריק), ווי אויך די טארטאקן פון ה״ה דובינבוים, לאזינסקי און שטיינבערג; דעם אינדוסטריע־קאמפּלעקס פון די ברידער אייזנשטאט אויף סקראבעווע, ווי אויך אלע מילן, ברויזן און אנדערע פאבריקן וואס זיינען געווען אין שטאט. נאכהער איז די שטאט אויפגעציטערט געווארן פון אויפרייסן די אייזנבאַנבריקן. נעמנדיק אין אכט די צאלרייכע ברען־מאטעריאלן וועלכען האבן זיך געפונען אין די טארטאקן און אין די אנדערע פאבריקן, קען מען זיך פארשטעלן, מיט וואס פאר א פייער איז די שטאט ארומגערינגלט געווארן. איך געדיינק, אז איך בין ארויף אויפ׳ן בוידים פון שיצגאלס הויז און פון בוידים־פענסטער האב איך געזען, ווי שוידערלעך דאס האט אויסגעזען.

אויף מארגן, ווען איך בין ארויס אין אפּער־געסל, האט מען מיר דערציילט, אז אויף רוזשנאיער גאס האבן זיך באוויזן די ערשטע דייטשן. גראד איז דאן פארגעקומען רובינרוויט׳ס לוויה*), און דער ערשטער זשעסט פון די דייטשן אריינגייענדיק אין שטאט, איז געווען דאס סאלוטירן די יידישע לוויה... איך בין צוגעגאנגען צו נעווסק. די גאס איז געווען פוסט, אלע געשעפטן געשלאסן. נאר נעבן שוךגעשפט פון ה׳ בערל שווארץ איז געשטאנען א פאטרול פון פייערלעשער מיט׳ן ה׳ שווארץ בראש. זיי האבן מיר דערציילט, אז ביינאכט האבן אייניקע רוסישע סאלדאטן געוואלט אויפברעכן דאס געשעפט פון קאסאווסקי־וואלאכוויאנסקי (פון וועלאסיפּעדן, גראמאפאנען א. אנד. ארטיקלען). די פייערלעשער האבן זיך קעגנגעשטעלט און זיינען געבליבן היטן די געשעפטן און קראמען.

אינמיטן שמועס מיט די פייערלעשער, זיינען פון א ווינקל ערשיינען 2 רוסישע סאלדאטן און צוגעגאנגען צו אונדז. ווען מיר האבן זיי געזאגט, אז אין שטאט זיינען שוין פאראן דייטשן, האבן זיי געענטפערט: „טאַק מי איך זשדיאם״ (מיר ווארטן אויף זיי), — און ווי נאר זיי וועלן קומען וועלן מיר אויף זיי ווארפן אונדזערע גראנאטן און אנטלויפן״. —

אין דעם מאמענט האבן זיך ביים האטעל „וויקטאריע״ באוויזן עטלעכע דייטשע רייטער מיט שפּיציקע העלמען און אויסגעשטרעקטע רעוואלווערן אין די הענט. זיי האבן געריטן גלייך צו אונדז. דערזעענדיק זיי, האבן די רוסישע „קוילנווארפער״ געמאכט „ויברח״, און מיר זיינען געבליבן שטיין און געווארט. זיי זיינען צוגעריטן צו אונדז. האלטנדיק די רעוואלווערן געצילט אויף אונדז, האבן זיי אונדז באגריסט און געפרעגט, צו עס געפינען זיך נאך אין שטאט רוסן. מיר האבן זיי געענטפערט אז ניט, און זיי זיינען אוועקגעפארן צו בריקער גאס.

קורץ נאכדעם האט זיך באוויזן א קאמפּאניע מיליטער. ס׳האט ניט געדויערט לאנג און ס׳האבן אנגעהייבן שטראמען פיל דייטשע מיליטער־אפּטיילונגען. קאוואלעריסטן און פוס־

*) געוויערס וועגן דעם ז׳ אין „פנקס־סלאנים״, באנד 1, אין דער מאנאגראפיע פון קלמן ליכטענשטיין, ז׳ קנא, אין די זכרונות פון הלל־איסר יאנאווסקי, באנד 3 פון פנקס, ז׳ 316; און די זכרונות פון אפרים סוועטיצקי: „דער רב און דער פאלקאווניק, באנד 3, ז׳: 321—323. — רעד.

*) וועגן איצעלע רובינרויט, ז׳ אין די זכרונות פון מ. פערלשטיין, 4־טער טייל, ז׳ 222—223 אין „פנקס־סלאנים״, באנד 3. — רעד.

גייער, אלע באוואפנטע פון קאפ ביז די פיס, — אלע אין דער ריכטונג צו בריקער גאס און אויך צו פאנעסווע. אין א קורצע ווײלע איז די שטאט באהערשט געווארן אן איין שאס דורך די דייטשן. אין א פאר שעה ארום איז שוין „גאנץ שטאט" געווען אין די גאסן אנקוקן די נייע הער־שער... עס האט זיך ניט געגלויבט אז די שטאט איז איינ־גענומען געווארן אָן א שלאכט. א גאנצע מעת־לעת איז אריבער רוהיק און ס'איז געווען א גרונט צו מיינען, אז די סכנה פאר דער שטאט איז שוין פארביי. ערשט אויף'ן צווייטן טאג האט מען דערשמעקט פייער... די רוסישע ארטילעריע האט אנגעהייבן באמבארדירן פון זאמאשטשע. די דייטשן האבן געענטפערט מיט זייער ארטילעריע פון די רוזשנאיער בערג. ס'האט זיך ענטוויקלט א העפטיקע שלאכט, וועלכע האט געדויערט, מיט קליינע הפסקות, כמעט 3 מעת־לעת. די ציווילע באפעלקערונג איז געווען פאר־שטעקט אין קעלערן. די שטאט האט געליטן פון פיל „סנאַ־ריאדן" (ארטילעריע־ראקעטן) וועלכע האבן געטראפן אין הייזער. אזוי זיינען אריינגעפאלן סנאריאדן, — ווי איך געדיינק, — אין בוניע גרינבערגס מויער אויף בריקער גאס. אין הערשל גרייעווערס קעלער־וווינונג אין רב'ס גע־סעלע, ווו ס'זיינען דער'הרג'עט געווארן זיינער א זון און נאך א פאר מענטשן; ביי הירשע דעם וואסער־פירער אויף רוזשנאיער גאס, ווו ס'זיינען דערהרג'עט געווארן א פרוי מיט א קינד און אין פיל אנדערע ערטער. אין אייניקע ערטער האבן די סנאריאדן ניט עקספלאדירט.

פארוואס די רוסן האבן אזוי באמבארדירט די שטאט, זיינען ארומגעגאנגען 3 ווערסיעס: 1) ווייל מען האט דעם מיליטער־מאן, וועלכער איז געווען ביים רב, ניט געגעבן די געפאדערטע „כאַבאַר" (שוחד) און ער האט זיך נוקם געווען; 2) ווייל זיי האבן געצילט אין די קלויסטערס (פאַ־נעסוועַר און בערנאַרדינער), ווו ס'זיינען געווען דייטשע אבסערוואַציע־פונקטן; און 3) ווייל אויסער די ארטילעריע, וועלכע איז געשטאנען אויסערן שטאט, האבן די דייטשן אויך אוועקגעשטעלט א באטאליאן זעלנער ביי שווארצן אויפן הויף, אויף נעווסק, און פון דארטן געשאסן אויף די רוסן. אזוי צו אזוי, האט די שטאט איבערגעלעבט שווערע ארטילעריע־שלאכטן.

די לעצטע נאכט, די „כל־נדרי"־נאכט איז געווען די שווערסטע. ס'זיינען אין דער נאכט אפגעגעבן געווארן אזעלכע שטארקע שאסן, אז די ערד האט געציטערט ווי אין אנ'ערד־ציטערנעש. ערשט אינדערפרי איז פלוצלינג שטיל געווארן, און די רוסן זיינען אפגעטראטן. מיט דעם האט זיך פארענדיקט די רוסישע תקופה פון סלאנים. די שטאט איז אריין אין נייע רעלסן, און א נייעם ארט לעבן, וואס האט געהייסן „אקופאציע" און האט געדויערט איבער 3 יאר.

זיבעטער טייל

די דייטשע אקופאציע אין די יארן 1915—1918

די ערשטע חדשים פון דער דייטשער אקופאציע

במשך פון די דריי וואכן וואס ס'האט געדויערט דער רוסישער מיליטערישער ריקצוג דורך דער שטאט, האט פאר־שטייט זיך, דער סאניטארער צושטאנד אין אזא טומל קיינעם ניט אינטערעסירט. מ'קען זיך דעריבער פארשטעלן, וואס פארא שמוץ ס'האט זיך אנגעקליבן אין די גאסן און הויפן, פון וואס ס'האבן זיך פארשפרייט קראנקהייטן אין שטאט.

מען דארף אנערקענען, אז במשך פון א קורצער צייט נאכן אנקומען פון די דייטשן, האט זיך דער סאניטארער מצב געענדערט; די אנגעזאמלטע מיסט איז שנעל אפגערוימט געווארן. כדי אויסמיידן עפידעמיעס, האט מען די איינוווינער מיט צוואנגס־מיטלען געטריבן אין באד אריין, ווו מ'פלעגט אויך דעזינפעקצירן אלעמענס קליידער אין א ספעציעלן קעסל. צו פארבעסערן די באלייכטונג, האבן די דייטשן אויפ־געבויט ביי יעלעצקען אויפ'ן הויף, אויף נעווסק, אנ'עלעק־טרישע סטאנציע, און אריינגעצויגן צום ערשטן מאל אין דער געשיכטע פון שטאט, עלעקטרישע באלייכטונג. אזוי ווי אין די ערשטע וואכן נאך זייער באזעצן די שטאט האט אויסגע־פעלט וואסער, האבן זיי פון ספירט־מאנאפאל אויף זאמאש־טשע געבראכט גרויסע קעסלען און זיי איינגעמויערט אין „פוסטן סאד" אלס וואסער־רעזערווארן. מיט די קעסלען האט זיך די שטאט באנוצט אויך נאך דער אקופאציע. די אלע גוטע זאכן זיינען געווען איין זייט פון זייער ערשיינונג; פון דער צווייטער זייט האבן זיי אויף א מורא'דיקן אופן עקספלואטירט די באפעלקערונג, פון וועלכער זיי האבן, ווי פיאווקעס, געזויגן דאס בלוט, וויפל ס'האט זיך נאר געלאזט.

אין די אקופאציע־יארן איז די שטאט־פארוואלטונג באשטאנען פון א נאמינירטן בירגער־קאמיטעט פון 24 פער־זאן, בראש פון וועלכן ס'איז געשטאנען דער גוט־באקאנטער אין שטאט, קסיאנדז מ. ב. קליאם, וועלכער איז אלס גייסט־ליכער געווען טעטיק אין קאשציאל אויף דער האנדלס־גאס, קעגנאיבער דעם ארעמען זייט פון ראד־קראמען. אין קאמי־טעט איז געווען א העלפט פון יידישע פארשטייער, צו וועל־כער איך האב געהאט דעם כבוד צו געהערן. די אקופאציע־מאכט האט זיך אבער באנוצט מיטן קאמיטעט אלס אנ'אינ־סטרומענט צו פארווירקלעכן אלע אירע רויבערישע פאדע־רונגען, פאדערנדיק ביי אים וואס א מויל קען נאר אויסריידן.

טאג־טעגלעך, אן אויפהער פלעגן אנקומען פארשיידענע באשטעלונגען אין בירגער־קאמיטעט, וועלכער האט געהאט זיין זיץ־פלאץ אין דער מאנאסטיר־געביידע ביים קאשציאל, ווו ס'האט אמטירט דער קסיאנדז קליאם, און דער קאמיטעט איז געווען געצוווּנגען צו רעקוויזירן ביי דער באפעלקערונג די פארלאנגטע זאכן, ווי: קאלדרעס, קישנס, ליילאכער, אלערליי מעבל־שטיק, ווי שאפעס, טישן, שטולן, כל'ערליי שטוביקע זאכן א. אז. וו. אפילו סחורה ביי די קרעמער.

עס האבן אויך ניט געפעלט קיין חוצפה׳דיקע, ממש ציבישע און אונפארשעמטע פאדערונגען. זיי האבן, למשל, אין איין פרימארגן, נאכ׳ן רעקוויזירן דר. שאכאוו׳ס הויז אויף ברייטער גאס אויפגעפאדערט דעם קאמיטעט, אז ער זאל זיי צושטעלן א געוויסע צאל בעטן מיט מאטראצן, וועלכע זיינען זיי נייטיק כדי איינארדענען דארטן א שאנד־הויז פאר די סאלדאטן...

דער קאמיטעט האט געמוזט גענוג קעמפפן, כדי אזא שענדליכע „באשטעלונג" ניט צופרידנשטעלן.

אלס מיטגליד פון בירגער־קאמיטעט געדיינק איך א צווייטן פאל, וואס דער קאמיטעט האט זיך ענטזאגט אויסצופירן:

גלייך נאך זייער באזעצן די שטאט האבן זיי געפאדערט, אז דער קאמיטעט זאל זיי צושטעלן א געוויסע צאל בהמות פאר זייערע קאמאנדעס. ס׳איז אוועק א שטיקל צייט און די צאל בהמות אין שטאט האט זיך שטארק פארקלענערט, און ס׳האט געדראט, אז אפילו פאר קראנקע זאל ניט זיין קיין מילך. אין אנבליק פון אזא סיטואציע, האט דער קאמיטעט זיך ענטזאגט אויסצופירן אויף ווייטער דאס צושטעלן די בהמות. אויף א באפעל פון דער קאמענדאנטור האט זיך דער קאמיטעט צונויפגעקליבן און זיך בעראטן וועגן דעם ענין. אין דעם איז פלוצלינג אריינגעלאפן דער פאליציימייסטער און געפאדערט, אז מען זאל צושטעלן כאטש איין בהמה טעגלעך. אויף אונדזער ענטפער, אז ס׳איז שוין מער ניטא אין שטאט ווו צו נעמען, איז ער, דער יונקערישער טיפ, אויפגעשפרונגען פון ארט ווי א טיגער, זיינע אויגן זיינען פון רציחה פול געווארן מיט בלוט, און, קלאפנדיק מיט דער האנט אין טיש, האט ער חוצפה׳דיק געשריען: — „ווייסט איר דען ניט, ווער זי זינד? ווערדע איך איהנען ערקלערן. זי זינד דאך ניכט מער אלס קריגסגעפאנגענע, אונד פיר אירע פרעכהייט האבן וויר גענוגענדע מיטלען זי דאצו צו צווינגען"...

ס׳האט אבער גארניט געהאלפן, און קיין בהמות האבן זיי מער ניט באקומען.

ביי דער געלעגנהייט וויל איך באמערקן, אז אלס ערזאץ פון בהמות, וועלכע זיינען געווען זייער פעליק, האט מען זיך איינגעשאפט ציגן. טויזנטער ציגן פלעגן יעדן פרימארגן און אוונט פארהילכן די גאסן מיט זייערע מאנאטאנע „מע־מע"־געשרייען.

די דייטשע גזירות אויף דער ציוויל־באפעלקערונג

מיט זיין שרייען אויף דער זיצונג פון בירגער־קאמיטעט, אז מיר זיינען אלע ניט מער ווי קריגסגעפאנגענע, האט דער פאליציי־מייסטער געהאט פאלשטענדיק רעכט, ווייל די אקופאציע־מאכט האט זיך באגאנגען מיט דער גאנצער באפעלקערונג, טאקע ווי מיט אמת׳ע געפאנגענע. מען האט ניט געטארט ארויסגיין אדער ארויספארן פון שטאט אן א ספעציעלער ערלויבניש (פאסיר־שיינען) פון דער קאמענדאנטור. אפילו די „מעשטשאנעס" (שטאטישע קריסטלעכע איינוווינער, וואס האבן זיך פארנומען מיט לאנדווירטשאפט), וועלכע האבן געהאט פעלדער אויסערן שטאט, האבן געמוזט זיך באזארגן מיט אזעלכע פאסיר־שיינען, כדי צו באארבעטן זייערע פעלדער. ווער רעדט, — וועגן אריינפארן אין שטאט, זיינען געמאכט געווארן גאר גרויסע שוועריקייטן. היות ווי דאמאלסט זיינען קיינע געשעפטן ניט געפירט געווארן, זיינען פיל סוחרים געווען געצווונגען זיך צו פארנעמען מיט שמוגל. מ׳פלעגט פארן מיט פורן איבער די דערפער און אריינשמוגלען תבואה, קארטאפל. אויך האט מען געשמוגלט מיט פארשיידענע געברויך־ארטיקלען, ווי סאכארין, פארב־שטאפן א. אז. וו. ביים אריינפארן אין שטאט פלעגן די פורן רעווידירט ווערן דורך די פאטרולן און די געפונענע סחורות פלעגן רעקוויזירט ווערן.

אפילו אין שטאט גופא איז דאס לעבן שטארק באשריינקט געווארן. אזוי האט מען געמוזט האבן פאסיר־שיינען אויף דורכצוגיין די בריקן. אין גאס איז די באוועגונג געווען ערלויבט נאר ביז 9 אזייגער אוונט. אך און וויי איז געווען צו דעם, ווער ס׳האט עובר געווען אויף די פאראדנונגען. אויסער ארעסט פלעגט נאך יענער אומ׳ברחמנות׳דיק געשלאגן ווערן.

אלע די וואס פלעגן בריינגען פראדוקטן אין שטאט, האבן געדארפט וועגן דעם מודיע זיין אין בירגער־קאמיטעט, וווּ עס זיינען ארויסגעגעבן געווארן די נייטיקע אנווייזונגען, ווי זיך מיט זיי צו באגיין. דער קאמיטעט האט באזארגט די פארטרעטער פון דאמאלסדיקן יידישן ועד־הקהל מיט ערלויבנישן אריינצופירן פראדוקטן פאר דער ביליקער קיך, וואס דער ועד־הקהל האט געגרינדעט. האט איינמאל פאסירט א פאל, אז איינער פון די פארטרעטער פון ועד־הקהל, ה׳ לאנצעוויצקי, האט געבראכט פון א דארף א פור מיט קארן*). ביים אריינפארן אין שטאט איז געווען א מיספארשטענדניש און דער פאטרול האט חושד געווען, אז ס׳איז אריינגעשמוגלטע תבואה. מען האט דעם ה׳ לאנצעוויצקי ארעסטירט. אין קאמיטעט איז געקומען צולייפן א דערשראקענע און פארוויינטע פרוי פון לאנצעוויצקי׳ס משפחה און דערציילט, וואס ס׳האט פאסירט. איך בין דאן גראד געווען אין קאמיטעט־ביורא. וויסנדיק מיט וואס דאס שמעקט, האט די פרוי מיר געבעטן, אז איך זאל אים „ראטעווען", ווייל אויף מארגן פרי האט די מאכט באשטימט דעם פארהער. כאטש מען האט געקענט לייכט אויפווייזן, אז דאס איז פאר דער יידישער ביליקער קיך, — אבער איידער וואס ווען, איז מען אין דייטשע הענט...

דער פאליציימייסטער, וועלכער איז געווען א פאלשטענדיקער סאדיסט, האט דאן געוווינט אין דער דירה פון משה זאבלאצקי אויף בריקער גאס. ס׳איז לייכט צו פארשטיין, וואס פאר א „הנאה" פלעגט האבן אנ׳ארעסטירטער, אריינפאלנדיק צו אים אין די הענט. (אגב־אורחא, זייענדיק מיט מיר אין אפיציעלע מער־וויניקער מענטשלעכע באציהונגען, האט ער מיר אמאל דערציילט, אז אין דייטשלאנד איז זיין באשעפטיקונג געווען צו דרעסירן הינט צו אויסשפיר־צוועקן...) ס׳איז איבעריק צו דערציילן, וואס פאר א נפש דאס איז געווען. אט

---

*) וועגן דעם שרייבט אויך ה׳ הלל־איסר יאנאווסקי, סעקרעטאר פון ועד־הקהל, אין זיינע זכרונות. ז׳ דריטן באנד פון „פנקס־סלאנים", ז׳ 321. — רעד.

דער יעקע האט עס געדארפט אויספארשן דעם ה' לאנצע־
וויצקי.

איך מיט זאבלאצקין האבן זיך גלייך געווענדעט צו אים און אים דערקלערט די מיספארשטענדעניש און געבעטן, אז אויב ער קען אים ניט תיכף באפרייען נאך פאר'ן פארהער, טא זאל ער אים לכל־הפחות ניט שלאגן, וואס ער האט אונדז פייערלעך צוגעזאגט.

צומארגנס פרי בין איך געגאנגען צום זאמל־פונקט אויף ריבאצקע גאס, ווו מען פלעגט פארהאלטן צייטווייליק ארעס־טירטע. ווען איך בין צוגעקומען צום ארט, האב איך דערהערט גרויסע קולות פון די צושלאגענע. ווי איך האב זיך דערוווסט, נאכ'ן באפרייען דעם ה' לאנצעוויצקי, האט דער גורל אויך אים ניט אויסגעמיטן און ער איז, טראץ דעם יעקעס פייערלע־כע פארזיכערונגען, שטארק געשלאגן געווארן.

אגב, במשך פון די ערשטע פאר וואכן פון דער אקופא־ציע, האט, לויט דער דייטשער אנווייזונג, דעם אמט פון פאליציימייסטער פארנומען דער לייטער פון דער פייערלע־שער־דרוזשינע ה' שמואל פאלאנסקי, וועלכער האט געהאט צו זיין פארפיגונג די ארטיקע הילפס־מיליציע. נאר היות ער האט צו שוואך אויסגעפירט די שטרייענגע פאראָרדענונגען פון דער קאמענדאנטור, האט מען אויף זיין ארט ארייננגעשיקט אט דעם סאדיסטישן יעקע, וועלכער האט דער שטאט געגעבן פעפער צו שמעקן. מיט אים זיינען שוין אויך באשטימט גע־ווארן דייטשישע פאליציאנטן, און די ציווילע הילפס־מיליציע איז געווען אונטערגעארדנט דעם דייטשישן פאליציימייסטער.

אין אייניקע חדשים נאכ'ן אקופירן סלאנים, איז די שטאט אויפגעטרייסלט געווארן פון דעם „גירוש לאמסדארף", וועגן וועלכן איינער פון די פארשיקטע האט שוין פארעפנטלעכט זכרונות*). ווי איך געדיינק, איז אין איין שיינעם פרימארגן אויסגעהאנגען געווארן אין די גאסן א באפעל פון דער קא־מענדאנטור, אז אויף מארגן זאלן זיך מעלדן מענער פון 18 ביז 45 יאר: פארהייראטע — אויף פוטייסקע גאס (אזוי האט געהייסן פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה די גאס, ווו ס'האט זיך געפונען גראדזענסקי'ס אפטייק. — רעד.), און בחורים — אויפן שולהויף. די מאטיוון דערצו האט קיינער ניט געוווסט. מען האט זיי אלעמען פאררעגיסטרירט און פרייגעלאזן. נאר אין אייניקע טעג ארום האט מען זיי ווידער גערופן, א טייל אין דער גרויסער שול, און א טייל — אין „סאבאר" (רוסישן קלויסטער) אויף פאנעסווע, וואס האט אין יענער צייט גע־דינט טיילווייז אלס קאזארמע. די צונויפגעקומענע, אומגעפער ביי 500 מאן, וואס זיינען געבליבן נאך דעם, ווי מען האט ארויסגעלאזן קראנקע און אינוואלידן, האט מען ארומגעריג־גלט מיט א גרויסע וואך פון פאליציאנטן און סאלדאטן, און מען האט זיי פארשפארט אין די אויבנדערמאנטע ערטער און קיינעם צו זיי ניט צוגעלאזן.

די בהלה וואס איז דאן ענטשטאנען אין שטאט, איז זיך לייכט פארצושטעלן, און נאך מער ווען מען האט זיך דער־וווסט, אז מ'גייט זיי אוועקשיקן קיין דייטשלאנד אין קאנצענ־טראציע־לאגערן. מ'האט תיכף אנגעהייבן א רעטונגס־אקציע, כדי צו באפרייען וועמען ס'האט זיך נאר געלאזט, ווייל צווישן די פארהאלטענע זיינען געווען פיל פארהייראטע, פאטערס פון קינדער. מיט דער רעטונגס־אקציע האט אנגעפירט ה' פאלאנ־סקי, וועמען ס'איז געלונגען מיט פארשיידענע ארגומענטן, — ווי, צום ביישפיל, אז איינער איז א גוטער „פאזשארניק" (פייערלעשער) און איז פאר דער „פאזשארנע דרוזשינע" זיי־ער נייטיק, און א צווייטער איז א נוצלעכער פאר דער מיליציע־דינסט א. אז. וו. — צו באפרייען א פאר צענדליק. די איבעריקע, קרוב צו 500 מאן, האט מען אוועקגעשיקט קיין לאמסדארף אין דייטשלאנד, אויף צוואנגס־ארבעט. קליי־נע גרופן פון זיי האט מען באפרייט אין אייניקע חדשים ארום, נאר די גרעסטע טייל פון זיי זיינען דארט פארבליבן כמעט א יאר, און אייניקע צענדליק פאכמענער, אין וועלכע די דייטשן האבן זיך גענייטיקט, — זאגאר 2 יאר.

וועגן קולטורעלן לעבן איז אין יענע יארן קיין רייד כמעט ווי ניט געווען, ווייל אלע זיינען געווען פארנומען און פארזארגט, ווי צו פארדינען אויף א שטיקל ברויט.

דאס איינציקע, מיט וואס געזעלשאפטלעכע מענטשן האָ־בן זיך אינטערעסירט, איז געווען פילאנטראפיע. די ארעמ־קייט איז געווען אומגעהויער גרויס. זייער פיל איינגעפונדע־וועטע בעל־בית'ישע פאמיליעס פון פאר דער מלחמה זיינען פאראָרעמט געווארן; ברויט האט מען געטיילט אויף קארטן אין מינימאלע פארציעס, און דער הונגער האט געבושעוועט און ארומגענומען די ברייטסטע שיכטן פון דער באפעלקע־רונג. דער גרעסטער פילאנטראפישער אויפטו פון יענע הונ־גער־יארן איז געווען די „ביליקע קיך", וואס איז געגרינדעט געווארן דורך'ן „ועד־הקהל", אין וועלכן ס'האבן אנטיילגענו־מען די וויכטיקסטע געזעלשאפטלעכע טוער פון יענער צייט, מיט'ן עלטסטן זון פון סלאנימער חסידישן רבין ר' שמואלקע, ר' יששכר־לייב וויינבערג, און דער ראש־הישיבה ר' שבתי יגל בראש.*) די ביליקע קיך האט זיך געפונען אין ווינקל־מויער פון רוזשנאיער גאס, און „פלאץ" ווו א געוויסע צייט איז דארט געווען דער „מושב זקנים". הונדערטער מיטאגן פלעגן דארט פארטיילט ווערן טאג־טעגלעך, צו עסן אויפ'ן ארט און אויך צו נעמען אהיים. צענדליקער מענער און פרויען, ווי אויך פיל יוגנט, האבן זיך דאבײַ געאָפפערט הן אויפצוזאמלען די מיטלען פאר דער „קיך" און הן אויספירן אלע ארבעטן ארום איר, ווי קאכן, פארטיילן א. אז. וו. טויזנ־טער מענטשן זיינען דאן געראטעוועט געווארן פון הונגער־טויט דורך דער קיך. עס וואלט מיר גענומען פיל אויסצורע־כענען די צענדליקער טוער פון דער „קיך" און מעגלעך, אז אייניקע נעמען האב איך פארגעסן. איך וויל אבער ביי דער געלעגנהייט דערמאנען די אויסערגעוויינלעכע איבערגע־געבענע מיטארבעט פון ר' יצחק וויינשטיין, וועלכער האט זיך ניט אפגעשטעלט פאר די גרעסטע שוועריקייטן, געליהען

---

*) דער מחבר מיינט די זכרונות פון שמואל אווערבוך, געדרוקט אין „סלאנימער" ווארט".

*) גענויערע פרטים וועגן דער ביליקער קיך: אין דער מאנא־גראפיע: „די געשיכטע פון יידישן ישוב אין סלאנים", ערשטער באנד פון „פנקס־סלאנים", ז' : קאפיטלען: נה—נח; די זכרונות פון הלל־איסר יאנאווסקי אין 3־טן באנד, ז' 321; אין דעם „פנקס פון ועד עדת ישראל" אין דיזן באנד. — רעד.

בעלט אויף וועקסלען א. אז. וו. אבי די קיך זאל עקזיסטירן.

יע, די "ביליקע קיך" האט געגעבן כבוד דער יידישער געזעלשאפטלעכקייט אין סלאנים אין די שווערע אקופאציע־יארן.

די בלאנדע בעסטיע וויזט וואס זי קען...

דער וויצע־קאמענדאנט פון סלאנים, א לייטענאנט, בעת דער דייטשער אקופאציע, איז געווען אנ׳עכטער טיפ פון דער בלאנדער בעסטיע. דער קאמענדאנט אליין איז גראדע געווען א רוהיקער מענטש. כאטש אליין שוין אין סאלידן עלטער, דאך האט ער געהאט פיל סימפאטיע פאר ריין־בלור־טיקע „סעמיטקעס" און פאר שבת׳דיקע יידישע פיש פון דער קיך פון פרוי גראדזענסקי (די פרוי פון אפטייקער גראדזענ־סקי), וווהין ער פלעגט, אלס שכן, אפט ארייגיין.

דער לייטענאנט איז געווען א ריין־יונקערישער טיפ. שלאנק, מיט אנ׳אמת׳ן מיליטערישן אויסזען און שטייפער האלטונג, מיט א מאנאקל אין אויג און א „כליסטל" (א מין בייטש) אין האנט. שטענדיק שטייף אויסגעצויגן, — פלעגט ער אנווארפן א ציטער אויף אלעמען, און יעדער איינער וועלכער פלעגט אים באגעגענען, פלעגט פאר אים טיף אראפ־ציהען די היטל נאך מיט 100 טריט פריהער, און פלעגט נאך דעם זיך פילן גליקלעך, ווען ער איז דורכגעגאנגען בשלום. (כדי מען זאל מיר פארשטיין וואס דאס מיינט, וויל איך דערמאנען, אז ס׳איז געווען א פאראָרדנונג פון דער מאכט, אז יעדער איינער מוז, ביים באגעגענען זיך מיט א דייטשן אפיצער, אראפנעמען די היטל.)

אין איין ווינטער־פרימארגן האב איך ערהאלטן פון פארזיצנדן פון בירגער־קאמיטעט, דעם קסיאנדז קליאס, א מעלדונג, אז איך זאל דרינגענד קומען צו אים אין קאמי־טעט. די סיבה איז געווען, וואס דער בירגעמייסטער (דאס איז געווען דער אפיציעלער טיטול פון קאמיטעט־פארזיצנדן) האט באקומען פון דער קאמענדאנטור אנ׳אויפפאדערונג צו קומען אהין. און היות ווי ער האט שטארק געהונקען אויף דער דייטשער שפראך, האט ער מיר מיטגענומען אלס „דאל־מעטשער".

אונדזער בירגעמייסטער האט זיך שיין פארפוצט צום „וויזיט". ער האט זיך מסתמא געריכט אויף א פיינער אויפ־נאמע, אויב ניט א לחיים אויף „ברודערשאפט" איבער א גלעזל וויין, איז לכל־הפחות ביי א גלעזל בייערישן ביר מיט א פריינטלעכער אונטערהאלטונג...

די קאמענדאנטור איז געווען אין צווייטן שטאק פון רוטקאווסקי׳ס מויער. אונטערוועגס צו דער קאמענדאנטור, האט מיר דער קסיאנדז געזאגט אין א געהויבענער שטימונג, אז ער איז זייער צופרידן פון דער געלעגנהייט פון באזוך, בעת וועלכן ער וועט אויך קענען אנווייזן אויף די עוולות, וואס ווערן געטאן דער באפעלקערונג א. אז. וו.

קומענדיק אין קאמענדאנטור, האבן מיר אנגעקלאפט אין טיר פון קאבינעט און דערהערנדיק דעם דייטשן „העריין", האבן מיר געעפנט די טיר און זיינען אריינגעגאנגען. דער וויצע־קאמענדאנט, דער יונקערישער לייטענאנט איז געזעסן ביים שרייב־טיש מיט דער פלייצע צו דער טיר און געשריבן. ביי אונדזער אריינגאנג, האט ער בלויז א דריי געטאן די קאפ, א קוק געטאן אויף אונדז פון אויבן אראפ און פארגע־זעצט זיין ארבעט, ניט זאגנדיק קיין ווארט. ס׳האט זיך ארויס־געוויזן, אז ניט נאר ער האט ניט צוגעגרייט אויפ׳ן טיש וויין אדער ביר, נאר ער האט אונדז אפילו ניט געבעטן זיך זעצן... מילא, איך, — צו וואס איז דען א ייד ניט געווינט? — אבער ער, דער קסיאנדז, דער בירגערמייסטער, דער שטאל־צער פאליאק, וואס האט זיך געריכט אויף א שיינע „אויפנא־מע", — וואס האט ער דאמאלסט געטראכט? ער איז טאקע געווען אזוי אויפגערעגט פון אזא גראבער באליידיקונג, אז ס׳האבן זיך ביי אים די קני שיעור נישט אונטערגעבויגן...

אין א פאזע, ווי מ׳שטעלט א פארזינדיקטן קינד אין ווינקל, זיינען מיר געשטאנען ביי דער טיר ניט ווייניקער ווי 15 מינוט. מיר וואלטן נאך אפשר ווייטער אזוי געשטא־נען, נאר צו אונדזער גליק איז אין קאבינעט אריינגעקומען דער קאמענדאנט בכבודו ובעצמו, און דערזעענדיק אונדז, האט ער זיך געווענדעט צום לייטענאנט מיט דער פראגע, צוליב וואס זיינען מיר געקומען.

ערשט דאן האט דער „ליבנסווירדיקער" לייטענאנט זיך אוועקגעשטעלט, אריינגעשטעלט זיין מאנאקל אין אויג, אונדז אפגעמאסטן מיט א פאראכטונגס־בליק, און מיט א סאל־דאטסקע שטימע אויף דעם אויבערשטן „צע" האט ער, אין אנוועזנהייט פון זיין שעף, דעם קאמענדאנט, — זיך גע־ווענדעט צום קסיאנדז בוכשטעבלעך בזה הלשון:

— „זי וויסן דאך, דאסס דורך די שטאט גייט אונדזער מיליטער דורך; די בריקנטראסע איז בירגיק און יעצט אום ווינטער גליטציק, וועסהאלב אונדזערע פפערדע אפט שטירצן און שעדיקן די ביינע. אלזא, פאדערע איך זי אויף טעגליך דיזע שטראסע טיכטיק מיט זאמד צו באדעקן, און אין קאטע־גארישער וויזע ווארנע איך זי, אין פאלס איין דייטשער פפערד ווירד געשעדיקט, דאן ווערדען זי דאפיר טייער בע־צאלן, ניכט נור מיט געלד, זאנדערן אויך מיט נאך עטוואס... פארשטאנדן ?..."

און אין דעם מאמענט האט ער א כאפ געטאן פון טיש דעם „כליסטל" און אנגעהייבן צו שמייסן מיט אים, נאר, גאט צו דאנקען, אין זיינע אייגענע כאלעוועס... געענדיקט זיין „רעפעראט", האט ער זיך געזעצט צוריק צו זיין ארבעט און מיט אונדז מער ניט גערעדט.

דערהערנדיק אזא לשון וואס איז נאך דאצו געווען באגלייט מיט אזא קאפולע אנצוהערעניש, האבן מיר גענומען די פיס מיט די הענט, אפילו „אויף ווידערזען" ניט געזאגט, און געמאכט „ויברח"...

אזוי האט אויסגעזען א באפעל פון דער "בלאנדער בעס־טיע".

מיר האבן גלייך באשטעלט ארבעטער און העגדום־פענ־דום, האבנדיק אין זינען דעם קלארן „רמז" פון הער לייטע־נאנט, האבן מיר אויסגעפירט דעם דייטשן „פריקאז".

צו דער כאראקטעריסטיק פון דער דייטשער ברוטאלי־טעט, וויל איך אויך צוגעבן נאך א פאקט, וואס האט דאן פא־סירט. אין שטאט האט סטאציאנירט א דייטשער מיליטער־ארצט מיטן נאמען פראנץ. ער איז געווען א מענטש אין מיטעלן על־

ער, אויסערלעך א רוהיקער און סאלידער. ער האט געמאכט דעם בעסטן איינדרוק פון א זייער אינטעליגענטן און אנ־שטענדיקן מענטש. מיר פלעגן זיך אפט באגעגענען ביים אפטייקער ה׳ גראדזענסקי, ווו ער פלעגט אפט טרינקען א גלעזל טיי און פארברייינגען אין געמיטלעכע געשפרעכן. ער איז אויך געווען א בעלן אויף געפילטע יידישע פיש...

אין סלאנים האט נאך דאן געלעבט דער איבער 80 יאר אלטער פראנצויז בארע, וועלכער האט אין אנהייב יארהונ־דערט, אלס פאכמאן וועלכן מ׳האט איינגעלאדן פון פראנק־רייך, אויפגעבויט נעבן אלבערטינע א „ליטיינע״ (אייזן־גיסעריי־פאבריק). בארע איז געווארן א סלאנימער תושב און האט אויסגעלעבט זיינע יארן אין טיפן עלטער.

און אט האט דער אינטעליגענטער דאקטאר פראנץ, אנ־געטאן אין זיין אפיצערסקן מונדיר, באגעגנט אויף פאנעס־ווער גאס דעם אלטיטשקן בארע. דער פראנצויז, וויסנדיק דעם באפעל, אז מען דארף אראפנעמען די היטל פאר דייטשע אפיצערן, האט בלויז אנגערירט זיין היטל, אבער ניט אראפ־געצויגן אים טיף, ווי לויטן באפעל. האט אונדזער אינטעלי־גענטער דייטש דערלאנגט דעם אלטיטשקן מיטן קולאק אזא „גלעט״, אז מען האט אים קוים א לעבעדיקן געבראכט א צובלוטיקטן א היים...

אכטער טייל

די צווייטע סאוועטישע אקופאציע אין 1920

איך ווער א פאסטוך און א...האז

הגם סלאנים האט אין דער וועלט־מלחמה איבערגעלעבט אייניקע מאל דעם איבערגאנג פון איין מאכט צו דער צווייטער (רוסן—דייטשן אין 1915; דייטשן—סאוועטן, סאוועטן—פאליאקן אין 1919; פאליאקן — סאוועטן, און ווידער סאוועטן — פאליאקן אין 1920), דארף מען אנערקענען, אז מיט׳ן אויסנאם פון אפטרעטן פון די רוסן אין 1915 און די רוסיש־דייטשע ארטילעריע־שלאכטן, וועלכע האבן דאן געדויערט 4 מעת־לעת, און וועלכע האבן אנגעמאכט פיל שאדן אין שטאט און חרוב געמאכט גאנץ זאמאשטשע, זיינען אלע אנדערע מאכט־איבערגאנגען פארגעקומען אן גרויסע שאדנס פאר דער שטאט. אזוי איז אויך געווען בעת די פוילישע ארמיי איז אפגעטרעטן פון סלאנים דעם 20־טן יולי 1920, בעת דער סאוועטיש־פוילישער מלחמה. ווי עס האט מיר דערציילט ה׳ בערל שווארץ, וועלכער איז געשטא־נען בראש פון דער ציווילער מיליציע, וועלכע האט זיך געשאפן דאן אין די טעג פון דער מאכט־איבערבייט, איז די הויפט־סיבה פון פארהעלטניסמעסיק רוהיקן אפטרעטן פון דער ארמיי, געווען די מיטווירקונג פון פוילישע אפיצערן, וועלכע האבן ניט דערלאזן די סאלדאטן צו מאכן עקסצעסן.

איך וויל דא אבער דערציילן א פערזענלעכע איבערלע־בונג, וואס איך האב דורכגעמאכט און וועלכע האט זיך גע־קענט ענדיקן פאר מיר טראגיש*). דאס האט פאסירט איינ־קע טעג, איידער די פוילישע ארמיי האט פארלאזן סלאנים. אין יענעם אוונט בין איך געזעסן מיט ה׳ שמואל גארפינקל אויפ׳ן גאניק פון זיין מאנופאקטור־געשעפט אויפ׳ן ווינקל פאנעסווע און האנדלס־גאס. פלוצלינג איז צו אונדז צוגע־לאפן אנ׳אפיצער מיט א סאלדאט און אונדז ביידן אוועקגע־פירט צום „האטעל ווילענסקי״ אויף בריקער גאס, ווו עס זיינען שוין געשטאנען אסך מענטשן אויסגעשטעלט פאר־ווייז אונטער א שטארקע מיליטערישער וואך. ס׳האט זיך ארויסגעוויזן, אז מען האט אונדז געכאפט, כדי צו... טרייבן אין וואלקאוויסק א סטאדע פון עטלעכע הונדערט בהמות, וועלכע זיינען געשטאנען הינטער דער טורמע און וואס די פאליאקן האבן געוואלט ארויסראטעווען איידער די סאוועטן קומען אן.

אונדזער לאגע איז געווען געפערלעך צוליב דעם, וואס די באלשעוויקעס זיינען שוין געווען נאנט פון סלאנים און מיר וואלטן שוין ניט געהאט די מעגליכקייט צוריקצוקומען פון וואלקאוויסק אהיים און וואלטן געבליבן אפגעריסן פון אונדזערע פאמיליעס. מיר האבן דאך דאן ניט געקענט פארויסזען, אז די סאוועטן וועלן אין זייער מארש אויף ווארשע אוואנסירן אזוי שנעל, אז זיי וואלטן אנגעקומען אין וואלקאוויסק נאך פאר אונדז... צווישן די פארכאפטע האבן זיך אויך געפונען אהרן גארפינקל מיט זיין זון בנימין. אונטער דער מיליטערישער וואך האט מען אונדז אוועקגע־פירט צו דער טורמע. דארטן האט מען אונדז רעגיסטרירט, צוגענומען די פערזענלעכע דאקומענטן און געמאלדן, אז אויב איינער פון אונדז „וועט ווערן א האז״ (ד. ה. אנ־טלויפן..) וועט מען אונדז מיליטעריש אלעמען באשטראפן ווי דעזערטירן.

א „שיינע״ פערספעקטיוו!

אפגע׳פטרט אלע פארמאליטעטן, האט מען אונדז אוועקגעטריבן צו די פעלדער הינטער דער טורמע, ווו ס׳האט זיך געפונען די סטאדע, און מען האט אונדז באזעצט ארום דער סטאדע, ווו מיר זיינען פארבליבן די גאנצע נאכט, באוואכט דורך רייטער־מיליטער.

איך געדיינק, אז איך האב זיך מער־ווייניקער אונטער־געווארפן דעם שיקזאל, נאר מיין חבר לצרה שמואל גאר־פינקל ע״ה האט „געקערט וועלטן״; ער האט די גאנצע צייט געזאגט תהילים און ביטער געוויינט. דערווייל, איז דער פינסטער איז צו אונדז צוגעקראכן אויף אלע פיר דער יונגער גארפינקל און אריינג׳סוד׳עט, אז ער האט באשלאסן, מיט דער צושטימונג פון זיין פאטער, צו אנטלויפן, אפילו

---

*) וועגן די געשעענישן אין שטאט אין 1919 האט דער מחבר פון די זכרונות גארניט געשריבן. דאקעגן האט ער געשריבן אייניקע קאפיטלען וועגן דער סאוועטישער אקופאציע אין 1920, פון וועלכע מיר ברענגען דא א קיצור. — רעד.

אויב ס'וועט אים אויסקומען צו ריזיקירן מיטן לעבן. ער האט ניט געהאט קיין גראשן ביי זיך. איך האב אים געגעבן אייניקע זלאטעס, און ער איז פארשווונדן אין דער פינסטער. פארטאג האבן מיר דערזען, אז דער פלאן פון אנטלויפן האט זיך אים איינגעגעבן. דער פאקט האט אויף שמואל גארפינקל געמאכט א דערדריקנדן איינדרוק, ווייל ער האט גערעכנט אז מיר וועלן דערפאר אלע מיליטעריש באַשטראפט ווערן. אבער דאס איז ניט געשען.

ווי נאר ס'האט אנגעהייבן טאגן, האבן אונדז די רייטער אנגעהייבן יאגן מיט די בהמות און מיר האבן זיך גענומען צו דער ארבעט פון אונדזער אור־אור־אור פאטער אברהם אבינו עליו השלום...

פון זאמאשטשע האבן מיר געטריבן די בהמות איבער די בריקן אין שטאט אריין, כדי ארויסצוגיין דורך רוזשנאיער גאס אויפן ביאליסטאקער שאסיי, וואס פירט אין וואלקאוויסק. ערשט מארשירנדיק מיט דער טשערעדע איבער די גאסן פון שטאט, האב איך מיך אפגעגעבן א רעכנונג וועגן מיין קריטישער לאגע אין גענומען זוכן א געלעגנהייט, ווי צו אנטלויפן. אויף'ן ווינקל פון בריקער גאס און פאנעסווע, ביים סאבאר, האבן מיר דערזען די ווייב און שוויגער פון שמואל גארפינקל, אבער זיי זיינען צו אונדז ניט צוגעלאזן געווארן. די שמירה איז געווען זייער שטארק.

דערווייל זיינען מיר, לייגנג־אויס דעם ראד־קראמען, צוגעקומען מיט דער סטאדע צום „פלאץ". כ'בין געווען זיכער, אז מען וועט אונדז פון דארטן טרייבן גלייך אין דער ריכטונג צו רוזשנאיער גאס. מיטאמאל האט מען אונדז באַפוילן ארויפטרייבן די סטאדע אויפן „פלאץ", כדי זיך אפצורוהען. אין דעם מאמענט האב איך מיך אנטשלאסן אויף א געוואגטן שריט. כ'פארשטיי נאך איצט ניט, פון וואנען איך האב גענומען דעם מוט דאס אויסצופירן, ווייל סוף־סוף איז דאך דאס געווען אין א געפערלעכער צייט פון מיליטער־צוריקטריט, און אזא שריט האט געקענט זיין געפערלעך. געפינענדיק זיך אויפ'ן ווינקל פון „פלאץ", ביים „פעטערבורגער האטעל" (פון ה' קווינט) און דערזעענדיק, אז מען טרייבט אונדז צום „פלאַץ", האב איך אראפגענומען מיין הוט כדי מען זאל מיר ניט דערקענען, און אנשטאט צו נאכגיין די בהמות צום „פלאַץ", האב איך מיך פארקירעוועט צו רוזשנאיער גאס, און טריט ביי טריט בין איך לאנגזאם צוגעגאנגען צו רובינאווסקעס געסעלע, און פון דארטן, ווי א פייל פון בויגן, בין איך אריינגעלאפן אין דער גרויסער שול, ווו מען האט שוין געדאוונט שחרית.

איצט שטעלט זיך פאר א בילד: דער עולם דאוונט רוהיק; מיטאמאל לויף איך אריין, ווי א משוגע'נער אין שול, איך כאפ אראפ ביי א יידן זיין טלית, כ'וויקל מיך ארום און איך שאקל מיך ווי נפתלי דער חסיד ביים דאוונען. די מתפללים רינגלען מיר ארום, קוקן מיר אן און פרעגן, — און איך שאָקל זיך און שווייג... ווי אייניקע פון די מתפללים האבן מיר נאכהער דערציילט, האבן זיי גערעכנט, אז איך בין אראפ פון זינען, אזוי אויסטערליש האט אויסגעזען מיין האלטונג.

ערשט נאכ'ן דאוונען, אז ס'איז שוין אריבער א האלבע שעה, האב איך דערציילט די יידן אין שול וואס מיט מיר האט פאסירט. כ'האב געבעטן זיי צו דערוויסן זיך וואס ס'טוט זיך אין גאס און צו כ'קען שוין ארויסגיין. איינער פון זיי איז ארויס און האט דערציילט, אז די גאנצע „קאַוואל־קאדע": די סטאדע, די „פאסטוכער" און די רייטער־סאלדאטן זיינען שוין אויף רוזשנאיער גאס. ערשט דאן בין איך, דורך הינטער־געסלאך אוועק צו די גוראלסקי'ס אויף יורדזיקע, הינטער פאנעסווע, ווו כ'בין פארבליבן ביז מארגן ביי טאג, ווען די באלשעוויקעס זיינען אריין אין שטאט.

און אט אזוי בין איך פון א פאסטוך געווארן א האַז...

וואס אנבאלאנגט מיין חבר שמואל גארפינקל ע"ה, איז ער געגאנגען מיט דער סטאדע נאר עטלעכע קילאמעטער פון שטאט, ווייל א דאנק דער מיליציע און צוליב זיין עלטער האט מען אים אין א פאר שעה ארום באפרייט און ער איז צוריקגעקומען בשלום אהיים.

עפיזאדן פון דער צווייטער סאוועטישער הערשאפט אין שטאט

ווען די רויטע ארמיי האט דעם 20־טן יולי 1920 אריינגעמארשירט אין סלאנים, האט זי אויסגעזען ניט ווי א רעגלמעסיקע אייראפעאישע, גוט־באוואפנטע און לייטיש־אנגעטאנענע ארמיי, נאר ווי מחנות דיסציפלינירטע „באסיאַקעס", מערסטנטייל שלעכט אנגעטאן. מען האט צווישן זיי געזען סאלדאטן אפילו אין איינפאכע לאפטשעס, די ביקסן אפטמאל אויפגעהאנגען אויף די פלייצעס מיט איינפאכע שטריקלאך. זיי האבן בכלל געמאכט אנ'איינדרוק פון באַוואפנטע שלעפער. דאס איז געווען דער מארש אויף ווארשע, אדער ווי די רויט־ארמייער, וועלכע האבן אפשר קיינמאל דעם נאמען פון דער פוילישער הויפט־שטאט ניט געהערט, פלעגן זאגן: „ארשאווו". זיי האבן געהאלטן אין איין פרעגן: „יעשטשע דאליעקא דא ארשאווי?" (צו איז נאך ווייט ביז ווארשע?). א גאנץ באזונדערן איינדרוק האט געמאכט דער „אַבאַז", וועלכער האט זיך געשלעפט נאך יעדער אפטיילונג פון מיליטער. דאס זיינען געווען רעקווירירטע איינפאכע וועגענער, געפירט דורך גרויע זקנים און גאר יונגע אינגלאך, מערסטנטייל הונגעריקע, אויסגעמאַטערטע. זיי האבן זיך געשלעפט נאך די אפטיילונגען. פיל פון זיי האבן אויסגעהויכט די נשמות אונטערוועגס פון הונגער און פארמאטערטקייט, און פיל זיינען געפאלן פון די שלאכטן. זייער ווייניק פון די טויזנטער פארשלעפטע זיינען געקומען צוריק אין זייערע היימען.

אין א פאר טעג ארום נאכ'ן דורכמארש פון דער רויטער ארמיי זיינען די אדמיניסטראטיווע מאכטהאבער געקומען אין שטאט און פארלייגט צייטווייליק זייער „רעווקאם" (קיצור פון די ווערטער: „רעוואלוציאָני קאמיטעט") ביי רוטקאווסקי'ן אין מויער.

איידער איך באשרייב אייניקע עפיזאדן פון דער צווייטער סאוועטישער באזעצונג פון סלאנים, וויל איך באמערקן, אז דער דאמאלסטיקער מיליטערישער באלשעוויזם איז געווען א גאנץ אנדערער, ווי איצט, בעת איך שרייב די זכ־

רונות*). ביי איטציקן רעזשים אין רוסלאנד, עקזיסטירט דארטן א מלוכה־ארדנונג מיט פרינציפן און געזעצן, א רע־גירונג וועלכע איז פאר די לעצטע יארן אנערקענט געווארן פון אלע ציוויליזירטע לענדער. גאנץ אנדערש האט אבער אויסגעזען דער באלשעוויזם אין יענער צייט. מען האט נאך ניט געקענט באטראכטן דעם רעזשים אלס פעסטע מלוכה־ארדנונג. דער קלאסן־קאמף פון די באלשעוויקעס האט דא־מאלסט געטראגן ווייט ניט קיין כאראקטער פון א געוויי־לעכן גרענגל צווישן מענטשן מיט פארשיידענע אנשויאונ־גען, נאר עס זיינען געווען נקמה־אקטן קעגן די אלע וועלכע האבן ניט איינגעשטימט גאנצע 100 פראצענט מיט די מאכט־האבער.

אין אייניקע טעג ארום נאכ'ן ארייננקומען פון „רעוו־קאם" בין איך געגאנגען פארביי און כ'האב דארטן דערזען שטייענדיק אסך פורן באלאדן מיט פארשיידענע סחורות. דאס איז געווען דער לעצטער טראנספארט סחורה, וואס אונדזערע קרעמער האבן באשטעלט נאך פארן סאוועטישן אריינמארש און איז געבליבן שטעקן ערגעץ אונטערוועגס. די קרעמער איז געלונגען אפצוגעפינען די סחורה און אריינפירן אין שטאט מיט לעבנס־געפאר. איך זאג „לעבנס־געפאר", ווייל זיי האבן געדארפט זיך באהאלטן אין וועלדער פאר דער אפטרעטנדער פוילישער ארמיי, וועלכע וואלט זיי קיין לויב־לידער ניט געזונגען... די סאוועטישע מאכט האט די סחורה גלייך קאנפיסקירט, אן קיין שום אנטשיידיקונג. דאס איז געווען דער ערשטער אנזאג וועגן דער נייער ארד־נונג. ס'איז אוועק א סדרה קאנפיסקאציעס, און גלייכצייַ־טיק האט מען אנגעהייבן באהאלטן סחורות. מען דארף געדיינקען, אז נאך איידער די באלשעוויקעס זיינען געקו־מען, האט אין שטאט, אזוי ווי אין גאנצן באזעצטן געביט, געבליט די ספעקולאציע. דער עולם האט ניט געהאט קיין צוטרוי צו געלט, און יעדערער האט פאר זיין ביסל מזומן געקויפט וואס ס'איז נאר אין האנט געקומען. און איצט, ביי די סאוועטן, ניט קוקנדיק וואס אויסבאהאלטן סחורה איז ערקלערט געווואר דורך זיי אלס פארברעכן וואס דראט מיט לעבנס־געפאר, — האט מען דאך ריזיקירט און מען האט פארבאהאלטן לאגערן מיט סחורה.

דער אויסזען פון דער באפעלקערונג האט זיך אויך אויסערלעך שטארק געענדערט. דער מין קאפעליוש, ווייסער קראגן מיט א קראוואט, אדער אנ'אנשטענדיקער אנצוג — זיינען פארשוווּנדן געווארן. אנשטאט דעם האט דער עולם אויסגעזוכט אלטע זאכן פון די בעבעכעס פון „מלך סאביעס־קי'ס" צייטן, און וואס מער מען האט אויסגעזען „פראלע־טאריש" — אלץ זיכערער האט מען זיך געפילט. מ'האט אנגעהייבן א רעגיסטראציע פון ארבעטס־כוחות און ארויס־

געבן פערזענלעכע ארבעטס־ביכלאך, און יעדער איינער האט זיך באמיט צו מעלדן זיך אלס פיזישער אדער גייסטי־קער ארבעטער. אזוי, צום ביישפיל, האב איך זיך רעגיס־טרירט אלס לערער פון ענגלישע און דייטשע שפראכן, הגם איך בין קיינמאל קיין לערער ניט געווען. (ענגליש האב איך געקענט פון מיין אויפנטהאלט אין מיין יוגנט א פאר יאר אין אמעריקע, און דייטש האב איך געלערנט גרינטלעך אין מיינע יונגע יארן).

נאכהער האט זיך אנגעהייבן א פרשה פון צוואנגס־ארבעט, וועלכע איז געווען ניט ווייניקער הארב, הפקר'דיק און אויסמאטערנד, ווי בעת דער דייטשער אקופאציע אין די יארן 1915—1918. מען האט דאביי ניט גענומען אין אכט דעם געזונט־צושטאנד און עלטער פון די מענטשן. מען האט מאביליזירט אלטע לייט, פרויען, יוגנטלעכע, קראנקע און געזונטע אן אונטערשייד. מען פלעגט יעדן טאג שיקן זיי קילאמעטערס ווייט הינטערן שטאט, גראבן אקאפעס, פאריכטן בריקן א.ד.גל. נאך א שווערן ארבעטס־טאג, הונ־געריקע, אויסגעמאטערטע פלעגט מען נאך מוזן אוועקטראגן די רידלען, העק און די אנדערע ארבעטס־מכשירים אין א נאנטן דארף און ערשט דאן גיין אהיים. פיל מענטשן זיינען דאן געשטארבן פון הונגער, ווייל פאר דער צוואנגס־ארבעט האבן זיי געצאלט מיט אזוינע לעכערלעך קליינע לוינען, אז ס'האט ניט געסטאיעט אפילו אויף א שטיקל ברויט.

אביסל האט געלינדערט די נויט די חיונה, וואס פיל פאמיליעס האבן געצויגן פון די בהמות וואס זיי האבן געהאלטן. איז אבער געקומען א באפעל פון „אסאבי אט־דיעל" (א באזונדערע רעווקאם־אפטיילונג), אז יעדער איי־נער וואס האלט א בהמה זאל יעדן טאג ברענגען א געוויסע קוואנטום מילך. מורא האבנדיק פאר דער דראהענדער שטראף, פלעגן אלע ברענגע קרוגן מיט מילך, אזוי אז פאר די בהמות־אינהאבער איז שוין כמעט גארניט געבליבן.

אין אזעלכע אומשטענדן האבן זיך, פארשטייט זיך, פארשפרייט עפידעמיעס. די מאכט האט געגרינדעט אמין קאמיטעט צו באקעמפפן די עפידעמיעס אונטערן נאמען „טשעקא עפיד", וועלכער האט געדארפט פארוואלטן מיט די היגע שפיטעלער, אין וועלכע ס'האבן זיך געפונען א גרויסע צאל קראנקע. אין א געוויסן טאג האט דער „רעוו־קאם" איינגעלאדן דעם מאנופאקטור־קרעמער אברהם יע־קימאווסקי, ווי אויך ה' מנשה זאקין, און מיר צו קומען אהין. מיר האבן באקומען א באפעל צו זאמלען פארן „טשע־קא עפיד" וועש, מאטראצן, קאלדרעס, געשיר א.אז.וו. אלס זאמל־פונקט איז רעקוויזירט געווארן א וווינונג ביי ה' סי־דעלניצקי אויף בריקער גאס. דורך דער מיליציע איז פאנאנ־דערגעשיקט געווארן אנ'אויפפאדערונג צו דער באפעלקע־רונג וועגן דער זאמל־אקציע, און אין א פארהעלטניסמע־סיק קורצע צייט איז דער זאמל־פונקט געווארן פול מיט די צונויפגעזאמלטע זאכן. אין א טאג ארום איז צום פונקט צוגעפארן א מיליטערישער לאסט־אויטא; סאלדאטן האבן אלץ ארויפגעלייגט אויפ'ן אויטא און זיינען אפגעפארן. ס'האבן ניט געהאלפן אונדזערע פראטעסטן, אז דאס אלץ איז געזאמלט געווארן פאר די שטאטישע שפיטעלער.

---

*) די קאפיטלאך זכרונות וועגן 1920 האט מ. פערלשטיין פארעפנטלעכט אין „סלאנימער ווארט" אין 1936. און הגם די טראגישע עפיזאדן וועגן וועלכע ער שרייבט, זעען אויס ווי א קינדער־שפיל אין פארגלייך מיט די רציחות פון דער געסטאפא, דאך ברענגען מיר זיי אלס היסטארישע פאקטן, נאר אויף וויפל זיי זיינען נוגע די געשיכטע פון סלאנימער יידישן ישוב. — רעד.

א קורצע צייט שפעטער האבן מיר באקומען אַן׳אויפ־פאדערונג צו קומען ווידער אין „רעווקאם”. דאס מאל האט אונדז אויפגענומען א פרוי, א דאקטארשע, אנגעטאן אין א מיליטערישן אוניפארם מיט א רעוואלווער אויף די לענדן. זי האט זיך פארגעשטעלט פאר אונדז אלס הויפט־דירעקטאר פון די שטאטישע שפיטעלער, און דערציילנדיק אין אנ׳איידעלער פארם די שרעקלעכע מעדיצינישע לאגע אין שטאט, האט זי אונדז געבעטן צומאכן א צווייטע זאמלונג, אויסדריקלעך פאר די שפיטעלער. אלס זאמל־פונקט פאר דער צווייטער זאמלונג איז באשטימט געווארן א געוועזענע קראם אין דערעטשינסקי׳ס מויער אויף בריקער גאס. ווי־דעראמאל האט מען זיך געלאזט איבער די הייזער, און ס׳איז ווידער אויפגעזאמלט געווארן א פולע קראם מיט די אלע אויפגעפאדערטע זאכן, הויפטזעכלעך וועש, — און ווידער דאסזעלבע: נאכמיטאק איז צוגעפארן דער לאסט־אויטא און האט אויסגעליידיקט די גאנצע קראם מיט זאכן.

די שפיטעלער זיינען געבליבן אן די נייטיקסטע ארטיקלען די גאנצע צייט פון דער סאוועטישער הערשאפט אין שטאט.

די איבערלעבענישן פון א צום־טויט פאראורטיילטן

א קאפיטל פאר זיך זיינען געווען די רעוויזיעס אין די הייזער, ווו מען האט געזוכט פארבאהאלטענע סחורות. עס האט זיך אנגעהייבן א פרשה ארעסטן אונטער דער באשולדיקונג פון שפעקולאציע אדער „קאנטר־רעוואלוציע”. אפטמאל זיינען די ארעסטן געווען ממש לעכערלעכע אין די באשולדיקונגען אומבאגרינדעטע. אזוי זיינען ארעסטירט געווארן גרשון לעמקין, מנשה זאקין, ר׳ מיכל בורדע — אלס „שפעקולאנטן”. זיי זיינען געזעסן עטלעכע וואכן, ביז ס׳איז באוויזן געווארן די אומשולדיקייט פון די ערשטע צוויי: אייניקע געברויך־ארטיקלען, וואס זיי האבן געהאט אין שטוב פאר׳ן אייגענעם בעדארף, האבן די „רעווקאם”־פארשטייער באטראכט ווי פארבאהאלטענע סחורה פאר שפעקולאציע. דאקעגן איז דער חשוב׳ער און אלטיטשקער ר׳ מיכל בורדע פאר׳משפט געווארן דורך דער „טשעקא” אויף 4 יאר פארשיקונג פארן „חטא”, וואס ער האט געהאט א ביסל נאפט אין זיין רעזערוואר אויף רוזשנאיער גאס. מען האט אים פארשיקט אין מינסק. (אים איז געלונגען זיך צוריקצוקערן אין סלאנים, בעת דעם סאוועטישן אפטרעטן פון שטאט אין א קורצע צייט ארום).

עס זיינען אבער אויך געווען טראגישע פאלן, וועלכע האבן אויפגערודערט די שטאט. אזעלכע זיינען געווען די פאלן פון דער פריילין אסנע איינשטיין און פון אינהאבער פון אפטייק־געשעפט ה׳ ליאכאזוויאנסקי*). דאס מיידל איז דערשאסן געווארן פאר׳ן פארלייגן „כאבאר” (שוחד) דער פרוי פון רעווקאם־קאמיסאר ניקאלאיעוו, נאכדעם ווי מען האט געפונען אביסל פארבאהאלטענע סחורה ביי אירע א שוועסטער. אבער פאר דער קורצער הערשאפט פון דעם קאמיסאר, איז ער שוין געווען באקאנט אין שטאט אלס „כאבארניק” פון גרויסן פארנעם, און דער שטרייננגער אומברחמנות׳דיקער שטראף אויף דער יונגער מיידל איז נאר געווען א מאסקע צו פארדעקן זיינע שיינע מעשים.

דער פאר׳משפט׳ער צום טויט ליאכאזוויאנסקי איז נאר דורך א נס געבליבן לעבן. מען האט ביי אים געפונען א ביסל פארגראבענע סחורה. דער טויט־אורטייל האט געמאכט א דערדריקנדן איינדרוק אין שטאט. קיינע השתדלות׳ן אים צו ראטעווען האבן ניט געהאלפן. מען האט אים אפגעפירט אין טורמע און דער אורטייל האט געדארפט אויסגעפירט ווערן אויפן צווייטן טאג. צום גליק, האט אין יענעם טאג געווילט אין שטאט א באוווסטער באלשעוויסטישער „גדול” מיטן נאמען זאריין, און דער פרוי לאכאזוויאנסקי מיט אירע קינדער איז געלונגען צוצוטרעטן צו אים, און נאך תחנונים און געוויינען האט מען אים באגנעדיקט און פארביטן די טויט־שטראף אויף תפיסה. מען האט אים ארויסגעשיקט אפזיצן זיין שטראף אין רוסלאנד. אים איז נאכהער געלונגען צו אנטלויפן פון מינסקער געגנט, און וואנדערנדיק איבער הינטערוועגן, פעלדער און וועלדער איז אים געלונגען צו קומען אהיים, ווען אין סלאנים זיינען שוין געווען די פאליאקן.

שפאנענד — אינטערעסאנט איז געווען צו הערן די שילדערונג פון לאכאזוויאנסקין וועגן זיינע איבערלעבונגען במשך פון דעם מעת־לעת וואס ער האט ערווארט דעם טויט. נאר לאמיר דאס איבערגעבן מיט זיינע אייגענע ווערטער ווי ער האט דאס מיר זיינערצייט דערציילט:

— „ווען איך האב אין געריכט דערהערט מיין טויט־אורטייל, זיינען ביי מיר אפגעשטארבן אלע גלידער. איך בין געווארן אויס מענטש, אן געדאנקען, אן געפילן, נאר פארוואנדלט געווארן אין א מעכאנישן אויטאמאט. דאס גיין פון געריכט ביז דער טורמע איז אינגאנצן פארשוואונדן פון מיין זכרון. איך געדיינק ניט, צו איך בין געגאנגען אויף דער ערד אדער געפלויגן... ערשט געפינענדיק זיך שוין אין „טויטטן־קאמער” אין טורמע, האב איך ביסלאכווייז אנגעהייבן קומען צום באוווסטזיין און באגרייפן וואס מיט מיר קומט פאר. איך בין ארומגעלאפן אין דעם שרעקליכן צימער הין און צוריק. אויפ׳ן וואנט האט געטלייעט א קליינער נאפטלעמפעלע. מיט אמאל זע איך, ווי פון דער הילצערנער נארע הויבט זיך אויף א מענטש און באטראכטנדיק מיר אויפמערקזאם, ווענדעט ער זיך צו מיר בזה הלשון: „טאווארישטש, דו ווייסט? איך בין אויך פאראורטיילט צום טויט און אפשר נאך היינטיקע נאכט וועלן זיי מיר שיסן. דו ווייסט? איך בין א געוועזענער „טשעקיסט” (מיטגליד פון דער „טשרעזוויטשאיקע”). ניט איין קאנטר־רעוואלוציאנער האב איך דערשאסן און איצט איז מיין רייהע. זגאיעש, טאווארישטש, איך פארגין זיי ניט דיינע שטיוול. דו ווייסט, טאווארישטש, ווי זיי וועלן דיר שיסן? מען וועט דיר פריהער אויסטאן נאקעט, ווי די מאמע האט דיר געהאט, און צופירן מיטן פנים צום גרוב, א קנאל פון הינטן, און באסטא! דו ביזט טויט אדער פארוואונדעט, עטא, טאווארישטש, ווסיא ראוונא

*) וועגן דעם ז׳ אויך: „צוויי עפיזאדן פון דער סאוועטישער אקופאציע אין 1920” פון יצחק ליכטענשטיין, אין „פנקס־סלאנים”, באנד 3, ז׳ 328—329.

(דאס איז, חבר, אלץ איינס), „אי ניע וָספאמינאי קאק זוואלי״ (א רוסישער אויסדרוק וואס מיינט די ענדע פון אלץ)...״ —

„וואס פאר אנ'איינדרוק זיינע ווערטער האבן אויף מיר געמאכט, — האט לאכאזשוויאנסקי פארגעזעצט זיינע זכרונות פון יענער קאשמאר־נאכט, — קען מען זיך פארשטעלן... עס האט שוין געמוזט זיין נאך האלבער נאכט, ווען איך האב דערהערט, ווי א שליסל דרייט זיך אין טיר. פון שרעק איז דאס גאנצע בלוט פארגליווערט געווארן אין מיינע אדערן. שטאר און אומבאוועגלעך בין איך געבליבן שטיין. כ'האב גערעכנט, אז מען איז שוין געקומען נאך מיין נשמה. אבער די צוויי באוואפנטע „טשעקיסטן״, וועלכע זיינען אריין אין קאמער, האבן ארויסגעפירט מיין שכן צו דע עקזעקוציע. וועגן מיין גייסטיקן צושטאנד אין יענע שרעקלעכע פאר מיר שעה'ן, — האט ליאכאזשוויאנסקי פארגעזעצט זיין שיל־דערונג, — וויל איך באמערקן, אז עס זיינען געווען מאמענ־טן, ווען כ'האב מיך בארוהיקט, דאס הייסט, — כ'האב מיך אונטערגעווארפן מיין שיקזאל, ווי שרעקלעך ער איז ניט געווען. אבער די בארוהיקונג איז גלייך פארשוואונדן, ווען כ'האב מיך דערמאנט אן מיין פרוי און קינדער, וואס זיי לעבן איצט איבער. און די געדאנקען האבן טויזנטער מאל פארגרעסערט מיינע גייסטיקע און פיזישע שמערצן. איך זאג „פיזישע״, ווייל אין דעם מאמענט זיינען מיינע האר פאר־וואנדלט געווארן אין טשוועקעס, וועלכע האבן מיר געשטאכן און פאשאפט אויף ווייטאקן... אזוי האב איך איבער־געלעבט די גאנצע נאכט. אויף מארגן האט מען מיר אריינ־געטראגן עסנווארג צוגעשיקט פון דער היים, איינגעוויקלט אין א צייטונג. אינסטינקטיוו האב איך אנגעהויבן זוכן אין דער צייטונג און כ'האב טאקע צווישן די שורות, מיט גאנץ קליינע אותיות אין יידיש, געפונען א פאר טרייסט־ווערטער און ערמוטיקונג, וואס ס'האט מיר עטוואס בארוהיקט״.

אין דערזעלבער צייט וואס די ציוויל־באפעלקערונג האט געלעבט אין אזא שרעקנס־צושטאנד, האט געבושעוועט אין שטאט און אין אומגעגנט דער געיעג און טעראר אויף סאל־דאטן־דעזערטירן. דאס האט זיך אנגעהויבן ווען די סאוועטן האבן געליטן די מפלה ביי ווארשע. און די רויטע ארמיי האט אין פאניק געלאפן אויף צוריק. זייער פיל סאלדאטן האבן דאן דעזערטירט. אין שטאט האט אמטירט א רעוואָ־לוציאנערער מיליטער־געריכט, וועלכער האט געוווסט נאר איין אורטייל: טויט דורך שיסן.

איך געדיינק א משפט איבער 16 רויטארמייער, וועלכע זיינען באשולדיקט געווארן אין דעם, אז זיי האבן זיך דורכ־געשאסן די הענט, כדי זיך צו באפרייען פון מיליטער. איך האב צופעליק בייגעוווינט די פאראהאנדלונגען אין געריכט. דער שרעקלעכער פראצעס איז פארגעקומען אין בנין, ווו ס'האט זיך נאכהער געפונען די סטאראסטווא ביי די פאליאקן. ד"ר עפשטיין איז געווען מעדיצינישער עקספערט. בנוגע אייניקע באשולדיקטע האט ער באוויזן די גרונטלאזיקייט, פון דער באשולדיקונג. ער האט זיך דערביי צו ווייט פארגא־לאפירט, פארגעסנדיק דעם כאראקטער פון רעוואלוציאנערן טריבונאל, פאר וועלכן ער איז געשטאנען. אייניקע שטרייגע באמערקונגען פון די ריכטער אויף זיין אדרעס האבן אים אפגעקילט. דער אורטייל איז געווען אזא, ווי מען האט גע־קענט פאראויסזען: אלע 16 סאלדאטן: „נא ראזסטרעל״, ד. ה. דערשיסן.

שרעקליך איז געווען דאס בילד, ווי די פאראורטיילטע האבן זיך געווארפן צו די ריכטערס פיס, בעטנדיק רחמים, אז מען זאל זיי שיקן אויף דער ערשטער פייער־ליניע פון פראנט, אבי נאר לאזן לעבן. די ריכטער האבן רעאגירט ברוטאל און אכזריות'דיק אויף דעם הארצרייסנדן אפעל. אלע 16 יונגע נפשות האט מען געבראכט אויף א גארטן, ניט ווייט פון גוראלסקי'ס פאבריק, דערשאסן און באגראבן אויפ'ן ארט. אויפן ברידער־גרוב האט מען ניט געלאזן קיין שום סימן.

אחוץ דער טורמע, האט די מאכט איינגעארדנט אנ־ארעסט־הויז אין הויז פון ה' גאזשאנסקי אויף סקראבעווע. דארטן האבן צענדליקער דעזערטירן און אנדערע ארעסטיר־טע געווארט אויף זייער משפט, — און די צום טויט־פאר־אורטיילטע — אויף זייער עקזעקוציע*). אנ'אויטאמאביל פלעגט ביינאכט ארויספירן פון דארטן די פאראורטיילטע צום עקזעקוציע־פלאץ. די איינוווינער פון די שכנות'דיקע הייזער האבן דערציילט, אז כדי די שכנים זאלן ניט הערן די גוואלדן און הארצרייסנדע קולות פון די צום טויט־פאראור־טיילטע, — פלעגן די טשעקיסטן לאזן רוישן דעם מאטאר פון אויטאמאביל. די שכנים האבן שוין געוווסט, אז מען פירט ארויס מענטשן צום טויט.

נאר אט איז געקומען גאנץ שנעל די ענדע פון דער שרעקנס־תקופה. די מחנות אפגעריסענע, געשלאגענע, הונ־געריקע פון דער רויטער ארמיי האבן דורכגעמאכט זייער צוריקמארש דורך דער שטאט. כ'דערמאן מיך, ווען א קאמ־פאניע סאלדאטן האבן זיך אפגעשטעלט אויף א ווייל אויף „פוטייסקע״ גאס (שפעטערדיקע קאסציושקא־גאס). פון הונ־גער האבן זיי געגעסן די ביטערע ראבינעס וועלכע זיינען געהאנגען אויף די בוימען.

א טשעקאווער פאקט האט פאסירט אין די לעצטע שעה'ן פאר זייער אפטרעטן. בעת די רעוויזיעס, וואס מען האט דורכגעפירט אין די ערשטע וואכן, ווען מען האט געזוכט פארבאהאלטענע סחורות, האט מען ביי ה' ג. שיצגאל געפו־נען אביסל מזומנים, וואס האבן געהערט צו דער גרויסער שול, וועלכע זיינען ביי אים געלעגן אלס גבאי. דערהערנדיק פון וואנען די געלט שטאמט, האבן זיי דאס ניט קאנפיסקירט. און אט די לעצטע פאר שעה פאר זייער אפטרעטן, האבן זיי זיך אן דעם דערמאנט, און א רייטער, א שליח פון „רעווקאם״ איז געקומען און צוגענומען די געלט, און דאביי אויך רעקווי־זירט מעדיקאמענטן פון גראדזענסקי'ס אפטייק.

מיט דעם האט זיך פארענדיקט די צווייטע סאוועטישע הערשאפט אין סלאנים אין 1920 *).

---

*) דארטן איז אויך געווען ארעסטירט ד"ר בעלסקי. ז' די זכ־רונות פון מ. פערלשטיין אין פנקס־סלאנים, באנד 3, ז' 165. — רעד.

*) מיט דעם טייל האבן זיך פארענדיקט די זכרונות פון מענדל פערלשטיין, וועלכע ער האט פארעפנטלעכט אין „סלאנימער ווארט״ אין די דרייסיקער יארן, כמעט ביז'ן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. ווי מיר האבן שוין אונטערשטראכן צום אנהייב פון זיינע זכרונות (ז' דריטן באנד, ז' 9), איז ה' פערלשטיין אין די

חיים אורלן

וואסילביץ'

מי יודע מי היה אותו וואסיל, או בן־וואסיל שעל שמו נקרא הכפר הזה השוכן — אם עודו קיים — במערבה של סלונים. ספק אם מי שהוא בסלונים ידע על מציאותו של הכפר הזה, ואולי גם אבינו היקר לא שמע עליו קודם, עד שעברנו בתחילת המלחמה העולמית הראשונה מדובריבור לעיר. הכפר דובריבור השוכן — אם עודו קיים אף הוא — ממזרחה של סלונים, עמד מוקף יערות־עד עבותים, שסוחרי היערות, דובנבוים והאחרים, היו חוטבים בהם ומשלחים את עציהם בדוברות על פני הנהר שצ'ארה וממנו על פני נהר הנימן לארצות מעבר הגבול. אבא ז"ל היה ה"שאפער", כלומר: המומחה בטיב העצים לסוגיהם והאחראי על המלאכה.

עם פרוץ המלחמה, כשנשתבשו החיים, עסקי היערות פסקו והמשפחות היהודיות שבסביבה עקרו העירה, עשו הורינו רצונם של סבא וסבתא (ר' צבי ודינה אורלן, שביתם עמד בקצה רחוב פניסווה שבסלונים) ועברנו גם אנו לעיר. אולם אבא לא ראה משום "תכלית" לשבת בעיר ויזם יחד עם עוד כעשרים אבות משפחות לצאת לאיזה כפר נטוש "עד יעבור זעם", ומצאו את הכפר וואסילביץ', לא מרוחק ביותר מסלונים, אשר תושביו האכרים, כתושבי הכפרים האחרים, ברחו, לפני כניסת הגרמנים, עם הצבא הרוסי הנסוג למרחקי רוסיה.

בחרו בכפר זה, כפי שמסתבר, משום שמצאו בו, לפחות, כמחצית מבתי הכפר בלתי הרוסים. אמנם אף הבתים האלה דרשו שיפוצים ותיקונים: הדלתות היו ברובן עקורות ושמשות החלונות היו מנופצות, — נגשו היהודים במרץ לעבודה, תיקנו מה שדרש תיקון ושיפצו מה שדרש שיפוץ ועשו את הבתים הפגועים למשכנות מגורים הגונים. הביאו ספרי תורה מהעיר וכן הביאו את אחד המלמדים המעולים שבסלונים, את ר' שלמה בלקין, איש סוויסלוטש, ומשפחתו (נודע בסלונים בשם "המלמד משישלביץ'"), משכיל ולמדן שלימד את הקטנים והגדולים, למן א"ב ו"ראשית חכמה" עד לימודי הגמרא למבוגרים, והכפר השומם והנחרב למחצה שב לתחייה, חיים יהודיים מילאו אותו והדהדו בחללו.

אנשי העיר מאתמול נעשו אנשי כפר לכל דבר: השיגו כלי־עבודה ורכשו פרות חולבות, והפרנסה היתה בשפע — מברכת האדמה ומהחלב ותוצרת החלב שהיו מוכרים בעיר.

השלטון הגרמני ראה בעין טובה את התיישבותם של היהודים בכפר, ולמשפחות שהיו להם סוסים לחרישה נתנו זרעים לזריעה, שהוחזרו לגרמנים מהיבול. בקרבת וואסילביץ' היתה אחוזה גדולה וארמון נהדר התנוסס בכניסה, שבעלת האחוזה "פריצה" אלמנה, עזבה אותו עם פרוץ המלחמה. — בארמון התיישבה קצונה גרמנית ששלטה על הסביבה ועל יהודי וואסילביץ' והוכיחה את רשעותה כפעם בפעם. כל בעלי הפרות החולבות היו חייבים להביא אל הארמון מידת חלב מסויימת. פעם בא חייל אל ה"חדר" שלנו ובידו פקודה, שכל התלמידים, הקטנים והגדולים, חייבים לצאת אל היער וללקוט בשביל הקצינים שבארמון מיכסה מסויימת של אוכמניות ("יאגדעס" בלע"ז). הלכה אתנו הגברת מינה בלקין, אשת המלמד, אל היער ולקטנו את המכסה הדרושה, והבאנוה אל החייל שישב ב"חדר" וחיכה לנו. השיעבוד לשלטון החיה הגרמנית, שצפרניה היו אז עוד בראשית ליטושן, לא פסח איפוא לגמרי גם על "קהילת" וואסילביץ'. עם כל זאת היו השנים האחדות שחיינו שם, חיי כפר יהודיים חפשים, — תקופת האור בחיי ילדותנו באפלת שנות המלחמה.

אכרי הכפר התחילו לחזור מ"גלותם" עוד לפני גמר המלחמה, ואותם שמצאו את בתיהם מתוקנים ומשופצים הודו לדייריהם היהודיים הזמניים, ולאלה לא נשאר עוד אלא לארוז את חפציהם ולשוב אל המקומות שבאו משם. חבלי סיומה של המלחמה עברו עלינו בסלונים.

קשה לדעת, אם עוד מישהו מבני משפחות וואסילביץ' הגיעו עד הלום לספר על אותם הימים. ייזכר כאן לברכה צעיר בניו של מורנו הנעלה ר' שלמה בלקין, שמואל'קה, חבר ילדותנו בוואסילביץ', שכשרונותיו הגאוניים ניכרו בו כבר אז, והוא גדל והיה לפרופ' הרב שמואל בלקין, מגדולי חכמי הדור וראשה ומכוננה של ה"ישיבה־אוניברסיטה" המהוללה בניו־יורק, שנפטר שבע־פעולות רבות וברוכות ולא שבע ימים, אחרי שלשים וחמש שנות ניהולו המוצלח ביותר של המוסד העליון לתורה וחכמה על אדמת אמריקה.

★

פרטים על זכרה של תקופת וואסילביץ' בחיינו, עזרו לי להעלות מן הנשייה, אחי הגדולים ממני בגיל ובמעשים: דויד, מחלוצי כפר חסידים, ויוסף, מחלוצי כפר קדימה וממייסדיו. נראה, שהזרע שנקלט בלבותיהם הצעירים בכפר וואסילביץ' נבט כאן ועשאם לחלוצי כפרים בישראל. אני הייתי קטן מדי אז.

אנהייב 20־טער יארן ארויסגעפארן אין ביאליסטאק. און זיינע זכרונות פון סלאנים האבן זיך געענדיקט אין 1920. זיי האבן ארומגענומען גאנצע 60 יאר סלאנימער לעבן (1860—1920). באארבעט צום פארעפנטלעכן אין פנקס דורך ק. ל. — רעד.

די פועלי ציון באוועגונג אין די יארן 1915—1920

ערגענצונגס־קאפיטל צו די זכרונות פון יהושע רוזשאנסקי

די זכרונות פון יהושע רוזשאנסקי וועגן דער פועלי־ציון־ארגאניזאציע אין סלאנים ביז די צוואנציקער יארן, וואס מיר פארעפנטליכן אין דיזן באנד פון „פנקס", האבן א בלויז: די יארן יולי 1915 — יולי 1920, ווען ער איז געווען אבוועזנד פון שטאט. ליידער איז ניט געבליבן קיין פוע"צ־חבר פון יענע יארן, — אויף וויפל ס'איז אונדז באקאנט, — וועלכער זאל קענען אויספילן דעם בלויז. מיר ווילן דערגענצן דאס בילד מיט א קורצן איבערבליק, געבויט אויף פארשיידענע מקורות, וועגן דעם אויבנאנגעוויזענעם צייט־אפשניט.

מיט דער רוסישער עוואקואציע אין זומער 1915 האבן פארלאזן סלאנים אייניקע אקטיווע חברים פון דער פארטיי־גרופע, ארבעטער און סטודענטן, און צווישן זיי אויך יהושע רוזשאנסקי. אמת, עס איז געבליבן דער גרעסטער טייל פון דער גרופע מיט יצחק ווערניקאווסקי בראש, אבער אין די ערשטע 1½ יאר פון דער דייטשער אקופאציע ביז ענדע 1916 איז יעדע פאליטישע טעטיקייט געווען איינגעפרוירן. די שטרייגנע אקופאציע־באדינגונגען און דער זייער שווערער עקאנאמישער מצב האבן אזא טעטיקייט געמאכט פאלשטענדיק אונמעגלעך. יצחק ווערניקאווסקי האט זיך אין יענער צייט אפגעגעבן אויסשליסלעך דער געזעלשאפטלעכער ארבעט אויפן געביט פון די קהלה־נויטן. ער האט זיך אין די הונגער־יארן אוועקגעשטעלט בראש פון א גרופע אומפארטייאישע יוגנט (און ניט נאר יוגנט), וועלכע האט געפירט א קאמף מיט די מעטאדן פון דער הילפס־ארבעט פון דעם דאן עקזיסטירנדן ועד־הקהל „עדת־ישראל". דער קאמף האט אבער ניט געהאט קיין שום שייכות מיט דער פוע"צ־גרופע.[1]).

דער דינאמיזם פון די ארבעטער־פארטייען (ווי אויך פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע) האט זיך דאן אויסגעדריקט אין קולטורעלער טעטיקייט, אין פארם פון ליטעראַרישע פארלעזונגען, פארשטעלונגען א. אז. וו., אונטערנעמונגען צו וועלכע מען האט געמוזט האבן ערלויבענישן פון דער אקופאציאנס־מאכט. עס האט זיך דאן ספאנטאן געגרינדעט, מיט דער הסכמה פון שטאט־קאמענדאנט, דער אזוי־גערופענער „דילעטאנטן־קרייז", אין וועלכן ס'האבן אנטייל גענומען פארשיידענע קולטורעלע כוחות פון אלע פאר־מלחמה־פארטייען און פון אלע שיכטן. אין דעם קרייז האבן זיך אויך באטייליגט די פוע"צ־חברים, דער סטודנט מ. רייז און יוסף דזענצעלסקי (זיי האבן ביידע געגעבן פריוואטע לעקציעס בעת דער אקופאציע). זיי זיינען געווען גוטע רעדנער און קענער פון דער יידישער ליטעראטור און זייערע ארויסטרעטונגען האבן צוגעצויגן אנ'עולם צוהערער, וועלכע זיינען געווען אויסגעהונגערט נאך א יידיש־קולטורעלן ווארט.

די געגרינדעטע „ארבעטער־טיי־האלע" ענדע 1916 האט געגעבן א שטויס צו דער באנייאונג פון א פארמאסקירטער, פארטייאישער טעטיקייט. אין דער „טיי־האלע" האט די פוע"צ־גרופע געהאט א באזונדער צימער[2]), ווו די חברים פלעגן זיך טרעפן און זיך אויסלעבן פארטייאיש אין די קורצע אוונט־שעהן (מען דארף ניט פארגעסן, אז די באוועגונג איז געווען ערלויבט נאר ביז 8 אוונט).

א מער אפענע פארטיי־ארבעט איז ערמעגלעכט געווארן ערשט אין 1917, נאכ'ן אויסברוך פון דער רוסישער רעוואלוציע, ווען די דייטשע קאמענדאנטור האט אביסל „אפגעלאזן די לייצעס". ס'האבן זיך באנייט די דיסקוסיעס די קעסטל־אוונטן פון די פארטייען, און מיט זיי אויך דער צווישנפארטייאישער געראנגל מיטן „בונד" און מיט די רעשטלאך פון ס. ס. דאן האט אויך איטשקע ווערניקאווסקי באנייט זיין פארטיי־ארבעט, נאכדעם ווי ער האט זיך פארפלאנטערט אין זיין קאמף מיט די קהלה־עסקנים.

אין 1918, ווען ס'האט זיך געעפנט דער פראנט ביי מינסק און ס'זיינען צוריקגעקומען פון רוסלאנד אייניקע לאנדסלייט, איבערהויפט סטודענטן, מיט קאמוניסטישע איבערצייגונגען, — האט זיך דער פארטיי־געראנגל פארשאפט און איצט האבן שוין די פוע"צ געהאט נייע אפאנענטן אין די היימישע קאמוניסטן. די פוע"צ־גרופע האט זיך נאך דאן געהאלטן אייניק אין איר פאר־מלחמה'דיקער פארטיי־פלאטפארמע. אין די יארן 1917—1918 האט זי אפט אנטיילגענומען אין די פאראנשטאלטונגען פון דער דאן שטארקער גרופע פון „צעירי־ציון".

גאנץ אנדערש זיינען געווארן די פארהעלטענישן בעת דער קורצער סאוועטישער אקופאציע אין די ערשטע חדשים פון 1919. אייניקע חברים מיט ווערניקאווסקין זיינען געווארן ראדיקאלער און האבן זיך זאגאר אנגאזשירט אין מאכט־פונקציעס, וואס עס האט זיי געצווונגען צו פארלאזן סלאנים בעת'ן סאוועטישן צוריקטריט. אבער די איבערגעבליבענע קליינע גרופע חברים האבן ביי די פאליאקן אין 1919—1920 פארגעזעצט זייער גראדליניקע באראכאוויסטישע טעטיקייט. די פוע"צ מיטן „בונד" האבן צו די וואלן צום ערשטן שטאט־

---

[1]) וועגן דעם קאמף פון דער גרופע ז' : „הכיבוש הגרמני בשנים 1915—1918", עמודים קנב—קסב אין „פנקס־סלאנים", באנד 1 ; ווי אויך דעם „פנקס ועד עדת־ישראל בסלונים" אין באנד 4. — רעד.

[2]) וועגן דער „ארבעטער־טיי־האלע" ז' די זכרונות פון בנימין סקודיצקי, „פנקס־סלאנים", באנד 3, זייטן : 325—326. — רעד.